De patriottentijd. Deel 3: 1786-1787

H.T. Colenbrander

bron
H.T. Colenbrander, *De patriottentijd. Hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden. Deel 3: 1786-1787*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1899

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/cole002patr03_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

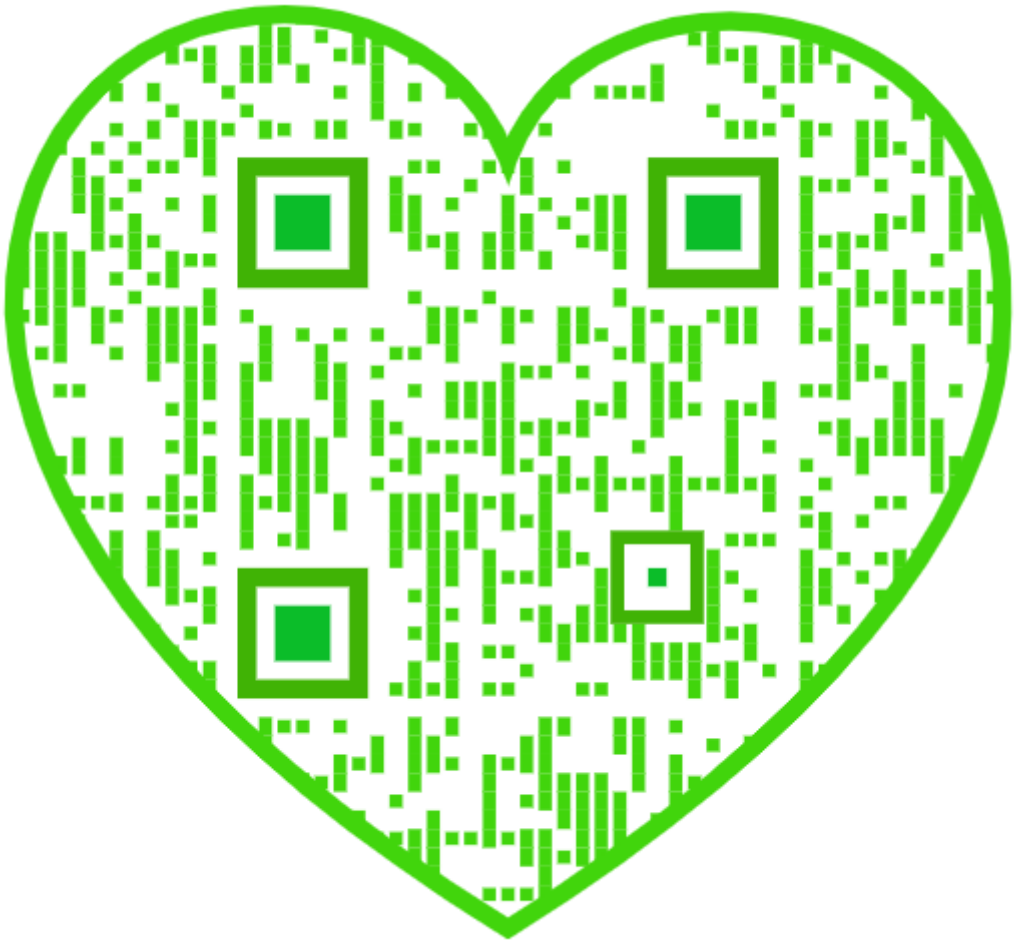

Eerste hoofdstuk.
Frankrijk en de Oost-Indische Compagnie.

Dank zij Macaulay zelf, bestaat er geen reden meer voor de klacht die hij uitte in den aanhef van zijn essay over Robert Clive, dat de geschiedenis van de vestiging van het engelschindisch rijk tot de minst gekende gedeelten der wereldhistorie behoorde. Ieder las of vernam nu wel van die dramatische episode, die den Hollander doet terugdenken aan het toegrijpen van Jan Pietersz. Coen.

Het heeft groote gevolgen gehad wat er toen in Voor-Indië gebeurde. Engeland is eerst daardoor de eerste koloniale mogendheid van de wereld geworden; ten gevolge van zijn indische veroveringen eerst is het begonnen die wereldpositie in te nemen, welke het tot op den dag van heden bewaart en versterkt.

Twee mogendheden kwamen het volle gewicht van het gebeurde al dadelijk te voelen: Frankrijk en Nederland. Wij waren tot op het midden der achttiende eeuw de machtigste in het Oosten geweest, Frankrijk had uitzicht gehad, er zeer machtig te worden. Frankrijks teleurstelling was wel het onmiddellijkst en het diepst: vlak na zijn groote successen onder Dupleix, zag het zich in Indië schier alles ontrukt, zonder veel hoop het ooit terug te zullen bekomen. De nederlandsche compagnie werd de gevolgen der engelsche overwinningen het eerst pijnlijk gewaar in de belemmering van een der voornaamste takken van haar bedrijf, den omzet in het rijke Bengalen, waar zooeven de hoofdzetel der engelsche macht in Indië gevestigd was. Andere europeesche natiën handelden daar nu nog slechts voor zoover de engelsche compagnie het gedoogde; onze kooplieden verkeerden

er op een voet als de engelsche in onze eigen Oost in de zeventiende eeuw, na Coen. De nederlandsche compagnie heeft, in 1759, nog eenmaal haar hand gewapend naar Bengalen uitgestrekt, in de hoop van er tegen de mededingster althans te kunnen beschermen wat zij er nog bezat. Op de uitgestrekte hand kwam een gevoelige slag neer, en de Nederlandsche belangen in Bengalen bleven sedert onbeschermd. Met welk gevolg, leeren de nimmer ophoudende klachten van Compagnie's ambtenaren bij de bewindhebbers, en van de bewindhebbers bij de Staten-Generaal[1].

De snelle opkomst der engelsche macht in Voor-Indië baarde onze compagnie bittere zorg. Zoolang de engelsch-fransche oorlog van vóór 1763 duurde, scheen het gansche lot van onze bezittingen onzeker. Meester geworden op de kust van het vasteland, zou Engeland zijn begeerte ook wel spoedig tot Ceilon uitstrekken? De engelsche admiraal Cornish tenminste, gedurende twee maanden van het jaar 1762 met zijn eskader in de baai van Trinkonomale liggend, maakte van de faciliteiten, hem door het schuchtere nederlandsch bestuur verleend, gebruik om door zijn zendelingen den koning van Kandi tegen onze compagnie op te zetten[2], en kort daarna brak werkelijk een gevaarlijke opstand uit. Tot in de zeeën van den archipel vertoonde zich meer en meer de engelsche vlag. ‘De particuliere Engelsche Trafiquanten en smokkelaars,’ klagen de Bewindhebbers, ‘hebben, zeedert eenigen tijd, tot een richtsnoer van hun gedrag gelegt, *dat het*

1) Over de mislukte nederlandsche expeditie tegen Clive, kortelijk bij Macaulay vermeld, zie men uitvoeriger Klerk de Reus in de *Indische Gids* van 1889 (II, 2093). - Concurrentie tegen de Engelschen, heet het al dadelijk na de nederlaag van 1759, is voortaan onmogelijk: zij bedienen zich van hun zoogenaamde alliantie met de ‘Mooren’, om allen niet-engelschen handel te weren. ‘Men considereere slechts, dat de Engelsche Oost-Indische Compagnie geen Tollen betaald; dat zij, of immers haare bedienden, boven dien na zig trekken een gedeelte van de Tollen, die andere Natien betaalen.... De salpeter inzaam [salpeter, opium en lijnwaden waren hoofdartikelen van uitvoer uit Bengalen, salpeter het meest winstgevende] blijft bij continuatie privativelijk in handen der Engelschen, en het is voor 's Compagnies Ministers bijna geheel ondoenlijk eenige lijnwaaden te bemagtigen. De Weevers worden onder zware bedreiging verbooden, en daadelijk belet, eenige lijnwaaden voor de Nederlandsche Compagnie te vervaardigen; en zijn er werklieden die, des onaangesien, geneegen zijn zulks te doen, de Factoors van de Engelsche Compagnie neemen de stukken met geweld van de Weefgetouwen af: en wat klagten 's Compagnies Ministers daar over aan den Gouverneur en Raad van de Engelsche Compagnie ook hebben gedaan, men heeft egter daar omtrent nooit eenig redres kunnen bekoomen....’ (Heeren XVII aan de Staten-Generaal, 2 December 1761).

2) Heeren XVII aan de Staten-Generaal, 12 October 1763.

hun geoorlooft is te vaaren en te handelen op alle Plaatzen, daar het God behaagt heeft waater te leiden. Op fundament van dat gepraetendeerde recht, hebben verscheide van die particuliere Trafiquanten een- en andermaal ondernomen de Nederlandsche Compagnie te onderkruipen, zelfs in haaren alderprivatiefsten Specerijhandel. De hooge Indiasche Regeering heeft niet verzuimt die ongepermitteerde vaart en handel naar vermoogen te beletten; dan zulks heeft aanleiding gegeeven, dat de Commandant van zijne Groot-Brittannische Majesteits Esquader in Indiën, niet heeft geschroomt bij een Brief te bedreigen, dat als de Hooge Regeering eenige Engelsche Scheepen in haaren vaart en handel zoude willen verhinderen of beletten, *hij alsdan met zijn onderhebbend Esquader Oorlogscheepen te Batavia zoude geven een visite, die van zeer smertelijke gevolgen voor de Nederlandsche Compagnie zoude zijn'*[1].

Zal niet juist zoo een spaansch of portugeesch gouverneur uit Coen's en Van Diemen's tijd over de Hollanders geschreven hebben? Een nieuwe natie nam onze rol van toen over, voer waar God het water geleid had, en ontzag ook het privatiefste niet. Wat klaagden wij over belemmering en onderkruiping? Was de Oost voor ons geschapen? Wij hadden geleerd het te denken; *wij* hadden het vroeger niet bij belemmering en onderkruiping gelaten, maar onze voorgangers of mededingers verjaagd en met sterke hand geweerd waar wij konden.

Maar - de engelsche compagnie had in Voor-Indië zulk een onmetelijk veld gevonden, dat zij toch aan den archipel nog zoo spoedig niet toekwam. Toen de oorlog geëindigd was, waarin het soms onzeker schijnen kon in hoeverre de Republiek de geheime begunstigster van den franschen vijand moest heeten, namen de engelsche autoriteiten het met onze compagnie wat zachter. De ontwaakte energie van engelsche particulieren echter bleef haar een nimmer ophoudende bedreiging. In steeds grooter aantal voeren zij den archipel rond, en boden de bij den inlander gewilde koopwaren, lijnwaden, opium, snaphanen, aan tegen prijzen welke 'het hatelijke van de monopolie-prijzen der Nederlandsche Kompagnie bijzonder goed deden gevoelen'[2]. Men had geen macht genoeg het te verhinderen, en al had men de macht bezeten, men zou huiverig geweest zijn er zich van te bedienen. De visite te Batavia nu daargelaten, in Voor-Indië (om de West

1) Heeren XVII aan de Staten-Generaal, 2 December 1761.
2) J.A. van den Broek, *Oud Oost-Indië* (Haarlem 1893), blz. 8.

van Indië, zeiden wij toen), was Engeland zoo machtig geworden, dat het bij de eerste aanleiding onze kantoren te Suratte, op de kust van Koromandel en in Bengalen, bij ieder van welke, in den invoer van specerijen en van japansch koper, en in den uitvoer van lijnwaden, toch nog voor millioenen omging, zou kunnen overrompelen en onzen overmoed te schande maken[1].

De dwaasheid van het moederland bracht die aanleiding, welke te geven de Compagnie, hoe afgunstig op haar mededingster ook, uit machteloosheid wel zorgvuldig had vermeden. De oorlog brak in 1780 uit op een oogenblik dat tot tegenweer van onze zijde in Indië niets gereed was. De gevreesde overrompeling der westersche kantoren had onmiddellijk plaats; de Compagnie schoot er elf millioen bij in[2]. Wat zij aan schepen en lading op zee had, ging goeddeels verloren; een schade van tien millioen[3]. Twee jaar lang had geen uitvoer naar Nederland plaats, zoodat geen der kamers een stuiver inde van verkochte goederen. Ondertusschen was, in een paniek onmiddellijk na het uitbreken van den oorlog, het op korten termijn geleende geld[4] waar zij sedert het tweede vierendeel der eeuw haar bedrijf mee gaande hield - en haar leugenachtige vijftien of twaalf-en-een-half procent dividend van betaalde - door haar schuldeischers in massa opgevraagd. Den 6^{den} Februari 1781 reeds moest aan de Compagnie handsluiting worden verleend. Het publiek begon voor het eerst vermoeden te krijgen van het feit dat zij sedert jaren, als zuivere handelsinstelling beschouwd, ver beneden nul was geweest. Zij had geen duit in kas, geen enkelen gulden in reserve, en zes-en-twintig millioen schuld[5].

Wat een verslagenheid! Het was een publiek desaster. De

1) 'Vermids de Engelsche Compagnie zooveel sterker in het Westen van Indiën als de onze in het Oosten is, zouden de Engelschen, als wij over eene verongelijking van duizenden in het Oosten begonnen te klagen, ligtelijk honderdduizenden, of misschien al onze bezittingen in het Westen kunnen in beslag neemen.' (De amsterdamsche bewindhebber Van der Oudermeulen, in zijn memorie van 1785, bij Dirk van Hogendorp, *Stukken* enz., blz. 145). - 'Als de Handel in Bengaalen, op Coromandel en Suratte,' zegt hij verder, 'aan den gang is, kan de Compagnie daar wel tusschen de 12 en 15 Millioenen uitstaande hebben.'
2) Van der Oudermeulen, blz. 142 noot.
3) Heeren XVII aan de Staten-Generaal, 3 Juni 1783.
4) 'Recepissen die op zes Maanden waaren, waar bij de Geldgeever en de geld Opneemer zich het vermogen reserveerden, om de penningen te kunnen eischen of terug geeven, mids men elkanderen zes weeken voor den vervaldag daarvan kennis gaf.' (Van der Oudermeulen, blz. 99 noot). - In het amsterdamsche handelsleven een zeer gezochte plaatsing voor losliggende gelden geworden.
5) Van der Oudermeulen, 138.

buitensporige dividenden hadden den koers der aandeelen natuurlijk hoog gehouden[1)], zoodat wie er een gekocht had in de uitdeeling niet meer dan een voeglijke rente genoot van het bestede geld. De aandeelen zaten overal in het land, bij de regenten in de steden waar kamers gevestigd waren, bij de portugeesch-joodsche kolonie te Amsterdam en de diaconie van haar gemeente[2)], maar ook bij kleine renteniers. Maar aan de Compagnie hechtten zich nog zooveel andere belangen dan die der aandeelhouders alleen. De bewindhebbersplaatsen waren talrijk, en bij het zeer uitgebreid ambtenaarspersoneel en den gemakkelijken sleur waarin sedert jaren de zaken als vanzelf voortgingen, waren het voor de meesten sinecures geworden, waaraan, behalve een niet onaanzienlijke bezoldiging, nog allerlei indirecte voordeelen verbonden waren[3)]. De Compagnie die zoo-

1) Voor het uitbreken van deu oorlog op 328%.
2) Zie b.v. *Jaarboeken* 1783, blz. 1031.
3) Bij de kamer Amsterdam waren 25 bewindhebbers, bij die van Zeeland 12, bij Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen onderscheidenlijk 7, 7, 6 en 8. Voor de percentage der retouren, vroeger in zwang, was in 1647 de volgende bezoldiging in de plaats gekomen: bij Amsterdam *f* 3100 's jaars, bij Zeeland *f* 2600, bij de kleinere kamers *f* 1200. Maar er waren nog andere voordeelen; de ongerechtigheden liggen ook hier, als bij zooveel administratiën uit de nadagen der Republiek, voor het opsnuffelen. Vooral bij de kleinere kamers, waar de belanghebbenden ingekrompen waren tot een kleine clique en van haast alle contrôle van buiten het bewind staande aandeelhouders waren ontheven, moeten de misbruiken zich hebben voorgedaan in een groven vorm. Er bestaat een beklag van Mr. Bernardus Blok, secretaris van Enkhuizen (sedert 1786 van Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier te Hoorn), hoofdparticipant bij de kamer aldaar, en leider der patriotsche partij in het over 't geheel sterk prinsgezinde Westfriesland, over de bij die kamer heerschende misbruiken; het stuk is bij de bewindhebbers ingediend den 27sten Mei 1785. De bewindhebbers zijn - als elders - ook hier allen uit de regeeringsgeslachten en hebben dus behalve het Oost-Indisch huis ook het raadhuis in, wat hen te onaantastbaarder maakt. Zij geven - verzekert Blok - hun knechts een of ander onnoodig emplooi bij de Compagnie en houden er dus voor niets huisbedienden op na. Ieder die aan de kamer Enkhuizen eenige levering wil doen moet eerst aan dit personeel fooien geven. Zoons en neven, dochters en nichten van bewindhebbers treden bedektelijk als leveranciers aan de kamer op, aan welke zij voor hooger prijs verkoopen dan zij eerst van de eigenlijke kooplui hebben gekocht. Harpuis, juffers, zeilen, touwen van de Compagnie worden gebruikt voor de speeljachten van de bewindhebbers, en zoo meer. Als bijlage geeft Blok een curieus document, de acte van oprichting van de firma Frederik Hagha en Co. in 1746. Deze Hagha (geen bewindhebber), bezit een lijnbaan. Er wordt nu een compagnieschap aangegaan voor de levering van touwwerk aan de Compagnie, onder firma als boven gemeld. De compagnieschap zal touwslaan op Hagha's lijnbaan en hem daarvoor iets uitkeeren; verder blijft hij er buiten. Aandeelhouders, tevens onderteekenaars: Andries Haak voor ¼ (broer van den bewindhebber Dirk Haak); de volgenden elk voor ⅛: J.D. En C.F. van Loosen (12 en 10 jaar oud, zoons van den bewindhebber Dirk Semeyn van Loosen); A.J. de Jong van Persijn (12 jaar, zoon van den bewindhebber Jacob de Jong van Persijn); Maria van Wullen, weduwe Van der Hart (schoonmoeder van den bewindhebber Duyvensz); Jan van Stralen (zoon van den bewindhebber Frans van Stralen); Dirk Quast (neef van den bewindhebber F.C. Lycochton). Dit alles terwijl de bewindhebbers verplicht waren niets aan de Compagnie te leveren, middellijk noch onmiddellijk. Ettelijke van de aandeelhouders waren sedert zelf bewindhebber geworden. (*Verzameling Dumont-Pigalle*, Rijksarchief, carton E).

veel mogelijk in al haar behoeften zelf placht te voorzien, gaf in allerlei emplooi een groot aantal werklieden en specialiteiten een bestaan, waarop zij zich tot staving harer onmisbaarheid in haar ouderdom nog dikwijls is gaan beroepen. Dit voor den dienst in Nederland; die in Indië was zoo voordeelig, dat voor particuliere rekening jaarlijks bij de drie millioen naar Nederland werd overgemaakt[1]. Maar bovenal, de nog zeer omvangrijke handel dien de Republiek in Europa dreef, vond haar beste voeding in den aanvoer van koloniale producten, en het schromelijk verval van dien handel tijdens den engelschen oorlog, ook in zulke richting waar geen engelsche kapers hem deren konden, bewees zonneklaar dat hij die voeding niet ontberen kon[2]. En men stelde zich de mogelijkheid niet voor, dat de aanvoer van koloniale producten geschieden kon door anderen dan de Compagnie, die de indische volken en vorsten ontzag had ingeboezemd voor haar naam, vaste opbrengsten van hen had bedongen, en alle kennis die tot het voeren van den indischen handel was vereischt, had weten te monopoliseeren. Wat zou een particulier in Indië uitrichten? meende men. Alleen het gezag vermocht daar iets; de Compagnie had het gezag, men mocht het niet breken. Haar val werd als een nationale ramp beschouwd die moest worden verhoed, het kostte dan wat het wilde. In de gansche literatuur over het onderwerp uit deze jaren is mij te nauwernood één advies bekend dat het anders oordeelt[3]. Maar om voort te bestaan, had de Compagnie mil-

1) Van der Oudermeulen, 100 noot.
2) Hiervóór, I, 192.
3) Vermoedelijk kort na de benoeming der hollandsche staats-commissie van 1783 werd uit Amsterdam (door een teleurgesteld geldschieter?) zonder naam- of dagteekening een gedrukt stuk over de post aan regenten toegezonden, dat bewaard is onder de papieren van Van Wijn. 'In voorgaande tijden', zegt deze anonymus, 'de zaaken der Compagnie een diep geheim zijnde, hebben de meeste menschen gedagt, als dat de Compagnie *een Cas de Reserve had*. Het grootste gros der menschen waren voor het declareeren der oorlog nog in dien droom, maar toen de Compagnie surcheance weegens de anticipatie penningen moest vragen, zag men duidelijk en klaar, dat die ingebeelde Cas daar niet was, maar dat men daar en boven nog verscheidene millioenen opgenomen had, alleenlijk om de uitdeelingen te doen en de huishouding aan de gang te houden.... De Compagnie moet men considereeren als een oud gebouw dat bouvallig is en dreigt in te storten, daar alle reparatie vergeefs aan te kosten gelegd zal worden; *die tot de fondamenten afgebroken moet worden*, en daar een nieuw gebouw op dient gezet te worden, en dat wel zeer spoedig zonder langwijlige Deliberatien....' (*Archief-Van Wijn*, portefeuille 37, Rijksarchief).

lioenen noodig. De amsterdamsche handel had de zijne eens voor al teruggenomen; de gelegenheid tot onmiddellijke belegging van elke som, die de Compagnie had geboden, had met haar voor beproefd gehouden veiligheid alle reden van bestaan verloren. Het geld moest er zijn, maar met geen mogelijkheid was het te vinden anders dan door den staat, en in den buidel van elk belastingbetalend ingezetene.

Holland, in de eerste jaren van den oorlog nog zeer ruim bij kas, sprong bij. Aanvankelijk, in 1781 en '82, nog maar met betrekkelijk kleine sommen, om te voorkomen dat de Compagnie door het ongeluk van den oorlog te eenenmaal bankroet sloeg. Maar toen er in 1783 uitzicht kwam op vrede, was de nood eerst recht aan den man. Niet alleen in Nederland, vooral ook in Indië waren Compagnie's zaken in de uiterste verwarring geraakt. De producten lagen er aan bergen opgestapeld, maar uit patria moesten nu schepen komen om dien voorraad af te halen; geld was noodig voor de behoeften van den indischen dienst, geld en waren voor het levendig houden van den handel op zulke gewesten waar de bevolking niet tot leverantiën gedwongen was. Om aan eenig kasgeld te komen had reeds de Gouverneur-Generaal - enorm feit - niet voor zijn particuliere rekening (dit had men wel reeds beleefd), maar openlijk voor rekening der Compagnie, peper en koffie aan koopvaarders van vreemde nationaliteit verkocht[1)]! Men had te Amsterdam de duizenden niet beschikbaar voor de buitengewone equipage die in deze omstandigheden was vereischt; feitelijk behoefde de Compagnie een nieuw bedrijfskapitaal. Wilde de Staat het niet verschaffen, dreigde de amsterdamsche kamer, dan stond ‘het oogenblik voor de deur dat Bewindhebberen den Indischen handel zouden moeten laten vaaren, Compagnies Bezittingen aan haar zelven overlaaten, 's Lands scheepen die derwaarts vertrokken zijn[2)] van alles verstooken doen blijven, Compagnies werven sluiten en daar door het bestaan ontneemen van zoo veele Huysgezinnen, als er lieden op die werven geëmploieerd worden’[3)]. Die klacht trof doel; Holland, dat tot nog toe drie millioen voorgeschoten had, voegde daar op het eind van '83

1) Hiervóór I, 326.
2) Het eskader onder Van Braam; hiervóór I, 253.
3) Bewindhebben ter kamer Amsterdam aan de Staten-Generaal, 13 Juli 1783.

nog acht millioen bij (de Compagnie had om veertien gevraagd); Zeeland kwam met één millioen. Verder werden op vier millioen na, die de Compagnie op recepissen schuldig bleef, al haar losse schulden in obligatiën vastgelegd; voor acht-en-dertig millioen daarvan waarborgde Holland de rente, voor één millioen de altijd poovere Generaliteit. In 1785 eerst was het oude bedrijf zoo tamelijk hervat, maar had de Compagnie 55 millioen schuld[1)], een cijfer dat zij voor haar dood nog op 184 millioen gebracht heeft[2)].

De financieele positie was gansch niet meer met die van vóór den oorlog te vergelijken. 'De Souverain [was] genoegzaam haar eenige Crediteur geworden'[3)], maar geen soeverein die zijn plicht doet schenkt gunsten, of hij vordert rechten in de plaats. Zoodra de Compagnie den 3^{den} Juni 1783 haar verzoek had ingediend om de 14 millioen tot voortzetting van haar bedrijf, hadden de Staten van Holland een personeel[4)] besogne ingesteld om er op te rapporteeren; leden waren De Gijselaar, Van Berckel, Van Wijn, Nederburgh, Rijser (de drie laatsten pensionarissen van Gouda en Rotterdam, en secretaris van Alkmaar, alle drie vertrouwde medestanders van het driemanschap), benevens de Raadpensionaris.

Den 30sten October 1783 bracht deze commissie verslag uit. Zij stelde voor dat de Staten-Generaal op voordracht van de provincie waar de kamers gevestigd waren, bij elk der kamers commissarissen zouden stellen, vier bij Amsterdam, twee bij Zeeland, een bij elk der overige kamers. Voor de eerste reis zouden de Staten wien het aanging, de voor te dragen personen kiezen uit dubbeltallen, op te maken door de hoofdparticipanten bij elke kamer[5)]. Later zouden de commissarissen zichzelven aanvullen, behoudens approbatie door de Staten van hun provincie. Zij zouden vijf duizend gulden 's jaars genieten, en geen ander ambt hoegenaamd mogen bekleeden. Zitting en stem zouden zij hebben in alle vergaderingen of besognes der bewindhebbers, maar zich in het bizonder bezighouden met het lezen

1) Van der Oudermeulen, 140.
2) Klerk de Reus, *Geschichtlicher Ueberblick*, 188.
3) Van der Oudermeulen, 288.
4) Personeel in onderscheiding van de gewone besognes, waarin de leden wisselden met de deputatiën der steden waarvoor zij zaten.
5) Hoofdparticipanten waren zij, die voor *f* 6000 aandeel hadden bij Amsterdam of Zeeland, voor *f* 3000 bij de overige kamers.

der uit Indië overgekomen brieven en papieren, en het ontwerpen van antwoorden daarop. Het rapport werd gevolgd door een lijst van 23 punten, waarop de aandacht van commissarissen, bij hun pogingen om een ‘generaal redres’ voor de Compagnie te bewerken, zich vooral zou hebben te richten. Meerendeels betroffen deze punten zaken van mercantielen aard. Zeven er van raken het militaire. Er moest een groot garnizoen liggen aan de Kaap, een groot garnizoen op Ceilon, een derde als reservecorps ‘in een der gesondste Oostersche provinciën.’ De bezetting van het ongezonde Batavia - waar de sterfte van nieuw aangekomen soldaten ontzettend groot was - moest tot een minimum worden teruggebracht, en de rest verplaatst worden naar het naastbijgelegen gezonde oord. Een jaarlijksch rapport werd verlangd omtrent den staat van alle fortificatien in de Oost, waar ook gelegen.

Op het oog redelijke voorstellen. Den patriotschen bijsmaak zou de onervarene er niet dadelijk aan proeven. Maar - de Compagnie was een Opperbewindhebber rijk, met zeer uitgebreide voorrechten, die onder meer de bestaande bewindhebbers koos uit drietallen door gemachtigden der hoofdparticipanten opgemaakt. Van zijn bestaan en rechten wordt in het rapport met geen woord gewaagd; tot medewerking aan het ‘generaal redres’ werd hij niet genoodigd. De bedoeling was in de eerste plaats, om den geldschieter invloed te geven op het beheer van de toevertrouwde millioenen, maar ook om een flink percent dier millioenen te doen besteden aan militaire uitgaven, en de beslissing hierover te leggen in handen van goed-patriotsche dignitarissen, die de rangen der niet geheel vertrouwde bewindhebbers zouden versterken en hun het beste werk uit de handen nemen.

Natuurlijk was aan de oligarchie die de Compagnie beheerde, het voorstel onaangenaam. Haar leden zochten zich aan de staatsvoogdij zoo lang mogelijk te onttrekken, en hadden in hun kwaliteit van regenten van belangrijke steden in de Staten van Holland en Zeeland groot gezag. Hadden zij het maar op den duur buiten het geld van den Staat kunnen stellen, de hervorming ware gemakkelijk op de lange baan geschoven. Maar keer op keer moesten zij vragen om meer, en zoo kreeg het personeel besogne, dat na het rapport in stand bleef, gelegenheid te over op de zaak terug te komen. Hoe gerekt de behandeling dan ook was, zij voerde toch tot een einde. In den vorm werd wat gewijzigd en toegegeven, maar op de zaak bleef men staan. Den

9den October 1784 in zijn laatste redactie gebracht, werd het voorstel den 30sten December aangenomen bij de Staten van Holland, en den 5den Januari 1785 ingediend bij de Staten-Generaal. De naam commissarissen was vervangen door dien van beëedigde hoofdparticipanten; dit gaf meer den schijn of het nieuwe toezicht uit de Compagnie zelve voort zou komen, of men slechts de uitbreiding bedoelde van iets dat reeds bestond. Beëedigde hoofdparticipanten kwamen voor, vier bij de kamer Amsterdam, twee bij Zeeland, één bij drie der vier kleinere kamers[1]. Zij waren aan de bewindhebbers toegevoegd en namen aan den bestuursarbeid deel, maar hadden geen concludeerende stem. Het waren feitelijk bewindhebbers in spe, geheel uit dezelfde kringen als hun meerderen in titel. Voortaan zou hun aantal zijn tien te Amsterdam, vier bij Zeeland, één bij elk der overige kamers, geene uitgezonderd. Zij zouden benoemd worden door de Staten, uit dubbeltallen door alle hoofdparticipanten opgemaakt. Zij zouden niet ingedeeld worden bij de departementen waarin elke kamer verviel, maar een afzonderlijk departement vormen, met een taak als bij het vroegere voorstel aan commissarissen was toegedacht. De 23 punten werden gehandhaafd en nog met twee aangevuld, tegen de recommandatiën van den Opperbewindhebber bij de begeving van posten gericht. De beëedigde hoofdparticipanten zouden, behalve in hun afgesloten departement, ook zitting hebben in alle gewone en buitengewone vergaderingen van Kamer of Compagnie, met concludeerende stem.

De driemannen hadden rekening gemaakt, het gewenschte personeel te kunnen kiezen uit de aandeelhouders te Amsterdam, waaronder zij veel partijgenooten hadden. Maar het was nog zoo ver niet; de eindbeslissing lag bij den octrooigever, de Staten-Generaal, en deze waren een traag lichaam; voor deze beslissing te meer, omdat de elkander in haar college vrijwel opwegende partijen zich van het vraagstuk der Compagnieshervorming meester maakten, en nu eenmaal partijbelangen mede spraken, overstemden deze welhaast alle andere. Naar aanleiding van Hollands voorstel ontbrandde een vinnige strijd, waarin veel meer op het spel stond dan het lot van dat voorstel zelf. Al te zeer mocht worden vermoed dat de hervorming den patriotten geen doel was, maar middel; middel om het gevestigde bestuur

1) Waarvan er op de beurt steeds één zonder hoofdparticipant moest zijn.

der Compagnie te ontwrichten, en haar een rol te doen vervullen in het politiek systeem dat zij de Republiek hadden opgelegd, de fransche alliantie.

Hier komen wij op de koloniale mogenheid Frankrijk terug, wier stelling in Indië wij in den aanvang van ons hoofdstuk signaleerden, en nu nader beschouwen moeten.

Het zag er voor Frankrijk in Indië, na den vrede van 1763, weinig bemoedigend uit. Het behield er niets dan Chandernagor, na de engelsche vestiging in Bengalen van alle beteekenis beroofd, en vier kustplaatsen in Dekkhan met begrensd gebied: Janaon, Pondichéry, Karikal, en, op de westkust, Mahé. De hoop op herstel was niet geheel opgegeven, maar voor het oogenblik vermocht men niets, en moest toezien dat Engeland zijn macht uitbreidde en bevestigde. Engeland wierp zich vooral op het Gangesdal, fabelachtig vruchtbaar en dichter bevolkt dan Europa. Het binnenland van het armere Dekkhan wekte niet dezelfde begeerlijkheid op; uit Madras en Bombay drong men met veel minder kracht voort dan uit Calcutta. De vorsten van eigenlijk Hindoestan kwamen de een voor, de ander na, in afhankelijkheid van Engeland, de groot-mogol incluis; de machten van Dekkhan werden nog slechts met een net omspannen, met zeer wijde mazen. Het waren de Nizam van Haiderabad, Soebadar van Dekkhan, de hoogste in titel, maar lang de gevaarlijkste niet; de Mahratten van Poena, nog altijd roerig en uit de afgeloopen oorlogen zeer gevreesd; de Sultan van Maisoer, Haider-Ali, een moslimsch soldat de fortune, schepper van een militairstaat; ver in het zuiden, de radja's van Travankore en van Tandjaoer, buren van de nederlandsche compagnie te Kotsji en te Negapatnam. Zij bevochten gedurig elkander, en bedreigden van tijd tot tijd ook de Europeanen aan de kust, Franschen en Nederlanders zoowel als Engelschen. De fransche staatkunde nu was er op gericht, hun krachten te vereenigen tegen Engeland. Een aantal koloniale diplomaten uit de school van Dupleix reisden hiertoe de indische hoven af; een der meest gebruikte heette le chevalier de St. Lubin. Deze pogingen mislukten over het geheel. Haider-Ali was de eenige van deze potentaten die voor de engelsche compagnie een ernstige vijand werd. Van 1767 tot 1769 gaf hij haar veel werk, maar de Engelschen kozen toen de partij van zijn vriendschap te zoeken op zijn voorwaarden, ten koste van beider naburen. Op den duur evenwel was tusschen de eene veroverende macht en de andere geen

vrede mogelijk. De verhouding was reeds weer zeer gespannen tusschen hen, toen in 1779 de engelsch-fransche oorlog uitbrak.

Ditmaal wilde Frankrijk een ernstige poging wagen. De minister van marine (en koloniën), Sartine, meende Engeland daar vóór te kunnen zijn, en zond reeds in 1777, een jaar voor het begin der vijandelijkheden in Europa, St. Lubin op de Mahratten van Poena af, om dit volk in beweging te brengen. Er werd een groot verbond beoogd tusschen hen, Haider en den Nizam, samen sterk genoeg om tegen de Engelschen aanvallenderwijs te werk te gaan. St. Lubin was met 15.000 geweren beladen om aan de Mahratten te verkoopen; hij had ook fransche instructeurs bij zich, die hun troepen drillen zouden, en groote lappen goed, om uniformen van te maken. Zelfs de knoopen voor die uniformen bracht hij mede; zij vertoonden een fleur de lys en een halve maan, zinnebeeld van het verbond tusschen Lodewijk XVI en de - n.b. niet-moslimsche - Mahratten![1)] Een echt-fransche expeditie waartoe alles in Europa op het toepasselijkst scheen gereed gemaakt, maar waaraan een vaste basis ontbrak in Indië zelf. De Mahratten waren een onberekenbaar volk, groote vijanden van de Engelschen, nog grootere wellicht van Haider-Ali; zij kwamen zoo spoedig niet in beweging, en de Engelschen, die behalve uniformen, ook soldaten in voorraad hadden, maakten op eenmaal een begin en namen al de fransche bezettingen weg, geene uitgezonderd. Daar lag nu het plan!

Haider kwam twee jaar later werkelijk in oorlog, maar werd door de beide anderen spoedig alleen gelaten; een bondgenootschap tusschen indische vorsten was nimmer van langen duur. Hij vocht nu verder voor eigen rekening, met een paar honderd fransche avonturiers in zijn gelederen. Een krijgsmacht van aanbelang kwam echter niet uit Europa opdagen; zij zou ook nergens een steunpunt meer gevonden hebben aan de kust. Een vloot was noodig om eerst de fransche bezittingen te heroveren; Haider moest het zoo lang zien vol te houden. Het werd Februari 1782 voor de vloot kwam; het was die onder Suffren.

Ondertusschen was de Republiek in den oorlog gesleept, en had dien reeds bezuurd. Even gemakkelijk als op de fransche was op de nederlandsche vestigingen op de kust beslag gelegd; zelfs Trinkonomale was een oogenblik in engelsche handen. Het was ons geluk dat de Engelschen, die het elders zoo zwaar te

1) George W. Forrest, *State Papers preserved in the Foreign Department of the Government of India*, II, 605.

verduren hadden, slechts een onbeduidende scheepsmacht in de indische wateren onderhouden konden in deze jaren, anders ware de gelegenheid thans schoon geweest voor de visite te Batavia of te Ambon. Een tweede geluk dat de Franschen Suffren uitzonden, want onze eigen vloot zat in Texel ingesloten, en zou zeker de Kaap niet voor ons behouden hebben. De Compagnie, hoe weinig franschgezind haar leiders ook mochten zijn, zou aan plichtverzuim schuldig hebben gestaan zoo zij zich deze gelegenheid niet ten nutte hadden gemaakt. IJlings trokken Boers en Van de Perre naar Parijs, en huurden er de twee fransche regimenten die hun werden aangeboden, dat van Meuron voor de Kaap, dat van den prins van Luxemburg voor Ceilon[1)].

De Franschen mochten zich voor ons wel eenige moeite geven, want het medegebruik van de Kaap en Ceilon is hun in dezen oorlog van groot nut geweest. Het heeft Suffren zijn roemrijken kruistocht op de oostkust van Voor-Indië eerst recht mogelijk gemaakt. Onmiddellijk na zijn herovering van Trinkonomale zien wij hem het groote belang van deze haven naar huis rapporteeren, maar ook het jammerlijk verval der fortificatiën aldaar[2)].

1) Hiervóór I, 195. - Ik heb het daar verkeerdelijk voorgesteld, of de prins van Luxemburg zelf naar Indië vertrok. Hij leverde slechts het regiment.

2) Den 4^{den} September 1782, drie dagen nadat hij de stad binnengetrokken was, en den dag na zijn zeeslag op de reede tegen Hughes, schrijft Suffren naar huis: ‘La conquête de Trinquemale est une des plus importantes pour nous. Le port en est excellent; nos vaisseaux peuvent y passer avec sécurité toutes les saisons, et s'y faire caréner et radouber. C'est un entrepôt qui nous étoit nécessaire, et un lieu de réunion sûr, qui nous dispense d'employer des mois entiers pour retourner relâcher à l'isle de France, y débarquer les malades, y prendre du repos, des rafraichissemens, et y pourvoir aux besoins qu'ont nos vaisseaux et leurs équipages. - J'ose dire que *si un jour à venir l'usage du port de Trinquemale nous étoit commun avec les Hollandois*, si les fortifications de la ville et celles du fort Oostenbourg qui la défend, étoient portées au point de perfection dont elles sont susceptibles, on y seroit à même d'y faire la loi aux Anglois dans toutes les parties de la mer des Indes’ - (Aangehaald in een memorie van Dumont-Pigalle over het belang van Ceilon, ingeleverd bij het bataafsch gezantschap te Parijs, 5 November 1800; *aanwinsten Rijksarchief* 1889, n^{o}, 12*c*). Thulemeyer deelt in een dépêche van 17 Mei 1785 het volgende gesprek mede, gehouden te Parijs tusschen Suffren en een hollandsch regent van Thulemeyer's kennis: ‘Rappelez à vos compatriotes qu'ils s'appliquent enfin à mettre leurs places aux Indes Orientales en état de defense. Trinconomale dans l'île de Ceylan, la véritable clé de l'Asie pour les Hollandais, est dans le plus triste état possible. Ce poste ne ferait aucune résistance et tomberait au pouvoir de l'ennemi dès qu'il aurait été insulté. Il lui faut une garnison de 5000 hommes, parmi lesquels au moins 2000 blancs, et employer 2 millions de livres de France pour rétablir les anciennes fortifications et entourer la place de celles qui sont indispensables pour sa conservation.’ Naar wat voor deze ééne plaats werd verlangd, bedenke men welke zware eischen van fransche zijde aan de verarmde Compagnie werden gesteld.

Hij is met eere en met tamelijk succes in die wateren blijven vechten, tot het bericht van den vrede hem verraste. Aan Haider-Ali had hij nog eenige benden europeesche soldaten kunnen zenden, die na diens dood, in December 1782, door den zoon en opvolger, Tippo-Sahib, zijn gebruikt. Toen het bericht van het teekenen der preliminairen ontvangen werd, was de strijd nog niet beslist, maar Frankrijk had er toch veel zelfvertrouwen bij gewonnen. Zijn bezittingen kreeg het alle terug; alleen het nederlandsche Negapatnam bleef aan de Engelschen. Tippo bedong voor zich in het begin van 1784 een zeer eervollen vrede, die zijn positie als machtigsten vorst van het schiereiland in wezen liet. Een vrede die bij den natuurlijken drang der Engelschen om ook over Dekkhan hun gezag uit te breiden, wel geen andere beteekenis had dan van een wapenstilstand.

Na het gebeurde gaf Frankrijk zijn droomen te minder op, omdat, nu de Republiek niet verkoos bij den vrede haar oude betrekking tot Engeland te herstellen, in de nederlandsche macht in het Oosten wellicht die vaste basis kon worden gezocht, welke aan de poging van 1777 had ontbroken. Aan het denkbeeld zelf eener wapening van de indische vorsten hield men vast; hun pogingen echter zouden door een aanzienlijker europeesche krijgsmacht dan de kleine benden die Suffren ter beschikking van Tippo had kunnen stellen, moeten worden ondersteund, terwijl men bovendien dicht bij Indië troepen in reserve zou willen houden, en een arsenaal en een veilige wijkplaats hebben voor de vloot die van de zeezijde de Engelschen zou bestoken tegelijk met den aanval uit het binnenland. Tot dit alles bood Ceilon gelegenheid; men kon dáár de onderneming voorbereiden wanneer men er toe besloot, dáárheen terugwijken zoo zij tegenliep. Zoo slechts de Republiek volgzaam bleek, kon Ceilon een bestendige bedreiging worden voor Engelands macht in Indië. Een andere van haar bezittingen, de Kaap, kon, mits behoorlijk versterkt, in oorlogstijd wellicht Engeland den weg naar Indië versperren. De fransche regimenten, tijdens den oorlog voor Ceilon en de Kaap geworven, bleven daar in garnizoen, en dit was althans een begin. De tweede stap moest nu zijn, het gansche nederlandsche koloniaal-militair departement onder fransch toezicht te brengen, uit te oefenen door een fransch opperbevelhebber over al de krijgsmacht in de fransche en nederlandsche bezittingen beoosten de Kaap. Men had er den markies de Bouillé toe op het oog, die in den ame-

rikaanschen oorlog een bevel gevoerd had in de West, en St. Eustatius voor de Republiek had heroverd. In Juni 1784 bezocht deze ons land, werd door Bérenger aan Willem V voorgesteld, op de amsterdamsche beurs toegejuicht, en door Abbema in een toespraak, namens de kooplieden, gehuldigd [1].

Intusschen waren de sympathieën voor Frankrijk er bij de nederlandsche compagnie niet op versterkt. De feitelijke hulp, haar verleend, had Frankrijk zich duur laten betalen. Aan de Kaap en op Ceilon sloegen de fransche militairen een meesterachtigen toon aan, dien de oude compagniestroepen kwalijk verdroegen[2]. Engeland had der Republiek, met sluw beleid, den schrik op het lijf gejaagd dat het zich op de specerij-eilanden zou werpen, zoo zij Frankrijk trouw bleef. Wilde men alsnog afzonderlijk met Engeland handelen, het artikel nopens de vrije vaart in de moluksche zeeën zou komen te vervallen en Negapatnam ons niet worden afgenomen. Dit was niet een-, maar tienmaal te verstaan gegeven, o.a. aan Boers en Van de Perre, nog steeds voor Compagnie's zaken te Parijs toen daar over den vrede onderhandeld werd. Boers was iemand van groote kennis en groote arbeidzaamheid, en, schoon slechts minister, had hij ook over het gros zijner meesters de bewindhebbers groot gezag; zulke veelhoofdige colleges lieten niet straffeloos het moeilijkste en vermoeiendste werk jaren lang op één man aankomen. Boers nu was er van overtuigd, dat de Compagnie het herstel eener goede verstandhouding met

1) *Jaarboeken* 1784, blzz. 1258 en 1275.

2) Op Ceilon vooral kwam het, onder den in 1785 nieuw aangekomen kolonel Hugonet, tusschen het regiment de Luxembourg en het civiel bestuur tot hoogloopenden twist. Hugonet wilde den gouverneur ‘negen stuks officieren opdringen, om à la suite bij het regiment te worden betaald, zijnde gedeeltelijk lieden die hij op de Kaap hadde opgeschommeld, en gedeeltelijk jonge luyden die als kadets met hem waaren uitgekoomen;’ verder wilde hij hooger betaling; verlangde dat de soldij van dooden en deserteurs voluit aan hem zou worden uitgekeerd; benoemde den kapitein De la Roche eigenmachtig tot majoor; riep op eigen gezag het regiment in de wapens en installeerde De la Roche; weigerde op bevel van den militairen gouverneur van Ceilon, kolonel Coquart van 's Compagnie's oude infanterie, twee compagnieën van zijn regiment naar Trinkonomale in garnizoen te zenden. De civiele gouverneur, W.J. van der Graaff, een energiek en weinig franschgezind man, nam hierop Hugonet en twee andere officieren in hechtenis (*Gouverneur en Raad van Ceilon aan Gouverneur-Generaal en Raden*, 28 Januari 1786). - Zoodra de Compagnie tegen 1787 de beschikking kreeg over een nieuw aangeworven regiment van den hertog van Wurtemberg, werd bepaald dat dit aan de Kaap het regiment-Meuron en het regiment-Meuron op Ceilon dat van Luxemburg zou aflossen (*Heeren XVII aan Gouverneur en Raad van de Kaap, en aan d^{o}. van Ceilon*, 28 December 1786), terwijl kort daarna besloten werd dit laatste regiment af te danken (*Resolutiën kamer Amsterdam*, 24 Maart 1787).

haar engelsche zuster oneindig meer behoefde dan de gunst van Frankrijk, en onder de bewindhebbers waren velen - en de minsten niet[1] - het met hem eens.

Had het van hen afgehangen, de Staten-Generaal hadden zich de tot twee-, driemaal toe geboden gelegenheid om met Engeland weder aan te knoopen, wel ten nutte gemaakt. Maar de stroom was tegen hen, en het jammerlijke geldgebrek maakte dat de Compagnie zoo vrij niet spreken kon als zij anders zou hebben gedaan. Zoo moesten zij berusten, en afwachten. Boers was te Parijs in de gelegenheid geweest de fransche plannen op Compagnie's Indië gade te slaan naarmate zij werden gevormd. Hèm zouden de Franschen op zijn post vinden, als zij kwamen.

Hoe weinig verdient ook deze veelgesmade Oost-Indische Compagnie - in haar nadagen nog - onze onvoorwaardelijke afkeuring. Het was een log en voos lichaam geworden. Bij haar hing alles van sleur aaneen. Haar financieel bestaan in Nederland was naar moderne opvattingen sinds jaren een brutale leugen. Haar gebruiken in Indië werkten corrumpeerend op wie in haar dienst traden. Haar monopolie, zoo naijverig in stand gehouden, werd met den dag meer een beleediging voor de gangbare handelsbegrippen, en voor de gewijzigde europeesche machtsverhoudingen. Zij heeft onze sympathie verbeurd met haar eeuwige klacht over onderkruiping; wij beklagen haar niet, als zij jaar op jaar door de mogelijkheid van weer nieuwe mededinging onaangenaam wordt verrast[2]. Wij behoeven al niet

1) Een der meest werkzame en bekwame bewindhebbers bij de kamer Amsterdam b.v., Cornelis van der Oudermeulen, had zich reeds in 1781 door Rendorp tot een geheime zending naar Engeland laten gebruiken (Rendorp II, 61 vv.). - Nagenoeg de gansche kamer Zeeland was met Boers van het wenschelijke om Engeland niet verder tegen zich te maken, overtuigd.

2) 1781: uitrusting van schepen voor antwerpsche rekening, van Lorient naar Indië. - 1782: aankomst te Ostende van drie rijkgeladen schepen uit China. - Inschrijving voor een Aziatische Maatschappij te Antwerpen. - 1783: preliminairen met Engeland; vrije vaart toegestaan door alle oostersche zeeën. - 1784: de Keizer eischt opening van de Schelde en vrije vaart op Oost-Indië. - 1785: geheim handelsverdrag tusschen Frankrijk en de regeering van Egypte, waarbij de laatste tegen een matig recht doorvoer toestaat van indische artikelen op fransche schepen te Suez aangebracht, naar Alexandrië; afschrift van dit tractaat, door den nederlandschen consul te Alexandrië gezonden, met groote ontsteltenis gelezen op de najaarsvergadering der XVII (*Resolutiën XVII*, 9 November 1785). - 1786: memorie van de kamer Amsterdam aan de Staten-Generaal, van 23 October, met beklag over de Spanjaarden die voortaan de Philippijnen willen bezeilen rond de Kaap. - 1787: bericht dat het noord-amerikaansche schip Hydra in de nederlansche kolonie St. Eustatius oostindische waren, geladen te Calcutta, te koop heeft geboden (*Resolutiën Holland* 1787, passim). - Vooral de memorie over de Spanjaarden, een lijvig stuk van Boers, is merkwaardig. Hoe was niet een maatschappij bevoorrecht, ten wier believe de Spanjaarden, om naar Manilla te komen, tot dusverre den volgenden omweg hadden gemaakt, ‘dat aan de N.W. kust van America, tot Aqua Pulco, eenige groote schepen gezonden zijn om heen en weeder te vaaren tusschen de Philippijnsche Eylanden en de voorzeide stad Aqua Pulco; mitsgaders dat van daar de Oost-Indische waren, die in America geene koopers vonden, voor een gedeelte te Lande wierden overgevoerd naar Vera Cruz, en soo verder met de Flotille naar Cadix.... Een handel die aan veele wisselvalligheden onderhevig is, *zijnde door zeer voorname Zeekundigen, alleen voor het heen en weeder vaaren tusschen de Philippijnsche Eylanden en Aqua Pulco, ongeveer een jaar gestelt*; terwijl in die Cours nergens eene ververschings plaats te vinden is.’ - Varen nu de Spanjaarden rond de Kaap, dan zullen zij gaan óf langs Timor (ververschingsplaats bij de Portugeezen) en verder door de Molukken; óf door straat Soenda en straat Banka benoorden Borneo om; óf langs de kust van Koromandel en dan door straat Malakka. In het eerste geval zullen zij zich onvermijdelijk in den specerijhandel mengen; in het tweede geval in den Chinahandel (want niemand kan hen beletten Canton aan te doen, en peper en tin om daar tegen de begeerde waren in te ruilen kunnen zij onderweg tusschen

meer te luisteren; van te voren weten wij wat zij zeggen zal. Echter is die zelfde logge Compagnie door haar lijdelijk verzet mede oorzaak geweest dat het land voor de teleurstellingen eener hopeloos-avontuurlijke koloniale politiek is bewaard, waaraan de door het patriotsche driemanschap geregeerde staat, ware hij over Indië almachtig geweest, zich zonder schromen zou hebben gewaagd. Tien jaren respijt is wel niet veel, maar wij moeten toch de verdienste erkennen waar ook zij bestaat. Wij hebben Ceilon en de Kaap vroeg genoeg verloren.

Voor een land met over het geheel nog zoo aggressieve politiek, heeft Frankrijk in Vergennes een wat al te behoedzaam minister gehad. Hij wilde de Republiek niet overrompelen, vooral niet met de indische plannen, die hem persooniijk niet buitengemeen schijnen te hebben behaagd, ten minste niet in den vorm waarin zij aan het fransche departement van marine en

straat Soenda en Canton in overvloed bekomen). In het derde geval zullen zij deel hebben in den Chinahandel en bovendien in den kleedenhandel. Spaansche schepen, de Manilla's vaarders, hadden tot nog toe de koromandelsche kleedjes te Batavia moeten komen halen. Spanje en heel Spaansch-Amerika betrokken de oostindische artikelen meest van de Republiek; welk een slag, als Spaansch-Amerika ze onmiddellijk om de Kaap kon ontvangen! ‘So al de Nederlandsche Compagnie het vermogen hebben mogt, om sig met eenige vrugt tegen de voorseide onderneemingen der Spanjaarden te versetten, sou sij nog uit hoofde van de teederheid der saake [Spanje was Frankrijks bondgenoot!] weerhouden kunnen worden, om dat vermogen in al de uitgestrektheid van haar regt te oeffenen, so lang U Ho: Mo: niet uitdrukkelijk verklaard hadden, hoe ver Compagnies Ministers daar omtrend souden mogen gaan....’ - De Staten-Generaal waagden het niet meer, zich bij Spanje op het vijfde artikel van het vredesverdrag van Munster te beroepen. Zij gaven aan de Compagnie ten antwoord, dat aan de Kaap en in andere havens aan de Spanjaarden alle hulp en verversching ontzegd mocht worden, behalve in geval van schipbreuk of levensgevaar.

koloniën waren ontworpen. De minister van dat departement, de Castries, was een ondernemend maar stijfhoofdig man. Hij wilde snel voort. Onmiddellijk bij het sluiten der alliantie, meende hij, moest men zijn slag slaan, en in het tractaat bepalingen doen opnemen, waardoor de verdediging der nederlandsche koloniën aan de handelscompagnieën onttrokken en staatszaak gemaakt werd. Hij was het die in zijn betrekking met Boers en Van de Perre te maken had gehad, en van de meegaandheid dezer heeren had hij geen goeden dunk.

Het denkbeeld was niet volstrekt nieuw; voor een gedeelte ging het eigenlijk al in vervulling. Had vroeger in oorlogstijd de Compagnie den Staat schepen bijgezet, thans was het omgekeerde gebeurd. In 1783, zoo spoedig de Engelschen de vaart vrij lieten, had het eskadertje onder Van Braam zee gekozen; in 1785 zijn naar Indië vertrokken twee linieschepen en twee fregatten; in April 1786 nog vier fregatten. De uitrusting van deze schepen had al dadelijk een bezoek van Harris aan den Raadpensionaris ten gevolge gehad, maar Bleiswijk had den gezant beduid dat de behoeften van de eigen koloniën de expeditie volkomen wettigden. Dit is ook het geval geweest; de schepen hebben, binnen de grenzen van den archipel, werk te over gevonden om het geschokte gezag der Compagnie te handhaven[1)]. Harris kwam evenwel ook dubbelzinniger zaken op het spoor. Zoo werd te Amsterdam door fransche commissarissen onderzoek gedaan naar personen die de verschillende in Voor-Indië gesproken talen machtig waren; zooveel zij er vinden konden werden in franschen dienst aangeworven en, als matroos verkleed, op schepen van onze compagnie naar Indië gevoerd[2)]. Maar van het meest verdachte heeft Harris toch niet alles vernomen. De officier die in 1777 met de Mahratten onderhandeld had, St. Lubin, in 1781 uit Indië teruggekeerd, hield zich in de Republiek op en knoopte er betrekkingen aan. Het vreemde is, dat hij dit moet hebben gedaan voor eigen rekening; wij vinden geen spoor van een opdracht der fransche regeering aan hem, en als later een officieus agent dier regeering de indische zaak bespreken komt, houdt St. Lubin zich zorgvuldig schuil. Wij vernemen dat hij zoo juist door een proces in Frankrijk zijn fortuin verloren had, en kunnen veilig aannemen dat hij hier kwam om ze te herstellen. Ik zou denken dat de fransche re-

1) De Jonge VI[1]; 173-269.
2) Harris, 11 Januari 1785 (R.O.).

geering, die van zijn bemoeiingen niet veel anders dan teleurstelling ondervonden had, hem in 1781 koel ontvangen en hem geen hoop gegeven heeft van wederom in haar dienst te worden gebruikt. Hij zal zich toen naar Holland hebben begeven om zich daar alvast tot den onontbeerlijken man te maken tegen den tijd dat de Republiek in Indië de rol zou moeten spelen waartoe hij wel wist dat Frankrijk haar had bestemd. Het stempelt den man ook tot avonturier, dat hij hier geintroduceerd werd door den van alle markten thuis zijnden Rijngraaf van Salm[1]. Het zonderlinge geval doet zich nu voor, dat eer nog de fransche regeering de zaak aanhangig had gemaakt, hier reeds aanslagen overwogen werden die aanmerkelijk verder gingen dan Frankrijk voor het oogenblik goedkeurde. Frankrijk wilde voorloopig niets dan zich een goed werktuig verschaffen; St. Lubin en Salm eischten van het nog onvolmaakte werktuig al vast, dat het dienstbaar zou zijn aan hunne fortuin.

St. Lubin - het moet in 1785 en wel reeds vóór Salms geheime zending naar Parijs in Augustus van dat jaar geweest zijn - maakte den Rijngraaf het hoofd warm met een verleidelijk plan om de Engelschen uit Indië te drijven. Hij stelde dit voor als een betrekkelijk eenvoudige zaak. Hij gaf de middelen aan die hij reeds meer dan eens in franschen dienst had beproefd, en die telkens mislukt waren. Hun deugdelijkheid zou nu nogmaals op den toets worden gesteld, voor risico van de Republiek. De omstandigheden, heette het, waren juist nu zoo gunstig. Hij stond in voor de mogelijkheid van een viervoudig verbond tusschen Tippo, de Mahratten, den Nizam en den radja van Travankore, die met hun vieren de Engelschen wel uit Indië zouden jagen, mits zij beschikten over een corps europeesche troepen van 6000 man. Zij zouden er goed voor betalen. St. Lubin zou in aanmerking komen om de vereischte tractaten tusschen de indische vorsten onderling en tusschen elk hunner en de nederlandsche compagnie te sluiten, en Salm om de troepen aan de compagnie te leveren, en, zoo hij wilde, er het opperbevel over te voeren in Indië. In vollen vredestijd in Europa zou Engeland in een reeks van indische oorlogen gewikkeld blijven; de engelsche compagnie moest bankroet slaan, de gansche commercieele grootheid van Engeland worden onder-

1) Uit een secreet rapport van Boers en Van der Perre aan de XVII, van 9 Juli 1781, blijkt dat Salm reeds in dat jaar troepen aan de compagnie heeft willen leveren, ‘dog dat de conditiën aan de Leeden van de Secreete Commissie niet aannemelijk waren toegeschenen.’ - (Rijksarchief).

mijnd[1]. Salm wilde St. Lubin met nog een ander zoo spoedig mogelijk naar Indië gezonden hebben om de tractaten te sluiten[2]. Hij beval de zaak aan bij het personeel besogne van Holland[3], dat naar wij weten niet anders was dan de pensionarissencamarilla zelf. Op die in het militaire volstrekt onkundige lieden moet de Rijngraaf een onbegrijpelijken invloed hebben gehad; wij bemerken het telkens, en ook nu schijnt dit plan zeer goed door hen te zijn opgenomen. Met hun goedvinden werden - in October 1785, naar Salm zich later uitliet, en dus nog vóór de fransche regeering zelve had aangeklopt - eenige vertrouwde bewindhebbers in het geheim betrokken. Salm ried tevens aan dat de compagnie de sommen die zij aan haar defensie ten koste legde, zou uitkeeren aan den Staat, die daarvoor de gansche zorg voor het militaire op zich behoorde te nemen, en haar weder over zou dragen aan een commissie van deskundigen met een krijgsman (versta: met hem zelven) aan het hoofd. Al wat het geheime plan van St. Lubin en over het geheel de verdediging betrof, moest aan compagnie's zijde slechts door de handen gaan van een secreet besogne van vieren. Eindelijk, maar niet voor de zaak reeds een zeker beslag had gekregen, moest men van alles kennis geven aan Frankrijk[4].

Zoo had de Rijngraaf zich al van te voren op den weg gesteld, dien de fransche regeering met ons wilde bewandelen;

1) Bijlage I, 1. - Het behoeft geen betoog dat het plan van St. Lubin, ware ooit tot de uitvoering overgegaan, jammerlijk had moeten mislukken. De Engelschen kwamen gedurig verder ook in Dekkhan en waren er reeds veel sterker geworden dan St. Lubin het vóór den laatsten oorlog had kunnen waarnemen. Van den eigen radja van Travankore b.v. op wien hij huizen bouwde, wordt in een secreet rapport van de kamer Amsterdam nopens den staat der defensie in Indië, bijlage bij een brief der XVII aan de Staten-Generaal van 22 November 1785 (waarover aanstonds), op grond van zooeven uit Indië ontvangen berichten gezegd, ‘dat hij sig thans ten eenemaal ontmaskerd heeft, en openlijk de sijde der Engelschen gekoosen.’ - Door Nederland uitgezonden commissarissen zouden aan de indische hoven ook weinig prestige hebben gehad. Tippo b.v. stond met de Nederlanders van de kust van Malabaar op zeer slechten voet. Op dringend aanschrijven van die van Kotsji moest de gouverneur van Ceilon in 1787 troepen daarheen zenden, om hen gerust te stellen tegen ‘de zeer bedenkelijke nieuwe toerustingen ten oorlog van den Nabab van Maisoer, Tipo Sultan.’ (Gouverneur en Raad van Ceilon aan Heeren XVII, 12 November 1787).
2) In een dépêche van 9 October 1787 verzekert Harris, dat ‘a person in the Regency of Haerlem, called Horman’ was uitgekozen om onder St. Lubin te vertrekken. Dit moet zijn Mr. Librecht Jacob Hooreman, sedert 1776 vroedschap te Haarlem. Deze had zijn jeugd doorgebracht op de kust van Koromandel, waar zijn vader toen gouverneur was.
3) Bijlage I, 2.
4) Bijlage I, 3.

zij zou nu met hem te rekenen hebben. Onder Vauguyon zou zoo iets nooit zijn gebeurd, maar Vérac was niet tegen den Rijngraaf opgewassen, en liet hem begaan. Toen Vérac als gezant naar de Republiek vertrokken was, had wel reeds vast gestaan dat men zich met de defensie der nederlandsche koloniën inlaten zou, maar bizonderheden waren hem nimmer opgegeven. Wist de fransche regeering zelf reeds precies wat zij wilde? Zij kwam wat laat; liet de zaken al te lang in het stadium van voorbereiding. Vergennes was begonnen het oost-indische chapiter met zijn vertrouweling Brantsen te bespreken, en had hem een jong en eerzuchtig officier aanbevolen, die eenige protectie genoot, en wien, hoewel hij nog geen vaste positie innam, van tijd tot tijd opgedragen was de ministers en soms den koning zelf van memorie te dienen over onderscheiden zaken: den graaf de Grimoard[1]. Deze wilde wel zijn fortuin zoeken in de Republiek, waar hij den rang van generaal-majoor hoopte te kunnen verkrijgen. Hij zou zich laten aandienen als koloniaal-militaire specialiteit, en een wegbereider moeten zijn voor den markies de Bouillé. In den zomer van 1785 stelde hij, in overleg met Brantsen, zijn denkbeelden omtrent de fransch-nederlandsche samenwerking in Azië op schrift, en bood ze Vergennes aan, die zich tot een algemeene goedkeuring bepaalde en hem voor het détail verwees naar de Castries.

Grimoard's memorie hield in, dat zoo spoedig mogelijk op de alliantie tusschen Frankrijk en de Republiek een geheime overeenkomst betreffende een samenwerking in Azië behoorde te volgen. Het einddoel moest zijn de verdrijving der Engelschen uit Voor-Indië, maar de zaak werd niet met dezelfde lichtvaardigheid besproken als in het stuk van St. Lubin. Vooreerst was noodig dat Bouillé den staat van onze bezittingen opnam, en de wijze vaststelde waarop van de middelen van Frankrijk en van de Republiek tegen Engeland partij zou zijn te trekken. Bouillé moest daartoe aan het hoofd worden gesteld van een te scheppen koloniaal krijgswezen der Republiek, en in oorlogstijd zou hij over de koloniale legermacht van beide staten het bevel voeren. De superioriteit der bondgenooten boven Engeland ware vooral in een betere communicatie met Indië te zoeken. Nederland had de Kaap en Ceilon; Frankrijk Ile de France; de Engelschen konden daar niet dan St. Helena en de Comorren tegenover stellen. Het zou wellicht gelukken, in oorlogstijd de

1) Soulavie, *Mémoires* IV, 344.

portugeesche bezittingen in Afrika voor hen te sluiten. De mogelijkheid van communicatie te land via Bagdad of via Egypte diende ijverig te worden onderzocht. Een vertrouwd fransch agent te Batavia was verder een eerste vereischte; Java moest in ieder geval verzekerd zijn tegen een coup de main, en van Batavia uit moest alle uitbreiding van den engelschen handel in de richting van Oost-Azië kunnen worden verhinderd. Voor het geval van oorlog eindelijk moest men tot een krachtigen aanval op Voor-Indië alles toebereid hebben. Frankrijk zou een groote macht beschikbaar stellen en die ontschepen op de kust van Koromandel, waarheen, van het binnenland uit, de ambitie reikte van Tippo-Sahib, den indischen vorst wiens steun voor de bondgenooten het meest te beteekenen had. Frankrijk zou zich met de verdrijving der Engelschen uit Indië tevreden stellen, het wilde slechts zijn onderdanen de voordeelen van den indischen handel verzekeren, niet als soeverein heerschen over een groot indisch gebied. De Republiek zou zich mogen toeëigenen wat haar van de engelsche nederzettingen in Indië lustte[1].

Men ziet hoezeer de fransche plannen door den laatsten oorlog gewijzigd waren. Wat St. Lubin voordroeg, was de fransche zienswijze van tien jaar geleden. Men was nu te Versailles zoo naief niet meer van te meenen, dat alles met een paar inderhaast gesloten indische tractaten en met een enkele zending van hulptroepen gedaan kon zijn; men wilde Engeland met vrede laten, tot er waarlijk uitzicht zijn zou op een gelijken strijd. De slottirades waren aan het stuk natuurlijk alleen toegevoegd voor nederlandsch gebruik.

In September 1785 trad Castries met Grimoard over deze memorie in bizonderheden. De minister vond haar terecht wat vaag op het aangelegen punt van de voorbereidende maatregelen, in de Republiek zelve te treffen. Hoe dit van de compagnie onafhankelijk gedachte koloniale krijgswezen in trein te brengen? Castries begeerde, dat aanstonds bij het sluiten der alliantie de Staten-Generaal verplicht zouden worden, de verdediging der koloniën van de handelscompagnieën over te nemen en haar op te dragen aan een maritiem en koloniaal departement, onder ‘een officier die het vertrouwen van beide contractanten genoot’ (te weten: Bouillé). Verder moest het aantal manschappen en oorlogsschepen, in de Oost te onderhouden, volgens hem in

1) Bijlage I, 4.

het verdrag staan uitgedrukt, met afzonderlijke bepaling van de sterkte der bezettings- en van die der veldtroepen. In oorlogstijd zou de Republiek in Indië minstens 6000 man tegen de Engelschen in het veld moeten kunnen brengen; Frankrijk evenveel. Zoo mogelijk moest de Republiek verplicht worden het secours van oorlogsschepen, waartoe zij zich bij tractaat verbond[1] steeds in Indië gereed te hebben; en in plaats van zes, moesten liefst twaalf linieschepen van haar worden gevorderd[2].

Maar Vergennes weigerde ronduit, deze bepalingen nog in het tractaat op te nemen. Toen in 1784 de tekst in den Conseil du Roi was vastgesteld, herinnerde hij, waren artikelen als deze ter sprake gebracht, maar men had gemeend beter te doen de vrienden te doen waarschuwen door Brantsen, dat in het koloniaal-militair departement een afdoende verbetering moest komen. Te elfder ure het tractaat in den door Castries aangegeven zin te wijzigen, zou slechts dienen om de engelschgezinden in de Republiek gaande te maken. Voor de naaste toekomst had immers de koning nog geen oorlog tegen Engeland op het oog; men kon daarom niet publiekelijk deze bepalingen Engeland in het aangezicht slingeren. Want publiek zouden ook de geheimste artikels worden nu men met een staat als de Republiek onderhandelde. De engelschgezinden zouden, wanneer zij van zoo iets vernamen, de gansche alliantie nog eens weer in deliberatie weten te brengen, misschien Van Berkenrode en Brantsen nieuwen last doen geven[3].

Ik zou vermoeden dat overwegingen als deze ook niet vreemd zijn geweest aan de vertraging van het vertrek van Grimoard, die, hoewel zijn aanbevelingsbrieven reeds van den 12^{den} October gedagteekend zijn, eerst den 15^{den} November, vijf dagen nadat het verbond geteekend was, in den Haag aankwam[4]. Hij zou naar Vergennes bedoelde nog slechts een wegbereider zijn, geen onderhandelaar.

Het laten vertrekken van Grimoard vóór de fransche regeering nauwkeurig wist wat men nu eigenlijk in de groote zaak het eerst van de Republiek gedaan wilde hebben, is een misstap geweest. In Frankrijk zelf bleef omtrent de beteekenis

1) Hiervóór I, 363.
2) Bijlage I, 7.
3) Bijlage I, 8.
4) Bijlage I, 12. - Het weinige dat tot dusverre omtrent zijn zending bekend was, vindt men bij Vreede, *Diplomatie der Bataafsche Republiek*, I, 150-152, en bij Soulavie t.a.p.

zijner zending verschil van meening bestaan tusschen de minissters van buitenlandsche zaken en van marine; met den eersten zou hij correspondeeren, maar de laatste had hem vooraf geheel voor *zijn* inzichten gewonnen. In den Haag is Vauguyon opgevolgd door een doeniet, die geen leiding geeft maar ze ontvangt, met name van den dubbelzinnigen Rijngraaf. Deze werd door Grimoard's komst onaangenaam verrast, en werkte hem al dadelijk tegen. Eerst zeer in het geheim, zoodat Grimoard zijn hand er niet in opmerkte.

Het duurde eenigen tijd, voor Van Berckel en De Gijselaar zich met den zendeling konden inlaten. Zijn opstel werd onderwijl aan een hatelijke critiek onderworpen door Salm, die Bouillé wilde weren, en daarom beginnen moest met diens wegbereider onmogelijk te maken[1]. Het aanzoek van Grimoard om als generaal-majoor in dienst van de Republiek te mogen treden, vond al aanstonds bij de pensionarissen een slecht onthaal. Een opzettelijke en dringende aanbeveling van den koning zou noodig zijn om hen gunstiger te stemmen. Maar het trof dat Grimoard de gunst van Vergennes al verbeurde, vóór er sprake kon zijn van zulk een aanbeveling te verleenen.

Nadat hem duidelijk te verstaan gegeven was dat men weinig doen kon voor zijn persoon, hadden de pensionarissen zich wel over de zaak zelf in besprekingen met Grimoard begeven. Zij waren bereid genoeg om de compagnie het gezag over de verdediging van haar bezittingen te ontnemen, mits Frankrijk hen daarbij openlijk ondersteunen wilde. Het tiende artikel van het verbond gaf de contractanten het recht, te allen tijde opheldering te vragen van den staat van elkanders krijgsmacht en militaire etablissmenten in Europa en elders. Binnenkort, meenden de pensionarissen, moest Frankrijk nu zoodanige opheldering vragen ten aanzien van onze weermiddelen in Indië. Zij zouden dan gereede aanleiding hebben hiernaar een onderzoek te doen instellen, dat onbevredigende uitkomsten opleveren moest, en dienen zou om de 'Anglomanen', Boers voorop, te verwijderen. Eerst daarna viel aan een ingrijpende hervorming van het koloniale krijgswezen te denken[2].

Den 11^{den} December 1785 werd ten huize van Vérac de tekst ontworpen van een memorie aan de Staten-Generaal, door dien

1) Zie een uittreksel van zijn 'Examen du mémoire de M. de Grimoard' opgenomen onder Bijlage I, 17.
2) Bijlage I, 13.

gezant in te dienen zoodra Vergennes er hem toe machtigen wilde. Nadat het tiende artikel van het verbond is aangehaald, wordt in dit stuk gezegd dat de fransche officieren, in den laatsten tijd uit Indië teruggekeerd, eenstemmig van oordeel zijn dat de defensie der nederlandsche bezittingen in een allertreurigsten toestand verkeert. De vestingwerken zijn verouderd of vervallen, geschut en munitie ontbreekt, de troepen zijn van een zeer slecht gehalte, de officieren onbekwaam en zonder ijver. De koning verlangt daarom van de Republiek: 1e opheldering omtrent den staat harer verdedigingsmiddelen in Indië; 2e herstel der misbruiken die mochten blijken te zijn ingeslopen; 3e een overeenkomst tusschen beide bondgenooten betreffende de verdediging van hun gezamenlijke indische bezittingen in geval van oorlog[1].

Al of niet mondeling[2] zou Vérac dan verder te kennen geven, dat het herstel der misbruiken allereerst in het overnemen van de zorg voor de verdediging der koloniën door den Staat zou moeten bestaan; dat dus de Staat de troepen zou betalen en de vestingwerken onderhouden, maar aan beide dan ook strenger eischen zou stellen dan de compagnie had gedaan; en dat tot het aangaan der sub 3o bedoelde overeenkomst een geheim comité door de Staten-Generaal moest worden benoemd, welk comité tevens zou moeten uitmaken het eenig ministerie der Republiek voor den nieuwen tak van staatszorg dien zij op zich nemen ging[3]. M.a.w. Willem V zou geen Kapitein-Generaal zijn bij het koloniaal departement. Het lag verder in de bedoeling, deelt Grimoard mede[4], de geheime overeenkomst, door dit comité met Frankrijk aan te gaan, niet aan de provinciën bekend te maken en er hun bekrachtiging op te vragen, vóór de omstandigheden dit noodzakelijk maakten, m.a.w. vóór het geval van oorlog. Uit een lateren brief, van 16 December, blijkt dat Grimoard reeds bezig was ook deze geheime overeen-

1) Men vindt deze ontwerp-memorie niet onder de Bijlagen, omdat zij reeds afgedrukt is bij Vreede, *Van de Spiegel* II, 558 vv.
2) Grimoard spreekt in Bijlage I, 15 van 'verbalement'; de uitbreidingen der drie punten bij Vreede zouden dan niet bestemd geweest zijn om in den tekst zelf der memorie te worden opgenomen.
3) 'Tous les objets relatifs à la conservation des possessions Orientales doivent être attribués privativement au dit Comité secret, sous telle dépendance des Etats-Généraux que lui seroit fixée à titre de Ministère unique de la République dans ce département.'
4) Bijlage I, 15.

komst uit te werken[1]. Hij wilde haar in tweeën gesloten hebben: de eerste helft zou de voorbereidende, politieke maatre gelen betreffen, de tweede de zuiver militaire, en deze tweede zou niet met Vergennes, maar onmiddellijk met Castries worden overlegd. Grimoard had reeds een artikel gereed krachtens hetwelk de commissarissen der Staten-Generaal met den Franschen minister van marine een reglement van dienst en verdere voorschriften zouden ontwerpen voor de gecombineerde franschnederlandsche krijgsmacht in Indië, welk reglement en welke voorschriften, uitvloeisel als zij waren van de te sluiten overeenkomst, dezelfde kracht zouden hebben als waren zij woord voor woord in die overeenkomst opgenomen. Grimoard berichtte tevens dat hij zich voorstelde in het land te blijven om bij het ontwerpen van dit reglement, en van verdere bepalingen rakende het militaire, van dienst te zijn. Dit was een zorg, meende hij, die aan Vérac minder was toevertrouwd. Het was echter zaak dat Vergennes zich duidelijk uitsprak in dezen, want de secretaris der ambassade, Caillard (thans nog een groot vriend van den Rijngraaf, en te zamen met dezen den gezant beheerschend), had wantrouwen tegen hem, Grimoard, opgevat, en zou zich tegen hem keeren tenzij een wenk van Vergennes dit voorkwam[2].

Het antwoord uit Versailles was zoo ontnuchterend mogelijk. Tot loon van Grimoards ijver gewerd hem een strenge berisping, en een bepaald verbod om den aangevangen handel voort te zetten. Hij had zijn opdracht misverstaan, schreef Vergennes: nimmer had die ingehouden dat hij namens de fransche regeering zou optreden, nog minder deze tot iets verbinden. Het eenige waartoe men hem ooit gemachtigd had, was geweest zijn memorie over de indische zaken ter kennis te brengen van de patriotten, en haar voor te stellen als zijn eigen werk en dat van Brantsen[3].

Er was te Versailles naar aanleiding van Grimoard's zending een scène voorgevallen. Vóór zijn vertrek was overeengekomen

1) Later verzekerde Grimoard, dat hij de pensionnarissen reeds bewogen had goed te keuren ‘que le Roi eût temporairement la co-possession du Cap de Bonne Espérance et du port de Trinkemalé dans l'ile de Ceylan, pour y former les établissemens militaires propres à faciliter l'éxécution du plan quand la guerre éclaterait’ (Soulavie V, 41). Bij gebrek aan verder bewijs moet ik deze verzekering voor Grimoard's rekening laten. Zeker zal hij den maatregel ter sprake hebben gebracht, en kan den indruk ontvangen hebben dat hij uitvoerbaar blijken zou.
2) Bijlage I, 16.
3) Bijlage I, 18 en 19.

dat zijn dĕpêches door Vergennes aan Castries zouden worden medegedeeld[1]. Vergennes had dit nimmer gedaan, en ook Grimoard sedert half November volmaakt zonder bericht gelaten. Grimoard, over dit zwijgen verbaasd, had den 12den December bij particulier schrijven Castries om opheldering gevraagd[2]. Dit had ten gevolge dat tusschen Castries en Vergennes hooge woorden vielen, en dat Grimoard het barsche verbod ontving dat aan de overleggingen tusschen hem en de pensionarissen een einde maakte. Hij ontving het pas den 25sten December, hoewel het van den 15den gedagteekend was en een koerier het overgebracht had. Naar allen schijn heeft Grimoard gelijk, wanneer hij beweert dat Vergennes den brief had geantidateerd, en hem eerst na ontvangst van zijn, Grimoard's berichten van den 16den, en na de scène met Castries, had opgesteld[3]. Blijkbaar heeft Vergennes te laat ingezien dat Grimoard geheel voor de verwezenlijking der denkbeelden van den minister van marine werkte, en dat, zoo hij het niet voorkwam, Engeland opgeschikt zou worden vóór den tijd. De beoogde hervorming in het koloniale krijgswezen der Republiek moest zoo weinig mogelijk den schijn hebben van op fransch bevel te zijn ondernomen. De patriotten moesten eerst zien hoever zij de zaak brengen konden uit eigen kracht; thans reeds van het tiende artikel der alliantie gebruik te maken, was voorbarig: de nood kon erger aan den man komen. Hierom had hij ook steeds gewild dat Grimoard zich vooral zou voordoen als door Brantsen aanbevolen, en bij voorkeur diens naam gebruiken zou zoo dikwijls hij over het indische vraagstuk te spreken kwam. Maar het had ongelukkig getroffen dat juist toen de officier in den Haag verscheen, geen naam daar bij de pensionarissen slechter klank had dan die van dezen

1) Bijlage I, 10.
2) Soulavie V, 42.
3) Grimoard's brief van 16 December werd overgebracht door den markies de la Coste, die, met nog andere spoedeischende dépêches belast, waarvan het vaststaat dat zij 20 of 21 December in handen van Vergennes gekomen zijn (hiervóór II, 60), den 17den uit den Haag vertrok. Het is dus zeer wel mogelijk dat het antwoord op deze laatste berichten van Grimoard den 25sten December den Haag bereikt heeft. Neemt men aan dat de brieven van Vergennes inderdaad den 15den geschreven zijn, dan zouden zij moeten gelden als antwoord op dien van Grimoard van 12 December, die eveneens door een koerier was overgebracht. Doch deze brief kan Vergennes bij lange na niet zoo onrustbarend zijn voorgekomen als de volgende. Ook zouden de van den 15den gedagteekende brieven, waren zij inderdaad op dien dag geschreven, een in de gansche mij onder de oogen gekomen correspondentie alleenstaand voorbeeld zijn van dépêches die óf ter verzending gereed, langer dan een etmaal bleven liggen, óf tien dagen onderweg zouden zijn geweest tusschen Versailles en den Haag.

gezant. Van Berckel en De Gijselaar, weten wij van vroeger, gingen met het plan om van uit zelfbehoud Brantsen een kwaden trek te spelen, en wie geen steviger autoriteit had aangehaald dan de zijne, zou in deze dagen op hen al zeer weinig hebben vermocht[1].

Of er ook van 's Rijngraafs wege te Paris tegen Grimoard kan zijn geïntrigeerd? Alles doet denken van wel: de Rijngraaf was al zeer ontsticht, en hij wist te Parijs altijd wel naar zich te doen luisteren. De berichten van Grimoard zelf doen ons zien welk een positie de avonturier reeds innam. Frankrijk moest wèl weten wat het deed, betuigde hij aan Grimoard. Hij had zich voorgenomen het gansche militair departement der Republiek aan zich te brengen; Maillebois was alleen ingehaald om hem spoedig de plaats te ruimen. De indische onderneming wilde hij leiden tegelijkertijd. Bouillé moest wegblijven, of als hij dan gebruikt *moest* worden, zou men hem in Indië toch nimmer onbeperkt gezag geven; althans te Batavia duldde de Compagnie geen vreemdelingen. Hij zou zijn eigen aanspraken nimmer opgeven dan tegen behoorlijke vergoeding; weigerde men die, hij had invloed genoeg om de fransche plannen te dwarsboomen.

De onthutste Grimoard vroeg Vérac, wat hij van dit alles denken moest? Hij kreeg ten antwoord dat de Rijngraaf waarlijk de onontbeerlijke man was, en dat men hem tot geen prijs voor het hoofd moest stooten. Dus ging Grimoard al vrij deemoedig den Rijngraaf vragen, wat hij dan wel met zijn aanspraken bedoelde? Het antwoord lezende, komt het ons opnieuw onbegrijpelijk voor, hoe Frankrijk zulk een brutalen speculant jaren lang zijn rol heeft laten spelen. Hij had al wel een millioen van Engeland afgeslagen, zeide de Rijngraaf zonder blikken of blozen; Engeland had hem zelfs Willem V willen opofferen. Zijn ware bedoeling met zijn indische voorstel was, aan de Compagnie een corps van 6000 man te leveren, een transactie waarvan hij zich ‘enorme voordeelen’ beloven mocht; kon het plan niet doorgaan, dan moest Frankrijk hem voor het minst de nalatenschap van Maillebois verzekeren, bovendien hem een jaargeld toeleggen in het geheim; in geval van oorlog moest het hem vrijstaan om, zoo hij het dan begeerde, in Indië het

1) Over den toeleg der pensionarissen om Brantsen de schuld te doen dragen zoo hun geknoei in zake de aan den Keizer uit te keeren milloenen publiek mocht worden, zie hiervóór II, 56-60.

bevel te voeren onmiddellijk onder Bouillé; mocht hij verkiezen in Europa te blijven, dan zou men hem een landing in Ierland moeten toevertrouwen. (Dit laatste, adviseert Grimoard, zou nog het beste emplooi voor hem zijn, mits men er vooral geen fransche troepen aan waagde). Grimoard wist eindelijk den Rijngraaf tot zekere fideelheid uit te lokken, die met zijn barsche opvliegen van weinige dagen geleden een zonderling contrast vormde. Had hij eerst gezegd dat er voor Grimoard geen plaats was in de Republiek, nu, hij, Rijngraaf, wist wel hoe de bezwaren uit den weg te ruimen waren. De rang van generaalmajoor zou zeer wel de belooning kunnen zijn voor goede diensten die de Rijngraaf van Grimoard mocht verwachten. Hij vermocht alles in de Republiek; de voornaamste officieren waren al door hem gewonnen; in twee, drie maanden zou de Prins òf het land uit, òf de slaaf der patriotten kunnen zijn. Hij zou de pensionnarissen eerlijk dienen, omdat zij zich verbonden hadden het hem te doen. De Prins was letterlijk in zijn hand. Het stond aan de fransche regeering met dit alles haar voordeel te doen; binnenkort zou hij naar Parijs gaan en zou men de toekomst der Republiek regelen. 'Hij praat of hij de Voorzienigheid was,' schrijft Grimoard, 'en is niet vreemd aan het denkbeeld, dat de ziel van een of ander afgestorven groot man in zijn lichaam is komen huizen. Van uiterlijk is hij de opzichtigste dwaas dien men zien kan; altijd gelaarsd en gespoord, met een grooten sabel op zij, en in een kleeding als waarmede Karel XII wordt afgebeeld. Is hij werkelijk reeds zoo invloedrijk als men hem hier aangeeft, dan schiet er niets over dan hem te winnen, zoo men er althans tegen opziet hem te verderven.'

Ik heb er bij een vroegere gelegenheid[1)] op gewezen, dat het niet opgehelderd is waarom Vergennes zich verplicht gehouden heeft zulk een man te ontzien. Het feit staat echter vast. Steeds heeft hij de verzoeking weerstand geboden den avonturier in zijn eigen netten te vangen, wat toch waarlijk niet ondoenlijk zou zijn geweest, wanneer men van de gelegenheden gebruik had willen maken naarmate zij zich voordeden. Doch blijkbaar is door meer dan één van Vergennes ambtgenooten de Rijngraaf weinig minder als de onontbeerlijke man beschouwd dan door Vérac. En zoo liet men toe dat hij de zaken gedurig meer in de war hielp, zoodat er van uit het fransche

1) Hiervóór II, 164 noot.

kabinet geen oog meer op te houden viel, en de leiding geheel aan de haagsche kabaal moest worden overgelaten.

Men wachtte te Versailles af wat voor maatregelen de pensionarissen nemen zouden, nu zij van de fransche bedoelingen waren ingelicht. Het kwam nu op hun krachtsinspanning aan, en Vérac berichtte dat zij er zich van bewust waren. 'Zij hebben goede hoop,' schrijft hij in Januari 1786, 'op een spoedig succes'[1].

Inderdaad begon er in de sedert den aanvang van 1785 slepend gehouden zaak der Compagnieshervorming thans eenige voortgang te komen. Wij weten dat Holland zijn voorstellen bij de Generaliteit had ingebracht. Ook had het op een spoedige behandeling aangedrongen, maar de tengevolge van 's Keizers optreden in den zomer van 1785 doorstane crisis had de activiteit der patriotsche regeering op dit als op ander gebied tijdelijk verlamd. Nu het gevaar echter geweken was en de pensionarissen er het politieke leven afgebracht hadden, werd de arbeid hervat. De voortdurende geldnood der Compagnie gaf aanleiding tot nieuwe aanzoeken om steun bij de provincie Holland, en dus ook tot nieuwe dreigementen. Den 19^{den} December 1785 gaf Holland te verstaan, dat geen penning meer ter beschikking van de Compagnie kon worden gesteld, eer het in Januari ingediende hervormingsplan bij de Generaliteit was aangenomen. Daar de oppositie zich verschool achter de klacht dat het advies der Compagnie zelve op de ingediende voorstellen nog niet was gevraagd, stemde Holland toe dat Hunne Ho. Mo. de verschillende kamers aanschreven om binnen veertien dagen van hun gevoelen omtrent de voorgeslagen hervorming te doen blijken. Aldus werd bij de Generaliteit besloten[2].

De provincie Zeeland had zich bij deze resolutie onthouden. Aanstonds toen het hollandsche voorstel haar had bereikt, had zij reeds het advies der bij haar gevestigde kamer ingewonnen, welk advies de voorgeslagen hervorming ten sterkste had ontraden. De schuld van de verachtering der Compagnie werd door de zeeuwsche bewindhebbers geheel op rekening gesteld van den engelschen oorlog. Dat er wanbestuur had plaats gevonden ontkenden zij; en het scheen hun een gansch verwerpelijk denkbeeld, de directie der Compagnie door het aanstellen van beeedigde hoofdparticipanten met van dien der bewindhebbers

1) Bijlage I, 22.
2) *Resolutiën Staten-Generaal* 19 December 1785.

afgezonderden werkkring te ontwrichten. Het zou enkel zijn: hoe meer hoofden zoo meer zinnen[1]. Op grond van dit advies had een zeeuwsch staatsrapport van 19 Mei de verwerping van het hollandsche voorstel aanbevolen. Dit rapport werd nu den 29sten December bij de Staten van Zeeland in een resolutie geconverteerd; op de stem dezer provincie kon dus in geen geval meer door Holland worden gerekend.

De tijd voor het antwoord der verschillende kamers was met opzet zoo kort gelaten, om te verhinderen dat de praesidiale kamer (thans die van Zeeland) er een vergadering van Zeventienen over belegde, waar de zwakken uit hun vereeniging moed hadden kunnen putten en zich misschien tegen het hollandsche voorstel zouden hebben durven verklaren[2]. Thans bleven de kamers ieder op zichzelf. De zeeuwsche liet niet na, krachtig tegen de handelwijs der Staten-Generaal te protesteeren, die zich tot nu toe nimmer met de afzonderlijke kamers, maar steeds met de Zeventienen in betrekking hadden gesteld[3]. Delft zond een kruiperigen brief: zij lieten het oordeelen liefst aan Amsterdam en Zeeland over, maar gaven reeds te verstaan dat 'het aanhoudende groote gebrek aan den gereeden penning' hen wel noodzaken zou zich bij alles wat besloten werd neer te leggen[4]. Rotterdam zeide ongeveer niets; Hoorn liet de verantwoordelijkheid aan de Staten-Generaal, maar sprak toch over het voorstel in weinig gunstige termen; Enkhuizen weigerde zich uit te laten omdat de termijn te kort was[5]. Amsterdam was de eenige kamer die met een lijvig stuk voor den dag kwam, waartoe zij den termijn dan ook met eenige dagen had overschreden. Zij stelde voor, in plaats van het aantal beëedigde hoofdparticipanten liever dat der bewindhebbers te vermeerderen, en wel alleen bij de kamer Amsterdam, met zes personen,

1) Memorie der kamer Zeeland van 11 April 1785.
2) Het praesidium wisselde tusschen Amsterdam en Zeeland, doch Amsterdam behield het zes jaren achtereen en Zeeland slechts twee. De samenstelling der Zeventienen was als volgt: Amsterdam 8, Zeeland 4, elk der overige kamers 1. De zeventiende werd er bijgevoegd door een der vier kleine kamers wanneer Amsterdam, door Zeeland wanneer Zeeland voorzat. Waren de kleinere kamers het alle met Zeeland eens, dan kon Amsterdam dus steeds worden overstemd. Dit - vreesde Holland - zou thans het geval hebben kunnen zijn. Daarom lieten zij de kleinere kamers liever aan haar natuurlijke bedeesdheid over.
3) De kamer Zeeland aan de Staten-Generaal, 27 December 1785.
4) De kamer Delft aan de Staten-Generaal, 26 December 1785.
5) De kamers Rotterdam, Hoorn, Enkhuizen aan de Staten-Generaal, 3 Januari 1786, 24 December 1785 en 3 Januari 1786.

kundige kooplieden, die een tractement zouden genieten van *f* 5000 's jaars, om zich geheel aan de belangen der Compagnie te kunnen wijden. Deze zes zouden benoemd worden door de Staten-Generaal op voordracht van Holland. De kamer Amsterdam verviel in vier departementen, die van de equipage, van den ontvang, van het pakhuis of van de commercie, en de rekenkamer. Bij geen van deze zouden de nieuwe bewindhebbers worden ingedeeld, doch een vijfde departement vormen, dat tot de indische zaken. Hun taak zou zijn het trekken van een verbaal uit de uit Indië ontvangen brieven en papieren en het opmaken van punten ter rescriptie, wat tot nu toe de taak geweest was van de Haagsche Besognes, waarin alle kamers vertegenwoordigd waren. Zij zouden elk voorjaar hun arbeid inleveren bij de kamer Amsterdam, die een en ander onderzoeken zou en ter hand stellen aan de overige kamers. De Haagsche Besognes zouden blijven bestaan, maar alleen om het werk van het vijfde departement na te zien, dat dan op de najaarsvergadering der Zeventienen finaal zou worden bekrachtigd, waarna zoo spoedig mogelijk de brieven naar Indië zouden worden geschreven en verzonden. In spoedeischende gevallen zou het vijfde departement de Haagsche Besognes niet behoeven af te wachten, maar onmiddellijk voorstellen ter rescriptie aan de kamers mogen doen, die er dan op de eerstvolgende vergadering van Zeventienen op zouden beslissen. Tot de acht amsterdamsche gecommitteerden ter vergadering van Zeventienen zouden steeds twee bewindhebbers van het vijfde departement moeten behooren[1].

Dit voorstel was minder onschuldig dan het er uitziet. De indische papieren werden alleen ontvangen bij de kamers Amsterdam en Zeeland. De kleinere kamers konden dus het werk van het vijfde departement niet contrôleeren, er alleen over stemmen voor de leus. Nu werd Zeeland van de deelname aan het gewichtig werk van het opmaken der antwoorden vrijwel uitgesloten, en kwam dit geheel in handen van een college van feitelijke commissarissen der provincie Holland. In zooverre was dit voorstel der kamer Amsterdam echter gunstiger voor de onafhankelijkheid der Compagnie dan het hollandsche van 5 Januari 1785, dat onder de Zeventienen thans slechts twee van zulke commissarissen zouden voorkomen, tegen vier (waarvan

1) De kamer Amsterdam aan de Staten-Generaal, 9 Januari 1786.

drie uit Holland) volgens het vroegere voorstel[1]. Met dit al was het een overwinning voor de driemannen, dat een plan als het amsterdamsche te voorschijn kwam uit de Compagnie zelve. Het geheim is niet ver te zoeken: de Compagnie had dringend tien millioen noodig, en zou ze niet gekregen hebben tenzij Holland de rente garandeerde. Den 11den Februari 1786 keurden de Staten van Holland het amsterdamsche voorstel goed, mits de 25 punten van redres[2] door het vijfde departement als handleiding zouden worden aangenomen, en de samenstelling der Haagsche Besognes in dier voege gewijzigd werd, dat Amsterdam vier bewindhebbers bleef afvaardigen als tot nu toe, maar bovendien nog drie van het vijfde departement. Amsterdam zou daar dus in plaats van over 4 stemmen van de 10 (als tot heden), over 7 van de 13 beschikken, waarmede de mogelijkheid dat de Besognes het werk van de staatscommissarissen nog zouden kunnen te niet doen, scheen afgesneden. Zoodra deze nieuwste hollandsche resolutie aangenomen zou zijn door de Staten-Generaal, maar ook niet eerder, was Holland bereid de rentegarantie te verleenen, die alleen de voortzetting van het bedrijf der Compagnie mogelijk maakte.

De groote vraag was nu: zou het voorstel doorgaan bij de Generaliteit? In zaken de Oost en West-Indische Compagnieën betreffende, was verzet der provinciën tegen de twee meest belanghebbenden, Holland en Zeeland, iets ongehoords. Maar thans verzette zich Zeeland met hand en tand, en liet geen moeite ongebruikt om de anderen mede te sleepen. De Prins van Oranje, wiens praerogatief van Opperbewindhebber toch aanmerkelijk werd verkort, verroerde geen hand. Maar er was een ander die in zijne plaats trad en met de uiterste inspanning het tot stand komen der hervorming trachtte te verhinderen: de engelsche gezant, Sir James Harris.

Wij hebben gezien hoe hij, aanvankelijk lijdelijk toeschouwer, na zijn terugkeer uit Engeland in den zomer van 1785 begonnen was, hier en daar aanknooping te zoeken, en hoe hem dit over het geheel was mislukt. De Prins, dien hij toch noodig had wanneer er van een vruchtbaar verzet tegen de pensionarissen sprake zou zijn, had zijn brieven niet beantwoord; de Prinses

1) Bij het voorstel van 5 Januari 1785 was de samenstelling der Zeventienen aldus geregeld geweest: Amsterdam 6 bewindhebbers, 2 hoofdparticipanten; Zeeland 3 bewindhebbers, 1 hoofdparticipant; de kleinere kamers elk 1 bewindhebber en voor één van haar 1 hoofdparticipant.

2) Hiervóór blzz. 9 en 10.

had zich even met hem durven inlaten, maar zeer beschroomd, en ook dit was op niets uitgeloopen. Niet door den Prins voorgegaan, had de oranjepartij haar slag niet durven slaan, de fransche alliantie niet durven afstemmen. Al wat Engeland had kunnen doen, was door zijn memorie van 22 November 1785[1)] van zijn voortdurende belangstelling in den partijstrijd der Republiek te doen blijken. Harris wachtte nu verder af, of de onderscheiden groepen wier belangen door de politiek der fransche partij werden geschaad, hem niet inroepen zouden wanneer het hun te bang werd. Te veel aandrang van zijn zijde, had hij nu ondervonden, leidde tot niets goeds: in het openbaar liet nog haast niemand zich gaarne naast een engelschen gezant zien, al waren er reeds die er toe kwamen hem te raadplegen in het geheim.

Een van de eerste kringen waarop Harris zijn oog had laten vallen, was die der Oost-Indische Compagnie geweest. Bij een overgroot deel der bewindhebbers zat haat opgekropt tegen de factie, die hun gezag aanranden wilde en die zij toch, om der wille van het geld, zoo moesten ontzien. Zij beseften ook zeer wel dat het doel der fransche partij was, Indië te wapenen tegen de Engelschen, wier hand nog pas zoo zwaar op de Compagnie was neergekomen. Zij wisten dat het met de weermiddelen daarginds ellendig gesteld was, het ging moeilijk aan dit te loochenen of zich te verzetten tegen maatregelen die de strekking hadden in dit euvel te voorzien. Maar zij begrepen ook, dat bij alle zorg voor de middelen van verdediging, het wederom oorlog voeren tegen de Engelschen een hachelijke zaak bleef; het uittarten van Engeland, een roekelooze. De Compagnie mocht zich sterken zoo zij wilde, mits zij meesteres bleef op eigen terrein en niet in een oorlog kon worden gesleept op een voor haar misschien noodlottig tijdstip, op een bevel uit Versailles. Wilde Frankrijk de Engelschen bestoken in Voor-Indië, het mocht dit doen met eigen middelen en op eigen risico; de nederlandsche compagnie had in de eerste plaats te letten op behoud van wat haar nog in Indië restte. Engeland kwam door de bepaling van het vredestractaat omtrent de vrije vaart in de oostersche wateren ‘het allerprivatiefste’ al na genoeg. Het zou, met één slag waarschijnlijk, de Molukken zich kunnen toeëigenen als het wilde.

Harris bemerkte al dadelijk, dat, als hij ooit tot de toonge-

1) Hiervóór II, 58.

vende bewindhebbers in eenige verstandhouding zou komen, hij het diep geworteld wantrouwen tegen Engelands bedoelingen ten opzichte van het specerij-monopolie der Compagnie zou moeten bevechten, met kracht of list. Aan Boers gaf hij omtrent de voornemens zijner regeering de meest geruststellende verzekeringen: indien men haar maar aanzocht was zij bereid, zeide hij, alle mogelijke overeenkomsten tusschen de engelsche en nederlandsche Oost-Indische Compagnieën te bevorderen, die geacht zouden worden tot voordeel van beide te kunnen strekken[1]. Nimmer zou Engeland van het beruchte artikel een voor het monopolie onzer compagnie gevaarlijk gebruik maken, tenzij het er toe werd getart. Boers maakte er geen geheim van dat de Compagnie het patriotsche juk onwillig droeg, maar kon toch zeer weinig hoop geven dat zij wagen zou het af te schudden. Engeland, beweerde hij, moest in ieder geval openlijk te kennen geven het specerij-monopolie te zullen eerbiedigen; verder aan onze compagnie een aandeel laten in den voordeeligen opiumen salpeterhandel in Bengalen, en haar verkregen rechten te Suratte erkennen waar de geldigheid der aan de Nederlanders in vroeger tijd verleende firmans thans door de Engelschen werd betwist[2]. Harris wilde echter in zulke bizonderheden niet afdalen eer hij de zekerheid had dat onze compagnie een vriendschappelijke onderhandeling met de engelsche zou aanvragen. Maar hoe zou zij? Holland zou onmiddellijk met de meest krasse dreigementen zijn gekomen zoodra de compagnie van zoo iets had gerept, en het zou ze uitgevoerd hebben ook.

Deze gesprekken tusschen Harris en Boers hadden plaats in Augustus en September 1785; misschien dat op de najaarsvergadering van de Zeventienen, in November te Middelburg te houden, de zaak ter sprake kon worden gebracht, meende Boers. Maar November kwam en de Compagnie antwoordde niets. Intusschen kwamen onrustbarende berichten Harris ter oore: de Rijngraaf kuipte om het bevel over de nederlandschindische krijgsmacht te krijgen; hij wilde aan de Compagnie een corps leveren van 6000 man, en Van Berckel heette hem te zullen ondersteunen[3]. De vergadering van Zeventienen erkende inderdaad dat een sterkte van 14.400 man europeesche

1) Bijlage I, 26-29.
2) Bijlage I, 29 en 33. - Vgl. de gesprekken van Boers in 1787 met William Wyndham Grenville, vermeld in *The Manuscripts of J.B. Fortescue, Esq., preserved at Dropmore*, 1, 281. (Historical Manuscripts Commission).
3) Bijlage I, 30.

troepen - zooveel als in vroeger tijd ook werkelijk in dienst was geweest - nog altijd voor Indië noodzakelijk was, en daarenboven 4 à 5000 man aan de Kaap, waar bestendig nieuwe troepen moesten worden geacclimatiseerd, om vervolgens naar Indië te worden gezonden. In werkelijkheid waren nu slechts 7757 europeesche soldaten in Indië in dienst, en 1600 aan de Kaap[1]. De vergadering besloot dan ook 1979 man van den hertog van Wurtemberg te huren, maar gaf tevens aan de Staten-Generaal te kennen dat dit de uiterste versterking was die haar bekrompen middelen haar toelieten. Verlangde men meer, dan moest de Compagnie daartoe worden gesubsidieerd[2]. Zij had nu immers nu al weer tien millioen noodig!

Het samentreffen van het verzoek om advies op Hollands hervormingsvoorstel met den nijpenden geldnood der Compagnie verlamde de me rderheid der bewindhebbers geheel. Nog in het begin van December maakten - volgens Harris die toen de stad bezocht - een aantal bewindhebbers te Amsterdam geen bezwaar hem te verzekeren dat zij de invoering van staats-commissarissen in het bestuur der Compagnie in geen geval zouden gedoogen[3]. Maar toen kort daarna het staal hun op de borst gezet werd, bezweken zij allen. Boers kwam in groote onrust bij Harris; als er in Engeland nog over een geruststellende verklaring nopens het specerij-monopolie gedacht werd, zeide hij, was het nu de tijd[4]. Maar Engeland had nimmer beloofd zulk een verklaring te zullen geven, eer onze compagnie den eersten stap tot toenadering had gezet van hare zijde. En nu ging zij zich juist geheel in de armen der tegenpartij werpen! ‘Gij moogt er uit leeren,’ schrijft Harris aan zijn regeering, ‘dat als de zaken hier van kwaad tot erger mochten komen, de Molukken al onze aandacht waard zijn’[5].

De houding van de kamer Amsterdam was geschikt om groot ongenoegen te wekken bij de zusterkamers. Nu zij dan toch eenmaal bukken moest voor de Staten van Holland, scheen Amsterdam te hebben geredeneerd, moest onder het nieuwe

1) *Resolutiën XVII*, najaarsvergadering 1785.
2) Heeren XVII aan de Staten-Generaal, 22 November 1785.
3) Harris 3 Februari 1786 (R.O.).
4) Harris 27 Januari 1786 (R.O.).
5) The extraordinary alarms of the Dutch lest we should get at their spice islands is perhaps not unworthy our attention. It is a strong proof that the matter not only is practicable, but, probably, that it would be highly beneficial to us. - (Harris als boven).

régime haar kamer althans alle eer genieten. Niet slechts Zeeland, ook de kleinere kamers waren ontsticht. Maar van het oogenblik af dat Holland het voorstel van Amsterdam overnam, hadden de kleinere kamers geen keus: Holland zou voor hen de beurs sluiten, en alleen de kamer Amsterdam aan kapitaal helpen. Onmiddellijk begreep Harris nu ook dat van een tegemoetkomende houding tegenover de Compagnie in haar geheel voor Engeland thans geen sprake meer mocht zijn. Er viel nog alleen op de kamer Zeeland te rekenen, en - misschien - op een coalitie der kleinere provinciën in de Staten-Generaal.

Holland overrompelde de provinciën met zijn voorstel van 11 Februari; de afgevaardigden waren er niet op gelast, en overnemen was voor hen een veel veiliger weg dan weigeren. Toch had Harris nog hoop; hij had gedaan wat hij kon, en had van een meerderheid van afgevaardigden de belofte dat zij weigeren zouden[1]. Maar hij kende land en luiden al genoeg, om zich niet te zeer te verbazen toen de meerderheid op het beslissende oogenblik tot een minderheid geslonken bleek. Met vier stemmen tegen drie (die van Gelderland, Zeeland en Friesland) werd den 17^{den} Februari het voorstel van Holland aangenomen. Onmiddellijk werd nu door deze provincie de gevraagde rentegarantie aan de hollandsche kamers verleend.

De kamer Zeeland richtte zich 27 Februari tot de Staten-Generaal met verzoek om de resolutie van den 17^{den} buiten werking te stellen, tot haar bewindhebbers zich op de bezwaren, die tot het hervormingsvoorstel van Holland hadden aanleiding gegeven, zouden hebben verantwoord, iets, waartoe hun in December de tijd ontbroken had. Maar den 2^{den} Maart volhardden de Staten-Generaal bij hun besluit, wederom met vier tegen drie stemmen. - Op de voorjaarsvergadering van de Zeventienen, van 1 tot 29 April te Amsterdam bijeen (de tijd voor het praesidium van Zeeland was weder verstreken), werd de discussie over het voorgevallene door de hollandsche kamers ontweken; Zeeland bleef echter heftig protesteeren en liet de gevolgen aan Amsterdam over. Intusschen deed Holland zijn voordracht voor de benoeming van de zes nieuwe bewindhebbers. Geheel overeenkomstig die voordracht werden den 1sten Mei - met dezelfde vier stemmen tegen dezelfde drie - door de Staten-Generaal benoemd Mr. A.S. van der Hoop, thans reeds bewind-

1) Harris 17 Februari 1786 (R.O.).

hebber bij de kamer Amsterdam, G. Severijn en J.N. van Eijs, patriotschgezinde amsterdamsche kooplui; O.W. Falck (de vader van Anton Reinhard), een te Utrecht wonend oudgast[1] die nu naar Amsterdam verhuisde, Elias Craeyvanger en J.P. Scholten, ambtenaren van de kamer Amsterdam, de een bij de ontvangkamer, de ander bij 't comptoir van het pakhuis, die nu rang namen naast en boven hun vroegere meesters.

Het werktuig was er, maar wat viel er eigenlijk mee uit te richten? Men had het aantal bewindhebbers met eenige vermeerderd, maar wat vermochten de nieuwe titularissen, gesteld zij wisten hun zelfstandigheid te bewaren, op het lijdelijk verzet van de groote meerderheid hunner ambtgenooten? De bloem der amsterdamsche aristocratie was in het bestuur der kamer sterk vertegenwoordigd, en er naar eeuwenoude traditie oppermachtig. Door zelf het vijfde departement voor te stellen hadden zij de zaak van te voren al het gevaarlijke benomen. Het was hun om Hollands geld te doen geweest, en nu zij het hadden beurden zij het hoofd weder op. Dezelfde Graaflands en Eliassen, die in het stadsbestuur met hun resolutie van Maart 1786 in zake het haagsche commando blijk gaven dat zij nog een eigen amsterdamsche politiek aandurfden tegen het driemanschap in[2], waren ook in het compagniebestuur nog tegen menig gerucht opgewassen. Al aanstonds gelukte het hun, van de Staten-Generaal de toezegging te verkrijgen, dat het Haagsche Besogne dit jaar nog al zijn functiën zou verrichten als van ouds; immers de te verwerken bescheiden waren reeds aan dit lichaam verzonden geweest toen de leden van het vijfde departement werden benoemd[3]. Zoo zou eerst bij de najaarsvergadering van de Zeventienen, waar zij zich door twee hunner moesten doen vertegenwoordigen, aan het licht komen wat er van de nieuwe bewindhebbers te wachten was. Harris leefde nog altijd in de hoop, dat het hem gelukken zou de meerderheid der provinciën op zijn hand te krijgen, en dan te elfder ure de toelating der nieuwe titularissen te beletten. Maar hij kreeg er nimmer meer in deze zaak bijeen, dan Gelderland, Zeeland en Friesland; de volstrekte werkeloosheid van den Prins was schuld, schrijft hij, dat Groningen niet te winnen was[4].

1) Hiervóór II, 202 noot.
2) Hiervóór II, 164).
3) *Resolutiën Staten-Generaal*, 5 Juli 1786.
4) Harris 16 Juni 1786 (R.O.).

De eenige provincie daar hij volkomen genoegen aan beleefde, was Zeeland. Dit gewest had zich bij brief van 6 Mei op het krachtigst tegen de invoering van het vijfde departement verzet, betoogende dat het octrooi willekeurig veranderd, en de rechten van den Opperbewindhebber miskend waren. Bleef de meerderheid der provinciën bij de genomen besluiten volharden, dan zouden de zeeuwsche Staten dit houden 'voor een allergrootste violentie van den band der Unie,' en zouden zij zich gedwongen zien 'om eindelijk uit te zien naar middelen van zelfverdediging, die efficacieus genoeg [waren] om haar en hare ingezetenen, medeoprichters en deelgenooten der O.I. Maatschappij, bij het genot van eigendom en recht te beschermen'[1]. Uit het feit dat zij voorloopig haar quoten nog betalen zou, wilde de provincie niet het gevolg getrokken hebben dat zij dit zou blijven doen, wanneer op haar beklag geen acht geslagen werd. Een stoute taal voor het kleine en verarmde Zeeland! *Haar* kamer van de Compagnie, die niet in den zegen der hollandsche voorschotten en garantiën deelde, zag zich met een bankroet bedreigd zoo zij volhield. Kon Harris verzekeren dat Engeland tegen Augustus 1786 een som van 60.000 pond sterling aan de kamer Zeeland zou voorschieten, zonder welke zij haar zaken niet verder zou kunnen drijven? De vraag werd in het begin van April door een zeeuwsch bewindhebber gesteld[2], maar Harris had de opdracht om voor zulke verzoeken zoo lang mogelijk doof te blijven, en begon dus met zeer weinig hoop te geven. Eenigen tijd later werd de vraag herhaald door Van de Spiegel zelf, maar ook toen werd namens Engeland niet de minste belofte van geldelijken steun gedaan. Zeeland zou dus moeten eindigen met zich te schikken, tenzij vóór de najaarsvergadering der Zeventienen een geheele omkeer van zaken in de Republiek plaats had. Hierop bestond werkelijk in den zomer van 1786 reeds hoop.

De impopularteit der pensionarissenregeering werd met den dag grooter; men overwoog eindelijk in stadhouderlijke kringen de mogelijkheid haar ten val te brengen. Nog korten tijd geduld, en de gansche onderneming tegen het gevestigd bewind der Compagnie zou wellicht met zooveel andere patriotsche pogingen te niet zijn gegaan. Had Zeeland niet een heimelijken bondgenoot in den onwil der hollandsche bewindhebbers zelf, wien het niet verborgen gebleven was dat de plannen der driemannen

1) *Resolutiën Staten-Generaal*, 10 Mei 1786.
2) Harris 7 April 1786 (R.O.).

oneindig verder reikten dan tot de invoering van het vijfde departement? Kon het niet rekenen op de uitwerking van den angst, opgewekt bij allen die geldelijk belang hadden bij de Compagnie, dat onder patriotsch régime de handelsbelangen achter zouden staan bij die der defensie, dat een avontuurlijke koloniale politiek het behoud van het specerijenmonopolie, zoo niet van al onze oostindische bezittingen twijfelachtig maakte? 'Geen maatregel,' schrijft Harris, 'die althans in Holland de patriotsche regeering zooveel kwaad heeft gedaan als haar dwingen van de Oost-Indische Compagnie'[1]. Nauwelijks was in 1784 gebleken dat Holland zijn ten vorigen jare voor het eerst geopperde hervormingsplannen werkelijk meende door te zetten, of in een zoo onverdacht patriotisch blad als de Post van den Neder-Rhijn was de zaak sterk ontraden. Gij moogt niet de kans loopen, was daar den Staten van Holland voorgehouden, dat de bewindhebbers uw geld weigeren omdat uw voorwaarden te bezwarend zijn. 'Indien daardoor eenige stilstand in de rouleering der penningen bij de O.I.C. ontstaat, zal men ook de gevolgen van dit kwaad en die zekerlijk niet gering zullen zijn, toeschrijven aan hun die daartoe aanleiding gegeven hebben. En wie kan bepalen wat daaruit al verder ontstaan zou? en of dit niet omwentelingen zou kunnen veroorzaken welke voor den Lande van de gedugtste gevolgen zouden zijn, en derhalven geheel strijdig met die oogmerken welke de Heeren gecommitteerden [tot het personeel besogne bij Holland] met alle ware lief hebbers des Vaderlands bedoelen. Ik onthoude mij hier, mijne gedagten klaarder te zeggen; maar één woord is den verstandigen genoeg gezegd'[2]. Thans was men twee jaar verder, en nog altijd was de pijnlijke onzekerheid omtrent den juisten omvang en de waarschijnlijke gevolgen van de voornemens der regeering ten aanzien der Compagnie niet weggenomen. Het was niet te veel gevergd dat nu eindelijk aan de geheime zendingen en onderhandsche besprekingen een einde kwam; men moest óf de zaak opgeven, óf durven zeggen waar het op stond.

Maar de pensionarissen, weten wij, hebben in dezen de beslissing niet aan zichzelve gehad. Zij dienden op Frankrijk te wachten, en Frankrijk heeft hen vrijwel in den steek gelaten.

De aanvang van het jaar 1786, kan men zeggen, is voor het

1) Harris 13 Juni 1786 (*Diaries* II, 159).
2) *Post V*, 895; een nummer van ± 1 Augustus 1784.

fransche overwicht op de Republiek het beslissend oogenblik geweest. Aanvankelijk had Frankrijk enkel willen verhinderen dat Engeland eenig voordeel trok van zijn tractaten met ons, en dit was geheel gelukt. De mogelijkheid was eerst volstrekt niet onder de oogen gezien, dat Engeland ons den oorlog zou verklaren. Maar Engeland had zoo gedaan, en natuurlijk had Frankrijk toen moeten verhoeden, dat zijn vijand blijvende voordeelen op ons behaalde. De vrede had Frankrijk voor de keus gesteld, ons verder aan ons zelven over te laten of niet. Het laatste was gekozen, omdat het zeker was dat de machtelooze Republiek, alleen gelaten, bij het eerste groote gevaar het beste wel weder zich onder engelsche hoede zou moeten stellen. De Republiek als bondgenoot aan te houden had echter ook zijn groote bezwaren, zooals het geval met den Keizer daareven weer was komen bewijzen. Maar die moeilijkheid was men nu toch te boven, het verbond was geteekend en geratificeerd, het moest thans in vervulling treden. Het ware nu plicht geweest voor de fransche regeering, van den aanvang af vast op het doel aan te sturen, en duidelijk te verstaan te geven dat het verbond niet slechts een middel was om een anders ten val neigende kabaal in de Republiek het voortregeeren mogelijk te maken, maar ook wel degelijk was aangegaan tot bevordering van fransche belangen in Europa en in Indië. Durfde men met dit laatste niet voor den dag komen, dan was het beleid dat tot het sluiten der alliantie had gevoerd, veroordeeld. Inderdaad miste dit verbond elken stevigen grondslag van klaar geblekeń aan beide volken gemeenschappelijk belang. Het was van de zijde der pensionarissenregeering bedoeld als een verzekering tegen invaliditeit en ongelukken, maar welke premie konden zij dan toch betalen? Hun voorspiegelingen van samenwerking in Indië waren fraai genoeg, maar van de tallooze voorbereidende maatregelen die noodig waren moest de eerste nog gelukken. Nog altijd bestond daar die trage Compagnie, die men voor had van een deel harer functiën te berooven ten voordeele van den door de pensionarissen geregeerden Staat. Al wederom zou blijken hoe weinig de regeerende kabaal, feitelijke minderheid die zij was en dagelijks meer bleek te zijn, over de levende volksorganen beschikken kon. Wikkelde zij het land in een zeeoorlog, de marine deed zelfs het weinige niet waartoe zij bij goeden wil nog in staat zou zijn geweest. Dreigde er gevaar van de landzijde, men durfde nauwelijks de troepen mobiel te maken uit vrees dat zij zich keeren zouden tegen den naamsoeverein.

Begeerde men hervormingen in het koloniale krijgswezen, een gansche groep van belanghebbenden bij de Oost-Indische Compagnie liep te hoop en eischte dat men van dat oude lichaam af zou blijven. En de patriotsche regeering gevoelde haar zwakheid al te wel, dan dat zij de reeds te dreigend talrijke schaar harer vijanden roekeloos met een nieuwe groep vermeerderen durfde. Zij wilde wel aan het werk beginnen, maar Frankrijk moest haar eerst al den steun leenen van zijn prestige. Ergo eerst de fransche memorie naar aanleiding van het tiende artikel van het verbond, en daarna de geheime staatscommissie die een plan van samenwerking met Frankrijk in Indië zou kunnen goedkeuren. Met dit voorstel hadden zij den Rijngraaf in Maart naar Versailles gezonden, waarheen Grimoard reeds op het eind van Januari was teruggekeerd.

Het was nu meer dan tijd geworden, de wijze van uitvoering der groote plannen althans in hoofdtrekken vast te stellen, wilde men van de gansche zaak ooit iets tot stand zien komen. Maar een nieuw bezwaar deed zich op, het gewichtigste van alle. De republiek met haar koloniën had voor Frankrijk eigenlijk slechts waarde zoolang het ten aanzien van Engeland een aggressieve politiek durfde voeren; terreinen en occasiën die in handen der Republiek uit europeesch oogpunt dood kapitaal bleven, kregen beteekenis zoodra een ander er zich op werpen kon om ze te gebruiken. Van het oogenblik af evenwel dat het aggressieve systeem werd verlaten, werd de Republiek voor Frankrijk waardeloos en zelfs hinderlijk; een blok aan haar been. De Republiek met haar valsche positie van vervallen groote mogendheid, in het bezit van een aantal voorrechten die geen rechtvaardiging meer vonden in macht, en dus iederen dag door dezen of genen stonden te worden betwist of geschonden, bleef, verkindscht als zij was, gelooven dat zij nog gezocht werd om zich zelve. Hier raken wij de enorme vergissing aan der patriotsche partij, die het zoo lang tot haar dagtaak had gemaakt de edelmoedigheid van den franschen koning te verheffen tegenover de baatzucht van Albion, dat zij geëindigd was met zelf aan dit krantengeschrijf te gelooven. Hoe bitter is het haar in 1787 opgebroken.

De waarheid is, dat Frankrijk in dit jaar de eerste zenuwtrekkingen onderging waaraan wij nakomelingen overeengekomen zijn het naderen der Revolutie te demonstreeren. Vergennes werd er te behoedzamer door en bond in zijn laatste levensjaar de bemoeiingen van zijn departement op allerlei europeesch en

buiten-europeesch gebied wat in. De aandacht van gansch het fransche ministerie werd uit noodzaak gedurig meer op het stuk der financiën bepaald. Terwijl Engeland onder Pitt's zorgen een herstel van zijn geldmiddelen beleefde, waren die van Frankrijk onder Calonne in al grooter verwarring geraakt. Een reusachtig tekort bleef ongedekt. Het crediet was uitgeput. De belastingen kon men niet meer verzwaren of er stond oproer te vreezen. Men diende op vroeger verworpen voorstellen terug te komen, en adel en geestelijkheid in de lasten te doen deelen. Calonne zelf, in zijn ambt gesteld door een hofkabaal met het opzettelijk doel die hervorming te verijdelen, overwoog reeds het tekort publiek te maken en een nieuwe financieele wetgeving aan de notabelen voor te leggen. Hoewel geen der tegen Engeland gerichte ondernemingen geheel werd opgegeven, maande het geldgebrek toch tot grooter voorzichtigheid dan tot nog toe was betracht. De spanning tusschen beide regeeringen verminderde aanmerkelijk; men naderde elkaar om de moeilijke onderhandeling over het engelsch-fransch handelstractaat, sedert de jongsten vrede aanhangig, eindelijk te doen slagen. Den 26sten September 1786 werd het verdrag geteekend. In deze omstandigheden was Vergennes gansch niet te bewegen geweest de verlangde alarmeerende memorie bij de Staten-Generaal in te dienen.

Het viel den Rijngraaf erg uit de gis; waar bleef zijn troepenleverantie? De pensionarissen bleven gewillig genoeg, hem en St. Lubin te gebruiken[1)], maar hoe het aan te vangen? Nu de fransche memorie uitbleef, dachten zij er over de zaak vast te maken aan den brief der Heeren XVII aan de Staten-Generaal van 22 November 1785 nopens de defensie, welke bij resolutie van Holland van 17 December daaraanvolgend in handen was gesteld van het personeel besogne, om advies. In Mei 1786 stelden De Gijzelaar en Van Berckel aan hun medeleden voor, van de Staten van Holland qualificatie te vragen om een ‘allersecreetst’ middel werkstellig te maken, dat beter dan iets anders de bezittingen der Compagnie in veiligheid stellen zou; en dit middel was geen ander dan het door St. Lubin aangeprezene. Eerst had men voor gehad, het besluit tot uitzending van hem en Hooreman te doen nemen bij de Compagnie zelve, door een secreet besogne van slechts vier leden, maar men had de zaak niet op het tapijt durven brengen, omdat in zulk een besogne

1) In afwachting genoot hij reeds uit de secrete kas van Holland dit jaar *f* 5250; St. Lubin *f* 5200. (Verantwoording der secrete diensten van Holland, Rijksarchief).

Zeeland één lid zou moeten stellen, en geen zeeuwsch bewindhebber te vertrouwen was[1]. Maar was het zooveel veiliger de Staten er in te moeien? In geen geval zonder vooraf de steden te bewerken, zoodat geen het overnam, en daarmede het plan verijdelde. Had ieder lid in zijn eigen stad voldoend succes, dan nam de Raadpensionaris wel aan in de vergadering zelf alle ongewenschte deliberatie te 'elimineeren'[2]. Tot zoover onze bron (een aanteekening van Van Wijn); de zaak is indien nog beproefd, in de steden al spoedig misgeloopen, want geenerlei qualificatie is door het besogne aan de Staten gevraagd. Er schoot niets over dan dat Salm de fransche regeering alsnog vermurwde.

Hij stelde haar de zaak nogmaals voor. Er was hem veel aan gelegen dat de troepenleverantie plaats had vóór het koloniale krijgswezen der Republiek definitief geregeld werd; het zou dan immers onmogelijk zijn bij die regeling hem op zijde te schuiven. Alles kon geschieden zonder Engelands argwaan op te wekken, beweerde hij; zeer in het geheim konden de door hem te leveren troepen naar Voor-Indië worden overgescheept, uit fransche en spaansche havens. Voor het overige - hij was de laatste om de door Frankrijk verlangde staatscommissie tot het koloniale krijgswezen af te keuren, maar hij vertrouwde dat de fransche regeering hem de leiding daarvan in handen zou willen laten[3].

Vergennes bleef de beantwoording van Salms vertoogen op het punt van de door Frankrijk bij de Staten-Generaal te doene stappen geheel aan zichzelven houden[4]; voor de rest verwees hij hem naar Castries. Deze zond den Rijngraaf in Juni 1786 met een voor hem onbevredigend antwoord naar Holland terug. Plannen als dat van St. Lubin hield men voor hersenschimmig. Van de vier machten die genoemd waren kwamen alleen de Mahratten en Tippo wezenlijk in aanmerking, doch deze waren aan elkander zóó vijandig dat als het tractaat met Tippo slaagde, onmiddellijk de eersten zich met de Engelschen zouden verbinden, wien men dan de schoonste gelegenheid bood hun laatsten grooten tegenstander met overmacht aan te vallen. Had dit plaats, dan zou Frankrijk hem op dit oogenblik aan zijn lot moeten overlaten; een oorlog met Engeland was thans een

1) Bijlage I, 24.
2) Bijlage I, 23.
3) Bijlage I, 24.
4) Soulavie V, 44.

onmogelijkheid. Zonder noodzaak zou men zoo den franschen invloed in Indië op eenmaal vernietigd hebben. Vóór men weder met Engeland in oorlog was had men niets te doen dan zich sterk te maken in de eigen bezittingen; die van te voren gezorgd had de sterkste te zijn, zou medewerking genoeg hebben van de indische vorsten, wanneer eenmaal de vijandelijkheden uitbraken. Voorshands moesten alleen het fransch- en het nederlandsch-indische leger in nauw verband met elkander worden gebracht en onder het opperbevel gesteld van een fransch generaal. De Republiek had in langen tijd ginds geen ernstigen oorlog gevoerd, en kon dus op dit opperbevel geen aanspraken doen gelden. Wel zou zij in vredestijd de meeste troepen te onderhouden hebben, want zooals de zaken nu stonden had zij in Indië oneindig meer te verliezen dan Frankrijk. De benoeming van den werkelijken opperbevelhebber (Bouillé schijnt nog steeds bedoeld), moet geheim blijven; een officier van lager rang kan hem naar Indië voorgaan, maar zal geïnspireerd worden door den opperbevelhebber in spe. Allereerst moet nu de Republiek de zorg voor hare koloniale krijgswezen aan de Compagnie onttrekken en opdragen aan een militaire staatscommissie[1)].

De pensionarissen hebben hun teleurstelling over dit antwoord niet verheeld. Hoe zouden zij er komen zonder fransche memorie! Wat van hun kant was bereikt, de oprichting van het vijfde departement, moest nutteloos blijven zoo Frankrijk zich niet verklaarde. Het departement was bedoeld geweest als middel om den ‘stadhouderlijken’ invloed op de Compagnie, uitgeoefend door middel van Boers, te breken: het zou den advocaat het gewichtigste werk uit de hand slaan. Maar het kon de maatregelen die men wenschte, toch alleen voorbereiden, niet zelf doorvoeren; daartoe bleef immer de sanctie van de Zeventienen vereischt, en de houding van Zeeland, ja eigenlijk van alle kamers, en in de Staten-Generaal van de meerderheid der provinciën, bewees genoeg dat die sanctie voor besluiten als Frankrijk verlangde, nimmer goedschiks zou zijn te verkrijgen[2)].

1) Bijlage I, 25.
2) ‘Le cinquième Departement est tenu de préparer toute Besogne pour les Délibérations des quatre autres Departemens de la Chambre d'Amsterdam, laquelle chambre doit en conférer avec toutes les autres chambres, et en déterminer à l'Assemblée des dix-sept; marche découverte qui établit la Publicité destructive du secret qui est la Condition *sine quâ non* des succès desirés.... Donc le cinquième Departement dans les termes de son établissement, non seulement n'est pas propre à remplir le but qu'on se propose, mais au contraire il fourmille d'inconvéniens....’ (‘Travail de la besogne personelle,’ bij Vreede, *Van de Spiegel* II, 561).

Daarom was het onvermijdelijk dat Frankrijk de memorie indiende en de militaire staatscommissie van de Staten-Generaal *eischte*. Zoo Frankrijk zich derwijze verklaarde zou de tegenpartij den strijd verliezen, anders niet. De patriotische partij zag aankomen dat zij voor haar bestaan zou moeten gaan vechten op leven en dood; alles had in de laatste maanden een dreigend aanzien bekomen. Er was geen bizondere Compagnieskwestie meer, afgescheiden van al het andere waarover een beslissing vallen moest in de Republiek. Alles zou zoo gemakkelijk gaan wanneer maar eerst door Frankrijks arm den Stadhouder de genadeslag was toegebracht; hoe dikwijls hadden zij er al om moeten verzoeken! Eerst na dien slag zou de Republiek als bondgenoote van waarachtig nut zijn voor den franschen koning[1)].

Hier zien wij de Compagniesaangelegenheid door de pensionarissen aan de vele strijdpunten van binnenlandsche staatkunde vastgehecht, waarover zij sinds het voorjaar met Vergennes in geschil waren[2)]. De zaak lag er toe. De Compagnie zou zich niet van eeuwenoude functiën laten berooven zonder heftig verzet, en dit verzet bracht, of zij wilden of niet, de bewindhebbers in het kielzog der stadhouderlijke partij. Welke andere macht dan die der reactie zou hen aan de opgedrongen hervormingen doen ontkomen? Zoo is de zaak hangende gebleven, tot over het lot der partijen in de Republiek was beslist.

De alliantie op zich zelve, was nu gebleken, gaf Frankrijk nog geen enkelen waarborg, bezorgde haar alleen overlast. Eerst tot den prijs van dien europeeschen oorlog misschien dien Vergennes bovenal vermijden wilde, kon de beschikking over onze koloniën in Frankrijks handen vallen. Vergennes heeft geen gewelddadige oplossing aangedurfd, en hoe sterker de oranjepartij

1) ‘Le Prince, borné aux Fonctions qui lui sont attribuées par la Constitution primitive, dénué de tout pouvoir arbitraire ou prépondérant, ne pourra s'opposer aux Résolutions du Gouvernement, ni en éluder ou traverser l'Exécution. Or, cet unique remède ne peut être appliqué aux maux qui nous affligent à présent, et à ceux qui nous menacent ultérieurement, si la France ne cesse promptement d'exiger de notre déférence pour ses conseils, des ménagemens envers ce Prince que nous devons réprimer, afin de parvenir à devenir des alliés vraiment utiles au Monarque généreux’.... etc. (Vreede II, 563). - De daar onder LXIX en LXXI afgedrukte stukken schijnen van Juli of begin Augustus 1786; LXX is gelijk wij gezien hebben van December 1785. - ‘Le Mémoire ministériel datté six Juillet 1786’ (Vreede II, 553) is dezelfde die op het ministerie van Buitenlandsche Zaken te Parijs voorkomt onder dagteekening van 19 Juni 1786, en waarvan wij een uittreksel gaven onder n°. 25. - De noot van Vreede op blz. 557: ‘van den gezant hertog de la Vauguyon’, moet natuurlijk veranderd worden in: ‘van den minister graaf de Vergennes’.

2) Hiervóór II, 175 vv.

zich organiseerde en hoe openlijker Engeland en - na den dood van Frederik den Groote - Pruisen haar begunstigden, hoe beslister hij den weg van een hopelooze onderhandeling verkoos: in de geschiedenis van Rayneval's zending naar de Republiek zullen wij er spoedig het bewijs van zien. Van het indienen der door de patriotten verlangde memorie was minder dan ooit sprake.

Het gehaspel, dat in het najaar van 1786 en in het voorjaar van 1787 nog tusschen Holland en Zeeland ter zake van het vijfde departement voorviel, heeft hiermede voor ons vrij wel alle belang verloren. Zeeland weigerde aan de najaarsvergadering van de Zeventienen deel te nemen, omdat daar twee van de nieuwe bewindhebbers aanwezig waren; met 4 tegen 3 stemmen (steeds nog de oude groepeering) verklaarden hierop de Staten-Generaal de vergadering voor wettig ook al onthield zich de zeeuwsche kamer[1]. Holland schreef haar kamers aan, zoolang de zeeuwsche in haar verzet volharden bleef, deze ‘met geen penning te assisteeren’[2]. Hierop richtte zich Zeeland nog eenmaal tot den engelschen gezant. Wilde de kamer bij haar afzondering volharden, dan zou zij geld moeten leenen, om te beginnen een half millioen; en zij zou het niet kunnen krijgen tenzij zij vijf procent bood in plaats van de tot nu toe gebruikelijke drie. Die twee procent meer wilde zij zich door Engeland doen voorschieten[3]. Wij zullen later zien hoe juist in dezen tijd ook de friesche aristocraten behoefte hadden aan geld om hun patriotsche geldschieters mede te sussen, die anders dreigden hen te zullen ruineeren. De Friezen werden door Engeland geholpen; de Zeeuwen niet. De engelsche regeering legde het nu eenmaal zuinig aan; Frieslands afval werd mogelijk geacht, maar van Zeeland was men al te zeker. Bovendien, nu op de invoering van het vijfde departement nog niets wezenlijks gevolgd was, trok het gansche geschil niet sterk de aandacht meer; de groote slag tusschen prinsgezind en patriot werd verwacht op ander terrein. Nadat Holland in eenige wijzigingen had toegestemd en zoo de houding gered was, legde Zeeland zich bij de bestuursverandering neer. In plaats van zeven

1) *Resolutiën Staten-Generaal*, 9 November 1786.
2) *Resolutiën Holland*, 1 December 1786. - Het gevolg was dat (hoofdzakelijk engelsche) schuldeischers der Compagnie, die volgens vroeger gemaakte schikkingen door de kamer Zeeland hadden moeten zijn voldaan, thans de kamer Amsterdam aanspraken, waaruit processen te voorzien waren.
3) Harris 5 Januari 1787 (R.O.).

Amsterdammers en twee Zeeuwen, zouden in de Haagsche Besognes zitting hebben zes Amsterdammers en drie Zeeuwen, waardoor de oude verhouding tusschen deze kamers was hersteld. De meerderheid van het Besogne zou voorlezing kunnen eischen van periodes uit de indische brieven, en dus eenige gelegenheid hebben het werk van het vijfde departement niet slechts voor den vorm goed te keuren, maar werkelijk te beoordeelen. Verder keurde Zeeland goed dat de Compagnie 'praecise en gedetailleerde opening' deed van haar staat, 'financieel, mercantiel, maritiem en militair,' maar dan bij monde eener buitengewone vergadering van de Zeventienen, en aan de Staten-Generaal. Den 12^{den} April 1787 werd deze schikking door de Staten-Generaal goedgekeurd, en den dag daarop werd het verbod van Holland, om remises aan de kamer Zeeland te doen, ingetrokken. De vrede was uiterlijk hersteld, en Zeeland had er bij gewonnen, dat het zich nu te beter tegen aanslagen van de patriotsche partij zou kunnen verzetten, bij geval deze zich nog van het vijfde departement zou willen bedienen. Dat Holland zich tot zulk een regeling vinden liet, is echter een bewijs dat men, vóór de groote beslissing gevallen zou zijn, met het vijfde departement niets wezenlijks meer op het oog had. Was er niet het afscheid van Boers (20 Juni 1787) dat door plagerijen van de nieuwe bewindhebbers schijnt bewerkt, wij zouden haast verlegen zijn, sporen van de werkzaamheid van hun college aan te wijzen. Maar al gaf Boers de hem tot een lastpost gemaakte betrekking van eersten advocaat op, hij bleef de raadsman der stadhouderlijke partij in oostindische zaken, en de middelaar tusschen de Compagnie en de vertegenwoordigers der engelsche regeering, Harris en, in den zomer van 1787, Grenville, van welke hij, voor het geval de patriotten de nederlaag leden, toezegging hoopte te verkrijgen van een tractaat van wederzijdschen waarborg van bezit in Indië. De Compagnie, aan den ouden sleur gehecht, moest zulk een verdrag als een uitkomst beschouwen, omdat het haar weer vrij zou laten de defensie achter te stellen bij de commercie[1]. De hoop op teruggave van Negapatnam is bij deze heimelijke toenadering van een invloedrijk deel der Compagnie tot Engeland ook in het spel geweest. Het blijkt niet met volkomen zekerheid welke mondelinge toezegging vanwege Engeland is gedaan; in elk geval, toen Engeland hier

1) Zie den brief van Grenville aan Dundas van 26 Augustus 1787, in *The Manuscripts of J.B. Fortescue*, I, 279.

weer meeste was, heeft het Negapatnam voor zich gehouden.

Alles was in angstige afwachting van het einde. Van de Staten-Generaal had de Compagnie te midden van de hopelooze verwarring der laatste maanden vóór September 1787 geen ‘praecis en gedetailleerd’ onderzoek te vreezen; zij waren, sedert het eindelijk gelukt was een vaste meerderheid van stadhoudersgezinde provinciën bijeen te krijgen, een werktuig der oranjepartij geworden, gebruikt tot afweer van al wat Holland wilde doordrijven ten aanzien van de Unie en haar organen. Met goed beleid had deze meerderheid aan Holland het onderzoek naar de verdedigingsmiddelen in Indië, tot het eischen waarvan de nimmer ingekomen fransche memorie de aanleiding had zullen zijn, ontnomen en er voor den Stadhouder beslag op gelegd. Bij secrete resolutie van 4 December 1786 hadden de Staten-Generaal, erkennende dat ‘de staat van defensie in het generaal, zoowel als het Militaire Weezen in de Oost-Indiën, in een onvolmaakte en gedelabreerde situatie’ was, en dat aan ‘de Leeden der Hooge Regeering en de opperofficieren van de Militie, in dienst van de Compagnie zijnde, de vereischte kundigheden zouden ontbreken om een precies verslag te kunnen doen,’ Zijn Hoogheid verzocht ‘eenige bekwame ingenieurs en andere kundige officieren’ uit te zenden ‘om den tegenwoordigen staat zoo van defensie als van militie op te nemen’ en verslag te doen; zij zouden op twee fregatten van 's lands marine naar Indië moeten vertrekken. De uitrusting dezer schepen van oorlog gaf al dadelijk gereede aanleiding tot dralen, en de Stadhouder wist wel dat de meerderheid hem niet te zeer tot spoed zou manen. De op het eind van 1786 gevraagde militaire commissie is dan ook pas vertrokken in het begin van 1789. Zij heeft nagenoeg alle bezittingen der Compagnie afgereisd en is in 1793 teruggekeerd, den Stadhouder een stapel uitvoerige rapporten aanbiedende, die, in hun fraaie roodlederen ruggen en met hun lussen van oranjezijde, in te nauwernood gestoorde rust op het Rijksarchief het oordeel der nakomelingschap verbeiden mogen. Dat van den tijdgenoot is er, door omstandigheden die men raadt, nimmer over uitgesproken.

De sympathieën van de Compagnie waren intusschen der behoudspartij verzekerd. De eenige concessie die Vergennes er werkelijk toe gekomen is haar af te vergen, de toelating van een fransch regeeringsagent te Batavia[1)], heeft zij beslist durven

1) Gevraagd bij memorie van Vérac van 11 September 1786.

weigeren. Het was onmogelijk, adviseerden de Zeventienen aan de Staten-Generaal, tot toelating van agenten van vreemde mogendheden te besluiten, ‘als geevende zulks aan dezelve niet dan maar al te veel geleegenheid om den loop van Compagnies zaaken van nader bij te zien, als met de belangen van de Compagnie bestaanbaar is’[1]. Zelfs de provincie Holland had geen moed aan die heimelijkheid der heimelijkheden, ‘Compagnies Hoofdplaatse’, te raken. Een tweede dringerder aanzoek van Frankrijk werd even beslist afgewezen als het eerste[2]. Daarmede was het al Juni 1787 geworden; vóór September heeft Frankrijk van zijn ongenoegen niet meer doen blijken. Het liet de zaak glippen, gelijk het de Republiek glippen liet. Na Vergennes' dood laat Frankrijk al de draden van zijn overgeleverde buitenlandsche staatkunde los; de vraag van het tekort beheerscht alle andere.

Wat was er nu van de wijdstrekkende plannen terecht gekomen! Beide die van de gelukzoekers en van de fransche regeering lagen tegen den grond. Toch is het van belang ze te hebben leeren kennen in vollen omvang: de reactie tegen de in dienst van Frankrijks eerzucht opgewekte beweging is in de jaren ná 1787 zeer sterk geweest. De ingewijden, Harris, Boers, de voornaamste bewindhebbers, wisten wat op het spel had gestaan, en zorgden wel, de een dat de overwinning der prinsgezinden bestendiging onzer weerloosheid in Indië, de anderen dat zij bevestiging van de voorrechten der Compagnie beteekende. Als hij in October 1787 de werkelijke meester is geworden van den toestand, is een van Harris' eerste zorgen, inzage te krijgen van de papieren van het personeel besogne van Holland, waar een aantal der geheime stukken berustten, tusschen de pensionarissen en de fransche regeering ter zake van de koloniën gewisseld[3]. Hij vond er de bevestiging van lang gekoesterde vermoedens in. Hij mocht nu gerust zijn: onder het herstelde stadhouderlijk regime was van de Compagnie voor Engeland niets meer te vreezen. De nieuwe regeering was tot Engelands oogendienaresse voorbeschikt; en de bewindhebbers?

1) Heeren XVII aan de Staten-Generaal, 20 November 1786.
2) Nieuwe memorie van Vérac, 23 Maart 1787, om bericht aan de kamer Amsterdam; 29 Maart afwijzend advies dezer kamer, bekrachtigd door de XVII in Juni 1787.
3) Harris 2 en 9 October 1787 (R.O.). - Hij zond er afschrift van naar Londen. Sommige stukken (onze bijlagen I, 1, 2, 3 en 17) zijn slechts daardoor voor ons bewaard gebleven. - Harris meldt niet wie hem den toegang tot deze papieren verschaft heeft.

Zij waren tevreden nu zij er het bestaan hadden afgebracht, dat het aan handen en voeten ook te hunnen opzichte gebonden stadhouderlijk gouvernement hun wel heeft moeten laten. Van de Spiegel heeft het in zijn raadpensionarisschap ondervonden, hoe jammerlijke antecedenten de vereeniging tijdens de troebelen van alles wat op zelfbehoud bedacht was, aan de uit 1787 geboren regeering als heilloos geschenk in de wieg had medegegeven[1]. De Compagnie is ten slotte nog heel wat moeilijker óm te stooten geweest, dan de Republiek der Vereenigde Nederlanden zelve.

1) Zie Van de Spiegel's klacht aan Valckenaer in December 1795, in de inleiding op Vreede I: 'Ik had gaarne de O.I.C. behandeld als de West, maar ik kreeg zoovele handen op mijn hoofd, dat ik dit moest laten varen. Zoo ik mij desaangaande gedurende mijn Ministerie iets reprocheer, is het het gestadig secours in geld; dat Ligchaam is niet te redden....'

Tweede hoofdstuk.
Reactie. - Hattem en Elburg.

Na onze uitweidingen over den voortgang der democratie op het eind van het vorig, en over de fransche voornemens ten aanzien van Oost-Indië in het eerste hoofdstuk van het tegenwoordig deel, hervatten wij het verhaal der algemeene gebeurtenissen.

Uit zeer verschillende oorzaken was bij invloedrijke groepen der bevolking een bezorgdheid voor de naaste toekomst gerezen zóó groot, dat zij tot nieuwe partijformatie aanleiding moest geven. Aan alle zijden waren der patriotsche regeering vijanden gewassen, die het nu vereischt was te vereenigen en actief te maken. Deze vereeniging kon niet anders geschieden dan onder de leus van ‘behoud der oude staatsgesteldheid’; de aristocratische en de eigenlijk prinsgezinde helft moesten oude vijandschap ter zijde stellen, wilden zij zich handhaven tegen de gedurig in krachten toenemende democratie. Provinciale gevoeligheden, door de heerschzucht van Holland opgewekt, kwamen de anti-patriotten hierbij niet weinig te stade, maar omgekeerd brachten zij ook groote gevaren mede: de beslissing zou toch eindelijk moeten vallen in Holland zelf, en aan lieden als de amsterdamsche aristocraten, die bij het politiek avontuur dat men te gemoet ging liefst zoo weinig mogelijk van de hun dierbare traditiën, waarbuiten hun bestaan nauwelijks denkbaar was, zagen ingeboet, moest het óverkomen niet te moeilijk worden gemaakt. Koopmansbelangen, kleine-renteniersbelangen, proletariërsafkeer van de patriotsche burgerhoovaardij, anti-roomsche, anti-mennonietsche vooroordeelen, alles had mede zijn woord in

den raad, en het viel dikwijls moeilijk de maat te vinden waarin aan elk dier aandriften haar spel kon worden gelaten zonder dat zij den gang belemmerden van het geheel. Het leiden van zulk een veelsoortige oppositie was een zorgzaam werk, ja werd zij eigenlijk reeds geleid? Veeleer hadden omstandigheden van tijd en plaats, allerlei kleine en aan het bestier van menschen ontsnappende beweegkrachten tot nog toe alom den loop der dingen bepaald. Uit de veelheid moest nog een eenheid komen; niets dat tegen den sterken burg der patriotsche partij, de regeeringsmeerderheid in het rijke en sedert eeuwen toongevende Holland, kon worden over gesteld, was bij de vijanden der driemannen te vinden. Wie zou de onderscheiden trekkrachten samenbinden tot een span, de teugels grijpen en ze houden? De Prins? Hij was volstrekt onbekwaam. De Prinses? Zij kon niet over de vereischte gehoorzaamheid beschikken; zij had eenigen aanhang, maar geen eigenlijke partij, en bovenal, het lagere volk zou haar stellig niet zijn gevolgd, wanneer zij had moeten breken met haar man. En dit zou zij met Willem V hebben moeten doen, die niet gered wilde wezen door zijn vrouw. Soms slaagde zij er in hem ergens toe te brengen, maar nooit dan aan de zachte lijn. Zij had een al te klaar begrip van haar positie, dan dat zij ooit ook maar in de verzoeking is gekomen het onmogelijke te beproeven.

Iemand uit de prinsgezinde partij in engeren zin? Er was geen groot man, er waren op zijn best eenige bruikbare lieden, geschikte werktuigen voor anderen. Wat geldersche edellui, in staat misschien om het eigen gewest in het gewenschte spoor te houden, maar niet om het ingewikkeld samenstel der Republiek te beheerschen. Een Zeeuw? de oude maar nog altijd niet versleten Willem van Citters, of de rijzende zon, Van de Spiegel? Zij wisten al te wel dat hun invloed beperkt bleef binnen de zeeuwsche stroomen. Utrecht? er waren haast geen eigenlijke prinsgezinden onder de regenten, en de aristocraten daar toonden zich de beschroomdsten uit het gansche land. De Friezen? zij waren heftig anti-democratische, maar in alle andere opzichten nog patriotschgezind; tot op den vooravond van de Septembergebeurtenissen van 1787 hebben hun leiders, Rengers en Van Haren, een deur trachten open te houden om zich in geval van nood bij de andere partij te kunnen bergen. Het had een Hollander moeten zijn als in 1747, maar waar was de gelijke van den Bentinck van toen te zoeken? Wat leverde de hollandsche ridderschap op? Niet dan dubbelhartigen en zwakkelingen; neen,

sedert kort ook nog een studentikoos, pas meerderjarig jonkman, kloek ruiter en stout drinker, in staat om een oranjesocieteit in de goede luim te houden, en de oogappel te worden van de bewoners van de haagsche Geest en omstreken, maar niet tot veel hoogers[1]. - Iemand van de vroegere tegenstanders? Rendorp? Amsterdam was veel te veel een wereld op zichzelf, geschikt om de schaal te doen overhellen zoodra zij met de andere ongeveer gelijk was gekomen, maar te eenenmale ongeschikt om thans voor te gaan; de rol der hollandsche regentenoligarchie kon onmogelijk bestaan in het voor alle wereld bevorderen, ja oproepen eener beweging die noodwendig het uiterlijk aanzien van een oranjerevolutie zou bekomen; hun verleden en hun belang bonden hen al te zeer. Het was duidelijk dat hun medewerking, kon zij worden verkregen, er eene zou blijven in het geheim.

In den chaos viel slechts orde te brengen door een sterke hand van buiten. Frederik de Groote had de man niet willen zijn; hij had bij den afloop van zaken niet dan een verwijderd belang. Hij hoopte nog altijd dat het hem gelukken zou te zamen met Frankrijk iets uit te richten. Het welbegrepen belang van Frankrijk, meende hij, zou Vergennes eindelijk bewegen de hulp van Pruisen aan te nemen, want de verwaaring in het patriotsche kamp was bijna even groot als aan de overzijde. Vergennes weten wij, heeft het ook zoo ingezien, maar

1) Willem Gustaaf Frederik, graaf Bentinck van Rhoon, kleinzoon van den Bentinck van 1747; in de ridderschap van Holland beschreven sedert 1785. - Een wel aardige bijdrage tot zijn karakteristiek is een onuitgegeven ‘leçon d'amitié’ van Kinckel aan hem, onder de Kinckel-papieren op het Rijksarchief: ‘M. de Rhoon se montre souvent d'uue façon remarquable à cheval, toujours en carrière, trop négligeamment habillé. Tout cela fait plus de tort que l'on ne pense. Il paroit souvent dans les societés avec la meme négligeance dans la parure. Nous ne voudrions pas prescrire sur cet article ni fatuité ni recherche, mais la propreté et l'exactitude plaisent; les personnes qui s'en dispensent passent souvent pour le faire par mépris pour la societé. Mr. Fox est le seul homme dans la bonne compagnie en Angleterre qui se permet ce stile, et il a besoin de toute sa celebrité pour se le faire passer. - M. le Comte de Salm le pratique ici mais on ne le lui pardonne pas, pas même dans son parti. Je reviens à dire que pour acquérir de la considération parmi les personnes du gouvernement il faut une certaine reserve, un air de bienséance, de gravité même, et tout cela n'a pas besoin de nuire à cette familliarité qui gagne le peuple.... La naissance et la situation sont de grands avantages. Il faut s'en servir sans se glorifier. La marotte des Républiques est l'égalité. Le parti qui domine actuellement, surtout, fait profession d'être nivelleur. Ce systeme flatte tous les partis, et un homme qui voudroit primer seroit proscrit. Il faut donc laisser la naissance et la situation faire impression par elles même, et cette impression est toujours la plus forte....’

niet zoo kunnen uitvoeren. Onderwijl begon men zich in den Haag al minder en minder aan zijn vermaningen te storen. Te laat zou Frankrijk inzien, dat het door zijn dralen en weifelen haast al den ouden invloed had verspeeld. Zoo kwam het veld ruim voor de eenige macht die nog vrij tegenover alles stond. Harris kreeg na lange geduldoefening en talloze teleurstellingen, toch eindelijk het heft in handen.

Het gedrag van Engeland tegenover de Republiek in deze jaren blijft een aantrekkelijk staal van goed staatsbeleid. Poovere Republiek, die in uwen ouderdom weinig boeienders te zien geeft dan de wijze van behandeling door een vreemden medicijnmeester, die belang heeft bij het behoud van uwe ‘gevestigde constitutie’.

Het gedrag van Engeland zeiden wij, maar wij zeggen misschien beter dat van den engelschen gezant. Pitt had de algemeene gedachte aangegeven: afwachten. Maar wat gedurende dat wachten reeds viel te doen, was haast geheel aan Harris overgelaten. Zijn onmiddellijke chef, Lord Carmarthen, hield er geen eigen denkbeelden op na wat de Republiek betrof, of erkende dat hij moest onderdoen voor den man die van de plaatselijke toestanden op de hoogte was; zijn antwoorden op Harris' berichten zijn uitermate onbelangrijk.

Toen Harris op het eind van Juli 1785 uit Engeland was teruggekeerd, waren zijn verwachtingen wel wat te hoog gespannen geweest. De omstandigheden hadden daar toen aanleiding toe gegeven. Frankrijk was in het nauw gebracht door de keus tusschen de Republiek en den Keizer, en de vorstenbondpolitiek van Pruisen had een oogenblik de meening doen ontstaan dat een samengaan van Frederik met Engeland niet meer zoo onmogelijk was als voorheen. Wij weten met welk een ijver Harris de kans had willen beproeven, met welk een aandrang hij de Prinses aan de engelsche belangen had pogen te verbinden[1)]. De in 1784 door Engeland te onzen aanzien gevolgde staatkunde werd een oogenblik verlaten: had men toen gemeend zich tegen het fransch-nederlandsche verbond niet te moeten verzetten, thans hoopte men dat nog te kunnen keeren. Het liep tegen: Frederik de Groote weigerde beslist alle medewerking, de Prinses onttrok zich daarop ook, Vergennes wist tusschen de klippen het goede vaarwater nog te vinden, en

1) Hiervóór II, 133-139.

tegelijkertijd werd, door de resolutie der pensionarissen in zake het haagsche commando, de Prins als uit Holland verbannen en geheel tot wanhoop gebracht. Met hem viel letterlijk niets meer aan te vangen. Wij herinneren ons, hoe Harris gewild had dat hij in plaats van naar Friesland of Gelderland, naar Zeeland ware uitgeweken[1]. Dit zou zeker al dadelijk aan 's Prinsen stap een andere beteekenis hebben gegeven. Zeeland was de eenige provincie die even ouderwets-orangistisch was als Holland ouderwets-staatsgezind. Het was, het heele stadhouderschap van Willem V door, in verzet gebleven tegen het dubbelzinnige brunswijksche régime; het was ook het eenige gewest dat ten aanzien der buitenlandsche politiek nooit geheel zijn voorkeur voor Engeland had verloochend. De Prins zou er onder een zeer beslist reactionnairen invloed zijn gekomen, waaraan hij nu nog voor eenigen tijd ontkwam.

De groote man in Zeeland was nog altijd Willem van Citters, de vertegenwoordiger van den Eersten Edele bij Willem de Vijfde's optreden, en die door Brunswijks invloed van dien post verwijderd was[2]. Hij leefde thans ambteloos te Middelburg, hoofd van het daar meest in aanzien zijnde geslacht. Zijn zoon Willem, afgevaardigde van Zeeland ter Staten-Generaal, en zijn neef Willem Arnoud, burgemeester van Middelburg, waren geen onbekwame lieden. De thans in functie zijnde vertegenwoordiger van Willem V als Eersten Edele was geen Zeeuw: het was baron Van Lynden van Blitterswijk, een tijdgenoot van Willem V, die in zijn jeugd veel met den Prins had verkeerd; de Van Lyndens waren een der door Willem V meest onderscheiden geslachten. Echter beleefde de Prins aan deze familie geen onverdeeld genoegen: de broer van den representant, thans gezant te Londen, had zich reeds in 1781 door zijn overhaasten uitval tegen Brunswijk bij Willem V onmogelijk gemaakt[3] en was nu patriot; de twee Van Lyndens tot Oldenaller in Gelderland, vader en zoon, waren het evenzeer. Bleven over: in Utrecht, Van Lynden van Lunenburg; in Gelderland, Van Lynden van Hemmen, ordinaris gedeputeerde wegens zijne provincie ter Staten-Generaal, burggraaf van Nijmegen en honorair gouverneur der jonge prinsen, sedert Brunswijks val een der meest gezaghebbende personen in de omgeving van Willem V, de type van

1) Hiervóór II, 145.
2) Hiervóór I, 83.
3) Hiervóór I, 207.

den krachteloozen prinsgezinden staatsman uit deze jaren, die het als het er op aankomt toch niet bij Holland durft te verkerven[1]. - De representant in Zeeland was voor de oranjepartij daar eer een belemmering dan een kracht; hij was van het slag van zijn naamgenoot uit Gelderland, en vertegenwoordigde de bleekere oranjekleur die door het hof sedert den engelschen oorlog was aangenomen, en die de patriotten even goed in de oogen stak als de gloeiender tint in Zeeland populair, maar hen niet bevreesd maakte als deze. Van Lynden was daardoor in Zeeland minder op zijn plaats[2]. Gaarne ware men er van hem ontslagen geweest, maar dit was kwalijk te bereiken, want het hof hield zich met hem tevreden[3].

Maar in een anderen gewichtigen post in Zeeland vond Harris een man opgetreden, die de onbetrouwbaarheid van den representant meer dan vergoedde. Sedert September 1785 was Van de Spiegel raadpensionaris der provincie. De roep die van zijn talenten uitging was groot, ook bij de tegenpartij, maar deze beschuldigde hem van karakterloosheid, als zou hij, om raadpensionaris te worden, zijn patriotsche meeningen aan de Van Citters'en hebben opgeofferd[4]. De uitgaaf van zijn papieren heeft deze beschuldiging gelogenstraft. Van de Spiegel is hierom in den patriottentijd een zoo bizondere verschijning, omdat hij schier de eenige is met staatsmansblik, de eenige die niet de dupe is van eigen partijdigheid en vooroordeelen. Hij was geen kleingeestig prinsenman als er zoovelen waren, die Willem V stijfden in het angstvallig vasthouden aan stroohalmen, terwijl

1) ‘Mons. de Lynden de Hemmen, whose principles have given way to his interest, though attached to the person of the Prince, is a creature of France. This man has unfortunately obtained the character of worth and great integrity, merely because he is circumspect, taciturn, demure, and precise.’ (Harris 16 Augustus 1785, *Diaries* II, 85).
2) ‘Although he holds his place (a very lucrative one) under the good pleasure of the Prince, yet from irresolution or from some still less worthy motive, he acts rather against than for the cause, and like numberless others of the Prince's adherents, is ever advising that destructive measure, a Coalition with the Patriots.’ - ‘Zealand would be entirely at our disposal if we could remove M. de Lynden.’ - ‘A time-serving, timid man.’ - (Harris 8 November en 30 December 1785, en 7 Maart 1786, R.O.). - Ook de onuitgegeven aanteekeningen van Fagel Jr. laten zich ongunstig over hem uit.
3) Eerst later, na het bezoek aan Zeeland en al het sedert voorgevallene, wijzigde zich de meening althans der Prinses te zijnen opzichte: zie de briefwisseling tusschen haar en Van de Spiegel in het derde deel van Vreede. ‘C'est un caractère vis-à-vis duquel la prudence est nécessaire.’ (De Prinses van Van de Spiegel, 12 Februari 1787, Vreede III, 189).
4) Zie prof. Fruin in *Gids* 1876, I, 536.

zij toelieten en uit kortzichtigheid zelfs bevorderden dat de grond zelf prijs gegeven werd waarop de positie van Oranje in de Republiek was gebouwd. Zijn raad was altoos geweest, dat de Prins zich vermannen zou toen het nog tijd was, zich van Brunswijk ontdoen maar op zijn eigen voorwaarden, en zelf het besluit nemen tot een geheele verandering van het stadhouderlijk kabinet, die voor den ongrijpbaren achterraad een voor ieder zichtbaar, in vaste departementen afgedeeld bestuur, in de plaats zou stellen. Moest eenig klatergoud worden opgeofferd, het belang van niet het wezen der stadhouderlijke macht geheel te zien wegslinken was zoo overwegend, dat de plicht den Stadhouder die opoffering gebood[1]. Dit is van meet af het groote onderscheid tusschen den zeeuwschen staatsman en de hollandsche pensionarissen: zij stellen soms dezelfde eischen, maar waar de Hollanders geen andere dan een subversieve bedoeling hebben, is *zijn* oog immer gericht op het conserveeren.

Doch wat vermag het ernstigste woord van één, die het hoofd koel heeft weten te houden, in een gezelschap waar reeds ieder ander in de heftigste opwinding verkeert? Niemand luisterde meer naar een woord dat niet werd uitgestooten op de toonhoogte van den haat en het wantrouwen die ieder bezielden. In tijden als men toen beleefde kan ook de beste en wijste, zoo hij het beneden zich acht met een schouderophalen zich van het misbaar af te wenden, niets bereiken dan door een partij. Zijn hoop zal dan zijn, althans eenigen invloed te behouden op den afloop, die anders aan het spel van onberekenbare krachten zou zijn overgelaten. Hij zal veel moeten opgeven van wat hem het eigenst is, om niet de kans te loopen dat alles verloren ga.

Met de vroeger aangehaalde circulaire missive van Zeeland van 3 Mei 1784[2] eindigt de eerste periode van Van de Spiegel als nederlandsch staatsman. Wij weten dat hij zelf van den opgang dien zijn program maken zou geen verwachtingen meer had, maar dat hij het niettemin in de wereld had willen zenden, als ‘een monument van bedaarde sentimenten.’ Een jaar later was het stuk reeds geheel vergeten. De tijd riep niet om overleggingen, maar om daden van verweer. De patriotsche partij

1) ‘Mag men den Prins een raad geven, het zou zijn om een Ministerie te kiezen.’ - ‘De Prins Erfstadhouder is zekerlijk diegene, die het meest zal moeten toegeven, omdat hij gevaar loopt van het meest te verliezen.’ (Uit zijn opstellen van Juni 1782 en Januari 1783, bij Vreede II, 69 en 91).
2) Hiervóór II, 85.

verwijderde zich met den dag verder van Van de Spiegel's program en dreigde met geweld haar wil tot wet te zullen maken; het onvermijdelijk gevolg was dat *hij* zich de prinsepartij aantrok en zich bereiden moest haar lot te deelen. Hij zag dit met volkomen klaarheid in, toen hij in September 1785 het raadpensionarisschap zijner provincie aanvaardde.

Het ligt voor de hand, dat Van de Spiegel en Harris, de twee eenige mannen van beteekenis onder de tegenstanders der hollandsche regeering, elkander spoedig hebben gezocht en gevonden. Zeeland had steeds zijn afkeer van den onzinnigen engelschen oorlog betuigd, en met name Van de Spiegel, ook hierin van de meeste stadhoudersgezinden afwijkend, had nooit, als zij zoo dikwijls deden, van onderwerping aan het fransche systeem verlichting voor den Prins gewacht[1]. Het was maar de vraag, of Engeland nog genoeg belang stelde in de Republiek, om haar bevrijding te durven beproeven. Zoo ja, de medewerking van de Zeeuwen sprak vanzelf.

De eerste publieke persoon[2], die zich na Harris' terugkeer uit Engeland in den zomer van 1785 in een ernstig staatkundig onderhoud met dezen begaf, was een Zeeuw, de oude Willem van Citters zelf[3]. Door hem kon Harris zich nu alras met Van de Spiegel in betrekking stellen, van wien hij reeds een zeer goede meening had opgevat, hoofdzakelijk door het aanschouwen van het ongenoegen dat Van de Spiegel's optreden als raadpensionaris bij de hollandsche kabaal had opgewekt. Harris' vraag, door Van Citters overgebracht, was, of Zeeland een poging tot verhindering der fransche alliantie aandurfde? Van de Spiegel's antwoord doet den scherpzienden staatsman kennen: hij was zoozeer een vijand van het fransche systeem, en zoo beducht voor de avonturen waarin het de Republiek stond te storten, liet hij weten, dat hij in het uiterste geval Zeeland de Unie wilde doen verlaten en zich onder de onmiddellijke be-

1) Lees bv. zijn promemorie over de erkenning van Amerika, het eenige stuk te dien tijde (April 1782) bij ons over die zaak geschreven, waarin het staatkundig verstand aan het woord is.
2) Om Boers en diens aanzoeken in het belang der Compagnie (blz. 35) voorbij te gaan.
3) Harris 25 October 1785 (*Diaries* II, 114). - Aanvankelijk had Harris de meest mogelijke moeite ondervonden in het aanknoopen van betrekkingen; hij had zich van de tusschenkomst derzelfde sardinische ministers - den gezant Mirabel en den consul Triquetti - moeten bedienen, die wij uit de geschiedenis van den engelschen oorlog kennen (hiervóór I, 209 vv.).

scherming van Engeland doen begeven[1]. Een woord dat op het eerste gehoor verwonderen moet, en 'plus anglomane que l'Angleterre' schijnt. Echter was het een woord op zijn pas; het bedoelde, deze zeer gerechtvaardigde wedervraag te stellen: of het Engeland met zijn nieuwen koers ten opzichte van de Republiek groote ernst was; of Zeeland zich bloot geven kon zonder gevaar te loopen door Engeland te worden verlaten? De vraag kwam Harris ongelegen; hij wist dat zijn regeering nog maar zeer schoorvoetend zich op de gladde baan eener hernieuwde bemoeiing met de zaken van het vasteland had begeven. Het hing voor een goed deel van de houding der vrienden in de Republiek zelven af, welk besluit Engeland te hunnen aanzien zou nemen. Zonder voor het oogenblik de zekerheid te bekomen die het wenschte, zou Zeeland de eerste schrede moeten zetten.

Van de Spiegel heeft zich niet onttrokken. Den 5^{den} November 1785 kwam de stad Middelburg inderdaad met het voorstel, de gezanten te Parijs alsnog te bevelen de onderteekening van het verbond tot nader bevel uit te stellen[2]. Tegelijkertijd echter drongen hij en Van Citters er op aan, dat nu ook Engeland zich toonen zou. Zij verlangden een memorie, waarin de engelsche regeering de onze waarschuwde tegen den stap dien men op het punt was te doen, en te kennen gaf dat zoo de Republiek slechts wilde, van Engelands zijde geen bezwaar tegen het weder aanknoopen der verbroken banden bestond. Zulk een verklaring was noodig, oordeelden zij, om den weifelaars moed te geven en de tegenpartij te overtuigen van den ernst van het verzet[3]. Verder achtten zij noodig dat althans hun ééne provincie tegen patriotsche aanslagen geheel beveiligd werd, opdat de engelsche partij onder alle omstandigheden een woordvoerder behield in de Staten-Generaal. Ook in Zeeland ontbraken de vijanden niet: Zieriksee was zoo heftig patriotsch als eenige stad in Holland; Vlissingen en Veere sloten zich dikwijls bij haar aan; in Goes,

1) 'He has not scrupled to declare that he is ready to separate the Province from the Union and put it under the immediate protection of England, if England is disposed to take it under the cover of its wing.' (Harris 25 October 1785, R.O.).
2) Hiervóór II, 58.
3) 'They are of opinion that if England was to express her apprehension of the consequences of this new connection [de fransche alliantie] in friendly but clear terms, it would have the double effect of alarming the patriots and of encouraging the well-disposed.... It would put the spirit of the Nation to the test, and discover to us whether it only lies dormant, or whether it is entirely extinguished.' (Harris 8 November 1785, R.O.).

maar vooral in Middelburg, was een niet onaanzienlijke patriotsche minderheid. Van den kant van het hollandsche driemanschap werd het uiterste gedaan om Zeeland om te krijgen, en in den pensionaris van Vlissingen, Lambrechtsen, hadden zij een bekwaam en ijverig correspondent. In de drie patriotsche steden zou misschien iets met geld te doen zijn, gaven Van de Spiegel en Van Citters op; zij lieten er Harris zesduizend pond voor aanvragen[1)].

De Engelsche regeering diende werkelijk de gevraagde memorie in[2)]. Het geld werd eerst wat later toegestaan[3)]. Evenwel, er bestond een engelschgezinde meerderheid in Zeeland ook zonder dat, en Harris had de voldoening dat de provincie haar stem tegen de ratificatie van het alliantietractaat uitbracht. Tegen die van den vrede met den Keizer hadden Zeeland en Friesland gestemd. In Gelderland, Utrecht en Groningen waren Harris' pogingen geheel mislukt. In Gelderland, verzekert hij, had zijn agent reeds goede vorderingen gemaakt, toen Willem V zelf door Van Lynden van Hemmen het stemmen tegen de ratificatiën ontraden liet. Het hof durfde nog niet engelsch zijn; Harris had nog maar Zeeland alleen, maar dit dan ook voor goed. De kern voor de partij die hij wilde was gevonden; het gold nu de kristallisatie der zwevende bestanddeelen te bevorderen[4)].

1) Harris 8 November 1785 (R.O.): ‘to bring over a parcel of corrupt magistrates of insignificant towns, whose vote cannot be obtained on any other conditions.’
2) Hiervóór II, 58.
3) Althans, in het antwoord van Lord Carmathen op Harris' dépêche van 8 November is alleen van de memorie sprake. Later moet het wél ter beschikking gesteld zijn; immers, den 26sten Mei 1786 schrijft Harris, na uitvoerig verslag gedaan te hebben van Van de Spiegel's bezoek aan hem (waarover later): ‘I confess to you, My Lord, I felt it in a manner incumbent upon me to prove that I had not absolutely flung away the means you had so liberally provided me with for negotiation, and that I had not advanced too much when I promised to lay one Province at least at H.M.'s feet’ (R.O.).
4) De boodschapper tusschen Harris en Zeeland was de ons reeds bekende Hendrik August baron van Kinckel. Zuidduitscher van geboorte, was hij op jeugdigen leeftijd in den zeedienst der Republiek getreden, in welken hij het thans tot kapitein had gebracht. Hij had tijdens den engelschen oorlog een bevel gevoerd in de zeeuwsche wateren en was met de regenten van die provincie, met name de Van de Perre's, goed bekend. Reeds in Yorke's tijd had hij diensten bewezen aan de engelsche zaak. (Zie zijn autobiografie, uitgegeven door De Jonge in *Het Nederlandsche Rijks-Archief*, blz. 76). Het blijkt dat hij ook bij de patriotten bekend stond voor een voortreffelijk man van actie, en dat hij in het najaar van 1784, tijdens de kortstondige intimiteit tusschen den Rijngraaf en de Prinses, tot deze beiden in betrekking heeft gestaan. Hij bood toen aan om met den Rijngraaf, maar ondergeschikt aan dezen, naar Duitschland te trekken om troepen te werven. Zijn reis in Mei 1785 naar München (hiervóór II, 39) geschiedde in overleg met den Rijngraaf en Van Berckel, en met medeweten van de Prinses. Na zijn terugkeer, schrijft hij in een zijner brieven uit Zeeland aan Harris, had Salm hem gesproken van zijn indische plannen. ‘Il a voulu m'y associer sur des principes de spéculation pécuniaire. Je lui ai répété qu'ayant la tournure du sentiment, je courtisois la fortune lorsqu'elle se présente dans un habit qui annonce la candeur et l'honneur, mais qu'autrement accoutrée elle n'étoit pour moi qu'une putain. Je n*en ai plus rien appris.’ (Kinckel-papieren, Rijksarchief). - Spoedig hierop werd het wereldkundig dat Harris hem aan zich verbonden had, en moesten de patriotten alle hoop opgeven om zijn bekwaamheden voor hunne partij te winnen.

Hoe dit aan te vangen? De Prins en de Prinses, die hem onontbeerlijk waren op den duur, kon hij thans niet bereiken. Al wat hij voor het oogenblik hopen durfde, was dat zij in hun afzondering volhardden, en toelieten dat anderen beproefden wat er voor hen viel uit te richten. Elke kans diende bespied en waargenomen.

Aanvankelijk ontbrak het Harris niet aan teleurstellingen. Zoo beproefde hij kort na de ratificatie van het verbond, of niet de amsterdamsche en rotterdamsche handel een request aan de Staten wilden aanbieden, waarin verzocht werd dat de Republiek zich niet door de nieuwe betrekking tot Frankrijk zou laten verleiden tot deelname aan een voor een handelsstaat onvoegzame staatkunde, die haar onvermijdelijk in den eersten grooten europeeschen oorlog zou medeslepen[1]. Harris ging zelf naar Amsterdam om de personen die hij op het oog had te polsen, maar niemand durfde de zaak aan[2]. Bij dezelfde gelegenheid kon hij er zich van overtuigen, dat hij de vijanden van Van Berckel in de amsterdamsche regeering nog volstrekt niet als zijn staatkundige vrienden beschouwen mocht. Zij waren nog niet van hun anti-engelsche en anti-stadhouderlijke gezindheid teruggekomen; elk vertrouwelijk gesprek met hen bleek onmogelijk. Hij deed beter, af te wachten waartoe de harde noodzaak hen brengen zou. - Een nieuwe teleurstelling was het gedrag der utrechtsche aristocraten, die na den oploop van 20 December 1785 er maar niet toe komen konden den Prins en zijn soldaten te hulp te roepen[3]. - De zaak der Compagnie had door de geldverlegenheid van dit lichaam mede in het begin van 1786 een zeer kwaad aanzien, en de poging om door de Staten-Generaal het vijfde departement te doen afstemmen,

1) 'I shall take particular care to insert nothing in this Petition which can be misrepresented, and confine it solely to expressions of anxiety and uneasiness lest the alliance of Francy may, necessarily, draw them into the first war which breaks out in Europe' (Harris 25 November 1785, R.O.).
2) Harris 9 December 1785, *Diaries* II, 129.
3) Hiervóór II, 218.

mislukte; wederom al mede doordat de Opperbewindhebber bij deze gelegenheid het woord niet had durven spreken dat Harris van hem had verwacht. Toch was hij ditmaal het doel heel wat nader gekomen dan toen het om de alliantie ging; slechts één provincie had hem nog ontbroken. Eén kleine nederlaag had hij zelfs het driemanschap al kunnen toebrengen: den 20sten Januari 1786 hadden de Staten-Generaal den prinsgezinden candidaat, Mr. H.J. van Oldenbarnevelt genaamd Witte Tullingh, met vijf stemmen tegen twee (die van Holland en Friesland) tot advocaat-fiscaal en procureur-generaal van Brabant benoemd, niettegenstaande Holland den Bosschenaars reeds had toegezegd dat ditmaal iemand 'van Brabantsche nativiteit' zou worden gekozen. Het was de eerste maal na zeven of acht jaren dat Holland in de Staten-Generaal werd overstemd.

In Maart '86 kwam vrij plotseling Rendorp voor den dag met zijn bemiddelingsvoorstel in zake het haagsche commando. Harris werd er door verrast, en de verrassing was geen aangename. Dezelfde lieden die zijn aandrang eenige maanden te voren hadden afgeweerd, schenen nu de beslissing geheel aan zich te willen brengen. Zij wilden de driemannen doen vallen, maar om zelf hun plaatsen in te nemen; de Prins zou daar weinig baat bij vinden, Engeland volstrekt geen. Willem V zou naar den Haag worden teruggelokt door de teruggave van het commando, en in ruil zou hij de regenten te beschermen hebben tegen de democratie. Niet door Amsterdam wilde Harris den Prins hersteld hebben, maar door hem, Harris, zelven, in overleg met de Zeeuwen. Rendorp had noch met het Loo noch met Harris overleg gepleegd; reden genoeg voor dezen laatste om wantrouwend te blijven[1]. Wij weten dat Rendorp zijn slag had willen slaan den 15den Maart, bij de hervatting der Statenzittingen, maar dat dit door de inspanning van de driemannen en van Coetloury onmogelijk was gemaakt[2]. Eerst na deze nederlaag kwam Rendorp er toe, Harris op te zoeken[3]. Hiermede veranderde de zaak van aanzien voor den engelschen gezant.

1) 'It is, as yet, impossible to see whether the Decision given by the Town of Amsterdam in favour of the Prince will be attended with any good consequences. Much will depend on the conduct of the Prince, and still more on the stability and sincerity of those who contributed to carry this measure through' (Harris 14 Maart 1786, R.O.).
2) Hiervóór II, 165. - 'I have avoided taking any share in this business,' schrijft Harris den 17den Maart na het mededeelen van dezen uitslag.
3) Harris 31 Maart 1786 (*Diaries* II, 149).

Amsterdam mocht niet *alleen* beslissen, maar haar hulp was bij elke poging tot herstel van zaken onontbeerlijk.

Aan de hollandsche aristocraten zou veel moeten worden toegegeven, hiervan was Harris overtuigd. Als hij maar zeker was dat zij voorgoed gebroken hadden met het fransche systeem, mochten zij op het kussen blijven. Nu weten wij dat de toongevende Amsterdammers niets liever zouden hebben gezien, dan dat Vergennes hun het trouw blijven aan de fransche alliantie hadde mogelijk gemaakt[1]. Zij wilden alleen op de buitensporigheden van de allerlaatste jaren terugkomen; niet op de losmaking van den knellenden band van het oude verbond met Engeland. Maar Vergennes, hoewel het gevaar inziende van zich Amsterdam tot vijand te maken, had niet de kracht zich tegen den sterken aandrang der driemannen te verzetten, en verschafte hun in de fransche verklaring. aan de Staten-Generaal, van 21 April, in hun strijd om het behoud der meerderheid het beslissende wapen. Nu was er voor Harris veel minder gevaar in, zich met Amsterdam te verstaan. Immers Frankrijk had gesproken, en niettemin trok de amsterdamsche regeering haar voorstel niet in en verzette zich daarmede openlijk tegen den franschen wensch. Al zijn zorgen moesten nu worden aangewend, om Amsterdam, dat zich zoo deerlijk was komen bloot geven, geheel op de zijde van Engeland en den Prins te brengen. Bij die ééne resolutie in zake het commando mocht het niet blijven; er moesten er meerdere en gewichtiger worden voorbereid.

Harris begaf zich in persoon naar de stad. Hij moest zekerheid hebben hoever hij met haar kon gaan. Als zij het op het punt van het commando verloor, was zij dan tot het uiterste bereid? Wilde zij haar afgevaardigden van de Staten terugroepen, en haar bijdrage tot de provinciale kas inhouden? - Neen, dat wilde zij niet. De amsterdamsche meerderheid was zwak en innerlijk verdeeld, zij zou nimmer met geweld tegen de driemannen ingaan, als dezen bij de stemming de sterksten mochten blijken. Zij wisten wat hun anders te wachten stond, zeiden zij: een volksoploop te Amsterdam, waar de democraten zich nu onlangs, later dan in andere steden, maar des te beter, hadden georganiseerd. En de meerderheid der Staten van Holland zou hen zeker van hoogverraad aanklagen. Zij dachten nog maar alleen om zich zelf en het eigen behoud; maatregelen

1) Hiervóór II, 176.

tegen de democratische pers en tegen de vrijcorpsen waren de eenige die zij in overweging hadden. Het bleek Harris te eenenmaal onmogelijk hen reeds bij zijn partij in te lijven; hij moest hen als derde partij beschouwen; de zijne had hij in Zeeland en de landprovinciën te zoeken[1)].

Doch er was tusschen Van de Spiegel en Harris een zaak van groot gewicht onopgehelderd gebleven: hoever in werkelijkheid de besluiten gingen der engelsche regeering. Toen Van de Spiegel de eerste maal van een belofte van bizondere bescherming voor Zeeland had gerept, had Harris dit verzoek aan Lord Carmarthen overgebracht, die weldra antwoordde dat geen zoodanige toezegging kon worden gedaan[2)]. In Mei 1786 vertrok Van de Spiegel zelf naar den Haag om op de zaak terug te komen, en had de eerste persoonlijke ontmoeting tusschen hem en Harris plaats.

Van de Spiegel, bij al zijn verdienste, wordt in onze oogen wel zeer verkleind door zijn bij uitstek Zeeuw-zijn. Juist in dezen tijd was Zeeland feller op Holland gebeten dan ooit; de strijd om de directie der Oost-Indische Compagnie nam de zeeuwsche gemoederen geheel in, en de zeeuwsche minister heeft moeite, in den triumf der oranjepartij, dien hij wenscht, niet in de eerste plaats de overwinning van Zeeland op Holland te zien.

Volgens hem kon Engeland, mits het zich van Zeeland bedienen wilde, zich oneindig meer in onze zaken doen gelden dan het deed en scheen te willen doen. Engeland had in 1780 een fout begaan, beweerde hij, door Zeeland geen onzijdigheid aan te bieden. Ware deze aangeboden geweest, de provincie zou ze hebben aangenomen, en daardoor Holland waarschijnlijk tot inkeer hebben gebracht. Wat toen verzuimd was kon nog worden ingehaald. In den strijd over de Compagnie was Zeeland vast besloten niet toe te geven; werd haar kamer van het lichaam afgesneden, dan was zij bereid de vaart voort te zetten onder engelsche vlag, op voorwaarde dat de zeeuwsche schepen ook op de engelsche koloniën zouden mogen varen, gelijk men kans zag sommige nederlandsche koloniën open te stellen voor engelsche schepen[3)].

1) Vgl. bijlage II, 1-3.
2) Lord Carmarthen aan Harris, 23 December 1785 (*Diaries* II, 133).
3) De dépêche waarin Harris van dit onderhoud verslag doet (25 Mei), is weer onvolledig afgedrukt. *Diaries* II, 152 leze men na de woorden: '.... the administration of Indian affairs' het volgende: 'The consequence of this non-compliance (he observed) will be an immediate disjunction of the Company. The Chamber of Zealand will be separated from the other Chambers, but remain in full enjoyment of all the priviledges granted them by their Charter. As it is obvious that this Right will be contested and opposed, even by Force, on the side of the Province of Holland, unless the Zealanders are known to have some powerful support, Zealand is ready....' etc.

'Maar dat beduidt oorlog,' zeide Harris. - 'Dat beduidt het niet,' zeide Van de Spiegel, 'want Frankrijk is niet gereed. Maar als het oorlog beduidt, beduidt het tevens onze en Engelands overwinning. Zes of zeven fregatten maken Zeeland voor een landmacht onaantastbaar. Maak Vlissingen tot een engelsch vlootstation (waartoe het alle gemakken aanbiedt) en gij sluit de Noordzee voor de fransche oorlogs-, het Kanaal voor de hollandsche handelsvloot. De oorlogsschepen der Republiek worden dan uw zekere prooi, zoodra zij Texel verlaten. In de West leveren wij u Essequibo en Demerary, die alleen onder Zeelands directie staan. Wij sluiten feitelijk Frankrijk van de provincie Holland af, en met Holland komen wij wel gereed. Gij moet niet vergeten dat *wij* de Schelde kunnen openen. Holland zou niet volhouden als het de engelsche schepen naar Antwerpen door zag varen. Dit alles nu is een uiterste, maar gij dient te weten hoe sterk gij zoudt staan. Natuurlijk dat wij niet aanstonds deze gansche baan afloopen. Gij zoudt kunnen beginnen ons de zekerheid te geven dat de kamer Zeeland een open crediet bij u heeft, als het geld van den verkoop der retouren die zij nog wachtende is zal zijn opgebruikt'[1)].

Harris liet zich over den indruk dien Van de Spiegel op hem had gemaakt met geen woord uit, maar zond hem heen met

1) Vgl. met *Diaries* II, 151-154, de promemorie van Van de Spiegel bij Vreede II, 524 en de nota van Kinckel bij De Jonge, *Ned. Rijksarchief*, 81. - Uit het stuk bij Vreede blijkt het best Van de Spiegel's werkelijke bedoeling: 'indien door een of ander toeval (dat God verhoede) de Band van de Unie kwam te scheuren,.... voor de Provincie van Zeeland zoo veel van haar aandeel in de Oost- en West-Indische Bezittingen en Handel te sauveren als mogelijk was.' - De wijze waarop hij Harris over de zaak sprak, is natuurlijk mede daarop berekend geweest, Engeland tot een verklaring omtrent zijn naaste voornemens te brengen. Het 'being thus induced to speak' (*Diaries* II, 152 bovenaan), hangt geheel in de lucht; daarvóór (en dus onmiddellijk achter 'to solicit the protection of England') moet gelezen worden: He paused here, saying, 'that if from any hints I might already have sent to my Court, I had it in command to quash his hopes at once, he hoped I should be candid enough not to let him proceed. The subject was a most delicate one, and though he had in a manner already delivered himself up to me at discretion, yet he should wish to be spared the disagreeable Task of entering, *uselessly*, into a proposal which (however justifiable from necessity) still wore the appearance of betraying the Government of which he was a Member, and which, if it ever transpired, would undoubtedly lead him to the Block.' I took upon me to encourage him to proceed. Being thus induced to speak....etc.

de verzekering dat hij alles getrouw zou overbrengen. Hij zag evenwel te scherp om niet onmiddellijk te zien dat Engeland een dwazen stap doen zou door op het voorstel in te gaan. Het wilde gaarne de gansche Republiek terug hebben, maar zonder oorlog; hierop was al het doen (en het laten) gericht. Zeeland bood zichzelf alleen, en met het vooruitzicht op, zoo niet met de zekerheid van een breuk met Frankrijk. 'De Zeeuwen zeggen dit alles omdat zij in het nauw zijn gebracht,' schrijft hij aan Lord Carmarthen; 'zij hebben meer hulp noodig dan zij geven kunnen'[1].

Eén ding bleek uit het gebeurde met alle zekerheid: waar één enkele provincie in wanhoop reeds zóózeer om zichzelf alleen bleek te denken, was het dringend noodig aan de behoefte tot verweer tegen de patriotten een voorwerp te geven dat allen vereenigen kon in dienst van elkander. Engeland had te waken dat het niet de geheime patroon werd van allerlei locale belangen; het kon dit alleen nog doen, door zich den publieken patroon te maken van de aan alle anti-patriotten gemeene belangen. Zoo heeft de stap van Van de Spiegel op Engelands houding toch veel uitwerking gehad, al werd het naastbijliggend doel van de Zeeuwen, de bemachtiging van een engelsch subsidie voor hun kamer der Oost-Indische Compagnie, gemist.

Er waren een aantal meer voor de hand liggende zaken waaromtrent het wenschelijk was dat Van de Spiegel zich met Harris verstond. De vrienden in Zeeland hadden er sinds eenigen tijd op aangedrongen, dat het stadhouderlijk gezin ook in hun provincie eenigen tijd zou komen vertoeven, en in April had de Prins toegestemd[2]. Op omstreeks half Juni was de aankomst bepaald. Van de Spiegel bood zijn hulp aan, om hem gedurende het verblijf in Zeeland onder andere invloeden te brengen. De engelsche regeering, meende hij, mocht in geen geval verzuimen hiertoe het hare bij te dragen, door dit oogenblik te kiezen voor een nieuw en wat krachtiger levensteeken dan dat van November '85 was geweest. De omstandigheid, dat zooeven Frankrijk en Pruisen hun verhouding tegenover de geschillen in de Republiek hadden aangegeven[3], gaf de beste

1) They require much more support than they can give, and the affording it them will be perhaps deemed a perilous and uncertain experiment. - Harris 25 Mei 1786 (R.O.).
2) De Prins aan Van Lynden van Blitterswijk, 24 April 1786, bij de Bas, blz. 138.
3) Fransche memorie van 21 April, pruisische van 45 Mei 1786; hîervóór II 181 en 185.

aanleiding, ja maakte noodzakelijk dat Engeland eveneens deed, wilde het bij ons niet geheel op den achtergrond geraken. Van de Spiegel had reeds een memorie voor Engeland opgesteld, waarin deze mogendheid de verwachting uitsprak dat geen vreemde inmenging de Republiek verhinderen zou haar eigen zaken te regelen naar den wensch der natie zelve; ware het anders, de koning zou er zich gevoelig aan toonen, en den steun niet ontzeggen waarop een door godsdienstige, commercieele en dynastieke betrekking nauw aan Engeland verbonden bevolking aanspraak maken kon. Een stuk, ingericht om elk wat wils te geven, en aan verschillende bestanddeelen der oppositie tegen de patriotten te behagen; vandaar dat de protestantsche godsdienst er ook aan te pas gebracht werd, alsof men nog de tijden der dragonnades beleefde[1)].

Men moest zoo weinig mogelijk aan het toeval overlaten, zeide Van de Spiegel; als niet alles goed aaneen kon sluiten, was het beter niet met de zaak te beginnen. Daarom eerst zekerheid dat de engelsche regeering deze of een dergelijke memorie indienen wilde. Bekwam hij die zekerheid, eerst dan zou hij den Prins zijn rol in het stuk vóórzeggen. Weigerde daarop de Prins, dan was het beter dat Engeland de memorie achterhield. Onttrok hij zich echter niet, dan moest Harris schriftelijk medewerken om hem in het goede besluit te bevestigen. Van de Spiegel zou zorgvuldig toezien hoever hij gaan kon met de Prinses. Haar buiten alles te laten was onmogelijk, haar te veel te zeggen misschien gevaarlijk, met het oog op Pruisen. Gelukte het den Prins te winnen zonder het wantrouwen op te wekken van de Prinses, dan was waarschijnlijk de meerderheid van provinciën bijeen te brengen die Harris verlangde en wier gemis alle pogingen om iets wezenlijks tot herstel van zaken uit te richten tot nog toe had verijdeld.

Harris, wien het mislukken van zijn pogingen van verleden najaar nog versch in het geheugen lag, was aanvankelijk wat ongeloovig. Maar hij was verstandig genoeg om in te zien dat het netelig werk van 's Prinsen eerste schreden op den nieuwen weg te richten, beter aan een landgenoot dan aan hem, vreemdeling, was toevertrouwd. En zijn vertrouwen op den ernst van Van de Spiegel was, na de groote openhartigheid waarmede deze zijn eer en veiligheid in Engelands handen had gesteld, volkomen. Hij ried dus aan dat zijn regeering doen zou wat de

1) Bijlage I, 4.

zeeuwsche minister verlangde. Om haar evenwel niet af te schrikken verzachtte hij aanmerkelijk de uitdrukkingen van Van de Spiegel's ontwerp[1]. Den 23sten Juni kreeg hij het toestemmend antwoord van Lord Carmarthen in handen. Onmiddellijk stelde hij er zijn agent in Zeeland van in kennis, en sloot een brief aan den Prins in, over te reiken indien en zoodra Van de Spiegel bij dezen mocht zijn geslaagd. Hij had steeds den Prins aan zijn regeering voorgesteld, zeide Harris in dien brief, als een die nimmer achterblijven zou wanneer het gold de rechten van zijn huis te heroveren en te bevestigen; Engeland wilde nu zijn hulp leenen tot dit doel, maar alleen zoo de Prins zijn medewerking toezeggen durfde[2].

De Prins en de Prinses waren den 18den te Middelburg aangekomen, en met ongemeener hartelijkheid dan ergens elders begroet. Een begroeting die zeer medehielp om den Prins in de verlangde stemming te brengen, want Zeeland had hem, zoolang hij zich door Brunswijk beheerschen liet, aan betuigingen van aanhankelijkheid gespeend. De zeeuwsche familiën putten haar vindingrijkheid uit om het verblijf aangenaam te doen zijn, en de bevolking gaf van harte haar bijval. Op zulke bondgenooten had Van de Spiegel gerekend, en zij schoten niet te kort.

Het waren voor den zeeuwschen Raadpensionaris zware dagen. Hij, de opkomeling, had een vorst te winnen. Hoe hij het aangelegd heeft? De brieven van Kinckel aan Harris, die het (misschien) zouden kunnen leeren, staan ons niet ten dienste. Wel een aantal stukken, door Van de Spiegel gewisseld met de Prinses. Zal hij niet vooral door haar zijn doel hebben bereikt? Mij wil het zoo toeschijnen. De wensch om Pruisen op een afstand te houden had Van de Spiegel en Harris wel eenigszins doen voorbijzien, dat het noch mogelijk noch raadzaam was, haar van het geheimste beleid der zaken uit te sluiten. Zij was een al te verstandige vrouw dan dat zij niet aanstonds raadde wat er gaande was, en voor wie haar beter leerde kennen, rees daarbij ook de zuiverheid van haar bedoelingen boven beleedigenden twijfel. Haar groote tact en voortdurende toewijding maakten haar tot een voortreffelijk bondgenoote waar men met een zoo weinig zelfvertrouwend man als Willem V te doen had; slechts haar verhouding tot Pruisen had haar verdacht gemaakt. Maar zou Pruisen onder den aanstaanden koning

1) Zie Harris aan Kinckel, 16 Juni 1786, bij De Jonge, blz. 90.
2) Harris aan Willem V, 23 Juni 1786, bij De Jonge, blz. 95.

zichzelf gelijk blijven? Ieder wist nu wel, dat Frederik de Groote te sterven lag.

Zooveel is zeker, dat drie dagen voldoende zijn geweest om Van de Spiegel met de Prinses op recht goeden voet te brengen. Den 21sten Juni reeds hield hij tegen haar het betoog, dat de vorming eener actieve anti-patriotsche partij noodzakelijk was geworden, samen te stellen uit de zes provinciën tegen Holland, en dat het einddoel dezer partij moest zijn, de oude verhouding der Republiek tot Engeland te herstellen. De vriendschap tusschen het hof van Londen en het erfstadhouderlijk huis moest aanstonds weder 'op een soliden voet gevestigd' worden; Z.H. zou zelf daartoe een stap kunnen doen, of ten minste 'de eerste bekwame gelegenheid, welke van de kant van Engeland mogt aangeboden worden, arripieeren'[1]. Het antwoord, hoewel niet ten volle bevredigend, was toch verre van afwijzend. Het systeem van actieve contrapartij, ''t welk [haar] altoos min of meer repugneerde,' achtte zij toch nu ook wel het eenig mogelijke. Zulk een contrapartij zou wellicht Holland 'in evenwigt houden;' Holland ten onder te brengen scheen haar onmogelijk; men moest het ook niet beproeven. Een van de eerste vereischten was dat de Prins onder verstandige leiding kwam, en niet maar leefde van den dag in den dag. Eer het gelukt was de wijze van werken der stadhouderlijke bureaux en daardoor 'de kragt en klem van het bestuur' te verbeteren, en de contrapartij waardoor men zijn doel bereiken wilde, samen te brengen, 'zoude [zij] niet durven aanraaden, dat de Prins zig uitliet omtrent de herstelling van het oude systema met Engeland'[2].

Van de Spiegel, bemerkende dat op het oogenblik dit laatste punt niet wel nader bij haar kon worden aangedrongen, gaf toch nog een aantal redenen op, die het formeeren der contrapartij ten uiterste noodzakelijk maakten. Van het stilzitten en afwachten had men al te wrange vruchten gezien. 'Gesupponeerd zijnde, dat Z.H. met de zaken dragende te houden, en somtijds al iets te laten slippen, het kan uithouden gedurende zijn leven, hoe onaangenaam zijn dan niet de omstandigheden, waaraan hoogdezelve zijn huis exponeert!' De waardigheid van Erfstadhouder zal, door gedurige inkorting, 'tot een schaduw' worden gemaakt. Ja de acte van het Erfstadhouderschap zelf 'laboreert

1) Van de Spiegel aan de Prinses, 22 Juni 1786 (Vreede II, 446). - Dit is de schriftelijke herhaling van een mondeling betoog van den vorigen dag.
2) De Prinses aan Van de Spiegel, 23 Juni 1786 (Vreede II, 448)

aan een gebrek in het eerste en essentieelste point, namelijk, dat de erfopvolging wel vastgesteld wordt in de mannelijke Linie, maar niet duidelijk bepaalt het geval wanneer er meer dan één Prins exsteert; waaruit men kan praetenderen, dat de Provinciën in zoodanig geval kunnen verkiezen, wien zij van de Prinsen goedvinden te praefereren; of zelfs het bloote Erfstadhouderschap op te dragen aan een der Prinsen, en de exercitie van andere hooge praerogativen [als die van Kapitein-Generaal bv.] aan den anderen, waardoor een source van tweedragt in het Vostelijk Huis zou geopend worden, die deszelfs luister en kracht zoude verteren. Zoodanige gevaarlijke gevolgen kunnen er ontstaan, wanneer de tegenwoordige onlusten aan de verbetering van den tijd worden overgelaten.... En mag ik nog deze reflexie hierbij voegen, dat alle uitstel gevaarlijk is: het verblijf van uwe Hoogheden in Zeeland wordt als een tijdstip van *crisis* aangemerkt; indien er gedurende dien tijd niets gebeurt 't welk eenige uitwerking ten goede heeft, zal naderhand de aandrang met verdubbelde krachten vernieuwd worden'[1].

Wij zien hier door den welingelichten Van de Spiegel als het grootste gevaar voor de toekomst datgene aangewezen, 't welk wij ook van elders als het geheimste plan der hollandsche partij leerden kennen: om: wanneer Willem V het land uitgefolterd mocht zijn, van de jonge prinsen, al of niet onder voogdij der Prinses, een soort kinderen van staat te maken, en de waardigheden van hun vader, zoover men deze in stand wilde laten, onder hen te verdeelen. Tegen dit gevaar althans, dat door de herhaalde pogingen van Salm en anderen om invloed op de Prinses te verkrijgen, ook haar zeer wel bekend was, vond hij de kloeke moeder der prinsen op haar hoede. Het zou dikwijls veel moeite geven, de Prinses als bondgenoote in den strijd te behouden, maar die moeite op zich te nemen scheen toch raadzamer dan van haar medewerking verstoken te blijven.

Het blijkt dan ook dat Van de Spiegel er haar geen geheim van heeft gemaakt, toen de engelsche memorie met den begeleidenden brief van Harris te Middelburg ontvangen werden. Het was nu niet de Prins die uitgenoodigd werd een eersten stap te doen, maar Engeland van zijn zijde zette dien. Het zou van al te groote beschroomdheid hebben blijk gegeven, nu nog de medewerking tot een goede ontvangt der engelsche memorie te ontzeggen. De Prins werd bewogen tot een brief aan Harris,

1) Van de Spiegel aan de Prinses, 24 Juni 1786 (Vreede II, 451).

die dezen aanleiding geven moest het stuk niet achter te houden[1]. Van de Spiegel maakte vast een antwoord gereed, waarin de Staten-Generaal den koning van Engeland dank zeiden voor zijn verzekeringen van vriendschap voor den Staat en van genegenheid tot vernieuwing der goede harmonie, door 'ongelukkige verdeeldheden' afgebroken; met Z.M. waren zij overtuigd, dat tusschenkomst van een vreemde mogendheid van een gevaarlijk voorbeeld zou zijn voor de rust en onafhankelijkheid der Republiek; de leiding van zaken wilden zij laten in handen 'der geenen aan welke de Constitutie, met de goedkeuring der gansche Natie geëtablisseerd, dezelve heeft toevertrouwd.' Een antwoord dat Holland nimmer goedkeuren zou, en dat dus bij overstemming door de kleinere provinciën zou moeten worden aangenomen.

Den 5den Juli werd de memorie door Harris ingediend. Het was hem een voldoening te bemerken, dat de enkele vrienden uit elke provincie die hij van te voren op de hoogte had gebracht, er niets van hadden verklapt: de indiening kwam den patriotten onverwacht. Holland wilde de memorie voor kennis geving aangenomen hebben, maar alle zes anderen namen het stuk over; een eerste nederlaag voor Holland, en Harris zorgde er voor, dat zijn memorie in de oranjegezinde kleine pers, sedert het voorjaar met zijn medewerking ontstaan, naar behooren werd geprezen en toegelicht. Harris wist, dat van de kleine luiden eenmaal partij zou moeten worden getrokken, en had het oprichten van oranjesocieteiten bevorderd - eerst in den Haag, onder directie van de beide Bentincks[2], en nu gaandeweg elders in Holland - maar deze moesten bovenal dienen om het volk in toom te houden tot men het gebruiken wilde. De grootste kunst was, ontijdige uitingen als die aan de Stad-

1) 'Je désire ardemment, que ce Mémoire soit accueilli d'une manière qui réponde aux sentimens favorables que le Roi vous a chargé de témoigner tant pour le bienêtre de l'Etat que pour les intérêts de ma Maison, et je serai charmé de coopérer avec toute l'activité dont je suis capable aux vues salutaires de S.M. en faveur de cet Etat, par l'exercice de mon influence pour autant que les circonstances malheureuses du temps, et la position actuelle des affaires me permettront de la déployer.' - Willem V aan Harris, 28 Juni 1786 (Bij Vreede II, 500 en bij De Jonge, 97). - Het antwoord van Harris, bij De Jonge, blz. 99, is niet van 5 maar van 3 Juli.

2) Kolonel Bentinck van de Hollandsche Gardes (hiervóór II, 154) en de jonge Bentinck van Rhoon. - Later stond ook Harris' vriend Anne Willem Carel baron van Nagell, kamerheer van den Prins, aan het hoofd. In de societeit van den Gouden Leeuw op het Buitenhof (de voornaamste van de vier in den Haag) ontmoette Gijsbert Karel den president van H.H.M. en den zoon van zijn kleermaker (Gijsbert Karel II, 65).

houderspoort te voorkomen; de pensionarissen wilden niets liever dan kleine baldadigheden op straat, en Harris verzekert dat zij van tijd tot tijd met oranje getooide lieden rondstuurden om oploopjes uit te lokken[1]. Zij wenschten een aanleiding om het haagsche vrijcorps in Staten eed te kunnen nemen, of de troepen van den Rijngraaf in den Haag in garnizoen te leggen.

De memorie van Harris kwam het driemanschap hoogst ongelegen. Juist hadden zij in Holland zelf zooveel te stellen met Amsterdams 'derde partij', en nu zouden zij bovendien nog te waken hebben dat in de provincieën geen meerderheid zich ter beschikking van Engeland stelde. De mogelijkheid, nu op eenmaal zeer dreigend geworden, dat hun van de provinciën uit de leiding zou worden betwist, heeft hen doen besluiten met kracht de omwentelingspartij in Utrecht en Gelderland te ondersteunen. De landprovinciën moesten met geweld patriotsch worden gemaakt; dit scheen hun de eenige uitkomst. Omstreeks het midden van Juli moet in hun raad besloten zijn de utrechtsche revolutie niet langer tegen te houden[2]; De Gijselaar vertrok naar Gelderland om daar het verzet tegen de Staten te organiseeren[3]. Alles voorspelde heftige gebeurtenissen. Ware Amsterdam zoo beslist geweest als het lauw was, de patriotten hadden reeds een kwade kans gehad.

Maar Amsterdam doemde zichzelf tot onmacht. In Juni had de vroedschap, na heftige debatten, bij meerderheid van weinig stemmen het besluit genomen, in de Staten van Holland maatregelen tegen de pers, en ontbinding der vrijcorpsen voor te stellen. Deze laatsten, heette het, waren thans geheel overbodig; de lust tot den wapenhandel was bij de oudhergebrachte schutterijen zoo verlevendigd, dat zij in vlijt en bekwaamheid geen vrijkorpsen behoefden te wijken. De afzonderlijke corpsen waren een bron van oneenigheid, hielden de burgers van hun werk, mengden zich in de regeering. Zij waren een gevaar voor den staat geworden.

Het amsterdamsche vrijcorps had tijdig de zustercorpsen in Holland gewaarschuwd, en zoo kwam de gansche confederatie tegen de ontbinding in opstand eer zij nog in de Staten voorgesteld was. Rendorp stond in Amsterdam zelf niet sterk; Huydecoper van Maarsseveen bv., die vóór de teruggave van het haagsche commando had gestemd, ging thans niet met hem

1) Harris 27 Juni 1786 (*Diaries* II, 160).
2) Hiervóór II, 222 noot.
3) Bijlage II, 10; vgl. Harris aan Kinckel, 10 Juli 1786 (bij De Jonge blz. 102).

mede[1]. Het uiterste werd door de driemannen beproefd om de zwakke amsterdamsche meerderheid uiteen te doen vallen: Coetloury begaf zich herhaaldelijk met dit doel naar Amsterdam; de Rijngraaf, voor wien mevrouw Rendorp een zwak had[2], deed zoodra hij terug was het zijne. Onderscheiden steden waarop Rendorp gerekend had, weigerden tot den maatregel mede te werken uit vrees voor oproer, ook uit naijver op het Statengezag; de verhouding van elke stadsregeering tot haar vrijcorps en schutterij was een 'domesticque' zaak. De amsterdamsche resolutie was van 19 Juni; zij zou zeer kort daarop bij de Staten ingebracht zijn, maar op den bepaalden dag bewaarde Amsterdam het zwijgen[3]; eerste en beslissende zwakheid. Eerst den 5^{den} Juli kwam de stad er mede voor den dag, bij gelegenheid der behandeling van het gunstig rapport van Gecommitteerde Raden op het verzoek van het haagsche vrijcorps, om door de Staten in den eed genomen te worden. De zaak werd commissoriaal, en men hoorde er niet meer van; de driemannen dreven het in den eed nemen der haagsche vrijcorpisten niet door, maar dit was dan ook het eenige wat zij toegaven. Amsterdam durfde zijn zaak niet aandringen: een volksoploop in hun stad zou het antwoord zijn, dit was hun met zooveel woorden te verstaan gegeven[4], en de meerderheid durfde geen oploop trotseeren. Wie zou haar gesteund hebben? De democraten waren in hun stad sedert eenigen tijd voortreffelijk georganiseerd, de schutterij zelve was niet meer te vertrouwen, de Bijltjes en het prinsgezinde gemeen zouden nimmer de aristocraten helpen, zonder een wenk van den Prins. En een boetvaardige gang naar het Loo ging hun nog niet af. Zoo liep hun gansche opzet te niet; zij verloren de zaak van het commando den 27sten Juli[5], en hielden zich verder stil uit vrees.

1) Vérac 30 Juni 1786.
2) Thulemeyer aan Hertzberg, 27 Juni en 28 Juli 1786.
3) Cette résolution a fait une si grande sensation dans toutes les villes de la Province, et même dans Amsterdam, que M. Rendorp n'a pas osé la produire encore à l'assemblée des Etats. - (Vérac 30 Juni 1786).
4) Lorsque le parti républicain perdit la majorité à Amsterdam [in Maart 1786], on délibera sur le plus ou le moins de convenance d'une insurrection de la part d'une bourgeoisie aussi respectable; les Patriotes ne doutoient pas de son effet, mais ils trouvèrent que ce moyen pousseroit tellement les choses dans l'extrème, qu'ils résolurent de le garder pour le dernier, et lorsque tous les autres avoient été reconnus insuffisans.... (Vérac 20 Juni 1786). De toen geuite bedreiging (vgl. de mededeeling der Amsterdammers aan Harris, hiervóór blz. 64), zal thans zeker met meer klem zijn herhaald.
5) Hiervóór II, 187.

Eén oogenblik heeft nog de gedachte door Harris' brein geflitst, of de vrijcorpisten, door de aristocraten verraden, zich niet den Prins zouden willen leveren, en hem daardoor meester maken van den toestand[1)]? Maar ook niet langer dan één oogenblik hield die gedachte stand: alles was reeds te ver gekomen, en de hollandsche geschillen stonden ál te weinig op zichzelve. Hij was met veel moeite er nu in geslaagd een begin van contrapartij in de landprovinciën bijeen te brengen, maar deze contrapartij was behoudend in merg en been, zij *kon* niet samenspannen met de geestverwanten van wie zij in Utrecht en Gelderland bestreed en wilde ten onder brengen. En de weinige kracht van het optreden der hollandsche aristocraten maakte al aanstonds dat de hollandsche vrijcorpsen zich niet zóó in het nauw gebracht voelden dat zij ook maar een stap in de richting van verzoening met den Prins hebben gedaan. Harris zag onmiddellijk het onmogelijke van het denkbeeld in, ging integendeel te Amsterdam nog eens den indruk vestigen dat men op hem en de prinsenpartij mocht rekenen tegen de democratie[2)]. Hij had nog een flauwe hoop dat de stad te bewegen zou zijn tot eenige tegemoetkoming in zake de beantwoording der engelsche memorie. Maar de moed was er in de schoenen gezonken; men beweerde ingenomen te zijn met wat Harris ondernemen ging in de Staten-Generaal, doch beloofde niet de zaak voor te staan in Holland zelf[3)]. De landprovinciën waren op hun eigen krachten

1) Bijlage II, 5. - Vgl. Harris aan Kinckel, 16 Juni 1786: ‘cette proposition peut, selon moi, avoir des suites essentielles, ou en dégoûtant les patriotes à l'excès, ou bien, en engageant les Corps francs de se ranger à côté du Prince.’ (Bij De Jonge blz. 92).
2) Bijlage II, 8.
3) Bijlage II, 9. - De dubbelhartigheid der amsterdamsche aristocraten komt ieder oogenblik aan het licht. Terwijl zij Harris in de meening zoeken te brengen dat zij stilzwijgend goedkeuren wat hij doet, schrijft Rendorp naar Parijs, dat bovenal de fransche alliantie gehandhaafd en een engelsche voorkomen moet worden (hiervóór II, 350), en betuigen sommige zijner partijgenooten aan Thulemeyer dat zij verwonderd zijn ‘que le Comte de Vergennes n'embrassât pas le meilleur de tous les partis, celui de faire cause commune avec la majorité de la Régence Amsterdamoise. - La France, me disent-ils, cherche dans notre alliance des secours pécuniaires, les moyens de rétablir son crédit, et d'ouvrir avec facilité des négociations d'emprunt. Comment y réussira-t-elle, si la ville d'Amsterdam s'y oppose?’ (Thulemeyer 21 Juli 1786). - Wat de aristocratische beweging in Holland te niet deed loopen was vrees: ‘ils m'ont avoué qu'ils appréhendoient tout, même pour leur sureté personnelle, de la part de la milice bourgeoise....’ (Thulemeyer 29 Augustus 1786). - Vérac schrijft 29 Augustus, dat de driemannen een brief van Rendorp in handen hebben waarin deze zijn capitulatie aanbiedt, en daartoe een onderhoud met Salm verzoekt. Salm zal eerst met de driemannen overleggen. ‘Leur ressentiment est d'autant plus difficile à appaiser, qu'ils se sentent les moyens de regagner Amsterdam sans son intervention.’ - Toen eenige dagen daarna de bom in Gelderland barstte, was het met Amsterdams energie weer voor maanden gedaan.

aangewezen. Harris moest afzien van het plan dat hij een oogenblik gekoesterd had, om zoo het verzet tegen de pensionarissen in Holland zelf wat slaagde, den Prins in het hem getrouwe Delft te doen resideeren[1)], zoodat hij bij de eerste gelegenheid de beste de kabaal met zijn tegenwoordigheid in den Haag zou kunnen overvallen. Het was ook geen plan dat met Willem V ware uit te voeren geweest.

Den 26sten Juli legde Harris een bezoek af bij den president van de week, om op een spoedig antwoord op zijn memorie aan te dringen. De gewone gang was, dat zulk een antwoord ontworpen werd door gedeputeerden van de Staten-Generaal tot de buitenlandsche zaken. Van de meerderheid der leden die thans deze commissie uitmaakten had Harris zich kunnen verzekeren. Eenige van de beste krachten der oranjepartij waren er in afgevaardigd: Van Spaen van Hardenstein voor Gelderland, Van Heeckeren van Brandsenburg voor Utrecht, Van Citters Jr. voor Zeeland; zelfs Overijsel was tijdelijk door een vertrouwd oranjeklant, Van Voorst van den Borgel, vertegenwoordigd. De Friezen hadden zich ook niet onttrokken; slechts in Groningen had Harris nog geen verstandhouding[2)]. In de week die met Zondag 30 Juli begon zou Gelderland voorzitten; Van Spaen zou onmiddellijk des Maandags het door Van de Spiegel ontworpen antwoord door de commissie doen inbrengen. Alleen had Harris niet de toezegging kunnen verkrijgen, dat het ontwerp op staanden voet in een besluit der Staten-Generaal zou worden veranderd. Tot op het laatste toe drong hij er op aan dat toch de afgevaardigden volledig hierop zouden worden gelast[3)], maar te vergeefs; zóó snel werkte de staatsmachine niet in de provinciën. De 31ste kwam, maar gedeputeerden waren nog niet met hun rapport gereed; het lid voor Holland had de vaststelling eenige dagen weten op te houden. Echter werd de week op bevredigende wijze ingezet door de afdanking van het corps van Salm, met vijf stemmen tegen twee (die van Holland en Friesland); het werd weinige dagen later voor het grootste deel, weldra bij resolutie van 6 September zelfs geheel, in Hollands bizonderen dienst genomen, en te Heusden in garnizoen gelegd. Den 2^{den} Augustus

1) Bijlage II, 5.
2) Harris aan Kinckel, 24 Juli 1786, bij De Jonge, 106.
3) Harris aan Kinckel, 24 Juli 1786.

werd Van de Spiegel's ontwerp als rapport van gedeputeerden tot de buitenlandsche zaken ingebracht, het was bij hen goedgekeurd met zes stemmen tegen een. De provinciën namen het rapport over.

Holland was niet gewoon in zulke zaken te worden overstemd. Den 4den Augustus besloot het, dat zoo de provinciën met meerderheid op het rapport besluiten wilden, ‘alsdan te declareeren zig tegens zulk eene vreemde en alleszins ongehoorde handelwijs op het kragtdaadigste niet alleen te verzetten, maar zig genoodzaakt te vinden, om de Vergadering van H. Ho. Mo. te moeten verlaaten, en zig bij provisie van alle Generaliteits deliberatiën te zullen onthouden.’ De provinciën waren niet besloten tot het einde toe te gaan, en hebben het er bij gelaten. De nood moest nog veel hooger voor hen klimmen, eer er iets kloeks van hen te verwachten was.

Maar de nood klom hooger. Den zelfden tweeden Augustus had de eindelijke voltrekking der utrechtsche revolutie plaats[1)]. De Staten konden niet vrij meer beraadslagen; reeds ontvingen de Gedeputeerden en de te Utrecht aanwezige leden van de Ridderschap ‘insinuatiën’ van gelijken inhoud als aan de huizen der afgezette raden waren bezorgd. Den 7den Augustus namen Gedeputeerde Staten het besluit, dat de Statenvergadering, die tegen den 9den te Utrecht beschreven was, geen voortgang zou hebben, en meteen weken zij met hun familieleden en voornaamste partijgenooten uit naar Amersfoort, waarheen zij ook de Statenvergadering beriepen tegen den 30sten. De stad Utrecht protesteerde tegen dit alles, legde beslag op de te Utrecht achtergebleven provinciale kas, benoemde een commissie van defensie, keerde twaalf stuivers daags uit aan de burgers die de wacht hielden of arbeidden aan de batterijen, beloofde twintig gouden ducaten aan wie de eerste echte tijding zou brengen van den aanmarsch van troepen naar Utrecht of Wijk. Wilde de soeverein zijn gezag niet vernietigd zien, dan moest hij het handhaven met geweld. Telkens en telkens weer was men teruggedeinsd voor het inroepen der gewapende macht. Zou men zich nu niet vermannen en de troepen laten aanrukken? Het was hoog tijd; men had reeds georganiseerden tegenstand te wachten, die slechts geduchter worden kon zoo men draalde. De gecombineerde commissie van regenten en vrijcorpisten,

1) Hiervóór II, 222.

vrucht van de regentenvergadering te Amsterdam waar de Acte van Verbintenis was aangenomen[1)], stelde zich met den hollandschen vrijcorpistenbond in betrekking en waarschuwde de corpsen, zich gereed te houden hun detachementen naar Utrecht te zenden zoodra de stad werd aangevallen.

De aanval zou ook geschied zijn, wanneer de oranjepartij maar eenigszins voldoende ware geleid. Het was in Augustus 1786 nog zeer wel mogelijk, Utrecht door een vluggen slag onder te brengen, en eenmaal tot geweld besloten, had men het behooren aan te wenden op het juiste oogenblik en op de rechte plaats. Maar op Utrecht is de slag niet neergekomen, alleen in Gelderland is er een gevallen. Het optrekken tegen Hattem en Elburg was een bijwerk, waarop men dwaselijk de hoofdbeweging niet heeft laten volgen. Een niet gering verzuim, dat voor de oranjepartij van allernadeeligste gevolgen is geweest.

Wij hebben gemeld dat in Juli De Gijselaar naar Gelderland was vertrokken, om te zien wat er in deze provincie met de patriotten viel uit te richten. Zij waren er talrijk, maar hadden slechts in eenige onbeduidende steedjes de macht in handen. In de grootere steden werden zij in ontzag gehouden door de sterke garnizoenen die daar lagen. De prinsgezinde meerderheid in de Staten was vast besloten zich niet ten onder te laten brengen. Maar Holland betaalde de meeste in Gelderland gelegerde regimenten, en nam zich voor, deze voor de Staten van het gewest onbruikbaar te maken. De Gijselaar was met Capellen van de Marsch overeengekomen, dat de patriotsche agitatie zoo levendig moest worden gehouden als het kon; kwamen dan de patriotsche steedjes met de Staten in botsing, zij zouden zich op Holland beroepen, dat zijn militie order zou geven zich niet tegen de burgers te laten gebruiken, en de Staten-Generaal bedreigen zou met het sluiten van zijn beurs, zoo de provinciën het voor Gelderland opnamen. Werd het ernst, dan zou de gansche patriotsche partij in beweging komen: de hollandsche burgerijen waren reeds gewaarschuwd[2)]. De fransche gezant blijft tot op het laatst van Augustus het succes der patriotsche maatregelen als verzekerd voorstellen. Van de in Gelderland gelegerde 23 bataillons infanterie en 8 eskadrons cavalerie stonden er respectievelijk 21 en 6 ter repartitie van Holland; welnu, den 25sten Augustus nam Holland het besluit deze en alle

1) Hiervóór II, 255.
2) Vérac 4 Augustus 1786.

andere uit zijne kas betaalde troepen aan te schrijven, zich niet tegen burgers te laten gebruiken, waar ook in de Republiek, op straffe van inhouding der soldij. Van Overijsel en Groningen had men toezegging van gelijk besluit. De door Gelderland en andere prinsgezinde provinciën betaalde troepen lagen meest in de Generaliteitslanden; liet de Prins ze overkomen, Holland was besloten hem te schorsen als Kapitein-Generaal. Bovendien zou de stad Utrecht onmiddellijk ophouden de door die provincie bekostigde regimenten te betalen, wanneer de Staten er gebruik van zouden willen maken, en de Staten te Amersfoort hadden geen geld. Friesland en Zeeland konden niet van troepen worden ontbloot, omdat dan, althans in Friesland, de patriotten onverwijld het hoofd opsteken zouden. Hetzelfde zou in de grootere steden van Gelderland gebeuren, als de daar gelegerde garnizoenen, niettegenstaande Hollands waarschuwing, zich naar Utrecht lieten zenden. Merkwaardig zijn de twee volzinnen waarmede Vérac de opsomming dezer redenen tot gerustheid besluit. 'In het uiterste geval,' zegt hij, 'zullen tegenover de troepen staan de 50.000 gewapende burgers van de vrijcorpsenconfederatie, burgers die nu vier of vijf jaar lang de wapenen gehanteerd, en zich verbonden hebben tot onderlingen bijstand. En eindelijk, de Prins wordt immers nooit verstandig geraden; zich van zijn eigen onbeholpenheid bewust, zal hij het niet op geweld durven laten aankomen'[1]. Een jarenlange ervaring scheen inderdaad de driemannen reden te geven zoo te denken; dit was feitelijk hun grootste zekerheid, veel meer dan het fraaie ronde getal van 50.000 man[2].

De Prins had wel goeden raad noodig. Het verblijf in Zeeland had geduurd tot 26 Juli; hij was daarop, over den Bosch, naar het Loo vertrokken. De zeeuwsche invloeden bleven nawerken: Van de Spiegel bleef met den Prins en de Prinses in geregelde briefwisseling, en de oude Willem van Citters volgde het vorstelijk gezin naar het Loo, waar hij sedert een raadsman bleef, en er zelfs (in het begin van 1787) in toestemde 's Prinsen kabinetssecretaris te worden ter vervanging van den afgeleefden Larrey, die evenals 's Prinsen thesaurier, Reigersman, in den Haag was gebleven. Het was op aandrang van Van de Spiegel

1) Le Prince, entouré de personnages peu capables de réflexion, retenu par le sentiment de sa propre faiblesse, n'osera pas se livrer aux moyens violents. - (Vérac 26 Augustus 1786).
2) Over dit getal hiervóór II, 218 noot.

dat de Prins, nadat hem de finale resolutie der Staten van Holland rakende het haagsche commando was medegedeeld, een antwoord zond (13 Augustus) waarin hij te kennen gaf 'een Resolutie, zoo vernederend voor de trouwe van het Huis waaruit wij gesproten zijn, [te] moeten aanmerken, alsof dezelve te onzen opzigte nooit genomen ware'[1]. Dit antwoord had Van de Spiegel opgesteld; 'het is de eerste maal van zijn leven,' schrijft de Prinses, 'dat de Prins geen syllabe in zulk een stuk gewijzigd heeft'[2]. Ondertusschen werd met de voornaamste leden der Staten van Gelderland en van Utrecht over de tegen de patriotten te nemen maatregelen onderhandeld. Waren de utrechtsche heeren wat kloeker geweest, er zou in de eerste plaats met hen een goede afspraak kunnen zijn gemaakt; hun zaak drong meer dan die van Hattem en Elburg. Maar zij weifelden de gansche maand Augustus door. Zij waren begonnen met een brief te schrijven aan de Staten-Generaal (5 Augustus), hen overlatende welke middelen tot herstel der orde moesten worden aangewend. Maar een generaliteitsbesluit tot gebruikmaking van troepen was niet te verkrijgen; de afgevaardigden waren tot zoo iets niet gelast en zouden het nooit op eigen verantwoording durven doen. In de Staten-Generaal werden gedurende de gansche maand de provinciën door Hollands bedreigingen en manoeuvres in werkeloosheid gehouden; wilde Utrecht geholpen zijn, dan moest het zichzelf helpen. Eindelijk kwamen afgevaardigden der naar Amersfoort geweken Statenleden met den Prins overeen dat zij de troepen van hunne repartitie naar de provincie ontbieden zouden, maar niet dan nadat de operatie tegen Hattem en Elburg zou zijn afgeloopen[3], tot welke anders wellicht geen troepen in Gelderland beschikbaar zouden zijn, want de Prins wilde die van de hollandsche repartitie werkelijk verschoonen. Doch alleen omtrent het opontbod had men zich verstaan; wat met de troepen zou worden uitgericht, stond nog niet vast. Men kon er óf Utrecht mee aanvallen, óf alleen Amersfoort mee beschermen; tusschen deze twee besluiten weifelde men en is men blijven weifelen. Harris deed zijn mogelijke best voor het eerste besluit. Hij ging er zelfs voor naar het Loo, waartoe hij juist een toonbare aanleiding had: Lady Harris zou voor geruimen tijd naar Nice gaan, en hij kon haar gevoeglijk vergezellen op

1) Vreede II, 498.
2) De Prinses aan Van de Spiegel, 16 Augustus 1786, bij Vreede II, 540.
3) De Prinses aan Van de Spiegel, 2 September 1786, bij Vreede II, 552.

een afscheidsbezoek aan de stadhouderlijke familie[1]. Hij nam de terugreis over Amersfoort en Utrecht en vond in de laatste plaats de verdedigingswerken nog zoo weinig gevorderd, dat, naar zijn zeggen, de snelle aanmarsch van één regiment ruiterij de stad zeker zou hebben verrast. Een bepaalde belofte van aanval had hij noch op het Loo, noch te Amersfoort verkregen; men overwoog de zaak wel, maar veel zou afhangen van het goed gevolg der maatregelen in Gelderland. Het hof bevond hij overigens in zeer goede stemming; de Prinses vol hoop, al te vol hoop naar zijn zin, door de troonsbestijging van haar broeder in Pruisen[2].

De geldersche heeren waren heel wat kloeker dan die van Amersfoort; trouwens, zij hadden veel zwakker tegenpartij. Hun plan, tot in onderdeelen goed ontworpen en met kracht uitgevoerd, heeft het gevolg gehad dat ieder kent.

Den 11^{den} Mei 1786 hadden Staten van Gelderland het ter teekening bieden van verzoekschriften verboden. De magistraat van Elburg (de burgemeester Rauwenhoff en de secretaris Vitringa was hier de leidende personen) had geweigerd dit besluit af te kondigen. Te Hattem (waar de jonge Daendels, zooeven van de hoogeschool terug, zich roerde) had de Prins langen tijd de vacatures onvervuld gelaten, ontstaan door het overlijden van twee patriotsche raden, een van hen Daendels' vader. De burgers wilden den jongen Daendels benoemd hebben, den feniks van de plaats, commandant van het vrijcorps, maar de Prins sloeg dit af en benoemde ten leste een van zijn gardes du corps, zoon van een hattemsch burger. Dezen weigerde de gemeente toe te laten. Dorpsaangelegenheden zoo men ziet, maar niettemin zaken die het gevestigd gezag te schande maakten, en door een souverein die soeverein blijven wilde, niet konden worden geduld. In Wijk bij Duurstede was het ook met zulke onregelmatigheden begonnen, en het gevolg der niet-bestraffing was geweest dat Wijk een heldenrol had kunnen spelen, en als beschamend voorbeeld had dienst gedaan voor de burgerij te Utrecht. Het was blijkbaar zoo door De Gijselaar en Capellen van de Marsch besloten, dat Hattem en Elburg het Wijk van Gelderland zouden zijn. Vreemde vrijcorpisten kwamen er heen, en het amsterdamsche vrijcops zond er kanon. De steedjes richtten zich in op een beleg, nog vóór de Staten één besluit tegen haar ge-

1) Bijlage II, 11.
2) Bijlage II, 12.

nomen hadden. De nabijheid van Zwolle en Kampen maakte de zaak te bedenkelijker; daar waren groote vrijcorpsen[1)], die de geldersche patriotten bijstaan konden. Een troep jonge haantjesde voorste stookten van uit dit dubbel patriotsch kasteel in alle geldersche steden het vuur aan. Te Harderwijk was het gezag van den raad door de gezworen gemeente reeds geheel ondermijnd; zoo men draalde zouden er spoedig drie in plaats van twee rebelsche steden zijn. En moesten in den loop van den burgeroorlog die wellicht over de gansche Republiek stond uit te breken Zutfen en Arnhem eens van troepen ontbloot worden, dan zou de opstand er onmiddellijk van Hattem en Elburg uit worden overgebracht. De Staten van Gelderland, besloten om meester te blijven, handelden zeer verstandig met den vijand te beletten loopgraven tegen hen te openen en mijnen aan te leggen. En wanneer Willem V zijn verantwoordelijkheid door een Statenbesluit gedekt zag, wist hij zijn soldaten prompt te laten manoeuvreeren; dit moet worden erkend. Wanneer maar de Staten van Utrecht hem den uitdrukkelijken last hadden willen geven de hoofdstad van hun gewest ten onder te brengen, en er eenige provinciën gebleven waren die hem niet verboden over hun troepen te beschikken (want zulk een verbod ontzag hij), - er is geen twijfel aan of ook Utrecht zou met allen spoed zijn ingesloten, en de volle kracht die de troepen ontwikkelen konden, tegen haar zijn aangewend.

De Staten van Holland hadden, bij hun besluit van den 25sten, verboden de door hen betaalde troepen tegen de burgers te gebruiken. Onmiddellijk nadat dit verbod op het Loo was ontvangen, zond de Prins een deel der hollandsche troepen uit Gelderland weg met patent naar de Generaliteitslanden, vanwaar hij tegelijkertijd door Gelderland en Utrecht betaalde regimenten ontbood. Deze maatregel werd in de laatste dagen van Augustus en in de eerste van September uitgevoerd met grooten spoed en aanvankelijk zoo groote geheimhouding, dat men den 31sten Augustus in den Haag nog van alles onkundig was[2)]. Eerst den volgenden ochtend vernam men het uit een ten vorigen dage door Capellen van de Marsch van Zutfen afgezonden bericht. De Staten der provincie, daar vergaderd, hadden dien dag den Prins uitgenoodigd ‘om zo spoedig mogelijk

1) Te Zwolle een van 530, te Kampen twee van te zamen 400 man (zie *Jaarboeken* 1786, blz. 742).
2) Bijlage II, 12.

een bekwaam aantal Militie, met al het nodige voorzien, onder het beleid en commando van een bekwaam Officier te zenden na de Steden Hattem en Elburg, om aldaar Guarnisoen te houden en tot nadere ordre te blijven, met speciaale last aan den commandeerenden Officier om desnoods geweld met geweld te keeren.' Had Holland willen voorkomen dat aan dit verzoek gevolg gegeven werd, het had thans moeten handelen zonder verwijl. Capellen hoopte dat er iets van belang zou gebeuren; de Staten van Gelderland, heeft hij later verklaard, waren niet zoo geresolveerd als zij schenen; hij had 'de bekommering op de wezens der hoofdbewerkers gelezen'[1]. Maar de hollandsche heeren waren verrast, zij hadden al te veel op het goed gevolg van de reeds genomen maatregelen gerekend. Zij vleiden zich dat de Prins ten slotte toch niet zou durven doorzetten, en wachtten nadere berichten af. Capellen had gewild dat zij, vroegere beloften getrouw, onmiddellijk den ganschen hollandschen vrijcorpistenbond in beweging hadden gezet. Zij zouden er slechts een oproep voor hebben te doen, en met ijver zouden de burgers zijn opgekomen, begrijpende dat de regeering haar zaak nu werkelijk met de hunne vereenzelvigde. Maar het wantrouwen hield ook thans burgers en regenten in Holland gescheiden. Er kwam eenige spontane, individueele beweging, maar voor het doel lang niet ontzagwekkend genoeg en ook te laat.

Intusschen waren de door den Prins ontboden troepen bij Apeldoorn vereenigd, en rukte generaal-majoor Spengler den 4^{den} September met twee regimenten infanterie, een afdeeling ruiterij en een detachement artillerie (het laatste ter repartitie van Zeeland staande) tegen Hattem op. Daar waren in de laatste dagen vrijcorpisten binnengekomen uit Zwolle, Wijhe, Vollenhove; van Deventer, Kampen en Harderwijk waren er naar Elburg gegaan, uit den Haag, Amsterdam, Delft, Leiden, Dordrecht waren er naar beide steden onderweg. Niettemin was Capellen van de Marsch, de leider van den ganschen opzet, door de snelheid der tegenpartij geheel verrast en voorzag een nederlaag. Hij zond daarom naar beide steden den raad tot ontruiming, die te Hattem ontvangen werd juist toen de troepen voor de poort verschenen (5 September). Dus maakten de patriotten van de drie uur bedenktijd die Spengler hun volgens Statenbesluit gelaten had, gebruik om naar Zwolle over te steken, echter niet dan na hun kanonnen op den vijand te hebben

1) Capellen van de Marsch, *Memorie*, blz. 85.

afgevuurd. Hierop forceerde Spengler de poort en vond de stad ontruimd. Van den overkant van het water (overijselsch grondgebied) bleef een batterij nog eenigen tijd vuur geven, maar noch door het vorige salvo noch door deze andere kwam iemand om. Te Elburg wachtten de patriotten geen aanval af, maar namen in den nacht van 4 op 5 September de vlucht naar Kampen. De toeleg van de Staten was volkomen geslaagd. De vrijcorpisten hadden nu een eerste maal getoond hoe weinig zij waard waren. Te Elburg waren gedurende de laatste dagen reeds de kluchtigste tooneelen voorgevallen; de deventer vrijschutters bleken geen geschut te kunnen bedienen, en zeiden 'dat zij niet voornemens waren, om zich in Elburg te laten dood schieten, waarop die van Elburg hun den dood zwoeren, indien zij uittrokken'[1]. Zonder dien eed te gedenken trokken een etmaal later de elburgsche patriotten broederlijk met hun gasten mede uit, en wat er in de stad bleef ontving de troepen toen zij zich vertoonden met gejuich. Alles liep hier in vrede af, maar te Hattem gaven de soldaten, door het schieten getergd, zich aan plundering over, die evenwel spoedig door de officieren werd gestuit.

Aan de patriotsche zijde dacht ieder dat het nu op Utrecht gemunt was. Men had niet geloofd dat Willem tot V geweld zou hebben durven overgaan, maar nu hij het eenmaal gedaan had, vreesde men dat hij van zijn voorsprong op Holland al het gebruik zou willen maken dat voor de hand scheen te liggen. Harris, zonder goede berichten, vleide zich dat tot den aanval besloten was; den 8sten zond hij nog een expres naar den Prins om op spoed aan te dringen. Die wat te verliezen hadden in de stad, begonnen hun voorwerpen van waarde al te bergen[2]. De amersfoortsche Staten echter hadden het oogenblik verspeeld. Niets was gereed, geen aanvraag nog tot den Prins gericht, als alleen (27 Augustus) om nog één bataillon te Amersfoort te leggen (bij het eene dat er een jaar geleden was gekomen) tot beveiliging der tegen den 30sten bijeengeroepen Statenvergadering. Kostbare dagen gingen verloren; eerst 9 September gewerd den Prins het afgesproken verzoek om al de regimenten der utrechtsche repartitie in de provincie te legeren. Zoo liet men Holland al den tijd om op adem te komen, en het was op adem toen den 14^{den} de verlangde troepen eindelijk ter beschikking stonden van de heeren te Amersfoort. Zij deden onverwijld Rhenen,

1) Zie het bericht uit Elburg bij Tollius I, 119.
2) Bijlage I, 13.

Amerongen, Zeist, Doorn, Driebergen, Soest en Baarn bezetten, maar schreven tegelijk aan die van Utrecht en Wijk dat hiermede geen aanval op deze steden bedoeld was. Hun moed, zoo die ooit bestaan had, was al gebroken.

Nog eenmaal had Holland al het overwicht van zijn beter beleid doen gevoelen. Het had de gebeurtenissen in Gelderland niet weten te voorkomen, maar verhinderde toch bijtijds dat de beweging zich naar haar kant uitbreidde. Toen Gelderland den 31sten Augustus zijn besluit nam, waren de Staten van Holland niet bijeen. Zij zouden eerst den 6den September weder vergaderen. Doch op het bericht der troepenbewegingen werd de vergadering in allerijl nog tegen den 4den beschreven. Spoedig werden enkele van de woorden ruchtbaar, welke De Gijselaar dien dag gebezigd had: ‘dat het kwaad in den boezem van den eersten staatsdienaar, Willem V, resideerde.’ In een lange rede had de dordtsche pensionaris het gansche bestier van den Stadhouder aangevallen, en alle oude grieven tegen hem opgehaald. ‘Door de schandelijke machinatiën van hem en zijn mentor zijn stelselmatig de leden der Regeering tot slaven opgeleid, de onwetendheid op den troon geplaatst, slaperigheid, vadzigheid, langzaamheid in de deliberatiën van alle provinciën doorgedrongen. Zal men moeten ophalen hoe de zaken toegingen in den oorlog met Engeland? Toen heeft men de vruchten gezien van zulk een bestier. Onze eerste staatsdienaar is buiten 's lands veracht, en binnen 's lands gehaat. De twist met den Keizer heeft nieuwe schande over de Republiek gebracht; men heeft resolutiën genomen die alleen gegrond waren in wantrouwen op Willem V. Zooeven nog heeft hij de audaciteit gehad op te staan tegen Hun Edel Groot Mogenden, getuige zijn antwoord op het besluit in zake het haagsche commando. En nu doet hij door het aanstoken van burgeroorlog in Gelderland en Utrecht de maat vol. Het gedrag van den soeverein in Gelderland is dat van een tyran; zulke soevereinen dienden in handen gesteld van de natie, om ze te straffen. In Utrecht overwegen de tyrannen dezelfde maatregelen, en reeds heeft zich Alva gewillig getoond, om die stad en getrouwe ingezetenen mede geweld aan te doen; in den vloekraad op 21 augustus op 't Loo[1] is het gearresteerd. Wie zal twijfelen, of Willem V aanleiding is tot deze tyrannie in Gelderland? Beschouwt men hem met dat oog, dan wordt

1) Hiermede is bedoeld eene samenspreking tusschen den Stadhouder en eenige leden der Staten van Utrecht en Gelderland, dien dag op het Loo gehouden.

het voor den soeverein gevaarlijk hem langer te houden in zijn post. Daarom hem een bondige missive geschreven om van hem te eischen dat hij zijn afkeer betoone van de vervloekte maatregelen in Gelderland; bij weigering moet hij gesuspendeerd worden als Kapitein-Generaal. De troepen van deze provincie moeten buitendien worden aangeschreven, om zich gereed te houden op de eerste order te worden geëmployeerd'[1]. - Den volgenden dag had men bericht van den marsch tegen Hattem, en was een schrijven ingekomen van den raad der stad Utrecht, met verzoek om de troepen der hollandsche repartitie op de grens der provincie te leggen. Nu sprak De Gijselaar nog heftiger. 'Als een vijand en moordenaar had zich Willem V op het Loo genesteld; hij had zijn leven verbeurd. Stemde men niet in met Dordrechts voorstellen van den vorigen dag, dan zou de deputatie nog heden naar Dordrecht vertrekken, om regeering en burgerij voor te stellen alle contributie in te houden en zich te wapenen tegen het hoofd der moordzieke kabaal'[2].

Dit optreden van Dordrecht en andere patriotsche leden werd niet weinig gesterkt door de beweging der patriotsche burgerijen. De gisting was de eerste dagen na het bekend worden der geldersche voorvallen buitengemeen groot, en de heimelijke tegenstrevers zooals Amsterdam durfden zich niet doen hooren uit vrees voor een oploop. Het scheen werkelijk een dag of wat, of nu de lont in het kruit, en de ontploffing op handen was. Uit alle steden van Holland trokken vrijwilligers naar de grens. Sommigen gingen door naar Utrecht. De provinciale vergadering van gewapende burgercorpsen, te Leiden bijeen, benoemde den 6^{den} September eene 'Commissie ter Expeditie van de Militaire Zaaken', negen leden sterk[3], met het recht, manschap van de aangesloten corpsen te ontbieden en hun marschroute en plaats van inlegering op te geven, 'welke Commissie verpligt zal zijn, zoo lang de zaaken in eene hachelijke crisis staan, zich op de naastmogelijke plaats, waar de nood omtrent is, te begeeven, en aldaar meerendeels te blijven, zonder uit elkander te mogen gaan.' Nog den eigen dag begaf zich deze commissie naar Woer-

1) Gereconstrueerd naar aanteekeningen, door de pensionarissen Emants (Delft) en Van Wijn (Gouda) ter vergadering van 4 September gehouden (Rijksarchief).
2) Aanteekeningen-Emants, als boven (vergadering van 5 September).
3) Costerus (Woerden), R. van den Bosch (Delft), Cau (Veur en Voorschoten), Heldewier en Vreede (Leiden), W. van der Jagt (?), Haentjes en La Coste (Dordrecht), Van der Linden van den Heuvel (Vlaardingen). - Zie uitvoeriger mijn opstel in *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, XX, 115-118.

den, en verkreeg zij van het gecombineerd besogne van burgers en regenten, den 7den Augustus 1786 te Amsterdam ingesteld[1], de beschikking over de helft der middelen van het Nationale Fonds. De opgeroepen vrijcorpisten legerden zich in en bij Woerden aan de grens; te Utrecht werden bovendien drie bataillons 'auxiliairen' gevormd, onder bevel van burgers uit Leiden, Dordrecht en Rotterdam. De democraten, in verstandhouding met het driemanschap, liepen aldus op de besluiten der Staten vooruit, die immers nog geen hulp aan Utrecht hadden toegezegd. Bij besluit van 7 September werd echter den uittrekkenden burgers de 'speciale bescherming en protectie' der Staten verzekerd. De afgevaardigden van Amsterdam hadden na de eerste rede van De Gijselaar nog verklaard op diens voorstellen eerst hun principalen te moeten hooren, maar reeds den volgenden dag had hun weifeling een eind: Rendorp achtte het niet veilig, van een afwijkend gevoelen blijk te geven. Zoo werd den 5den tot het oproepen van de regimenten der hollandsche repartitie, den 6den tot den door De Gijselaar verlangden brief aan den Prins besloten. Binnen een etmaal zou hij zich te verantwoorden hebben, of er zouden maatregelen genomen worden 'die voor den persoon en het Huis van Z.H. niet anders dan van nadeelige gevolgen [konden] zijn.' Een antwoord zooals er een verwacht kon worden was binnen den gestelden termijn ontvangen: de Prins zeide op aanvraag der Staten van Gelderland niet anders gedaan te hebben dan ten verzoeke van die van Holland in 1784 ten aanzien van Leiden en Rotterdam. Onmiddellijk na ontvangst van dit antwoord wilde De Gijselaar de schorsing als Kapitein-Generaal doen uitspreken[2]. Maar ook in zijn excessen bewaarde het logge lichaam der Staten zekere langzaamheid; eerst den 22sten September viel het aangekondigde besluit. Het woord schorsing komt er eigenlijk niet in voor, de troepen worden van den eed aan den Kapitein-Generaal ontslagen, en dezen de benoeming tot militaire charges afgenomen. In de plaats van den Kapitein-Generaal trad een Statencommissie, waarvan Wassenaer-Starrenburg, De Gijselaar, Zeeberg, Van Berckel en de alkmaarder afgevaardigde De Kempenaer leden waren.

Een der redenen waarom met dit besluit zoo betrekkelijk lang is gewacht, mag wel geweest zijn de angst hoe het met de

1) Hiervóór II, 255.
2) Aanteekeningen-Emants, als boven (vergadering van 8 September).

bevelen aan de troepen der hollandsche repartitie af zou loopen. De troepen hadden een drie- of vierdubbelen eed gedaan, aan de Staten-Generaal, aan den Kapitein-Generaal, aan de betaalsheeren, aan de Staten der provincie waar zij lagen. Verreweg het grootste gedeelte der door Holland betaalde troepen lag buiten die provincie. Veilig kon worden aangenomen, dat negen tiende der officieren liever den Prins gehoorzaamden dan de Staten van Holland, maar ook voor officieren is de honger een scherp zwaard; wie zou hen betalen als Holland hen schrapte? Had Willem V vertrouwen weten in te boezemen voor zijn zaak, was hij met spoed en kracht tegen de uitvoering van het hollandsche besluit opgekomen, hadden de Staten-Generaal zich onmiddellijk tegen Hollands machtsoverschrijding verzet (immers zoo al weigering van betaling, dan toch in geen geval het geven van bevelen kwam der provincie toe), er is geen twijfel of Hollands poging ware jammerlijk mislukt. Maar de heeren in den Haag kenden en minachtten de tegenpartij met welke zij te doen hadden, en de uitkomst gaf hun nogmaals gelijk.

Bevelen om zich met den meesten spoed naar onderscheiden grensplaatsen der provincie Holland te begeven waren den 6^{den} September afgegaan aan legerafdeelingen te Sluis, Axel, Vlissingen en Veere, Bergen op Zoom, Breda, Willemstad, den Bosch, Maastricht, Venlo, Doesburg. Zoodra de Prins er van vernam, zond hij aan de gouverneurs der vestingen in de Generaliteitslanden voorloopig bevel, de troepen der hollandsche repartitie niet te laten vertrekken. Die uit Sluis en Breda waren echter reeds op weg toen dit tegenbevel daar ontvangen werd. De gouverneurs van den Bosch, Bergen op Zoom, Maastricht en Venlo ontvingen de order van den Prins nog op tijd en verhinderden inderdaad den aftocht. Eveneens werd het vertrek der binnen Zeeland en Gelderland gelegerde hollandsche troepen door de Staten dier gewesten belet. Aan de trouw van het regiment garde-dragonders, door Holland betaald maar thans op de Veluwe bij het Loo gelegerd, werd in den Haag ten eenenmaal gewanhoopt; de soldij werd daarom ingetrokken, doch Gelderland zeide toe die voortaan te willen voldoen. Zoo liet het zich aanvankelijk voor het hollandsche plan van een cordon op de grens bedenkelijk aanzien, maar de Staten-Generaal bedierven de zaak voor den Prins geheel. De provinciën wisten dat Holland in staat was zijn bedreiging uit te voeren, van de soldij in te trekken van elke afdeeling die haar niet gehoorzaamde,

en de kleinere provinciën hadden geen middelen, voortaan het geheele leger te bekostigen in plaats van als tot nu toe de helft. Zoo besloten zij den 13den September (met Holland alleen tegen, dat nog meer gewild had), om 'in consideratie van de sterke en herhaalde instantiën van wegens de Heeren Staten van Holland en Westvriesland, en vooral gelet op der selver soo ernstig Declaratoir, dat sij hunne Provincie hielden te zijn in presente nood, en daarom de verlangde Trouppes tot hunne eige veiligheid absolut noodig oordeelden,' Zijn Hoogheid als Kapitein-Generaal van de Unie te verzoeken, om 'ten allerspoedigsten' zes regimenten infanterie[1)], drie regimenten cavalerie[2)], vier compagnieën karabiniers[3)] en drie compagnieën artillerie[4)], alle ter repartitie van Holland staande, uit verschillende generaliteitsvestingen naar die provincie te doen oprukken. Slechts het vertrek van zulke afdeelingen der hollandsche repartitie als binnen de grenzen van andere provinciën gelegerd waren, werd dus verboden. Toen Harris aan zijn vrienden zijn bevreemding te kennen gaf over zulk een besluit, was het antwoord: dat het maar beter was zoo, want nu bleef immers het recht der Generaliteit erkend[5)]! 'Ik voer de bevelen der Staten-Generaal uit,' schrijft de Prins den 15den aan Van Lynden van Blitterswijk[6)], 'maar kan niet over mij verkrijgen de patenten zelf aan de troepen te expedieeren; ik doe ze dus aan de Staten-Generaal toekomen, die ze kunnen verzenden als zij meenen dat de marsch naar Holland voortgang hebben moet. Ik belet of verhinder daardoor niets....' Nadat zoo de Kapitein-Generaal der Unie gedwongen was het tegen hem gericht ondernemen met de eigen middelen die hem zijn ambt in de hand gaf te bevorderen, kon men zonder eenig gevaar hem als Kapitein-Generaal der provincie bedanken. En deze gehoorzame ambtenaar werd een Nero en Alva gescholden!

De officieren gehoorzaamden morrend. Een groot getal zou den dienst van Holland wel reeds verlaten hebben gelijk zij ten slotte in 1787 hebben gedaan, ware het niet geweest om het

1) De Sturler-Zwitsers (den Bosch); mariniers-Salm, Saxen-Gotha (Bergen op Zoom); Hardenbroek (Willemstad); Suljard (Sluis); Van Bylandt (Venlo).
2) Hessen-Philipsthal (Breda); Van Bylandt-dragonders (Bergen op Zoom); Hessen-Kassel (Maastricht).
3) Uit den Bosch.
4) Uit Willemstad, Bergen op Zoom en Sluis.
5) Harris 15 September 1786 (*Diaries* II, 187).
6) Bij de Bas, blz. 147.

lieve dagelijksch brood. Den 21sten September becijferde de Prins dat er toen in Holland waren 27 bataillons infanterie, 8 eskadrons cavalerie, 3 compagnieën artillerie, benevens nog het corps van Salm, terwijl hij in Gelderland en Utrecht te zamen over 23 bataillons infanterie, 10 eskadrons cavalerie en 3 compagnieën artillerie (waarvan één niet bewapend) beschikte[1]. Nominaal stonden dus de krachten vrij wel gelijk, maar moest het tot een treffen komen, dan werd het voordeel dat Holland zich beloofde van de hulp der gewapende patriotsche burgers zeker opgewogen door de prinsgezinde neigingen van alle geregelde troepen, het corps van Salm uitgezonderd. Wat den Rijngraaf betreft, hij had al de militaire maatregelen van het driemanschap geleid[2], maar het opperbevelhebberschap over het cordon, waarop hij gerekend had, was hem ontgaan. Hoe blind het vertrouwen van iemand als De Gijselaar op hem ook geweest moet zijn, hij had onder de eenigszins bezadigde patriotten toch ook reeds veel werkzame vijanden. In dit geval schijnt zijn niet-benoeming de prijs te zijn geweest voor de medewerking van Amsterdam tot de heftige Septemberbesluiten[3]. Tot opperbevelhebber van het cordon werd benoemd een tamelijk onbeduidend oudgediende, van patriotsche beginselen maar van een allervreedzaamst gedrag, 'die stil in Gelderland op zijn goederen leefde, met oogmerk om na het bereiken van een meer dan zestigjarigen ouderdom zijn dagen in rust te slijten'[4], de generaalmajoor Albert van Rijssel, gewezen commandant van Sluis in Vlaanderen.

Zoo lagen nu aan weerszijden van de stad Utrecht de legers gereed. Dat van Holland viel niet op utrechtsch grondgebied,

1) De Prins aan Van Lynden van Blitterswijk, bij de Bas, blz. 152.
2) The three Pensionaries with Paulus, Paludanus, Cotleuri and the Rhingrave de Salm remained together in consultation yesterday evening from 8 O' clock till two this morning - (Harris 5 September 1786, R.O.). - M. le Rhingrave de Salm a été perpétuellement en conférence avec les principaux membres des Etats pour leur donner les lumières nécessaires sur cette matière [van het cordon nl.]. Les talens militaires, sa prodigieuse activité et son attachement à la bonne cause le rendent infiniment précieux....; il jouira nécessairement le grand rôle dans la défense de la liberté publique. - (Vérac 7 September 1786).
3) Amsterdam wil 'geen bloedstorting; mediatie prefereren; chef of opperhoofd, dog geen ander dan gebore Hollander, of Nederlander; secours te versekeren aan Utrecht prematuur; [het gevolg zal zijn] binnenlandsche oorlog, waer door Unie weg is, en independentie weg is.' (Aanteekeningen-Emants, vergadering van 8 September 1786).
4) *Vervolg op Wagenaar* XI, 267.

zoolang van de andere zijde de stad niet aangevallen werd, doch zou, volgens besluit van 6 October, op bepaalde seinschoten uit de stad onmiddellijk de grens moeten overschrijden. Onderwijl werd Utrecht op allerlei wijs versterkt en liep vol rumoerig volk, dat den 'gouverneur' Eyck meer moeite gaf dan hem lustte. Er begon reeds een kennelijke malaise in de stad te heerschen; heimelijk verlangde ieder naar het einde[1]. Maar men durfde elkander niet recht aan, en in het verlammend besef van eigen hulp en radeloosheid verwachtte elk van beide partijen de beslissing van buiten. Het dagelijksch gesprek maakte al tot waarheid wat de patriotten zoo vurig wenschten: dat de fransche regeering troepen verzamelde om bij den eersten onraad in de Generaliteitslanden te werpen[2]. Aan de andere zijde hield de prinsenpartij het oog gericht op Pruisen.

Frederik de Groote was gestorven, en nu was, in het op te lossen vraagstuk, Pruisen op eenmaal de groote onbekende geworden. Zou Frederik Willem II nieuwe wegen inslaan? Men vernam allerlei dat het deed verwachten. Al aanstonds na het doodsbericht had een gerucht van aanstaande pruisische tusschenkomst de ronde gedaan. Het gedrag van Willem V tegen Hattem en Elburg scheen de waarheid er van te bevestigen; de patriotten namen een oogenblik aan dat hij Pruisen achter zich had. Wat kon den onbeholpene anders zoo stout hebben gemaakt? De wensch om verzekerd te zijn tegen een overval uit het oosten heeft zonder twijfel tot de hollandsche Septembermaatregelen bijgedragen: Kleef lag nog veel dichter bij

1) Zie over den toestand te Utrecht bijlage IV, 1 van het vorig deel, blzz. 360-361.

2) It is now said (and I hear it from no had authority) that 10.000 men, quartered at Valenciennes and Lille, have orders to hold themselves in readiness to replace in the garrisons of Maestricht, Bergen op Zoom and Breda, the Troops this Province has drawn out of those Towns. - (Harris 15 September 1786, R.O.). - A la Haye, à Rotterdam, à Dordrecht, à Schiedam, le Perruquier, le Cordonnier, le Turf-drager disent hautement: *goed, goed, den Koning Vrankrick aan den patrioten zal geven dertig duizend man*.... - (De la Tour, 28-jarig advocaat bij het Parlement van Parijs, sedert Juni 1786 in Holland waar hij pamfletten colporteert, aan Vergennes, 28 September 1786). - Je suis arrivé samedy 23 [schr. had een maand te Parijs doorgebracht], le Ringrave est venu me voir sous prétexte de me soumettre les belles dispositions qu'il a faittes depuis la crise, mais en effet pour me faire parler sur les points de la Flandre et du Haynault où ils comptent vous proposer de faire rassembler très incessamment 15 ou 18.000 hommes.... Si contre votre attente, le Roy de Prusse faisoit des démarches hostiles, il est vraysemblable que vous ne pourriez pas refuser des secours, mesine plus forts que ceux convenus par le traité. J'espère que dans cette circonstance vous voudrez bien engager S.M. à me confier le commandement de cette armée....-(Maillebois aan Vergennes, 27 September 1786).

dan Duinkerken of Givet[1]. Werkelijk deed Pruisen spoedig van zich hooren, maar het was geen veldheer, slechts een buitengewoon gezant die verscheen.

Frankrijk beantwoordde eerlang deze zending. Daarmede vangt de laatste periode van den patriottentijd aan, die van de onmiddellijke bemoeiing der buitenlandsche machten. De Republiek bezat zich zelve niet langer; het gevoel van eigenwaarde tegenover vreemden, van hoogere eenheid waarbinnen ruimte blijft ook voor felle vijandschap van partij, was bij haar factiën lang te loor. Zij had nu óf de stiefmoederszorgen te aanvaarden van een europeesch concert, óf zou aanleiding geven tot een europeesch conflict. In beide gevallen tot haar nadeel en schande.

1) The eagerness of this Province to put itself in a posture of defence certainly bore more reference to the fear of a Prussian invasion than to the idea of an attack on the part of Gelderland. - (Harris 15 September 1786, R.O.).

Derde hoofdstuk.
Goertz en Rayneval.

Den zeventienden Augustus 1786, in den vroegen morgen, stierf Frederik de Groote.

Van dit afsterven en van de vragen die er bij oprezen, heeft Ranke gehandeld in twee meesterlijke hoofdstukken[1].

De pruisische staat, doet hij opmerken, vormde bij Frederiks dood een geheel met zeer eigene kenteekens. Het was niet de natuurlijke, geleidelijk gegroeide belichaming eener natie. Hoofd en hart beide van den staat was de vorst geweest; individueele krachten buiten de zijne had hij moeten knellen en drukken, om te bereiken wat hij had bereikt. Ieder was er zich van bewust: Frederik leefde en werkte niet dan voor en in den Staat; een soort cultus dien men hem toebracht was tegelijk bindweefsel der onderscheiden deelen, en deksel van alle gebreken. De vraag was nu, of een nieuwe heerscher, die het prestige van den vorige nog miste, het door zoo zwaren arbeid verkregene zou weten in stand te houden. Maar meer nog moest de toekomst leeren, ook, of die instandhouding mogelijk was bij een zich als noodzakelijk opdringende volksgezinder en minder knellende regeeringspraktijk.

Macht en nog eens macht voor zijn staat was Frederiks doel geweest, zooveel macht als de hoogste menschelijke inspanning maar uit armelijke gegevens te scheppen weet. Een eenige verschijning onder de staten van Europa was zijn Pruisen er door

1) ‘Tod Friedrichs II’, en ‘Regierungsantritt Friedrich Wilhelms II’, in het werk: ‘Die Deutschen Mächte und der Fürstenbund.’

geworden. Nergens elders viel een zoo gering zielental, een zoo onaanzienlijk deel van den gemeen-europeeschen maatschappelijken rijkdom aan te wijzen, dat door zijn militaire en politieke bewerktuiging zulk een invloed uitoefenen kon op het bestel der europeesche zaken. De wereld bewonderde het resultaat, maar kon het zich nauwelijks voorstellen buiten den schepper om. Wie zou zich inbeelden Frederik geheel te vervangen! Wat of het spel der nu ontketende individueele krachten brengen zou; met welke energie, en hoever, zouden de veeren terugspringen? Dat de nieuwe koning er ook maar in zou *kunnen* slagen het volle gezag van zijn oom te behouden werd van te voren niet geloofd; wat men van zijn persoon wist gaf geen reden zoo iets te verwachten. Had alle wil zich voor Frederik gebogen, waar een eigen wil, schoon tegen den druk in, was blijven bestaan of zich had gevormd, daar had deze zich ook reeds voorgenomen zijn kracht op het onvaste gemoed van den nieuwen heerscher te beproeven. Zoodra Frederik Willem II koning was, bestormden hem de impulzen.

Zwaar van bouw en beweging, bloedrijk van gestel, niet levendig van geest, had de koning geen eigenlijk publiek, maar een bezoedeld privaat verleden[1]. Frederik had hem weinig geteld en was hard voor hem gebleven, langen tijd. Gaandeweg was hij onder den invloed gekomen van Hertzberg, die onder Frederik niet tot zijn recht kwam, maar den aanstaanden koning hoopte te kunnen leiden. Eerst bij de vorstenbondpolitiek van 1785 had zijn oom hem als medearbeider toegelaten; persoonlijke betrekkingen tot vorsten van kleinere duitsche hoven hadden hem daartoe in aanmerking doen komen[2]. Zoo was de verhouding in het laatste levensjaar van Frederik aanmerkelijk verbeterd. Dit begin van tegemoetkoming scheen op de persoon van den troonsopvolger de gunstigste werking te oefenen, en toen hij de regeering aanvaardde kwam er eerst veel meer goeds bij hem boven dan waarop zijn verleden recht had gegeven te bouwen. Voortdurend was in de eerste weken van zijn regeering Hertzberg om en bij hem, tot groote ergernis van de fransche partij te Berlijn, prins Hendrik en Finckenstein, die zich reeds voorstelden dat de traditioneele fridericiaansche politiek stond te worden opgeofferd aan Hertzberg's systeem[3].

1) Hiervóór I, 317.
2) Hiervóór II, 30.
3) Hiervóór I, 319.

De nieuwe koning bleek, in tegenstelling van Frederik, een gemoedelijk man. Voor de militaire eer van zijn staat had hij een oprecht gevoel, voor de grootsche toekomst die Hertzberg Pruisen voorspelde viel hij dikwijls warm te maken; van de noodzaak om zachthandiger en meer in duitsch-nationalen zin te regeeren toonde hij zich aanstonds overtuigd. Van zijn zuster in de Republiek, om ook dit te vermelden, heeft hij steeds veel gehouden. Maar zijn goede eigenschappen bleven vaag en zwak, zij hebben hem niet kunnen drijven tot een ontzag gebiedend en zichzelf gelijk blijvend gedrag, noch als regent, noch als privaat persoon. Een tot nu toe hopeloos gebleven minnehandel met de twintigjarige freule von Voss, aangevangen drie jaar vóór hij koning werd, brak hij thans niet af, maar hoopte haar juist door de macht en rijkdom waarover hij nu beschikte tot het door hem gewenschte einde te brengen. Hij bood haar zijn linkerhand. Een feit van politieke gevolgen, want de freule was Finckensteins nicht, en door dezen en zijn gansche partij werd van 's konings met voordacht zoo laat mogelijk[1)] aangenomen aanzoek onbeschroomd gebruik gemaakt, om hem van Hertzberg af te trekken. De vraag of de schroom van een noch schoone, noch geestige jonge vrouw al of niet, en zoo ja, tot den prijs van hoeveel millioenen en van welke bevordering der familieleden zij bezwijken zou, werd daardoor van zeker europeesch aanbelang.

De nieuwe regeering dan scheen zich aanvankelijk werkelijk in te zetten in rechte tegenstelling tot een aantal van Frederiks opvattingen. Ons boezemt vooral belang in, welke houding Hertzberg den koning dacht te doen aannemen ten aanzien der Republiek.

In de laatste maanden van Frederiks regeering was dezen zijn rol van ingetogen toeschouwer toch wel zwaarder gevallen dan zij placht. Vergennes had hem steeds meer beloofd, maar had hem al minder woord gehouden. Teruggave van het haagsche commando was toegezegd, intrekking voorgoed was gevolgd, na een openlijke verklaring van Frankrijk die door ieder als een aanmoediging van het patriotsch bedrijf en als een bedreiging tegen Pruisen had moeten worden gelezen. ‘Brutaalweg bedrogen’ noemt de koning zich in den laatsten brief dien

1) Ongeveer 1 November 1786. - De rest van het jaar verliep nog met onderhandelingen over de voorwaarden.

hij aan zijne nicht in de Republiek schreef, een week voor zijn dood. Maar in dienzelfden brief klinkt toch ook nog de oude toon van wantrouwen tegen Engeland door: ‘zonder twijfel is het de toeneming der engelsche intrigues in de Republiek,’ schrijft hij, ‘die Frankrijk tot deze ongewenschte uitkomst heeft doen medewerken.’ Van hem ware een frontverandering wel niet meer te wachten geweest. Toch had hij, na de resolutie van 27 Juli, Thulemeyer bevolen de negen van de minderheid met hun houding geluk te wenschen en hen tot standvastigheid aan te sporen[1)], maar Amsterdam, waarop hierbij alles aankwam, maakte geruimen tijd bezwaar deze boodschap ook maar aan te hooren. De vrees had Rendorps partij lam geslagen; zij maakte zich zelfs een schrikbeeld van de aanwezigheid in de Noordzee van enkele fransche oorlogsschepen, die daar verschenen waren op een proeftocht, zeker om bij de eerste aanleiding in Texel binnen te vallen, zeiden zij Thulemeyer. Al bevende wachtten zij den uitslag der ondernemingen in de landprovinciën af, zelf in te grijpen, zij dachten er in de verte niet aan[2)]. Dit waren de lieden op welke Pruisen aangewezen was, zoo het zich wilde doen gelden zonder voorafgaand overleg met Engeland.

Deze laatste maatregel van Frederik ten aanzien van de Republiek zou geen toekomst hebben gehad, al ware hij blijven leven. Des te minder nu hij vlak er op stierf, en ieder zich afvroeg niet wat Frederik had gewild, maar hoe zijn opvolger zou handelen.

Den 15^{den} Augustus had de Prinses er bij Hertzberg op aangedrongen, dat toch onmiddellijk na het te verwachten sterfgeval de buitengewone gezant mocht overkomen, dien zij zoo dikwijls vruchteloos van Frederik had afgebeden[3)]. Haar broeder was reeds koning toen het verzoek hem bereikte, en aanstonds stond hij het toe. De keus viel dadelijk op Johann Eustach graaf von Goertz, gewezen pruisisch gezant te Sint-Petersburg, van wiens overkomst reeds op het eind van het vorig jaar een

1) De koning aan Thulemeyer, 10 Augustus 1786.
2) Allarmés par les progrès de la démocratie, ils observent en tremblant l'issue des troubles de la Gueldre et de la province d'Utrecht, et ne dissimulent point que de la fermeté de leurs Confédérés dépend l'existence actuellement précaire de la magistrature d'Amsterdam. - (Thulemeyer 1 September 1786). - Ware de kortstondige nabijheid van eenige fransche oorlogsschepen het gevolg geweest van een besluit van politieke strekking, dan moest hiervan in de parijsche archieven eenig spoor te vinden zijn, wat niet het geval is.
3) Bijlage III, 1.

oogenblik sprake was geweest[1]. Goertz, thans ten naastenbij een vijftiger, was een hoog ontwikkeld, levendig man, groot vriend van Hertzberg met wiens toekomstidealen hij instemde. Hij was zeer met zichzelf ingenomen en maakte veel staat op zijn natuurlijke begaafdheid; voor een staatsman was hij niet nuchter genoeg[2]. Hij kende de Republiek oppervlakkig, want hij had van 1752 tot 1754 te Leiden gestudeerd. Verder bouwde hij veel op zijn persoonlijke betrekkingen tot Vérac, die in Petersburg was geaccrediteerd geweest tegelijk met hem. - Den 24sten Augustus had hij met Frederik Willem II over de hollandsche zaken een lang gesprek. Bemiddeling gezamenlijk met Frankrijk bleef de illusie te Berlijn; zooeven had men er Vergennes op nieuw toe uitgenoodigd. Om zijn figuur te redden had deze minister aan Goltz herhaaldelijk betuigd dat de resolutie van 27 Juli hem leed was en dat hij het gedrag van Vérac afkeurde[3]. Hem bij het woord nemende, liet hierop Frederik Willem aan Vergennes voorstellen dat de pruisische en fransche regeeringen zich bemoeien zouden om voor den Prins een andere resolutie te verkrijgen, in den geest van het verworpen voorstel van Amsterdam: teruggave van het commando met vrijheid voor de Staten om zelf bevelen te geven in bizondere en dringende gevallen[4]. Liefst had nu de koning het antwoord afgewacht eer hij Goertz liet gaan, maar op sterk verlangen van Hertzberg stond hij toe dat deze hoe eer hoe beter zou vertrekken: de toestand in de Republiek werd te critiek om nog langer te wachten[5]. De koning was vol wantrouwen tegen Keizer Jozef, en ten zeerste overtuigd dat deze er zijn voordeel mede zou weten te doen, als Pruisen met Frankrijk kwade vrienden werd[6]. Toen Goertz een toespeling op Engelands mogelijken bijstand

1) Hiervóór II, 148. - In *Denkwürdigkeiten des Grafen von Goertz* II, 42 wordt verzekerd dat de Prinses ook thans, door Van Reede, Goertz met name had doen noemen. Zijn keus voor deze zending stond in ieder geval bij Hertzberg reeds van te voren vast.
2) d'Esterno beoordeelt hem als volgt: ‘des dehors fort agréables, de la gaité, de la douceur, de la politesse; compte beaucoup sur sa finesse à laquelle il vise principalement. Cet homme n'est jamais simple....’ (d'Esterno aan Vergennes, 26 Augustus 1786).
3) De koning aan Thulemeyer, 22 Augustus 1786.
4) De koning aan Goltz, 22 Augustus 1786. - Uittreksel uit deze dépêche bij Pierre de Witt, *Une Invasion prussienne en Hollande*, 92-93. - Voor ‘dans les cas particuliers et présents’ moet daar gelezen worden: ‘dans des cas particuliers et pressants.’
5) Hertzberg aan de Prinses, 26 Augustus 1786.
6) Bijlage III, 3.

waagde, nam de koning dit euvel op. Het verschil tusschen hem en wijlen zijn oom te dezer zake scheen er wel hoofdzakelijk een van temperament te wezen. Goertz besloot het gesprek met de opmerking dat een bloot overleg met Frankrijk wel blijken kon den Prins en de Prinses nauwelijks te zullen baten, en de waardigheid van Pruisen waarschijnlijk evenmin. 'Maar denkt gij dan dat ik mijn zuster zou verlaten?' viel de koning uit. 'Nooit zal ik dat doen, neen nooit'[1].

De Prinses echter, zoodra zij van Frederiks dood wist, kwam met hooger eischen. Geen beter dienst viel haar thans te doen, schreef zij den 27sten, dan een kleine troepenbeweging te verordenen naar het Kleefsche. Zoo heel ernstig behoefde het niet te wezen; het was om de zedelijke uitwerking te doen[2]. Zoo kwam, juist vóór Goertz vertrekken zou, de vraag nog ter sprake of met zijn zending wel genoeg werd gedaan. Hertzberg beval aan, onder voorwendsel van revue, de westfaalsche regimenten infanterie tot een kamp te vereenigen, en twee regimenten cavalerie de Wezer te doen overtrekken. Kloekheid, zeide hij, kon alleen de zending van Goertz doen slagen; beschroomheid zou haar zeker doen mislukken, tot groot nadeel van 's konings naam in Europa: hoe gewenscht was het niet dat deze zijn eerste belangrijke regeeringsdaad goed besloeg[3]. Maar de koning weigerde, en Goertz vertrok, alleen gewapend met een lange, verwarde, duistere instructie. Niet ten onrechte heeft hij er van gezegd, dat zij niet veel anders inhield dan de bekentenis dat men niet in staat was er hem een te geven[4]. Bij gansch het stuk wordt vooropgesteld dat Frankrijk den voorslag van 22 Augustus aannemen zal. Maar Vergennes had nimmer bedoeld den Prins het commando terug te geven eer deze in een aantal patriotsche eischen had berust. Nu hem het lokaas dat hij Pruisen zoo lang had kunnen voorhouden door de resolutie van 27 Juli uit de hand geslagen was, kwam het hem zelfs wel gelegen dat hij door de schorsing van Willem V als Kapitein-Generaal er een ander voor in de plaats kreeg. Bovendien, de vroegere verzekeringen waren gegeven vóór Hattem en Elburg; de Septembergebeurtenissen, te Berlijn toen Goertz vertrok nog niet bekend, hadden op eenmaal alles in anderen doen gebracht.

1) *Denkwürdigkeiten* II, 47.
2) Bijlage III, 2.
3) Bijlage III, 5.
4) *Denkwürdigkeiten* II, 56.

Zoo verloor de met moeite saamgestelde instructie als hand leiding voor de practijk alle waarde.

De gezant zou eerst naar het Loo gaan, en daar met de Prinses zijn maatregelen in bizonderheden overleggen. Vervolgens zou hij in den Haag Vérac bewerken tot teruggave van het commando, zoodat het stadhouderlijk gezin daarheen hoe eer zoo beter terug kon keeren. Daarna moest over een algemeene bevrediging worden onderhandeld, maar op welken grondslag wist men niet te zeggen: alles zou afhangen van den goeden wil van Frankrijk. Aan de prinsepartij mocht geen gewapende hulp worden beloofd, en tegen de drift van Harris moest zij worden gewaarschuwd. In verstandhouding met de Prinses moest Goertz invloed zien te verkrijgen op den Prins, en dezen ten goede leiden[1]. - Bij het opmaken van dit stuk had Hertzberg de handen niet vrij gehad; al wat uit zijn oogpunt voor de instructie zooals zij was uitgevallen te zeggen viel, was dat zij Goertz althans niet bovenmate belemmeren zou als het hem gelukte den goeden weg te vinden. Maar hoe, als Frankrijk dien weg verkoos te versperren? - Te Brunswijk reeds kwam Goertz het bericht van den 'burgeroorlog'[2] Die in de Republiek op het uitbreken stond, te gemoet; korten tijd later wist men te Berlijn, dat Goertz de zaken gansch anders aantreffen zou dan bij het opmaken van zijn instructie was voorzien. De toekomst van het oranjehuis hing misschien van dit oogenblik af; Hertzberg drong nog eenmaal aan, met wapengeweld te dreigen uit de verte, maar het had geen gevolg[3]. Ook Reede - die, door de driemannen teleurgesteld en wellicht ook hun zaak te zwak achtend (want hij was een scherpziend man), zich thans met ijver voor de oranjepartij te weer stelde - ried aan dat men toch de patriotten wat vrees aanjagen zou; hij kende hun vreesachtige natuur: zij zouden zoo spoedig niet bespeuren dat het maar loos alarm was[4]. Doch voor Pruisen kwam niet zoozeer de gezindheid van de patriotten als wel die van Frankrijk in aanmerking, en nu trof het dat zooeven van Goltz bericht ontvangen was, dat Vergennes 'zonder verwijl het gepleegde kwaad zou

1) Bijlage III, 4. - Men merke op, dat Rendorp in de instructie voorkomt als 'chef du parti orangien'. Beter illustratie van de dwalingen waarin men te Berlijn verkeerde kon bezwaarlijk worden geleverd.
2) Tout nous annonce une guerre civile. - Thulemeyer 5 September 1786.
3) Bijlage III, 9-12.
4) Bijlage III, 6.

doen herstellen'[1]. Een fraaie verzekering, doch die gegeven was vóór men te Versailles van de laatste gebeurtenissen in de Republiek kennis droeg: met 'het gepleegde kwaad' was nog maar de resolutie van 27 Juli bedoeld. Desniettemin beriep men zich op deze toezegging om Hertzbergs eisch als onnoodig te verwerpen. Aan Goertz werd slechts een koerier nagezonden, met opdracht om de Staten van Utrecht en Gelderland verzekering te geven van 's konings 'goedkeuring', zonder een woord te reppen van diens 'hulp'. En hiermede het gevaar van verwikkelingen voor de eerste weken bezworen rekenende, begaf zich Frederik Willem naar Koningsbergen voor de kroning. Eerst tegen het eind van de maand was hij terug.

Ondertusschen was Goertz, door Overijsel, op reis naar het Loo. Onderweg zag hij vrijcorpisten doende, over wier kluchtige bereddering zijn secretaris Bilfinger niet is uitgepraat[2]. Te Deventer ontmoette Goertz twee patriotsche Statenleden, Van Pallandt van Zuythem en De Vos van Steenwijk; de eerste van de twee was nog een studiekennis. Natuurlijk liep het gesprek over de reden van Goertz' komst, en het geeft juist geen hoog denkbeeld van zijn doorzicht, dat hij zoo den eersten patriot den besten toevertrouwde wat zijn last inhield. Hij kwam, zeide hij, om den Prins 'tot afstand te bewegen van alles wat hij of zijn voorouders zich slechts door machtsmisbruik hadden verworven; met zijn constitutioneele rechten moest hij zich tevreden stellen.' Een gemeenplaats, die, van de patriotten overgenomen, den buitengewonen gezant die tot voorspraak van den Prins heette te komen, kwalijk voegde. Natuurlijk dat Pallandt er zich in verkneuterde en grif toezeide deze blijde boodschap te zullen overbrengen aan zijn vrienden in den Haag. Zoo kwamen de driemannen al van te voren te weten dat zij van deze zending niets ernstigs hadden te vreezen[3].

1) La dernière dépêche que j'ai reçue du Baron de Goltz fait preuve des bonnes intentions du Comte de Vergennes, qui n'a pas fait difficulté d'avouer à mon ministre qu'il avoit été indignement trompé et qu'il alloit faire incessamment tout ce qui seroit en son pouvoir pour redresser le mal. Ces assurances ont été données dans un temps où ce Secretaire d'Etat ignoroit encore mon avenement au throne. - De koning aan Thulemeyer, 12 September 1786.
2) Ce sont de misérables drôles dont 20 mille ne tiendroient pas contre un Bataillon Prussien. - Bilfinger aan Hertzberg, 10 September 1786.
3) Grossen Eindruck machte diese mit Offenheit und Würde geführte Sprache auf die beiden Freunde; sie bezeigten sich dadurch sehr beruhiget und erfreut, versicherten dem Grafen, sogleich ihre Freunde und Bekannte von dem, was sie vernommen, in Kenntniss setzen zu wollen, um auch ihnen gleiche Beruhigung einzuflössen.... (*Denkwürdigkeiten* II, 63). - Lorsque Goertz passa Deventer, il ne connoissoit pas encore la carte du pays; il est certain que le ton modéré qu'il a tenu alors a fait un mal réel; les pensionnaires en ont été informés sur le champ par un courrier, et tout de suite ils ont repris courage. - De Prinses aan Hertzberg, 28 November 1786.

Goertz kwam den 9den op het Loo en vond daar allen nog in spanning. Dien eigen dag schrijft de Prinses aan Van de Spiegel, hoe zij ieder oogenblik het bericht wachtende zijn van de schorsing ook als Stadhouder[1]. Juist stond men voor de beslissing, wat met Utrecht aan te vangen; zou men troepen zenden en Holland nog verder tarten? De Staten te Amersfoort hadden de aanvraag gedaan, maar er was nog geen gevolg aan gegeven. Den 11den nog zond de Prins, op aandrang van Goertz, iemand naar Amersfoort om te vragen of de Staten er niet van konden afzien[2]. Maar onmiddellijk antwoordden zij, zich aan Holland gewonnen te zullen geven, tenzij een bedekking van troepen hun werd verleend. Den 12den vaardigde dus de Prins de patenten uit, en den 14den was het oosten der provincie inderdaad bezet. Onderwijl was Goertz verder gegaan, den raad achterlatend dat het hof zich voor alle zekerheid naar een veiliger plaats zou terugtrekken[3]. Hij had de zekerheid bekomen dat in geen geval de Prinses te bewegen zou zijn den afstand van Willem V te bevorderen en op te treden als regentes tijdens de minderjarigheid van haar oudsten zoon. Even beslist weigerde zij, met haar kinderen in den Haag te verschijnen. In een uiterste geval wilde zij komen, maar dan alleen. Doch als hij eenmaal in den Haag was, zeide zij, zou Goertz wel inzien hoe gevaarlijk al zulke plannen waren [4].

Den 14den September was Goertz in den Haag. Van het Loo had hij zijn bezoek al aangekondigd aan Vérac, die hem om één uur bij zich had bescheiden. In het morgenuur daarvóór echter begaf Goertz zich reeds naar Harris, een gedrag zeker weinig

1) Nous attendons à chaque instant la nouvelle que la Hollande *nous a renvoyez* (bij Vreede II, 571). - Ook Goertz schrijft 10 September aan den koning: op het oogenblik is het Stadhouderschap in Holland ‘si non aboli, du moins suspendu.’
2) *Denkwürdigkeiten* II, 77, bevestigd door een dépêche van Goertz van 12 September 1786.
3) *Denkwürdigkeiten* II, 78. - Het nijmeegsche Valkhof werd begin November door de stadhouderlijke familie betrokken.
4) *Denkwürdigkeiten* II, 74-76. - ‘Hätte ich mich,’ zeide zij, ‘auf diese Art meinen Feinden selbst überliefert, so würden sie nicht zögern, mich der Nation als eine Fremde, als ein ehrgeiziges und pflichtvergessenes Weib zu schildern, und der Theil derselben, welchem der Name Oranien noch theuer, welcher mehr, als Sie glauben, dem Prinzen ergeben ist, würde sich mit unsern Feinden gegen mich vereinigen.’ - Hoe juist zij de stemming der patriotten te haren opzichte beoordeelde, blijkt o.a. uit bijlage III, 13.

strookende met den geest van zijn instructie, maar wel met Hertzberg's bedoelingen en met die van Goertz persoonlijk. Zij beiden hoopten nog dat deze zending een beter verstandhouding met Engeland zou kunnen inleiden. Den koning zweefde dit in de verte toch ook wel voor; zoo geeft hij in een brief aan de Prinses als hoofddoel van Goertz' zending aan, dat deze in samenwerking met Vérac den Prins weder in den Haag moet terugbrengen, maar zegt dan weinige regels verder dat men tevens zien moet hoe ver men met Engeland zou kunnen komen[1)]. Harris nu, die wel begreep dat Vérac den pruisischen gezant een teleurstelling stond te bereiden, wilde eerst weten welken invloed deze teleurstelling op hem en zijn regeering hebben mocht. Het koude bad volgde onmiddellijk: van Vérac te leiden, zooals Goertz zich had voorgenomen, was geen sprake; de ander ontving hem zoo stijf mogelijk en merkte nauwelijks iets op, dan dat hij juist door een koerier het bevel ontvangen had zich van alle inmenging in de geschillen tusschen den Prins en de patriotten te onthouden. De fransche regeering, voegde hij er aan toe, was besloten zich daar niet mede in te laten dan in zoo verre de alliantie het noodig maakte, die het soevereine gezag der Republiek om haar eigen zaken te regelen gelijk zij goeddacht, en de onaantastbaarheid van haar grondgebied, gewaarborgd had. Hij kon zich dus in geen bespreking hoegenaamd met Goertz begeven[2)].

Juist vóór de afloop der geldersche onderneming te Versailles bekend werd, had men daar een antwoord gegeven op de pruisische voorstellen van 22 Augustus. Teruggave van het haagsche commando op den door Pruisen voorgeslagen voet was daarin toegezegd, mits de Prins vooraf berustte in de afschaffing

1) Bijlage III, 8.

2) Bedoelde koerier had een bevel van Vergennes van den 11^{den} overgebracht, om Goertz te ontvangen met de opmerking, ‘que sur le premier avis que nous avons eu de ce qui est arrivé en Gueldre, le Roi m'a ordonné de vous dépêcher un Courrier pour vous informer *que son intention précise est que vous vous absteniez plus soigneusement que jamais de prendre part dans cette querelle, même d'une manière indirecte*, vous sommant *de bien observer tout ce qui se passera, surtout de veiller à ce qui pourra venir du dehors, et de nous en instruire avec la plus grande célérité, Sa Majesté ne voulant s'immiscer dans la crise présente qu'autant qu'Elle y seroit forcée par la nature de ses Engagemens qui ne comprennent pas moins l'indépendance souveraine de la République que la sûreté de ses possessions*.’ - ‘C'est dans ce sens,’ voegt Vergennes er aan toe, ‘que je demande au Roi la permission de m'expliquer avec M. le Baron de Goltz, afin que la Cour de Berlin, prévenue de notre véritable façon de penser, ne se livre pas à toute l'impulsion de son intérêt pour la famille Stadhoudérienne.’

der regeeringsreglementen in de landprovinciën, en in een nieuwe regeling van het recht van patenten. Buitendien zou de Prins moeten beginnen met de erkenning, dat het haagsche commando geen deel uitmaakte van een van zijn waardigheden, welke ook, en hij het slechts uitoefenen kon bij opzettelijk uitgedrukt goedvinden van den Soeverein. Pruisen werd uitgenoodigd, den Prins tot aanneming dezer voorwaarden te bewegen[1]. Een groot verschil met wat de zending van Goertz beoogde: onmiddellijke teruggave van het commando en terugkeer van den Prins naar den Haag, om daarna te zien wat er verder te regelen viel. En dit waren nog maar de eischen die men gesteld had eer men van den marsch tegen Hattem en Elburg af wist. Vérac had er natuurlijk in de overdrevendste termen verslag van gedaan, bij bericht van den 7den. De koning was naar Compiègne toen men den 11den dit bericht ontving, zoodat Vergennes op eigen gezag boven aangehaalden brief naar den Haag had afgezonden. Doch weldra werd deze maatregel door 's konings gezag gedekt en ontving Vérac met een volgenden koerier de bevestiging van het voorloopig bevel. Tevens werden de voor Pruisen bestemde bedreigingen uit den brief van 11 September nog onmiddellijker herhaald in een ter mededeeling aan het hof van Berlijn bestemde dépêche aan d'Esterno van den 14den[2]. Goltz vroeg aan Vergennes, hoe dan de rust in de Republiek ooit hersteld zou worden, als Frankrijk en Pruisen zich gelijkelijk van inmenging onthielden? De rust zou wel nimmer wederkeeren, meende Vergennes, tenzij de Prins zich naar zijn duitsche staten begaf en afstand deed van zijn waardigheden ten bate van zijn oudsten zoon, waarvoor dan de Prinses als regentes zou optreden. Een ministerieel voorstel was het niet, maar mededeelen mocht Goltz het wel. De koning van Pruisen, uit Koningsbergen terug, heeft nog den 27sten aan Goertz geschreven dat hij er tenminste den Prins kennis van geven moest[3]. Maar deze achtte het na het gesprek met de Prinses terecht ondoenlijk op de zaak terug te komen.

De zending scheen nu wel volslagen doelloos geworden. De eene

1) Vergennes aan d'Esterno, 10 September 1786, vertaald bij Goertz, *Denkwürdigkeiten* II, 91-99.
2) Vertaald *Denkwürdigkeiten* II, 99-102.
3) *Denkwürdigkeiten* II, 90. - Hoezeer Vergennes thans zulk een oplossing voor den geest stond blijkt ook uit een zinsnede uit zijn brief van 11 September aan Vérac: ‘Je ne vois point d'issue pour M. le Stadhouder que la honte ou l'abandon de ses Emplois.’

partij wilde beginnen met waar de andere mede eindigen wilde, en onderwijl kregen de zaken voor den Prins door de maatregelen van Holland met den dag een slechter aanzien. Goertz begreep dat zijn hulpelooze aanwezigheid in de Republiek in deze omstandigheden afbreuk deed aan de waardigheid van Pruisen. Hij wilde dat de koning hem en Thulemeyer plotseling terugriep. Men liet zich misleiden: sinds jaar en dag werd de hollandsche kabaal van uit het fransche gezantschapshôtel bestuurd. Op het oogenblik zelf vergaderde de pensionarissenkrans dagelijks bij Vérac aan huis, en werd Utrecht versterkt door fransche krijgsbouwkundigen. De ambassadeur zelf was daarbij slechts een werktuig dat men in beweging zette; Caillard, de la Coste, Coetloury, de Rijngraaf hadden het gezag in handen. Met de beide eersten was Goertz in gesprek gekomen. Zij telden den pruisischen gezant zoo weinig, dat zij zich van het gebruik der te Versailles aangenomen zinswendingen te eenenmaal ontslagen rekenden, en er rond voor uitkwamen dat het om de verdrijving van den Stadhouder te doen was, en dat Frankrijk de regeeringsreglementen afgeschaft wilde omdat het anders geen meerderheid zou behouden in de Staten-Generaal. Met hun cynisme waren zij den zelfingenomen Goertz in het onderhoud verre de baas; hij wond zich vruchteloos op en toornde over zooveel slechtheid[1]. Hij zocht troost bij Harris, die geen troost voor hem had, en alles het onvermijdelijk gevolg noemde van Pruisens aarzeling om tusschen Frankrijk en Engeland te kiezen. Men kon zich niet verwonderen dat Engeland, door Frederik niet een- maar tienmaal afgewezen, thans de kans niet wilde loopen van een nieuwe weigering, en afwachtte wat het van den nieuwen koning denken moest. Voor het oogenblik achtte

1) ‘Ces Reglemens rendent le Prince maître de trois Provinces,’ zeide hem Caillard, ‘et pouvant par son influence y joindre la Zélande ou une autre, nous perdrions le fruit de notre alliance et ce Païs nous deviendroit inutile.’ - Erger maakte het de la Coste: ‘Il ne m'a pas déguisé qu'il ne vouloit pas défendre la justice de ce qui se faisoit, mais [bien] l'intérêt qu'avoit sa Cour de changer la constitution, d'expulser, comme il a clairement dit, le Stadhouder; ne croiant pas qu'une autre Puissance qui n'étoit pas comme la Cour de France l'alliée de la République, qui n'avoit que le titre de voisin, pouvoit ni avoir un intérêt puissant pour soutenir sa constitution, ni quelque motif. Que les titres héréditaires du Stadhouder étoient encore assez nouveaux pour pouvoir être ôtés comme ils avoient été donnés, et enfin ce qui a achevé mon indignation contre ce méchant homme, c'est que lui parlant des titres anciens qu'avoit cette maison à la reconnoissance de la République, il me dit avec toute la fatuité dont se découvre la scélératesse, que la reconnoissance ne pouvoit pas être mise en considération dans les affaires d'Etat. Un tel aveu m'a fait terminer toute conversation.’ - Goertz, 26 September 1786.

men te Londen een engelsch-pruisisch verbond eigenlijk even ongeraden als te Berlijn; het zou weder oorlog geven, schreef Lord Carmarthen[1]. - De politiek van het handelstractaat, die voor Engeland nu juist de verwachte voordeelen begon op te leveren, hield de bovenhand te Londen. *Zij* opende den engelschen handel een nieuw arbeidsveld, bracht welvaart in het land; de groote politiek daarentegen was voor het oogenblik niet gewild omdat zij Engeland tot zware subsidies aan vastelandsmogendheden noopte. Aan niemand die van onze eigen geschiedenis kennis nam, kan deze strijd van richtingen in de staatkunde van een handeldrijvend volk en zeemogendheid ongemeenzaam zijn, en het was inderdaad al te natuurlijk dat na zulk een overmatig kostbaren oorlog als Engeland juist gevoerd had, het materialisme in de politiek het won van het idealisme. Men zag te Londen alleen maar voorbij, dat, niettegenstaande den schijn van grooter krijgshaftigheid, bij Frankrijk een even groote vrees voor oorlog bestond als aan de overzijde van het Kanaal. Dit was steeds Harris' zeggen, en Goertz meende het ook te bespeuren aan Maillebois, die zooeven van een bezoek aan Vergennes was teruggekeerd, en, in verzet als hij was tegen Salm en de avonturiers, zich wel eens wat veel uitliet[2]. Maar het was voor Frankrijk van overwegend belang den nieuwen koning van Pruisen aanstonds nu hij zijn regeering begon zooveel doenlijk neer te drukken, en om dit te bereiken had men iets moeten wagen.

Men had spoedig bericht van hem. Den 27sten was hij van zijn koningsbergsche reis terug, en keurde een door Finckenstein ontworpen antwoord goed, waarin hij aannam de fransche voorwaarden aan den Prins mede te deelen. Diens oordeel wilde hij afwachten eer hij het zijne gaf. Echter scheen het hem toe, dat men van herziening, niet van afschaffing der reglementen had moeten spreken; een herziening zou zeker kunnen worden toegestaan, natuurlijk wanneer en in zooverre de betrokken provinciën zelf die begeerden. De patriotten zouden zeker den tijd die over het antwoord van den Prins verloopen moest, als een

1) It is impossible to give a full and direct answer to Count Goertz's eager inquiries.... His Majesty's great wish is to preserve the advantages of peace.... He cannot risk committing himself in measures which might lead to immediate war. - Lord Carmarthen aan Harris, 26 September 1786, *Diaries* II, 195.

2) Zijn woorden waren: ‘que la Cour de France ne pouvoit s'exposer à perdre l'amitié de Sa Majesté Prussienne, et que ses moyens et sa situation ne permettroient jamais de courir les risques d'une guerre.’ - Goertz 26 September 1786.

tijd van wapenstilstand willen beschouwen: van zuiver huishoudelijken aard als Frankrijk ze wilde voorstellen, waren de geschillen in de Republiek nu eenmaal niet: een burgeroorlog daar zou gewis de rust van Europa in gevaar brengen. Na de strafoefening tegen Hattem en Elburg was immers ook van 's Prinsen zijde alle verder wapengeweld achterwege gelaten; het sein tot een burgeroorlog had hij nimmer willen geven. Als buurman der Republiek en zwager van den Prins meende de koning over de nederlandsche zaken te mogen worden gehoord, maar het lag niet in zijn bedoeling, Frankrijk hinderlijk te zijn of haar verbond met de Republiek te verzwakken[1].

Slechts voor het oogenblik was Pruisens houding door dit niet ongeschikt schijnende antwoord gered. Wat nu, als de Prins het opofferen der reglementen had afgeslagen? Men zou hem óf aan zijn lot moeten overlaten óf hem moeten handhaven op gevaar van oorlog af. De beslissing was verschoven. De Prins moest begrijpen, werd Goertz ingescherpt, dat in toegeeflijkheid alleen thans zijn behoud lag. En hierop werd de zaak min of meer aan Gods genade overgelaten, en vertrok de koning naar de herfstmanoeuvres in Silezië.

Het was kwalijk te verwachten dat de Prins toegeven zou. Niet ruim genoeg van blik en niet sterk genoeg van geest om het nieuwe te toetsen en er het levensvatbare uit tot zich te trekken, had hij zijn kracht nu al jaren gezocht in een angstvallig vasthouden aan de oude vormen. Hij was nu de man geworden eener groote conservatieve partij, in alle provinciën evenzeer vertegenwoordigd, maar in de drie met regeeringsreglement, in Gelderland vooral, van zeer prinsgezinde kleur. Vernietiging van het reglement zou onttrooning van de gansche regeerende klasse in de landprovinciën beduiden. Het was niet te denken dat de Staten van Gelderland thans vrijwillig zouden besluiten tot wat zij door hun onderneming tegen de oproerige steden juist hadden willen voorkomen en ook voorkomen hadden. In één provincie althans had het behoud reeds volkomen gezegevierd, en hiermede hield de fransche eisch geen rekening. Zij zou nauwelijks anders hebben kunnen luiden, als de patriotsche partij bij het Septemberconflict alles hadde gewonnen, en dit was in geenen deele het geval. Er is dan ook op het Loo geen oogenblik van aarzeling geweest. Eenig verschil schijnt tusschen

1) De koning aan Goltz, 28 September 1786; vertaald bij Goertz, *Denkwürdigkeiten* II, 105-108.

den Prins en de Prinses te hebben bestaan, maar niet meer dan dat de eerste plataf had willen weigeren, doch de tweede een antwoord doordreef waarin de weigering verbloemd werd door toezeggingen die men van te voren wist dat de patriotten versmaden zouden. Het is de Prinses die het antwoord gesteld heeft, te zamen met haar vertrouweling den fiscaal Van der Hoop[1], die haar ook thans nog gedurig bezocht. Den 20sten October verzond Goertz het naar Berlijn, vanwaar het door de zorgen der pruisische regeering zijn bestemming bereikte. De Prins verlangt in dit stuk als praeliminairen: intrekking der schorsing als Kapitein-Generaal en teruggave van het haagsche commando op den voet der amsterdamsche resolutie van het voorjaar, beide aanstonds en onvoorwaardelijk. Over de regeeringsreglementen kan slechts met de landprovinciën zelve onderhandeld worden, niet met buitenlandsche mogendheden of met Holland. Als na onderzoek de Staten-Generaal uitmaken dat in zijn recht van patenten een gevaar ligt voor de openbare veiligheid, wil hij het hun afstaan[2].

De koning van Pruisen was uit Silezië terug, toen deze memorie te Berlijn ontvangen werd. Mirabeau, wiens 'geheime geschiedenis', trots veel onnauwkeurigs[3], voor de kennis van het pruisische hof van 1786 een hoofdbron blijft, herkent den koning van de eerste weken, die van 's ochtends vier tot 's avonds tien onafgebroken gearbeid had en met zijn droevig verleden scheen te willen breken, schier niet meer in den libertijn en illuminé dien hij thans reeds weder vertoonde[4]. Hij had zijn vertrouwen geschonken aan twee niet onbesproken mannen van ondergeschikten rang, die zijn zwakheden dienden: Woellner en Bischoffswerder. De ministers, Hertzberg vooral, kwamen reeds op de pijnlijkste manier de macht van dit tweetal te voelen: zij konden den koning bijna niet meer bereiken dan door hen. In deze dagen valt ook de toestemming van Sophie von Voss in het morganatisch huwelijk dat de koning haar had voorgesteld. Het was een triomf voor de fransche

1) Bijlage III, 15.
2) In uittreksel vertaald: *Denkwürdigkeiten* II, 113-118.
3) Zie hierover Ranke, *die deutschen Mächte*, 205 noot. - Het valt niet moeilijk de daar gegeven bewijzen te vermeerderen. Zoo is het bv. volstrekt onjuist, dat Thulemeyer sedert de komst van Goertz ophield dépêches te zenden. (*Histoire secrète* II, 18).
4) Vergelijk den brief van Mirabeau van 29 Augustus 1786 (I, 56) met die van 24 en 28 October (II, 11 en 16).

partij en een zware nederlaag voor Hertzberg, die bij het publiek reeds doorging voor geheel in ongenade gevallen. Zoover was het nu wel niet gekomen, maar zijn overwicht op den koning had in ieder geval gedaan; de hollandsche zaken in het bizonder werden hem onttrokken en aan de uitsluitende zorg van Finckenstein opgedragen[1]. De eerste weifelingen waren voorbij: de koning was thans vast besloten de buitenlandsche staatkunde te volgen die Frederik hem nagelaten had, en die door de meerderheid der pruisische staatslieden werd voorgestaan. Hij kon ook moeilijk anders. Op Engeland en Rusland kwam het in Hertzberg's systeem voor Pruisen aan, en beide mogendheden hadden thans beleefdelijk voor een overleg met Pruisen bedankt. Begin October was Catharina gepolst, maar het antwoord was volmaakt koel geweest. Er was haar gevraagd of zij met een eventueele krachtiger tusschenkomst van Pruisen in de Republiek kon instemmen? De Republiek boezemde haar niet veel belang meer in, liet zij weten, sedert die staat in den engelschen oorlog met Ruslands goede gezindheid niets had weten aan te vangen[2]. Op Catharina viel geen staat te maken; zij was met den Keizer al te nauw bevriend geraakt. Reden te meer voor Pruisen, om althans Frankrijk geen reden te geven zich ook op de zijde van een reeds zoo sterke combinatie te werpen. Vergennes droeg zorg, te Berlijn de meening levendig te houden dat het slechts van Frankrijk afhing, den hertog van Tweebruggen zijn verzet tegen de beiersche ruilplannen, die hem nog gedurig van uit Weenen werden aanbevolen, te doen opgeven. De voortzetting nu der vorstenbondpolitiek, aan wier inwijding hij zoo groot aandeel had genomen, lag den koning werkelijk aan het hart, en was in Duitschland thans ontegenzeggelijk populair. Aan Frankrijk, dat men nog sterk genoeg waande om deze staatkunde te kunnen verijdelen of althans zeer te bemoeilijken, moest dan in 's hemels naam de Republiek worden overgelaten[3].

1) Comme il s'est répandu ici le bruit général que j'étois disgracié, le public et les Ministres des Cours en ont pris allarme. On l'a redit au Roi de plusieurs endroits; depuis ce temps là, il me traite avec plus de bonté, me parle et m'écrit de toutes les affaires hormis de celles d'Hollande. Il paroit qu'il veut les abandonner à leur sort, et voir ce que la France ou les Provinces feront. Votre Excellence verra, je crois, par ces circonstances que je ne l'abandonne pas, mais que je suis dans l'impossibité d'en faire davantage, si je ne veux pas me mettre dans le cas absolu de la retraite. - Hertzberg aan Goertz, 7 November 1786.
2) Zie hiervóór I, 230.
3) Le parti qu'on a pris sur les affaires d'Hollande, de les abandonner à la discrétion de la France, est pris irrévocablement. On croit avoir pris un intérêt plus fort aux affaires d'Allemagne; il faut voir quand il s'agira du sérieux. On ne m'écoute et ne me consulte pas davantage sur celles-là que sur les affaires d'Hollande; on me laisse griffonner les dépêches, mais depuis quinze jours on ne m'a parlé de rien. Votre Excellence sentira bien que je ne puis rien faire, ni pour Elle, ni pour moi. Enfin personne de nous marche sur des roses. Si Elle étoit ici, Elle ne se trouveroit pas mieux qu'à la Haye. Il est impossible d'en dire davantage. - Hertzberg aan Goertz, 5 December 1786.

De koning was dan eigenlijk ook zeer verstoord dat hij zulk een stuk, als de memorie van het Loo, naar Versailles door moest zenden. Zijn zuster plaatste hem ‘au pied du mur’. Aan een maaltijd waar veel gasten aanzaten beklaagde hij zich luide over Goertz die blijkbaar niets goeds wist uit te richten in de Republiek[1]. Aan de Prinses schreef hij een langen brief, om er haar aan te herinneren dat zij alleen voorspraak, geen feitelijke hulp van hem te wachten had; het meerdere moest dan maar bij Engeland worden gezocht, dat immers bij de gansche zaak zooveel meer politiek belang had dan hij[2].

Zoo kaatsten de twee die voor beschermer des Prinsen alleen in aanmerking komen konden, elkander den bal toe. Geen grooter verschil dan tusschen wat thans Engeland, en wat Pruisen van Willem V begeerde: van hetzelfde stuk van 20 October klaagt Frederik Willem II dat de Prins er te weinig, en Harris dat hij er veel te veel in loslaat[3]. Pitt en de koning van Pruisen komen slechts hierin overeen, dat geen van beiden voor Willem V een oorlog over heeft[4], en dat beiden het er voor houden dat Frankrijk voor de patriotten wèl een oorlog zou wagen. Hadden zij de overleggingen kunnen bijwonen die juist thans te Versailles gehouden werden, zij zouden zeker vreemd hebben opgezien. Harris vermoedde beter de waarheid, maar stond in zijn vermoedens nog vrijwel alleen. Het moest zijn doel zijn de prinsgezinde oppositie bijeen te houden, tot mogelijk gunstiger gelegenheid zou aanbreken tot actie[5].

Met Gelderland, dank zij de ridderschap, gaf dit weinig bezwaar. De gezant Brantsen, die burgemeester van Arnhem was en daar veel familie en vrienden in de regeering had, kwam op verlangen van het driemanschap in de tweede helft van October

1) d'Esterno aan Vergennes, 28 October 1786.
2) Bijlage III, 14.
3) Bijlage III, 15.
4) Nous ferons tout pour réussir ici, la guerre exclusivement. - Harris aan Kinckel, 25 October 1786 (bij De Jonge, 108).
5) Bijlage III, 16.

met een verlof van vier weken over, om de reglementsherziening in deze provincie op gang te helpen. Gelderland werd voornamelijk geregeerd door drie groote en aanzienlijke geslachten: de Van Lynden's[1)], Van Randwijck's en Van Heeckeren's. Van hen allen stond met name Van Heeckeren van Suyderas, burgemeester van Zutfen, bij de patriotten als een kwaad vijand te boek; hij werd voor den voornaamsten aanlegger van de strafoefening tegen Hattem en Elburg gehouden. Amsterdamsche straatslijpers hebben in de Kalverstraat eens een vreedzaam haarlemsch regent aangevallen, die het ongeluk had sprekend op den 'bloedtapper Suyderas' te gelijken[2)]. - Minder fel prinsgezind (ten minste als hij in den Haag was), deed zich Van Heeckeren van Enghuizen voor, beschreven in de ridderschap van het kwartier van Zutfen en voor Gelderland afgevaardigd in de generaliteitscommissie tot de herziening der quotentabel[3)], een man van zeer hooge positie in zijn kwartier. Van hem had het patriotsche lid van de ridderschap van Holland, Wassenaer-Starrenburg, half October de belofte weten te verkrijgen dat hij op de eerstvolgende kwartiersvergadering zou voorstellen een commissie te benoemen tot onderzoek, in hoeverre het regeeringsreglement herziening vereischte[4)]. - Beneden alle verwachting echter bleef Brantsen's succes te Arnhem. Al wat deze verkreeg was de toezegging dat de stad een dergelijk voorstel zou overnemen als het in haar kwartier gedaan werd; zelf er mede voor den dag komen wilde zij niet[5)]. Aan Utrecht immers hadden de geldersche regenten gezien waartoe zulk een besluit in de gegeven omstandigheden met zekerheid leidde. Men zou bij de patriotsche burgerijen maar verwachtingen opwekken die men toch niet van zins was te vervullen. Er waren er weinig in de regeering die, in het afgetrokkene, de noodzakelijkheid van sommige hervormingen niet toegaven[6)], maar zij behielden veel liever het knellende regeeringsreglement dan hun gansche positie in gevaar te brengen. Toen het er op aankwam schond

1) De twee patriotsche Van Lynden van Oldenaller's hier dan niet bij gerekend.
2) Den 21sten Juli 1787 (*Jaarboeken* 1787, blz. 1945).
3) Hiervóór II, 85.
4) Vérac 27 October 1786.
5) Vérac 10 November 1786.
6) Amongst the moderate and even friendly part of the Regents, there are many who admit the necessity of a revision, and if the Republic was in a state of perfect tranquillity, such a measure would be highly advisable. - Harris 5 December 1786 (R.O).

Van Heeckeren zijn belofte. Het voorstel zou alleen kans gehad hebben zoo het uit dien hoog-officieelen, prinsgezinden hoek ware gekomen; thans werd het nog wel ingebracht, maar door Capellen van de Marsch, die in den aanhef op de niet vervulde belofte van 'een notabel Lid dezer Vergadering' zinspeelde[1]. Het werd met verpletterende meerderheid verworpen, evenals sinds jaren alle voorstellen van den kleinen kring van ultrapatriotsche jonkers die door Capellen werden aangevoerd[2]. Brantsen keerde onverrichter zake naar Parijs terug. Of hem in zijn hart zijn slechte succes zoozeer geërgerd zal hebben? Hij was verre van een vriend der democratie te zijn, en deze zou toch van zijn welslagen de vruchten hebben moeten plukken.

Ook Zeeland werd (door Van de Spiegel), in een vast spoor gehouden, hoewel dikwijls niet zonder moeite. De zaak kwam er hier voornamelijk op neer, dat alle man van de meerderheid geregeld opkwam, om de pogingen der met Holland in betrekking staande minderheid van drie te verijdelen zoodra zij werden opgezet. Eenig gevaar bleef hier dus wel bestaan, maar het was door oplettendheld te bezweren. Dit was aan Van de Spiegel volkomen toevertrouwd, maar Harris vreesde ook aan geen ander. Hij stond er op dat zijn bondgenoot zich geen oogenblik uit de provincie verwijderde[3].

Het vreemdste schouwspel dat zich denken laat bood Utrecht aan. De twee voorstemmende leden vergaderden te Amersfoort; zij werden geleid, de geëligeerden door Pesters en de Perponcher, de ridderschap door Van Heeckeren van Brandsenburg, Van Zuylen en Athlone. Zij handelden zonder schroom of zij de volle Staten waren; van de steden waren trouwens Amersfoort en Rhenen vertegenwoordigd. Behalve de Staten waren nog een aantal aanzienlijke burgers uit de hoofdstad naar Amersfoort geweken, maar een deel der afgezette stadsregenten, hoewel reikhalzend naar verlossing uitziende, wilde zich toch niet open-

1) *Jaarboeken* 1786, blz. 1381.
2) In de kwartiersvergadering van Zutfen stemden behalve Capellen nog twee edelen voor; in het kwartier van Nijmegen weigerde men het eensluidende voorstel, daar door Carel Joost van Nijvenheim gedaan en door zeven anderen ondersteund, in rondvraag te brengen; in de Veluwe stemden behalve de voorsteller (Van Lynden van Oldenaller Sr.) ook slechts twee edelen voor, en namen de steden Arnhem en Harderwijk het over.
3) The moment Mr. Van de Spiegel absents himself from the Province, it is lost. - Harris 5 December 1786 (*Diaries* II, 212).

lijk bij de amersfoortsche partij aansluiten. De Amersfoorters hadden tusschen zich en de stad de troepen der utrechtsche repartitie gelegerd, maar moesten spoedig de Generaliteit aanzoeken die te betalen, daar de stad niet meer contribueerde en bovendien op de provinciale kas (die de voorstemmende leden verzuimd hadden naar Amersfoort mede te nemen), beslag had gelegd. - De stad genoot den 3^{den} October en volgende veertien dagen het bezoek van den Rijngraaf, die er zich partijgangers kwam werven. Hij kwam binnen met een grooten stoet officieren van zijn legioen, prees ten zeerste alle genomen maatregelen en gaf op den Biltschen weg de vertooning ten beste van zelf aan een batterij te gaan graven[1)], maar alles te vergeefs; hoewel de ingedrongen vreemdelingen hem hemelhoog verhieven en hij ook Ondaatje geheel verblindde, bedankte de nieuwgekozen regeering vooralsnog beleefdelijk voor de inlegering van zijn legioen, dat, afgezien van 's Rijngraafs persoonlijke eigenschappen, reeds als particulier hollandsch corps verdacht was. De verstandhouding tusschen Holland en de stad Utrecht liet te wenschen over. De stad wilde Holland gebruiken om de Amersfoorters en hun legertje ten onder te brengen, zoodat de stad oppermachtig zijn zou over de gansche provincie, maar Holland was niet bereid het utrechtsch gebied te betreden eer de stad werd aangevallen. Men vreesde dat Holland het er op toelei, de stad Utrecht op den duur te annexeeren. Dit is inderdaad wel bij de driemannen opgekomen: als het er om spande (dreigden zij gaarne) zou Holland zich buiten de Unie stellen en uit eigen kracht bestaan[2)]; het bezit van Zeeland en van het lagere gedeelte der provincie Utrecht (de stad

1) Zie bijlage IV, 1 van ons vorig deel.
2) '[Van Bleiswijk] had van daag weer een hevig dispuut met mijn grootvader. Ja (zeide hij) ik zie wel waar het op uitdraait: de overige provinciën zullen ons verlaten, en Holland zal blijven zitten, maar wat ligt daar aan gelegen? dan zullen wij op onze eigen voeten staan. De Unie is tegenwoordig niet meer nodig, die is gemaakt in vroegere tijden; dit komt tegenwoordig niet meer te pas, en Holland kan wel bestaan zonder de zes andere provinciën.' - (MS. aanteekeningen van Hendrik Fagel Jr.). - Ook in de dépêches van Vérac van dezen tijd komen meer dan eens dergelijke voorstellen van afscheiding uit de Unie voor, hoewel nog zeer in het vage. 'M. le Grand Pensionnaire m'a parlé de ce parti extrème comme d'une chose dont il ne falloit pas s'effrayer. Le Prince par sa mauvaise administration a fourni à cette Province les moyens de faire rentrer les troupes sous sa main: elle en profite actuellement, et cherche à se les attacher par des moyens auxquels on ne résiste pas bien' [opslag der soldijen met twaalf stuiver per week]. - Vérac 24 October 1786.

inbegrepen) zou dan echter noodzakelijk zijn ter afronding. Noordbrabantsche patriotten kwamen reeds in den Haag verzekeren, dat zij in zulk geval hun gewest gaarne bij de stadhouderlooze hollandsche republiek zouden zien getrokken[1]. - Bovendien, hoezeer ook van uit Holland aangemoedigd indertijd en nog steeds tegen de Staten van Amersfoort beschermd, had de utrechtsche democratie toch door haar volharding en durf aan al wat regent was en krachtens een contract van correspondentie op het kussen zat (en dit niet te ruimen dacht dan voor zoon of neef) een natuurlijken afkeer ingeboezemd die sterker was dan de leer. Bij gelegenheid van de zesde vergadering van Vaderlandsche Regenten, die den 13^{den} en 14^{den} October te Utrecht plaats had, bleek hoe groot de animositeit was tusschen de hollandsche regenten en de utrechtsche volksleiders[2]. Het kwam zoo ver dat de amsterdamsche Abbema, grollende over het afzetten van zijn broeder te Utrecht, aan den maaltijd die op de vergadering volgde, Ondaatje te lijf ging en tegen den grond wierp. - In den Haag hadden af en toe besprekingen plaats tusschen de Hollanders en afgevaardigden der amersfoortsche partij (Van Lynden van Lunenburg en den secretaris Laan), waarbij het er den Hollanders meest om te doen was deze partij in het oog te houden en niet alle betrekking tot haar op te geven. Wat het zakelijke betreft naderde men elkander geen stap: Holland eischte voor Utrecht dat Amersfoort zijn troepen, Amersfoort eischte dat Utrecht zijn auxiliairen weg zou zenden, en geen van beiden wilde het eerst beginnen[3]. Er bleef geen ander uitzicht dan het hopelooze op een bemiddeling der andere zes provinciën[4], die immers elk van haar wel haast een bemiddeling noodig zouden hebben gehad in haar eigen zaken. Ware de Unie weder een zoo krachtig lichaam geworden dat zij een bemiddeling bij een van haar leden met kans op goeden uitslag had kunnen beproeven, de groote vraag van den patriottentijd, of de van ouds aanwezige machten alleen zouden blijven bestaan, dan wel de nieuwe macht der burgerijen naast zich zouden

1) Harris 19 September 1786 (R.O.).
2) Zie mijn opstel in deel XX der Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap.
3) Vérac 6 en 24 October 1786.
4) Aangevraagd door de amersfoortsche partij. Het is niet verder gekomen dan dat deze en gene provincie in het najaar van 1786 personen tot bemiddelaars heeft aangewezen; de stad Utrecht bleef hardnekkig weigeren zich aan bemiddeling te onderwerpen zoolang niet vaststond dat de nieuw gekozen regenten zouden worden erkend.

moeten dulden, had eerst moeten zijn uitgemaakt, m.a.w. er had geen patriottentijd meer moeten wezen. Want dit was natuurlijk de reden van de halsstarrigheid waarmede elk van beide helften der provincie Utrecht weigerde zich te ontwapenen: de Staten wilden in geen geval de nieuwe regeering der stad erkennen die haar recht alleen aan opstand ontleenen kon, en de burgerij wilde in geen geval haar opstand ongedaan maken. Het geweld zou hier te beslissen hebben. Gelijk in Gelderland, wendden de Hollanders ook hier wanhopige pogingen aan om de prinsgezinden te verdeelen en op de zwakkelingen onder hen te werken. Slechts twee heeren Taets van Amerongen, een uit de geëligeerden en een uit de ridderschap, gaven eenige hoop. Waren deze pogingen wat beter uitgevallen, men zou te Utrecht een tegen-statenvergadering hebben gevormd, met Utrecht, Wijk en Montfoort als steden, en zooveel personen uit de voorstemmende leden als men had kunnen overhalen[1]. Beter liep de onderneming der Amersfoorters af om de afgezette utrechtsche raden tenminste tot eenigen openlijken stap te bewegen. Den 6^{den} December eindelijk namen zeven hunner in de vergadering te Amersfoort zitting[2]. Montfoort bleef weigeren zich daar te doen vertegenwoordigen; het was, als de geheele westelijke helft der provincie, aan de genade van het hollandsche cordon overgeleverd, dat van uit Woerden en IJselstein[3] de gansche streek in ontzag hield; - Wijk was, als geheel gerevolutionneerd, niet aangeschreven.

In Friesland hadden de Staten, gelijk wij vroeger gezien hebben[4], in September openlijk stelling genomen tegen de patriotsche partij. De vrijcorpsen waren er kortweg verboden, en aan de ingezetenen de vrijheid ontzegd zich gewapend of ongewapend buiten de provincie te begeven ter deelneming in burgerlijke geschillen. De machthebbers hier waren fel anti-democratisch en anti-hollandsch, maar niet eigenlijk prinsgezind en vooral niet engelschgezind. Zij werden geleid door E.S.G. Juckema van Burmania Rengers en W.A. van Haren, grietlui van Wymbritseradeel en Weststellingwerf, beiden gewezen leden van het geheime patriotsche comité van 1781[5]. Wat lang te voorzien

1) Vérac 10 November 1786.
2) *Jaarboeken* 1786, blz. 1620.
3) Stad en baronie van IJselstein, bezitting van den Prins van Oranje, waren door hollandsche troepen bezet (*Jaarboeken* 1786, blzz. 1329 en 1468).
4) Hiervóór II, 249.
5) Hiervóór II, 243 noot.

was had nu werkelijk plaats: de rijke mennonieten, allen patriotten, die de aristocraten geld schoten op het land dat dezen genoodzaakt waren te bezitten om meester van de stemmen te blijven, begonnen de hypotheken op te zeggen. Wilde de Prins op Friesland kunnen rekenen, dan moest hij de aristocraten onafhankelijk maken van deze kapitalisten. Zijn eigen middelen lieten dit niet toe[1]; hij moest er een som voor zien te vinden. Aan den koning van Pruisen is het verzoek langs een omweg gedaan[2], maar zonder gevolg. Van zijn kant stelde Harris aan de engelsche regeering voor, de friesche heeren te verlossen; het zou, politiek gesproken, een vruchtbare belegging zijn. De som, aan de mennonieten verschuldigd, begrootte hij op twee millioen gulden, en zij genoten als interest drie procent. Voor vijf procent zou zeker het huis Hope de twee millioen willen verstrekken, en Engeland zou dan twee procent daarvan op zich nemen (of *f* 40.000 in het jaar), zoodat de Friezen niet meer zouden betalen dan tot nu toe[3].

Het heeft lang geduurd eer de engelsche regeering toestemde; eerst in Februari 1787 heeft zij gehoor gegeven, toen de nood werkelijk verder uitstel gevaarlijk maakte[4]. Gelijken steun had Harris voor de kamer Zeeland der Oost-Indische Compagnie gevraagd, die haar verzet tegen de kamer Amsterdam alleen volhouden kon zoo zij geld bekwam, en dit alleen zou kunnen leenen tegen vijf procent; ook hiervan wilde Harris de engelsche regeering twee procent doen betalen[5]. Maar dit werd afgeslagen: er was gedurig door den gezant verzekerd dat men van Zeeland als provincie reeds zeker was (Engeland had er immers al voor in de beurs moeten tasten[6], en het gekibbel over het vijfde departement mocht, nu de Compagnie als geheel

1) Bijlage III, 24. - Echter schijnt Van de Spiegel ergens te kennen te geven dat eerder de wil dan de middelen den Prins ontbrak. ‘Het werk van de Mennoniten had de Prins al lang zelfs moeten klaaren.... hoe kan men zulke schoone gelegenheden over 't hoofd zien!’ (Aan Kinckel, 29 December 1786, bij Vreede III, 198).
2) Madame la Princesse croit être presque sûre que les Provinces de Gueldre, de Zélande, d'Utrecht, de Groningue et de Frise se réuniront en faveur du Prince, surtout si Votre Majesté vouloit l'assister d'un prêt peut-être de 100 mille écus pour pouvoir rassurer les Etats de Frise contre les mennonites qui leur dénoncent leurs capitaux à l'instigation des patriotes. Il est vrai que tout cela rend l'accommodation plus difficile.... - Hertzberg aan den koning, 21 December 1786.
3) Bijlage III, 16.
4) Bijlage III, 23.
5) Bijlage III, 20.
6) Hiervóór, blz. 61, noot 3.

tot nader order voor Engeland ongevaarlijk scheen te zullen blijven, door een regeering die op de kleintjes te passen had als een bijzaak worden beschouwd. - Voor Friesland heeft Harris nog een oogenblik een ingewikkelder operatie. voor den geest gestaan: de twee millioen zouden niet door het huis Hope worden verschaft, maar door den Prins opgenomen op onderpand van zijn duitsche bezittingen; hij zou vijf procent ontvangen, drie van de Friezen en twee van Engeland[1]. Op deze wijze zou de engelsche regeering zoowel de Friezen als den Prins van zich afhankelijk maken. Maar dit plan moest worden opgegeven; de Prins heeft blijkbaar deze transactie geweigerd, als reden opgevende dat zijn bezittingen reeds te veel bezwaard waren om aan zoo iets te denken[2].

Dit geval der friesche hypotheken leert ons mede hoe de hollandsche zaken in Engeland werden aangezien. Het was niet zoozeer een principieel bezwaar tegen de voorgestelden maatregel dat het antwoord der engelsche regeering zoo lang had doen uitblijven, maar Lord Carmarthen (eerst trouwens door ongesteldheid verhinderd), had haast geen gelegenheid gevonden om er Pitt's aandacht op te vestigen. Pitt liet zijn minister van buitenlandsche zaken zeer weinig vrijheid, die deze, een elegant zonder andere dan mondaine pretensies, ook niet sterk begeerde. Een zaak als de thans voorgestelde bv. was niet zonder Pitt af te doen. Maar Pitt was door andere zaken geheel in beslag genomen; die betreffende de Republiek golden bij hem nog niet voor dringend.

Harris ging nog met een ander, grooter plan om: een prinsgezinde verbintenis, navolging der patriotsche van Augustus jongstleden. Het was een publiek geheim dat deze in regentenkringen kwalijk slaagde. Wat bestemd was geweest om te vereenigen bleek te verdeelen: de hollandsche regenten met name, ook de meest anti-prinsgezinde, maakten bezwaar het door de democratie hun opgedrongen manifest te teekenen. Juist was dit op de jammerlijkste wijs gebleken op de Octobervergadering van Vaderlandsche Regenten te Utrecht[3]. Harris wilde nu doen uitkomen, dat veel lieden van rang de andere zijde toegedaan waren. Hij ontwierp een statuut in drie artikelen, waarbij de onderteekenaars zich verbonden de

1) Bijlage III, 20.
2) Bijlage III, 24.
3) Vgl. *Bijdragen en Mededeelingen Hist. Gen.* XX, 188.

bestaande constitutie, zoo van de Republiek als van elk der gewesten afzonderlijk, de onafhankelijkheid van den staat en de 'ware Christelijke gereformeerde Religie' te zullen handhaven, geen inbreuk op de 'Privilegiën en voorregten, handvesten en costumen van alle de Edelen, Burgeren, Gildens en Ingezetenen van dit Gemeenebest' te zullen dulden, en elkander daarvan het daadwerkelijk genot te verzekeren, tevens elkander schadeloos houdende 'voor alle schadens en onheilen, die aan een van hun zouden kunnen komen te gebeuren'[1]. Het ideaal van Harris was, dat de onderteekenaars in elke provincie een tweetal afgevaardigden zouden verkiezen om, onder zijn toezicht, een centraal bureau der oranjepartij uit te maken in den Haag of te Delft[2]. Stond de engelsche regeering toe dat hij zich aan het hoofd stelde van zulk een onderneming? Daar Lord Carmarthen hem zonder antwoord liet, vroeg Harris het aan Pitt zelf[3]. Het bescheid was zooals hij het wel verwacht moet hebben: thans, gaf Pitt ten antwoord, mocht de partij haar krachten nog niet met de patriotten meten; Engeland was nog niet in de gelegenheid haar openlijk bij te staan wanneer Harris thans een crisis uitlokte[4].

Wij mogen veilig het vaderschap der prinsgezinde Acte van Verbintenis aan Harris toekennen, al noemt hij het ontwerp het werk van een 'uitgelezen getal vrienden'[5]. Een zoo vertrouwd vriend ten minste als de oude Willem van Citters kreeg er eerst den 2^{den} December kennis van, nadat het ontwerp reeds veertien dagen lang in handen van den Prins en de Prinses was geweest, die

1) Bij Vreede, III, 34. Het stuk dat in bijlage III, 17 als ingesloten wordt vermeld is de fransche tekst dezer artikelen, geheel gelijk aan den franschen tekst bij Vreede t.a.p.
2) Bijlage III, 17.
3) Harris aan Pitt, 28 November 1786 (*Diaries* II, 207).
4) Of course we cannot encourage any party in the Republic to incur risks in which we cannot support them; nor would it, I conceive, be desirable that, under such circumstances, the strength of the parties opposed to each other should be brought to a test. The great object now seems to be that to which I conceive you point, to endeavour to keep together a party which may act with advantage, both for their own country and for us, on some future day, if it should arrive. But they must in a manner lie by for the present; and support from us, which too openly or actively avowed itself, would commit the honour of this country without doing good, and might, perhaps, force on a crisis which would either lead us to a war, or make the state of the Republic, and particularly of our friends there, still more desperate. - Pitt aan Harris, 5 December 1786 (*Diaries* II, 211).
5) Bijlage III, 17.

'huiverig waren er hunne goedkeuring aan te geven'[1]. Natuurlijk dat een wenk van het hof het tot stand komen der associatie meer dan iets anders zou hebben bevorderd. Nu de wenk uitbleef, was Harris op zijn eigen overredingskracht aangewezen. In December werden Van de Spiegel en andere vrienden in Gelderland en Friesland bewerkt; doch alleen de Zeeuwen werden terstond bereid gevonden hun namen te leenen. De anderen vreesden Hollands weerwraak tegen hun provincie en personen en begeerden stellige verzekering van machtigen steun, eer zij zich bloot gaven[2]. Eerst in Januari is uitvoering aan het plan gegeven, in Zeeland alleen.

Van Amsterdam is bij de plannen van Harris in dezen tijd te nauwernood sprake. Die stad had hem in den afgeloopen zomer geheel teleurgesteld, door hare medewerking aan zijn arbeid, zij het ook niet ronduit, te weigeren. Sedert was zij door de Septembergebeurtenissen geheel verrast, en had in haar verlegenheid niet beter weten te doen dan zich bij de heftigste voorstellen van het driemanschap schoorvoetend aan te sluiten. Aan het bijeentrekken van het hollandsche cordon en aan de schorsing van Willem V als Kapitein Generaal stond zij medeplichtig. Rendorp, de vreesachtige leider, zocht, ten einde raad, bij Vergennes heul[3], die het tegenover de patriotten niet recht aandorst zich over hem te ontfermen, al verschilden zijn intieme gedachten niet zoo zeer van die van den amsterdamschen burgemeester. Niettemin, Rendorp wilde nog iets beproeven, zonder veel hoop reeds meer op goed gevolg; hij ging gedrukt onder het vooruitzicht van zijn aanstaand aftreden op 1 Februari, met de zekerheid dat zijn aartsvijand Hooft hem - volgens den rooster - opvolgen zou. Het ontbrak overigens niet aan bittere ontevredenheid tegen de driemannen te Amsterdam: de meerderheid van de vroedschap, van de kamer der Oost-Indische Compagnie, van den groothandel, van het bankiersbedrijf was ontegenzeggelijk tegen hen. 'Sedert een week of drie schijnt de handel te Amsterdam wel haast stil te staan,'

1) Van Citters aan Van de Spiegel, 2 December 1786 (bij Vreede III, 30). - Ook in den brief van Harris aan Kinckel van 26 November (bij De Jonge, blz. 110) is van het plan sprake als van iets, dat nog aan Van de Spiegel moet worden medegedeeld.
2) Bijlage III, 20.
3) Je me trouverais très honoré, Monsieur, si les raports entre Votre Excellence et moi pouvaient devenir plus particuliers. - Rendorp aan Vergennes, 25 September 1786.

schrijft Thulemeyer den 29sten September. Dat was het gevolg van de patriotsche agitatie die tot antwoord diende op de onderneming tegen Hattem en Elburg. Amsterdams goede geld werd aan het legioen van Salm en aan het cordon met handen vol weggesmeten: op het eind van 1786 reeds kwam de provincie Holland zestien millioen te kort[1]. Maar wat zouden de aristocraten aanvangen? Namen zij de prinsgezinde massa niet te hulp - en deze was niet te krijg dan op voorwaarden strijdig met hun staatsgezind verleden - dan stonden zij machteloos tegen het patriotsch geweld, dat reeds in onderdeelen de beweging organiseerde om hen van het kussen te stooten zoodra zij in ernst gevaarlijk wilden zijn.

Geen overleg met Harris aandurvend, en omgekeerd zelf van de gezindheid van Frankrijk onzeker, wilde Rendorp nog beproeven Pruisen voor zijn plannen te winnen. Kort voor half October zond hij Van der Hoop op Goertz af, met de mededeeling dat Amsterdam een energieken stap voor had; kon Pruisen de stad, zoo noodig, zijn krachtigen steun verzekeren[2]? Doch met Pruisen, dat nu immers het zijne meende gedaan te hebben, was niet ver te komen in dezen tijd. Alles wat tot een redelijke bevrediging leiden kon had 's konings goedkeuring, mits men maar niet van daadwerkelijke hulp sprak. Dit was het stereotype antwoord dat op al de door Goertz overgebrachte voorstellen of aanloopen tot voorstellen gegeven werd te Berlijn, onverschillig uit welken hoek zij waren gekomen.

Den 25sten October deed Amsterdam den als energiek aangekondigden stap, welks energie echter wij betwisten mogen. Het was een laatste poging om de idealen der oud-staatsgezinde partij te redden uit den alom opflikkerenden brand, waarin zij dreigden om te komen. De steun van Amsterdam tegen den Prins werd voor het laatst den driemannen aangeboden, op voorwaarde dat de eischen der democratie althans in Holland bleven afgewezen. Dit was de beteekenis van den stap; de vorm was een breedvoerig voorstel in de Staten van Holland, waarbij de gedeputeerden der stad, ‘gevoelig aangedaan’ over ‘de kwijning der Fabricquen, het verloop van den Koophandel, en de drukking van 's Lands Financiewezen,’ en begeerig ‘het nederstorten’ van de Republiek door krachtdadige

1) Bijlage III, 18.
2) *Denkwürdigkeiten* II, 133; vgl. Bijlage III, 26.

middelen te voorkomen, in bedenking gaven met allen ijver het werk der bemiddeling in Utrecht bij de hand te nemen, en uit te werken dat deze ook van de zijde der stad Utrecht werd aangenomen; dat verder ‘de situatie der stad Utrecht zodanig wierde ingerigt, dat dezelve tot vrije deliberatiën geschikt bevonden werde, en dat aan de Leden van den Staat en andere, vrij acces tot en reces uit de Stad werde bezorgt;’ dat de verschillende provinciën eene commissie zouden benoemen ‘ten einde alle gepaste middelen te beraamen tot herstel van de rust en het vertrouwen tusschen de Hooge Bondgenooten zelve; eindelijk dat, om alle aanzoeken van anderen, omme zich met de huishoudelijke beschikkingen dezer provincie [van Holland] te bemoeyen, af te snijden, een Commissie van eenige Leden van de Regeering dezer Provincie behoorde te worden gedecerneert, om behoorlijk te onderzoeken *de bornes van de uitvoerende magt*, zo van den Stadhouder als Kapitein-Generaal en Admiraal, en omtrent de waarneeming der bedieningen, plichten en praeeminentiën daaraan verknocht, zodaanig Plan en Instructien te concerteeren, als met de Hoogheid van de Souverainiteit,.... en met het algemeen welzijn van den Lande meest overeenkomstig zoude geoordeeld worden’[1)].

Men ziet waar het op aan ging. De regeeringloosheid in de provincie Utrecht, bedreiging voor Hollands rust, moest een einde nemen, en wel een zoodanig waarbij de democratie haar hoofdeisch, erkenning der revolutionnaire regeering, verloor; immers de voorwaarde waarop de stad verklaard had alleen in de bemiddeling door de provinciën te zullen bewilligen, werd niet toegestaan, en de clausule van het geschikt maken der stad tot vrije beraadslaging doelde duidelijk op ontwapening. In haar eigen zaken verkoos Holland geen bemiddeling van wien ook te aanvaarden; het eenige middel om er aan te ontkomen was, de geschilpunten eens en vooral te beslissen door het ontwerpen van duidelijke instructiën voor den Stadhouder, Kapiteinen Admiraal-Generaal. Daarmede zoude iets bepaalds worden bereikt; men zou tot een eindpunt komen. Verandering van de constitutiën der hollandsche steden lag voor Amsterdam ver aan gene zijde van dit eindpunt. Het stilzwijgen daarover is hier bewijs.

Bepaling van de grenzen der uitvoerende macht was jaren

1) *Jaarboeken* 1786, blz. 1307.

lang het wachtwoord geweest der hollandsche regeeringspatriotten. De volkspatriotten hadden er een ander naast en eerlang boven gesteld: gematigde volksregeering in de plaats der volstrekte familieregeering. Het opmaken der door Amsterdam verlangde instructiën kwam op hun program voor, doch slechts als onderdeel ‘eener Grondwettige Herstelling, te ontwerpen door gecommitteerden zo uit de Regenten *als uit de Burgerijen*, en met onderlinge goedkeuring te bepalen, waartoe onderteekenaren verzoeken, dat binnen twee maanden in de onderscheiden Provintiën gecommitteerden mogen benoemd zijn,’ bij gebreke waarvan de regenten ‘behooren te begrijpen, dat hunnen Val, en die van hun Nakomelingschap, het gevolg van hun zelfbelang zal zijn.’ Zoo werd het geformuleerd op de vijfde nationale vergadering van vrijcorpsen, den 15^{den} November 1786 en volgende dagen te Utrecht gehouden, en de hollandsche vrijcorpisten verschilden alleen in zooverre van hun bondgenooten, dat zij dien eisch wilden uitgedrukt hebben in provinciale verzoekschriften, in plaats van in één nationaal adres, gelijk Utrecht begeerde[1)].

De driemannen kozen de verstandigste partij. Zij maakten het voorstel van Amsterdam commissoriaal aan het groot-besogne, met het stellige voornemen, het op het punt der instructiën tot conclusie te brengen. Zoo zouden zij dit hoofdpunt winnen tegen de prinsgezinde oppositie, bij welke Amsterdam zich ditmaal niet zou kunnen aansluiten. De rest was van later zorg. Zij zelf zagen tegen de afrekening met de democratie weinig minder op dan Amsterdam, maar zij waren niet vrij, en moesten van den nood een deugd maken. Rendorp en de zijnen ten minste zouden zij gaarne als prooi der democratie zien vallen als het uur gekomen was. Eerst zou men dus van de amsterdamsche aristocraten alle hulp hebben die men met mogelijkheid nog van hen eischen kon, en daarna zouden zij niettemin worden overgeleverd. Het kon voor de driemannen niet beter treffen dan het deed.

In de berichten van Vérac wordt dan ook slechts met ironie over Rendorps stap gesproken. Waarom heeft hij het indienen van het voorstel aan personen van den tweeden rang overgelaten? heet het in een dépêche van 31 October. Waarom komt hij er zelf niet voor werken in den Haag? ‘Hij weet wel dat

1) Notulen bij Dumont-Pigalle, Q Q Q Q (Rijksarchief).

hij het niet lang meer maken zal, en den eersten Februari zal hem niets overblijven dan de rust op zijn Marquette'[1].

Het was te laat, de oud staatsgezinde politiek had afgedaan, De democraten, het gros althans, hebben niet den indruk gehad dat zij door het voorstel van Amsterdam in werkelijke ongelegenheid waren gebracht. Zij mochten over traagheid der driemannen te klagen hebben, dat dezen hen aan Rendorp verraden zouden hebben zij niet ernstig gevreesd. Zij meenden wel voort te kunnen gaan met den Prins te tarten en de aristocratie daarenboven.

Met dit al, het is de laatste maal in den patriottentijd dat de aristocratie haar behoud zoekt in anti-prinsgezindheid. Zeker niet zonder verband met dit feit is een ander, tot nu toe weinig of niet bekend: dat in deze maanden de mogelijkheid althans van een overleg der democratie met Oranje zich aan sommiger begrip nog eenmaal heeft geopenbaard.

Het is maar een schamele episode bij het geheel der gebeurtenissen, maar eene waarin toch bovenal zal worden belang gesteld.

Wij hebben gezien in welke moeilijkheden zich Goertz bevond. Vérac gedroeg zich als ging diens gansche zending hem niet aan, en de pensionarissen namen van de aanwezigheid van den buitengewonen gezant ook geen notitie. Zij waren zelfs niet te bewegen hem een onderhoud toe te staan. Het werd Goertz dus geheel onmogelijk gemaakt, zich met de officieele patriotsche partij in verbinding te stellen. Thulemeyer was voor tusschenpersoon volstrekt ongeschikt: de pensionarissen hadden al jaren geleden geweigerd hem te ontvangen. Zoo kwam Goertz op het denkbeeld, zich te bedienen van den pruisischen consul te Amsterdam, Chomel, die patriot was en een aanzienlijk lid van de onlangs in de stad zijner inwoning opgerichte Vaderlandsche Societeit. Hij was een Hollander, koopman en assuradeur, firmant in het huis Chomel en Jordan, dat een geruchtmakend geschil had gehad over rechtsweigering met de republiek Venetië,

1) Met hoe weinig ontzag de amsterdamsche deputatie die het voorstel ingediend had door de driemannen behandeld werd, blijkt ook uit het voorgevallene naar aanleiding van een aanmatigenden brief van Holland aan Friesland, waardoor de kloof tusschen beide provinciën opnieuw werd verbreed (*Jaarboeken* 1786, blz. 1297). De heeren van Amsterdam meenden eerst tegen het verzenden van dezen brief te protesteeren, maar lieten dit na op hevig uitvaren van De Gijselaar, die hen bedreigde 'de dénoncer cette démarche au peuple. - Les députés d'Amsterdam ont faibli, et la lettre a été adoptée.' - (Thulemeyer 3 November 1786). - Men ziet wat zulk een dreigement in deze vergadering reeds vermocht.

een geschil waarin de Staten Generaal, op aandrang van Holland, zich ten gunste van het handelshuis hadden gemengd[1]. Naar aanleiding van deze zaak had Chomel kennis gemaakt met de driemannen, die hij voor zijn zaak had weten warm te maken en aan wie hij eenige persoonlijke verplichting had[2]

Vaderlandsche Societeiten waren in het laatst van '85 en het begin van '86 alom in de hollandsche steden opgericht. Zij waren het vereenigingspunt van de voorstanders der 'grondwettige herstelling', m.a.w. van de burgers die aandeel verlangden aan het bestuur. Die te Amsterdam werd gepatroniseerd door Bicker en Abbema, leiders van de minderheid der amsterdamsche vroedschap, welke minderheid in haar geheel als lid toetrad. De toon werd er aangegeven door kooplieden van eenig aanzien, als de gebroeders Nicolaas en Jacob van Staphorst, en door jonge advocaten, als Rutger Jan Schimmelpenninck, sedert 1785 te Amsterdam gevestigd en reeds met tamelijk wat practijk; men weet dat hij de aandacht op zich gevestigd had door in zijn proefschrift *de imperio populari caute temperato* (over de naar den eisch gematigde volksregeering) de wenschen te verdedigen die de patriotsche burgerijen terzelfder tijd uitdrukten in het Leidsch Ontwerp, en in vervulling brachten in de constitutie der stad Utrecht. - Behalve de Vaderlandsche Societeit voor de meer aanzienlijke patriotten, bestond er te Amsterdam nog een Burger-Societeit met lager contributie, onder leiding van den advocaat Hespe en den uitgever Verlem.

Op het Loo waar men de betrekkingen van Chomel zeer wel kende, had men Goertz een ongunstig denkbeeld van hem zoeken te geven[3], wat niet verhinderde dat de gezant zich in zijn verlegenheid al spoedig tot hem wendde. Hij wilde dat Chomel hem een onderhoud met de driemannen verschaffen zou. Den 30sten September ontmoetten beide mannen elkander voor het eerst; Chomel verzocht den volgenden dag bij Van Berckel toegang voor Goertz, maar werd afgewezen. Na deze teleurstelling vond hij den gezant gewilliger dan te voren,

1) *Resolutiën Staten-Generaal* 1777-1786 passim, vgl. *Politieke Kruyer* n°. 235.
2) Homme fort honnête et qui a des obligations particulières au parti patriotique. - Vérac 24 October 1786. - Het is niet anders te denken of deze Chomel is dezelfde als de 'uitgeweken hollandsche bankier Chomel' in het artikel van Alexis de Valon, *le Marquis de Favras*, Revue des Deux Mondes Juni 1851. Hij zou zich dan in de geschiedenis van dien ongelukkigen markies als aanbrenger hebben laten gebruiken door de politie der Nationale Vergadering (1789).
3) Bijlage III, 35.

om naar een plan te luisteren dat hij hem aanstonds voorgeslagen had: dat hij, Chomel, zoude zien hoe ver men komen kon door met de patriotsche burgers te onderhandelen buiten de regenten om. Goertz verzocht hem, zoo mogelijk met bepaalde voorstellen terug te keeren.

Den 14^{den} October was Chomel bij den gezant terug en had Schimmelpenninck medegebracht. In overleg met eenigen hunnen medeleden van de Vaderlandsche Societeit hadden zij zes voorwaarden opgesteld, die de democratische partij in elk geval door den Prins zou willen zien toegestaan. Het waren:

1°. De vroedschap gekozen als te Utrecht, bij elke vacature door een vast aantal uit en door de burgers gekozen kiezers.
2°. Bevoegdheid aan deze kiezers toegekend, om de regeering over de bezwaren der burgers te onderhouden.
3°. Keuze van den magistraat door den Stadhouder, uit dubbeltallen hem jaarlijks door deze kiezers aangeboden.
4°. De ridderschappen in de landprovinciën zullen zichzelf voltallig houden, zonder recommandatie of nominatie door den Stadhouder.
5°. Officieren, en kamerheeren van den Prins, van alle stedelijke, gewestelijke en Uniecolleges uitgesloten.
6°. Uitoefening van het recht van patenten in vredestijd door de Staten-Generaal, behoudens bewilliging der provincie waar zich de troepen bevinden.

Men ziet wat het zwaarst woog: de drie eigen eischen gaan voorop, drie van het officieele patriotsche program overgenomen eischen komen achteraan. Mogen wij Goertz gelooven, dan zou Schimmelpenninck zelfs door hem bewogen zijn van de punten 4 en 5 af te zien[1)]. Chomel, wiens berichten over deze onderhandeling ons mede ten dienste staan, meldt hiervan niet. Goertz stelde van zijn kant den eisch van onmiddellijk herstel van den Prins in Kapiteinschap-Generaal en haagsch commando, en verlangde dat zijn bezoekers beter gemachtigd terug zouden keeren; het moest een stap worden van de georganiseerde democratisch-patriotsche partij. Voor hem was deze

1) Bijlage III, 28. - Ik ben met het mededeelen van stukken over deze onderhandeling wat ruim geweest, omdat in Goertz' *Denkwürdigkeiten* II, 152 zoo weinig in bizonderheden wordt getreden. Schrijver verwart daar de Vaderlandsche Societeit, van welke de voorstellen afkomstig waren, met de Vergadering van Vaderlandsche Regenten. Deze laatste was het die sedert 1783 bestond, niet de Vaderlandsche Societeit. Vgl. mijn opstel in *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* XX.

onderhandeling een middel, om van de wenschen der democraten op de hoogte te komen en hun dispositiën ten opzichte van den Prins te verbeteren. Hij waagde zich op glad ijs, want hij wist reeds zeer wel dat hij het hof niet achter zich had, en dat de Prins en de Prinses den hoofdeisch, keuze der vroedschappen door het volk, nimmer vrijwillig zouden toestaan. Maar hij meende dat, waar alle deuren op één na zich voor hem sloten, hij ten minste die ééne open houden moest. Een onderhandeling met het fransche gezantschap of met de pensionarissen ware hem veel liever geweest, maar hij werd niet toegelaten die aan te vangen.

Te Berlijn was men verheugd dat althans een deel der patriotten zich met Goertz in onderhandeling had begeven, en moedigde men hem aan deze kans niet te laten glippen. Goertz zag echter in, waar de groote moeilijkheid lag : bij vervulling van de wenschen der Vaderlandsche Societeit zou het land niet meer oligarchisch geregeerd blijven, en er bestond een stadhoudersgezinde oligarchie zoo goed als een anti-stadhoudersgezinde. 'Of nu de Prins' schrijft Goertz, 'die eindelijk van wijzigingen in de regeeringsreglementen heeft gesproken[1)], maar zulke wijzigingen toeliet als de natie inderdaad blijkt te verlangen'[2)].

Intusschen had Schimmelpenninck zich in betrekking gesteld met de burgercommissie te Woerden tot expeditie der militaire zaken, welke aan het hoofd stond van den hollandschen vrijcorpistenbond. Een aantal invloedrijke democraten waren in deze commissie vereenigd: Costerus uit Woerden, Reyer van den Bosch uit Delft, Heldewier en Pieter Vreede uit Leiden, en anderen. Zij zeiden, in het algemeen, dat zij voor een democratisch monsterpetitionnement waren aan de Staten van Holland, waaruit dan de Prins zou mogen zien dat de vrijcorpsen het niet zoozeer op hem gemunt hadden als wel op de aristocraten.

Juist in dezen tijd zonden, met die van Haarlem (19 October) te beginnen, inderdaad een aantal hollandsche burgerijen adressen bij de Staten in, maar zij bevatten niets om den Prins gerust te stellen; integendeel, het waren brallende dankadressen van het gewone maaksel, die zich de pensionarissen van tijd tot tijd lieten aanbieden, en waarin de maatregelen die zij in de Staten hadden doorgedreven hemelhoog werden geprezen, in dit geval de schorsing van den Prins. De commissie van Woerden liet

1) In het 20 October aan de pruisische regeering verzonden stuk (hiervóór blz. 107).
2) Bijlage III, 28.

verder niet van zich hooren. Chomel bleef even wel hoog opgeven van de bruikbaarheid van zijn plan: tegen een monsterpetitionnement, waarbij op herstel van den Prins werd aangedrongen op voorwaarde van voorafgaande inwilliging der democratische eischen, zouden de pensionarissen niet bestand zijn, zeide hij[1]. De moeilijkheid bleef dat Goertz voor de teruggave van het commando de prioriteit verlangde[2]. Ieder begreep dat een plotselinge terugkeer van Willem V, eer de democraten hun voorwaarden met hem hadden kunnen maken, een oranjeoproer beteekende, en waarschijnlijke terugkeer van geheel het oude regime.

Goertz begon overigens in zijn verlatenheid de onderhandeling met de democraten meer en meer als een uitredding te beschouwen. Er bleef hem werkelijk niets anders over. Weer had hij Chomel op Van Berckel afgezonden, en ditmaal dan had deze, om van den gezant eens voor al af te komen, in een onderhoud bewilligd. Den 10^{den} November had het plaats; De Gijselaar, Zeeberg en Van de Kasteele, tweede pensionaris van Haarlem, waren er bij tegenwoordig. Het lustte hun, koninkje te spelen tegenover den Pruis. Nauwelijks had deze bescheidenlijk zijn eerste gelegenheidsgezegden kunnen debiteeren, waarin iets van wenschelijk herstel van orde en eendracht voorkwam, of zij vielen uit, dat zij immers orde hadden in Holland, dat zij die wel zouden weten te scheppen in de provinciën ook. Of de koning van Pruisen met zijn dienaars placht te onderhandelen in stede van hun te bevelen? De Prins kon terugkomen zoo hij verkoos, gelijk hij immers ook vrijwillig heengegaan was; wat hun aanging kon hij echter ook wegblijven. Hij moest niet rekenen ooit weer als Kapitein-Generaal te fungeeren als hij de regeerings-reglementen niet afschafte, want zijn slaven in de Staten-Generaal waren niet langer te dulden. De koning van Pruisen was kwalijk onderricht; hun geschillen met den Prins gaven geen stof tot interventie[3]. Anderhalf uur lang voeren zij zoo tegen hem uit; hij kwam te nauwernood aan het woord, en mocht eindelijk heen, zijn ergernis bij Harris luchten[4].

Het was op herhaald aandringen zijner regeering dat hij zich zooveel vernederende moeite had moeten geven om althans te

1) Bijlage III, 31.
2) Bijlage III, 35.
3) Bijlage III, 31.
4) *Diaries* II, 203.

worden ontvangen, en dit was nu het einde. Te Berlijn voelde men nu toch eindelijk evenzeer als Goertz het deed dat het tijd werd uit de doodloopende steeg te geraken, waarin 's konings onberadenheid zich had gewaagd. Er moest de een of andere uitweg gevonden worden, wilde men althans niet besluiten tot een smadelijk rechtsomkeert. Nu de pensionarissen zóó tot Goertz hadden durven spreken, scheen men te mogen besluiten dat Frankrijk Pruisen geen uitweg openen zou. 'Gij moet nu in 's hemels naam zien hoever gij met de democraten komen kunt,' schreef de koning Goertz aan; 'ware de Prins het met hen eens, zij zouden misschien de officieele patriotten kunnen overrompelen'[1].

Het begint nu belangrijk te worden, meendet gij? Och arm, het is, nauwelijks aangevangen, hiermede ook al weder bijna gedaan. Op het oogenblik dat iemand eindelijk tot het volk zelf zocht te gaan om te weten wat het wilde, en om op te sporen tot welke politieke daad het al of niet in staat mocht zijn, kwam de fransche diplomatie, als had zij het gevaarlijk oogenblik op de minuut af onderscheiden, nog juist tusschenbeide.

De zaak is, dat de krachtsontwikkeling der democratie in Holland Vergennes ernstig begon te verontrusten. Harris heeft, toen hij van de artikelen der Vaderlandsche Societeit vernam, zeer ten onrechte aan Kinckel geschreven dat het onuitputtelijke fransche vernuft alweer een bastaardje verwekt had[2]: in werkelijkheid waren de artikelen niet alleen buiten

1) La conduite des pensionnaires à votre égard et le voyage de M. de Brantzen sont sans doute d'un mauvais augure pour la bonne foi et les intentions sincères de la Cour de France. Dans cette situation, je suis de votre avis qu'il n'y a pas d'autre ni de meilleur parti à prendre pour le Prince que de s'attacher au parti démocratique, qui a la force en main, pour subjuguer le parti patriotique, et de consentir que la prérogative Stadhouderienne soit fixée. Si le Prince peut conserver la nomination des magistrats, même par une double présentation; si le Prince ne cède les patentes militaires qu'aux Etats-Généraux, ce semble que ce sont deux grands points de gagné, et qu'il conserve par ce moyen l'essentiel de son autorité.... Si ces principes sont agréés par le Prince et la Princesse d'Orange, comme je me flatte, et comme vous ne manquerez pas de leur conseiller de ma part de la manière la plus pressante,
sera nécessaire que vous preniez de concert avec le Sr. de Thulemeier et les amis de la maison d'Orange les mesures les plus promptes et les plus efficaces pour mettre ce plan en mouvement et pour le faire pousser par les chefs du parti démocratique, et c'est sur quoi j'attends vos rapports ultérieurs. - De koning aan Goertz, 17 November 19786.

2) L'association patriotique est aussi accouchée d'un projet, vous sentez que la France est le père de tous ces bâtards, qui ne voyent le jour que pour embrouiller les affaires.... Harris aan Kinckel, 25 October 1786 (bij De Jonge, 109).

Frankrijk om geboren, maar gingen Vergennes' bedoelingen op heel wat anders af dan zulke kinderen het aanzijn te geven. Hij beschouwde het veldwinnen der democratie als een ramp, en vroeg gedurig inlichting of het wel noodzakelijk was haar zooveel toe te geven[1].

Mede om deze vrees, ook nog door andere redenen bewogen, begon Vergennes thans van de uitdagende houding, half September en vervolgens tegenover Pruisen aangenomen, vrij wat terug te komen. De proef die hij op Frederik Willem II genomen had was immers geslaagd: het middel behoefde nu niet nogmaals te worden toegediend, ja alles moest raden er spaarzaam mede te wezen, om er de werking niet van te bederven vóór den tijd. Zoodra hem de oude weg weder veilig scheen, keerde hij tot de plannen van den afgeloopen zomer terug, en wilde beproeven met en gedeeltelijk door middel van een immers niet te weerbarstig gebleken Pruisen de partijen in de Republiek ‘tot rede te brengen’. Aan Pruisen was daarbij de zeer ondankbare taak toegedacht van op Willem V te werken, maar Vergennes' eigen taak was vooral niet gemakkelijker. Hij wist het genoeg: niet alleen de Prins, ook de patriotten verwijderden zich ver van wat hij voor onzen staat het redelijke midden achtte. Sedert zij in de zomermaanden zijn plan, van in de voorwaardelijke teruggave van het haagsche commando Pruisen een lokaas voor te houden, gedwarsboomd en ten leste verijdeld hadden, begreep hij wel dat de Republiek hem dreigde te ontglippen. Hoe ver was de tijd heen dat Vauguyon het gansche spel naar wenken uit Versailles besturen kon! Er waren nieuwe krachten in het werk, die Vérac niet beheerschte en van wier omvang en strekking men zich in Frankrijk geen juiste voorstelling had gevormd. Anders en beter dan tot nu toe over wat in de Republiek omging onderricht te worden werd noodzaak. Er klonken waarschuwende stemmen. Allereerst zeker mag die van Brantsen worden voorondersteld, van wiens bekwaamheden en karakter Vergennes een goeden dunk had. Brantsen was in den grond een man naar het type van zijn amsterdamschen correspondent Huydecoper van Maarsseveen: te zeer tegen den Prins ingenomen om reeds aan overloopen te denken, maar met

1) Si on laisse prendre de l'ascendant à la démocratie, elle dégénérera bien vite dans une démagogie qui amènera l'anarchie et des suites bien plus redoutables que celles auxquelles on cherche à obvier. Je vous prie, Monsieur, de me dire votre avis sur cette manière d*envisager l'objet de la contestation présente. - Vergennes aan Vérac, 15 October 1786.

een afkeer van de volksheerschappij. Het ware hem zeer lief zoo de zaken in het vaderland wat konden worden gesust, en over de middelen om dit uit te werken heeft hij zich stellig met Vergennes onderhouden. - Verder hadden de berichten van de Saint-Simon sterk de aandacht getrokken, die voorheen steeds door Vauguyon geraadpleegd was, maar zich door Vérac en zijn staf geheel zag voorbijgegaan[1]. - Maillebois eindelijk, dien Vergennes steeds met onderscheiding behandelen bleef al was zijn actieve rol in de Republiek uitgespeeld, was in September over geweest en had den minister met kracht tegen de eigenzinnigheid der haagsche kabaal gewaarschuwd.

In het begin van October, zonder dat zijn komst aan iemand van het fransche gezantschap was aangekondigd, verscheen een fransch officier in den Haag, die voor een vertrouwd vriend van Vergennes te boek stond, de 'brigadier' du Portail. De meesten hielden het er voor dat hij gezonden was om de gangen van den Rijngraaf en Coetloury na te gaan. Anderen maakten er van dat hij een verzoeningsplan meebracht, dat door generaal Dumoulin (die werkelijk plotseling van Maastricht naar den Haag overkwam) aan den Prins en de Prinses zou worden megegedeeld[2], maar dit werd niet bewaarheid. Goertz dacht eerst dat het om een geheim onderhoud met hem te doen was, maar de officier meldde zich niet bij hem aan. Du Portail is ruim een maand in Holland gebleven, zich meermalen ongunstig over het beleid van zaken uitlatende[3]. De juiste beteekenis van zijn

1) Hiervóór II, 196 noot.
2) Dit bericht werd ook door Harris een oogenblik voor vertrouwbaar gehouden (dépêche van 3 October 1786, R.O.). - Hierdoor zal het komen dat du Portail als onderhandelaar vermeld staat bij Ellis, *History of the late Revolution in the Dutch Republic*, p. 149, hoewel nimmer een eigenlijke onderhandeling met hem heeft plaats gehad. - Ik heb hiervóór I, 15, noot 1, gezegd, dat ik op het boek van George Ellis terug zou komen. Het werkje steunt geheel op de gezantschapsberichten van Harris, gelijk de vroeger besproken *Introduction* op die van Yorke, en de *Mémoire* van Caillard op die van Vérac. Men vindt dus Ellis en Caillard weinig bij mij aangehaald: ik beschikte over hun bronnen. Beiden hadden dikwijls slechts hun eigen voorstellingen van vroeger te herhalen: Caillard stelde de dépêches voor Vérac, Ellis werkte mede aan die van Harris. Hij was niet Harris' secretaris van legatie, maar een huisvriend en helper, het laatste geheel officieus en op verantwoordelijkheid van den gezant (zie *Diaries* III, 256), dien hij vergezeld heeft naar den Haag, naar Parijs (1796) en naar Lille (1797). - Het is dezelfde Ellis die als 'one of the wits of Brooks's' en auteur der Rolliade voorkomt in Stanhope's *Life of Pitt*, I, 282. Uit zijn vermelde *History* blijken zeer opmerkelijke gaven.
3) Thulemeyer, Goertz, en Harris, passim; o.a. Thulemeyer 10 November, waaruit blijkt dat hij zich omstreeks dien datum nog te Amsterdam ophield, 'désapprouvant haut à la main la conduite de l'ambassadeur de France et de ses coopérateurs.'

zending kan slechts worden vermoed, daar zij in de bescheiden van het fransche ministerie van buitenlandsche zaken niet het geringste spoor heeft nagelaten. Dit is zeker dat zij bij Coetloury, die niet zulke machtige beschermers te Parijs had als de Rijngraaf, een hevige ontsteltenis veroorzaakte. Hij zond den 5den October een van zijn helpers, den haagschen jood Boas, op Goertz af, met de boodschap dat er voor een verzoening iets goeds viel uit te richten, wanneer Goertz toestemde in een nachtelijk onderhoud met hem, Coetloury, in het huis van den jood. 'Gij weet immers,' voegde Boas er bij, 'dat Coetloury de ziel van alles is, en de ambassadeur slechts zijn machine?' Goertz begaf zich om drie uur 's nachts naar Boas' huis, en kreeg daar het voorstel te hooren, dat de koning van Pruisen Vergennes bewegen zou hem, Coetloury, publiek karakter te verleenen, waarna hij aannam binnen het jaar de partijen te bevredigen; hij alleen rekende zich daartoe in staat. Goertz maakte er terecht uit op, dat de ander vreesde te zullen worden teruggeroepen[1]. Zoo was het inderdaad. Bij schrijven van den 9den November kondigde Vergennes de komst aan van den 'premier commis' van zijn departement, Gérard de Rayneval, een man van lange ondervinding en, ondanks zijn bescheiden titel, in alles Vergennes' rechterhand. 'Hij zal een levende instructie voor u zijn,' schreef, in een volgenden brief de minister aan Vérac[2].

Den 11den November kwam het bericht in den Haag aan. Het heele fransche hôtel was er van ontdaan. Coetloury verdween naar Parijs, in de hoop van bij de tegenstanders van

1) Ziehier Coetloury's beweringen voluit: 'que les affaires ici ne pouvant s'arranger qu'uniquement par la Cour de France, qu'il en voit encore, si cette Cour veut complaire à Votre Majesté, les moyens, mais que ce Païs étant dépourvu de têtes et le Comte de Vergennes ne connoissant pas assez l'état véritable de ce qu'on peut accorder ou refuser, l'Ambassadeur et personne d'autre n'ayant ni le talent, ni le crédit, mais le Comte de Coetlouri ayant tout fait par ordre du Ministère, et nommément du Comte de Vergennes, et ayant les dispositions sincères de rendre ce grand service à tous les intéressés, il voit l'unique moyen que Votre Majesté demande au Comte de Vergennes qu'il l'employât lui seul avec un titre public, et qu'alors il pourroit proposer à S.M.T.C. les moyens pour remettre d'une manière acceptable les affaires, au plus tard dans l'espace d'un an.' - 'J'ose douter,' voegt Goertz er bij, 'que Votre Majesté veuille entrer dans de telles idées.... Le Comte de Coetlouri demande un secret absolu de notre entrevue, disant qu'il est dans une position délicate, et que la proposition doit venir de Votre Majesté, ce qui annonce, je crois, qu'il s'attend à être rappelé' (Goertz 6 October 1786). - Om te bewijzen hoezeer hij het vertrouwen van Vergennes genoot, vertoonde Coetloury diens dépêche op blzz. 329-330 van ons vorig deel afgedrukt.

2) Bijlage III, 37.

Vergennes gehoor te zullen vinden. Hij vermaande Goertz nog op het zeerste, Rayneval toch geen vertrouwen te schenken, maar liever af te wachten welk gevolg zijn eigen stappen bij het fransche ministerie mochten hebben. - Goertz echter was scherpzinnig genoeg, om althans hem te doorzien[1].

Door de geruststellende berichten uit Berlijn hiertoe aangemoedigd, zond Vergennes Rayneval naar den Haag met de ernstige bedoeling om de zaken met Pruisen en den Prins te schikken. De gevoeligheid der Republiek zou daarbij zooveel mogelijk worden ontzien: men vertrouwde dat zoodra de belanghebbenden elkander hadden verstaan, een bemiddeling door de provinciën zelve de vorm zou kunnen zijn waaronder de te treffen geheime overeenkomst haar sanctie zou krijgen[2]. Welk een verblinding, zich voor te stellen dat op deze wijze de afschaffing of herziening der regeeringsreglementen ooit ware te verkrijgen! Want hierom bleef het Vergennes te doen; verder moest de macht van den Stadhouder zoo mogelijk op hem bijstaande raden worden overgebracht, zoodat het stadhouderschap slechts een eerepost bleef. De eischen waren dus in werkelijkheid niet gering; het verschil met vroeger was enkel hierin gelegen, dat men ernstiger voor had tot een vergelijk te komen, omdat het voortduren der tweespalt die thans in de Republiek heerschte tegen Frankrijks belang was, en men al te goed inzag dat een verdrijving van het oranjehuis niet tot de mogelijkheden behoorde, al zou het maar wezen om Pruisen. Vergennes achtte de gelegenheid nu zeer gunstig tot een voor Frankrijks belangen voordeelig vergelijk, omdat Frederik Willem II zich door de onberaden zending van Goertz had bloot gegeven, en er iets voor over hebben moest zoo men hem toestond zijn figuur te redden.

Maar den franschen onderhandelaar wachtten niet voorziene moeilijkheden. Men kende trots alles de verhoudingen in de Republiek toch slecht te Versailles; nadat tot Rayneval's zending besloten is moet men nog worden ingelicht, wat eigenlijk de oorspronkelijk aan het stadhouderschap toekomende rechten zijn; en van den naijver der provinciën op haar zelfstandigheid, die een bemiddeling als de bedoelde noodzakelijkerwijs moest

1) Goertz 14 November 1786. - 'Le noble comte' (Bijlage II, 42) liet in den Haag een speelschuld van 27.250 livres aan Harris achter. (Harris aan Eden, 10 April 1787, *Journal and Correspondence of Williams, first Lord Auckland*, I, 407).

2) Bijlage III, 37.

doen mislukken, had men geen begrip. Ook niet van wat er onder de patriotsche partij zelve gistte; Rayneval zou het spoedig ondervinden.

Den 18den November kwam hij in den Haag aan. Den 19den had een eerste bespreking met de pensionarissen plaats. Zij hielden zich met opzet zoo onhandelbaar mogelijk. Wat had de zending te beteekenen? Alles ging immers naar wensch, zeiden zij: de Prins zou zeker de reglementen en het recht van patenten verloren en het haagsche commando niet terugbekomen hebben, zoo men hen had laten begaan[1]. Maar Rayneval deed hen voelen dat het voor Frankrijk niet alleen de vraag was, wat *zij* wenschten, maar eerder, wat men zou kunnen doen ten believe van Pruisen. - Eindelijk beloofden zij ten minste, dat de Prins Kapitein-Generaal zou mogen blijven 'al had hij het niet verdiend,' en dat zij Rayneval over de voorwaarden die van patriotsche zijde te stellen waren van memorie zouden dienen. Over Goertz was Rayneval beter tevreden: hij bemerkte dadelijk hoe verlegen de pruisische gezant was met zijn houding tusschen de partijen, en dat hij de komst van Rayneval als een uitredding beschouwde. De Franschman bereidde er Goertz onmiddellijk op voor, dat de Prins de verloren waardigheden alleen zou kunnen terugbekomen als eereposten: het haagsche commando zonder het parool, het Kapiteinschap-Generaal zonder het recht van aanstelling van officieren. Tot zijn groote voldoening vond hij Goertz van de reglementsherziening ver van afkeerig, mits de magistraten geen vrije nominatie zouden krijgen, maar deze aan de burgers voorbehouden bleef. Een gezichtspunt uit hetwelk Rayneval de zaak nog niet had leeren bezien.

Zaterdag den 25sten November hadden de pensionarissen hun memorie gereed, die Zondags daarop met Rayneval werd besproken en door hem goedgekeurd. De Prins, die de schorsing als Kapitein-Generaal voor nul en van onwaarde had verklaard, moest beginnen met een brief van onderwerping. Verder moest hij het feit, dat tot de schorsing had aanleiding gegeven, ongedaan maken, en dus de Staten van Gelderland verzoeken de bezetting uit Hattem en Elburg terug te trekken, en de voortvluchtige burgers vrijen terugkeer te verleenen. Al de troepen, sedert het midden van Augustus van elders naar Gelderland en Utrecht ontboden, moesten naar de oude garnizoenen terugkeeren. Tevens moest de Prins de provinciën met regeeringsreglement schrif-

1) Bijlage III, 38.

telijk verzekeren van zijn bereidwilligheid om van de bij reglement hem opgedragen rechten afstand te doen voor zoover zij dit verlangden. Waren dientengevolge de regeeringsreglementen komen te vervallen, dan wilde Holland zijn cordon ontbinden en de schorsing als Kapitein-Generaal doen ophouden, met dien verstande evenwel dat de Prins deze waardigheid zou bekleeden enkel volgens den commissiebrief van 27 Februari 1766, en dus niet in het genot blijven zou van de begeving der militaire posten, hem bij besluit van 8 Maart daaraanvolgende afgestaan. Evenmin zou hij in den Haag het parool mogen geven. De uiterste concessie van den kant der Staten zoude zijn, dat zij eene verdeeling der militaire charges toestonden in twee nader aan te wijzen helften, waarvan er ééne door den Kapitein-Generaal zou mogen worden begeven[1].

Men bespeurt dat de pensionarissen, wien de gansche poging tot verzoening onaangenaam was, de punten die in discussie zouden worden gebracht zooveel mogelijk hadden beperkt. Omtrent de rechten van het Stadhouderschap in Holland, omtrent het Admiraalschap-Generaal geen woord. Zij wilden volkomen vrij blijven ten opzichte van deze beide waardigheden de maatregelen te nemen die zij verkozen. Welke het waren, is het best uit de ontwerp-instructiën te zien, die het volgende jaar zijn opgemaakt ter voldoening aan het amsterdamsche voorstel van 25 October 1786. Men vindt daarin dat het den Stadhouder niet geoorloofd zal zijn de deliberatiën der Staten van Holland bij te wonen; dat de opvolgers van den tegenwoordigen Stadhouder niet in de Ridderschap van Holland zullen mogen worden beschreven; dat zijn recht van electie van vroedschappen waar het bestaan heeft vervalt; dat de electie van burgemeesteren en schepenen zal geschieden op advies en goedvinden van Gecommitteerde Raden; dat de lijst van ambten die hij op nominatie der Staten begeeft zal worden teruggebracht op den voet waaropde benoeming van ambtenaren in 1589 aan Maurits is toegestaan; dat hij geen militaire eerbewijzen geniet op het Binnen- en Buitenhof gedurende de zittingen der Staten; dat zijn vrijdom van belasting vervalt; dat geen comparant ter vergadering van Holland zal mogen staan in zijn eed, dienst, gage of traktement, dat hij niet zal mogen huwen dan op consent en goedvinden der Staten, en niet dan met een prinses die nim-

1) Zie voor deze voorwaarden het stuk van Rayneval bij Tollius II, 22 vv., waarin zij uit de memorie der pensionarissen zijn overgenomen.

mer de koninklijke, hertogelijke of keurvorstelijke waardigheid in zijn geslacht zal kunnen brengen; - men mag vragen welke prinsessen er dan overschoten -; dat de Admiraal-Generaal geen kapiteins ter zee zal aanstellen dan op voordracht der admiraliteiten, en dat de Staten de aanstelling van vlagofficieren zullen hebben uit een voordracht van den Admiraal-Generaal en de admiraliteiten. Wat de ontwerp-instructie voor den Kapitein-Generaal betreft, deze is in overeenstemming met de thans gestelde eischen, maar bovendien wordt hem het geven van patenten benomen, en geëischt dat dit van Generaliteitswege evenzeer zal geschieden[1]. Men ziet hoe de driemannen, tegen de natuurlijke ontwikkeling van eeuwen in, de positie van den Prins van Oranje geheel ondergeschikt hebben willen maken aan de bizondere provinciale autoriteiten. Dit doel te vervolgen wanneer de Prins hun voorwaarden aangenomen mocht hebben en in den Haag terug zou zijn, gaven zij natuurlijk niet in het minst op. Zij waren slechts door Frankrijk in de noodzakelijkheid gebracht een voorstel tot pacificatie te doen, en kozen hun voorwaarden zóó dat zij Rayneval nog juist van haar gegrondheid overtuigen, en hem bewegen konden ze aan Willem V over te brengen, hoewel zij, zooveel betere kenners van het terrein dan Rayneval, zeer goed begrepen dat de Prins ze afslaan zou en zich daardoor tegenover Frankrijk - en, wat hierbij van veel gewicht was, waarschijnlijk ook tegenover Pruisen - in zeer ongunstige conditie zou brengen.

Het argument, waarmede de pensionarissen Rayneval overhaalden de beperking der militaire bevoegdheden van den Prins goed te keuren, was, dat zonder die beperking hun persoonlijke veiligheid nimmer zou verzekerd zijn. Zij dreigden hun ambten te zullen nederleggen, zoo zij niet ten volle werden tevreden gesteld op dit punt. ‘Als zij het eens deden,’ moest Rayneval erkennen, ‘zou onze invloed, die er op berust door hen de provincie Holland en door deze de Republiek te regeeren, gebroken zijn. Ik weet wel dat zij op hinderlijke wijze hun personen in het spel brengen, maar wij hebben die personen werkelijk noodig’[2]. Hij hoopte nu maar, dat ook de koning van Pruisen dezen eisch zou billijken. Goertz had hem niet verheeld dat de Prins er niet van zou willen hooren; de split-

1) Men vindt deze ontwerp-instructiën medegedeeld: *Jaarboeken* 1787, blzz. 6062-6165.
2) Bijlage III, 38.

sing der militaire posten in twee helften moest ook op het leger een desorganiseerden invloed hebben[1]. Och arm, alsof het iemand van de kabaal om de belangen van het leger te doen was!

Wat de verdere besprekingen van Rayneval met de pensionarissen betreft, van een Raad nevens den Stadhouder, dit oude pruisische denkbeeld, verklaarden zij niet te willen weten. In Holland, zeiden zij, waren Gecommitteerde Raden aangewezen om met den Stadhouder samen te werken. - Restten de regeeringsreglementen. Hieromtrent had tusschen Frankrijk en Pruisen en tusschen Frankrijk en de patriotten geen geringe spraakverwarring plaats. Vergennes had in zijn dépêche van 10 September aan d'Esterno (blz. 103) afschaffing van de reglementen geëischt; Pruisen had geantwoord dat wijzigingen in overweging konden worden genomen. Van wijzigingen spreekt ook de introductiebrief van Rayneval bij Vérac, maar tegelijk ook weer van afschaffing. De voorwaarden der pensionarissen eindelijk zooals zij aan den Prins zijn medegedeeld, spreken van wegzending der troepen uit Utrecht en Gelderland en van een aanbod van *herziening* der reglementen aan de provinciën; zijn dientengevolge de reglementen *vervallen*, dan zal Holland het cordon terugnemen enz. Zij wisten wel dat wanneer eenmaal de herziening aanhangig gemaakt was en den Prins en de Staten de middelen van verweer waren benomen, het gemakkelijk zou vallen een gelijksoortige beweging op te roepen als die te Utrecht was geslaagd. Zij begrepen zeer goed dat de Prins deze voorwaarden nimmer goedschiks vervullen zou. Maar zij waren niet bereid ze anders te stellen. Zij waren reeds veel te ver gegaan, hadden de democraten te veel hoop moeten geven, om met minder genoegen te mogen nemen. Zij dobberden tusschen Scylla en Charibdis[2]. De democratie begon haar ongeduld te toonen. Den 11^{den} November was te Dordrecht een buitengewone vergadering van den hollandschen vrijcorpistenbond gehouden, die de noodzakelijkheid erkend had ‘om door meerder efficacieuse middelen eene grondwettige herstelling te bewerken,’ en besloot tot ‘een adres aan Hun Edel Groot Mogenden, tenderende tot het wegruimen der bezwaaren in Holland, zo der Steden als van het platte Land, en om door het decerneren eener Commissie, *zo uit de Burgeren en Opgezetenen als Regenten*, dezelve binnen een

1) Bijlage III, 32.
2) Bijlage III, 38 en 39.

te fixeren termijn te definieren'[1]. Op deze zelfde vergadering werden de stedelijke en de plattelandscorpsen van Holland in één organisatie vereenigd[2]. Dit alles was reeds dreigend genoeg, maar de Hollanders waren nog zeer bedaard vergeleken bij de geestverwanten uit de landprovinciën, gelijk op de vijfde nationale vergadering van vrijcorpsen te Utrecht bleek (15 November en volgende dagen), waar reeds een sterke minderheid verlangde toch niet langer uitsluitend in politieke middelen als manifesten en adressen heil te zoeken, maar die te doen vergezeld gaan van 'militaire operatiën'. Bij meerderheid werd besloten, zich van de voorgeslagen politieke middelen te bedienen, en wel van provinciale adressen, niet van een nationaal[3], en 'bij nonréussite desnoods' tot militaire operatiën over te gaan. Op voorstel van Utrecht werd een permanente 'Nationaale Commissie van Militaire Zaaken' benoemd, welke belast werd met het opmaken van een plan van militaire operatiën voor het geval van nood. Holland eischte echter, dat dit niet strekken zou tot beperking der bevoegdheid van zijn eigen 'Burger Commissie tot Expeditie der Militaire Zaaken' te Woerden, welke haar goed voldeed en reeds in betrekking stond tot de Vaderlandsche Regenten en het Nationale Fonds. Een groot élan was nu eenmaal ook bij de democraten niet te verkrijgen; Capellen van de Marsch werkte er voor zonder ophouden en was van deze gansche nationale vergaderingen de eigenlijke aanlegger en leider, maar het denkbeeld eener nationale politiek viel voor de meesten nog geheel buiten den gezichtskring.

Chomel en Schimmelpenninck achtten het nu tijd, de hollandsche burgercommissie wat nader over de toenadering tot den Prins te spreken. Zij verzochten, met afgevaardigden der commissie te mogen confereeren den 23sten November te Hillegom. Van de commissie verschenen Pieter Vreede en Cau; van de Amsterdammers: Chomel, Schimmelpenninck en Nicolaas van Staphorst[4]. Zoodra de commissieleden den naam van den

1) Notulen in de verzameling Dumont-Pigalle.
2) Hiervóór II, 227.
3) Tekst van het door Utrecht gewild nationaal manifest hiervóór blz. 121.
4) Heldewier in bijlage III, 36 noemt Swildens in plaats van Schimmelpenninck, doch ik volg Chomel die er bij tegenwoordig was. - Swildens was overigens een voornaam lid der Vaderlandsche Societeit te Amsterdam en zal wel bij de zaak betrokken zijn geweest, zoodat Heldewier gemakkelijk aan hem heeft kunnen denken toen hij twee jaar na dato zijn brief schreef.

pruisischen gezant hadden hooren noemen werden zij toch wat voorzichtig en reserveerden de goedkeuring hunner collega's. Chomel stelde voor dat de burgerijen, behalve voor het grondwettig herstel, ook zouden requestreeren voor herstel van den Prins in zulke rechten als de volkswensch hem niet ontzegde; Vreede en Cau van hun kant eischten een openlijke verklaring, waarbij Willem V zich in de hoofdzaak aan den kant der burgers schaarde, en afstond wat de volkswensch hem wél ontzegde. Men eindigde met elkander bescheid te geven den 1sten December te Leiden; de burgercommissie zou dan talrijker vertegenwoordigd kunnen zijn. Chomel bracht Goertz van het verhandelde verslag; en de gezant moedigde hem aan, voort te gaan, maar bezag toch voor zichzelf de zaak met een ander oog sedert Rayneval in den Haag was: de onderhandeling met dezen drukte voor het oogenblik noodzakelijk de andere op den achtergrond[1]. - Den 1sten December waren dezelfde Amsterdammers aanwezig als de vorige maal, en van de commissie van Woerden behalve Vreede en Cau nog Costerus, Van den Bosch en Heldewier. Als eenig mogelijke basis van vereeniging drong zich het volgende op: wettelijke regeling van den volksinvloed op de stadsregeeringen en dientengevolge op de Staten der provincie, en eveneens van de bevoegdheden van den Prins, beide regelingen te ontwerpen met medewerking ván gecommitteerden uit de burgers zelven. Den 2den December begaf zich Chomel met dit plan naar Goertz, Schimmelpenninck en Van Staphorst naar de pensionarissen. Aan weerszijden was het onthaal ontnuchterend en moest dit zijn; de pensionarissen hadden hun eischen juist geformuleerd voor Rayneval en wachten het antwoord van den Prins, en Goertz miste nog altijd de door Pruisen verlangde toezegging van de teruggave van het haagsche commando als preliminair, en was ook teleurgesteld dat de democraten het punt der instructiën van het officieele patriotsche pogram hadden bijbehouden. Hij zag in het voorgestelde geen gunstiger conditiën voor den Prins dan dezen van officieele patriotsche zijde werden voorgehouden. De flauwe hoop die hij had van met Rayneval nog te zullen slagen, deed hem zelfs met schrik denken aan het mogelijke geval dat de hollandsche democraten het gelukken der officieele onderhandeling zouden kunnen bemoeilijken, wanneer zij bespeurden dat met hun belangen daarbij geen

1) Bijlage III, 32.

rekening gehouden was[1]. Na eenige dagen moest Chomel aan de burgercommissie te verstaan geven dat men thans deze zaak niet verder voortzetten kon[2]. De officieele onderhandeling drukte haar, zoo te zeggen, in de geboorte dood.

Goertz, bespeurende dat de pensionarissen aan Rayneval hun laatste woord gezegd hadden, nam op zich, hun voorwaarden aan den Prins over te brengen. Zij stonden thans uitgedrukt in een schrijven van Rayneval aan hem, van den 3^{den} December[3]. Hij kwam er den 8sten mede te Nijmegen, en bracht eerst de Prinses op de hoogte. Al aanstonds vond hij Harris' agent Van Nagell aan het hof om hem tegen te werken, en weldra verscheen ook Reigersman, door Harris hem nagezonden met gelijke opdracht[4]. De oranjepartij zag het gevaar van het oogenblik zeer wel in. ‘Zoo er slechte conditiën gemaakt moeten worden,’ schrijft 2 December de oude Van Citters aan Van de Spiegel, ‘en het Vorstelijk Huis daar onder bukken moet, dan is het beter dat zulks komt uit onzen eigen boezem, dan door mediatiën en negociatiën van buitenlandsche Mogendheden: in het eerste geval kan alles terecht komen door eene revolutie, maar in het tweede kas is dit onmogelijk, als buitenlandsche Mogendheden de conditiën geguarandeerd hebben’[5].

Met de Prinses kwam Goertz overeen, het stuk van Rayneval niet dan in gewijzigden tekst aan den Prins voor te leggen; een maatregel waarop de fransche gezant door Goertz was voorbereid[6]. De Prins weigerde aanstonds volstrekt; al wat hij toegaf was, zich nog met de Prinses te zullen beraden. Deze schreef hierop in de sterkste bewoordingen naar Berlijn, dat zij de

1) Bijlage III, 34.
2) Bijlage III, 36.
3) Bij Tollius, II, 22.
4) Harris 8 December 1786 (R.O.).
5) Bij Vreede III, 31.
6) M. de Goertz a fini par me prier de trouver bon qu'il fit usage de ma Lettre soit en partie soit en totalité, selon qu'il le jugeroit utile; je lui ai répondu que ma lettre n'étant que confidencielle, et ne m'étant déterminé à la lui écrire que pour le mettre en état d'agir avec pleine connoissance de cause, c'étoit à lui seul à juger de quelle manière il lui convenoit d'en faire usage pour la rendre efficace, mais que je le priois de ne jamais perdre de vue que s'il n'agissoit pas avec vigueur, le Prince lui échapperoit. - Rayneval 6 December 1786. - Voor den gewijzigden tekst zie Tollius II, 39. - De verandering waarop het aankomt is, dat in Rayneval's tekst van den Prins geëischt wordt ‘*de renoncer au Reglement*, et d'inviter en conséquence les Etats à le reviser et à y faire les réformes qu'ils jugeront nécessaires ou utiles,’ en in den gewijzigden tekst: ‘d'inviter les Etats à reviser le Reglement et à y faire les réformes, *conjointement avec lui*, qu'ils jugeront nécessaires ou utiles.’

voorslagen afsloegen[1]. Nog stelliger zoo mogelijk dan de Prins of de Prinses uitten zich de leden der Staten van Gelderland die Goertz ontmoette[2]. Ook Van de Spiegel, door den Prins en de Prinses bij expresse om advies verzocht, ontried de aanneming op het sterkst[3]. Men wachtte nog, uit welvoeglijkheid, schrijven af uit Berlijn, om na ontvangst daarvan het antwoord, dat reeds niet twijfelachtig meer was, te verzenden.

Zooals te voorzien was ried de koning van Pruisen tot toegeven[4]. Hij zeide zelfs duidelijk dat wanneer op het afspringen der onderhandelingen een oorlog tusschen de provinciën volgde, Frankrijk zich zeker verplicht zou rekenen de patriotten bij te staan, niet hij de oranjeklanten[5]. Maar men was te Nijmegen beter van de verlegenheid der patriotsche partij op de hoogte dan te Berlijn; welk een licht werd niet op haar verdeeldheid geworpen door de omstandigheid, dat de regeeringspatriotten de burgers niet durfden bekend maken met den inhoud der aan den Prins gestelde eischen, en in de couranten deden loochenen dat de verschijning van Rayneval eenige beteekenis had hoegenaamd[6]!

Onmiddellijk na ontvangst van het pruisische schrijven werd het weigerend antwoord van den Prins aan Rayneval overgebracht, in den vorm van een toonbaren brief van de Prinses aan Goertz[7]. - Het antwoord was zoo afdoende, dat het de onderhandeling in ieder geval afbrak. Rayneval was zeer geraakt toen hij het ontving: de vertegenwoordiger van een macht als Frankrijk had anders verwacht van iemand in zoo moeilijke omstandigheden als de Prins van Oranje. Hij schold den Prins voor gek, en meende dat men hem nu maar wegjagen moest[8].

1) L'ignominie n'est pas un moyen de nous sauver.... Aan Frederik Willem II, 11 December 1786.
2) Bijlage III, 40, vgl. bijlage III, 41.
3) Van de Spiegel aan den Prins en aan de Prinses, 13 December 1786, bij Vreede III, 76.
4) Bijlage III, 42.
5) Le moment, une fois manqué, sera perdu à jamais, et mènera alors infailliblement à une guerre civile. La France est obligée de venir alors au secours des Patriotes, tandis que mes intérêts ne me permettront pas de soutenir le Prince à main armée. - Frederik Willem II aan de Prinses, 23 December 1786. (Huisarchief).
6) Bijlage III, 43.
7) Bij Tollius II, 64.
8) Monseigneur, j'ai l'honneur de vous envoyer aujourd'hui une production bien étrange, et pour la forme et pour le fond. Un prince de Nassau qui a la morgue ou l'imbécillité de faire traiter ses affaires par sa femme, qui se refuse de la manière la plus indécente au conseil de son beau-frère, Roi de Prusse, qui rejette les moyens de conciliation que lui a procurés le Roi de France, tout cela me semble être le comble de la démence. Que l'on chasse Guillaume V, que l'on mette son fils à sa place, et tout pourra rentrer dans l'ordre, moyennant des instructions bien rédigées pour la tutrice ou les tuteurs. - Rayneval aan Vergennes, 3 Januari 1787.

Maar - voegde de bedachtzame man er dadelijk bij - het was gewenscht hem eerst in zoo slecht mogelijke conditie tegenover den koning van Pruisen te brengen. Daartoe wilde hij voor de leus nog eenige voorstellen doen aan Thulemeyer, dien hij gemakkelijker beheerschte dan Goertz. Den 6^{den} Januari gaf hij Thulemeyer een stuk in handen[1)], inhoudende dat het antwoord des Prinsen onbegrijpelijk was, dat twee groote mogendheden als Frankrijk en Pruisen toch hadden mogen verwachten, dat van uit Nijmegen minstens eenige tegenvoorstellen zouden zijn gedaan. Mocht men er soms thans nog de noodzakelijkheid, of zelfs maar de welvoeglijkheid van een ander antwoord zijn gaan inzien, dan was hij nog korten tijd bereid het af te wachten. Den 10^{den} Januari werd hierop van uit Nijmegen als tegenvoorstel gedaan: onverwijld herstel in het Kapiteinschap-Generaal en in het haagsche commando. Rayneval vertrok den 16^{den}, zonder hierop antwoord te geven.

Bij brief van den 22sten Januari werd ook Goertz teruggeroepen. Te Nijmegen was hij meer en meer onder den invloed der oranjepartij geraakt, zoodat zijn laatste rapporten bedektelijk den Prins en de Prinses groot gelijk geven. De koning van Pruisen bleef verstoord, maar liet zich toch overhalen juist thans aan de beide jonge prinsjes den Zwarten Adelaar te schenken, hetgeen door de buitenwereld werd opgenomen voor een bewijs dat hij met zijn zuster toch niet in onmin was geraakt. Goertz deed al het mogelijke om de pruisische regeering gerust te stellen: er waren veel bemoedigende teekenen. In Zeeland slaagde de prinsgezinde verbintenis[2)]; in den Haag was de jonge Bentinck begonnen, een vergadering van de minderheid aan te leggen[3)], waar al dadelijk met de ridderschap vijf steden aan deelnamen[4)]. De oranjesocieteiten in den Haag en te Rot-

1) Bij Tollius II, 79.
2) Twee-en-zestig onderteekenaars; de namen bij Vreede, III, 139.
3) '.... die ik met veel moeitens heb opgericht, en gefixeert *bij weege van een kransje*, op Donderdagsavond, blijvende bij malkander *met een pijpje, en een boterham tot elf, half twaalf, op oude Vaderlandsche manier*.' - Bentinck aan Van de Spiegel, 4 Maart 1787, bij Vreede III, 239. - Geen politiek zonder gezelligheid was een uitstekend gekozen leus om de lieden te vangen die men vangen moest en die van het patriotsche vergaderingsgeschreeuw hun bekomst hadden.
4) Delft, Rotterdam, Brielle, Medemblik, en Enkhuizen. - Spoedig volgden Edam en Hoorn.

terdam gingen met den dag vooruit in ledental en beteekenis[1]; te Amsterdam werd er ook een opgericht, in de Keizerskroon, waar zelfs verscheiden regeeringsleden zich durfden vertoonen. De wrijving tusschen de vrijcorpsen en de patriotsche regeering nam over de hand toe; Chomel berichtte, dat de Prins dáárom alleen na zijn weigerend antwoord nog niet voor goed als Kapitein-Generaal was afgezet, omdat de hoofden van den vrijcorpistenbond hadden verlangd dat voorshands geen verdere anti-prinsgezinde, maar wel volksgezinde maatregelen zouden worden genomen[2]. Tegen het midden van Februari keerde Goertz naar Berlijn terug, in den grond overtuigd dat het goed was dat de onderhandeling was afgesprongen. Haar welslagen zou den Prins aan een afzondering hebben onttrokken, waarin voor het oogenblik zijn behoud lag[3].

1) In den Haag waren er voor alle beurzen: ‘On m'a reçu membre de la societé du Lion d'Or (op het Buitenhof). Il y en a quatre autres, où la suscription est moindre. J'ai vu dans celle-ci M. Charles Bigot, Président de Leurs Hautes Puissances, et le fils de mon tailleur. On cherche une maison pour réunir toutes les societés. Entre les Directeurs qui admettent ou repoussent ceux qui se présentent, il y a à la tête M.M. de Rhoon, de Nagell et J. Bentinck’ (de kolonel). - Hogendorp II, 65.
2) Goertz 23 Januari 1787.
3) Het is dan ook verkeerd, om, zooals nog Pierre de Witt doet (*Invasion prussienne*, 156), in de *Histoire secrète de la Cour de Berlin* het bewijs te willen vinden dat de Prinses na het afspringen der onderhandeling met Rayneval getracht heeft een geheim verkeer te openen met Mirabeau. Al haar schrijven en doen van deze maanden is juist tegen het wederopvatten van zulke geheime onderhandelingen gericht (zie onder de bijlagen van ons hoofdstuk IV). - Die twee of drie brieven van Mirabeau zijn geen bijdragen tot de karakteristiek der Prinses, maar tot zijn eigene en tot die van den aartsintrigant Van Reede (zie hiervóór, II, 115 noot, en 303).

Vierde hoofdstuk.
De coalitie en haar nederlaag.

De zending van Rayneval had niet enkel ten doel gehad, Pruisen te neutraliseeren, maar ook, aan de fransche regeering materiaal te verschaffen tot juiste beoordeeling der toestanden in de Republiek. Hij vond deze toestanden van zulk een aard, dat hij er al spoedig toe kwam aan dit gedeelte van zijn taak minstens evenveel aandacht te schenken als aan de andere helft.

Als men eens niet slaagde bij den Prins, waar zou alles dan op uit moeten loopen? Hem verjagen, een burgeroorlog trotseeren? Men zou niet slagen dan met hulp der gewapende burgers, van wier macht Vérac niet opgehouden had zoo hoogen dunk te geven. Doch de burgers, zouden zij gewillig den Prins verdrijven om daarna afgedankt te worden? Dit was gansch niet aan te nemen. Men diende te weten wat men aan deze nieuwe macht had, en of zij aan het fransche belang dienstbaar zou willen blijven zoo zij overwon.

Er was op het oogenblik iemand te Versailles die met aandrang de aandacht der regeering vroeg voor deze zijde van het vraagstuk. Het was Coetloury, die wel wist dat het spel in de Republiek nog pas te beginnen stond, en hoopte opnieuw uitgezonden te worden om er aan deel te nemen.

De rol van de driemannen, die in den grond autocraten waren, waarschuwde hij, raakte uitgespeeld, die van de burgerij kwam te volgen. Gelukkig was er één man in het land die haar ge-

makkelijk beheerschen zou: de Rijngraaf. Hij bood zich Frankrijk aan om de burgers naar fransch inzicht te leiden[1)].

'Nu weten wij wel dat de Rijngraaf een grootspreker is,' schrijft Vergennes aan Rayneval, 'maar helaas weten wij ook dat hij in een positie is geraakt waarin hij ons veel schade doen kan. Het moet uitgemaakt zijn tot welken prijs hij ons eerlijk dienen wil. Stadhouder worden kan hij niet, dit staat op den voorgrond en hij zal ook niet zoo verblind zijn van het te gelooven.'

Mocht de Rijngraaf een grootspreker zijn, Coetloury was het zeker. De gewapende burgermacht begrootte hij op 80.000 man. Goed geleid, vermocht deze macht alles; het leger daarentegen vermocht niets. De troepen van Holland en die van Gelderland en Utrecht wogen tegen elkander op; over die van Holland beschikte de Rijngraaf, wiens legioen, sedert September gedurig versterkt, er een groot gedeelte van uitmaakte, over die van Gelderland en Utrecht de Prins. Over de troepen van Overijsel en Groningen was, krachtens het verbod dier provinciën om ze in burgergeschillen te gebruiken, de Prins nog maar in naam Kapitein-Generaal. De troepen van Friesland waren in die provincie geconcentreerd en de aristocraten durfden ze niet laten gaan, omdat anders Beyma c.s. gereed stonden hen te overweldigen.

Het leed geen twijfel, zeide Coetloury, of de Prins zou het onderspit delven zoodra de overijselsch-groningsche burgermacht van de eene, de hollandsch-utrechtsche en de troepen van Salm van de andere zijde op hem aanvielen. Hij was geen man om zich kloek te verdedigen; hij zou uitwijken óf naar Kleef, óf over zee.

Dit moest altijd wel in het oog gehouden worden, dat de Rijngraaf hem gewis verjagen *kon*. Natuurlijk zou hij het niet doen, als Frankrijk oordeelde dat Willem V in het land moest blijven. Er viel dan slechts te bepalen, op welken voet.

Volgens Coetloury was noodig, behalve de reeds gevorderde afschaffing van de regeeringsreglementen, dat in den Haag een plaatselijk commandant kwam als in de Generaliteitsvestingen, of dat den Haag stemhebbende stad werd. De ridderschap moest in Holland haar stem in de Staten verliezen. Het werkelijk gezag over leger en vloot moest komen in handen van comité's; het eene zou gaandeweg de oranjegezinde corpsen afdanken en

1) Bijlage IV, 1.

zoo het leger verminderen, het andere zou met ijver voortbouwen aan de vloot. Dit voor den Prins. Naast hem zou komen te staan de Rijngraaf als '*premier représentant de la Nation, Dépositaire de la Charte nationale*!' Onder hem vertegenwoordigers van het volk van elk der provinciën. De driemannen zouden ieder naar zijn stad gezonden worden, en mochten plaatselijke ambtenaren blijven.

Het begint zeer fraai te worden, maar gepreciseerd is het niet. Doch toen hij den Haag had verlaten, zeide Coetloury, was alles nog niet in bizonderheden vastgesteld geweest. Dit echter kon hij wel mededeelen, dat Heusden, waarvan de luitenant-kolonel van Salms legioen zich meester maken zou, staatsgevangenis werd voor kwaadwillige oranjeklanten[1)].

Vergennes begreep, dat een zijner eerste zorgen moest wezen, dit constitutiemakend genie niet weer in Holland te laten komen. Zijn werk werd echter naar Rayneval opgezonden om advies, voor het geval diens onderhandeling met Goertz afbrak en er partij diende te worden gekozen vóór of tegen de democraten.

Rayneval had reeds bespeurd dat de Rijngraaf dergelijke plannen als van Coetloury werkelijk in het hoofd had. Niet zoo vast evenwel, dat hij ze niet op Frankrijks gebod zou willen loslaten. De Rijngraaf was zeer buigzaam als het noodig was en bracht Rayneval onder den indruk dat hij nog wel zou te leiden zijn, zoo Coetloury maar wegbleef. Zijn eerzucht was, bekende hij, veldmaarschalk te worden met der tijd; en de naaste toekomst stelde hij zich voor als volgt: Frankrijk moest officieel zijn goede diensten aanbieden om te helpen de Republiek tot rust te brengen; de Staten-Generaal zouden niet durven weigeren, en Frankrijk zou dan alles regelen in overleg met de democratie, die zich nader te organiseeren had, en haar vertegenwoordigers, van stad en land, zou doen bijeenkomen in den Haag. De macht der vrijcorpsen was zoo aanzienlijk, dat men gerust mocht hopen op de werkelijke uitvoering der besluiten die door Frankrijks vertegenwoordiger met deze nationale vergadering zouden worden getroffen. Het denkbeeld van zulk eene vergadering was niet nieuw; de zaak bestond zelfs reeds in begin, en behoefde slechts verder te worden ontwikkeld[2)].

Men ziet dat Coetloury en de Rijngraaf voornamelijk op hun plannen werden gebracht door de neigingen die zij bespeurden

1) Bijlage IV, 2.
2) Bijlage IV, 3.

bij de democratie uit Utrecht en de landprovinciën. De Hollanders, ook de heftige democraten, waren op hun zelfstandigheid toch nog zeer naijverig en hadden de leiding van het driemanschap niet zoo geheel verworpen als Coetloury en de Rijngraaf het deden voorkomen.

Doch van alle rechtmatig wantrouwen op de staatkundige geschooldheid der nederlandsche democratie afgezien, was een zoo openlijke deelname van Frankrijk in de hervorming der nederlandsche staatsinstellingen immers juist wat Vergennes bovenal vermijden wilde. Rayneval deelde den Rijngraaf dan ook onmiddellijk mede dat een aanbod van tusschenkomst van de fransche regeering niet te verkrijgen was, en dat hij zijn gedrag naar deze wetenschap had in te richten. Overigens besprak Rayneval de zaak der burgerijen bij voorkeur met Pieter Paulus, die hem voorkwam van de officieele patriotten met welke hij te doen had den ruimsten blik te hebben. Paulus was evenzeer als Rayneval zelf tegen de voorgestelde interventie. Niet dat de zaak der democratie Frankrijk onverschillig mocht laten: het had er een wezenlijk belang bij, dat het verlichte deel der natie eenig deel kreeg aan het bestuur. Tot nu toe had Frankrijk in de Republiek steeds gesteund op de regenten, en zoo dikwijls een oproer van het gemeen tegen dezen succes had, verloor Frankrijk de Republiek, die dan in handen van den Prins van Oranje geraakte. Dit was, omdat bij een aanval op de oligarchie de eigenlijke natie steeds werkeloos bleef toezien; de oligarchie immers stond buiten de natie. Was de burgerij daarentegen in plaats van een politieke nulliteit een macht in den staat geworden, zij zou een aanslag, voor rekening van den Stadhouder op het staatswezen ondernomen, met alle kracht willen keeren.

De eenige kans, begreep Rayneval, dat Frankrijk zijn overwicht in de Republiek behield, bestond hierin dat de patriotsche partij de verplichtingen, op zich genomen bij de Acte van Verbintenis van Augustus jongstleden, nakwam. De wijze waarop, moest in zooverre aan de bestaande patriotsche regeering worden overgelaten, dat Frankrijk er niet dan in het geheim invloed op moest willen uitoefenen. Een bruikbare vorm voor meer onmiddellijke tusschenkomst scheen hem althans nog niet aan de hand gedaan. Te ver zouden de driemannen zeker niet willen gaan; zij billijkten echter colleges van burgergecommitteerden in de steden, om over de privilegiën te waken en wenschen kenbaar te maken, en een niet

te uitgebreiden volksinvloed op de samenstelling der regeering[1)].

Deze overwegingen van Rayneval en het weigerend antwoord der Prinses aan Goertz kwamen Vergennes ongeveer terzelfder tijd in handen. Hij was zeer ontstemd dat de Stadhouder had durven weigeren en op zulk een wijze. Eigenlijk had hij hem nu wel willen zien wegjagen, maar het wantrouwen tegen de democratie maakte hem voorzichtig. In elk geval, Rayneval moest onmiddellijk terugkomen. Frankrijks waardigheid gedoogde niet dat hij nieuwe voorstellen deed, al zou de Prins daardoor misschien in nog slechter conditie kunnen worden gebracht tegenover Pruisen. Bovendien, hij had Rayneval noodig; zijn gezondheid nam sedert eenigen tijd af en hij was met werk overladen. Ook begonnen de binnenlandsche zaken in Frankrijk van een ongemeen zorgelijken aard te worden, die de toewijding vereischte van het gansche ministerie. Rayneval moest dus nog van de driemannen vernemen, welke voorstellen zij den koning wilden doen nu de Prins gehandeld had gelijk was geschied, en daarna onmiddellijk terugkeeren naar Versailles[2)].

Voor de eerste maal wordt hier in de briefwisseling tusschen de fransche regeering en haar agenten in de Republiek op Frankrijks binnenlandschen toestand gezinspeeld als op iets dat er tegen waarschuwt zich al te diep in buitenlandsche geschillen te steken. Den 29sten December was besloten tot het bijeenroepen der vergadering van notabelen, die, eer April ten einde was, Calonne zou hebben ten val gebracht. Zoodra de vergadering bijeen was, (Februari), nam de behandeling van het financieele vraagstuk een verloop dat de aandacht gespannen hield niet alleen van gansch de regeering maar van gansch het land. Een omstandigheid die bij de beoordeeling van Frankrijks gedrag ten opzichte van de Republiek in 1787 nimmer uit het oog moet worden verloren, te meer omdat juist in die Februarimaand de minister te sterven kwam die althans zich een onafhankelijk inzicht in de zaken der Republiek had verworven, al had hij dan ook niet immer de kracht gehad van door te zetten wat naar dit inzicht behoorde te geschieden. Den 18^{den} Januari moest Vergennes zijn ambtswerk staken, en den 13^{den} Februari overleed hij. Zijn opvolger, graaf de Montmorin, in alle opzichten Vergennes' mindere, aanvaardde bovendien de portefeuille op een

1) Bijlage IV, 3.
2) Bijlage IV, 4.

oogenblik dat zeer ongunstig was voor een nieuweling om zich met de ingewikkelde zaken der Republiek vertrouwd te maken. Ongunstig om de verwarring die heerschte in Frankrijk en in de Republiek beide, en die in beide landen van toen af hand over hand toenam.

Rayneval was den 16den Januari uit den Haag vertrokken, nadat zijn eindconferentie met het driemanschap den 13den had plaats gehad. Men was overeengekomen, dat nu aanstonds het vierde lid van het amsterdamsche voorstel van 25 October zou worden ten uitvoer gelegd[1)], m.a.w. dat instructiën zouden worden opgemaakt voor den Stadhouder, Kapitein en Admiraal-Generaal. De troepen der hollandsche repartitie die zich nog op geldersch grondgebied bevonden, zouden niet langer door Holland worden betaald. De afschaffing der regeeringsreglementen in de drie provinciën zou geen oogenblik uit het oog verloren en door Holland naar vermogen bevorderd worden. Waren eindelijk de instructiën gereed en weigerde de Prins ze aan te nemen, dan zou verder tegen hem worden opgetreden[2)].

Tegelijkertijd was met de democraten onderhandeld[3)]. Een program als het bovenstaande was niet meer uit te voéren, tenzij daarnevens concessies werden gedaan aan de linkerzijde der partij. Men kwam overeen dat Haarlem in de Staten van Holland het voorstel zou doen, nevens de commissie tot bepaling der grenzen van de uitvoerende macht, er ook een te benoemen tot onderzoek van ‘de thans zo algemeen aangevoerd wordende bedenkingen omtrent de generaale repraesentatie van 't geheele Volk.’

Eer hij naar Frankrijk terugkeerde, bracht Rayneval nog een bezoek aan den markies de St. Simon, op Amelisweerd bij Utrecht. Toen hij vertrok had Vergennes hem opgedragen, zich ook in betrekking te stellen met de nieuwbakken prinsgezinden, en te zien hen voor Frankrijk terug te winnen. Een gesprek met Rendorp had plaats gehad, maar tot niets wezenlijks geleid: de driemannen werden niet bereid bevonden Van Berckel's vijand in genade aan te nemen, een genade die door den burgemeester trouwens niet werd begeerd. Zelfs was hij niet te bewegen geweest een

1) Dit lid (onderzoek naar de grenzen der uitvoerende macht) was den 13den December afzonderlijk aangenomen.
2) Bijlage IV, 5.
3) Bijlage III, 36 op het eind.

bezoek te brengen aan Vérac: deze immers, zeide Rendorp, had nooit hem bezocht, terwijl van ouds de fransche gezanten den weg naar het amsterdamsche logement toch zeer wel wisten te vinden[1]. Hij trad verder niet in bizonderheden en scheen besloten zich uit het gewoel terug te trekken. Meer hoop hadden Rayneval twee Friezen gegeven, Rengers en Grovestins. De friesche aristocraten werden juist tegen Rayneval's vertrek zeer door hun doopsgezinde geldschieters in het nauw gebracht, zoodat hij heenging onder den indruk dat zij nog veel nader bij de fransche partij stonden dan werkelijk het geval was. Bij St. Simon eindelijk ontmoette hij de minst ijverige leden der amersfoortsche Staten: de twee Amerongens die later werkelijk overgeloopen zijn, Capellen van Schonauwen en Van Rechteren die hem onder den valschen indruk lieten dat zij het eveneens zouden doen.

Te Versailles terug, vond Rayneval Vergennes reeds buiten staat de zittingen van den ministerraad bij te wonen. Hij las er den 31sten Januari over zijn zending een rapport, waarvan de conclusiën de goedkeuring van het kabinet verwierven. Op een weigering van den Prins om zich de instructiën te laten welgevallen, zou zijn volledig ontslag moeten volgen. Het stond dan te bezien of men een stadhouderlooze regeering, dan wel een regentschap der Prinses zou verkiezen. Vóór de instructiën gereed waren, zou de Prins de patriotsche regeering alleen omver kunnen werpen als hij de democraten won; dit te verhinderen was de strekking der propositie van Haarlem. Verder achtte Rayneval nog noodig (en mogelijk) dat men Utrecht en Friesland terugbracht, maar over de middelen om dit te bereiken liet hij zich niet uit, gelijk hij ook in verlegenheid zou zijn gekomen wanneer men hem er naar gevraagd had: immers het ging niet aan, der democratie in Holland haar wil te geven en in Utrecht en Friesland haar te verzaken, en tot geen anderen prijs dan dien van verzaking der democratie waren de Staten dezer beide provinciën mede te krijgen. Eindelijk was het noodig, het driemanschap opnieuw van de welwillende bescherming des konings te verzekeren; dit zou hun de middelen verschaffen om hun eigen partij bijeen en de tegenstanders in toom te houden[2].

Feitelijk zou alles dus blijven als van ouds: de driemannen gehandhaafd doordat Frankrijk de meening opwekte dat het met zijn gansche macht hen steunen zou. Het nieuwe was

1) Rayneval, 42 December 1786.
2) Bijlage IV, 6.

alleen, dat Frankrijk buiten staat raakte zijn beloften gestand te doen. Maar in het begin van 1787 was men zich hiervan te Versailles nog niet helder bewust; zooveel te minder in den raad der pensionarissen.

Den 30sten Januari deed Haarlem zijn voorstel, om zonder verwijl over te gaan tot het benoemen van commissarissen tot onderzoek naar de grenzen der uitvoerende macht, en tegelijk andere personen aan te wijzen om te onderzoeken ‘op hoedanige wijze, ingevolge de Constitutie en 's Lands waare belangen, eenige generaale maximes omtrent den invloed, welke uit hoofde der Regeeringsform bij repraesentatie notoirlijk aan 't Volk toekomt, zouden behooren te worden gearresteerd.’ Den 15den Februari werden de leden der commissie voor de instructiën benoemd, ten getale van zestien. De candidaten van het driemanschap werden benoemd met 10 stemmen tegen 8 op die der minderheid; de Ridderschap stemde, als demonstratie tegen de gansche zaak, niet mede[1]. Het tweede lid van Haarlems voorstel durfde men niet in stemming brengen; het zou zijn gevallen. Men wist dat Gorkum zich voor deze stemming bij de acht van daareven zou hebben gevoegd, en met de Ridderschap, die zich alleen bij de vorige stemming wenschte te onthouden, hadde dit tien gemaakt.

Men ziet welk een gevaarlijke zijde het voorstel van 30 Januari had voor de regeeringspatriotten. De steun van de democraten bleef hun nu voorloopig verzekerd, en dit was gewonnen. Maar in regentenkringen hadden zij zich een aantal nieuwe vijanden er door gemaakt, en de oude nog te meer verbitterd. De tijd naderde dat men het geweld der vrijcorpsen te hulp zou moeten roepen, om de meerderheid te behouden. Vooral bedenkelijk was, dat Amsterdam weer het hoofd had opgestoken.

Men had het anders verwacht. Het politieke jaar liep te Amsterdam van 1 Februari tot 1 Februari. In het afgeloopene had Rendorp bevolen in burgemeesterskamer: het gansche viertal

1) Benoemd werden: Wassenaer-Starrenburg (Ridderschap), Gevaerts (Dordrecht), Zeeberg (Haarlem), Van der Goes (Delft), Van Halteren (Leiden), Huydecoper van Maarsseveen (Amsterdam), Van Eyck (Gouda), Van Hoogstraten (Rotterdam), Van Bleiswijk (Gorkum), Den Beer (Schiedam), Van der Mieden (Alkmaar), Van Foreest (Hoorn), Duyvensz (Enkhuizen), Clotterbooke (tweede secretaris van de Staten van Holland), Blok (secretaris van het Noorderkwartier), en Pieter Paulus. - Van der Goes, Huydecoper en Van Bleiswijk waren ook door de minderheid gesteld en werden dus benoemd met 18 stemmen. - De minderheid bestond bij deze gelegenheid uit Delft, Amsterdam, Rotterdam, Brielle, Hoorn, Enkhuizen, Edam en Medemblik.

was door hem beheerscht[1]. Van dit viertal bleef thans Clifford aan. Verder bracht de rooster een hardnekkig en bekwaam aristocraat aan de beurt, Dedel, en tegelijk den bewierookten afgod der tegenpartij, Vader Hooft. De vierde was Beels, thans voor de eerste maal burgemeester, en op wien Van Berckel gerekend had. Hooft en Beels zouden Dedel moeten staan, en men dacht dat zij het konden: Clifford was ziekelijk en daardoor haast altijd afwezig, en overigens een volstrekte nulliteit. Bovendien, men meende zijn maatregelen zoo goed te hebben genomen, dat de aristocraten uit vrees voor oproer Hooft zijn gang zouden laten gaan. Op het laatst van het vorig jaar hadden de democraten hun krachten gemonsterd door een dankadres aan de Staten van Holland te doen rondgaan, waarop zij 16.257 handteekeningen hadden verkregen. Zij namen tevens deze gelegenheid te baat, om te zien in hoeverre zij rekenen konden op de schutterij, wier hulp om redenen van traditie en getalsterkte te Amsterdam honderd maal meer beteekende dan die van het een of ander vrijcorps. De officieren en onderofficieren waren sinds lang bewerkt en werden thans aangezocht, de teekening van het adres bij hun compagnieën te bevorderen. De oudste van de vijf kolonels (Van Goudoever), zeven en twintig van de zestig kapiteins, vele luitenants en vaandrigs en nagenoeg alle sergeants hadden hun medewerking verleend. Elf kapiteins hadden geweigerd en de zaak tegengewerkt, twee en twintig zich onzijdig gehouden. De kolonels Bosboom, Van Marselis, Warin en Danser Nijman waren ook vijandig. In hoofdzaak was de bevinding bemoedigend: de massa der minderen ging met de democraten mede. Men zou zich met hun hulp van de tegenstrevende officieren kunnen ontdoen, en aanvallend tegen de vroedschap te werk gaan als zij voortging zich tegen de democratie te verzetten.

Ook Rotterdam moest noodzakelijk omgezet. Van de vier en twintig leden der vroedschap waren slechts negen gehoorzame patriotten. Doch in de 15de eeuw, naar men nagesnuffeld had, waren er veertig vroedschappen geweest, en eerst in 1615 hadden de Staten het aantal op 24 bepaald[2]. De patriotten uit de burgerij verzochten nu om het octrooi van 1615 in te trekken en de vroedschap weder tot veertig leden uit te breiden. Tevens werd gerequestreerd om acht voormannen der anti-patriotten, over welke

1) Hiervórór II, 161.
2) Hiervóór II, 73.

in het 1 November 1786 verschenen rapport der Staatscommissie naar Rotterdam ongunstig werd geoordeeld (Van der Hoeven, Van der Heim, Collot d'Escury, Van Teylingen, Mossel, Jean François van Hogendorp, Van Staveren en Senn van Bazel), niet meer in de Staten van Holland toe te laten, vóór op dit rapport een beslissing zou zijn gevallen. Deze requesten werden, als naar gebruik, commissoriaal aan het groot-besogne, dat den 30sten Januari op het laatstgenoemde request rapport zou uitbrengen. In het groot-besogne werden elf stemmen uitgebracht; de driemannen meenden hun zaak te zullen winnen met zes stemmen tegen vijf: Dordrecht, Haarlem, Leiden, Amsterdam (deputatie: Van Berckel en Visscher), Gouda en Alkmaar tegen Ridderschap, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen. Doch de amsterdamsche vroedschap speelde hun een trek. Op het laatste oogenblik zond zij vier nieuwe gedeputeerden, met verschen last, die Van Berckel en Visscher overstemden en dus Amsterdam op de andere zijde brachten. Onder de vier die dit bestonden was nog wel Beels, die overmorgen als burgemeester zou optreden en in wien het driemanschap een bondgenoot had gezien[1)]!

'Onze vrienden hebben wat veel ondernomen,' schrijft den 6den Februari Vérac. 'Hadden zij het bij Van der Hoeven en Van der Heim laten blijven, die in het rapport der Staatscommissie het heftigst worden aangevallen, zij zouden het nog hebben geklaard. Op deze zaak zal nu niet meer teruggekomen worden, maar de andere, de uitbreiding van de vroedschap tot veertig, moet gewonnen worden het koste wat het wil.'

Doch het zag er niet naar uit dat dit spoedig gebeuren zou. Den 15den Februari, merkten wij op, leed het driemanschap feitelijk een tweede nederlaag in de Staten van Holland. En intusschen werden de bondgenooten uit de burgerij die men door Haarlem's voorstel van 30 Januari aan zich had meenen te verbinden, al ongeduldiger en drongen op het nakomen der belofte aan. Maar men kon onmogelijk de zaak in stemming brengen zonder eerst zeker te zijn van de meerderheid. Overreding scheen niet meer te baten; men moest besluiten tot geweld.

Tegelijk vielen oproerige bewegingen voor in Zeeland. Het

1) De drie anderen waren Calkoen, Van der Goes en Lampsins. Bij de stemming van 15 Februari werd deze manoeuvre herhaald: naast Van Berckel en Visscher verschenen toen te elfder ure Beels, Alewijn en Lampsins en overstemden hen. Zie bijlage IV, 7.

prinsgezinde gemeen, dat de regenten zich openlijk voor Oranje verbinden zag, hield zich niet meer in en sloeg, te Goes het ergst, aan het plunderen; al wat patriot was moest het ontgelden. De achtste Maart naderde, en daarmede de kans op samenscholingen in de groote steden van Holland. Het haagsche gemeen zou zich weder willen roeren, beweerden de driemannen; Gecommitteerde Raden namen een vuurwerkmaker in arrest, op beschuldiging van scherpe patronen onder het volk te hebben uitgedeeld. Men wilde nu eindelijk doordrijven, dat het legioen van den Rijngraaf in den Haag in garnizoen werd gelegd[1]. Hiermede bezorgden de driemannen zich een beter lijfwacht dan de Hollandsche Gardes, op wier trouw zij niet onbepaald rekenen dorsten, en kwamen zij tevens de democraten in het gevlei, die op den Rijngraaf nog het volste vertrouwen hadden en in wier geheime plannen van burgerdeputatie naar den Haag hij met zijn legioen een rol speelde. Den 17^{den} Februari deed Haarlem het voorstel, onder bedreiging dat het bij verwerping weigeren zou langer in de Staten te verschijnen. Gelijke verklaring legde Dordrecht af. Inderdaad verlieten Zeeberg en De Gijselaar, toen de dag verliep zonder dat een besluit genomen was, des avonds van den 17^{den} de stad[2].

Er moest nu in de steden gewerkt worden, om de verschillende deputaties die zich nog niet hadden verklaard, last te doen geven het voorstel van 17 Februari aan te nemen. In Amsterdam gaf den 21sten, onder sterke pressie van de patriotsche schutterofficieren die onder aanvoering van Van Goudoever ten stadhuize verschenen, de vroedschap toe met 16 stemmen tegen 15. Te Schiedam werd door hetzelfde middel een gunstige beslissing verkregen, terwijl te Leiden, welks deputatie evenals de schiedamsche zich vóór garnizoensvermeerdering, mits niet bestaande in het legioen van den Rijngraaf, had verklaard, aan de vroedschap het besluit werd afgedwongen dat de stad zich buiten stemming houden zou. Hierop staakten in de Statenvergadering

1) Zie hiervóór II, 160.

2) Den volgenden ochtend had met het vaandel van de Hollandsche Gardes het bekende incident plaats, dat men afgebeeld vindt op een plaatje in de vervolgen op Wagenaar. Toen de wacht optrok, werd het nieuwe regimentsvaandel ontrold waarvan het wapen des Prinsen verwijderd was, en zag men boven den leeuw van Holland een galg geteekend. De vaandrig, een zoon van Generaal Van der Hoop, werd in arrest genomen. De prinsgezinden hebben altijd ten stelligste volgehouden dat de zaak een booze list was, juist van pas uitgedacht om de onbetrouwbaarheid van het bestaande garnizoen te bewijzen. Het bewijs voor of tegen is niet geleverd.

van 22 Februari de stemmen, en werd de beslissing verdaagd tot den 27sten.

De pensionarissen begonnen beangst te worden dat zij het verliezen zouden. Zeeberg meende dat men te ver gegaan was; Vérac insgelijks. De plooibare Raadpensionaris was in zulke omstandigheden de man voor een conciliatoir: de vermeerdering zou bestaan uit eenige compagnieën kurassiers van het corps van Salm, en uit een bataillon infanterie uit elk der regimenten Pabst en Van Bylandt. Dit hoopte men nu den 27sten geconcludeerd te krijgen.

Het viel echter anders uit. De amsterdamsche vroedschap, voor de eerste maal in haar stadhuis geforceerd, was woedend op Hooft die haar in den val had laten loopen: de vergadering op den 21sten was slechts een uur van te voren aangekondigd geweest, en door list waren eenige van de kordaatste aristocraten er van verwijderd gehouden; daarentegen was alles den dag te voren met de schutterofficieren overlegd geweest. De vroedschap nam wraak op de volgende wijze: zij had juist over haar consent in de (bizonder hoog opgevoerde) extraordinaire middelen voor het jaar 1787 te beslissen, en nam zich voor niet te consenteeren dan op voorwaarde dat het corps van den Rijngraaf afgedankt en de uitgaven voor het cordon verminderd werden 'voor zooverre zulks behoudens de veiligheid van de Provincie zoude kunnen geschieden.' Men stond in verstandhouding met de Ridderschap en verdere leden der minderheid, die den 27sten hetzelfde zouden voorstaan.

De commissie uit de vroedschap die met het rapport over het consent in de extraordinaire middelen belast was, legde haar advies Zaterdag den 24sten voor de medeleden ter lezing. Dit vasthouden aan den legalen vorm had natuurlijk tot gevolg dat de patriotsche leden de democraten waarschuwden. Toen dan ook Maandag 26 Februari de zaak tot conclusie moest worden gebracht, stond Van Goudoever met 31 kapiteins, 36 luitenants en 29 vaandrigs van de schutterij gereed om tegen de voorgenomen resolutie te protesteeren. En thans, gelijk op den 21sten, waren weder alle maatregelen genomen om bij weigering het stadhuis te omsingelen en de vroedschap in te sluiten. De zaak had een verloop als een paar jaar geleden in Utrecht: daar waren de regenten niet te bewegen geweest het paardevolk tegen de burgers te gebruiken, hier weigerde men de hulp van de Bijltjes[1] In zoo-

1) Frequent offers were made to the Regency to relieve them from their state of confinement by force, and to bring a Body from the dock-yards to their assistance, but to this they refused to suscribe, less I believe from any principle of preserving the Town from a scene of disorder and confusion, than from a repugnance to owe their safety to a set of men attached to the Prince of Orange. - Harris 28 Februari 1787 (R.O.).

verre bestaat er echter verschil, dat te Utrecht de ruiterij op een wenk beschikbaar zou zijn geweest en geen voorwaarden had te stellen; de Bijltjes echter waren slechts tegen belofte van volledig herstel van den Prins te krijg.

De vroedschap hield het tot den avond uit, eer zij toegaf. Intusschen was het gansche stadhuis vol menschen geloopen, die onophoudelijk door eenige lieden, als de uit Gelderland weggejaagde luthersche predikant Berg, werden aangehitst. Gedurig moesten burgemeesteren de menigte te woord staan. Dedel en Beels gedroegen zich hierbij met groote koelbloedigheid[1]. Hooft, op een stoel geklommen, overlaadde de menigte met vleierijen; 'ik vertrouw mijne veiligheid aan dit volk,' zeide hij, 'waarvan ik de vader ben, en dat mijne kinderen zijn.' Om negen uur eindelijk traden Abbema, Hovy, De Witt en Bouwens naar buiten, en kondigden met luider stemme af dat het corps van Salm niet afgedankt maar in den Haag gelegd, en de middelen gaaf geconsenteerd werden. Het voorstel van de Ridderschap tot afdanking haalde den volgenden morgen in de Staten negen stemmen[2]; zonder het amsterdamsche oproer zou het dus aangenomen zijn geweest. Het conciliatoir van den Raadpensionaris werd verworpen met tien[3] tegen negen stemmen. Met dezelfde meerderheid werd den 28sten besloten het garnizoen te vermeerderen met een bataillon infanterie uit elk der regimenten Van Bylandt en Pabst, en 150 man uit de verschillende regimenten cavalerie van het cordon. Het waren Gouda en Gorkum die de driemannen in de minderheid hadden gebracht. Voor een andere zaak die zij voorstonden, de niet-bestraffing der Heusdenaren, die in Januari eigenmachtig hun magistraat afgezet en een nieuwen verkozen hadden, en nu stem in de Staten verlangden, was mede geen meerderheid te vinden, doch ook niet voor een bestraffing. De kleine steden en het platteland van Holland begonnen zich zeer te roeren in dezen tijd; ook Woerden, Oudewater, de steden van het Gooi,

1) *Jaarboeken* 1787, blz. 261.
2) Ridderschap, Delft, Rotterdam, Gorkum, Brielle, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Medemblik.
3) De vorigen en Gouda.

Beverwijk, de Zaanstreek, wilden in de Staten vertegenwoordigd zijn.

De oranjepartij leefde op. Harris, Van de Spiegel, de Gelderschen, allen die den Prins geraden hadden niets aan Rayneval toe te geven, kregen gelijk. De voornaamste zorg moest nu zijn, dat deze gunstige loop van dingen niet door bemoeizucht van buiten werd gehinderd, en dat men nog wat geduld oefende, de aristocraten niet te spoedig de hand toestak, om hen te doen capituleeren niet op hun voorwaarden maar op die der oranjepartij. In het begin van Maart begaf Harris zich naar Nijmegen om zich te overtuigen of de neiging van het hof nog dezelfde was als in December, of niet het lange wachten en de raadgevingen uit Berlijn den Prins of de Prinses begonnen te demoraliseeren. Zijn bevinding was in hoofdzaak bemoedigend. De Prins beloofde, zich nimmer de instructiën te zullen laten welgevallen[1]. Een ander groot besluit was, dat hij er eindelijk in toestemde Harris' bondgenoot, den ouden Willem van Citters, die sedert het bezoek aan Zeeland van het vorig jaar bijna onafgebroken aan het hof was gebleven, tot zijn kabinetssecretaris aan te stellen, ter vervanging van den nog ouderen Larrey; - een benoeming waarvan men zich alles goeds mocht beloven voor de geregelde afdoening van 's Prinsen zaken, die maar al te dikwijls geleden hadden onder zijn ongelijk humeur en gebrek aan methode. Het was van iemand van den leeftijd en de positie van Willem van Citters een opoffering, zlch tot dezen bij een persoon als Willem V hoogst moeilijken post te leenen[2], maar hij had op aandrang van Harris en Van de Spiegel het offer gewillig gebracht. Een uitdrukking in een stuk van den laatste, waarin gesproken werd van een ‘verlangen der geheele Natie, dat Z.H. zig zelfs wat meerder rust geliefde te geven,’ had de gansche zaak nog een oogenblik in gevaar gebracht[3], maar de bui was gelukkig reeds over toen Harris kwam[4]. Wat niet naar wensch ging, was de voortgang der prinsgezinde verbintenis. De acte was nog slechts in Zee-

1) Bijlage IV, 7.
2) ‘Op mijn 43ste jaar alle mijne charges neergelegd hebbende, en op zijn 63ste op nieuw zig te embarqueeren in een werk geheel vreemd en nieuw voor mij, en dat in deze moeielijke en zorgelijke tijdsomstandigheden, is een haggelijk stuk....’ Van Citters aan Van de Spiegel, 17 Februari 1787 (bij Vreede III, 198).
3) Zie Vreede III, 213 en 216.
4) Zie het voor 's Prinsen slechte en goede eigenschappen zoo kenmerkende gesprek in bijlage IV, 8; een der meest leerzame die van hem zijn opgeteekend.

land geteekend. Gelderland en Friesland zochten uitvluchten. Zulk een acte was bij hen niet noodig, verklaarden de regengenten: de leden der meerderheid wisten immers toch wel, wat zij aan elkander hadden[1]. Alsof het niet juist om het effect op de buitenwereld zou zijn te doen geweest!

Ook over de twee patriotsche landprovinciën en de kansen die zij der oranjepartij boden werd druk gesproken in dezen tijd. De stad Groningen scheen te moeten worden opgegeven: een eigenlijk gezegde prinsepartij bestond daar niet[2]; slechts op de Ommelanden viel te rekenen, maar hoe weinig vermochten deze zonder de stad. In Overijsel had op het laatst van het vorig jaar het aristocratische Zwolle eenige hoop gegeven, doch in Januari had er de democratie geheel getriomfeerd, en zoo werd nu door de drie - thans weder eensgezinde - steden, geholpen door de minderheid der ridderschap, het regeeringsreglement finaal afgeschaft[3]. Overijsel was de eerste provincie waar dit gelukte, immers in Utrecht had slechts de stad er zich van bevrijd. Intusschen was te Deventer, op het toelaten van Roomschgezinden tot het burgerrecht der stad, een hevige anti-papistische beweging ontstaan, uitgaande van een deel der gilden die geen katholieke gildebroeders verkozen toe te laten. Er kwamen zelfs prinsgezinde burgergeconstitueerden naast de patriotsche. De regeering erkende echter alleen de laatste, en hield met de wapenen van het vrijcorps het gemeen in bedwang. Niet zonder moeite, want ook de tegenpartij verschafte zich wapenen. Het gansche voorjaar hield de beweging aan, zonder echter de overhand te nemen op de regeering. Tweemaal hadden formeele straatgevechten plaats, den 15^{den} Januari en den 29sten Juni; de tweede maal vielen onder het volk vier dooden[4]. Eerst in Juli slaagde de regeering, die 150 burgerschutters en kanonniers uit Zwolle had moeten

1) Van Heeckeren van Enghuizen aan Van de Spiegel, 9 Maart 1787 (bij Vreede III, 248). - 'There is a general Disposition to support the Stadholderian Government,' zegt Harris van Gelderland, 'but no one individual is to be found, bold and adventurous enough to put himself at the head of a party. It is from this principle of fear that the Association goes on so slowly.' (Harris 13 Maart 1786, R.O.).
2) Les Régens de la ville de Groningue, quoique quelques uns d'entr'eux soient un peu aristocrates, sont en général fort bons patriotes, ainsi que la plus grande partie de la bonne Bourgeoisie. Quant aux dévots et à la canaille, cette espèce tient au parti stadhoudérien, *mais pas aussi fort qu'en bien d'autres Provinces* [ik cursiveer]. Quant au peuple des Ommelande, à l'exception d'un vingtième, il est stadhoudérien ou indifférent. (Aanteekening van Dumont-Pigalle, AAAAA).
3) Hiervóór II, 232.
4) *Jaarboeken*, 1787, blz. 2166.

requireeren, er in, de tegenpartij te ontwapenen; verscheiden prinsgezinden verlieten daarop de stad. In den aanvang was deze beweging, die een oogenblik veel hoop had gegeven, door Harris met geld gesteund[1].

Niet in de laatste plaats was aanleiding tot Harris' nijmeegsche reis geweest de vrees, dat het hof blootstond aan bedervende invloeden uit Berlijn. Men had zich daar op een heftig partijkiezen van Frankrijk tegen den Prins voorbereid, nu deze Rayneval's zending had doen mislukken, en was zelf eenigszins verbaasd dat er nog niets ernstigs gebeurd was in de Republiek. Toen nu het bericht van Vergennes' ziekte kwam, schreef men aan deze omstandigheid het uitstel toe. De nieuwe minister echter, vermoedde men, zou nu spoedig van zich doen hooren, en Pruisen kwam dan in zeer onaangename positie. Het ried daarom den Prins, toch niet te volharden bij de houding in December aangenomen, de vaststelling zijner bevoegdheden bij instructie goed te keuren, en alsnog de herziening der regeeringsreglementen aan de betrokken provinciën voor te stellen[2]. Harris wist dat Thulemeyer eerstdaags naar Nijmegen vertrekken zou om op gehoorzaamheid aan de wenschen van Pruisen aan te dringen, en hij had zich gehaast hem voor te zijn. Hij voor zich geloofde niet dat er voorshands van Frankrijk groot gevaar te duchten was. Uit de houding van het fransche hôtel in den Haag viel niet op te maken dat men daar

1) Bijlage III, 21.

2) ‘Que le Prince fasse sans délai un pas marqué vers le raprochement en conséquence des dernières ouvertures du Sr. de Raineval [die van 6 Januari aan Thulemeyer, zie hiervóór blz. 140] en offrant franchement et sans détour la modification des reglemens aux Provinces qui y sont soumises. S'il ne le fait pas, je crains qu'il ne s'en repente, ainsi je le désire *et le lui conseille sérieusement*.’ - De koning van Pruisen aan de Prinses, 27 Februari 1787 (Kon. Huisarchief, den Haag). - Maar de Prinses betoonde haar broeder lang zooveel ondergeschiktheid niet als vroeger haar oom: ‘J'ai lu avec l'attention la plus sérieuse la lettre dont vous venez de m'honorer, et j'ai conclu que le plus grand service que je pouvois rendre dans ces circonstances à la bonne cause, c'étoit d'en dérober la connoissance au Prince; il seroit cruellement combattu entre le désir de vous complaire et l'impossibilité d'y satisfaire; ainsi, mon cher frère, à moins d'un ordre exprès de votre part qui me l'enjoigne, le Prince ne saura point que vous insistez encore sur cette démarche humiliante et pernicieuse que Raineval nous a prescrite, et s'il en perçoit la moindre chose vis à vis de nos amis dans ce païs, ils perdroient le peu d'énergie qui commence à se montrer parmi eux, et qui peut seul nous sauver.... Si ce ne peut être qu'au prix de telles conditions que nous pouvons rester dans ce païs, il est beaucoup plus honorable et même à plus d'un égard beaucoup plus avantageux de renoncer à tout; les choses sont venues au point que je me familiarise avec cette idée qui ne m'effraye point....’ De Prinses aan Frederik Willem II, 6 Maart 1787.

stellige bevelen had, en berichten uit Parijs deden vermoeden dat de fransche regeering zich ook niet in staat rekende die te geven[1)].

De pruisische regeering droeg zorg dat tijdens Thulemeyers bezoek te Nijmegen (einde Maart) een uitgewerkt voorstel tot hervatting der in December afgesprongen onderhandeling in handen was der Prinses. Hertzberg had het haar bij brief van den 17^{den} toegezonden. Men vergde van Hertzberg den dienst om stukken als deze op te stellen, maar de zakelijke inhoud werd hem van te voren opgegeven onder streng verbod van afwijking, en het is dan ook geheel de opvatting van Finckenstein, thans ook die van den koning, die er uit spreekt. Voorop stond, als altijd, de terugkeer naar den Haag om er het kapiteinschap-generaal van Holland en het plaatselijk commando uit te oefenen, die teruggegeven moesten worden in afwachting van de daar door de fransche en pruisische ministers te negocieeren algemeene bevrediging, welke zou moeten worden verkregen door een wettelijke bepaling van de rechten van het stadhouderschap, kapiteinschap en admiraalschap-generaal. De Prins moest van te voren beloven deze wettelijke bepaling te zullen gedoogen, en eveneens van te voren de herziening der reglementen aanbieden aan de Staten van Gelderland, Utrecht en Overijsel. Bemiddeling der provinciën werd voor Utrecht bedongen, vergiffenis en verwijdering der garnizoenen voor Hattem en Elburg. Op den voorloopigen terugkeer in den Haag na, die oranjeoproer in Holland beduidde, was dit ten naastenbij wat Rayneval had geeischt. Hoe weinig begreep men eigenlijk te Berlijn van onze verhoudingen! Men verzocht feitelijk de geschiedenis ten gelieve

1) ‘From a quarter likely to know what is passing,’ maar dat hij niet nader aanduidt, ontving Harris den 2^{den} Maart het volgende extract uit een juist van Parijs ontvangen brief: ‘Extrait d'une lettre de Paris datée 26 fevrier 1787. - On est très embarrassé ici des affaires de Hollande. On ne sait quel parti prendre; cependant on sent qu'il est impossible de les abandonner, mais comment les soutenir c'est ce qu'on ne trouve pas. Si l'on en croyoit Cotleuri et le Rhingrave, ce seroit par les moyens vigoureux. Mais on en sent la conséquence, et l'on n'ose. On regarde la séparation de la Province d'Hollande comme absolument impossible, il y a de trop grands intérêts de commun qu'on ne sauroit partager ni diviser. Il est plus qu'apparent qu'on éloignera par tous les moyens possibles le retour du Prince à la Haye.’ - Gelijk wij spoedig zien zullen, bevat dit bericht juist de waarheid. Harris deelt nergens mede van wien hij zijn parijsche berichten heeft, maar hij is dikwijls zeer goed ingelicht. Met zijn weinig beduidenden ambtgenoot aan het fransche hof, den hertog van Dorset, hield Harris geen bizondere briefwisseling; de engelsche ambassade te Parijs keurde zijn voortvarendheid zeer af. ‘Our minister in Holland is playing the devil’ (Dorset aan William Eden, 19 Juli 1787, in *The Journal and Correspondence of William, first lord Auckland*, I, 519).

van Frankrijk en Pruisen een jaar terug te gaan, om hun tweeën gelegenheid te geven de moeilijkheden alsnog te boven te komen die hun reeds eenmaal te machtig waren geweest[1)].

Men ziet, als maar het stadhouderlijke hof te eenenmale blind ware geweest, had Frankrijk nog op den vooravond van Goejanverwellesluis met hulp van Pruisen zijn doel een goed eind nader kunnen komen. Doch de Prins en de Prinses waren beter beraden. De laatste stelde aanstonds een weigerend antwoord op, dat zij den 30sten Maart, na Thulemeyer's vertrek, verzond. Nogmaals, en dat wel op dezelfde wijze als te voren, te beproeven wat reeds eenmaal mislukt was, scheen haar dwaasheid toe. Zou een bemiddeling van Frankrijk en Pruisen eenige beteekenis hebben, dan moest de tegenpartij eerst door Frankrijk genoodzaakt worden in officieelen vorm deze bemiddeling aan te vragen, of althans te kennen te geven dat zij ze, indien aangeboden, van beide machten gaarne aannemen zou. Tot nog toe was geen dergelijke gezindheid bij de patriotten te bespeuren geweest; hoogstens bij sommigen ten aanzien van Frankrijk; nimmer ten aanzien van Pruisen. Wat beteekenden uitgewerkte verzoeningsplannen zoolang de cardinale vraag onbeantwoord bleef of men de inmenging van Pruisen wel eens gedoogde? Zag men te Berlijn niet in, dat alles wat men toegaf vóór deze vraag een antwoord had, eenvoudig weggeschonken was aan de tegenpartij?

Bovendien zondigden al deze programma's, doordat zij niets regelden dan de zaken van den Prins. Er was daarnevens het vraagstuk van den volksinvloed dat om oplossing vroeg. Zij achtte het niet van haar bevoegdheid een oplossing aan de hand te doen, maar wilde dat de bemiddelende hoven zich er wèl van doordrongen dat het vraagstuk bestond.

Een dwaling was ook in haar oog, dat Pruisen zich partij stelde voor allerlei pretensiën der patriotten, zonder te bedenken dat de Prins ook de zijne had, die mede onderwerp van onderhandeling moesten zijn, wanneer men tot een ernstige onderhandeling komen kon tenminste. De Prins verlangde een regeling der militaire jurisdictie, ter vervanging van de vorige die door de patriotten niet herzien was maar afgeschaft; een regeling van het stadhouderlijk recommandatierecht waarvan hij niet geacht wilde worden voor altijd afstand te hebben gedaan; een regeling betreffende de ambten ter begeving van de admiraliteiten en van Gecommitteerde Raden van Holland, waarbij

1) Bijlage IV, 9.

rekening gehouden werd met zijn historische rechten; bevredigende afdoening der zaak van de betwiste stadhouderlijke magistraatskeuzen in een aantal steden, welke zaak door de Staten maar steeds onbeslist werd gelaten, zoodat hij ondertusschen beroofd bleef van de uitoefening van rechten die hem nog niet formeel waren ontnomen; het Hof of anders een college van arbiters moest een uitspraak geven in dezen. Een zaak waartegen de Prins mede geen bezwaar zou maken, maar die hij nimmer aan de regenten zou willen opdringen tegen hun zin, was het toekennen van eenigen invloed aan de burgerijen op de nominatiën voor zekere regeeringsposten in de steden. Men zag al het gevaarlijke van deze zaak in, zeide de Prinses, het was een nieuwigheid die groote gevolgen hebben kon. Maar zij wilde te verstaan geven dat de Prins geen moeilijkheden in den weg zou leggen, als de regenten aan dien eisch toegeven wilden.

Onaannemelijk werden verklaard de afstand van het recht van benoeming tot militaire posten, de instructiën voor den Stadhouder, Kapitein- en Admiraal-Generaal, het voorstel aan de drie provinciën met regeeringsreglement, discussie over het recht van patenten met anderen dan de Staten-Generaal, straffeloosheid voor de bedrijvers der hattem- en elburgsche onregelmatigheden, terugtrekking der garnizoenen uit die plaatsen. De Staten van Gelderland weigerden deze twee laatste maatregelen stellig, en het was niet te eischen hen er toe te noodzaken[1)].

De koning, over deze halsstarrigheid weinig gesticht, droeg zijn ministers op, dit stuk der Prinses onmiddellijk te wederleggen. De Prins, heette het, redeneerde niet van den toestand uit waarin hij op het oogenblik geraakt was, maar van dien waarin hij vóór de troebelen had verkeerd. Herstel van dien vorigen toestand was wel niet mogelijk zonder revolutie, en tot een revolutie zou Pruisen nimmer de hand leenen. De bemiddeling die Pruisen voor den Prins over had was ook geen openlijke: Frankrijk, de bondgenoote der Republiek, zou niet dulden dat Pruisen aan een bemiddeling deelnam op gelijken voet als zij, al ware het maar, omdat Frankrijk noodzakelijk Engeland uitsluiten moest, dat immers ook deelneming aan een publieke bemiddeling zou vragen. Nu de Prins in December Frankrijks voorwaarden afgeslagen had, was het boven verwachting dat Frankrijk nog eenigen tijd bereid was, voorstellen van den Prins aan te hooren. Men moest bedenken dat het slechts een sein te geven

1) Bijlage IV, 10.

had om het stadhouderschap in Holland te doen afschaffen voor altijd. Wat 's Prinsen tegenpretensiën betrof, daarvoor was het nu niet de tijd: het was nu om het behoud van het essentieele te doen, en men moest dit niet bemoeielijken door het noemen van veel bijzaken. Natuurlijk dat de Prins zich instructiën moest laten welgevallen: deed hij dit met goede gratie, dan kon hij misschien nog invloed uitoefenen op den inhoud er van, anders niet. Wat het recht van patenten betrof, verwonderde men zich dat de Prins in zijn memorie van 20 October 1786 toezeggingen had gedaan die hij in die van 30 Maart jongstleden scheen terug te nemen[1]. De noodzakelijkheid van herziening der regeeringsreglementen, meende men, was voor Utrecht en Overijsel reeds door den Prins erkend[2]. Kon hij dan voor Gelderland hier niet toe komen? In hoeverre hier en elders aan de democratie iets kon worden ingewilligd waagde men niet te beslissen, maar dat de Prins zoo dikwijls hij tusschen aristocraten en democraten te kiezen had, aan de laatsten de voorkeur moest geven, scheen in overeenstemming met de traditiën zoowel als met de belangen van het huis van Oranje. In ieder geval, men verlangde concessiën van hem en geen eischen[3].

Den 4^{den} Mei heeft de Prinses nog een wijdloopig stuk naar Berlijn gezonden in antwoord, waarbij zij al haar vorige beweringen en eischen handhaaft[4]. Zij tartte er haar broeder mede,

1) Hiervóór blz. 107. - In werkelijkheid zijn de beide memories niet met elkander in strijd: in die van October 1786 zegt de Prins immers niets anders toe dan de beslissing te willen afwachten van de Staten-Generaal.

2) Den 5^{den} Juli 1786 had zich de Prins in een brief aan de Staten van Utrecht bereid verklaard, ‘om mede te werken tot het nader elucideeren en definieeren van alles, wat tot de Constitutie van de Regeering van UEd. Mog. Provincie in 't algemeen, en van Stad en Steeden in 't byzonder, betrekkelijk is, en noodzakelijk zoude behooren geëclaircisseerd of verbeterd te worden’, echter zonder te gedoogen, dat aan de ‘geëtablisseerde Constitutie zelvé [m.a.w. het Regeeringsreglement] eenige atteinte zal worden toegebragt’ (*Jaarboeken* 1786, blzz. 712 en 714). Den 24sten daaraanvolgende qualificeerde hij drie heeren om namens hem deze besprekingen met de Staten van Utrecht te beginnen. Gelijke bereidverklaring deed hij in het begin van 1787 aan de Staten van Overijssel (*Jaarboeken* 1787, blzz. 591 en 841). In beide gevallen werd juist van 's Prinsen zijde het behoud van het reglement vooropgesteld, zoodat de pruisische memorie zeer ten onrechte zich hierop beroept.

3) Bijlage I, 11. - ‘Cette pièce’, schrijft Hertzberg, ‘que je suis *obligé* d'envoyer à Votre Altesse Royale, a été dressée tout à la hâte en conséquence des ordres exprès du Roi. Je suis mortifié et affligé de tout ceci au possible. Je sais bien que la marche que Votre Altesse Royale propose est possible et même convenable et conforme au véritable intérêt et à la dignité de ceux qui y sont intéressés, mais je ne suis aucunement écouté sur cet article’. - Hertzberg aan de Prinses, 14 April 1787.

4) ‘Considérations sur les Observations ultérieures sur les moyens de pacifier les troubles des Provinces Unies’, bewaard onder de nalatenschap van Hertzberg op het Staatsarchief te Berlijn. Het is, in onderscheiding van het vorige dat van de Prinses zelve is, opgesteld door de Larrey, naar hare aanwijzingen (zie Van Citters Sr. aan Van de Spiegel, 5 Mei 1787, bij Vreede III, 355). Het scheen overbodig ook dit stuk nog af te drukken.

den Prins aan zijn lot over te laten, en dit was op het oogenblik ook de wijste partij.

Opmerkelijk is, in deze pruisische memoriën, de raad om zich met de democraten te verstaan. Wij hebben hier te doen met een naklank van Goertz' rapporten; zonder er verder bij na te denken werden enkele van diens adviezen door de pruisische regeering herhaald. Wat het werkelijk in had, bij de democraten heul te zoeken, daarvan had men te Berlijn volstrekt geen voorstelling. Deze uitweg werd met den dag moeilijker, eigenlijk was hij alreeds afgesneden. Men had er den gunstigen tijd toe voorbij laten gaan. De democraten hadden thans de regeeringspatriotten aan het snoer, en zij waren evenmin geneigd dit voordeel op te geven, als de Prins om de regenten terug te stooten die tot zijne partij naderden. De democraten verlangden thans bewilliging in alle officieel-patriotsche eischen, die de Prins reeds herhaaldelijk afgeslagen had, en daarenboven hadden zij hun bizondere verlangens, waaraan hun oneindig meer gelegen was dan aan het andere, maar die, wat ook de Prinses als het in het redeverband te pas kwam omtrent de onpartijdigheid van het hof mocht beweren[1)], haar en haar gemaal niets dan vrees en afkeer inboezemden. De Stadhouder behoorde, zoo stelde men het zich voor te Nijmegen, de regenten in de hand te hebben, maar dit moest dan ook de eenige waarborg zijn dien de burgerij verlangen mocht. De Stadhouder gemeene zaak makende met Van der Kemp en Pieter Vreede tegen Rendorp en Dedel, was een combinatie die viel buiten den gezichtskring van de menschen van 1787. Wat zou het oranjegemeen gedaan hebben als het den Prins in den Haag had zien komen onder een escorte van vrijcorpisten? En wat zou de stadhouderlijke aristocratie in Gelderland en Zeeland hebben gezegd zoo de Prins den val bewerkte der aristocratie van Amsterdam of Rotterdam? Zij zou onmiddellijk ook *haar* bestaan bedreigd hebben gevoeld[2)].

1) Bijlage IV, 10.

2) 'On demande s'il vaudroit mieux que le Prince se déclarât pour les aristocrates ou pour les démocrates? On répond qu il ne doit entrer dans aucun accommodement, parce qu'il perdrait l'affection du peuple' (Hogendorp II, 54). Welk 'peuple' hier bedoeld is, verduidelijkt Gijsbert Karel zes bladzijden verder: het boerevolk, de schippers en matrozen, de werklui in de steden, 'c'est l'affection de ce peuple que le Prince perdrait par un accommodement'. Zetten de goedgezinde regenten de vrees voor Frankrijk eens op zij en verklaren zij zich openlijk voor den Prins, dan zullen zij gewis het volk meeslepen, ook al belooft de andere partij het volk politieke rechten: 'Tous les régents voudroient s'appuyer du peuple. Les uns en lui donnant un nouveau pouvoir, les autres en se déclarant pour le Prince; et le dernier parti triompheroit.' (Uit memories van 14 en 15 November 1786).... 'J'insistois beaucoup dans ce temps-là [Juli 1787] sur la nécessité de donner au peuple, pour le gagner, de l'influence dans les nominations de ses régents, ce qui ne pouvoit jamais nuire au pouvoir d'un Stadhouder vigilant et actif. S.A.R. me recommanda de ne traiter ce point qu'avec la plus grande délicatesse et à la dernière extrémité. Après la révolution elle m'a dit, quand je lui parlai du peuple: *pourvu que ce ne soit pas la démocratie*....' (Hogendorp II, 147).

De Stadhouder maakte zich tot werktuig van de behoudzucht der regenten, uit overmaat van behoudzucht voor zichzelf. Het inzicht dat behoud mogelijk maken wil door vernieuwing, ontbrak bij de machthebbenden van 1787 geheel. Willem V had geen ideaal dan het stadhouderlijke, niet het monarchale, en dit alleen zou zich met de veranderingen die de democratie onbewust nastreefde hebben verdragen. Een sterk en juist instinct deed hem raden dat in een democratisch-federalistische republiek de Stadhouder meer achteraf zou worden gezet dan mogelijk was in de aristocratisch-federalistische. De werkelijke uitdrukking der stadhouderlijke machtsvolkomenheid (niet der wettelijke, maar der feitelijke) was het recommandatierecht: de Stadhouder wilde regeeren en daartoe, middellijk of onmiddellijk, de regenten benoemen, die hij nevens zich dulden moest. Dat het centraal gezag, in zijn persoon alleen voldoende geconcentreerd, de middelen begeerde om de deelen te doen samenwerken was natuurlijk; het was ook modern, vertegenwoordigde, tegenover het belang der oligarchie die van het particularisme leefde, den vooruitgang. Men moet zich wel wachten het stadhouderlijk recommandatierecht kortweg een misbruik te schelden, gelijk veelal geschiedt. Er schuilt de kiem in van het hedendaagsche meer gecentraliseerde bestuur. Dezelfde schrijvers die het recommandatierecht van den Stadhouder als onlogisch afkeuren, plegen de onverbloemde centralisatie toe te juichen zoodra zij in 1795 haar intrede doet, gewelddadig van buiten af ingevoerd. Dagelijksch bestuur en volksvertegenwoordiging waren in de oude Republiek, in stad, in provincie, in Unie, zóó bij elkander ingeweven, dat het inderdaad niet zonder bedenking voorkomen moest, de democratie toe te laten tot de laatste van beide: zij ging daarmede noodzakelijk de hand

leggen ook op het eerste. De practijk der democratische stadsreglementen zooals er een in Utrecht was ingevoerd en zooals er thans voor de hollandsche steden werden ontworpen, met hun als ware volkstribunaten bedoelde colleges van burgergecommitteerden, zou heel wat meer dagelijksche, onmiddellijke, en daardoor onduldbare volksinmenging in de details der regeering met zich hebben gebracht, dan in onze van tijd tot tijd uitgeschreven verkiezingen voor gemeenteraad of Tweede Kamer ligt opgesloten. De Staten vormden ganschelijk niet een parlement. Zij waren bovenal regeeringsraad geworden, en het ongeluk was dat de regeeringsraad, in plaats van den soeverein bij te staan, zelf den soeverein verbeeldde. Ware deze soevereiniteit niet gedurig op bedekte wijze ingekort geworden, er zou in de achttiende eeuw eeuvoudig geen regeering meer mogelijk zijn gebleken in de Republiek. De stadhouderlooze tijd lag nog in het gezicht, met haar nasleep van verkankering en ellende.

Doch liet een aristocratie door listig gebruik van kracht zich nog betoomen, hoe met de noodige zekerheid van uitslag candidaten te recommandeeren aan een kiezerscorps? En zou, de positie van den Stadhouder gelaten ongeveer zooals zij was, de democratie, gesteld zij ware tot het Statencollege opgeklommen, zooveel minder naijverig op het uitvoerend gezag zijn gebleken als de oligarchie het placht te wezen? De patriciërs, zij mochten de borst nog zoo hoog dragen, hadden doorgaans toch politiek inzicht genoeg om hun soevereiniteit niet *te* veel naar de letter te nemen. Zij wisten te goed dat dan spoedig de gansche machine zou hebben stilgestaan. Hoe zouden de plebejers de weelde hebben verdragen, zoo men hun, opgeblazen als zij waren door het ontwakend zelfbewustzijn dat een uitdrukking vond in de leer van Price, Priestley en Rousseau, de zeven colleges ontsloot die souverein waren naar de traditie? Hun hoogmoed zou nog slechts overtroffen zijn door hun betweterij, en den Stadhouder die met hen op zulk een plaats te doen kreeg, zou men een koperen kop hebben mogen wenschen. Hoe meer men de conjunctuur van den patriottentijd beziet, hoe meer men zich gedrongen voelt de uitdrukkingswijze dat Oranje zich slechts met de democratie had behoeven te verstaan om het blijeinde van deze tragicomedie te beleven, voor een ten naastenbij waardelooze gemeenplaats te verklaren. Willem V en de democratie van 1787, - het zou een ongelukkig huwelijk geworden zijn. Het had moeten huishouden met een ouderwetsch, onherstelbaar versleten gerei. En aan dit te vervangen of te vervor-

men dacht in den patriottentijd, men mag zeggen niemand. Doen wij nog zoo vlijtig onderzoek in deze richting, wij vinden haast niets dan de lucubratiën van een enkel fransch avonturier[1]. Of het staatsorganisme dat in '95 omgevallen is als een kaarteblad, wel in hoofdtrekken ongewijzigd kon blijven bestaan, was voor de nederlandsche gedachte van '87 nog niet eenmaal een vraag geworden.

De uitwerking der pruisische raadgevingen om toch overleg met de democraten te zoeken, werd door het gedrag van den pruisischen gezant zeker weinig bevorderd. De oude Thulemeyer, tijdens het verblijf van Goertz geheel op den achtergrond geschoven, nam zijn moeilijken post nog steeds tot ongenoegen van alle omstanders waar. Een moeilijken post: geen zwaarder taak dan de dienst van een meester die niet recht weet wat hij wil. Thulemeyer had de komst van Goertz zeer onaangenaam gevonden, en zich in haar mislukking niet weinig verkneuterd. Het onaangenaamste van al vond hij de hem door Goertz nagelaten verhouding tot Chomel. Hij van zijn kant zou er nooit op gekomen zijn, iets langs die zijde te beproeven. Hij voelde zich nog het naast tot de oud-staatsgezinde partij, die hij, in zijn lange gezantschap hier, van 1763 af, in haar kracht had gekend en ontzien had op last van Frederik de Groote zelf.

Te Nijmegen had Goertz met zijn begin van verstandhouding tot de democraten weinig eer ingelegd, en dit was Thulemeyer wel bekend. Chomel had, nog nadat Goertz uit den Haag vertrokken was, hoog van de mogelijkheid eener verzoening opgegeven: de democraten, schreef hij in Januari, hadden zich, in een onderhandeling met de pensionarissen, tegen de algeheele schorsing van den Prins verzet[2]. Wij weten dat zij zich slechts hiertegen verzet hadden, dat het lot van den Prins bepaald zou worden, eer *hun* eischen de beurt kregen, en dat het haarlemsche voorstel van 30 Januari het gevolg dezer onderhandeling was geweest[3]. Intusschen, de pruisische regeering ried, op gezag der rapporten van Goertz, werkelijk aan dat de Prins zich dit respijt toch ten nutte zou maken en de democraten, die naar allen schijn in de groote steden de overwinning

1) Over de memorie van Coetloury hiervóór blz. 144.
2) Goertz 23 Januari 1787.
3) Hiervóór blz. 147.

zouden behalen, aan zijn zijde zou trachten te brengen[1]. Maar Thulemeyer was niet van dit gevoelen. De democraten, meende hij, konden op het oogenblik met De Gijselaar en Van de Kasteele, den tweeden pensionaris van Haarlem (een persoon die in dit laatste jaar van den patriottentijd gedurig meer naar voren komt) zeer goed overweg. Door Chomel zijn gang te laten gaan zou Pruisen het voor den Prins niet beter maken: zijn vriend Schimmelpenninck bij voorbeeld, op wien Chomel zich steeds beriep en die hem telkens begeleid had, was een haantjede-voorste onder de schutterofficieren die Rendorp en Dedel zochten uit te werpen te Amsterdam, en bij de nederlaag van deze twee had, volgens Thulemeyer, de Prins zeker geen voordeel[2]. Het gevolg van dit beklag was dat Chomel van 's konings wege werd berispt, en dat hem bevolen werd zich onder leiding van Thulemeyer te stellen[3]; iets waaraan Chomel, die, naar hij zeide, niet voor pruisische rekening maar als hollandsch burger politiseerde, niet voldeed[4]. Hij benadeelde zoo weinig 's Prinsen zaak, voerde hij aan, dat hij zelfs in patriotsche bladen voor een verrader was uitgemaakt. Overigens beriep hij zich op het oordeel van Goertz, die zijn denkbeelden immers kende. Inderdaad heeft men na de terugkomst van Goertz te Berlijn, Chomel zijn gang laten gaan zonder hem de waardigheid van consul af te nemen, en dat niettegenstaande Thulemeyer zich aanhoudend over hem beklaagde. De Prinses achtte de democratische voorstellen zooals zij in het najaar van 1786 waren geformuleerd, onaannemelijk[5], maar verontrustte zich toch niet te zeer, omdat zij Chomel onder behoorlijk toezicht waande. Met Goertz zich namelijk over het geval onderhoudend, had zij aan de hand gedaan dat men den consul in betrekking brengen zou met Van der Hoop; zoo zou men gelegenheid hebben, van de voornemens der democraten onderricht te blijven.

Alles hing er thans van af, wat de uitkomst zou zijn in Amsterdam. De aristocraten waren niet van zins zich een democratisch stadsreglement te laten welgevallen, de burgers niet van zins het op te geven. Men monsterde elkanders krachten; een beslissing kon niet lang uitblijven. Zij wachtte echter noodzakelijk

1) Rescript aan Thulemeyer, 9 Februari 1787.
2) Bijlage IV, 12 en 14.
3) Bijlage IV, 13.
4) Bijlage IV, 15-18.
5) De Prinses aan Frederik Willem II, 23 Maart 1787.

op deze andere, of niet de democratie de bescherming van Frankrijk verbeuren zou zoo zij toegreep. Een stap als het revolutionneeren van Amsterdam kon niet gezet zonder Frankrijk te raadplegen, en Frankrijk overwoog nog wat het doen zou.

Door de ziekte en het overlijden van Vergennes kregen, ten aanzien der tegenover de Republiek te volgen staatkunde, diens tegenstanders een oogenblik vrij spel. Hun man was de Rijngraaf, en reeds den 10den Februari, dus nog vóór Vergennes' dood, ontboden zij dezen naar Parijs. Zoodra het gevaar voor zijn legioen door het besluit van 27 Februari was afgewend, vertrok hij[1], met de opdracht van Vérac en de pensionarissen om de fransche regeering te polsen omtrent eene zuivering der vroedschap te Amsterdam en te Rotterdam, wanneer het tenminste niet gelukken mocht de vermeerdering der rotterdamsche vroedschap met zestien leden op wettige wijze geconcludeerd te krijgen. Vérac stond een gewelddadige zuivering sterk voor evenals De Gijselaar; Van Berckel en Zeeberg vonden het zaak er nog mede te wachten en waren huiverig de aristocraten, die men noodig had zoo dikwijls er maatregelen moesten worden doorgedreven tegen den Prins, van de patriotsche partij uit te sluiten. ‘Van Berckel gevoelt,’ schrijft Vérac, ‘dat hij thans eenigermate de balans houdt tusschen aristocraten en democraten, en hij zou in deze positie zoo lang mogelijk willen blijven’[2].

Ware er maar kans geweest de twee dringendste zaken: de benoeming van aan de burgerij aangename leden in de commissie ter bepaling van den volksinvloed, en de vermeerdering der vroedschap te Rotterdam, goedschiks van de Staten te verkrijgen, het zou, wat de driemannen betreft, niet tot gewelddadigheden in Amsterdam en Rotterdam zijn gekomen. Zij toonden zich met opzet zoo streng zij maar eenigszins durfden tegen de revolutionnairen te Heusden: den 9den Maart werd de in Januari onwettig aangestelde magistraat gecasseerd, en eerlang door een commissie uit Gecommitteerde Raden, door krijgsvolk ondersteund, de oude regeering weder hersteld, nadat echter ondershands aan de Heusdenaren te verstaan was gegeven dat het driemanschap, vruchtbaar in chicanes, er wel iets op zou verzinnen toch de door het volk gewenschte overheidsper-

1) Den 2den Maart.
2) Bijlage IV, 19.

sonen op het stadhuis te brengen, wanneer de verwijdering der oude, op gemotiveerd verzoek, maar gevraagd werd aan de Staten[1]. Tegelijk hadden te Hoorn weinig ernstige oranjeoploopen plaats, die de pensionarissen uiterst gelegen kwamen: de geringste buitensporigheden van het gemeen werden steeds met talent door hen geëxploiteerd, en misten nooit het effect van de aristocraten weder een poos van den Prins verwijderd te houden. De Staten van Holland droegen een onderzoek op aan Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier en stelden krijgsvolk te hunner beschikking om het gemeen te bedwingen. En, wonder boven wonder, de amsterdamsche regeering scheen door het gebeurde op 26 Februari werkelijk afdoende geïntimideerd. Zij liet Van Berckel en Visscher geheel alleen de zaken der stad in den Haag waarnemen, zoodat zelfs den 17^{den} Maart een gunstig rapport nopens de vermeerdering der rotterdamsche vroedschap door het groot-besogne kon worden uitgebracht. Het stond zes tegen vijf: Dordt, Haarlem, Leiden, Amsterdam, Gouda, Alkmaar waren vóór; - de Ridderschap, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen tegen. Den 23sten beleefden de driemannen nog de voldoening, dat het tweede lid van Haarlem's voorstel met tien stemmen tegen negen[2] werd aangenomen; de 30ste Maart werd tot het benoemen der commissieleden bepaald. Wat zij den 15^{den} Februari dus niet in stemming hadden durven brengen, was ruim een maand later in hun voordeel beslist.

Althans zoo scheen het; maar de adder schuilde onder het gras. De amsterdamsche meerderheid veroorloofde zich wederom een list, nu haar laatste. Natuurlijk werd de aanstaande benoeming van commissieleden druk besproken onder het publiek; candidaten werden genoemd en beoordeeld. Voor Amsterdam wenschten de burgers Bicker of Abbema tot lid, en verder wilden zij personen benoemd hebben die in hun steden het vertrouwen genoten der democratie: Van de Kasteele voor Haarlem, Blok voor Leiden, Paludanus voor Alkmaar. Den 22sten Maart maakte te Amsterdam de vroedschap als haar besluit bekend, dat voor deze stad tot de commissie zou worden voorgedragen Mr. Balthazar Elias Abbema[3]. Zij hield woord, maar op een perfide wijze. Amsterdam was op het

1) Vérac 16 Maart 1787.
2) Dordt, Haarlem, Leiden, Amsterdam, Gouda, Schiedam, Schoonhoven, Alkmaar, Monnikendam en Purmerend tegen de overigen.
3) *Jaarboeken* 1787, blz. 456.

oogenblik in de Staten vertegenwoordigd door Van Berckel en Visscher alleen, doch den 29sten nam men het besluit om voor de gewichtige vergadering van morgen nog drie anderen te deputeeren: Muilman, Munter en Van der Goes. Om geen opzien te baren vertrokken zij niet op de gebruikelijke manier den dag te voren met het jacht der stad, maar eerst in den vroegen morgen van den 30sten per rijtuig, zoodat zij bij het begin der vergadering in den Haag waren. Hier stelden nu de Ridderschap en Delft voor, dat elk lid der Staten in de commissie vertegenwoordigd zou zijn: immers, zeiden zij, het raakte de privilegiën van ieder afzonderlijk. Dit was tegen de bedoeling van de driemannen, die slechts acht personen wilden doen benoemen, op één na allen verklaarde patriotten[1)], en er op gerekend hadden deze acht te doen verkiezen door dezelfde meerderheid die den 23sten Haarlems voorstel had aangenomen. Men begreep de bedoeling der voorstellers geheel verkeerd, zeiden die van Haarlem; het was niet om negentien afzonderlijke, maar om één algemeene regeling te doen. De natie, waarschuwden zij, had op den uitslag het oog gevestigd; de openbare rust was er mede gemoeid[2)]. Het mocht niet helpen: met tien stemmen tegen negen - Amsterdam onder de tien - werden negentien heeren benoemd, waarvan slechts twee, Abbema en Van Dam (Haarlem), als patriotten bekend stonden. De anderen waren over het geheel zeer obscure lieden; de bedoeling der meerderheid was blijkbaar, aan Haarlems voorstel een fatsoenlijke begrafenis te bereiden[3)]. De pensionarissen hadden nu ook

1) Wassenaer-Starrenburg (Ridderschap), Van de Kasteele (Haarlem), Blok (Leiden), Abbema (Amsterdam), Metelerkamp (Gouda), Van Horbagh (Schoonhoven), Paludanus (Alkmaar), Van der Willigen (Enkhuizen). - Alleen Metelerkamp was geen verklaard partijman.

2) ‘Haerlem: Geheele natie heeft hier 't oog op, en wat moet het gevoelen zijn als men 19 houdt, de gehele natie zal die dat dan houden voor zulke, die 't oogmerk wenschen? Hier hangt de rust der provincie af, quaeritur willen die Leden dit voor hun rekening nemen? - De intentie is niet om elke stad in 't bijzonder te observeren, dit was nimmer intentie, maer om generale regulen te maken, die overal in applicatie moeten worden gebragt. Dus is uitbreiding der commissie een blijk dat men ons heeft opgehouden met een droom zonder meening.’ - *Aanteekeningen-Van Wijn*, Rijksarchief.

3) Bijlage IV, 20. - ‘Misschien kent gij alle de klanten niet eens, die door de Ridderschap etc. benoemd zijn; op Van Dam en U na zijn het alle Oranje klanten, en op noch twee of drie na, alle domme ossen.’ (Bicker aan Abbema, 30 Maart 1787, bij Dumont-Pigalle, EEEE). ‘A l'exception de deux ou trois, les autres sont non seulement des Stadhoudériens déterminés, mais même tellement connus par leur incapacité qu'il est impossible d'en espérer un travail et un raport quelconque sur cette matière.’ (Vérac 31. Maart 1787). Hun namen: *Jaarboeken* 1787, blz. 418.

geen hoop meer, de zaak van de vermeerdering der rotterdamsche vroedschap, waarvan de beslissing op 25 April bepaald was, in patriotschen zin geconcludeerd te krijgen, en besloten dus, hoewel zeer onwillig, tot de remotiën. De kunst was maar, de burgers in bedwang te houden tot Frankrijk zich verklaard zou hebben, dat na Rayneval's vertrek nagenoeg niets van zich had doen hooren.

De Rijngraaf was sedert eenige weken doende te Parijs, voor rekening der patriotten en voor zijn eigene. Hij trachtte bij voorbeeld, om de heerlijkheid Bokstel, die hij bezat, van de hand te doen, als een plek, uitnemend gelegen voor hoofdkwartier van een opstand in de Generaliteitslanden, een opstand waartoe het, meende hij, spoedig zou moeten komen. Het was meteen een goed punt om gewapende hulp uit Frankrijk te ontvangen, door Luikerland[1]. - De gewelddadige remotie waardoor men meester worden moest van de Staten van Holland, zou ook moeten worden georganiseerd, stelde hij voor, met fransch geld, en onder zijn leiding[2]. Zijn memoriën aan Montmorin werden in handen gesteld van Rayneval, die er in het laatst van Maart uitvoerig op adviseerde. Hij hield de traditie van Vergennes zooveel mogelijk overeind. Frankrijk moest zich er niet openlijk bij vertoonen, maar toch zorgen dat de democratie niet te eenenmale de overhand nam in Holland. De vorm die Frankrijk het best convenieerde was een getemperde aristocratie. Daarom moest men de pensionarissen hoog houden tegen de ambitie van den Rijngraaf; liet men dezen zijn gang gaan, er zou hun niets overblijven dan de zijde der aristocraten te kiezen. Salm had nogmaals een soortgelijke publieke verklaring van Frankrijk aan de Staten-Generaal verzocht, als hem in het najaar van 1786 door Rayneval in den Haag was geweigerd. Zijne Majesteit moest verklaren, volgens Salm, dat hij de Republiek verdedigen zou niet slechts tegen haar vijanden van buiten, maar ook tegen die van binnen. Wilde dat zeggen, zeide Rayneval, dat fransche troepen naar Holland zouden rukken om de wederspannige burgemeesters en vroedschappen af te zetten? Men mocht zich wel tweemaal bedenken eer men er toe besloot. Rayneval ried aan (bericht der vergadering van 30 Maart was toen nog

1) Men verkoos echter zijn begeerlijkheid op andere wijze tevreden te stellen; hij kreeg toezegging van den rang van maréchal de camp in het fransche leger, met een jaargeld.
2) Bijlage IV, 21.

niet te Versailles ontvangen), met geld zich de meerderheid te verschaffen in de Staten van Holland, en daarna de zaak van den volksinvloed te doen beslissen niet naar de belangen der uiterste democratie, maar naar die van Frankrijk, zooals hij die in zijn memorie van 30 Januari had uiteengezet[1]. Het zou gewenscht zijn dat de meerderheid, eenmaal weder verkregen, Frankrijk inriep als bemiddelaar. Er was geen andere weg meer open, als men vijandelijkheden tusschen provinciën en provinciën, en gewelddadigheden van burgers tegen regenten, wilde voorkomen. De geest der Unie bracht wel niet mede dat één provincie de bemiddeling inriep van den bondgenoot, niet van haar maar van de gansche Republiek, maar men mocht de Unie als ten naastenbij verbroken beschouwen. De patriotten hadden een goede gelegenheid om de diensten van Z.M. in te roepen. Nadat de onderhandeling tusschen Rayneval en Goertz was afgesprongen, had de Prins den tekst van Rayneval's voorstellen aan de Staten-Generaal medegedeeld. Daarop had de fransche regeering Vérac gelast, eveneens de antwoorden van Goertz aan Rayneval over te leggen en daarbij de Staten-Generaal te verzekeren, dat Z.M. groot leed gevoelde over al de verdeeldheden in de Republiek, en gaarne genegen was tot het herstel eener goede eendracht mede te werken, wanneer zijn raad en bijstand. Hun Hoog Mogenden aangenaam mochten zijn[2]. De Staten-Generaal hadden er niets op geantwoord, maar nu kon Holland deze nota bij zich in behandeling nemen en er dan de aanleiding in vinden die zij behoefde. Het moest echter vast staan dat de democraten zich aan 's konings beschikkingen te hunnen opzichte onderwerpen wilden. Men zou daar de noodige waarborgen voor moeten vragen. Rayneval zou de regenten willen doen verkiezen door een college uit de burgerij, maar er was hem veel aan gelegen dat de plebejers zelf zich niet te spoedig op het kussen waagden; als regel moesten de regenten gekozen blijven uit de patriciërs[3]. Men zou willen vragen of zulk eene beperking der verkiesbaarheid wel lang zou hebben stand gehouden, als eenmaal de keus zelf aan de burgerij was toegestaan.

Den 1sten April werden deze denkbeelden door Montmorin in den ministerraad voorgedragen en daar goedgekeurd. Geen remo-

1) De meerderheid voor het haagsche commando verleden jaar, vernemen wij bij deze gelegenheid, had 60.000 livres gekost.
2) Nota van 16 Februari 1787 (Tollius II, 96).
3) Bijlage IV, 22.

tie dus, maar omkooping, te volgen door een verzoek van de Staten van Holland om 's konings bemiddeling. Om te minder van den Rijngraaf afhankelijk te zijn, koos men een jong diplomaat, de Bourgoing, leerling van Vauguyon, om deze bemiddeling te gaan voorbereiden en er materiaal toe te verzamelen, voornamelijk wat betreft de wenschen der burgerijen[1]. Doch de afloop der vergadering van 30 Maart, te Versailles in allerijl door Vérac bekend gemaakt, toonde dat er haast bij de zaak was, en dat waarschijnlijk meer onaangename verrassingen te wachten stonden, wanneer men niet tijdig zijn maatregelen nam. Den 5^{den} April werd in den ministerraad een onderrichting gearresteerd, die aan Salm zou worden medegegeven voor de pensionarissen. De meerderheid moest in ieder geval worden verkregen, en Salm mocht met de driemannen beslissen hoe. Moest men daartoe de burgerijen in beweging zetten, het mocht geschieden, mits men hun te verstaan gaf dat niets zou worden toegegeven dan invloed op de nominatiën en colleges van burgergecommiteerden. Remotiën mochten niet plaats hebben dan in de uiterste noodzakelijkheid, en alleen met het doel om steden die van ouds patriotsch waren geweest, voor de patriotsche zaak te behouden. Men moest dus de enkele zuiver prinsgezinde steden ontzien, die toch niet noodig waren tot het formeeren der meerderheid, en in steden als Leiden of Dordrecht, waar men voldoende zeker was van de meeste regenten, mocht men de minderheden niet verwijderen. Overigens, men moest de overreding uitputten eer men met het geweld begon. Men moest de aristocraten waarschuwen, dat Frankrijk thans nog de democratie binnen zekere perken zou weten te houden; lieten zij de gelegenheid voorbijgaan, dan zou Frankrijk wel niet langer in staat zijn iets voor hen te doen. - De pensionarissen moesten niet zoo onstaatkundig zijn, de democratie in Friesland en Utrecht te veel te ondersteunen. De friesche aristocraten en de Staten van Amersfoort verdachten hen van dat te doen, en zouden nog wel voor de goede zaak terug te winnen zijn, als zij zagen dat zij ten onrechte de driemannen hadden gewantrouwd. (Men ziet dat de illusiën van Rayneval's

1) Bijlage IV, 23. - 'M. de Bourgoing', merkt Dumont-Pigalle op, 'étoit assez propre en Hollande, puisqu'il y avoit déjà été comme secrétaire du Duc de la Vauguyon' (Aanteekening in carton AAAAA). - Bourgoing was ook secretaris geweest van Montmorin zelf te Madrid, en was diens 'homme de confiance'. (Thulemeyer 20 April 1787).

bezoek te Amelisweerd nog nawerkten). - Wat zijn overleg met de burgerijen betrof, Salm mocht desnoods handelen buiten de driemannen, maar in geen geval buiten Vérac om[1].

Half April vertrok Salm met deze instructie (en met een credietbrief van 80.000 livres voor het omkoopen) naar de Republiek. Hier was intusschen alles in de heftigste beroering. De democratie had den kaakslag van 30 Maart zeer wel gevoeld. Reeds den dag daarop waren gedeputeerden uit de burgerijen van Leiden en Rotterdam te Amsterdam aanwezig, om te overleggen wat nu tegen de aristocraten te doen stond[2]. Men kon de manoeuvre van 26 Februari herhalen en deed dit den 3den April: belegering van het stadhuis door de burgerofficieren, met den eisch om Munter, Muilman en Van der Goes terug te roepen, hun gedrag te desavoueeren, en de deputatie der stad voortaan te doen bestaan uit Van Berckel en Visscher alleen. De vroedschapsvergadering, zeer onvoltallig, gaf met meerderheid van één stem toe. Doch het was de vraag wat zij nu weder in haar schild voerde voor morgen of over een week. Men wilde niet langer speelbal zijn van een listige, lafhartige meerderheid. Van uit de gansche provincie kwamen er verzoeken aan de burgers te Amsterdam, om toch aan het verraad een einde te maken.

Men had dit ook werkelijk voor, maar men had een zwaren tegenstand te overwinnen: dien van enkele der patriotsche leden van de vroedschap zelf, wier standsgevoel wakker werd en er zich tegen verzette, dat Amsterdam een tweede Utrecht worden, en wettige regenten zouden moeten aftreden op aanzeggen der burgerij. Onder den verschen indruk van het bedrog van 30 Maart hadden zij zich wel voor krasse maatregelen verklaard[3], maar nu het oogenblik daar was om ze uit te voeren beefden sommigen terug. Vooral Abbema was moeilijk mee te krijgen. Eerst zou de remotie hebben plaats gehad op 13 April; Vérac had reeds een zijner berichtgevers, den leidschen journalist en pamfletschrijver Dumont-Pigalle, naar Amsterdam gezonden om hem van den afloop onmiddellijk bericht te brengen[4]. Maar er gebeurde dien dag niets. Abbema had verklaard dat er aan de goede voorbereiding nog te veel ontbrak. Amsterdam had

1) Bijlage IV, 24.
2) Vérac 1 April 1787.
3) Bijlage IV, 20.
4) Bijlage IV, 28.

nog geen college van burgergeconstitueerden. Ook was er nog geen overeenstemming verkregen omtrent de wijze van inkiezing der vroedschappen die de geremoveerden zouden vervangen. De minderheid wilde voorkomen, dat zij minderheid bleef ook na de remotie, en alleen van meesters verwisselde: de aristocraten moesten er wel uit, maar geen ongewenschte personen er in. Ook wilde Abbema, dat eerst al de middelen zouden worden uitgeput om de meerderheid in de Staten terug te winnen zonder geweld. Edam volgde de leiding van burgemeester Jan Leoninus; deze was waarschijnlijk om te koopen. Medemblik en Enkhuizen waren wellicht te winnen door toezegging van voordeelen, b.v. het stationneeren van oorlogsschepen[1].

De burgers lieten zich ditmaal nog gezeggen. Onmiddellijk wierp zich een college van geconstitueerden op, vijftien leden sterk, waarvan vijf door de Burgersocieteit (het grootste patriotsche lichaam), vier door de deftiger Vaderlandsche Societeit, drie door de sergeants der schutterij, en drie door het vrijcorps waren aangewezen. Men legde lijsten ter teekening waarop deze vijftien voor geconstitueerden der burgerij van Amsterdam werden erkend, en verkreeg hierop tusschen de 15 en 16.000 handteekeningen. Intusschen drong vooral de deputatie van rotterdamsche burgers te Amsterdam sterk op bespoediging aan. Het was gewenscht dat Amsterdam voorging, en Rotterdam kon niet later handelen dan Maandag 23 April, want de Maandag was de gewone dag voor de vergaderingen van hun vroedschap, en was deze niet op het voorbeeld van Amsterdam den 23sten omgezet, dan zou de aristocratische meerderheid der Staten van Holland vooreerst de vroedschapsvermeerdering afstemmen den 25sten, en verder een aristocratisch schepencollege stellen in plaats van het op 1 Mei aftredende patriotsche[2]. Op 20 of 21 April moest men dus te Amsterdam gereed zijn.

De poging tot omzetting van het Noorderkwartier werd intusschen ondernomen door Bicker. Zij mislukte geheel. Te Edam vernam hij zulke slechte berichten omtrent de gezindheid van Leoninus, dat hij de poging tot omkooping niet durfde wagen uit vrees dat de ander alles verraden zou. Te Enkhuizen eischten de regenten meer voordeelen voor hun haven dan Bicker verzekeren kon dat Amsterdam hun af zou willen staan. Te

1) Bijlage IV, 29.
2) Bijlage IV, 30. - Over de schepenverkiezing te Rotterdam op 1 Mei 1786 zie hiervóór II, 72.

Medemblik vleide hij zich aanvankelijk met eenig succes, althans hij besteedde er eenig geld[1]. Overal bespeurde hij dat Bentinck van Rhoon en andere oranjeklanten hem op den voet volgden: de tegenpartij was blijkbaar achter het geheim der poging. De reis was van dit gevolg, dat de remotie thans zonder tegenspraak het eenige middel bleef.

Als zij nog maar uit te voeren was! Sedert eenige weken ging er iets bij de tegenpartij om. De 'antidotale societeiten' en oranjecorpsen schoten op als uit den grond; de leden werden geworven voor tien stuivers daags, smaalden de patriotten, vergetende, dat ook zij de 'volksstem' die zij af en toe een ganschen dag lang op den Dam noodig hadden, voor een dergelijke som plachten te huren[2]. De meerderheid van de vroedschap legde het, dat ieder het zag, met bekende oranjeklanten aan in de nieuw opgerichte societeit in de Keizerskroon. Van Heeckeren van Suyderas, Torck van Rosendael, Bentinck van Rhoon, Van Nagell, Reigersman reisden af en aan.

De amsterdamsche meerderheid stond tusschen twee vuren. Reeds vóór den oploop van 26 Februari waren de aanbiedingen der oranjepartij begonnen, om haar door de Bijltjes te doen beschermen. Maar er werden voorwaarden gesteld, die de amsterdamsche vroedschap tot handlangster der prinsgezinde reactie zouden hebben gemaakt. Zij had geweigerd, voor den 26sten Februari en voor den 3^{den} April wederom[3]. Echter, men begreep het niet lang meer te zullen houden zonder hulp, en ging er dus schoorvoetend toe over, den Prins zelf om zijn voorwaarden te vragen. Het was voordeeliger met hem dan met de Bijltjes te handelen; was men het met hem eens, dan zouden de Bijltjes een wenk uit Nijmegen ontvangen dien zij zeker wel zouden opvolgen.

1) Vérac 20 April 1787; vgl. Vreede, III, 331. De cijfers daar komen mij echter overdreven voor. Volgens een ander berichtgever zouden te Medemblik, behalve de regenten, ook hun vrouwen in verzoeking zijn gebracht, en wel door fransche galanterie-goederen, 'dog de dames, verschrikt van de fransche mutsen, zouden een en ander terug hebben gezonden.' (Steengracht van Oosterland aan Van de Spiegel, bij Vreede, III, 338).
2) Steengracht bij Vreede III, 336.
3) The people of the dock-yards, the crews of the ships of war, and those of the East India Company's ships, to the amount of 10 or 12.000 men, armed with hatchets and cutlasses, have declared their readiness to support the Regents against the Mob, provided they will previously subscribe to the Association we have set about in Zealand and Gelderland. (Harris 3 April 1787, R.O.). - Thulemeyer schijnt dichter bij de waarheid, wanneer hij (13 Maart) het aantal beschikbare Bijltjes op 7000 begroot. - Zie verder Bijlage IV, 25.

De boodschapper der aristocraten bij den Prins was Abraham Calkoen, een man van jaren, gewezen hoofdofficier der stad. Nauwelijks had Harris de lucht van wat er gaande was, of hij zond Reigersman naar Nijmegen om te voorkomen dat de Prins te veel toestond[1]. Hier had nu den 12^{den} April een eerste conferentie plaats[2]. In geval de Bijltjes voor de veiligheid der regeering instonden, wilde deze het cordon opbreken, en den Prins het Kapiteinschap-Generaal en het haagsche commando terug doen geven, onvoorwaardelijk; ook wilde zij Van Berckel en Van Bleiswijk uit hun posten ontslaan; de laatste zou worden opgevolgd door Rendorp. Tegen herstel van het stadhouderlijk recommandatierecht evenwel, en van de militaire rechtspraak op den ouden voet, maakte de regeering bezwaar. Wanneer zij maar zeker was van haar veiligheid, meende zij op twee of drie en twintig stemmen van de zes en dertig te kunnen rekenen[3]. Den 14^{den} April werd men het eens, en Zondag den 15^{den} waren Calkoen te Amsterdam en Reigersman in den Haag terug. De regeering en de Bijltjes zouden beiden de te Nijmegen overeengekomen voorwaarden onderteekenen, en Woensdag 18 April zouden vierduizend man optrekken naar den Dam en een ongestoorde vroedschapsvergadering mogelijk maken, die dan onmiddellijk een nieuwe deputatie naar den Haag zou zenden, waar, in overleg met de Ridderschap en anderen, de intrekking der schorsing, de teruggave van het commando en de ontbinding van het cordon zouden worden gevoteerd. De Bijltjes zouden worden aangevoerd door de kapiteins ter zee Vaillant en Van Bylandt, en door Duco van Haren, den te Amsterdam gevestigden oudsten zoon van Onno Zwier[4].

Doch nu rees een bezwaar: men had over de Bijltjes beschikt zonder hen te hooren. Zij stonden onder leiding van een drietal ambtenaren der admiraliteit, die dagelijks met hen in aanraking kwamen, Lutteken, Bruyn en Bourcourt, en van zekeren Joosting. Dezen weigerden volstrekt de conventie te teekenen zonder uitdrukkelijk bevel van den Prins. Immers aan hun van ouds gestelde voorwaarde, dat Amsterdam geheel dezelfde lijn zou

1) Bijlage IV, 26.
2) The first conference was held yesterday. (Harris 13 April 1787, R.O.).
3) Harris 13 April 1787 (*Diaries* II, 245). Het cijfer 25, daar gegeven, is te gunstig.
4) Duco was een ouder broeder van den grietman van Weststellingwerf, Willem Anne van Haren, en veel warmer oranjeklant dan deze. - Hij was met een amsterdamsche koopmansdochter getrouwd en in de zaken van zijn schoonvader opgevolgd. Hij komt dikwijls voor in de *Brieven en Gedenkschriften* van zijn neef Gijsbert Karel.

trekken als Zeeland en Gelderland, en bij voorbeeld de prinsgezinde acte van verbintenis teekenen, ontbrak nog veel. Een speciale grief van de Bijltjes was geweest de afschaffing, in 1785, van de recommandatie van den Admiraal-Generaal voor admiraliteitsposten; een afschaffing voornamelijk bewerkt door denzelfden Dedel die nu hun hulp inriep[1]. Als norm wilden de Bijltjes aangenomen hebben het jaar 1766, toen, bij de meerderjarigheid van Willem V, door bizondere resolutiën diens bevoegdheden nog iets waren uitgebreid boven die van zijn vader in 1747. De dag van den 16^{den} ging in besprekingen met de Bijltjes verloren zonder dat men iets verder kwam. Zij kwamen steeds weer terug op het jaar 1766 en op hun verlangen naar een brief van den Prins. Den 17^{den} in den ochtend zond Harris Reigersman naar Amsterdam om hun het jaar 1766 uit het hoofd te praten, en Van Nagell naar Nijmegen om den brief van den Prins te halen. Den 19^{den} op zijn vroegst kon dan alles beschikt zijn, en Vrijdag den 20sten zou worden toegetast[2].

Van Nagell was den 18^{den} 's morgens vroeg te Nijmegen[3], verkreeg van Willem V den verlangden brief, en kwam daarmede nog den eigen avond te Amsterdam[4]. Hier vond hij Reigersman niet in zijn poging geslaagd: de Bijltjes waren onverzettelijk op het jaar 1766 blijven staan. Zij wilden even zoo min zich buigen onder een aristocratische als onder de patriotsche kabaal. Hun aanhankelijkheid, zeiden zij, gold niet Willem V, maar het huis van Oranje; kon dit thans niet geheel in zijn positie hersteld worden, dan moest bij deze gelegenheid, en met helpers als de amsterdamsche burgemeesters, liever geen herstel worden beproefd. Juist toen Van Nagell aankwam vond hij Reigersman druk met Lutteken c.s. in gesprek. Men verstond elkander zoo weinig dat Van Nagell 's Prinsen brief niet eens toonen dorst, uit vrees dat het den schijn zou hebben als had

1) Zie hiervóór II, 77. - Uit het beloop der zaak zou men zeggen, dat het plan van Joosting (zie bijlage IV, 26) om zich tegen den 12^{den} naar Nijmegen te begeven, niet is uitgevoerd geworden. Men zou anders reeds een botsing te Nijmegen, den 14^{den}, hebben verwacht, en hiervan is geen bericht.

2) Harris 17 April 1787 (*Diaries* II, 247). - Caleven is aldaar een drukfout voor Calkoen. - Na 'in danger' (*Diaries* II, 249) heeft de dépêche nog: 'M. de Rhoon is to endeavour to amuse the States of Holland to-morrow with some trivial and insignificant questions, foreign to the main business, and, if possible, to prevent anything material being brought into deliberation till Friday, the day now marked out for the execution of the design.'

3) Van Citters S^{r}. aan Van de Spiegel, 18 April 1787 (bij Vreede III, 316).

4) Bijlage IV, 27.

de Prins zich geheel aan de aristocraten overgeleverd. Hij liet het stuk dus in handen van Reigersman, en keerde den 19den naar den Haag terug. Reigersman deed dien dag al het mogelijke, om òf de Bijltjes over te halen hun eisch te laten varen, òf de aristocraten te bewegen, er in toe te stemmen. Daar hij niet slaagde, was ook het tweede plan, uitvoering op den 20sten, een onmogelijkheid geworden[1].

Het noodzakelijk uitstel werd noodlottig. De patriotten, toch reeds met het oog op Rotterdam geneigd om hun zaak vóór het einde van de week door te zetten, vernamen van het tegen hen gesmede complot. De reis van Calkoen was Vérac ter oore gekomen, die daarop, in overleg met Pieter Paulus, des avonds van den 17den de la Coste naar Amsterdam zond, om bij Bicker en Abbema op spoed aan te dringen. Vooral Abbema, die verleden jaar de verwijdering van zijn eigen broeder te Utrecht zoo hoog had opgenomen, hield de zaak tegen. Van Berckel en Visscher waren zóó bang zich de vingers aan de remotie te branden, dat zij geen letter schrifts er over naar Amsterdam durfden zenden, en Vérac had dus zijn eigen schoonzoon in dienst gesteld. Vóór den aanvang der vroedschapsvergadering van den 18den had de la Coste met Bicker en Abbema een gesprek. Neen,

1) Reigerman heeft den brief nog getoond. In Harris' dépêche van den 24sten, *Diaries* II, 250, wordt er niet van gerept, doch het blijkt stellig uit Hogendorp II, 78. Dat hij ook nog bij de aristocraten pogingen heeft gedaan, blijkt uit Van Citters Sr. aan Van de Spiegel, 22 April: 'Het plan der Coalitie te Amsterdam is kwalijk uitgevallen. De Aristocraten blijven bij hun systema, willen van geen jaartal 1766 horen. De Bijltjes willen geen hand uitsteken voor deze Regenten, die met reden worden gesuspecteerd met deze gewaande conciliatie in 't oog te hebben gehad, niet den Prins te helpen, maar hun zelven te redden' (Vreede III, 319; geschreven vóór de remotie te Nijmegen bekend was), en uit Harris 24 April: 'M. Reygersman left Amsterdam on Saturday morning, and gave me on Sunday a very circumstantial account of his whole negotiation. He seems to have omitted nothing which could have contributed to reconcile the opinions of the two parties; and, after hearing his relation, it is, I confess, impossible for me to determine on which of the parties the accusation of obstinacy is to be fixed with greater justice.' Het is blijkbaar om de recommandatiën te doen geweest; vgl. de termen waarin het geheim der aangevangen onderhandeling door een lid der amsterdamsche meerderheid vertrouwd werd aan Thulemeyer: 'Le Sr. Calkoen est parti pour Nimègue avec des propositions qu'on me dit être acceptables, tendantes à la conservation de la prérogative stadhoudérienne autant qu'elle est fondée sur la Constitution Belgique, et combinée avec de certaines restrictions qui n'ont que l'arbitraire et une influence illégale pour objet. Le député d'Amsterdam qui m'a confié cette nouvelle intéressante, ne m'a point dissimulé que dans le cas où le Prince résisteroit au plan d'arrangement qui sera mis sous ses yeux, la majorité bien intentionnée de sa ville étoit décidée à laisser aller les choses, et à ne plus intervenir dans une cause qu'elle regarderoit comme désespérée.' (Thulemeyer 13 April 1787).

zeide de laatste; het was nog geen tijd om te beginnen: Rotterdam, waar de meerderheid immers nog slechter gezind was, moest voorgaan. In Amsterdam zou de meerderheid toch niets durven beginnen; haar leden bleven juist in deze dagen in zóó grooten getale uit de vroedschap weg, dat de veertien of vijftien goede patriotten doorgaans meester waren van de vergadering. Hierop vertrokken beide heeren naar het stadhuis om de vergadering van dien dag bij te wonen, waar inderdaad weder een patriotsche resolutie (betreffende de magistraatsbestelling te Rotterdam) doorging met 15 stemmen tegen 10. Van de vergadering terug, werd Abbema door een schutterijkapitein aangesproken, die kwam vernemen welk lot het request van den krijgsraad had gehad, dien morgen aan burgemeesteren overhandigd, om in het bezit te worden gesteld van de sleutels der kruiten wapenmagazijnen in de stad. Abbema hoorde er vreemd van op; burgemeesteren hadden het request niet aan de vroedschap megedegeeld. Geholpen door den krijgsraad, de burgerdeputatie uit Rotterdam, en zeker niet het minst door een afschrift van eenige volzinnen uit een der dépêches van Montmorin, waarin de patriotten werden aangemoedigd 'de kwalen die hun vaderland bedreigden, in den wortel aan te tasten,' en die volstrekt niet met het oog op de amsterdamsche remotie was geschreven[1)], wist de la Coste van Abbema de belofte te verkrijgen dat de remotie Zaterdag den 21sten voortgang hebben zou, en kwam hij met hem overeen welke personen zouden worden verwijderd. Maandag den 23sten zou een remotie plaats hebben te Rotterdam, Dinsdag daarop te Gouda, en misschien later nog een te Gorkum. Nog vóór de la Coste vertrok kregen de patriotten bericht dat de-Bijltjes door de aristocraten om hulp waren aangezocht, maar geweigerd hadden die te verleenen. Er was zelfs een gerucht dat een deputatie uit de Bijltjes van deze weigering aan den krijgsraad verslag zou komen doen[2)]. Het is kwalijk te gelooven dat dit zij geschied.

Den 19^{den} was er geen vergadering van de vroedschap, en ook voor de verdere dagen der week was er geen aangekondigd. Daarom begaven zich dertien leden van de minderheid dien dag naar burgemeesterskamer, om, op grond dat er pogingen werden gedaan om Zijn Hoogheid te herstellen en het cordon op te

1) Er werd in die dépêche (van 2 Maart) slechts gedoeld op het ontwerpen van instructiën voor Willem V.
2) Bijlage IV, 31.

breken, een vergadering te eischen nog deze week, ten einde de gedeputeerden der stad te kunnen gelasten zich ten sterkste tegen zulke maatregelen te verzetten[1]. Dedel zeide van zulke pogingen niets te weten, maar moest in het beleggen der vergadering tegen Zaterdag den 21sten toestemmen. Ieder kon nu begrijpen dat de remotie tegen dien dag was bepaald. Reeds voor deze gelegenheid hadden zich twee compagnieën schutterij onder de kapiteins Van Hogendorp van Hofwegen en Bastert met geschut op den Dam geplaatst. Een oogenblik scheen het, of bij het naderen van het gevaar de regeering toch nog aan de Bijltjes toe zou geven. Dit werd Haaris bericht, die nu ook nog Rhoon verzocht naar Amsterdam te gaan om Reigersman te helpen.

Intusschen had het de grootste moeite in, de leden van de minderheid bij hun besluit te houden. Zij lagen overhoop met de burgergeconstitueerden over de keuze der nieuw aan te stellen leden, en ook de krijgsraad, die nog geen algemeene zuivering had ondergaan, telde veel lauwe elementen. De oneenigheid en moedeloosheid waren zoo groot dat in den avond van den 19den nog besloten werd, in geen geval te handelen vóór den 23sten.

Doch thans kwamen de societeiten in beweging. Den 20sten werd een biljet verspreid: ‘Het Verraad ontdekt’: het water was aan de lippen; er bestond een complot over de gansche provincie, dat vóór het midden van de volgende week niet alleen te Amsterdam, maar ook elders moest worden verijdeld, en daarom moest men stellig den Zaterdag niet laten voorbijgaan[2]. 's Avonds van den 20sten liepen de societeiten stampvol menschen, leden en niet-leden. Die in de Nes, de ‘Burgersocieteit’, benoemde een commissie om den krijgsraad over te halen morgen te ageeren, en de courantier Nomsz verzocht de twee duizend aanwezigen niet uiteen te gaan, vóór de commissie met goed bericht terug was. Men bracht den nacht in en voor de societeit door. ‘Omtrent half drie Uuren tegen den Morgen, kwam er tijding dat men niet veel vorderde tot afdoening van zaken, waarop dan die verbazende menigte eenparig besloot, op aandrang van Nomsz, om zich rechtstreeks naar den Doelen te begeven en daar ruiterlijk te eischen, dat men hunne gecommitteerdens zoude voldoen, en dat alles,

1) *Jaarboeken* 1787, blz. 730.
2) *Jaarboeken* 1787, blz. 736. Steller: F. Bernard (mededeeling van Dumont-Pigalle).

wat die eischten, hun eisch was. Hier over viel zeer veel voor; gaarne wilde men bewilligen in het removeeren der gehate Raden, maar men verschilde in den tijd van uitvoering. Eindelijk drongen onze brave gecommitteerden zo manlijk aan, en sprak de brave Visser, Colonel van het Corps van Wapenen *Tot Nut der Schutterij*, zulk eene edele en vrije taal, dat men besloot met de daad met de vergaderde Burgers mede te werken, om terstond de middelen aan te grijpen tot afdoening van zaken op den aanlichtenden Dag. De grijze en nooit genoeg geprezen Colonel van Goudoever, begaf zich, aan het hoofd eener Commissie, terstond naar onzen Vader Hoofd, die terstond bij de hand was, en de zaak overwogen hebbende, de stap prees, en aanstonds maatregelen hielp beramen om de nodige Compagniën te doen oproepen. De Commissie gaf hiervan, 's morgens ten vijf uuren, in den Doelen kennis, en de menigte ging bedaard, zonder eenig gejoel, naar huis, uiterst voldaan. Om agt uuren waren de Compagniën in beweging, en het illuster Corps van Wapenen in de volle uniform onder het geweer in het Societeits-Huis de Stad Lion; ten half elf bezette men het Stadhuis, en den Dam'[1)], en wel met het vrijcorps en vijf compagnieën schutterij. Dit zou dus zijn geweest vóór de vergadering aanving (elf uur); doch volgens een mij betrouwbaarder toeschijnend bericht was het tegen twaalven eer de Dam bezet was. Tegen half een ontvingen de 55 andere compagnieën der schutterij bevel, zich aan haar loopplaatsen ieder in zijn wijk te verzamelen. Hiermede is verklaard, dat het rekest om afzetting van negen leden eerst is gepresenteerd (en toen zelfs nog ongeteekend), toen de vroedschap om drie uur het stadhuis verlaten wilde, en niet bij het begin der vergadering, zooals dunkt mij zou zijn geschied wanneer reeds vóór elven de krijgsraad gedecideerd en de Dam bezet ware geweest. Men ziet dat de Bijltjes, waren zij te bewegen geweest hun eilanden te verlaten, nog zeer wel op den 21sten zelf een spaak in het wiel hadden kunnen steken. De berichtgever van Vérac heeft *nog om halfzes* niet den indruk dat de zaak voor de patriotten gewonnen is. Maar èn de Bijltjes èn Dedel c.s. bleven tot op het einde toe onverzettelijk, en de eersten zagen onverschillig toe

1) *Opregte Nederlandsche Courant* van 24 April 1787. Daar deze courant door Nomsz werd geschreven, zal zijn aandeel aan het gebeurde wel niet te gering zijn voorgesteld. Ook de Vaderlandsche Societeit zal zich zeker hebben doen gelden; onze berichtgevers van bijlagen IV, 32 en 33 spreken van 'les sociétés bourgeoises' en Bernard, de man van het strooibiljet, behoorde tot de Vaderlandsche.

dat de regeering een straf onderging die deze in hun oogen dubbel en dwars had verdiend.

Tegen drieën dan was eindelijk de krijgsraad beslist en deelde aan de schutters de namen mede die in het rekest waren gesteld. Er was, ook na de afspraak met de la Coste die wel reeds de afzetting van negen leden zal hebben ingehouden, nog een sterke strooming geweest om de remotie tot Munter, Muilman en Van der Goes, de drie zondebokken der Statenvergadering van 30 Maart, te bepalen. Doch eindelijk werden er de namen van Dedel, Beels, Alewijn, Graafland, Lampsins en Calkoen (zoon van den boodschapper naar Nijmegen) bijgevoegd. Dit bericht deed nu de ronde bij de compagnieën op en buiten den Dam, en werd over het geheel met hoezee ontvangen.

Er waren maar twee burgemeesters ten stadhuize: Hooft en Dedel[1)], en met Dedel er bij (Hooft was geen lid van den raad) maar een-en-twintig vroedschappen, waaronder dertien patriotten[2)]. De anti-patriotsche leden weigerden na de aanbieding van het rekest de vergadering te heropenen, doch werden overstemd. De patriotsche namen hierop, na lang wachten, een resolutie, waarbij zij verklaarden niet zelven de negen heeren te kunnen afzetten, daar eene resolutie der Staten van Holland van 9 Augustus 1658 dit verbood[3)], maar bereid te zijn, zonder medewerking der vervallen verklaarde leden, met den krijgsraad en de burgerij te waken voor de 'bewaring van derzelver waare belangens, rust en veiligheid.' Toen eindelijk - het was avond geworden - mochten de heeren van het stadhuis af, en Vader Hooft werd onder gejuich in zijn koets getild. De negen geremoveerden hebben het sedert niet meer gewaagd, een voet in het stadhuis te zetten. Zij bepaalden zich tot schriftelijke protesten.

Den 23sten had de remotie plaats te Rotterdam. Ook hier ver-

1) Clifford was ziek en Beels had zich ziek gemeld.
2) Aanwezige anti-patriotten: Dedel, Huydecoper van Maarsseveen, Elias, Alewijn, Faas, Graafland, Van de Poll, Calkoen; - patriotten: Hooft van Vreeland, de Graeff, Boreel, Backer, Van Leyden, Abbema, Hovy, Bicker, Van Lennep, Temminck, Van Weede, D. Hooft, Bouwens. - Van de vijftien patriotsche leden waren er dus twee, C. van der Hoop Gijsbertzn en J. de Witt, afwezig. - Wat de keus der geremoveerden betreft: Dedel en Graafland werden om hun bekwaamheid verwijderd, zooals ook Rendorp geremoveerd zou zijn, ware hij vroedschap geweest; de anderen hadden zich bloot gegeven door zich te laten gebruiken in overrompelingsdeputaties naar den Haag. - Beels werd bovendien als bizonder verrader aan de goede zaak beschouwd, en was buitengemeen gehaat geworden bij de patriotten.
3) Zie De Witt's Resolutiën van Consideratie blz. 451.

roerde zich het gemeen niet, en ontbrak het te eenenmaal aan maatregelen van tegenweer. Het werk ging hier zooveel te gemakkelijker omdat het geheele dagelijksch bestuur patriotsch en slechts de meerderheid van de vroedschap anti-patriotsch was, en omdat de schutterij, door de Staatscommissie reeds 'gezuiverd', hier veel beter werktuig was dan te Amsterdam. De afgezette heeren wisten daags te voren wat hun boven het hoofd hing, maar durfden zich niet, zooals twee hunner aanrieden[1], meester maken van het stadhuis. Hun partij, zeker de sterkste in Rotterdam[2], was niet georganiseerd, ten minste niet gewapend. De zaak had een verloop als te Amsterdam: zeven heeren werden vervallen verklaard[3], maar in onderscheiding van Amsterdam, lieten zich de niet-afgezette raden hier bewegen onmiddellijk zeven anderen aan te stellen, uit de patriotsche kooplui genomen. - Gouda voorkwam, door de tijdige toezegging dat het zich den 25sten in de Staten van Holland handelbaar zou toonen, de remotie die ook haar was toegedacht[4].

Men zag van patriotsche zijde nu tamelijk gerust de vergadering van 25 April tegemoet. Het eerste werk der rotterdamsche vroedschap na de remotie was geweest, andere personen naar de Staten af te vaardigen. Maar de oude deputatie, waar drie der geremoveerden deel van uitmaakten, had gezorgd tijdig aan de deur der vergaderzaal te zijn, en zette zich bij de opening onmiddellijk op de oude plaats. De Ridderschap, Delft, Gorkum, Brielle, Hoorn, Enkhuizen, Edam en Medemblik wilden het oude credentiaal doen gelden, maar de meerderheid besliste voor de geldigheid van het nieuwe. Gouda dreef de onbeschaamdheid niet zoover van op eenmaal formeel over te loopen, maar hield zich buiten stemming, waardoor het niettemin de overwinning aan de patriotten verzekerde. Wat Amsterdam betreft, daar reeds den 3den April de vertegenwoordiging der stad aan Van Berckel en Visscher was overgelaten, was er geen noodzaak geweest tot een nieuwen geloofsbrief en bleef dus de amsterdamsche remotie buiten debat. De vier of vijf maatregelen die de 'coalitie' zou hebben voorgesteld, behoefden nu niet in stemming te worden gebracht: zij zouden maar acht stemmen hebben gehaald van de negentien. Bentinck van Rhoon kon zijn

1) Collot d'Escury en Jean François van Hogendorp (Hogendorp II, 78).
2) Zie de cijfers bij Hogendorp II, 251.
3) De acht van blz. 151 behalve Mossel.
4) Vérac 26 April 1787.

spijt niet verkroppen en voer heftig uit toen de Raadpensionaris tot toelating der nieuwe rotterdamsche deputatie concludeerde[1]. Beter diplomaat toonde zich Harris, die tegen den avond van den 25sten een bal aangekondigd had, om de overwinning der coalitie te vieren. Hij toonde een zoo effen gelaat als hem mogelijk was, maar in werkelijkheid was hij diep verslagen[2]. Zijn berekeningen hadden gefaald; de Republiek was niet meer te redden dan door kracht van buiten.

1) Van Bleiswijk was in deze zitting bizonder stekelig omdat tot de plannen der coalitie ook zijn vervanging door Rendorp had behoord (Vérac 28 April).
2) Peter Paulus and the Rhinegrave of Salm have conducted this measure, and it must be confessed that they have acquitted themselves with great address, spirit and secrecy. Had we succeeded at Amsterdam and got possession of the Government of that City, I should certainly have advised a struggle, but that is at an end. It is a matter to me of equal astonishment and vexation, to see such an opportunity lost. - (27 April, R.O.). Wat de vermelding van Pieter Paulus in dit verband betreft, in een dépêche van 14 April zegt Vérac inderdaad dat hij zich in deze aangelegenheid bij voorkeur door Paulus laat raden.

Vijfde hoofdstuk.
Goejanverwellesluis.

'De remotiën', schrijft Harris na zijn nederlaag, 'zijn het werk geweest van Pieter Paulus en den Rijngraaf van Salm.' De driemannen noemt hij niet. Zij hadden, uit nood, laten begaan. Hun ideaal was geweest, tusschen aristocraten en democraten de balans te houden. Die was hun nu uit de hand geslagen; anderen dan zij waren voortaan meester.

'De critieke omstandigheden,' schrijft Salm den 22sten uit den Haag aan Montmorin, 'hebben mij verhinderd eerder dan gisteren avond mij naar hier te begeven. Mijn tegenwoordigheid was in andere steden te zeer noodig, om noodlottige besluiten te voorkomen die men van zins was Woensdag den 25sten door te drijven. Ik voel mij gelukkig U te kunnen melden dat, dank zij mijne zorg, de gewelddadige maatregelen tot het strikt noodige zijn beperkt gebleven. Ook heb ik het er reeds op aangelegd U binnen veertien dagen of drie weken een verklaring van de hoofden der volkspartij te bezorgen, die aan de bedoelingen des konings geheel beantwoorden zal'[1].

De verklaring die hij hier aankondigt is den 12den Mei gegeven door de burgergeconstitueerden van Amsterdam. 'Plan eener aristo-democratische Constitutie' is zij gedoopt, en zij behelst den

1) Het bericht van Steengracht van Oosterland van 27 April (bij Vreede, III, 336), dat de Rijngraaf 'Zondag laatstleede' te Amsterdam geweest was, aan zekere helpers bij de reinotie uitdeelingen doende van een som van *ƒ* 40.000 in billets au porteur die hij bij zich voerde, zal dus óf onnauwkeurig zijn wat den datum betreft, óf men zou moeten aannemen dat de Rijngraaf nog den 22sten naar Amsterdam terug was gekeerd. De som van *ƒ* 40.000 komt geheel overeen met die welke hij te Parijs had mede gekregen (zie blz. 173).

bekenden eisch eener ‘Volks-Regeering bij Representatie’: de vroedschap verkozen hetzij onmiddellijk door het volk zelf, hetzij dan dat, ‘zo als dit laatste aan ons ondergeteekende ter voorkoming van alle wanorder en confusie gevoeglijker voorkomt’, door kiezers voor elke vacature een dubbeltal worde opgemaakt, waaruit de zittende vroedschap kiest. De keuzen blijven voor het leven, doch naast de vroedschap staat een college van burgergecommitteerden dat adressen en vertoogen aanbiedt, en waakt dat de burgerrechten niet worden verkort. Onder de onderteekenaars vinden wij Rutger Jan Schimmelpenninck en Nicolaas van Staphorst.

Het waren juist de eischen naar men ziet, waarvan in den franschen ministerraad reeds uitgemaakt was dat zij konden worden toegegeven. Zij omvatten toch niet weinig inderdaad: het gansche karakter der bestaande regeering werd door de invoering van volkskeuze voor eigenkeuze aangetast.

In Amsterdam had men de nieuwe leer reeds, zoo goed het zonder stedelijke grondwet ging, in toepassing gebracht bij de vervulling der opengevallen plaatsen. Vroedschap en burgergeconstitueerden hadden vóór en na de remotie oneenigheid gehad over de wijze van aanvulling, die elk van beiden geheel aan zich had willen houden[1)], maar - naar het schijnt op een wenk uit het hoofdkwartier in den Haag - had men er op gevonden dat de burgergeconstitueerden een gros aanboden van vijfen-twintig (3 Mei), waaruit de vroedschap den 7^{den} negen leden inkoos. Een van hen, Mr. Jacob Anthony de Roth, was reeds schepen geweest; de anderen waren uit de balie en den handel genomen. Verder werd de krijgsraad gezuiverd door het inkiezen van nieuwe leden in plaats van hen die op de onwettige vergaderingen van voor 21 April (door Goudoever alleen beschreven) geweigerd hadden te verschijnen. De kapiteins die het meest tot de remotie hadden bijgedragen werden kolonel. Elke compagnie schutterij werd voorzien van twee veldstukken, en er werd een corps stedelijke ruiterij opgericht. In Juli werden Dedel en Beels ook nog als burgemeester ontslagen, en werd de hoofdofficier Mr. W.C. Backer afgezet. Zij werden vervangen door onverdachte patriotten, maar toch van patricischen huize: Dedel en Beels door Mr. W. Backer (broeder van den hoofdofficier) en Mr. J. Geelvinck; de hoofdofficier door den presideerenden schepen, Mr. C. van der Hoop. Van een poging om patriotsche

1) Vérac 5 Mei 1787.

burgerlieden in deze posten te dringen is geen spoor voorhanden. Krijgsraad en geconstitueerden hadden dubbeltallen aan de vroedschap aangeboden, waaruit deze had gekozen.

Doch de democratie had een ander ideaal gehad dan deze plaatselijke gelegenheidsvoldoeningen. Zij had sedert het voorstel van Haarlem zich met de hoop op een provinciale regeling gevleid, en bij velen was zelfs de verwachting levendig van een nationale zege. De periode van afwachten en voorbereiden had lang geduurd, er diende nu een stevig resultaat te komen.

Het zuiverst vinden wij deze gedachte bij Capellen van de Marsch, den vader der Acte van Verbintenis en van het Nationale Fonds. Wij hebben gezien hoe, in November, op het vrijcorpsencongres te Utrecht een poging was gedaan om de democratische agitatie algemeen te maken, maar hoe dit door tegenwerking van Holland was mislukt[1]. Op een volgend congres, in Februari 1787, was Holland zelfs niet verschenen. Hierop stelde de 'Nationale Commissie van Militaire Zaaken', te Utrecht zetelend, zich in betrekking met de directeuren van den bond van Vaderlandsche Regenten. Zij wilden dat deze bond vergaderen zou, om te raadplegen over de middelen, vooral gedelijke, die een aanvallend optreden der democratie in en buiten Holland mogelijk moesten maken[2]. Maar bij monde van Blok van Leiden werd de commissie 'met beleefde woorden afgescheept'[3]. De Hollanders bedisselden hun eigen zaken liever zelf, en hadden het in Maart en April daarmede zoo volhandig, dat zij zich niet wilden laten meeslepen door de democraten uit de landprovinciën. Dezen verlangden vóór alles de provincie Utrecht geheel aan de partij te onderwerpen, met gewapende hulp uit Holland. Tegen een gelijktijdigen aanval uit Naarden, Gorkum en Utrecht, zeiden zij, was het stadhouderlijk leger bij Amersfoort niet bestand.

Zoodra nu de remotiën hoop gaven dat Holland wat kloeker zou gaan handelen, kwam Capellen op dit plan terug. De berichten die hij over de gezindheid van den nieuwen franschen minister ontving[4], schenen hem ook niet ongunstig. Het vraagstuk,

1) Hiervóór blz. 136.
2) Zie *Bijdr. en Meded. Hist. Gen.* XX, 123.
3) Capellen aan Smissaert, 11 April 1787 (achter Capellen's *Memorie*, Duinkerken 1791).
4) Van de markiezin de Champcenetz, een bekende intriguante die toegang had tot sommige fransche ministers, en een zuster was van de patriotsche Nijvenheims uit de ridderschap van het kwartier van Nijmegen. Zij bezocht juist in dezen tijd haar familie.

hoe men de patriotsche partij aan de overwinning moest helpen in de Republiek, klaagde hij aan Montmorin, had ook een militaire zijde; een zijde die door het driemanschap geheel werd veronachtzaamd. Zoo verzetten zij zich tegen zijn pogingen om de onderscheiden vrijcorpsen samen te smelten in één groot, nationaal leger[1]. Op de troepen immers van het cordon viel hoe langer zoo minder te vertrouwen. Negen tiende van de officieren dienden Holland onwillig, en het verloop van volk was ongemeen groot. Toen den 25sten April generaal Van Rijssel aan de troepen het reeds lang[2] gereedliggend bevel mededeelde, om op bepaalde seinschoten uit de stad onmiddellijk de grens der provincie Utrecht te overschrijden, werd deze order door zijn officieren aan den Raad van State aangebracht, en verboden de Staten-Generaal dat iemand van het cordon het gebied der provincie Utrecht betreden zou zonder vergunning der Staten van dat gewest. De officieren die niet verklaren wilden de bevelen van Holland te zullen gehoorzamen boven die van de Staten-Generaal, werden hierop door Holland ontslagen; onder hen twee kolonels der cavalerie, Van Rechteren en Van der Duyn van Maasdam. De plaatsen moesten aangevuld worden met een samenraapsel van onbekwame of slecht befaamde lieden; deugdelijke officieren die de patriotsche zaak in ernst aanhingen kwamen voor, maar zij waren de zeer kleine minderheid.

Het bekend worden der bevelen van Van Rijssel had ten gevolge, dat de amersfoortsche Staten besloten om de stad Utrecht van Holland af te snijden. De Perponcher en Athlone vertrokken er voor naar Nijmegen in de eerste dagen van Mei. Den 8sten gaven de Staten aan generaal Van Efferen bevel, Maarsen, Harmelen en Vreeswijk te bezetten, m.a.w. de wegen naar Amsterdam en den Haag, en de sluizen aan de Lek. Het denkbeeld was goed, maar de uitvoering jammerlijk. De gansche beweging werd uitgevoerd door slechts één regiment infanterie, zoodat de detachementen, voor elken post afgezonderd, zeer zwak waren. Maarsen en Harmelen werden inderdaad bezet, doch het bataillon voor Vreeswijk werd door een afdeeling schutters en auxiliairen uit Utrecht, onder de bekwame leiding van den oud-officier, thans vroedschap, d'Averhoult, aan de Vaart op een schandelijke vlucht gedreven. De zaak was beslist doordat

1) Capellen aan Montmorin, 1 Mei 1787.
2) Sedert het besluit van 6 October jongstleden (hiervóór blz. 91).

d'Averhoult drie veldstukjes in het vuur kon brengen en de anderen op geen aanval, laat staan een van artillerie, waren verdacht geweest. De vlucht was zoo overhaast, dat wapens, munitie en regimentskas door de burgers werden buitgemaakt. Aan hun zijde sneuvelde de burgerofficier Visscher, commandant van het corps ‘groene jagers’ of scherpschutters (9 Mei). Onmiddellijk op het vernemen van het gebeurde liet Holland zijn troepen de provincie binnenrukken, waarop de detachementen die Maarsen en Harmelen hadden bezet, in haast naar hun oude legerplaatsen beoosten de stad terugweken. Den 10^{den} kwam een eerste versterking uit het hollandsche cordon binnen de stad: een detachement artilleristen. Den 11^{den} en 12^{den} kwamen de jagers en huzaren van Salm, later nog zijn fuseliers en kurassiers, en nog eenige andere afdeelingen uit het cordon, alles om van de burger-auxiliairen die gedurig bij kleine troepen binnen rukten, niet te spreken. Den 12^{den} kwam de Rijngraaf in de stad, en nam er het bevel over. Vreeswijk werd door hollandsche troepen bezet.

Aan de andere zijde had de gebeurtenis van 9 Mei ten gevolge, dat nu eindelijk - veel te laat! - de militie van Gelderland met die van Utrecht werd vereenigd. Het leger bij Amersfoort, dat tot nog toe slechts uit de schamele repartitie van Utrecht had bestaan, werd aanmerkelijk versterkt, o.a. met artillerie. Tot de Bilt toe was de voorhoede der prinsetroepen gelegerd. Den 14^{den} had hier tusschen de dragonders van Van Tuyll en de huzaren van Salm een klein gevecht plaats, dat aan de verhoudingen niets veranderde.

De patriotsche partij had nog eenmaal een groot voordeel behaald: de toeleg om Utrecht van Holland af te snijden, was mislukt. De hoofdoorzaak was weer de oude, reeds zoo dikwijls aangewezene: gemis aan goede leiding en gemis aan zelfvertrouwen bij de oranjepartij. Het gevecht aan de Vaart, het eerste ernstige treffen dat voorviel, heeft een verderfelijke werking gehad. Men zag voortaan in het amersfoortsche kamp veel hooger tegen de gewapende burgermacht op dan deze werkelijk verdiende.

Zoo stond men nu, met ongeveer gelijke krachten, scherper dan te voren tegen elkaar. Beide helften snakten naar een beslissing, maar geen van beide durfde de andere aan. Holland den Prins niet, omdat het verdeeld was in zichzelf, en de groote meerderheid van zijn eigen bevolking wantrouwen moest; de Prins Holland niet, omdat hij zich den zwakkeren achtte.

De hollandsche regeering werd door haar nieuwe meesters, de patriotsche genootschappen en geconstitueerden, anders genoeg tot handelen aangedreven. De hollandsche vrijcorpistenbond, te Dordt vergaderd, sprak de schorsing van den Prins als stadhouder uit (25 Mei), en rustte niet, eer de dordtsche regeering deze uitspraak voor haar deel bekrachtigd had. Spoedig werden Leiden, Haarlem, Amsterdam genoodzaakt te volgen. De vrijcorpisten wilden alle banden verbreken met de provinciën die de leiding van Oranje hadden aanvaard: Holland, zeiden zij, moest zijn kas sluiten voor de Generaliteit; de overijsselsche patriotten moesten in Gelderland vallen. Maar hoe of Frankrijk dit opnemen zou?

Bourgoing, de vertrouweling van Montmorin, was nu aangekomen. Vérac genoot de bescherming van de koningin en van de Breteuil; men meende hem niet te kunnen terugroepen, evenmin als den Rijngraaf. Bourgoing moest op beiden het oog houden en hen zien te leiden naar de inzichten van Montmorin, of liever van Rayneval, die het in de Republiek te volgen plan had uitgewerkt[1]. Men verlangde te Versailles strenge maar geen overdreven maatregelen tegen den Prins: hij mocht geen macht houden maar wel de eer. Vernietiging van het stadhouderschap had men niet op het oog, ja zelfs van het denkbeeld (in de ontstemming van eenige maanden geleden een oogenblik gekoesterd) om althans de persoon van Willem V te verwijderen, kwam men reeds terug[2]. Verder moesten de burgerijen tevreden gesteld worden, maar niet meer dan voor het bijeenhouden der partij noodzakelijk was. Frankrijk verlangde door de Staten-Generaal te worden ingeroepen als bemiddelaar, om te kuunen aangeven welke wijzigingen het aangebracht, en welke het verworpen wilde hebben. Het eerste wat de pensionarissen dus te doen hadden was Friesland terug te winnen, om althans over vier stemmen te beschikken in de Staten-Generaal[3]. Ook moesten zij zorgen

1) Hiervóór blzz. 170-172. - Instructie van Bourgoing: bijlage V, 1. Ook hij kreeg een credietbrief mede, en wel ten bedrage van 100.000 livres, voor geheime uitgaven.
2) L'on ne veut pas de ce côté-ci l'expulser ni le dépouiller à moins qu'il ne jette son bonnet par dessus le moulin. Il faut un Stadhouder à la République; il faut aux patriotes un objet qui les tienne en haleine; ils seroient pire que le Stadhouder s'ils avoient entièrement les coudées franches. - Rayneval aan Bourgoing, 4 Juni 1787.
3) Qu'importe que la Frise soit gouvernée par des aristocrates ou par le peuple; l'essentiel est qu'elle soit unie de principes et de conduite avec la Province de Hollande. - Montmorin aan Vérac, 19 Mei 1787. - Zie ook Rayneval aan Bourgoing van denzelfden datum (bijlage V, 2).

dat hun leger niet verliep; zoo noodig wilde Frankrijk tot de kosten bijdragen[1]. Maar bovenal, zij moesten komen met voorstellen ter afdoening; de onzekerheid was in hun eigen nadeel. Rayneval begeerde dat Pieter Paulus zou overkomen om met hem de zaken af te handelen[2].

De pensionarissen hadden eigenlijk geen middel voor te stellen dan dat waarom zij reeds zoo dikwijls hadden verzocht: een krachtige verklaring van Frankrijk ten voordeele der patriotsche partij, gevolgd door een troepenbeweging naar de fransche grenzen. Frankrijk als bemiddelaar in te roepen ging thans niet aan, omdat men maar over drie provinciën beschikte: Frankrijk zelf moest door de kracht van zijn optreden de onderwerping der anderen bewerken. Friesland was met goede woorden alleen niet terug te winnen; de partijen stonden daartoe in die provincie veel te scherp tegenover elkaar. Het aangeboden geld zouden de driemannen liefst gebruiken tot ondersteuning van de vrijcorpsen; zij vroegen daarvoor aan *ƒ* 50.000 onmiddellijk en verder *ƒ* 6.000 per week[3]. In de eerste plaats zouden daaruit de auxiliairen betaald worden, die, te zamen een kleine twee duizend man sterk, sedert September jongstleden binnen Utrecht en in het cordon dienden, en volgens Vérac nu wel de waarde hadden van geregelde troepen, boven welke zij de betrouwbaarheid als patriotten voor hadden. In de volmaking dezer volkswapening moest de partij het zoeken, niet in omkooping van regenten of geregelde troepen: de voornaamste aristocraten waren door geld niet te winnen, en de troepen om te koopen zou zelfs voor Frankrijks vrijgevigheid te hoog loopen. Het geld kwam voor het onderhoud van bedoelde auxiliairen te meer gelegen, omdat het Nationale Fonds waaruit zij tot nog toe bekostigd waren, was uitgeput, en niet in voldoende mate bij te vullen bleek[4]. Het trof dat de tegenpartij van de desorganisatie van het cordon geen gebruik maakte voor een aanval, want anders zou men, volgens den Rijngraaf, zeker de nederlaag hebben ge-

1) Montmorin als boven.
2) Bijlage V, 2.
3) Bourgoing 25 Mei 1787.
4) Vérac 26 Mei 1787. - ‘Les aristocrates importans, ceux qui mènent les affaires, ne sont pas gens qu'on puisse acquérir à prix d'argent, du moins dans la Gueldre et l'Utrecht. Entreprendre d'acheter la bonne volonté de l'armée seroit une dépense qui passeroit, je crois, les bornes que le Roi sans doute veut mettre à sa générosité.’ - Vgl. mijn opstel in *Bijdr. en Meded. Hist. Genootschap* XX, over het Nationale Fonds.

leden. Nu Gelderland versterking naar Amersfoort gezonden had, was volgens Salm zelf Van der Hoop zeer wel in staat, hem te overwinnen. Hij beklaagde zich hevig over Van Rijssel, dien hij voor volstrekt onbekwaam verklaarde. Wanneer Frankrijk niet te hulp kwam, dreigde reeds de Rijngraaf (die zichzelf op prijs diende te houden), konden de omstandigheden hem wel eens noodzaken, niets meer te raadplegen dan zijn eigen belang: men deed hem reeds de verleidelijkste aanbiedingen van de overzijde[1].

Het eind was voorloopig, dat in de laatste dagen van Mei tusschen de pensionarissen, Vérac, Bourgoing en Capellen van de Marsch, daartoe uit Gelderland overgekomen, een overleg plaats had over het thans door de partij te houden gedrag. Men had bericht dat het amersfoortsche leger thans (uit de generaliteitsvestingen) eenigszins van geschut voorzien was, en zich zoo versterkt had dat aan een plotselingen overval van uit de stad niet viel te denken. Capellen geloofde zeker dat de Prins voorhad, het cordon te doorbreken op een of ander punt van de lijn Utrecht-Naarden. De geregelde troepen zouden zich al licht bij hem aansluiten en hem in triomf naar den Haag voeren. De pensionarissen hadden nog eenig vertrouwen op de strenge zuivering van het officierscorps die zij hadden ondernomen, een vertrouwen dat spoedig ongegrond blijken zou. Geheele bataillons en regimenten liepen weldra naar den vijand over; in Juni kwamen te Amersfoort 20, 30, soms 40 man uit Holland aan per dag[2]. Maar de pensionarissen, gewoon aan 's Prinsen angstvalligheid en de bedeesdheid der kleinere provinciën, en vastgeroest in het denkbeeld dat Frankrijk immers altijd overbleef om hen te beschermen, vreesden nog geen overval. Van al Capellen's voorstellen werd slechts één aangenomen: dat te Deventer een burgerkrijgsmacht van 1500 man zou worden bijeengebracht, die den Stadhouder noodzaken zou altijd een gedeelte van zijn troepen in Gelderland achter te laten. Maar hij had nog zooveel anders gewild: dat Holland zich dadelijk van de Greb verzekerd had[3], de vier stadhouderlijke provinciën uitsloot van de Staten-Generaal, hun afgevaardigden het verblijf in den Haag ontzegde. De pensionarissen

1) Bijlage V, 3. - De berichten van stadhouderlijke zijde ontbreken, die ons in staat zouden stellen uit te maken of de geheime onderhandelingen met den Rijngraaf reeds thans begonnen zijn, en zoo ja, door wien zij waren gezocht.
2) Zie voor de details generaal Knoop in *Gids* 1876, II, 235 vv.
3) *Memorie* van Capellen van de Marsch, blz. 99.

echter waren bevreesd, dat zich dan te Nijmegen een tegenvergadering van Staten-Generaal zoude vormen, en dat zij in dat geval zelfs niet op Groningen konden rekenen. De poging zou slechts te meer doen uitkomen hoezeer Holland in de minderheid was. Zij gaven er de voorkeur aan, de stem van Utrecht te splitsen, zoodat de Staten-Generaal zouden worden geneutraliseerd, en zij de vrije hand zouden bekomen om met hun middelen uit te richten wat zij konden. Wat het zijn zou, gaven zij nog niet te kennen[1].

De pensionarissen begrepen zeer wel dat er iets gebeuren moest, maar zij wilden dat Frankrijk zich geheel verklaarde voor zij het ondernamen, immers daarna zou de te verwachten tegenstand, naar zij hoopten, geringer zijn. Frankrijk behoefde nog niet tot het uiterste te komen van hun een leger te hulp te zenden: het verzamelen van troepen bij Givet zou wellicht reeds veel uitwerken. Tersluiks echter kon men wel fransche soldaten een voor een in de Republiek laten binnenkomen, die dan bij Holland dienst zouden nemen. De koning van Pruisen, beweerden zij, deed het zoo voor Gelderland[2]. Maar waar zij het meest op aanhielden, was dat Vérac onmiddellijk voorzien werd van een verklaring aan de Staten-Generaal, waarbij Frankrijk de patriotsche partij in bescherming nam. De zaken konden toch wel een zoo snel verloop hebben, dat de verklaring te laat

1) ‘Ons plan is nog een onderwerp onzer deliberatiën.’ (Capellen van de Marsch, *Memorie*, blz. 80). - L'embarras que causent les Etats-Généraux à la Hollande étant une fois levé, cette province fera le meilleur usage qu'elle pourra de ses moyens, mais il est impossible de fixer dès aujourd'hui le plan de sa conduite active. - (Vérac 26 Mei 1787).

2) Bijlage V, 4. - Ce qu'il y sa de très vrai, c'est qu'il arrive en Gueldre un grand nombre de prétendus déserteurs prussiens vêtus en paysans, qu'on engage, et qui au bout de deux ou trois jours entendent parfaitement l'exercice. - Vérac 2 Juni 1787. Een ander gezag dan het zijne bestaat er voor deze bewering niet. Een verzoek er om komt in de correspondentie van de Prinses met Frederik Willem II (waar het toch zou moeten worden gezocht) niet voor; wel een om kanon uit Wezel, en dit werd afgeslagen. (De koning aan de Prinses, 16 Mei 1787, Huisarchief, den Haag). Het zou strijdig zijn met al wat van de gezindheid van den koning van Pruisen in deze maanden thans is openbaar geworden. - Nog veel minder gelooflijk, ja blijkbaar onjuist is wat de pensionarissen beweerden van een pruisisch opzet met een kamp te Lippstadt (bijlage V, 4). Zijn daar thans werkelijk ongewone troepenverplaatsingen voorgevallen (het feit zou bevestiging behoeven), dan hebben zij niet de minste politieke beteekenis gehad. Thans zou zeker niet door den koning zijn toegestaan wat hij in September jongstleden met kracht geweigerd had (zie blzz. 98-99). Bovendien, was het er inderdaad mede gelegen als de pensionarissen geloofden of zeiden te gelooven, dan zouden van het gewichtige besluit in het pruisische Staatsarchief sporen moeten te vinden wezen. Dit nu is niet het geval.

kwam al werd zij gevraagd na het eerste échec; zij moest dus vóór er vijandelijkheden begonnen, in Vérac's handen wezen.

Men ziet wat het eigenlijke strijdmiddel voor de pensionarissen was: geen ander dan de fransche verklaring zelve. Zij wilden feitelijk Frankrijk het werk laten doen, en toch zelf meester blijven om op het laatste oogenblik nog te kunnen zeggen hoe zij de zaken geregeld wilden hebben. Een onoprechte politiek van menschen die hun zwakheid gevoelden, maar niet begrepen dat die ook hun beteekenis aantastte. Frankrijk wilde zich wel doen gelden, maar niet handelen in den blinde zooals de pensionarissen verlangden. Het wilde allereerst behoorlijk ingeroepen worden vóór het zich bond door verdere verklaringen; ingeroepen door de Staten-Generaal, en als dit volstrekt onmogelijk bleek, dan ten minste door een votum van de officieele vergadering van Holland zelve, niet door een achterraad[1].

Er werd nog een ander punt ter conferentie besproken, namelijk de lastige eerzucht van den Rijngraaf, die, in een brief aan Bourgoing, verlangd had dat Frankrijk hem het opperbevelhebberschap over de krijgsmacht van Holland zou bezorgen[2]. Noch in den Haag, noch te Versailles was men geneigd dit toe te staan.

Het stond nu te voorzien dat Frankrijk het met de patriotsche partij niet lang meer zou kunnen vinden. Juist nu men te Versailles zich over de woelingen der democratie en over de bedoelingen van den Rijngraaf[3] ernstig begon te verontrusten, en daardoor te meer overtuigd raakte van de noodzakelijkheid van een geëerbiedigd centraal gezag in de Republiek, werd van democratische zijde sterken aandrang op de pensionarissen uitgeoefend om toch met Willem V af te rekenen. Den 25sten Mei had reeds de vrijcorpsenvergadering te Dordt zijn schorsing als Stadhouder uitgesproken; weinige dagen later, juist vóór de laatste besprekingen der driemannen met Capellen en Bourgoing, verscheen een manifest van den Prins dat de woede der democratie tegen hem nog aanwakkerde. In een lang 'Declaratoir' legde hij zijn bedoelingen open, en verklaarde der democratie feitelijk den oorlog. Reeds waarschuwden de pen-

1) Ils ne sont pas même en mesure d'appeler le Roi, et ils se croyent en état d'engloutir les Stadhoudériens. - Rayneval aan Bourgoing, 27 Mei 1787.
2) Bijlage V, 5.
3) Il nous a trompés en nous montrant 80 mille bourgeois prêts à tout entreprendre.... Rayneval aan Bourgoing 27 Mei 1787.

sionarissen Bourgoing, dat zij hem nu wel niet meer zouden kunnen handhaven[1].

Het was den Prins zeer leed dat hij door de remotiën vergauwd was. De eervolle terugkeer naar den Haag had zoo dichtbij geschenen! En nu geleek zij verder af dan ooit, want de democratie bleef staan op de harde voorwaarden die hij in December had afgeslagen, en die de coalitie hem zou hebben kwijtgescholden. Vóór de uitvaardiging van het Declaratoir heeft hij hiervan zekerheid gehad, door berichten van Straalman, den eenigen eigenlijken partijganger dien hij telde in de amsterdamsche vroedschap.

Matthijs Straalman was nog een 'achtenveertiger', en wel de eenige die op het stadhuis nog over was. In 1752 was hij van de conventie uitgesloten, en had het dus nimmer tot burgemeester kunnen brengen. Het jongere geslacht, dat geleerd had op 1748 te schimpen, had ook hem steeds met minachting bejegend. Hij was een man van alledaagsche bekwaamheden, maar een oprecht aanhanger van den Prins, van de richting wel te verstaan die in 1748 aan het woord was geweest. Men noemde hem en zijn geestverwanten thans wel de oranjedemocraten. Tegen de coalitie had hij zich niet verzet, noch haar bevorderd; hij was niet geremoveerd, en enkele aristocraten, zijn oude volksgezindheid indachtig, scholden hem nu zelfs, voor zoover wij kunnen nagaan geheel ten onrechte, voor aan de remotiën medeplichtig[2]. De onvermoeide Chomel verlangde dat Bicker en Abbema zich met Straalman en zijn aanhang onder de burgerij zouden verstaan. Wij hebben gezien hoe, bij

1) Bijlage V, 4 in den aanhef.

2) M. Straalman est un vieux imbécille qui n'a aucunement la confiance de Madame la Princesse. C'est le feu Prince qui l'a placé dans la magistrature d'Amsterdam, faveur qu'il a du acquérir en se faisant d'anabaptiste réformé. Tout le crédit du Stadhouder d'alors n'a jamais pu lui faire obtenir la place de Bourguemaître, ni la plus petite de toutes les Commissions, et depuis qu'en dernier lieu il a abandonné les Regents bien intentionnés pour se jetter du côté de la Bourgeoisie armée, le mépris dont on l'honore a été porte au comble. C'est le Bourguemaître Dedel, beau-frère de M. van der Hoop, qui mérite la confiance de Madame la Princesse et de toutes les honnêtes gens. - Thulemeyer aan Hertzberg, 22 Mei 1787. - In bijlage V, 7 verzekert Abbema dat Straalman de negen nieuw ingekozen leden der amsterdamsche vroedschap beëedigd heeft; dit wordt weersproken door *Jaarboeken* 1787, blz. 1011 (en, naar ik ten overvloede onderzocht, door het notulenboek der amsterdamsche vroedschap). - Straalman zou het hebben moeten doen als oudste lid, maar hij zorgde den 7^{den} Mei afwezig te zijn. Overigens bleef hij wel de vergaderingen bijwonen en nam geen deel aan de protesten en aanteekeningen der aristocraten.

het vertrek van Goertz, Chomel door dien gezant verwezen was naar den fiscaal Van der Hoop, den raadsman der Prinses. Deze was een zwager van Dedel en in merg en been de vertegenwoordiger van het coalitie-denkbeeld. Hij had zich in April werkelijk met Chomel en Schimmelpenninck ingelaten, maar, zooals deze twee eerst na afloop bespeurden, alleen om de democraten te kunnen bespieden en bezighouden tot Dedel c.s. het met den Prins zouden zijn eens geworden[1]. Chomel, na de remotie het ijdele van een verder onderhandelen met Van der Hoop inziende, richtte zich nu tot Straalman, die zich gaarne verzekeren wilde in hoeverre de democraten, tegen eenige tegemoetkoming van de zijde des Prinsen, bereid zouden worden bevonden dezen eervol te herstellen. 'Wanneer Zijn Hoogheid geliefde te declareeren genegen te zijn om te concurreeren met regenten *en burgerij* tot herstel en verbetering van de constitutie in 't generaal, en *in specie* tot het helpen daarstellen van een regelmatige invloed der burgerijen op de stedelijke regeeringscollegiën', was dan de stad Amsterdam bereid de schorsing als Kapitein-Generaal onmiddellijk te doen intrekken en het haagsche commando terug te doen geven; en wilden Bicker en Abbema naar Nijmegen gaan om een en ander met den Prins te bespreken? Nooit zonder dat er afgevaardigden uit de burgerij medegingen, gaven zij ten antwoord[2]; voorts zou de toezegging waarvan Straalman gerept had, moeten staan uitgedrukt in een brief aan de Staten van Holland, en zou deze brief ook moeten inhouden de belofte van vernietiging der regeeringsreglementen, en van zich te zullen nederleggen bij de instructiën die in Holland ontworpen werden voor den Stadhouder, Kapitein- en Admiraal-Generaal. Wanneer dit dan nog vergezeld ging van een ontruiming van Gelderland en Utrecht door de stadhouderlijke troepen, en van herstel in Hattem en Elburg van den toestand van vóór September 1786, van waarborging der vrijheid van petitie in Gelderland en schadevergoeding in geld aan de benadeelde burgers aldaar, zou Holland het cordon opbreken (met dien verstande echter dat behalve Geertruidenberg en Gorkum, waar van ouds eenig garnizoen placht te liggen, ook Naarden, Woerden en Heusden bezet moesten blijven), en zouden 'de welmeenende Regenten *hun beste poogingen aanwenden*' om de suspensie te doen opheffen

1) Bijlage V, 6.
2) 15 Mei.

en den Prins in het genot te stellen van het commando in den Haag, mits werd uitgemaakt dat hij dit slechts voeren kon als lid van Gecommitteerde Raden, niet als Kapitein-Generaal. Straalman stelde den Prins van deze voorwaarden in kennis[1]. Kort daarna moet hem uit Nijmegen de vage mededeeling geworden zijn, dat de Prins wel eerstdaags aan de Staten van Holland schrijven zou, en steeds bereid was, afgevaardigden der Staten van Holland te ontvangen om over een billijk vergelijk in onderhandeling te treden. De oude man, spoedig geloovende wat hij hoopte, maakte er al van dat de Prins een goed eind tot de democraten zou overkomen. Hij was zeer verbaasd toen de brief, die zich inderdaad niet lang wachten liet, van tegenovergestelde strekking bleek[2].

De Prins, die de boven opgesomde voorwaarden reeds had afgeslagen toen zij hem van fransche zijde werden gesteld, kon niet van inconsequentie worden beschuldigd zoo hij ook thans weigerde ze te vervullen. De aristocratie had hem er immers reeds van ontslagen, en schoon dan voor het oogenblik in de minderheid gebracht, zij was na het gebeurde meer dan te voren bereid om met al haar invloed tot 's Prinsen volledig herstel mede te werken, overtuigd dat dit de eenige weg was die overschoot om haar eigen herstel te beleven. De Prins, zonder begrip van den nieuwen tijd, had van het begin af niets geëischt dan dat de zaken geregeld zouden blijven zooals hij ze in 1766 had gevonden, en ging dus mede met ieder die toonde hetzelfde te willen. Het bondgenootschap met de oligarchie dat hieruit voortkwam was den oranjedemocraten zeker niet naar den zin, maar de oranjedemocraten waren niet meer dan het overblijfsel van een vroegere staatkundige partij. Er was thans aan die zijde geen bruikbaar politiek denkbeeld; er was ook geen leider; de oude Straalman immers mag nauwelijks een staatsman heeten.

De man met werkelijken staatsmansblik, die, Oranje in zijn onmisbaarheid voor het land erkennende, tevens oog had voor de behoeften van den nieuwen tijd, ontbrak niet, maar hij was nog veel te jong om ervaring of invloed te hebben: Gijsbert Karel

1) Bijlage V, 7.
2) Bijlage V, 8. - Wat in Bijlage V, 6 nog volgt over eene bezending o.a. van Gevaerts, Blok en Paludanus naar Nijmegen, kan slechts verhandeld zijn tusschen Chomel en Straalman, niet tusschen Bicker-Abbema en Straalman. Waar de berichten van Chomel en die van Bicker-Abbema niet overeenstemmen, moeten m.i. de laatste worden gevolgd, als gegrond op de bescheiden zelf die in 1790 nog onder berusting der berichtgevers waren.

van Hogendorp. Zijn opvoeding buiten de Republiek, zijn amerikaansche reis hadden hem een groot voorrecht geschonken: zijn geest had leeren ademen buiten de vaderlandsche bedomptheid, prinsgezinde of patriotsche. Zooeven de uniform verlaten en het meesterschap in de rechten behaald hebbende, zocht hij nu een staatkundige loopbaan. Wat zijn persoonlijk belang betreft, kwam de 'coalitie' of zij voor hem geroepen was: door zijn moeder en de in zijn jeugd genoten bescherming aan de persoon der Prinses, door zijn overtuiging en voorkeur aan de zaak van het oranjehuis verbonden, moest hij toch voor zijn bevordering vooral hopen op de rotterdamsche aristocratie waaruit zijn geslacht gesproten was, en waarin het nog een vertegenwoordiger telde. Overwon de coalitie, zoo was het in Maart zoo goed als afgesproken, dan zou hij tweede pensionaris van Rotterdam worden, met uitzicht op spoedige opklimming tot eersten pensionaris, ter vervanging van den patriotschen Nederburgh. Als hoopvol candidaat maakte hij in Maart en April zijn opwachting te Rotterdam en te Nijmegen. De remotie van 23 April vernietigde dit vooruitzicht, en wierp hem geheel in de actieve prinsgezinde politiek, waarin hij spoedig emplooi vond als boodschapper tusschen het hof te Nijmegen, de geremoveerden te Amsterdam en te Rotterdam, en de oranjesocieteit in den Haag, waar, met Rhoon, Reigersman, Royer, kolonel Bentinck, Van Nagell (en, achter de schermen, met Harris), het hoofdkwartier der prinsgezinde reactie was gevestigd. Men begreep, dat de patriotten het in April voornamelijk door hun beter organisatie gewonnen hadden, maar zoowel te Amsterdam als te Rotterdam toch numeriek de minderheid der bevolking uitmaakten. Het was nu het doel, tegen de patriotsche organisatie een prinsgezinde over te stellen. Te Amsterdam overlegde men dit voornamelijk met Dedel, te Rotterdam met Van der Hoeven. Negen niet-geremoveerden te Amsterdam, vijf te Rotterdam, protesteerden tegen de wettigheid der vroedschapsvergaderingen en onthielden zich van deze bij te wonen. Nevens de patriotsche burgersocieteit werd te Amsterdam een oranjeburgersocieteit opgericht in het wijnhuis ''s Lands Welvaaren' op de Reguliersgracht. De schepen Hartsinck, lid van de firma Hope, Van Helsdingen, makelaar in koloniale waren, Reinhardt, wijnkooper, Van Braam, kapitein ter zee, Van Reenen, luitenant der artillerie, Van Harpen, makelaar, Klaas Booy, mastenmaker op de Kadijk[1] ver-

1) Deze personen werden in 1790 door Bicker als 'promoteurs' der oranjerekesten opgegeven aan Dumont-Pigalle (diens verzameling, letter IIII). - Reinhardt was president van de societeit op de Reguliersgracht. - In *Jaarboeken* 1787, blz. 1064 wordt ook Bourcourt als bestuurslid genoemd.

zamelden handteekeningen op rekesten tegen de remotie. Een acte van qualificatie lag ter teekening, waarbij een aantal personen gemachtigd werden om op te treden als anti-patriotsche burgergeconstitueerden. ‘Volstrekte aankleving aan 's Lands gevestigde Constitutie en de Staats- en Stadhouderlijke Regeering, *zo als die zich in den jare 1766 bevonden had*,’ was hierbij het wachtwoord: de coalitie-partij had daarmede, nu het te laat was, den eisch der Bijltjes toch toegegeven. In niet slecht gestelde strooibiljetten werd de massa tegen de patriotten opgehitst. Het kennelijk verloop van de nering te Amsterdam, de kostbaarheid en het tijdroovende van het soldaatjespelen, en de zichtbare bemoeiingen der dissenters om in de ambten te komen, werden beurt voor beurt geëxploiteerd. ‘Men belooft de Roomsgezinden de groote Kerken, en de Remonstranten de Regeering’[1].

Roerigheid als deze ontstond haast vanzelf in haast alle steden van Holland, en op het platteland daarbij. Dit alles kon ten hoogste bedenkelijk worden; het maakte althans handelen, snel handelen, voor de oranjepartij tot plicht[2]. Gijsbert Karel was, in den overmoed van zijn vier-en-twintig jaren, om geen plan verlegen. De minderheid der Staten van Holland zou slechts een sein aan het haagsche garnizoen hebben te geven, en de leiders te arresteeren; de Prins op hetzelfde oogenblik met de geldersche regimenten onderweg, en alles was gezegd[3]. Zeker, Maurits hadde het niet op de Pruisen laten aankomen!

De zaak was, dat de macht van Frankrijk de verantwoordelijke personen te veel vrees inboezemde, om de tegen-omwenteling te durven beproeven vóór Engeland zich had verklaard. Harris zag de gunstige kans verloren zoo het hem niet gelukte Pitt te vermurwen. Reeds in Maart had hij Lord Carmarthen gepolst over een voornemen van hem om in Mei naar Engeland[4] over te steken, maar onvoldoend antwoord bekomen. Den 1sten Mei herhaalde hij dringender en officieeler zijn verzoek. Had hij

1) Strooibiljet in *Jaarboeken* 1787, blz. 1061.
2) The villages are kept from rising with the greatest difficulty, and it requires, now, as much labour and reasoning on my side, to keep our friends quiet, as it did some months ago, to unite them. - Harris 4 Mei 1787, R.O.
3) Hogendorp II, 79.
4) Harris aan Lord Carmarthen, 23 Maart 1787, private (R.O.).

vroeger zelf zijn regeering tot onthouding moeten raden, de tijd was nu gekomen, meende hij, dat onthouding een groote fout werd en een kennelijk verzuim van het engelsch belang[1]. Bij brief van den 8sten Mei stond de regeering toe.

In overleg met de Prinses begaf Harris zich nu onmiddellijk naar Nijmegen, waar de leiders der Staten van Gelderland vereenigd waren[2]. Men werd het eens over de hulp die in Engeland zou worden aangevraagd. Allereerst geld om de door Holland als onbetrouwbaar afgedankte of uit haar cordon verloopene troepen in dienst te nemen. Gelderland verzocht een half millioen, te verantwoorden door de heeren Van Lynden, zoon van den burggraaf, en Van Heeckeren van Enghuizen. Spande het, dan zou men gaarne nog wat hannoveraansche troepen overnemen, of die van den in engelsche betaling staanden landgraaf van Hessen. Verder zou Engeland tot een verklaring aan Frankrijk moeten besluiten, die aan haar gezindheid om geen gewelddadige veranderingen in de Republiek te dulden, geen twijfel overliet. Bood Frankrijk dan de spits, Engeland zou die moeten afbijten; sloeg Frankrijk gezamenlijke bemiddeling voor, dan kon Engeland beginnen die aan te nemen. De leiders der geldersche politiek verpandden hun woord, dat het hun om herstel der oude betrekking tot Engeland te doen was; van de fransche alliantie hadden zij eens voor al genoeg. Men vertrouwde dat Engeland, na een gelukkigen omkeer van zaken, de Republiek steeds behandelen zou zooals een op zijn zelfstandigheid naijverige staat het mocht verlangen[3].

Behalve met dit stuk van de geldersche staatsleden, werd Harris toegerust met brieven van den Prins en de Prinses, ten bewijze dat hij recht had van een algemeene begeerte naar Engelands tusschenkomst te spreken[4]. Vooral van de Prinses was deze stap van belang, daar zij dien deed in lijnrechte tegenspraak met de tegenwoordige bedoelingen van den koning van Pruisen. Juist dezer dagen zond Frederik Willem, niettegenstaande haar protest[5], het ‘plan de conciliation’ dat zij zoo

1) *Diaries* II, 251-257.
2) Enghuizen, Suyderas, Van Lynden (burgemeester van Nijmegen) en anderen, zie Van Citters Sr. aan Van de Spiegel, 13 Mei 1787, bij Vreede III, 389.
3) Bijlage V, 10.
4) Brief van den Prins, bijlage V, 9; van de Prinses: *Diaries* II, 259.
5) Jamais je ne donnerai les mains à un accord humiliant qui livreroit ce pays à la France et sacrifieroit tant d'honnêtes gens qui travaillent pour la bonne cause. La nôtre est celle de la patrie; nous ne pouvons les séparer, et dans ce moment où presque toute l'armée se montre fidèle à son devoir, nous ne pouvons songer à rentrer en négociation particulière avec la France. Le sort des armes doit décider du nôtre, il n'y a pas à balancer. - De Prinses aan Frederik Willem II, 20 Mei 1787.

beslist verworpen had, aan Montmorin op als tegenvoorstel op de voorwaarden van Rayneval[1]. Vreezend dat Montmorin hierop in zou gaan en in een fransch-pruisische meditatie op den grondslag van het 'plan de conciliation' zou toestemmen, ried de Prinses nog uitdrukkelijk aan dat Engeland zich even krachtig als tegen geweldpleging, verklaren zou tegen elke bemiddeling waaraan het zelf geen deel zou hebben[2].

Terwijl Harris naar Nijmegen vertrok had hij Kinckel naar Middelburg gezonden, opdat ook Van de Spiegel's denkbeelden aan de engelsche regeering zouden kunnen worden voorgelegd. Den 18^{den} in den Haag terug, vond hij daar ook Kinckel met Van de Spiegel's opstel, dat in alle hoofdzaken met dat van de geldersche heeren bleek overeen te stemmen. Engeland zou te Versailles moeten verklaren, geen inbreuk op de regelingen van 1747 en 1766 te kunnen gedoogen; het zou geld en zoo noodig hannoveraansche troepen moeten toestaan aan de vier provinciën, en een aanslag van de kabaal op Zeeland verhinderen door het posteeren van eenige oorlogsschepen bij of in de zeegaten. 'Men oordeelt dat alle deeze operatiën kunnen werkstellig gemaakt worden zonder gevaar van een openbaare rupture tusschen Engeland en Frankrijk, omdat men niet kan vermoeden dat de tegenwoordige omstandigheeden van de laatste eenige reden van vreeze permitteren'[3].

Namens de haagsche oranjeklanten nam Harris nog memories van Royer en Reigersman mede, alle van dezelfde strekking. De laatste herinnerde dat er in Holland zelf, ook na de remotiën, tegen de patriotsche meerderheid nog wel wat te doen zou zijn; men moest de vreesachtigen op zijn hand zien te krijgen, die in een aantal steden thans de meerderheid aan de patriotten bezorgden[4]. M.a.w. men moest toonen de sterkste te zijn; dat

1) Je supplie V.A.R. de ne pas croire que je veuille la gêner par le plan de conciliation que j'ai envoyé à la Cour de France. Ce n'est qu'un pis-aller et un biais que j'ai proposé au cas que les affaires n'aillent pas bien en Hollande et pour ne pas nager contre le torrent et contre le sistème qu'on me prescrit. - Hertzberg aan de Prinses, 26 Mei 1787.
2) Bijlage V, 11.
3) Van de Spiegel's opstel bij De Jonge (Kinckel), 143; of bij Vreede Ill, 366.
4) De memoriën van Royer en Reigersman ook af te doen drukken scheen overbodig. - Uit die van den laatste is alleen nog op te teekenen, dat hij eenig wantrouwen schijnt te koesteren tegen de Prinses. Hij wil de leiding van alles in handen zien van Harris en van eenige weinige personen uit Holland en Gelderland, onder opperleiding '*surtout du Prince*'.

men dit, mits goed geleid, was, trokken geen der appellanten in twijfel.

Den 19den ging Harris onder zeil, den 20sten nog gevolgd door Kinckel die veel relatiën had in engelsche kringen. Den 23sten droeg de gezant zijn zaak aan het ministerie voor. Het viel hem mede dat men eenstemmig het groote belang van het lot der Republiek voor Engeland erkende; hij had gevreesd dat het anders wezen kon. Doch Pitt begon dadelijk met te zeggen dat het voortbestaan der Republiek als een onafhankelijke staat voor Engeland van overwegend belang was, en dat hij niet den minsten twijfel koesterde over *wat* men te doen had, *als* men iets deed; de vraag was voor hem: moesten Frankrijks plannen met de Republiek verhinderd worden *thans*, of moest men zich niet liever gereed houden Frankrijk te ontmoeten *over een paar jaar*. Hij wilde gaarne de kans op oorlog nog vermijden, omdat Engeland rijker en daardoor sterker werd met ieder jaar vrede. Maar Harris had weinig moeite om aan te toonen, dat twee jaar uitstel voor de partij in de Republiek de nekslag was, althans voor haar als engelsche partij. Stak Engeland de hand niet toe, men zou genoodzaakt zijn het in een bemiddeling van Pruisen te zoeken, die zeker beschikbaar zou zijn om den vrede te maken tusschen Oranje en de fransche regeering, zoodra deze ondervonden had, wat niet uitblijven kon, dat de hoofdelooze democratie niet in staat was haar het land in handen te spelen. Zoodra Montmorin den Stadhouder in de onmogelijkheid zag gebracht weder met Engeland aan te knoopen, zou hij hem wel eenige verademing gunnen[1)]. Alles pleitte er vóór, *nu* den slag te slaan, nu Frankrijk geen geld, te nauwernood crediet, een vervallen leger en een oneenige regeering had[2)]. Men herinnere zich dat een maand geleden Calonne gevallen was, en zijn opvolger thans, ten aanzien van Frankrijk en Europa, voor de vraag

1) Zelfde dreigement bij Kinckel in een te Londen opgesteld stuk: ‘Quel est le remède si l'Angleterre continue dans l'inaction? - Que notre parti livrât lui-même le païs à la France, et cela de bonne foi, et de prévenir la faction, de faire revivre la médiation Prussienne. La France préféreroit infiniment de nous gouverner sous l'influence régulière et solide d'un système stadhouderien, plustôt que par l'assistance précaire de quelques démagogues qui n'ont ni capacités, ni qualité, ni propriété.... J'espère que notre ancienne amie et alliée empêchera qu'il faille recourir à un remède plus dangereux pour elle encore que pour nous.’ (De Jonge, 143).
2) *Diaries* II, 263.

stond, hoe een tekort van 140 à 150 millioen livres te dekken, zonder zekerheid van het geld te mogen nemen waar het was: bij de geprivilegieerden.

Zonder dat omtrent eene verklaring aan Frankrijk een beslissing werd genomen, verkreeg Harris toch eindelijk dat een som van 40.000 pond sterling ter beschikking werd gesteld van de oranjepartij, om te strekken tot het onderhoud van de krijgsmacht der getrouwe provinciën, en tot bevordering van het verloopen van het cordon[1]. Het denkbeeld, om in geval de nood hooger rees, oorlogsschepen te doen kruisen voor Vlissingen, was niet volstrekt verworpen[2].

Harris had bij lange na niet alles verkregen wat hij had gehoopt, maar hij mocht voldaan zijn over de belangstelling die hij bij het kabinet voor de hollandsche zaken had kunnen opwekken. Na den eersten stap, mocht hij rekenen, zouden er onvermijdelijk meer volgen.

Den 1sten Juni was hij in den Haag terug. Twee belangrijke tijdingen wachtten er hem: de Prins had zijn Declaratoir uitgevaardigd, maar Amsterdam was reddeloos verloren.

Het Declaratoir was bestemd geweest om de pogingen der verslagen coalitie tot herovering der groote steden te ondersteunen. Het was het werk van den gewezen professor aan het amsterdamsch athenaeum Tollius, in 1785 als leermeester der jonge prinsen aan het hof verbonden, en sedert kort als prinsgezind publicist opgetreden met zijn in den herdruk van 1814 welbekende vlugschriften over de Hattem-en-Elburgzaak en over Goertz en Rayneval. - Reigersman had het Declaratoir nagezien, en zond er Gijsbert Karel mede naar Nijmegen terug om het te doen teekenen. De Prins had dan ook nog zijn goedkeuring te hechten aan een plan tot nader organisatie der oranjesocieteiten: een centraal bureau van correspondentie in den Haag, dienende om over de gansche provincie dezelfde rekesten te doen aanbieden, en de gelden te beheeren die men voor de goede zaak lichten kon. Eindelijk moest hij nog bewogen worden naar Amersfoort te gaan en daar voorloopig te blijven. De Prins besloot tot dit alles niet voor hij zich er eenigen tijd op

1) De herkenning van het door Engeland beschikbaar gestelde bedrag heeft eenige moeite in. De ‘minute of cabinet’ (*Diaries* II, 265) heeft 20.000 pond; de brief van George III aan Pitt (bij Stanhope, *Life of Pitt* I) 70.000 pond. Daar in bijlage V, 12 door Harris zelf het bedrag wordt opgegeven te zijn *f* 500.000, heb ik in den tekst gesproken van 40.000 pond.

2) *Diaries* II, 264

'beslapen' had, en toen nog zeer schoorvoetende. Hij scheen mismoediger dan ooit. 'Met niets uit te richten had ik mijn val nog wat kunnen vertragen,' zeide hij; 'hij is niettemin gewis. Wijl al mijne vrienden het verlangen, ga ik er toe over; *ik wil mij tot alles leenen*'[1]. En hiermede teekende hij het Declaratoir, met twintigduizend exemplaren waarvan Gijsbert Karel den 27sten in den Haag was.

Het stuk miste bondigheid. De Prins verklaarde zich 'op het kragtigst, tegen de inzichten en woelingen van die weinige Leeden en Ministers van Regeeringe, welke hunnen invloed op den geest van een gedeelte der Natie misbruiken, om, ingevolge van eene ongeoorloofde en zeer ingewikkelde Verbintenisse, de thans gevestigde Constitutie van alle de bijzondere Gewesten en van de geheele Unie omver te werpen.' Hij herinnerde, hoe 'voor weinig tijds de kundigste en getrouwste Regenten van Holland de duidelijkste blijken van hunnen weerzin' hadden gegeven tegen dit bestaan, hoe men 'ter Staats Vergadering van Holland zoodanige besluiten stond te neemen als meest dienstig konden zijn om elk in zijn wettige Rechten en Ons ook in de wettige en volkomene uitoeffening van alle onze waardigheden, dadelijk te herstellen', en hoe de 'cabale' dit 'door de bajonetten harer verhitte medestanders' had verijdeld. De door de remotiën ontstane onwettige meerderheid der Staten van Holland had hierop het grondgebied van Utrecht geschonden en officieren van het Unieleger willen pressen tot ontrouw aan de Generaliteit. De Prins toonde zich bereid 'tot alle zodanige behulpzaamheid, en in [zijne] betrekkingen en pligten gegronde medewerking, als mogten geschikt zijn, om de voorstanders van den gevestigden Regeeringsvorm niet langer onder de dwingelandij der overheersching, en om de ongelukkige en verdwaalde voorstanders van nieuwigheden zelf niet, met het geheele Gemeenebest, ten prooie te laten van woest geweld en algemeen bederf.' De Staten van Holland werden opgeroepen hem aanstonds als Kapitein-Generaal der provincie en bevelhebber over het haagsche garnizoen te herstellen, 'ten einde Ons daar door gelegenheid te geven, ten spoedigste in hunne Provincie terug te keeren, hunne verschillen met de overige Provinciën te helpen vereffenen, en het Vaderland voor zijnen ondergang te behoeden'[2].

1) Hogendorp II, 89.
2) *Jaarboeken* 1787, blzz. 906-917.

De patriotsche partij werd verzocht te abdiceeren, maar waar was het middel om er haar toe te dwingen? Men verklaart geen oorlog als men niet bereid is dien ook te voeren. De oranjepartij in Holland was nog bij lange na niet krachtig genoeg georganiseerd om de poort van binnen te kunnen ontgrendelen zoodra zij wilde. De buitenstaander had, bij zijn opeisching, het kanon gericht moeten hebben.

Het antwoord op het Declaratoir was de door de patriotsche regeering toegelaten plundering te Amsterdam. De anti-patriotsche partij daar had in den loop van Mei aan kracht gewonnen. Zij teekende nu de acte van qualificatie voor haar geconstitueerden; ging men haar niet tegen, vreesden de patriotten, dan zou zij eindigen met haar slag te slaan[1]. In werkelijkheid was de 'contrapartij' nog bij lange niet slagvaardig. Geldgebrek schijnt een voornaam struikelblok te zijn geweest[2], gebrek aan algemeen erkende leiding en aan onderling vertrouwen een ander.

Voor het wijnhuis op de Reguliersgracht, waar de oranjeklanten hun bureau hadden, stond sedert half Mei gedurig kwaadwillig volk te hoop. Den 28sten smeten zij een van de prinslui te water, maar werden op hun beurt door een uitval van in het gebouw zich ophoudende Bijltjes verjaagd. Den 29sten des avonds onderging de societeit een formeel beleg van een dreigend keezengepeupel. Commissarissen waarschuwden Goudoever en verzochten om bescherming, die wel toegezegd werd, maar niet opdaagde, vóór de plundering van het societeitsgebouw reeds in vollen gang was. Toen rukten twee compagnieën schutters aan, maar keken toe. Het oproer wies aan en verbreidde zich ongehinderd over de stad. Achtereenvolgens werden geplunderd het huis van een oranjeklant in de Halvemaansteeg bij de Botermarkt, de winkel van den oranjeboekverkooper Arends op het Singel, de huizen van Rendorp op het Singel en van Beels op de Keizersgracht. Eerst voor die van Dedel en van den hoofdofficier Backer werden de plunderaars gestuit, des avonds

1) Het oproer te Amsterdam, schrijft Vérac, was noodig, omdat anders den 1sten Juni de Kattenburgers de vijandelijkheden tegen de regeering zouden zijn begonnen; alles was hiertoe in gereedheid, Harris had, vóór zijn vertrek, dien dag aangegeven en te Nijmegen had men het goedgekeurd (Vérac 2 Juni 1787). - Ik geloof niet dat de plannen reeds zoo rijp waren; dat er inderdaad nog zeer weinig in gereedheid was, blijkt dunkt mij uit het gansche verloop van het oproer van den 29sten.

2) 'Le point essentiel et qui nous manque beaucoup ce sont les flèches d'argent du Roi Philippe. A ce sujet on ne cesse de me turlupiner d'Amsterdam pour faire tous mes efforts auprès de vous pour qu'on nous assiste.' - Bentinck van Rhoon aan Harris, 24 Mei 1787.

heel laat. Het is niet te denken dat een enkel salvo, op de Reguliersgracht gelost, het oproer niet in de geboorte zou hebben gefnuikt. Teruggedreven van de huizen van Dedel en Backer, vernielde de hoop nog de inboedels van verscheiden oranjeklanten in de Jordaan.

Uit het societeitslokaal gevluchte Bijltjes hadden de tijding naar Kattenburg gebracht, waar, ter weerwraak, een patriotsche apotheker het ontgelden moest. Tegen de Bijltjes rukten aan stonds schutterij en vrijcorps op in menigte, met geschut. De Bijltjes haalden de brug op, en plantten ook geschut, dat zij uit 's lands magazijn haalden. Er vlogen kogels en er vielen dooden, aan weerskanten. Eerst tegen den morgen van den 30sten slaagden veertig of vijftig man van het vrijcorps, op een vlotschuit genaderd, er in, met op hun schuit geladen kanon de overzijde van de brug een oogenblik schoon te vegen. Een sprong tegen de brug op, en kapte de ketting. Drie compagnieën stormden over de brug, van een troep misdadigers gevolgd. Het kwartier van de Bijltjes werd letterlijk uitgeplunderd. ‘Hoe die gewelddadigheden hebben kunnen geschieden, daar de Eilanden door gewapende, geregelde Compagniën zijn ingenomen, zou zonderling kunnen schijnen’, zegt het bedeesde *Jaarboek*[1]. Een veertigtal gevangenen werden naar het stadhuis gebracht, en Kattenburg bleef voortaan bewaakt door 600 man met tien stukken geschut.

De bende, die onder oogluiking der schutterij Kattenburg uitgeplunderd had, holde des namiddags van den 30sten weder de stad in, en plunderde nog wel twintig huizen, allen van leiders der oranjebeweging, als Klaas Booy en Van Harpen. De Nieuwendijk, de Haarlemmerdijk, de Heiligeweg, de Prinsegracht werden uren lang door dit grauw onveilig gemaakt. Er werden er elf, zegge elf gevat! ‘De Aanbiddelijke Voorzienigheid is wonderlijk in haare weegen.... Nu is Amsterdam, de hartader van alles, volmaakt in order; God zij van alles de eer!’ schreef den volgenden dag de *Opregte Haarlemmer*, ‘anderzints de voorzigtigste onder de Patriotsche Dagbladen’[2].

De schrik was zoo algemeen, dat al de vage plannen tegen de patriotsche regeering te eenenmaal werden opgegeven. De

1) *Jaarboeken* 1787, blz. 1074. - Van Hogendorp van Hofweegen, die voor het huis van Beels de wacht had tijdens de plundering, heeft zelf verhaald dat het gepeupel door vermomde personen werd aangehitst (ibid. blz. 1072). - Vgl. bijlage V, 12 op het eind.

2) *Jaarboeken* 1787, blz. 1077.

leiders der rekestbeweging verlieten de stad; ook een aantal aanzienlijken[1]. De regeering wapende zich geducht; wachten te voet en te paard hielden het volk in ontzag. De patriotten waren onbetwist meester te Amsterdam. Ook te Rotterdam en elders trokken zij profijt van het gebeurde; de oranjepartij hield zich stil en wachtte af.

De verlossing zou nu van buiten moeten komen, van het stadhouderlijk leger. Op Amersfoort richtte zich aller oog.

Harris riep zijn haagsche vrienden den 2den Juni bijeen. Over een eventueele oorlogsverklaring aan Frankrijk kon zijn regeering zich nu niet uitlaten, zeide hij, maar de Engelschen waren geen volk om bij een franschen inval in de Republiek werkeloos toe te zien; de partij moest maar op Engeland blijven hopen. Hij verlangde echter dat zij zich krachtiger organiseerde en beter op haar stuk stond. De vier provinciën moesten iets positiefs uitrichten met hun meerderheid; onttrokken zich dan de drie patriotsche provinciën aan de vergadering, dan moesten de vier zich voor deze gelegenheid tot een eigen soevereiniteit verklaren die zich tot de mogendheden kon wenden. Verder moest men zich niet tevreden houden, als tot nu toe, zoo slechts generaal Van der Hoop de Statenvergadering te Amersfoort beschermde. Utrecht moest hij aanvallen en innemen; het leger moest onverwijld op zulk een voet worden gebracht, dat de marsch kon worden gewaagd. Harris verlangde dat de aanwezigen een besluit zouden nemen, dat dan onmiddellijk door Van Nagell aan den Stadhouder moest worden voorgelegd.

De aanwezigen (Royer, Reigersman, kolonel Bentinck en Van Nagell) waren met de zaak verlegen. Zij wilden liefst de komst van Van de Spiegel afwachten, die eveneens tot de bijeenkomst was uitgenoodigd[2] maar niet zoo spoedig in den Haag had kunnen komen. Harris' denkbeeld dat de vier zich tot een afzonderlijke soevereiniteit zouden verklaren, vond geen bijval. Er werd besloten een gedeelte van het door Engeland beschikbaar gestelde geld te besteden tot den aankoop van kruit, en

1) Many of the first commercial families have left Amsterdam and taken refuge here. - Harris 2 Juni 1787 (R.O.). - De klacht over stilstand in den handel (vgl. blz. 119) wordt gedurig vernomen. ‘Quelques-unes des premières maisons de Hambourg ont refusé de suivre le marché ordinaire, et de déposer dans les magasins de leurs correspondants d'Amsterdam les marchandises et effets qu'ils leur confioient jusqu'à présent sans difficulté, à moins d'être payés le moment même en espèces sonantes.’ - Thulemeyer 25 Mei 1787.

2) Harris 1 Juni 1787 (R.O.).

den Stadhouder aan te raden kanon te lichten uit de vesting 's-Hertogenbosch. - Van Nagell vertrok naar Nijmegen om den Prins op de hoogte te brengen.

Nauwelijks was hij vertrokken, of Harris kwam een ongewenschte beweging op het spoor, die van den Raad van State uitging. De beide hooge generaliteitsambtenaren die in 1785 de creaturen van Brunswijk hadden vervangen, Bisdom en Mollerus, waren geen patriotten van een heftig slag, en over de dreigende anarchie zeer verontrust. Zij voelden dat de leiding van zaken aan de driemannen ontsnappen ging, en tegen een overwinning der democratie zagen zij evenzeer op als tegen een overwinning van Oranje. Den eersten van de maand hadden de Staten-Generaal eindelijk met vier stemmen tegen drie besloten, de officieren die aan hun verbod om de provincie Utrecht te betreden niet hadden voldaan, te schorsen en omgekeerd de door Holland geschorste of ontslagen (maar nog niet alle vervangen) officieren te gelasten om aan te blijven, en zich niet dan op last van de Staten-Generaal of van den Raad van State te laten ontwapenen[1]. Holland haastte zich met een tegenbevel[2]. Den 4^{den} stelde (onder Harris' invloed) Van Citters Jr. wegens Zeeland voor, dat de officieren die door deze tegenstrijdige bevelen in moeilijkheid stonden te geraken, zich op patent van Hun Hoogmogenden onverwijld met hun manschap naar de Generaliteitslanden of naar een bij het patent aangewezen provincie zouden begeven. Thans verzette zich, op aandrang van Bisdom en Mollerus, de Raad van State, en wendde een laatste poging tot verzoening aan. Het was het reeds zoo dikwijls en steeds vruchteloos opgeworpen plan: ontruiming van de provincie Utrecht door de troepen van weerszijden, met verzoek aan de stad Utrecht om haar auxiliairen naar huis te zenden, en intrekking der hollandsche resolutie van 6 October 1786, waarbij aan de stad Utrecht de bescherming van Holland's troepen op het eerste teeken was toegezegd. De resolutiën tot schorsing en afzetting van officieren zouden ook van weerszijden worden ingetrokken. Daarna zou een vreedzaam overleg kunnen volgen.

Dit plan was, zooals vanzelf spreekt, thans volstrekt onvoldoende. Het was reeds in het vorig najaar mislukt, op het alles beheerschende punt van de al- of niet-erkenning der opgeworpen

1) *Jaarboeken* 1787, blz. 1197.
2) *Jaarboeken* 1787, blz. 1199.

utrechtsche regeering. De zaak waar het voor de democratische patriotten om ging, werd door zulk een voorstel feitelijk ter zijde gesteld, en zij begrepen dit zóó wel dat zij steeds voorafgaande erkenning der revolutionnaire regeering hadden verlangd. Nu Amsterdam en Rotterdam in eenzelfde geval waren geraakt als Utrecht en Wijk, was het nog minder te verwachten dat zij ooit van dien voorafgaanden eisch afstand zouden willen doen, of dat de pensionarissen hen daartoe zouden kunnen dwingen.

Echter was het ditmaal juist de officieele patriotsche partij die het voorstel niet geheel wegwierp, en de oranjepartij die niet meer aannam waarmede zij zich een half jaar geleden tevreden zou hebben betoond. De oorzaak was, dat de ontmoedigde pensionarissen, nog altijd van Frankrijks steun onzeker en vol vrees voor wat gebeuren kon zoolang Frankrijk zich nog niet had uitgesproken, een middel verlangden om zich het stadhouderlijk leger gedurende de eerstkomende drie of vier weken van het lijf te houden.

Nu zich dus de drie patriotsche stemmen niet verzetten, liep den 5^{den} Juni het 'conciliatoir' van den Raad van State eenige kans, bij de Staten-Generaal te worden aangenomen. Harris ten minste verzekert dat Van Lynden van Blitterswijk, namens Zeeland tegenwoordig, hiertoe zou hebben medegewerkt, hadde de gezant het niet ten stelligste ontraden, en hem hierbij iets medegedeeld van de nog zeer geheim gehouden gunstige beschikking van de engelsche regeering[1)]. Het veiligste wat Harris doen kon was, Van de Spiegel's komst af te wachten, en intusschen Van Lynden naar Nijmegen te verwijderen, waar deze dan zelf vragen kon welke van de twee besluiten de Prins verlangde genomen te zien, toestemming in het conciliatoir of wat Van Citters den 4^{den} had voorgesteld. Het trof dat juist Kinckel uit Londen terugkwam, een uitgezocht reisgezel voor Van Lynden. Met Kinckel te Nijmegen durfde Harris de beslissing van het hof wel a wachten, te meer nu de Prinses zoo vast besloten was als hij haar vóór de engelsche reis had mogen vinden. Juist toen een en ander afgesproken, het conciliatoir dienovereenkomstig *ad referendum* genomen was en Van Lynden en Kinckel op hun vertrek stonden, kwam Van Nagell uit Nijmegen terug met verblijdende berichten. Willem V had zich eindelijk voor een prinsgezinde verbintenis verklaard, en er in toegestemd dat de vier provinciën in een uiterste geval een tegen-

1) Bijlage V, 12.

Staten-Generaal zouden vormen te Nijmegen. Hij had bizondere maatregelen genomen om Friesland meer aan zich te verbinden[1)], en den Staten van Utrecht aanbevolen, kanon te vragen aan de Generaliteit. Zelf had hij te Kuilenburg 8000 geweren staan, waar om gezonden was. En eindelijk, de Prins had toegestemd in het reeds vroeger gedaan verzoek om zich bij de troepen te voegen te Amersfoort[2)]. 'Het is tenminste een twintigste part van wat zou moeten gebeuren,' schrijft Harris. Hij was er van overtuigd dat de zaken tot een crisis moesten worden gedreven; als er eenige kracht bij de oranjepartij over was, moest die eindelijk uitbreken. De proef moest worden gewaagd; voor het engelsche belang viel niets meer te verliezen.

Den 6^{den} Juni kwam Van de Spiegel in den Haag, de man dien Harris van al onze staatslieden het best verstond. De twee waren het eens dat er onmiddellijk gehandeld moest worden. Aanstonds stelde daarom Van de Spiegel namens Zeeland opnieuw de resolutie-Van Citters van den 4^{den} voor, aldus gewijzigd, dat de geheele armee zonder uitzondering zou worden aangeschreven 'niet offensief te ageeren tegen troupes van den Staat welke getrouw blijven aan den eed van de Generaliteit, op poene van indignatie, en des noods cassatie; en liever te marcheeren naar een territoir alwaar zij van allen dwang bevrijd zijn.' Hierover staakten den 7^{den} Juni de stemmen, door vreesachtigheid van Van Heeckeren van Brandsenburg, gedeputeerde voor Utrecht. Eerst den 10^{den} kon het besluit doorgaan, (nog aangevuld met de schorsing van generaal Van Rijssel), nadat Brandsenburg machtiging had van zijn committenten, en Van Lynden van Blitterswijk uit Nijmegen terug was met bericht dat de Prins het conciliatoir verwierp en de andere resolutie goedkeurde. Intusschen was reeds den 8sten besloten dat de Generaliteit aan alle door Holland ontslagen officieren en gemeenen, of die nog ontslagen zouden worden, de uitbetaling hunner tractementen en soldijen toezeide, uit een onder garantie der Generaliteit bij provisie door Gelderland, Utrecht en Friesland te sluiten leening van twee ton. Men ziet waarheen het engel-

1) 'M. de Brantsen' die hiertoe gebruikt werd, (Bijlage V, 12) was raadsheer in het hof van Gelderland en broeder van den gezant. De Prins nam op zich, geen verandering te brengen in de regeering van Friesland na een eventueele overwinning, toe te laten dat de generaliteitscommissiën waargenomen bleven bij tourbeurt (en dus een bron van inkomsten bleven voor zulke regenten die ze niet in persoon wilden waarnemen, hiervóór II, 248), enz.; vgl. Gijsbert Karel II, 153.

2) Bijlage V, 12.

sche geld zijn weg nam. De uitwerking op het cordon was zooals men verwacht had. Harris zond kolonel Bentinck met geld op de troepen af[1], die voor het grootste gedeelte bereid genoeg waren de zijde van Holland te verlaten. Uit de steden van het Gooi, uit een schans bij Bodegraven, uit Oudewater, Heusden, Geertruidenberg gingen geheele afdeelingen tot den Prins over, uit Gorkum de gansche bezetting, twee regimenten voetvolk.

De Staten van Utrecht hadden den 5^{den} den Prins officieel naar Amersfoort genoodigd. Den 7^{den} kwam hij er aan. Waartoe? Moest Holland niet denken, tot den aanval? De meerderheid der Staten-Generaal scheen hij als een gewillig werktuig in zijn hand te hebben; de troepen had hij ook. Het was waarlijk niet te vroeg zoo Holland dacht om zijn verweer.

Het nam twee middelen bij de hand, een militair en een politiek. Den 7^{den} Juni stelde Amsterdam voor, een staatscommissie te benoemen om de provincie in staat van verdediging te houden ‘en alle machinatiën te verijdelen’, met macht ‘om zodanige personen als zij dienstig oordeelen zullen, te employeren, behoorlijk te salariëren en te dien einde gebruik te maken van 's Lands penningen; de Officieren welke zig obedient hebben verklaard en de gewapende Burgers die zig willen laten employeren, te beloonen.... zonder gehouden te zijn om eenige kennis aan de Vergadering als na afloop der zake te geven.’ De plaats waar de commissie zich op wilde houden werd aan haar zelve overgelaten. Den 12^{den} werd het voorstel aangenomen met elf stemmen tegen acht; benoemd werden Canter Camerling (Haarlem), Blok (Leiden), De Witt (Amsterdam), Van Toulon (Gouda) en Van Foreest (Alkmaar), die zich vestigden te Woerden en van daar uit het cordon trachtten te redden, door aan de rest van de geregelde troepen zware geldelijke belooningen uit te reiken[2], en de ontruimde plaatsen te bezetten met eveneens hoog betaalde gewapende genootschappen[3]. Het vrijcorps

1) Bijlage V, 13.
2) Een jaar tractement extra aan de officieren; aan de onderofficieren en gemeenen, behalve den reeds op het eind van het vorig jaar verleenden opslag van twaalf stuivers per week, nog een opslag van tien stuivers per week.
3) Six mille bourgeois armés reçoivent une solde de 16 florins par mois, environ le triple de celle dont le soldat jouit au service de la République (Thulemeyer, 29 Juni 1787). Volgens Vérac vertrokken dezer dagen naar het cordon alleen uit Noord-Holland 3 à 4000 man. Alle vaarten waren vol transportschuiten. ‘Ces corps ont une organisation militaire telle qu'on a pu la leur donner; tant les officiers que les soldats sont attachés au service par une paye considérable pour laquelle la Province, et surtout Amsterdam et Rotterdam, viennent d'ouvrir et répandent leurs trésors’ (Vérac 23 Juni 1787).

van de leidsche studenten diende hun tot eerewacht. De commissie maakte van haar volmacht een onbeschroomd gebruik; weinige weken na haar benoeming had zij reeds beschikt over zes tonnen gouds[1]. Twee kanonneersloepen werden uitgebracht, elk voorzien van 8 achttienponders en bemand met 54 koppen, om te kruisen langs de geldersche en friesche zuiderzeekusten. Op de Lek en de Merwede kwamen gewapende uitleggers. Dit alles stelde aan Hollands toch reeds berooide geldmiddelen zulke zware eischen, dat deze geheel in wanorde geraakten, en Amsterdam en Rotterdam moesten bijspringen met subsidiën uit hun stedelijke kas. Een vier-percents premieleening van Holland, uitgeschreven tot een bedrag van vijf millioen, werd niet volteekend, en haar eertijds zoo gewilde fondsen daalden tot twintig beneden pari.

Het politieke middel dat bij de hand genomen werd, was de splitsing van de stem van Utrecht. Den 9^{den} Juni belegde de raad der stad een Statenvergadering op de gewone Statenkamer, tegen den 11^{den}. Men had al het mogelijke gedaan om enkele personen uit de voorstemmende leden te doen opkomen; het gelukte alleen met de beide heeren Taets van Amerongen uit het lid der geëligeerden. Voor de ridderschap moest men zich tevreden stellen met baron van Boetzelaer, die als ontvanger der provincie het radicaal eigenlijk verloren had. Van de steden waren vertegenwoordigd Utrecht, Wijk en Montfoort. Deze opgeworpen Statenvergadering verklaarde de andere voor onwettig en zond een eigen deputatie naar de Staten-Generaal: Joost Taets van Amerongen, Strick van Linschoten en d'Averhoult. Den 14^{den} meldden de drie heeren zich aan. Het patriotsche Overijsel zat voor en weigerde de deputatie der amersfoortsche Staten tot stemming toe te laten. Zoo stond het drie tegen drie: Groningen ging ditmaal met Gelderland en Zeeland mede; Friesland met Holland en Overijsel. Althans, de friesche deputatie[2] verklaarde zich voor toelating der drie heeren bij provisie, op voorwaarde dat zij de vergadering zouden moeten verlaten, zoo men te Leeuwarden de amersfoortsche Staten alleen

1) Tollius III, 214.

2) Bestaande uit den patriot Hans Hendrik van Haersma, en den flauw-prinsgezinden Van Kuffeler. - De twijfel, hiervóór II, 255 noot geopperd, of eerstgenoemde wel ten einde toe patriot zou zijn gebleven is ongegrond. Blijkens een aanteekening van Valckenaer (bij Dumont-Pigalle AAAAA) woonde hij nog den 6^{den} Augustus 1787 de vergadering van Vaderlandsche Regenten te Amsterdam bij.

voor de wettige erkende. De voorzitter concludeerde hierop tot toelating, onder protest van Gelderland, Zeeland en Groningen. Het kwam er nu voor Harris op aan, de zaken op te houden tot de Staten van Friesland uitspraak zouden hebben gedaan, want in welken zin deze uit zou vallen was niet twijfelachtig. Onder voorzitterschap van Overijsel en met medewerking der onwettige utrechtsche deputatie werden de resolutiën van 1 en 10 Juni[1] ingetrokken, aan de troepen verboden om uit het cordon te marcheeren, en aan den Raad van State om munitie uit de generaliteitsmagazijnen af te geven. Maar de Raad maakte bezwaar, deze nieuwe besluiten ten uitvoer te leggen, en den 17den reeds kon na aankomst van den last uit Friesland, de onwettige utrechtsche deputatie worden geweerd. De gansche zaak had dus geen ander gevolg gehad dan een groote opwinding in de vergaderingen van 14 tot 16 Juni, die zoo hoog liep dat Van Tuyll van Serooskerken, heer van Zuylen[2], en d'Averhoult, leden respectievelijk der amersfoortsche en der utrechtsche deputatie, elkander voor den degen daagden en in den vroegen morgen van den 17den in het Bosch duelleerden.

Bij de patriotten was onderwijl de oneenigheid op het hoogst geklommen. De pensionarissen hadden thans haast alle gezag bij de massa verloren. Van Zeeberg was het bekend hoe hij - wij zagen om welke reden - het verzoeningsvoorstel van den Raad van State niet aanstonds had willen verwerpen, en Van Berckel en De Gijselaar waren hem hierin gevolgd. Deze houding van het driemanschap verwekte een waren storm in de provincie. De democraten, verontwaardigd dat na het Declaratoir de Prins nog niet als Stadhouder was geschorst en dat de zaak van den volksinvloed maar altijd buiten behandeling bleef, keurden het af dat ook maar een oogenblik instemming was betuigd met een verzoeningsvoorstel waarin met hun eischen geen rekening was gehouden. Te Haarlem werd Zeeberg volstrekt impopulair. De burgercommissie te Woerden wantrouwde de staatscommissie aldaar, en wilde er wel voor zorgen dat het cordon door vrijcorpsen werd aangevuld, mits deze marcheerden uit vrijen wil en niet op patent der Staten; zij mochten zich ook niet door de Staten in den eed laten nemen: ‘de Burger moet zig in staat houden, om desnoods zo wel de Regenten, wanneer zij hem het genot mochten betwisten zijner

1) Hiervóór blzz. 208 en 210.
2) En doorgaans onder dezen laatsten naam aangeduid.

Voorrechten en Vrijheid, tegen te staan als den Stadhouder'[1]. De Rijngraaf kuipte onophoudelijk om de leiding van de gansche burgerkrijgsmacht in handen te krijgen: hij trachtte vruchteloos zich tot hun generalissimus te doen verkiezen, maar werd ten slotte niet meer dan eerelid van het amsterdamsche corps. Ware zijn toeleg hem gelukt, hij zou zonder bezwaar het driemanschap den voet hebben gelicht om zich op hunne plaats te stellen[2].

De partij zag, met wanhopig ongeduld, uit naar bericht van Montmorin. De fransche regeering was wel tot het inzicht gekomen, dat de geschillen in de Republiek haar onmiddellijke tusschenkomst vereischten, maar zij was verlegen, hoe die zaak aan te vangen. Te veel dreigen durfde zij niet, om de patriotten niet nog onhandelbaarder te maken. In de verwachting dat de splitsing van de stem van Utrecht gelukt zou zijn en de meerderheid aan de patriotten zou hebben gebracht, gaf Montmorin, bij een in den vollen ministerraad vastgesteld bericht van den 11^{den}, te kennen dat thans, op voorstel van Holland, de Staten-Generaal tot het inroepen der fransche bemiddeling moesten besluiten. Mocht dit onverhoopt verworpen worden, dan moest Holland dit blijk van onwil der tegenpartij beantwoorden met een verzoek om Frankrijks onmiddellijke bescherming voor haar provincie. Was de toestemming der landprovinciën alleen te verkrijgen wanneer ook Pruisen tot de bemiddeling werd toegelaten, dan kon dit veilig worden toegegeven[3]. De patriotten moesten bedenken dat Frankrijk nimmer ten hunnen believe het Oranjehuis zou zoeken te verdrijven. Zelfs Willem V liet men liefst op zijn post, hoewel Frankrijk ook met een regentschap der Prinses genoegen zou nemen[4]. Men moest, in afwachting der fransche, misschien fransch-pruisische bemidde-

1) Rondschrijven der burgercommissie van 28 Juni 1787, bij Dumont-Pigalle, G.
2) J'ai été le loyal ami de ces Messieurs jusqu'au moment où ils me firent sentir un peu trop clairement qu'ils songeoient faire de moi leur Duppe.... S'ils veulent de bonne foy renoncer à ce jeu, je jouerai la partie avec eux, jusqu'à la fin; sinon je joue *solo*. - Salm aan Bourgoing, 8 Juni 1787.
3) Il seroit possible que lorsque la Province d'Hollande proposera la médiation du Roi, les Provinces de Gueldre et d'Utrecht voulussent y joindre celle du Roi de Prusse. Sa Majesté s'y prêteroit volontiers; il est seulement à observer que cette adjonction entraineroit nécessairement beaucoup de lenteur, et que l'état des affaires exige les remèdes les plus prompts. - Montmorin aan Vérac, 11 Juni 1787.
4) S.M. pense qu'un Stadhouder étant nécessaire, il vaut autant conserver Guillaume V en reduisant son autorité, que de mettre à sa place le fils qui seroit également gouverné par sa Mère et par tous les conseillers de son Père. Au reste, Monsieur, nous ne nous opposerons par à ce dernier expédient dans le cas où les circonstances l'auroient rendu nécessaire, parce que nous sommes persuadés que le Roi de Prusse ne s'y refuseroit pas. Quant à l'expulsion totale de la maison de Nassau, elle seroit inadmissible et impraticable, et vingt aus de guerre ne suffiroient pas pour la consolider - Montmorin als boven.

ling, geen verdere maatregelen nemen tegen Willem V, en hem dus niet schorsen als Stadhouder[1]. Terzelfder tijd werd met den Rijngraaf afgerekend, die niet opgehouden had om geldelijke tegemoetkoming te vragen, en verlangd had dat Frankrijk zijn belangen zou bevorderen bij de patriotsche partij. Men zond hem een brevet van maréchal de camp met een jaargeld van 20.000 livres[2], maar gaf hem tevens te verstaan dat hij zijn eeuwige verzoeken om door Frankrijks voorspraak tot veldmaarschalk der Republiek bevorderd te worden, had te staken[3]. Eigenlijk was men over Vérac weinig minder ontevreden dan over den Rijngraaf. Men weet het hun beiden, dat de pogingen om de twee voorstemmende leden der provincie Utrecht met de stad, en dan de gansche provincie met Holland te verzoenen, waren mislukt, en Rayneval, die de gevolgen van zijn gesprek op Amelisweerd steeds overschat had, nam hun dit zeer kwalijk. Bourgoing had in opdracht gehad met St. Simon overleg te plegen, maar Vérac had hooit toegelaten dat hij daartoe naar Utrecht vertrok[4]. In den ministerraad was half en half besloten dat men Vérac terugroepen zou, en hem vervangen door den ridder de la Luzerne; maar men wilde een gunstige gelegenheid afwachten[5]. Men liet Vérac nog de kans om het vertrouwen der regeering terug te winnen, door spoedig de inroeping van Frankrijk door de Staten-Generaal tot een feit te maken.

Het was geen gemakkelijke opdracht. De democratie wilde geen verzoening zonder voorafgaande bewilliging in haar eischen, en met een voorstel dat haar zoo weinig waarborgen bood, dorsten de driemannen niet voor het daglicht komen.

1) Nous désirons qu'il ne soit, du moins dans le moment actuel, donné aucune suite aux délibérations relatives à la suspension; c'est un égard que l'on peut sans aucun inconvénient avoir pour le Roi de Prusse. - Montmorin aan Vérac, 23 Juni 1787.
2) In het begin van het vorig jaar was hem, door de goede gunst van Calonne, een jaargeld toegekend van 40.000 livres, doch om hem uit zijn schulden te helpen, had men hem dit ineens uitgekeerd als kapitaal van 400.000 livres. (Dit ter verbetering van een foutieve opgave hiervóór II, 174 noot).
3) Tant que M. de Maillebois vivra, on ne pourra pas, sans le déshonorer, lui donner un supérieur. - Montmorin aan Bourgoing, 30 Juni 1787.
4) Les amis de M. de St. Simon ont donc fait faux-bond. Si j'étois méchant, j'en accuserois l'ambassade. Pourquoi n'est-on jamais allé à Amelisweert, pourquoi n'a-t-on pas voulu vous y laisser aller? - Rayneval aan Bourgoing, 2 Juli 1787.
5) Rayneval als boven.

Vérac, zeiden zij, moest het dan maar zelf in de steden gaan aanbevelen[1].

Vérac vertrok dus naar Amsterdam, waar hij den 21sten met de burgergeconstitueerden een gesprek had. Hij had de la Coste vooruitgezonden om Bicker en Abbema op de hoogte te brengen. Dezen antwoordden hetzelfde als de pensionarissen: geen regent, zeiden zij, kon thans van verzoening reppen of hij vermoordde zijn reputatie[2]. De la Coste moest dus met list de toestemming der burgerij zien te verkrijgen, en stelde haar voor dat het hoofdzakelijk om een wapenstilstand te doen was, waardoor men gelegenheid hebben zou de schade, door de desertie aan het cordon toegebracht, zoo goed mogelijk te herstellen. De burgergeconstitueerden merkten echter dadelijk op, dat de oranjepartij trachten zou niet slechts Pruisen maar ook Engeland in de bemiddeling te doen deelen. Vérac, nu ook zelf te Amsterdam aangekomen, had hiertegen slechts groote woorden in te brengen: het was van zoo algemeene bekendheid dat Engeland bij het einde der troebelen geen belang had, dat de eerste die er van repte aan Engeland hetzelfde verzoek te doen als aan Frankrijk en Pruisen, ‘een kreet van verontwaardiging tegen zich zou doen opgaan’. Tegenwerping: Engeland toonde wel degelijk in de zaak belang te stellen; men hoorde van toerustingen ter zee, van voorschotten aan de oranjepartij. - ‘Geruchten van beursspeculanten.’ - Of Frankrijk zich verbinden wou niet met de aristocraten te konkelen en dan het volk voor een feit te zetten? - ‘Voor zoo iets bestond geen vrees’[3]. - Na nog een tweeden dag overredens gaven eindelijk de burgergeconstitueerden toe, en verzochten de vroedschap, in de Staten van Holland het voorstel tot inroeping der fransche bemiddeling te doen, ‘ten einde de anders onvermijdelijke dissolutie van den band der Unie te praevenieren’. Geconstitueerden achtten dit een middel, waardoor de geschillen tusschen de gewesten zouden zijn bij te leggen ‘zonder dat eenigermaten 's Volks rechten of de domesticque bestieringen in de byzondere Provinciën in gevaar wierden gesteld’[4].

Tegelijk was ook Salm in het geheim genomen door Bourgoing, en had, tot den prijs van het brevet van maréchal de

1) Vérac 16 Juni 1787.
2) Aucun des Régens ne prononceroit le mot de conciliation sans s'exposer aux imputations les plus odieuses et se rendre suspect de trahison. - Vérac 23 Juni 1787.
3) Vérac als boven.
4) *Jaarboeken* 1787, blz 1361.

camp[1], goed voor 20.000 livres 's jaars, moeten beloven dat hij de inroeping der bemiddeling bij de burgers zou bevorderen. Van het punt op den weg tusschen Utrecht en Woerden waar hun samensprekingen doorgaans plaats vonden, was Bourgoing naar Rotterdam gegaan en had Paulus, Gevers en Elzevier in het geheim genomen. Zij namen op zich de rotterdamsche burgerij op de hoogte te brengen, maar zagen er ook geen kans toe dan door de fransche bemiddeling voor te stellen als een geschikte poging om zonder bloedvergieten dezelfde voordeelen te behalen die de burgers zich van de kracht der wapenen beloofden[2].

Den 23sten deed Amsterdam het voorstel. Behalve Alkmaar dat reeds van uit Amsterdam ingelicht was en onmiddellijk vóór stemde, namen alle leden het over. Het voorstel wekte groot wantrouwen op bij de burgerijen, zoodat de la Coste er nogmaals op uitgezonden moest worden om het er, te Leiden b.v., door te halen[3]. Wat Vérac niet met zooveel woorden meldt maar uit den ganschen samenhang valt op te maken (en ook van elders bevestigd wordt), is, dat het groote argument dat eindelijk overal den doorslag gaf, de stellige belofte was van gewapende ondersteuning der bemiddeling door een troepenbeweging naar de fransche noordgrens, en van daadwerkelijke gewapende bescherming voor Holland zoo de bemiddeling mislukte[4]. De patriotsche bladen vermeldden, zonder dat men ze tegensprak, dat de troepen reeds aan de grens gereed stonden. Werkelijk is den 25sten Juni in den franschen ministerraad besloten, te Givet een kamp af te steken voor 15.000 man[5], en

1) Dat ook weldra overkwam en hem een week later door Bourgoing werd ter hand gesteld.
2) Bourgoing 23 Juni 1787.
3) Vérac 30 Juni 1787.
4) Bijlage V, 14*a*.
5) Il est bien décidé qu'il y aura un cantonnement de 12 à 15 mille hommes près de Givet; l'ordre a été donné par le Roi au maréchal de Ségur lundi dernier. Il est motivé par l'envie d'exercer nos soldats, comme les Anglois exercent leurs matelots. Vous sentez cependant, que nous ne ferons marcher nos troupes qu'autant que cela deviendra indispensable, et que nous paroitrons céder aux instances de nos amis. Nous avons un grand écueil à éviter, le danger d'inspirer de la méfiance sur nos intentions et d'exciter un cri d'indignation dans la République. Si ce mal devient urgent, vous sentez cependant que nous ne nous ferons pas longtems prier; vous connoissez le proverbe françois: qui oblige promptement, oblige doublement.... (Bourgoing aan Salm, 1 Juli 1787, bij Dumont-Pigalle, LLLLL). - Je ne sais si le ministre vous parle du cantonnement qui va se former près de Givet; il ne sera, pour le public crédule, que pour l'instruction des troupes; mais on ne prendra sans doute pas le change en Hollande. - (Rayneval aan Bourgoing, 2 Juli 1787).

werden de regimenten aangewezen, die zouden kampeeren. Maar zij vertrokken nog niet uit hun garnizoensplaatsen.

De fransche regeering ontveinsde zich niet, dat zij de bemiddeling waarschijnlijk zou moeten deelen met Pruisen. Maar dit schrikte haar niet af. Juist in den laatsten tijd scheen Frederik Willem II meer en meer tot Frankrijk te willen naderen. Het door Pruisen ontworpen verzoeningsplan echter, dat de Prinses in het voorjaar had afgekeurd, was, bij schriftelijk antwoord aan Goltz van den 4^{den} Juni, ook door de fransche regeering onaannemelijk verklaard. De provincie Holland, heette het, moest eerst haar eigen zaken geregeld hebben, eer zij den Prins, op den reeds door Rayneval voorgeslagen voet, zou kunnen herstellen als Kapitein-Generaal. Was het eenmaal zoover, m.a.w. waren de instructiën vastgesteld en de staatkundige rechten der burgerijen bepaald, dan zou Frankrijk zich gaarne opnieuw met Pruisen omtrent het herstel van Willem V verstaan. Maar dien prins moest naar behooren worden ingescherpt, dat hij zich de volgzame dienaar zou hebben te betoonen van het fransche systeem[1)]. Toen dit afwijzend antwoord te Berlijn ontvangen werd, prees Hertzberg voor de zooveelste maal een verbintenis met Engeland aan. Hij beliep een bitse afkeuring[2)], en de koning liet Thulemeyer weten dat de grondgedachte van het fransche aanbod, herstel van den Prins op voorwaarde van onderwerping aan het fransche systeem, hem behaagde, en de aanleiding zijn kon tot een inniger verhouding tusschen Frankrijk en Pruisen in het

1) Le Roi pense, Monsieur, qu'il est impossible dans le moment actuel, de s'occuper du sort de M. le Stathouder, et qu'il est nécessaire d'attendre que la tranquillité soit rétablie dans la République, et que la province de Hollande, rendue à elle-même, puisse s'occuper de ses affaires intérieures. Lorsque ce moment sera arrivé, le Roi se fera un plaisir de s'entendre de nouveau avec Sa Majesté Prussienne sur les démarches à faire pour engager les Etats de cette province à établir M. le Prince de Nassau dans les fonctions constitutionnelles de sa charge de Capitaine Général, d'après les bases déjà établies; mais, Monsieur, ce Prince n'a pas un instant à perdre pour changer de principes et de conduite, s'il ne veut pas, même pour l'avenir, rendre son rétablissement impossible, et le service le plus important que le Roi votre maître puisse lui rendre est de le bien pénetrer de cette vérité. - Montmorin aan Goltz, 4 Juni 1787. (Onder den verkeerden datum van 5 Juni gedrukt bij de Barral-Montferrat I, 190).

2) Je crois bien que ma soeur souhaiteroit que je me jette tête baissée dans le parti de l'Angleterre, mais je n'en ferai rien, et je resterai ferme dans le parti que j'ai pris de m'en tenir à la négociation dans une afaire qui ne me regarde qu'indirectement, quoi que le bien-être de ma soeur et de ses enfants m'intéresse, mais pas au point de mettre le bien-être de mon Etat en jeu pour réparer les faux-pas du Prince d'Orange. - De koning aan Hertzberg, 12 Juni 1787.

algemeen[1]. Wat de mogelijkheid van pruisische hulp aangaat, had de zaak van den Prins zeker zelden een zoo slecht aanzien dan op den vooravond van Goejanverwellesluis. Thulemeyer hield zich overtuigd dat de fransche partij voorgoed de overhand had genomen te Berlijn, en hij maakte hiervan voor de patriotten geen geheim[2].

Over den Prins werd in al zulke toekomstberekeningen van den koning van Pruisen slechts beschikt. Ware hij een man geweest, het ongeduld zou hem sinds lang te machtig zijn geworden, en hij zou zich en het land uit een onmogelijken toestand hebben willen redden door een daad. Maar nu hij bij voortduring tot elke daad onmachtig bleek, verstoutte zich eindelijk zijn vrouw.

Het onverstand, op den schijn afgaande, heeft de berekening geprezen van Prinses Willemijn. Laten zij mij door, zou zij hebben bedacht, dan wordt de patriotsche regeering door het volk omvergeworpen; houden zij mij tegen, nog beter: dan kan mijn broeder niet nalaten zich te toonen[3]. De laster heeft het weer anders verzonnen: de Prinses ging uit op het gouvernement der zeven provinciën; ware zij eenmaal in den Haag gekomen, het ware met het stadhouderschap van Willem V voor goed gedaan geweest[4]. Voor de eene verzekering is al even weinig grond als voor de andere.

De Prins was te Amersfoort met zijn figuur zeer verlegen. Hij had zich half onwillig daarheen begeven, en zijn wankelmoedige vrienden wisten evenmin als hij zelf, wat hij er eigenlijk aan moest vangen.

De noodzakelijkheid drong zich op, om, als men ooit tot geweld besluiten wilde, het nu te doen, vóór de commissie van

1) Il semble que la Cour de France devroit sans perte de tems se réunir avec moi, pour persuader non seulement, mais pour obliger même les deux partis à se prêter à un accommodement.... Selon les dépêches que je viens de recevoir du Comte de Goltz en date du 13 de juin, le présent ministère françois, surtout après la rentrée du Duc de Nivernois et du S^{r}. de Malesherbes, doit avoir d'assez bons principes sur les affaires générales de l'Europe, surtout à mon égard, mais il doit être imbu et prévenu de l'opinion que le Prince d'Orange veut absolument culbuter son parti et lui substituer celui de l'Angleterre. Je pourrois lui garantir la conduite du Prince d'Orange et son acquiescement au sistème de la Cour de France, comme j'ai si souvent offert à cette Cour.... De koning aan Thulemeyer, 25 Juni 1787.
2) Bijlage V, 14*b*.
3) Zoo het eerst bij Caillard; daarna bij Massenbach, *Memoiren*, Amsterdam 1809.
4) Bilderdijk XII, 75.

defensie het cordon hersteld had. Men kwam dus wel tot het nu of nooit, maar durfde niet te zeggen: nu. Den 17^{den} Juni schrijft Van Citters S^{r}. aan Van de Spiegel, dat de Prins voor de keus staat, van òf een aanval te wagen, òf alles verloren te geven en zich met zijn gezin te begeven naar zijn duitsche staten. In het eerste geval zou de meerderheid van de Staten-Generaal de vergadering van Holland voor onwettig moeten verklaren, en de Prins met de troepen op den Haag moeten afkomen, al of niet na eerst Utrecht te hebben genomen. De Staten-Generaal en de minderheid van Holland zouden hem moeten inroepen, en zich alreede van het haagsche garnizoen verzekeren. Waren zijn vrienden niet in staat dit te bewerken, dan achtte de Prins zich niet gehouden langer den smaad te verduren, en mocht hij billijkerwijs den aftocht verkiezen boven de 'schandelijke wegzending en verjaging', waarop men het had toegelegd. 'Van den kant van Hunne Hoogheden,' schrijft Van Citters, 'is men vrij vast gedetermineerd op de laatste partij'[1]. Dit geldt voornamelijk den Prins; van de Prinses is van denzelfden datum een brief aan Van de Spiegel over, waaruit duidelijk blijkt hoe zij hoopt, maar helaas niet verwachten durft, dat tot den aanval zal worden besloten. 'De weinige kloekheid onzer vrienden en hun gemis aan overeenstemming doen ons de beste kans verzuimen,' schrijft zij[2]. Van de Spiegel waarschuwde dringend dat toch niet tot de vlucht mocht worden besloten. 'Uwe Hoogheden zouden daardoor te kort doen aan het standvastig en grootmoedig caracter, zoo eigen aan haare illustre afkomst, en 't welk haar zoo beminnelijk gemaakt heeft bij het beste deel der natie'[3]. - En aan Van Citters: 'met troupes te komen zonder adveu van Holland, is een invasie en moet niet begonnen worden, of Zijn Hoogheid moet ze kunnen souteneeren, waartoe geen Resolutiën helpen, maar alleen kragt'[4].

Er was, tusschen gewapenden opmarsch en vlucht, nog een derde partij: zich naar den Haag te begeven met een talrijken stoet, en te zien welken indruk deze plotselinge verschijning zou maken. Generaal Dumoulin, te Amersfoort aanwezig, achtte het zeer wel doenlijk met een handvol soldaten den post te Nieuwersluis te overrompelen en daarlangs naar den Haag te vertrekken eer de troepen van het cordon er iets aan konden

1) Bij Vreede III, 454.
2) Bij Vreede, III, 447.
3) Van de Spiegel aan de Prinses, 20 Juni 1787; bij Vreede III, 455.
4) Van de Spiegel aan Van Citters Sr., 20 Juni 1787, bij Vreede III, 457.

doen[1]. Maar de Prins wilde niet komen, dan geroepen, op de een of andere wijs gemachtigd. Sedert lang had hij, in het volle besef van zijn eigen onbeholpenheid, van alle persoonlijk ingrijpen afgezien. Het uiterste waartoe hij zich vinden liet, was dat de Prinses werd uitgenoodigd ook haar advies te geven.

De Prins zal wel geraden hebben wat zij voor zou stellen. Immers, voor twee maanden ongeveer was tusschen hen beiden dezelfde keus die nu zooveel zorg gaf reeds besproken. Er waren er ook toen van meening geweest, 'dat als Zijn Hoogheid zig vertoonde en in den Hage kwam, de armee en de geheele Natie hem zoude bijvallen en het spel gewonnen zouw zijn.' Bespeurende dat de Prins dit gevoelen niet deelde, had toen de Prinses, in tegenwoordigheid van Van Citters, aangeboden zelf met haar zoons naar den Haag te gaan, 'op het Huis in Bosch, en te zien wat hare presentie en die van de jonge Prinsen zouw kunnen nitwerken'. De Prins zag niet dan bezwaren; Van Citters was getroffen, maar durfde niet beslissen zonder advies van de vertrouwdste vrienden uit den Haag, die best weten moesten wat de gevolgen van zulk een stap zouden wezen. 'Ik kittelde mijzelven', schrijft Van Citters, 'met de hoop dat dit plan uitvoerlijk mogte bevonden worden door de geene welker raad ingenomen wierd, en dat ik het geluk mogte hebben hare Hoogheid te vergezellen'. Ware prinses Louise niet juist ongesteld geweest, de moeder zou, tot beter verijdeling van argwaan, voorgesteld hebben haar mede te nemen en de prinsen te Nijmegen te laten. Doch Larrey, Reigersman en Royer, wier raad zeer in het geheim was ingewonnen, hadden eenstemmig de reis als te gevaarlijk ontraden[2]. De Prinses kreeg nu gelegenheid, op dit verworpen plan terug te komen. Zij verkoos, toen zij het verzoek om raad ontving, dien mondeling te gaan uitbrengen te Amersfoort, waar zij den 21sten Juni verscheen. Den volgenden dag had een bespreking plaats, waarvan wij een verslag bezitten van de hand der Prinses zelve[3]. De tegenpartij, iets vermoedende van wat te Amersfoort omging, had juist nog een poging gedaan om op dit voor haar gevaarlijk oogenblik den Prins de hand te verlammen door op het verzoeningsvoorstel van den Raad van State terug te komen; De Gijselaar en Zeeberg hadden een der afgevaardigden van Gelderland

1) Gijsbert Karel II, 104.
2) Van Citters Sr. aan Van de Spiegel, 5 Mei 1787, bij Vreede III, 356.
3) Bijlage, V, 15.

ter Staten-Generaal, baron van Spaen, nogmaals met de doodgeboren voorstellen van voor eenige weken naar Amersfoort gezonden[1]. Zonder uitzondering vatte men dit op als een bewijs van verlegenheid, en liet deze voorstellen geheel terzijde. Twee zaken werden nu verhandeld: 1e de aanval op Utrecht; 2e een reis van den Prins naar den Haag. Generaal Van der Hoop verklaarde dat hij voor een aanval op Utrecht geen artillerie en munitie genoeg had, en dat het een paar weken zou aanhouden eer men zich die verschaffen kon. Het zou dus zeer onverstandig zijn, daarop te wachten; men kon een aanval op Utrecht voorbereiden, maar moest onderwijl zich vooral bezig houden met het thans kennelijk verzwakte Holland. De Prins wilde niet gaan, dan geroepen. Dit zou kunnen geschieden door de meerderheid der Staten-Generaal, die hem dan opdragen moesten de orde in Holland te herstellen. Noch de Prins, noch de meerderheid van de Staten-Generaal durfden dit aan. Bleef over, om den Prins te doen inroepen door de minderheid der Staten van Holland, die zich dan zou hebben uit te spreken over de onwettigheid dezer vergadering sedert de remotiën te Amsterdam en te Rotterdam. Men was overtuigd dat de minderheid het nimmer zou durven doen. De uitkomst der besprekingen was dus volkomen negatief.

Nu stelde de Prinses voor, dat wellicht haar aanwezigheid in den Haag er toe zou kunnen bijdragen aan de minderheid het aanzoek te ontlokken waarop de Prins zeide te moeten wachten. Zij wilde heimelijk aankomen en wel des nachts; de oranjesocieteiten zouden een wenk ontvangen om samenscholingen en ongewenscht rumoer tegen te gaan. Onverwijld wilde zij haar aankomst aan de staatscollegiën bekend maken, er bij voegende dat zij kwam om een burgeroorlog te verhinderen, en dat dit haars inziens alleen geschieden kon door tot grondslag van onderhandeling aan te nemen haar antwoord aan de Rayneval. Zij verwachtte dat de vreesachtigen zich er door opgewekt zouden voelen tot een daad van moed; zij kwam niet als smeekelinge, maar als boodschapster van den Prins die aan de grens der provincie stond aan het hoofd van een in getalsterkte aangroeiend leger. Had zij den geest der bevolking goed geraden, dan zou haar komst zeker het sein worden voor een wilsuiting

1) Thulemeyer 26 Juni 1787; vgl. Van Citters Sr. aan Van de Spiegel, 24 Juni 1787: ‘Spaen van Hardestein is mede overgekomen; het is al wederom in dezelve smaak, opgewarmde kost.’ (Vreede III, 467).

die op een aanleiding wachtte om los te breken. Die van zulk een uiting heil voor zich verwachtten moesten zorgen voor een aanleiding van de goede soort.

De Prins was verlegen en onwillig. Maar de anderen - wij vinden Van Citters, Van Heeckeren van Suyderas, Rudolph Bentinck[1], Van Hogendorp met name genoemd[2], - kozen eenstemmig voor het plan der Prinses partij. De onvermijdelijkheid om iets te beproeven trad al te duidelijk aan den dag, en zij was de eenige die een toonbaar plan aan de hand had gedaan[3]. - Gijsbert Karel werd naar den Haag gezonden om Larrey, Reigersman en Royer te raadplegen; de Prins liet begaan, maar sloot nog een waarschuwend woord aan Larrey in[4]. Zaterdag den 23sten des morgens was Gijsbert Karel in den Haag. Alle drie, die in April de zaak ontraden hadden, zeiden thans ja, Royer niet dan met moeite. Daarop werden ook Van Nagell en Harris ingelicht; de Prinses had echter wijselijk bevolen, Thulemeyer buiten het geheim te laten[5]. - Harris begreep onmiddellijk dat de komst der Prinses, in zuivere theorie wellicht verwerpelijk, een uitkomst was die met beide handen moest worden aangegrepen om de reden alleen reeds dat zij aangeboden werd, en dat er niets beters zou geschieden zoo zij werd verworpen. Zondag den 24sten, onder kerktijd, was Gijsbert Karel te Amersfoort terug. - 'Ja of neen?' - 'Uit één mond ja, Mevrouw!'[6]

De Prins, die zijn berusting van het oordeel van Larrey, Reigersman en Royer afhankelijk had gesteld, gaf nu schoorvoetend toe, en de Prinses was, om aan het opperen van verdere bezwaren te ontkomen, om halftwee reeds weer op weg naar Nijmegen[7]. Een expres was gezonden aan Reigersman,

1) Een van 's Prinsen adjudanten, kwartiermeester-generaal, niet te verwarren met den haagschen kolonel Bentinck van de Hollandsche Gardes.
2) Van Lynden van Hemmen, dien men er anders ook bij zou kunnen verwachten, was 13 Juni overleden.
3) S.A.R., avec une mâle fermeté, lui répliqua: 'Savez-vous un plan plus raisonnable? Dites-le! Mais il en faut un. Je suis prête à souscrire au vôtre et à travailler pour le faire réussir. Mais si vous n'en avez pas d'autre, il faut adopter le mien.' - Gijsbert Karel II, 105.
4) Gijsbert Karel II, 106.
5) The Princess particularly desires M. Thulemeyer may not be made acquainted with Her arrival. - Harris 25 Juni 1787, R.O.
6) Gijsbert Karel II, 110.
7) Van Citters Sr. aan Van de Spiegel, 24 Juni 1787. (Vreede III, 466). - Men lette ook op dat de Prinses wel wijselijk vermeden heeft, haar reis naar den Haag over Amerongen te nemen, waar de Prins haar nog had willen ontmoeten (Gijsbert Karel II, 110).

om voor postpaarden te zorgen langs den weg; tegen Donderdag den 28sten moest een vertrek in gereedheid zijn gebracht in het Huis ten Bosch, waar de Prinses in den nacht van Donderdag op Vrijdag, om één uur, hoopte aan te komen[1]. Langs welken weg? De mogelijkheid, laat staan de waarschijnlijkheid, van een aanhouding, scheen noch bij haar noch bij haar raadgevers zeer in aanmerking te komen, maar Harris bedacht onmiddellijk dat die mogelijkheid bestond. Er werden verspieders uitgezonden om te ontdekken op welk punt de grens van Holland het slechtst bewaakt werd. Harris meent reeds den 26sten dat het Schoonhoven zal zijn. Hij had zulk een geringschatting voor de burgercompagnieën, dat hij meende dat de Prinses maar een goeden zak ducaten medenemen moest, om zich door hun wachten heen te werken[2].

Er is te Nijmegen nog overwogen of zij niet beter te water zou gaan, om minder gevaar te loopen van ontdekking. Maar een bij de Prinses sterk sprekend en door Rudolph Bentinck nog aangemoedigd gevoelen, dat geen vrijcorps het zou wagen de hand te slaan aan de zuster van den koning van Pruisen[3], heeft ten slotte gemaakt dat bij bij het eerste plan bleef van de reis over land. Den 27sten kwam de man die door Reigersman was belast met het aangeven van de reisweg te Nijmegen aan, en in den vroegen morgen van den 28sten werd de reis aanvaard.

Een bestelling van vijftien postpaarden, zoo het heette voor een duitsche barones, had te Nieuwpoort en te Haastrecht zeer de aandacht getrokken. Dat de Prins plotseling weder eens in den Haag zou verschijnen, werd sinds lang onder het volk in Holland, algemeen geloofd. Gijsbert Karel, die vier-en-twintig uren vóór de Prinses naar den Haag op reis was gegaan, bemerkte tot zijn schrik dat het gerucht der aanstaande komst van den Prins of van de Prinses in de residentie zeer verbreid

1) This late hour is chosen to prevent any intemperate joy being shewn by the inhabitants of the Hague, whom we shall take the greatest care to keep in order. - Harris 26 Juni 1787, R.O.
2) I have advised the making the attempt where there are the fewest of these Banditti, namely, at Schoonhoven, and, as she will have no Escort, to employ money. I should suppose a few hundred Ducats would operate very efficaciously on a detachment of this kind. - (Harris als boven).
3) Gijsbert Karel na de aanhouding: ‘La chose est incroyable, et quand on en parlait comme pouvant arriver, la Princesse jetait loin cette pensée.’

was. Den dag na het vertrek van de Prinses uit Amersfoort was daar een deputatie ontvangen van officieren van het haagsche garnizoen, die aanboden eerstdaags de oranjevaan op te steken; om een ontijdige uitbarsting te voorkomen had men hun iets van het geheim moeten toevertrouwen[1]. De slager van het hof in den Haag had last gekregen Donderdag den 28sten in het Huis ten Bosch vleesch te bezorgen, en hij had dit aan zijn vrienden verteld. Men zag ook meubels en keukengereedschap naar dit gebouw brengen[2]. Twee man van het detachement van het goudsche vrijcorps dat de Goejanverwellesluis bezet hield, berichtten den 28sten 's nachts half een de verdachte bestelling van postpaarden aan hun commandant, den goudschen regent De Lange van Wijngaarden, die niet twijfelde, 'of het zelve Relais moest dienen voor den Stadhouder of zijne Famille, of voor een buitenlandsch Vorst, daar geen particulieren en zelfs de grootste Heeren, in de Republiek met zulk een Train reizen'[3]. De oranjegezinde boeren uit den omtrek kwamen dien nacht reeds in beweging. De Lange meldde een en ander aan de commissie van Woerden, die zijn bericht ontving des ochtends om zeven uur. Zij beval toen twintig man vrijcorpisten en twintig ruiters van Hessen-Philipsthal op den weg tusschen Schoonhoven en Haastrecht post te vatten en geen persoon 'wier komst in de provincie nadelig voor de rust konde zijn' door te laten zonder haar voorkennis.

De Prinses was intusschen in aantocht, vergezeld van een hofdame, een kamerheer (George graaf van Randwyck), en eenige bedienden. Dit gezelschap reed in twee gewone hofrijtuigen, 'bezet door het gewoon getal van koetziers en Lijfknegts, alle in hun gewoon livrei'. In een chais vooruit reden Rudolph Bentinck en de gewezen pruisische officier Stamford, militair instructeur der jonge prinsen. Langs Tiel werd Nieuwpoort bereikt, om vier uur des middags. Bij het overvaren naar Schoonhoven zag men veel volks aan den overkant; ook een wacht van vrijcorpisten, die de Prinses herkenden, maar haar niettemin doorlieten. Eerst een uur voorbij Schoonhoven had de aanhouding plaats. Er werd onmiddellijk bericht van gegeven naar Woerden, en intusschen geleidde de aanvoerder van het detachement, de goudsche burgerkapitein Van Leeuwen, het gezelschap

1) Gijsbert Karel II, 111.
2) Thulemeyer 3 Juli 1787.
3) Verklaring van De Lange, bij Tollius III, 240.

naar een hofstede bij de Goejanverwellesluis, om de beslissing der commissie af te wachten. Daar aangekomen liet hij de gearresteerden over aan de zorg van den burgerluitenant Van Genderen en eenige vrijcorpisten. Deze Van Genderen[1] bewaakte de Prinses eerst met getrokken sabel, maar stak, op het onwelvoegelijke hiervan gewezen, onmiddellijk het wapen op. Hij bood de ververschingen aan die ter plaatse te bekomen waren: bier, wijn, aan de heeren een pijpje. Toen de Prinses bedankte en ververschingen uit haar rijtuig komen liet, zorgde hij dat eenig tafelgerei werd aangebracht. Hij kende de vormen zoo weinig dat hij zich bij de Prinses nederzette; 'een vergrijp dat zij hem van harte vergaf, wel ziende dat het geen kwaad kerel was'[2]. Kort na zeven uur was de commissie van Woerden ter plaatse, die zich zeer betamelijk gedroeg, maar weigerde de Prinses door te laten zonder goedvinden der Staten. Zij verzocht daarop, het bericht der Staten te mogen afwachten te Gouda. Dit werd haar geweigerd, op grond dat de bevolking daar in groote onrust was sedert den middag en men niet zou kunnen instaan voor de handhaving der orde. De commissie gaf haar de keus tusschen een nachtverblijf te Woerden of te Schoonhoven. Woerden, met zijn kasteel, zou het meest van een gevangenis hebben gehad; zij verkoos terug te gaan tot Leerdam, waarheen twee leden van de commissie haar, onder escorte, begeleidden. Te Schoonhoven echter staakte zij, zeer vermoeid, te middernacht haar reis. De Stads Doelen werd tot haar verblijf gereed gemaakt. De commissieleden namen afscheid, en werden 'door H.K.H. op eene vriendelijke wijze bedankt, voor de egards voor Haar Persoon betoond, welk compliment door den baron Bentinck uit Haaren naam wierd gerepeteerd'[3].

Tegen twaalven 's nachts werd de aanhouding aan de wachtende vrienden in den Haag bekend, door iemand die het feit had zien gebeuren. Aanvankelijk wist men dus niet, dat de Prinses feitelijk op vrije voeten was, mits zij maar niet verder in Holland trachtte door te dringen. Wat te doen? Harris wilde

1) En niet De Lange van Wijngaarden; zooals zelfs prof. Fruin meent (*Gids* 1867, II, 84). - Zie de aangehaalde verklaring bij Tollius.
2) '.... manque de respect qu'elle lui pardonna de bon coeur, voyant bien que c'était d'ailleurs un animal d'une assez bonne espèce, qui par un caprice du hazard de cordonnier ou tailleur était devenu capitaine de vrycorps.' - Rapport van Stamford, overgedrukt bij Gijsbert Karel II, 122.
3) Rapport der commissie van Woerden, bij Tollius III, 235.

Van Welderen van zijn bed gehaald hebben, die deze week (voor Gelderland) de Staten-Generaal presideerde. Onmiddellijk moesten dezen vergaderen, in den nacht, om van Holland te eischen dat het de Prinses vrijen doortocht gaf; zoo niet, dan moesten zij het haagsche garnizoen bevelen uit te rukken om haar te verlossen, en tevens den Prins machtigen om Holland binnen te trekken met zijn troepen[1]. Van Welderen echter weigerde, aanvoerende dat hij van het gebeurde geen legale kennis had. Men wachtte dus op berichten. De stad was dien nacht vol volk, maar ook vol patrouilles, en zoodra vier of vijf personen de hoofden bijeenstaken, werden zij verstrooid.

De Prinses had zich intusschen te Schoonhoven aan het schrijven gezet. Den 29sten des morgens ontvingen Van Bleiswijk en Fagel brieven van haar, waarbij zij kennis gaf van haar wedervaren, met verzoek van mededeeling aan de Staten van Holland en de Staten-Generaal. Zij was op reis gegaan, meldde zij, om een burgeroorlog te verhoeden, en hoopte dat de ondervonden belemmering aanstonds uit den weg zoude worden geruimd. Tegelijkertijd ontvingen de Staten van Holland bericht van de commissie van Woerden. De meerderheid keurde het door de commissie gehouden gedrag goed, en nam den brief der Prinses over, haar berichtende dat er nog geen besluit op was gevallen. De Staten-Generaal intusschen hadden Holland vruchteloos om toelating der Prinses verzocht. Zij bracht den Vrijdag onbelemmerd te Schoonhoven door, maar ontving geen tijding uit den Haag. In den vroegen morgen van den 30sten vertrok zij, zonder eenige verhindering te ontmoeten, en keerde over Leerdam naar Nijmegen terug. Te Leerdam kreeg zij het antwoord der Staten van Holland in handen, en werd zij achterhaald door Kinckel, dien Harris uitgezonden had om haar te waarschuwen zich niet langer in Holland op te houden. Hij vreesde onraad: de Rijngraaf had zich op het vernemen der aanhouding met een sterk detachement uit Utrecht naar Woerden begeven, en men verdacht hem zich van de persoon der Prinses te willen meester maken. De Rijngraaf was echter reeds den 29sten naar Utrecht teruggekeerd, waarheen de vroedschap hem had terug ontboden zoodra zij uit nader berichten oordeelde dat zijn hulp te Woerden niet werd vereischt[2]. - Te

1) Harris 29 Juni 1787, *Diaries* II, 284.
2) ‘Den 28 Juny wierd door den Gouverneur als Praesident Burgemeester des nagts ten half twaalf Vroedschaps vergadering belegt op de bij zijn Ed. ontfange tijding, dat de Princesse van Oranje naar 's Hage op reis was, waarop bij de Vroedschap geresolveerd wierd, om terstond den Rhijngraaf te zenden met een detachement naar Woerden, om het zelve aan gecommitteerden ter Defensie aan te bieden, of tot nut en dienst konde zijn met zijn detachement, wordende gemelde Graaf daartoe schriftelijk geauthoriseerd; - wanneer dan ook ingevolge dezelve resolutie het volk tot die expeditie gecommandeerd om half een vergaderde op 't St. Jans Kerkhof, en een uur daar na vertrok, sterk zijnde en bestaande uyt 200 Hussaaren, 300 Scherpschutters en twee Veldstukken met de nodige artilleristen, aan het hoofd van welk detachement zig den Rhijngraaf in Curassiers gewaad stelde. Dan des nagts om 3 uuren kreeg den Gouverneur tijdinge van het geval aan de Goejanverwelle Sluys, en dat Haar Hoogheyd reeds te Leerdam was, waar op in de Vroedschaps vergadering des ogtends ten 8 uuren begreepen wierd, terstond per expresse aan den Rhijngraaf hier van kennisse te geeven, om voorts aldaar geen assistentie vereyscht wordende te retourneeren, gelijk zijn Ed. ook des middags circa half een weder in de stad te rug kwam met zijn onderhebbende manschap.’ - Uit een *Verhaal van het voorgevallene binnen Utrecht* van 10 Mei-15 September 1787, van den gouverneur Eyck (bij Dumont-Pigalle, TTTT). - Dat de Rijngraaf tot in Woerden geweest is, blijkt uit *Jaarboeken* 1787, blz. 1438.

Nijmegen werd de Prinses ontvangen met gejuich. Het gerucht van haar wedervaren had zich ongelooflijk snel over de Republiek verbreid en was in Gelderland en Zeeland het sein geworden tot een ware oranjefurie. Te Arnhem werd het vrijcorps ontwapend en plunderden gepeupel en garnizoen op 29 en 30 Juni veertien huizen van patriotten en beschadigden er zestien; te Zutfen was het zoo onveilig dat Capellen van de Marsch met vrouw en kinderen de wijk nam naar Deventer. Middelburg dreunde van de geweerschoten, door prins gezinden en patriotten op elkander gelost. Het einde was jammer en vlucht voor alle bekende patriotten in beide provinciën; niemand durfde er zich meer in vrijcorpsuniform op straat vertoonen, en de oranjevlag woei van alle torens. De hollandsche patriotten sprongen op van schrik en woede. Zij konden zien wat hun lot zou zijn, zoo de tegenpartij ooit de overhand nam.

Het ging bij zooveel berichten van mishandeling en plundering haast onopgemerkt voorbij, dat de troepen van het kamp van Zeist, die den 6^{den} Juli eindelijk iets ondernamen en zich zonder moeite meester maakten van Wijk bij Duurstede, zich, in onderscheiding van hun wapenbroeders in 1786 te Hattem en daareven te Arnhem, voorbeeldig gedroegen. Tot een zóó laag peil was in deze jammerlijke verdeeldheden de krijgstucht in de Republiek gezonken, dat dit als iets merkwaardigs moet worden aangeteekend. De Prins had de troepen een maand soldij extra beloofd, zoo zij de glazen heel lieten.

Zesde hoofdstuk.
Pruisens eisch om voldoening.

Onmiddellijk na haar terugkomst te Nijmegen deed de Prinses van het ondervondene verslag aan haar broeder den koning. Dit bericht is evenwel niet het eerste dat te Berlijn aankwam. Den 3^{den} Juli om elf uur des ochtends kreeg Hertzberg van twee kanten de tijding dat de Prinses aangehouden was *en in arrest bleef*; zoo meldden freule von Danckelmann uit Nijmegen[1)] onder dagteekening van 29, en de postmeester von Weiler uit Wezel onder dagteekening van 30 Juni. Beide berichten waren afgezonden eer van het feit dat de Prinses zich voorgenomen had spoedig naar Gelderland terug te keeren en daarin niet verhinderd werd, te Nijmegen of te Wezel iets bekend kon zijn.

Op staanden voet werd de koning gewaarschuwd, die zich ophield te Charlottenburg. Doch hij was uitgereden[2)], en keerde eerst laat in den avond in het slot terug. Zonder verwijl deed hij bevelschriften opmaken aan Thulemeyer en Goltz; aan den eerste om op invrijheidstelling der Prinses aan te dringen zoo dit nog noodig mocht zijn, en in ieder geval een volstrekte afkeuring der aanhouding en een voorbeeldige straf voor de daders te verlangen; aan Goltz, om het fransche kabinet uit te noodigen Pruisen in het verkrijgen van voldoening behulpzaam te zijn (4 Juli)[3)]. Daar ditmaal zelfs Finckenstein en Möllendorf een bescheiden militair vertoon aanrieden, beval de koning mede,

1) Bijlage VI, 1.
2) Bijlage VI, 2.
3) Bijlage VI, 4-5.

hoewel niet van harte[1)], dat eenige regimenten zouden worden mobiel gemaakt.

Spoedig bleek, dat van eigenlijke vrijheidsberooving geen sprake was geweest: de Prinses zat weder veilig te Nijmegen. Echter bleef de koning het feit der aanhouding, en der bewaking door een vrijcorpist met de blanke sabel, opvatten als een ergerlijke beleediging voor zich, voor welke hij een ondubbelzinnige voldoening eischen mocht. Aan zijn verhouding tegenover de geschillen in de Republiek veranderde overigens het gebeurde niets. Hij wilde zich te dien opzichte volstrekt niet anders gedragen dan tot nu toe, en hield daarom den eisch om voldoening geheel afgescheiden van de hangende bemiddelingsplannen. Hij verdacht zelfs zijn zuster eenigermate (hoewel hij er haar niet openlijk van beschuldigen dorst), van gehoorzaamd te hebben aan een toeleg van Harris, om hem met Frankrijk in moeilijkheid te brengen. Had Frankrijk hem maar aanstonds aan een redelijke voldoening kunnen helpen, het geval ware zonder ernstige gevolgen gebleven.

De berichten van Thulemeyer bleven er, als steeds, op gericht, den koning te bevestigen in de meening dat hij zich in de Republiek aan Frankrijk te houden had. De gezant was zeer geraakt, dat de Prinses niet hem en wel Harris van de reis had verwittigd. De algemeene opinie in den Haag, schreef hij, was dat zij met haar plotselinge komst een opstand had willen bewerken, maar men moest zich niet voorstellen dat Frankrijk het werkeloos zou hebben aangezien. Brieven uit Parijs kondigden nu reeds de formatie aan van een kamp van 15.000 man te Givet, terwijl bij Lille 20.000 en bij Duinkerken 9000 man werden bijeengetrokken, en te Brest zestien linieschepen werden uitgerust, te Rochefort vier, en twee te Toulon. Ook gaf Vérac te kennen dat de Prinses nimmer in den Haag zou kunnen komen, eer de stadhouderlijke provinciën de bemiddeling van Frankrijk hadden aangenomen. De berichten uit Engeland daarentegen lieten geen twijfel, of Pitt was vaster dan ooit besloten zich ter wille van de Republiek niet in moeilijkheden te wikkelen.

Heeft Thulemeyer dit alles inderdaad geloofd - waaraan ik in weerwil van de heftige beschuldigingen van Harris en anderen, geen reden vind te twijfelen - dan is hij zeer slecht ingelicht geweest. In werkelijkheid bestonden de fransche toerustingen voorloopig nog slechts op papier, en was Pitt geheel anders

1) Bailleu, *Graf Hertzberg*, (Hist. Zeitschrift, band 42).

gezind dan Thulemeyer voorstelde. Frankrijks besluit om zich een bemiddeling in de Republiek te doen opdragen, had in hooge mate Engelands argwaan gewekt. Den 29sten Juni was aan Frankrijk medegedeeld, dat Engeland groot belang stelde in het herstel van de eendracht in de Republiek, in het behoud van haar constitutie en in de handhaving van de rechten van het stadhouderschap; ook zou men, tot oefening van het zeevolk, een eskader van zes oorlogsschepen doen uitloopen in het Kanaal[1]. Hierop werd ten antwoord gegeven dat ook Frankrijk zijn krijgsmacht diende te oefenen en daartoe de uitrusting eener vloot te Brest en het formeeren van een kamp te Givet had verordend, en dat het met zijn bemiddeling niet de omverwerping van de waarachtige constitutie der Republiek of de vernietiging van het stadhouderschap beoogde; mochten de Staten-Generaal Engeland tot de bemiddeling uitnoodigen, dan zou de koning die zeer gaarne met Zijn Britsche Majesteit deelen[2]. Van engelsche zijde werd hierop geantwoord, dat men niet tot verdere wapening ter zee zou overgaan dan was aangekondigd, op voorwaarde dat ook van fransche zijde niet meer dan zes schepen werden uitgerust, en dat werd afgezien van het bijeentrekken van troepen op de noordgrens[3]. Hierop werd den 20sten Juli door Montmorin ten antwoord gegeven, dat Frankrijk zijn toerustingen ter zee geheel zou richten naar die van Engeland; wat de keus van Givet voor het kamp betrof, deze was eenmaal gedaan en kon bezwaarlijk worden opgegeven[4].

Voor het uiterlijk liet men zich dus niet door Engeland bevreesd maken. ‘Laten de patriotten hun militaire toebereidselen in geen geval staken’, schrijft Montmorin den 2den Juli aan Vérac, ‘en laat Paulus de gezaghebbers in de verschillende nederlandsche koloniën aanschrijven, zich gereed te houden om het bevel over te dragen aan fransche officieren, die betreffende de gemeenschappelijke verdediging in de overzeesche gewesten nader zullen worden onderricht, maar dit alles in het diepste geheim’[5]. - ‘Engeland daagt ons uit’, schrijft denzelfden dag Rayneval, ‘het is voor ons een hoogst moeilijk oogenblik’[6].

1) Eden aan Montmorin, 29 Juni 1787.
2) Montmorin aan Eden, 2 Juli 1787.
3) Lord Carmarthen aan den hertog van Dorset, 10 Juli 1787.
4) Montmorin aan Barthélemy, 20 Juli 1787.
5) En prévoyant la possibilité de la guerre et en prenant les précautions qu'elle exigeroit, nous ne devons pas avoir l'air d'y croire. - Montmorin aan Vérac, 2 Juli 1787.
6) L'Angleterre veut sérieusement se mêler des affaires de Hollande, et elle nou s provoque. Nous sommes dans une position fort épineuse. - Rayneval aan Bourgoing, 2 Juli 1787.

De fransche staatkunde had ten doel, te verhinderen dat het tot een uitnoodiging der Staten-Generaal aan Engeland kwam, en men hoopte dit werkelijk te kunnen verhinderen met hulp van Pruisen. Immers Frankrijk had nog nooit zonder omwegen te kennen gegeven, dat het Pruisen tot een openlijke bemiddeling wilde toelaten. Deelde men nu aan Frederik Willem II mede dat men hem als medebemiddelaar op het oog had, mits niet Engeland als derde werd opgenomen, dan zou de pruisische koning, die in zulk een aanbod het voorteeken van de zoo lang begeerde nadere verstandhouding tot Frankrijk zou meenen te zien, wellicht van de uitsluiting van Engeland een voorwaarde willen maken aan de Staten-Generaal, of voor het minst zijn gezant willen opdragen, die uitsluiting aan te raden. Pruisen en Engeland waren dan voor langen tijd gescheiden. De pruisische gezanten in den Haag en te Versailles waren met dit plan ingenomen, en bleef de pruisische regeering zichzelve gelijk, dan moest zij het met beide handen aangrijpen. De aanhouding der Prinses had dus voor Frankrijk niet op een ongelukkiger oogenblik kunnen komen.

Aanvankelijk zag men te Versailles het gewicht van het voorval weinig in. ‘De reis der Prinses is een lichtvaardigheid’[1], schrijft den 9den Juli Montmorin aan Vérac; ‘ik hoop dat men te Berlijn wel verstandiger zal zijn dan haar gedrag goed te keuren’. In de boodschap betreffende de bemiddeling, die de fransche zaakgelastigde de Falciola den 14den Juli te Berlijn aflegde, wordt van den ganschen eisch om voldoening niet gerept, daar die eisch bij het opmaken der bevelen aan Falciola te Versailles nog niet bekend was geweest. Desniettemin nam de pruisische regeering de boodschap zeer heusch op, en zond onmiddellijk aan Thulemeyer bevel, voor de gezamenlijke bemiddeling van Frankrijk en Pruisen als bij het stadhouderlijk hof zoowel bij de patriotten zijn beste krachten in te spannen, en wel te waken dat Engeland uitgesloten bleef[2]. Tegelijk echter gaf de regeering aan Falciola ten antwoord, dat zij, ten volle Frankrijks besluit goedkeurend om aan de bemiddeling kracht bij te zetten door

1) ‘Une légèreté.’
2) Il ne peut pas être question d'y faire intervenir aussi la Cour d'Angleterre parce qu'elle n'y a aucun droit ni intérêt direct comme moi et la Cour de France, et on peut prévoir que sa médiation ne seroit jamais admise et ne feroit que gâter les vues qui se présentent pour un arrangement. - De koning aan Thulemeyer, 16 Juli 1787.

een kamp te Givet, eveneens zich tot toerustingen genoodzaakt zag, om ook aan de pruisische bemiddeling den gewenschten nadruk te kunnen geven, en om, vóór alles, voldoening te bekomen voor de aanhouding der Prinses. De bemiddeling zelve scheen slechts vrucht te kunnen dragen, zoo Frankrijk vooraf toestemde in de volgende zes punten:

1°. wapenstilstand in de Republiek, en ontruiming der provincie Utrecht door de troepen en vrijcorpsen van weerszijden.
2°. Holland menge zich niet verder in de zaak der reglementsherziening in de drie provinciën.
3°. herstel van den Prins in het haagsch commando en in het Kapiteinschap Generaal van Holland.
4°. bemiddeling tusschen stad en Staten van Utrecht hetzij door de mogendheden, hetzij door de Staten-Generaal, hetzij door de mogendheden en de Staten-Generaal gezamenlijk.
5°. verbod der mogendheden aan beide partijen in de Republiek, om elkander gedurende de bemiddeling in couranten en libellen te lijf te gaan.
6°. de voldoening voor Goejanverwellesluis moet aan de gansche bemiddeling voorafgaan, en bestaan in een uitnoodiging van de Staten van Holland aan de Prinses om alsnog naar den Haag te komen. - Haar tegenwoordigheid aldaar, gaat het pruisische antwoord voort, zal zeer in het belang der bemiddeling zijn, daar zij een voorshands nog ongewenschten terugkeer van den Prins overbodig maakt[1)].

Zoo trof het dat op het oogenblik zelf dat Frankrijk eindelijk Pruisen tegemoet kwam, deze laatste macht haar toenadering aan een voorwaarde binden moest waarop Frankrijk volstrekt niet was voorbereid, en die Pruisen toch ook onmogelijk achterwege kon laten. Immers de zaak der voldoening was, ten gevolge van de bevelen van den 4^{den} aan Thulemeyer, reeds bij de Staten van Holland aanhangig gemaakt toen Falciola zijn boodschap overbracht; vóór nu Pruisen zich met Frankrijk er over had verstaan welken afloop deze zaak hebben moest, kon bezwaarlijk aan het aanvangen eener fransch-pruisische bemiddeling worden gedacht. Dit uitstel kwam Engeland ten goede, want het stond geschapen dat Frankrijk en Pruisen het over de voldoening niet eens zouden worden. Frankrijk zat aan de patriotten gebonden, en de patriotten hadden zich sinds lang vastgewerkt.

In de Republiek was, zooals gemeld, de reis der Prinses door

1) Bijlage VI, 12.

een oranjeopstand in de stadhouderlijke provinciën, en door den aanval op Wijk gevolgd. De patriotten voelden te goed dat zij op het eerste wijken onmiddellijk nog verder achteruit zouden worden gedrongen. Men had te Versailles of te Berlijn goed praten over stilstand, stilstand was voor hen de ondergang. De door lang aangehouden prikkeling opgewekte krachten van de meerderheid der natie bruisten tegen hen aan, krachten wellicht nog te overwinnen in een gevecht, maar niet meer te stillen door welk voorstel van bemiddeling ook. De patriotten hadden nimmer om bemiddeling gevraagd, maar om hulp. Het wantrouwen tegen Frankrijk begon zoozeer post te vatten in Holland, dat de steden van de meerderheid niet dan met moeite te bewegen waren de fransche bemiddeling aan te vragen, wat zij eindelijk den 6^{den} Juli met twaalf stemmen tegen zeven toch deden[1]. Den volgenden dag bracht Holland zijn voorstel in bij de Staten-Generaal; alle provinciën, de patriotsche niet uitgezonderd, namen het *ad referendum*. Nauwelijks was deze uitslag te Versailles bekend, of de hollandsche patriotten werden berispt dat zij niet mede Pruisen hadden uitgenoodigd[2]. Alsof het hun de vorige maand aldus ware bevolen! Ja zelfs kwam het hooge woord er uit, dat ook in een uitnoodiging aan Engeland moest worden berust, wanneer Pruisen er niet in slaagde de stadhouderlijke provinciën van het inhalen van Engeland terug te houden[3].

Intusschen was de klacht der Prinses over de verhindering harer reis bij de Staten van Holland aanhangig gebleven. Officieel kon men haar niet antwoorden, zeide De Gijselaar aan Vérac, maar men zou Paulus op haar afzenden met de vertrouwelijke boodschap, dat men haar wel in den Haag zou willen

1) Gorkum stemde, uit vrees voor een remotie, weer patriotsch. - Den 29sten Augustus heeft er niettemin een remotie van negen vroedschappen plaats gehad.

2) L'on auroit par là mieux disposé les provinces stadhoudériennes et l'on auroit probablement accéléré les délibérations et éloigné l'appel de la Cour de Londres. - Montmorin aan Vérac, 14 Juli 1787.

3) Quant à l'Angleterre, il nous seroit certainement agréable qu'elle n'y participât pas, mais nous ne saurions ni prononcer ni solliciter son exclusion, parce qu'il en résulteroit un mécontentement que nous devons et voulons éviter. Ainsi, Monsieur, l'intention du Roi est que si vous êtes consulté sur cet article, vous ne détourniez pas nos amis de l'admission de l'Angleterre; vous les engagerez même à y donner les mains, si elle devient nécessaire pour l'établissement de la médiation. Je vous confierai mais pour vous seul, que l'objet principal du voyage que M. de Thulemeyer a fait en dernier lieu à Amersfort [en naar Nijmegen, 7-9 Juli] a été de détourner le Stadhouder et ses adhérents de l'idée de faire participer la Cour de Londres à la médiation; si ce conseil est adopté, les Etats de Hollande seront dispensés de se mettre à découvert sur cet objet. - Montmorin aan Vérac, als boven.

zien, mits zij eerst brak met haar man[1]. Doch nog eer men den moed had gevat haar dezen voorslag te doen, kwam de koerier uit Berlijn aan met den eisch om voldoening, die den 10^{den} Juli aan de Staten van Holland beteekend werd[2]. Thulemeyer was met de zaak vrij wat verlegen; zijn meester, zeide hij tot Van Bleiswijk, had wel eens meer een driftbui, maar die dreven wel over[3]. Zonder eerst Frankrijk te raadplegen, antwoordden de Staten van Holland reeds den 14^{den} met een gemotiveerde afwijzing. Er was geen beleediging geschied, betoogden zij, er was enkel gehandeld ter verzekering van de rust der provincie; er kon niet worden gestraft[4]. Op welke voorwaarden de Prinses wèl zou kunnen worden toegelaten, gaf dit antwoord niet te kennen. Men deelde dit echter ondershands aan Thulemeyer mede, die er in toestemde, door een achterdeur[5]. in het huis van Vérac te worden gebracht, waar hij, behalve dien gezant, Van Berckel, De Gijselaar, de la Coste, Bourgoing en Caillard vond, die hem zeiden dat men geneigd was onder de hand met de Prinses te handelen zoo zij den Prins verzaakte, en hem vroegen of hij dit wilde bekend maken te Nijmegen en te Berlijn[6]. Thulemeyer stemde toe[7]. Als het te

1) '... que Leurs Nobles et Grandes Puissances n'auroient aucune répugnance à la voir de retour en Hollande, si ce retour n'étoit pas en même tems une annonce de celui de M. le Stadhouder que les Etats sont déterminés à ne plus recevoir dans leur Province; qu'elle doit partir de cette notion pour songer à assurer le sort des Princes ses enfants, et que si elle veut séparer sa cause et la leur de celle de son époux, il sera possible alors de s'entendre, de travailler à lever toutes les difficultés, et de lui procurer à la Haye l'accueil dû à son rang distingué.' - 'La personne de Guillaume V,' verduidelijkt Vérac, 'est une victime que les Etats demandent et qui est due à leur dignité.' - Vérac aan Montmorin, 7 Juli 1787.
2) Tollius III, 112. - Bij vergelijking met onze bijlage VI, 5 valt in het oog, dat Thulemeyer de uitdrukkingen een weinig verzacht heeft.
3) '.... que son maître était sujet à des emportements qui ne duraient pas.' - Gijsbert Karel II, 140.
4) Tollius III, 178. - Ook thans stond het in de Staten twaalf tegen zeven. - Opsteller van het antwoord is, volgens Thulemeyer 15 Juli, Zeeberg.
5) Hij schrijft het zelf; 'par la porte du jardin.' - Thulemeyer 15 Juli 1787.
6) .... Le pensionnaire de Dort m'assura qu'on traiteroit volontiers sous main avec la Princesse, pourvu que S.A.R. voulut témoigner ouvertement son éloignement des principes avoués par le Prince d'Orange; qu'on me prieroit de faire passer les propositions du parti prépondérant à Nimègue. Les pensionnaires de Dort et d'Amsterdam terminèrent cette conversation par me protester qu'ils persistoient dans la ferme résolution de conserver le Stadhoudérat dans la maison d'Orange, et de maintenir la Princesse dans la jouissance de toutes ses prérogatives, mais qu'ils appréhendoient qu'il ne leur seroit pas aussi facile de conserver Guillaume V devenu odieux à la nation. - Thulemeyer als boven.
7) Son langage étoit extrêmement sage et modéré, et il prit congé de nous en me remerciant infiniment de l'avoir mis à portée d'avoir un entretien aussi intéressant avec ces Messieurs. - (Vérac 15 Juli 1787). - Aan Montmorin werd het plan voorgesteld als volgt: 'Deux personnes de confiance, l'une envoyée de Berlin, l'autre d'ici, se rendroient à Versailles en traitant la matière devant vous et sous vos auspices. Ces deux personnes n'auroient pas de caractère public, afin d'écarter de plus en plus l'Angleterre de cette négociation.' Men bedoelde, Paulus te zenden, wiens directe onderhandeling met de Prinses dan geen voortgang hebben zou. Hij zou meteen met Castries spreken over de Oost. Om aan den maatregel het partijdig karakter te ontnemen zou men zich verstaan met 'les moins emportés' uit de tegenpartij: Van Welderen uit Gelderland, Van Lynden van Blitterswijk uit Zeeland, W.A. van Haren uit Friesland. - Vérac als boven.

Berlijn ingang vond zou hij er voor naar Nijmegen gaan[1].

Frederik Willem II intusschen was met het antwoord van Holland zeer ontevreden. Ook niet de geringste voldoening werd zijner gekwetste majesteit in uitzicht gesteld; de Staten hadden, in hoe hoffelijke bewoordingen ook, de gansche beleediging naar het rijk der fabelen verwezen. 's Konings eigenliefde was er diep door gewond. Hij wilde voor het minst een voldoening zooals hij die aan Falciola had opgegeven[2]. Was de Prinses op uitnoodiging van de Staten eenmaal weder in den Haag, dan had hij er niet tegen dat Thulemeyer beproefde de geheime onderhandeling tusschen haar en de pensionarissen op gang te brengen[3]; zelf haar nogmaals het voorstel te doen, liet hij wijselijk na. Hij nam zich voor, weldra bij de Staten van Holland op de voldoening terug te komen, en daar het gebleken was dat de enkele bedreiging met wapengeweld geen doel trof, ging hij nu tevens over tot het samentrekken van een leger bij Wezel, van ruim twintigduizend man, het bevel waarover werd aangeboden aan hertog Karel Willem Ferdinand van Brunswijk. Deze keus beteekende iets: de fransche partij had steeds Möllendorf voor zulk een bevel genoemd. Overigens was de maatregel nog niet bedoeld als een anti-fransche demonstratie: van de afgezonden bevelen werd onmiddellijk, den 21sten Juli, in de

1) Vérac 21 Juli 1787. - Karakteristiek is het volgende. Vérac bracht De Gijselaar te binnen, dat hij vroeger toch vaak erkend had, ‘qu'il étoit fort heureux d'avoir un Stadhouder tel que Guillaume V. Il convint de tout, et je dois dire que tant lui que M. van Berkel m'ont témoigné qu'ils le préféreroient à tout autre (pourvu cependant que dans l'arrangement définitif on le mit dans l'impossibilité absolue d'exercer sur leurs personnes ses vengeances personnelles), mais qu'un arrangement n'est possible qu'avec Madame la Princesse parceque la nation n'a rien contr'elle ni contre les Princes ses enfants. Avec elle la nation peut procéder à un arrangement sans compromettre sa dignité.’ M.a.w. men had den Stadhouder zoo verdacht gemaakt dat men daar nu zelf last van kreeg.
2) Rescript aan Thulemeyer, 21 Juli 1787.
3) Quand la Princesse sera à la Haye, vous trouverez peut-être occasion d'entamer entre elle et les Pensionnaires la négociation particulière à laquelle elle s'est refusée jusqu'ici. - Rescript aan Thulemeyer, 27 Juli 1787.

vriendelijkste termen aan Falciola kennis gegeven, met de mededeeling dat de koning slechts beproefde een billijke voldoening te verkrijgen, en tevens handelde in het belang der franschpruisische bemiddeling, die door de gelijktijdige aanwezigheid van een fransch leger te Givet en van een pruisisch leger bij Wezel slechts kon worden gebaat. De pruisische gezanten aan vreemde hoven kregen in last nog van niets anders te spreken dan van het formeeren van een kamp ter oefening van de soldaten; dit zou het blijven zoo Holland voldoening gaf[1]. Niets lag verder buiten 's konings voornemen dan op een gewelddadigen omkeer in de Republiek aan te sturen. Nog den 6^{den} Augustus liet hij dit opzettelijk weten aan zijn gezant te Parijs[2].

Doch het goedschiks verkrijgen van voldoening voor een daad die de patriotsche partij onmogelijk anders kon opvatten dan als een noodzakelijken en geoorloofden maatregel van zelfbehoud, lag buiten de grenzen van het bereikbare. De Prinses in den Haag zonder dat zij eerst den Prins verzaakte - wat zij nimmer doen zou - beteekende òf de nederlaag der patriotsche partij, òf, en voor het minst, de omverwerping der patriotsche regeering door de gewapende patriotsche natie. De dringende rekesten der burgergeconstitueerden in het begin van Juli, om in geen geval de Prinses binnen de provincie toe te laten, lieten hieraan geen twijfel. Bleef de koning voldoening eischen en kwam hij die gewapenderhand nemen zoo zij hem geweigerd werd, dan zou hij de gansche patriotsche partij tegenover zich vinden om hem te weerstaan. Maar ook, om door hem verpletterd te worden zoo Frankrijk eens niet tusschenbeide kwam. En de weifelende houding van Montmorin tegenover Engeland gaf hoop, dat Frankrijk inderdaad niet zou durven. Pruisen niet afwijkende van zijn eisch om voldoening, Engeland besloten blijvende geen gewelddadige tusschenkomst van Frankrijk toe te laten, en de overwinning der oranjepartij scheen buiten kijf.

De Prinses begon den koning hierop voor te bereiden. Het wantrouwen en de verdeeldheid waren bij de tegenpartij tot het uiterste geklommen. Een zoo verdeelde vijand kon geen

1) Ce ne sera qu'un simple camp d'exercice si les Etats d'Hollande me donnent la satisfaction qu'ils me doivent. - Aan de gezanten, 20 Juli 1787.

2) Je suis sincèrement disposé à rester toujours dans la plus parfaite union et amitié avec le Roi Très-Chrétien et à la cultiver de mon mieux, et il ne s'agit pas dans le cas présent de renverser le système de France en Hollande, à quoi je n'ai aucune intention de contribuer. - De koning aan Goltz, 6 Augustus 1787.

sterke vijand zijn. De patriotten, schrijft zij den 13den, gelooven niet aan een pruisische wapening. Laat zoo spoedig mogelijk de troepen aanrukken, en laat een deel zich, op verzoek van de meerderheid der provinciën, in de Generaliteitslanden werpen, die van garnizoenen ontbloot zijn en op het punt van in opstand te komen. Een ander corps, op de oostgrens der Republiek samengetrokken, zou Overijsel en Groningen voor Holland waardeloos maken. Zoo dan het stadhouderlijk leger het zelf niet met Holland klaarde, was onmiddellijk het pruisisch corps in Brabant bij de hand. Alles hing af van den spoed dien men maakte. De Keizer was, in gezelschap van Catharina en Potemkin, op reis in de Krim, en werd thans blijkbaar door andere belangen afgetrokken van zijn mogelijke plannen tegen Pruisen[1]. In België was bovendien een begin van opstand; op zulk een oogenblik zou Jozef zich zeker niet te ver vooruit wagen, en dat nog wel om Frankrijk te believen waarvan hij immers zoo zeer was vervreemd. Engeland had zich getoond; zeven van zijn linieschepen kruisten bij Ouessant; de fransche daarentegen hadden Brest niet verlaten. Het kamp bij Givet was voor de leus: het was vooralsnog een kamp zonder troepen, en niet vóór half Augustus zouden er troepen kunnen wezen. Er moest gehandeld worden en wel onmiddellijk: de koning kon de bevrijder der Republiek worden zoo hij maar wilde[2]. - Tegelijkertijd zond zij Stamford naar Berlijn om de terugroeping van Thulemeyer, en een aanzienlijk voorschot aan den Prins ten behoeve der oranjepartij te verzoeken.

Voor het helder begrip der Prinses was het geen geheim dat het gewapenderhand aanhouden op voldoening de bemiddeling der mogendheden overbodig zou maken. Zij gaat in haar stuk van den 13den de gansche bemiddeling voorbij. ‘Gij wilt een omwenteling,’ voegt haar de koning den 22sten toe, ‘en gij wilt het verbond met Frankrijk vervangen door een met Engeland. Zoo de prinsgezinde provinciën niet terstond de bemiddeling van Frankrijk en Pruisen aannemen, en niet zorgen dat Engeland daarvan uitgesloten blijft, verleg ik voor u geen hand meer’[3]. - Maar, zelf had hij immers tegenover Frankrijk van

1) Eigenlijk was de Keizer niet meer op reis, maar sedert 30 Juni te Weenen terug. Overigens is de opmerking der Prinses gegrond. Zie Ranke, *die deutschen Mächte*, hoofdstuk XX.
2) Bijlage VI, 8.
3) Bijlage VI, 9. - Stamford hoorde den koning in woede uitroepen: ‘la B.... veut m'entraîner dans une guerre, mais f.... je lui montrerai bien qu'elle ne me mène pas.’ - (Gijsbert Karel II, 141).

het bekomen van voldoening een voorwaarde gemaakt, zonder welker vervulling hij niet aan de bemiddeling zou kunnen deelnemen? En wanneer nu Frankrijk hem niet aan de voldoening helpen kon, en overigens zelf reeds van de uitsluiting van Engeland had afgezien?

De gansche boodschap van de fransche regeering aan het hof van Berlijn van 14 Juli was een uit zwakheid begane daad van kwade trouw geweest. Men had Pruisen in dienst willen nemen voor een werk waar men zelf niet meer den moed toe had. De koning kwam het dezer dagen uit Engeland te weten.

Ewart, de engelsche zaakgelastigde te Berlijn, had het geluk gehad in vertrouwelijke verstandhouding te geraken tot 's konings onderhandschen raadsman Bischoffswerder. Deze had den Engelschman medegedeeld dat de koning, op gezag van Lusi[1] en Thulemeyer, er nog altijd aan twijfelde of het Pitt wel ernst was zich met de Republiek te bemoeien[2]. Er was met name voor een pruisisch staatsman eenige reden voor dezen twijfel: na zoo herhaaldelijk door Frederik de Groote te zijn teruggewezen, was Engeland geëindigd met tegenover Pruisen een hooghartig stilzwijgen te bewaren, en zoo was er tusschen beide hoven een groote vervreemding ontstaan, waarvan de nadeelige gevolgen laatstelijk nog bij gelegenheid der zending van Goertz duidelijk aan het licht waren gekomen. Doch ook in dit opzicht wijzigde thans Engeland zijn gedrag. Op Ewart's berichten besloot Lord Carmarthen, de in het begin van Juli met Montmorin gewisselde stukken aan Pruisen mede te deelen[3]. Hieruit bleek, dat Frankrijk aan Engeland reeds toelating tot de bemiddeling had voorgespiegeld, en, wat te Berlijn achterdocht wekken moest, zonder daarbij met een woord melding te maken van de deelneming van Pruisen[4]. Het bleek al verder dat Engeland het

1) Pruisisch gezant te Londen, een persoon die in Engeland zeer weinig werd geeerbiedigd en doorgaans slecht was ingelicht.
2) Bijlage VI, 6.
3) Bijlage VI, 7. - Naar men ziet is de noot van den uitgever van Harris' *Diaries*, II, 298, geheel onjuist. De daar medegedeelde engelsche boodschap is van veel later.
4) La Cour de France agrée la co-médiation de l'Angleterre, même sans y faire mention de la mienne, ce qui est assez singulier, et elle a été portée à cette facilité par les explications de l'Angleterre et par la crainte d'une guerre. Dans cette situation il ne convient pas d'être contraire à la co-médiation de l'Angleterre, quoique je laisserai le soin à la Cour de France de la faire agréer.... - Rescript aan Thulemeyer, 30 Juli 1787.

bijeentrekken van troepen aan de fransche noordgrens zoo goed als verboden had, en daarentegen het gewapenderhand eischen van voldoening door Pruisen aanmoedigde, onverschillig wat er van de gezamenlijke bemiddeling mocht komen. Dit was voor Frederik Willem II een groot punt, want op de voldoening stond hij nu eenmaal; hij kon niet goed meer terug. Juist vóór de engelsche koerier met het bericht van Lord Carmarthen aankwam, had de koning een onbeschrijfelijk gevoel van onbehagen. Zijn eisch om voldoening was thans te Versailles bekend geworden en werd daar slecht opgenomen. Falciola werd gelast, in antwoord op het verzoek van den 4den om Frankrijks steun bij de patriotten[1] mede te deelen, dat zijn regeering niet aannam dat er een beleediging was geschied, en dus meende dat er van eigenlijke voldoening geen sprake zijn kon; gaarne wilde zij echter de Staten van Holland uitnoodigen zulke ophelderingen te geven, als geschikt waren om het gebeurde bij de Prinses in vergetelheid te brengen. Bij het overreiken dezer mededeeling had Falciola tevens om staking der pruisische wapening verzocht, tot Montmorin geantwoord zou hebben op de zes punten van 16 Juli[2]. De koning sloeg dit verzoek af, maar was in hevigen tweestrijd. Alle oude hefboomen der fransche politiek in Duitschland waren nog eenmaal in werking gezet: de vrees voor den Keizer werd aangewakkerd, en in de verte werd met het beiersche ruilplan gedreigd[3], iets waartoe Frankrijk altijd toevlucht had als het wilde, door zijn bekend overwicht op den hertog van Tweebruggen. De komst van Stamford bovendien en diens hooge eischen namens de Prinses deden eerst meer kwaad dan goed. Zoo was het waarlijk niet te vroeg dat Engeland overging tot zijn vertrouwelijke mededeeling.

Zij maakte grooten indruk, en werd al dadelijk door een mededeeling der zes punten van 16 Juli aan Engeland beantwoord, met verzoek om te mogen verstaan hoe deze werden opgenomen door de engelsche regeering. Daarmede werd inderdaad een gewichtige stap gezet: Frankrijk toch had nog niet op de mededeeling van 16 Juli kunnen antwoorden, en niettemin werd reeds Engeland tot samenwerking op den grondslag der zes punten uitgenoodigd. Wat meer zegt, Lord Carmarthen had van te voren het meest dringende punt, dat der voldoening,

1) Zie blz. 229.
2) Van Reede 24 Juli 1787. (R.A.).
3) Bijlage VI, 13.

toegegeven; het lag nu verder aan hem om zich zooveel doenlijk bij het voorstel van Pruisen aan te sluiten, en zoo twee mogendheden te stellen tegen één. Daarna zou Pruisen wel moed vatten tot het gewapenderhand afdwingen der voldoening, en dit was wat Engeland thans bovenal begeerde. De bemiddeling zelf werd meer en meer een ding in de lucht. Wat men daaromtrent overeenkwam werd van ondergeschikt belang, zoo vooraf het woord zou zijn aan de wapenen.

Zoo kreeg, begin Augustus, de pruisische politiek een vaster richting. Aanstonds na de engelsche mededeeling nam Hertzberg's aanzien toe, en van nu af had hij weder gelegenheid om te werken voor zijn groote denkbeeld: de ontboeiing van Pruisens buitenlandsche staatkunde.

De hertog van Brunswijk had het bevel over de naar den Rijn te zenden troepen op zich genomen, en begaf zich den 3^{den} Augustus uit zijn residentie op reis naar Wezel. Den 7^{den} was hij te Nijmegen bij de Prinses. Hij was van te voren tegen haar gewaarschuwd: de koning, hadden Finckenstein en Hertzberg hem doen weten, ging niet op haar oorlogszuchtige plannen in. De bedoeling was, de zaken te schikken door bemiddeling, maar de voldoening moest voorafgaan, en liefst in dezen vorm dat de Prinses naar den Haag werd genoodigd, dat haar daar verontschuldigingen werden aangeboden, en dat de patriotten met haar handelden als vertegenwoordigster van den Prins die afwezig blijven zou[1)].

De Prinses en de gansche oranjepartij zochten den hertog natuurlijk op een ander pad te lokken. De evidentie sprak voor het gevoelen van de Prinses, dat een felle slag, onverwachts toegebracht, de patriotsche partij zou doen ineenzinken en de gansche bemiddeling overbodig maken. Het was maar de vraag, of de verhouding van Pruisen tot Frankrijk gedoogde dat de slag werd toegebracht. Doch in ieder geval, vóór het einde van de maand Augustus konden de militaire toerustingen niet voltooid zijn en was reeds daardoor een aanval onmogelijk. Eerst 7 of 9 September zou men kunnen marcheeren; Holland had dus nog een langen bedenktijd[2)].

1) Bijlage VI, 15-16.

2) Il me semble que si d'ici au 1er de septembre ces Messieurs ne plient point, que je devrois être muni d'un ordre positif de Votre Majesté d'entamer les opérations, sans attendre des ordres ultérieures. - Brunswijk aan den koning, 9 Augustus 1787. - Nous ne pourrons marcher que le 7 ou le 9 de septembre, mais pourvu que le moment soît tenu secret et que l'on agisse alors avec celerité, il est à espérer qu'il n'y aura rien de perdu et que la satisfaction pourra être prise avec succès. - Brunswijk aan den koning, 14 Augustus 1787.

Den 7den Augustus diende Thulemeyer de tweede memorie in, waarbij de koning zich met het antwoord op de vorige onvoldaan verklaarde. De onderstelling, dat de tegenwoordigheid zijner zuster in den Haag oproer zou verwekken, noemde hij een nieuwe beleediging, en hij bleef staan op een aan het feit geevenredigde voldoening, waarvan hij nimmer af zou zien[1]. De patriotten durfden nu toch niet onmiddellijk weigeren gelijk den eersten keer: de berichten omtrent de nadering van het pruisische leger waren al te dreigend. Zij maakten de memorie commissoriaal aan het groot-besogne en wachtten af wat Montmorin hun zou zeggen.

Montmorin bevond zich in niet geringe verlegenheid. Persoonlijk was hij er voor, een leger bijeen te trekken evengoed als Pruisen. Dit zou dan moeten geschieden op gevaar af van in oorlog met Engeland te geraken, dat aan zijn verbod van troepenbewegingen naar het noorden streng vasthield. Den 20sten Juli had Montmorin aan Barthélemy geschreven, dat het kamp bij Givet alleen kon worden opgegeven als het leger bij Amersfoort werd ontbonden. Den 27sten kwam hierop de engelsche regeering met den zeer natuurlijken tegen-eisch van ontbinding der vrijcorpsen. Frankrijk kon er niet aan denken hiermede aan te komen bij zijn partij; het bekostigde immers sedert eenige maanden een gedeelte dier krijgsmacht zelf[2]! De rol die Frankrijk speelde werd hoe langer zoo moeilijker. Het eenige waardige besluit ware geweest, de kans op oorlog te aanvaarden en het leger bij Givet eindelijk te verzamelen.

Het is dezer dagen in den ministerraad ernstig in overweging gekomen. Montmorin en Castries spraken er vóór, de minister van oorlog, de Ségur, berekende dat het formeeren van een kamp van 15.000 man veertien millioen livres kostte, en Brienne zeide dat het geld er niet was[3]. De beweging die in het voor-

1) Tollius III, 190.

2) Den 10den September klaagt Montmorin aan Bourgoing, dat hij nu al 248.000 livres daarvoor heeft moeten betalen, en dat hij nimmer op meer dan 150.000 livres gerekend had. ‘Il faut tâcher que ce soit le dernier mois, sans quoi la Hollande deviendroit rudement chère....’

3) ‘La raison qu'il allégua fut la pénurie d'argent, car selon un calcul fait par M. de Ségur, ce camp ou cantonnement auroit coûte 14 millions. (M. de Rayneval ajouta à cela que ce calcul lui paroissoit exagéré). Le camp devroit être de 15.000 hommes. - M. le Comte de Montmorin et M. le Maréchal de Castries ont alors voté pour la formation du camp.’ - Uit de antwoorden van Rayneval op vragen van Dumont-Pigalle in Juni 1790 (diens verzameling, KKKKK).

jaar Calonne had geveld begon ook hem te machtig te worden. Men brenge zich steeds de gelijktijdige gebeurtenissen der fransche geschiedenis te binnen: zij zijn niet onbekend. Genoodzaakt den eerst fel door hem bestreden Calonne na te volgen en ongeveer dezelfde nieuwe belastingen in te voeren als deze vruchteloos aan de notabelen had voorgeslagen, stuitte Brienne op het parlement van Parijs, dat weigerde zijn edicten te registreeren. Van 30 Juli 1787 is het beroep van het parlement op de Staten-Generaal, van 6 Augustus het vruchtelooze 'lit de justice', van 14 Augustus de verbanning van het parlement naar Troyes, van 18 tot 21 Augustus de straatoproeren te Parijs. 'Een vriend van mij'[1], schrijft Harris den 10^{den} Augustus[2], 'komt juist uit Parijs terug en zegt dat de ontevredenheid er grooter is dan men zich wel voorstelt. Het volk spreekt er openlijk van verandering in de constitutie en zegt dat de koning geen recht heeft hun belastingen op te leggen die zij niet eerst goedgekeurd hebben. De koning weet niet aan wien van zijn ministers hij zich houden moet.' Eindelijk was het dan toch Brienne wiens adviezen van dwang tegen het parlement werden gevolgd. Brienne was tevens de groote tegenstander van het gewapenderhand ondersteunen der patriotten. Het een staat met het ander in verband: het was niet alleen het geldgebrek dat dezen oorlog onraadzaam achten deed, maar ook het feit dat hij door de oppositie werd verlangd. De remotiën hadden bij het liberale publiek van Europa de aandacht doen vallen op het democratisch karakter dat de patriotsche beweging thans vertoonde. Zoo verscheen in het engelsch in Augustus '87 van de nederlandsche gebeurtenissen der laatste jaren een overzicht, op mij den indruk makend van door engelsch radicaal, niet door een hollandsch patriot geschreven te zijn[3], waarin der democratie in de Republiek van harte de overwinning toegewenscht, en zij er aan herinnerd wordt dat de engelsche natie en mogelijk wel een deel van het engelsche ministerie niet zoo geneigd zijn het voor den Prins op te nemen, als de engelsche koning[4]. Bijwijlen is bij pruisische

1) Lampsins? - Zie Vreede III, 315, 340.
2) R.O.
3) Zooals b.v. Swildens ter verdediging der patriotsche zaak te Amsterdam een duitsche courant schreef.
4) *History of the internal affairs of the United Provinces, from the year 1780 to the commencement of hostilities in June 1787*, London, printed for G.G.J. and J. Robinson, 1787. - Het boekje schijnt voltooid in de tweede helft van Juli '87. - Men heeft, zegt schrijver, bij de beoordeeling van wat thans in de Republiek omgaat, nog te veel het oog op den ouden strijd tusschen Stadhouder en Staten. 'The advocates of the Stadtholder, particularly such as are at a distance from the scene of action [de officieele engelsche pers bijv.] have taken much pains to keep every consideration of a different nature out of sight, and to represent this as the whole of the business now in agitation. But in reality the question between the monarchical and the aristocratical branches of the constitution of Holland will appear to a philosophical mind in a very trivial light, in comparison of the contest that has been carried on since the year 1783 in the different towns of the republic. The citizens of Holland are not treated with the smallest regard by the original constitution of the republic. They are considered as mere machines, subordinate to the will, and born to defend the prerogatives of their superiors. But the Dutch have now, with a magnanimity and firmness that have few examples, shaken off this situation of contempt. They have aspired to democratical liberty. And if it will perhaps be found, that they have not carried their ideas upon this subject to the length of its warmest admirers, yet many of their provisions, and particularly that of a college of tribunes, who shall have a share in the election of the magistrates and the government of the republic, must constitute an important acquisition.' - Het experiment in de Republiek, zegt hij, is niet minder de aandacht waard dan dat in Amerika; 'the banner of liberty, that is now unfurled from the

officieren[1)], ja zeer merkbaar is bij Brunswijk zelven, een gevoel van wrevel aan te toonen over den dienst dien zij huns ondanks bewijzen aan de reactie tegen den geest des tijds. De 'amerikaansche' factie in Frankrijk, (de liberale edellieden als Lafayette en Luzerne), namen het levendig voor de patriotten in Holland op[2)]. Aan het hof te Berlijn kwam minstens één persoon van rang voor, die met hun zaak sympathiseerde[3)]. Voor Frankrijk was er bovendien een punt van eer in het spel. Tien, twintigmaal had men den patriotten moed ingesproken, voor heel de wereld gold Lodewijk XVI voor hun beschermer. Frankrijks aanzien in Europa was bij de zaak gemoeid; het zou door geen van zijn zwakke clienten meer worden vertrouwd

walls of Utrecht, demands the benediction of every friend of mankind.' - Wat de houding van Engeland betreft: 'if no opposition originated to decisive measures among the ministers themselves [waarop hij schijnt te rekenen], it is not to be believed that parliament or the nation would quietly submit to the voting the subsidy of a million per annum for the support of the Prince of Orange.' - Wat nu aangaat deze subsidie, van een millioen pond per jaar was, naar wij gezien hebben, in de verste verte geen sprake. En uit het briefje van George III aan Pitt van 26 Mei 1787 (bij Stanhope, *Life of Pitt* I, Appendix, XXI) zou men waarlijk niet opmaken, dat de koning zooveel meer oranjegezind zou zijn geweest dan zijn ministerie.

1) Kalkreuth, b.v., de bevelhebber van het detachement dat na October '87 nog eenigen tijd bij Amsterdam achterbleef, en Massenbach, de bekende schrijver.
2) Lampsins aan Van Citters, bij Vreede III, 315; vgl. *Mémoires de Lafayette* II, 210 vv.
3) Prins Frederik August van Brunswijk, jonger broeder van den veldheer, correspondent van den amsterdamschen patriot Mandrillon.

als het zijn partij in de Republiek door vreemd geweld ten onder brengen liet. De fransche staatkunde was, na den vrede van Versailles, ten aanzien van Engeland in werkelijkheid aggressief gebleven, en deze haar richting had juist in het verbond met de onder patriotsche leiding gekomen Republiek haar wezenlijkste uitdrukking gevonden. Het opgeven van de Republiek beduidde een erkenning van minderheid.

Doch het zelfvertrouwen dat tot handhaving van eenmaal verworven voordeelen doet besluiten, was bij de regeering geheel gaan ontbreken. Men had inderdaad de noodige ruimte van geld niet, en men had reeds kennis gemaakt met de onbetoombare neiging van het publiek om van alles, wat ook, gebruik te maken ter verzwakking van het openbaar gezag. Geen twijfel of dezelfde Lafayette die wraak riep over de lafheid waarmede men de patriotten aan hun lot overliet, zou uit elken tegenspoed, bij een krachtiger partijkiezen ondervonden, nieuwe wapens hebben gesmeed tegen de regeering. Het ‘écrasez l'infame’ scheen een andere beteekenis te hebben erlangd; de ‘philosophes’ waren vergroeid tot venijnige politici.

Zoo ontbrak der regeering ook die wanhoopsmoed, welke soms heil verwacht van den oorlog als bliksemafleider. De groote onoprechtheid begint met Augustus, wanneer het bekend is dat Pruisen een leger verzamelt. Hetzelfde kamp van Givet dat men uit vrees voor Engeland niet formeeren durft, moet nog dienen om den koning van Pruisen terug te houden van plannen die hij aangekondigd heeft en reeds volvoert[1)]. IJdelheid zonder weerga; immers Pruisen wist reeds wat tusschen Pitt en Montmorin over Givet was voorgevallen, en een enkele spion was genoeg om Brunswijk zekerheid te geven dat in den ganschen omtrek dier fameuse plaats geen enkel soldaat aanwezig was buiten de gewone garnizoenen[2)].

Montmorin zond den patriotten een afschrift van zijn fraaien dreigbrief naar Berlijn, maar eischte tegelijk dat zij het den koning van Pruisen gemakkelijk zouden maken zijn ‘misstap’ te herstellen. Holland had zich nog steeds niet over een be-

1) Si le Roi de Prusse ne revient pas sur ce qu'il a fait, en révoquant les ordres qu'il a donnés pour la marche de ses troupes, le Roi non seulement fera effectuer le camp de Givet, mais même augmentera dans une proportion convenable le nombre de troupes qui doivent le composer.... *Le Roi de France n'abandonnera jamais la Hollande dans aucun état de cause, lorsqu'il sera question d'aggression étrangère* (ik cursiveer). - Montmorin aan Falciola, 3 Augustus 1787.

2) Brunswijk aan den koning, 9 Augustus 1787.

middeling van Pruisen uitgesproken; het moest die nu onverwijld aanvragen, waarna Frederik Willem II waarschijnlijk veel handelbaarder zou worden bevonden op het lastig stuk der satisfactie. In ieder geval, Frankrijk zou wel zorgen dat het niet tot een inval kwam. - Montmorin herhaalde den wensch, dat Pieter Paulus zou overkomen, met wien Rayneval de zaken bespreken wilde[1].

De massa der patriotten, ten wier genoegen de fransche beloften van hulp in de couranten naar behooren werden aangedikt, wilde echter van geen tegemoetkoming weten. Het zou immers zijn, of men den aanrukkenden vijand, die van zijn toerustingen geen geheim meer maakte, uit vrees te voet viel! Zoo iets behoefden zich de beschermelingen van een macht als Frankrijk niet te laten welgevallen. Men wilde ook geen bemiddeling van Pruisen verzoeken, omdat men dan zeker wist dat Engeland zich mede indringen zou, dat in de resolutiën der stadhouderlijke provinciën steeds naast Pruisen werd genoemd[2]. Feitelijk echter verwachtte de oranjepartij van deze bemiddeling niets, maar alles van den aanmarsch van het pruisische leger. Hadden de patriotten alle omstandigheden gekend en naar koele berekening gehandeld, zij hadden alles moeten doen om Pruisen te ontwapenen en te verhinderen dat het onwillens het werktuig werd der oranjepartij. Dit ware in Augustus '87 nog zeer wel mogelijk geweest, en de hertog van Brunswijk verbaasde zich dat het niet gebeurde[3].

Maar het was onmogelijk geworden door de opwinding waarin de patriotsche partij verkeerde. De trots der in Holland zegevierende burgerij was door den eisch om voldoening voor wat geen beleediging was geweest, diep gekrenkt. Een onbedrieglijk

1) Le Roi pense qu'il doit fournir au Roi de Prusse toutes les facilités possibles pour sortir du faux-pas dans lequel il s'est engagé.... Je suis d'avis que nos amis feroient une chose aussi utile que sage s'ils confioient à M. de Thulemeyer que la co-médiation du Roi de Prusse seroit très-agréable à leur Province; cette prévenance produiroit sûrement un bon effet à Berlin, et contribueroit probablement à faire modifier la demande de la satisfaction.... *Le Roi de son côté fera ce qui sera nécessaire pour préserver la province de Hollande d'une invasion* (ik cursiveer). - Montmorin aan Vérac, 6 Augustus 1787.

2) Zeeland had, als om de zaak nog meer te bederven, ook den Keizer genoemd. Friesland toonde zich het meest van buitenlandsche bemiddeling af keerig; ging men er toe over, dan moesten ook ‘anderen dan Frankrijk’ worden uitgenoodigd. - Gelderland en Utrecht noemden Frankrijk, Engeland en Pruisen. - Overijsel nam dezelfde resolutie als Holland, en noemde dus alleen Frankrijk. - Groningen liet niets van zich hooren. - *Jaarboeken* 1787, blzz. 1847, 1849, 2057, 2241, 4249.

3) Zie Gijsbert Karel IV, 48.

instinct zeide hun dat thans te bukken voor hen het begin van het einde zou zijn. Vooruit lag de weg, men had zich immers in den strijd begeven voor een doel, en men wilde het nader komen. Wilden de regenten den Prins niet schorsen en niet spoedig ernst maken met de zaak der volksvertegenwoordiging, men zou er hen toe dwingen. Al die plannen van wapenstilstand en bemiddeling miskenden het feit dat de bestaande verhouding voor geen der partijen aannemelijk was, te weinig aannemelijk om ook maar voorloopig te worden bestendigd. Nimmer hadden zich de democraten voorgesteld dat zij overwinnen zouden zonder strijd; welnu, zij wilden dien aanvangen.

Den 17den Juli had, op de provinciale vergadering van gewapende burgercorpsen te Leiden, het haagsche vrijcorps de verbanning van Willem V met zijn geheele gezin buiten de provincie Holland verlangd; ten eeuwigen dage moest hij zelf van al zijn eereambten vervallen worden verklaard, en de Prinses nimmer als gouvernante of een zijner zoons als opvolger worden toegelaten; de schade, in een burgeroorlog te lijden, moest op zijn bezittingen worden verhaald[1]. Den 4den Augustus werd deze eisch als 'declaratoir' der hollandsche vrijcorpsen bij de Staten ingediend, in den verzachten vorm van algeheele schorsing en uitbanning van Willem V, en van verbod aan de Prinses en hare kinderen, om de provincie te betreden 'geduurende deeze troubles.' Tegelijk werd verlangd dat de provincie in geduchten staat van tegenweer werd gebracht, en dat streng werd opgetreden tegen de vijanden van binnen, b.v. door rondgaande commissarissen met onbepaalde volmacht. De burgers zouden een observatieleger ter beschikking stellen, om 'door deszelfs wapenen der Staten besluiten te handhaven en kragt bij te zetten'[2]. Dit laatste was een denkbeeld van het delftsche vrijcorps, dat in zijn stad een remotie wenschte en zich te zwak voelde die zelf te bewerkstelligen. De vergadering te Leiden had er haar goedkeuring aan gehecht en aan de burgercommissie te Woerden gelast twee vliegende legertjes samen te stellen, een voor Zuid- en een voor Noord-Holland. De legertjes moesten van een grooten trein artillerie voorzien zijn. Dat voor Zuid-Holland kwam het eerst gereed, en trok den 17den Augustus, ruim 700 man sterk, van Woerden naar den kant van Voor-

1) *Jaarboeken* 1787, blz. 1793.
2) *Jaarboeken* 1787, blz. 3044 vv.

schoten[1]. Tegelijk verscheen (15 Augustus) in de patriotsche bladen een opmerkelijk stuk, ‘Circulaire Missive aan de geheele Natie.’ Men stond bloot, werd gezegd, aan een groot aristocratisch verraad; men trachtte de democraten bij den koning van Frankrijk te verderven. Het oogmerk met de bemiddeling was, een aristocratischen regeeringsvorm te vestigen met de Prinses als Gouvernante. Zoo zou men zich wel wreken op Willem V, maar het volk slechts ‘den blooten naam van invloed doen genieten’; na verloop van korten tijd zouden de regenten, steunende op een of andere groote buitenlandsche macht, zich wel van de geconstitueerden weten te ontdoen en weder alleen de baas zijn. Daartoe zou als artikel één door de bemiddelaars worden bepaald, dat de gewapende burgers zonder onderscheid naar hun woonplaatsen terug moesten keeren, en de troepen van den Prins naar de Generaliteit[2]. Men diende nu op zijn hoede te zijn, en allereerst den ambassadeur der verraders bij den franschen koning, Brantsen, te vervangen door een ambassadeur van het volk, te verkiezen op een algemeene vergadering van alle patriotsche corporaties in den lande. Het stuk candideert Capellen van de Marsch. Verder moest, met voorbijgang der niet meer vertrouwde Staatscommissie van Woerden, het militair opperbewind over Holland, Utrecht en Overijsel gelegd worden in handen van een driemanschap Heldewier-Vreede-Capellen van de Marsch; de laatste zou in functie treden zoodra hij uit Versailles terug was[3].

Onder zulke omstandigheden hadden de pensionarissen Montmorin's dépêche van den 6^{den} te beantwoorden. Paulus, schreef Vérac terug, achtte de reis onuitvoerbaar. De burgerijen immers waren zelf doende over het zenden van een vertegenwoordiger naar Parijs, en zouden het hem kwalijk nemen als hij zich

1) Zie voor de minder in het geheugen gebleven verrichtingen van het burgerlegertje in Noord-Holland de *Jaarboeken* van September 1787.

2) Men ziet dat de steller het zoo ver niet mis heeft: dit is inderdaad artikel één van het pruisische voorstel van 16 Juli, welks inhoud door Van Reede reeds in de Republiek bekend was gemaakt, nog eer hij den 7^{den} Augustus een letterlijke copie kan overzenden. Frankrijk had zich nog steeds niet beslist over deze zes punten uitgelaten, het kwam met geen uitgewerkt tegen-voorstel, en bepaalde er zich toe, in zijn verlegenheid, te zeggen dat het in het algemeen zich er wel mede vereenigen kon, zoo maar de koning zijn eisch om voldoening vallen liet of belangrijk verminderde. De vrees der patriotten dat de zes punten inderdaad grondslag van de bemiddeling zouden worden was dus zeer natuurlijk. De vijf eerste vindt men dezer dagen gepubliceerd in de *Rotterdamsche Courant* (zie *Jaarboeken* 1787, blz. 3116).

3) *Jaarboeken* 1787, blz. 2282 vv.

gebruiken liet in een onderhandeling die niet van te voren aan hun goedkeuring was onderworpen. Wat het uitnoodigen van Pruisen tot de bemiddeling betrof, dit zou alleen kunnen geschieden indien en nadat de troepenbeweging werd gestaakt. De burgerijen zouden anders niet te bewegen zijn; zij wilden van geen bemiddeling hooren[1].

Montmorin werd ongerust en wilde er een einde aan maken. Bij brief van den 20sten deelde hij Vérac mede dat over zijn post was beschikt, ten gunste van den graaf de St. Priest, gewezen gezant van Frankrijk bij de Porte. Hij kon de komst van zijn opvolger afwachten of niet, naar believen, maar moest in ieder geval Caillard achterlaten. De koning was ernstig ontevreden, heette het, over het onvoldoend bescheid op de dépêche van den 6den, en sloot nu zelf het antwoord in dat hij verlangde dat de Staten van Holland op de tweede memorie van Thulemeyer zouden geven. De koning durfde verzekeren dat Pruisen er genoegen mede zou nemen[2]. Verder moest de gezant ten duidelijkste aan de patriotten verklaren dat Frankrijk het niet voor de verdrijving van Willem V opnam[3].

Montmorin speelde hoog spel, want hij had geen tijd gehad het ontwerp-antwoord ter kennis te brengen van de pruisische regeering. Hij vermoedde dus maar dat deze er genoegen mede zou nemen, en wel op grond van het oordeel van Goltz[4].

Nauwelijks was de fransche koerier naar de Republiek ver-

1) Vérac 12 en 15 Augustus 1787.
2) Nous sommes persuadés que le Roi de Prusse s'en montrera satisfait. - Montmorin aan Vérac, 20 Augustus 1787.
3) Il est nécessaire que vous déclariez péremptoirement qu'il ne sauroit être question de l'expulsion de M. le Prince de Nassau, que le Roi n'appuiera point cette idée si elle est mise en avant, et que si l'on prétend en faire une condition de l'accommodement, S.M. sera forcée de se tenir à l'écart, et d'abandonner les patriotes à leurs propres moyens. L'addresse des corps francs rédigée à Leyde peut causer un mal irréparable, si elle est admise par les Etats. Empêchez qu'elle le soit. - Montmorin als boven.
4) Goltz was een man als Thulemeyer, geheel bij de jongste ontwikkeling der pruisische politiek ten achter. Intusschen ging men in den Haag op deze aanwijzing af. ‘Men meende in de toenmalige conjuncture van zaaken het schrijven van deezen Brief praeferent aan alle andere middelen te moeten houden omdat het concept daar van door den Heer Montmorin was overgezonden met verzeekering, dat hij daar over met de Pruissische Minister had gesprooken, die na lecture van dezelve had getemoigneerd, dat het afzenden van dezen Brief naar Berlin meer dan voldoende zou zijn, om den Koning te appaiseren.’ (De Gijselaar aan Dumont-Pigalle, 2 Maart 1791, bij Dumont-Pigalle, PPPP). - Dat het stuk aan Goltz voorgelezen is, wordt bevestigd door diens eigen dépêche van 23 Augustus in het archief te Berlijn.

trokken, of er kwam uit Pruisen een zeer hartig bescheid op Montmorin's dreigbrief van 3 Augustus. De troepen, heette het, zouden voortrukken tot de plaats van hun bestemming (het Kleefsche), en zich daar rustig ophouden zoo slechts de Staten van Holland voldoening gaven. Welke, zeide het antwoord niet, maar onverwijlde uitnoodiging der Prinses naar den Haag was het minste wat ooit was genoemd[1].

Montmorin had er van gemaakt, dat de Staten, hoewel de beleediging blijvende ontkennen, gaarne een stap zouden doen om den koning te overtuigen van hun verlangen om zijn genegenheid te behouden, en dus de Prinses zouden uitnoodigen haar reis naar den Haag te vervolgen, *zoodra dit plaats hebben kon zonder gevaar voor de openbare rust*; dat de Staten vertrouwden dat de Prinses, haar heilzaam oogmerk indachtig om mede te werken tot een bevrediging, geen bezwaar zou maken tegen dit uitstel harer reis. - Veel was het niet, en toch had het de grootste moeite in, het bij de Staten geconcludeerd te krijgen. Van Berckel en De Gijselaar namen wel op zich, het rapport van het groot-besogne naar den ontvangen wenk in te richten, maar voor het lot van dit rapport in de stemhebbende steden stelden zij zich geen borg: feitelijk waren het de burgerijen die er over hadden te beslissen[2].

Die van Amsterdam, bleek al spoedig, wilde van het voorgestelde antwoord niets weten. Zij wilde geen voorwaardelijke uitnoodiging gedaan hebben aan de Prinses, maar wel een of meer gevolmachtigde personen naar Berlijn zenden om den koning aan te toonen dat men nimmer de bedoeling had gehad de Prinses te beleedigen, en dat dit ook inderdaad niet was geschied[3]. Zoo stemden den 8sten September Haarlem, Delft, Amsterdam en Gouda tegen het rapport van het groot-besogne omdat het te veel; de Ridderschap, Brielle, Edam, Medemblik en Enkhuizen omdat het te weinig gaf. Met één stem meerderheid was dus het fransche ontwerp aangenomen. Delft was ditmaal bij de ultra-patriotten, omdat het den 21sten Augustus door het burgerlegertje geheel was gerevolutionneerd; elf personen waren uit de regeering gezet en door patriotsche burgers vervangen.

Het antwoord van Pruisen op de resolutie van 8 September

1) In de artikelen van 16 Juli.
2) Personne n'osera rien décider sans elles. - Vérac 28 Augustus 1787.
3) Resolutie der amsterdamsche vroedschap van 4 September 1787, bij Tollius III, 281.

kwam al zeer spoedig: den volgenden dag. De koning had reeds lang geleden aan zijn legercommandant opgedragen, met de Prinses overeen te komen waarin de voldoening het best zou bestaan. Zij maakte voor het verkeer met Brunswijk gebruik van de diensten van Gijsbert Karel van Hogendorp, en had bovendien een onderhoud met hem te Kleef, den 17^{den} Augustus. Brunswijk keurde haar eischen goed, die, omdat zij onder zijn oogen moesten komen, gematigd waren gehouden, maar, naar de bekende gezindheid der patriotten te rekenen, toch wel nimmer goedschiks zouden worden toegestaan. Onmiddellijk na het onderhoud met Brunswijk werden zij naar Berlijn gezonden, en van daar naar den koning, die voor korten tijd naar Silezië was gegaan.

De Prinses had zorg gedragen haar broeder niet weder van zich te vervreemden door te veel haar einddoel te laten uitkomen, zooals in het stuk van de vorige maand. Zij sloot zich geheel aan bij de uitlegging die van den aanvang af door Pruisen aan den eisch om voldoening was gegeven: désaveu voor de commissie van Woerden, en dadelijke uitnoodiging naar den Haag. Op deze wijze zou de koning met haar instemmen en toestaan dat aan de Staten van Holland een ultimatum werd gesteld, zoodra het pruisische leger tot den inval gereed was. Dan moest men verder zien; hoofdzaak was voorshands het verkrijgen van een ultimatum. Zij stelde zich dus voor, zeide zij, dat de Staten haar een brief van verontschuldiging schreven, en haar uitnoodigden alsnog naar den Haag te komen. Op straf voor de schuldigen zou zij niet aanhouden, immers de meest schuldigen zaten in de Staten van Holland zelf, en zij wist niet of het den koning wel behagen zou, hun verwijdering te eischen. Wèl mocht zij eischen dat aan de commissie van Woerden de supreme volmacht werd ontnomen, van welke zulk een gebruik was gemaakt. Verder zou zij, in haar antwoord op het eventueele bericht der Staten, haar voornemen te kennen geven om met de voornaamste leden der vergadering in onderhandeling te treden tot herstel van den vrede; een onderhandeling in verband met de bemiddeling der drie mogendheden, die ook Holland zich zou moeten laten welgevallen. Werden tot het voeren van besprekingen met haar bepaalde personen aangewezen, dan mocht zij verlangen dat het geen zoodanigen waren die onmiddellijk tot het stuiten van haar reis hadden medegewerkt[1)].

1) Bijlage VI, 17.

Intusschen werd alles wat er ten opzichte der Republiek voorviel met aandacht gadegeslagen door Engeland. Door Ewart en Harris goed onderricht, begreep de regeering van hoe groot gewicht het voornemen van Pruisen was, om zijn voldoening af te dwingen met de wapenen. Werd Pruisen niet door Frankrijk gestuit (en wat men uit Frankrijk vernam gaf geen reden dit te verwachten), dan was misschien een plotselinge omkeer in de Republiek nabij. Het was van het hoogste belang dat Engeland zich, vóór de slag toegebracht werd, goed verstond met Pruisen, dat wellicht in een positie zou komen waarin het op het lot van de Republiek overwegenden invloed uitoefenen kon. Nog altijd stond Engeland vrij ver van Pruisen af, en te Versailles paaide men zich met deze wetenschap[1]. Had Frankrijk maar de kracht gehad de ongelukkige zaak der voldoening uit de wereld te helpen, het zou zijn verhouding tot de Republiek volstrekt niet hebben behoeven op te geven om Pruisen. Zoodra dus Brunswijk aan den Rijn was verschenen, had Harris alle moeite gedaan zich met hem in betrekking te stellen. Hij was er vooral op uit dat Pruisen, zoo het tot geweld overging, gebruik maakte van engelsche hulp. Zou Engeland niet, op het beslissend oogenblik, drie of vier duizend man in den Briel werpen[2]? - Wilde Brunswijk hem, Harris, niet een onderhoud toestaan[3]? - De hertog was te zeer gewaarschuwd om tegen Engeland op zijn hoede te zijn, dan dat hij uit eigen beweging de samenwerking met die mogendheid bevorderde. Zelfs zag hij het eerst niet gaarne toen eind Augustus de engelsche generaal Fawcett verscheen, om in Duitschland vijf duizend man troepen over te nemen die door Engeland in geval van nood aan de Staten van Utrecht en Gelderland zouden worden geleend, of ook het pruisische leger zouden kunnen versterken indien het tot een openlijken oorlog kwam. Engeland wilde den hertog hierbij persoonlijk interesseeren en deed een bod naar zijn eigen brunswijksche troepen, maar dit sloeg hij plat af[4], en verwees Fawcett naar Engelands gewonen leverancier, den

1) Un concert entre les Cours de Londres et de Berlin n'existe pas encore.... Montmorin aan Vérac, 20 Augustus 1787.
2) Brunswijk aan den koning, 9 Augustus 1787 (voorstel, namens Harris overgebracht door generaal Dumoulin).
3) Quelque grand que puisse être le désir que j'ai d'entretenir M. Harris sur les objets qui intéressent la bonne cause, je crois être obligé de me priver de cette satisfaction dans ce moment, à cause de la sensation qu'une telle entrevue feroit dans la partie du public opposé à nos intérêts.... Brunswijk aan de Prinses, 25 Augustus 1787.
4) Il ne veut pas, dit-il, marchander ses sujets. - Gijsbert Karel IV, 67.

landgraaf van Hessen-Kassel, en naar den vorst van Waldeck, ‘die tot zijn laatsten boer zou verkoopen.’ - Doch Pruisen mocht uit al dezen aandrang ten minste zien dat het Engeland ernst was, iets voor de Republiek te doen.

De eerste mededeeling van Engeland te Berlijn was met het overleggen van Pruisen's artikelen voor de bemiddeling beantwoord. Engeland had zich wel gewacht er veel critiek op uit te oefenen, hoewel de artikelen haast uitsluitend negatief waren en voor een werkelijke beëindiging der geschillen veel te zwak. Doch nu Engeland zelf als medebemiddelaar door verscheiden provinciën was genoemd en door Frankrijk in die hoedanigheid schoorvoetend erkend, kon ook Engeland een voorstel aan Frankrijk doen en dit aan Pruisen mededeelen. In werkelijkheid was het, hoewel in den vorm een voorstel aan Frankrijk, als basis van verstandhouding tusschen Engeland en Pruisen bedoeld. Verklaarde Pruisen zich bereid op dezen grondslag met Engeland in de Republiek samen te werken, dan wilde omgekeerd Engeland de stellige belofte afleggen dat het Frankrijk bezighouden zou tot Brunswijks operatie was afgeloopen.

Het groote verschil tusschen het engelsche voorstel en het pruisische in het eerste artikel is, dat de vrijcorpsen niet alleen van de grens teruggeroepen, maar ook ontwapend zullen worden[1)]. Het artikel omtrent de vrijheid der drie provinciën om over de regeeringsreglementen met den Prins te handelen zonder inmenging van Holland is van het pruisische voorstel overgenomen. Maar dan komt het groote punt: herstel van den Prins in Holland *op den voet van* 1766. Het jaar van de Bijltjes en van de oranjesocieteiten.

Gaf Pruisen dit toe, dan maakte het zich tot den kampioen der oranjepartij. Engeland maakte de uitnoodiging zoo verlokkend mogelijk. Wilde Pruisen maar beloven niet af te wijken van de engelsche punten, en zijn leger op de been te houden tot de bemiddeling zou zijn geslaagd, dan zou Engeland bijdragen in de kosten. Werd het ernst, dan zou Engeland binnen de vier weken een aantal duitsche troepen in het veld brengen, het zou twee of drie duizend engelsche soldaten ontschepen in den Briel, en een eventueele troepenbeweging van Frankrijk beantwoorden met een geduchte wapening ter zee[2)].

Dit voorstel werd gedaan den 3^{den} September. Ook Hertzberg

1) Zie het engelsche voorstel als bijlage VI, 18.
2) Bijlage VI, 19.

had zich in de laatste dagen sterk doen gelden. Hij voerde thans een taal als de Prinses een maand geleden. Het liet zich aanzien, zeide hij, dat Brunswijk de Republiek zou moeten binnenrukken om de voldoening te verkrijgen. Maar dan had men tevens een gelegenheid die nooit terug zou keeren, om de oranjepartij de overwinning te bezorgen en de Republiek weder in betrekking te brengen tot Engeland. Alles was er aan gelegen dat Brunswijk snel handelde, zoodat de patriotten geen ernstigen tegenstand konden bieden; waren zij eenmaal verslagen, dan zou Frankrijk nimmer een oorlog voor hen over hebben, omdat het geheel met zijn binnenlandsche moeilijkheden vervuld was, geen geld had, en niets tot den oorlog in gereedheid had gebracht. Van den Keizer had men niets te vreezen: hij had door het naticnaal verzet in België en elders, en door den juist nu uitbrekenden Turkenoorlog, de handen vol. Engeland was in ernst en bood zoo goed als zijn alliantie aan, men moest van het oogenblik gebruik maken[1].

Het denkbeeld van bemiddeling kwam hierbij geheel buiten het gezicht te liggen, het zou geworden zijn een onverbloemde gewapende tusschenkomst. De koning was er in het minst niet toe te bewegen. De voldoening zeide hij, moest van de bemiddeling ten strengste gescheiden blijven; alleen de voldoening mocht men van Holland eischen, niet de aanneming der pruisische of der engelsche artikelen. Zoo bleef men tenminste op zuiver terrein; alles behalve de voldoening bleef in theorie aan de bemiddeling der mogendheden voorbehouden, en tot het aangaan van een formeel verbond met Engeland was dan geen noodzaak. Dat verbond kon noodig worden, maar de koning wilde zich nu nog de handen vrij houden[2]. - Hij keurde echter goed wat Brunswijk en de Prinses verzocht hadden: dat Thulemeyer thans zonder verwijl een ultimatum ontving, opdat het gunstige oogenblik niet geheel verloren zou gaan: immers de patriotten trachtten inundatiën te stellen, en het goede seizoen zou spoedig ten einde loopen. Den 4^{den} September werd

1) Hertzberg aan den koning, 27 Augustus en 1 September 1787.
2) J'enjoins à M. le Comte de Hertzberg une fois pour toutes de ne faire aucune mention des articles préliminaires conjointement avec la satisfaction, et je le lui défends une fois pour toutes, puisque je veux que la satisfaction soit et reste séparée de tout ce qui regarde les affaires du gouvernement de la République, lesquelles, aussi que l'acceptation des articles préliminaires, sont l'affaire de la médiation, si toutefois elle peut avoir lieu.... Quant à l'Angleterre, je ne vois pas encore la nécessité de s'allier avec elle dans les formes. - De koning aan Hertzberg, 3 September 1787.

het ultimatum van Berlijn verzonden; de duur van den bedenktijd was in blanco gelaten, en mocht door Brunswijk worden ingevuld. In overleg met de Prinses vulde hij dien in op vier dagen. Den 9den September had Thulemeyer het stuk in handen, en gaf het den Raadpensionaris over. Het stelde de eischen van verontschuldiging aan de Prinses, bestraffing, ten genoegen van de Prinses, van de personen over welke zij zich te beklagen had, intrekking der 'beleedigende en verkeerde' besluiten tot nu toe ten aanzien van de reis der Prinses genomen, en onverwijlde uitnoodiging van Haar Hoogheid naar den Haag[1]. - Daar het ten vorigen dagen aan Thulemeyer overhandigde antwoord deze eischen niet toestond, bleef dit geheel buiten beoordeeling en moest de beraadslaging opnieuw beginnen.

Onder welke vooruitzichten! Vérac was den 8sten vertrokken in zulk een haast, dat hij niet eenmaal het tegenbezoek van den voorzitter der Staten-Generaal had afgewacht. Voor het stellen der inundatiën, waartoe men een paar dagen geleden besloten had, waren een twaalf of veertien dagen noodig, en de waterstand was buitengemeen laag. De gansche verdediging was slechts berekend op een vijand als generaal Van der Hoop met het stadhouderlijk legertje, niet op 25.000 man pruisische troepen onder een geoefend veldheer. Men was in allerijl vier of vijf nieuwe corpsen gaan werven, maar geoefende soldaten vallen niet uit de lucht. Van Frankrijk had men niets gekregen dan goede woorden, en honderd vijftig kanonniers[2]. Den 10den September had men in den Haag bericht, dat de Porte aan Rusland den oorlog had verklaard, wat zooveel zeggen wilde als dat de Keizer niet beschikbaar was tegen Pruisen. De berichten van de grens lieten geen twijfel of de vijand was geheel gereed.

Wat zouden de Staten doen? Hun middelen waren al zeer beperkt; zij konden niet anders dan den koning van Frankrijk om 'dadelijke adsistentie' verzoeken (10 September), deze resolutie met een renbode naar Versailles zenden, en verder het ultimatum afslaan. Zij gunden het zich, dit te doen in hooghartigen vorm: de nota van 9 September werd niet in behandeling genomen, maar eenvoudig aan het vorige antwoord ver-

1) Tollius III, 268.

2) Die in Juli en Augustus, één voor één, quasi als deserteurs, in de Republiek gekomen waren, en thans te Utrecht lagen onder hun eigen officieren, de Bellonet en Bosquillon de Frescheville. Vérac had er om gevraagd den 7den Juli, en bij antwoord van den 14den waren zij toegestaan.

bleven, waarbij dan echter, naar het in de vorige week door Amsterdam uitgebracht advies, het aanbod werd gedaan, Hollands weigering te Berlijn te doen toelichten door twee gedeputeerden, die zouden vertrekken zoodra de koning te kennen gegeven had dat zij konden worden ontvangen[1)].

Men zou weerstand bieden, in de hoop dat Frankrijk zijn vergissing bemerken en zich haasten zou, de dikwijls herhaalde beloften van hulp gestand te doen Maar de stemming was toch zeer gedrukt: immers Frankrijk zelf had het antwoord van 8 September gedicteerd, onder verzekering dat het Pruisen voldoen zou. Frankrijk had zich of laten bedriegen, òf had zelf bedrogen. 'In het laatste geval,' zeide Zeeberg den 11^{den} in de Staten, 'is het proces voor ons verloren, met de kosten'[2)].

Den 13^{den} in den vroegen morgen overschreden de Pruisen de grens.

1) *Resolutiën Holland*, 12 September 1787.
2) Harris *Diaries* II, 331.

Zevende hoofdstuk.
De omwenteling.

Het pruisische leger was in drie divisiën verdeeld, die van Lottum, Gaudi en Knobelsdorf. Bij de laatste bevond zich de hertog. Zij rukte, 10.000 man sterk, van Zyfflich op naar Nijmegen, ging daar de Waal over, en had als eerste doel Gorkum. Een plaats, zeer geschikt om te verdedigen, maar waar - zooals overal - de inundatie nog niet gereed was toen de vijand verscheen. De stad had geschut genoeg maar geen kanonniers; er lag een samengeraapte, hoogst onordelijke bezetting van 500 gewapende burgers en 400 nog ongedresseerde recruten van een pas door Holland opgericht corps, en de bevelhebber was geheel onbekwaam. Het was Alexander van der Capellen, broeder van Capellen van de Marsch en gewezen kamerheer van Willem V, die hem in 1784 verplicht had te kiezen tusschen zijn familie en den dienst van het hof. Holland had het nijpendste gebrek aan patriotschgezinde officieren, en Capellen was luitenant geweest bij de gardes du corps. Een parademilitair dus, maar die zich niet liet voorstaan op militaire kundigheden welke hij niet bezat. Reeds in Juli hadden hem de Staten het bevel over den linkervleugel van het cordon op willen dringen, en nu was hij den 6^{den} September ongevraagd tot kolonel der cavalerie aangesteld, en den 11^{den} tegen wil en dank tot bevelhebber binnen Gorkum. Op de verzekering dat de stad ‘in een secure staat van defensie’ was en de dienst van het land zijn opoffering gebood, gehoorzaamde hij te onzaliger uur. Hij vond er de meest volstrekte wanorde, het vele geschut zonder oordeel geplant, en zonder goede bedekking, daar schanskorven en verder toebehooren ontbraken; nagenoeg niemand in staat het te bedienen, weinig water in de

grachten, en alle toegangswegen droog. Den 15den rapporteerde hij aan de commissie te Woerden, dat hij een aanval af zou wachten, maar alle verantwoordelijkheid voor een overgave van zich wees[1]. - Gorkums val zou Dordrecht en Rotterdam met zekerheid overleveren, en den vijand in den Haag brengen.

Deze beweging tegen het zuiderdeel der provincie werd ondersteund door de tweede divisie, die van Gaudi (7000 man), welke, van Duiven opgerukt, zich te Arnhem in tweeën verdeelde. De eene helft volgde den betuwschen, de andere den veluwschen Rijnoever. Het voorloopig doel was de doorbreking van het cordon bij Nieuwpoort-Schoonhoven. Onderweg zou de divisie stuiten op de stelling Vianen-Vreeswijk-Jutphaas, waarin zich een kleine duizend man bevonden, 400 te Vianen en 600 te Vreeswijk en Jutphaas, en die men bezig was door inundatiën te dekken. Juist had men arbeiders uitgezonden om den dijk tusschen Kuilenburg en Vianen door te steken, en de sluis bij Vreeswijk stond open. Een gewapende uitlegger sloot hier de rivier af.

De divisie Lottum, de minst talrijke van de drie, trok eveneens van Duiven op Arnhem, met order om vandaar over Barneveld en Amersfoort naar het Gooi te gaan. Bij deze divisie was de meeste ruiterij ingedeeld, die in een omgeving als die van Gorkum of Schoonhoven van weinig nut zou zijn geweest.

De hoofdaanval was dus gericht op het zuiden der provincie. Dit was goed gezien: het gold, van de verzamelplaatsen bij Kleef en Emmerik uit, in den kortst mogelijken tijd den Haag te bedreigen, want om een andere resolutie in zake de voldoening was het te doen. Dit vergete men nimmer. Brunswijk had niet in last de patriotsche partij ten onder te brengen, maar den koning voldoening te verschaffen van de Staten van Holland voor een bepaald feit. Dit was de reden waarom Utrecht werd voorbijgegaan: als de bezetting den marsch maar niet belemmerde, had men geen voorwendsel hoegenaamd, de stad aan te vallen[2].

1) Ondaatje's *Bijdragen* I, 76.

2) Tegen alle evidentie in beweert tot tweemalen toe generaal Knoop, dat een aanval op Utrecht natuurlijk wèl in het pruisische krijgsplan gelegen heeft (*Gids* 1876, II, blzz. 264 en 457). De generaal kan zich niet voorstellen dat men een zoo zwaar bezette stad in zijn rug zou hebben gelaten. Het was echter Brunswijk uitdrukkelijk verboden om Utrecht aan te vallen, en uit de door generaal Knoop medegedeelde bevelen aan de divisie-commandanten, en de door de divisiën naar die bevelen getrouw gevolgde marschrouten, blijkt immers duidelijk dat van een marsch tegen Utrecht geen sprake is geweest.

Utrecht nu was het hoofdpunt der patriotsche verdediging, die immers tegen het stadhouderlijk leger was gericht geweest, en niet tegen een, uitsluitend Holland geldenden, aanval van Pruisen. Deze omstandigheid was thans den aanvaller van onmetelijk voordeel. De patriotten hadden geen geregelde troepen meer van eenige waarde, buiten het legioen van Salm en de afdeeling fransche kannonniers. Beide lagen te Utrecht; de andere 'geregelde' troepen[1] waren volstrekt gedesorganiseerd, hadden sedert de groote desertie van Juni een samengeraapt kader en officierscorps, en hebben nergens stand gehouden. Zoo kwam de verdediging der hollandsche grens haast enkel aan op de half gewapende, half gedresseerde recruten van eenige corpsen die nog in staat van wording verkeerden[2], en op een burgerkrijgsmacht[3], die nimmer iets wezenlijks had verricht dan democratische politiek te drijven en prinsgezinde boeren schrik aan te jagen.

De Rijngraaf, bevelhebber binnen Utrecht, kwam voor een moeilijke keus. De val van deze stad had een nog grooter moreele dan militaire beteekenis. Zij was het Mekka der democratie. Ontruimde hij haar, de Stadhouder trok er zegevierend binnen, en zijn, 's Rijngraafs crediet, was bij de democraten waarschijnlijk verspeeld. Bleef hij er liggen, dan werd hij van Holland afgesneden, en was deze provincie van de hulp van het beste deel harer schamele krijgsmacht verstoken. Hij zou de Pruisen op de twee flanken en weldra in den rug krijgen; vóór zich hield hij, als immer, het stadhouderlijk leger. En wat bovenal van gewicht was, de gemeenschap met Amsterdam zou zijn verbroken. De patriotten konden op de gegevens waarover zij beschikten wel geen ander plan maken, dan zich naar Amsterdam terug te trekken en dit te houden tot er fransche hulp kwam. Frankrijk had hun het door Pruisen verworpen antwoord op Thulemeyer's tweede memorie voorgezegd; Frankrijk was toch wel gedwongen te handelen nu dit antwoord met een inval werd bestraft. Een fransch corps nu kon, van Givet opgebroken, veel eerder de Veluwe bereiken en Amsterdam ontzetten, dan zich over de breede stroomen heen in het waarschijnlijk reeds door de Pruisen ingenomen Zuid-Holland werpen.

1) Hun opsomming bij Ondaatje I, 53.
2) Opsomming bij Ondaatje I, 54-55.
3) Een nauwkeurige opgaaf van het aantal buiten Utrecht in linie beschikbare gewapende burgers is mij nergens voorgekomen.

Bij instinct zagen de patriotten in den ganschen lande op Amsterdam als op hun bolwerk, en begaven zich in grooten getale daarheen.

Ook de Rijngraaf wilde daarheen, omdat het duidelijk was dat men nergens beter dan daar het fransche leger af kon wachten. Hij hield op die wijze ook beter troeven in de hand voor later. Hij wilde niet binnen Utrecht worden opgesloten, omdat hij vreesde het niet te kunnen houden tot de Franschen er waren, en als zij kwamen, wilde hij niet verslagen zijn. Hij was van het pruisische krijgsplan iets te weten gekomen, namelijk dat tegelijk tegen Gorkum, tegen de Vaart en tegen de Vecht zou worden geageerd. Gelukte de Pruisen hun opzet, dan lagen door Gorkums val Zuid-Holland, en, door het overtrekken van de Vaart en de Vecht, tegelijkertijd de stelling bij Woerden en de stad Utrecht bloot, want naar de zijde van Holland was Utrecht niet versterkt. Hij wilde naar de veiligste positie terugwijken, en zich vrij houden voor een mogelijke definitieve schikking van zaken door de mogendheden. Vooral ook tegenover de fransche regeering wilde hij blijven verschijnen als het hoofd der niet overwonnen hollandsche democratie, al mochten dan de pensionarissen gevallen zijn als de slachtoffers van een haagsch oproer, of in capitulatie zijn gekomen bij de zegevierende Pruisen.

Ongetwijfeld heeft hij in de eerste plaats aan zichzelf gedacht, en in zooverre de zaak die hij heette te dienen, verraden, maar opzettelijk voor den Stadhouder gewerkt heeft hij volstrekt niet. In Augustus had men hem van die zijde aangehaald, misschien meest om hem in opspraak te brengen bij de patriotsche burgerij, en op die wijze het uiteenvallen der tegenpartij te verhaasten. Men gebruikte daartoe een kolonel van de cavalerie der gewezen hessische brigade[1], graaf Kahlenberg. Den 19^{den} Augustus en kort daarop nog eens trad deze onder den rook van Utrecht met den Rijngraaf in gesprek. Later heeft een woord de ronde gedaan, dat Salm bij deze gelegenheid zou hebben gebezigd: ‘ik ben niet zóó op citroenen verlekkerd, of ik houû ook wel van appeltjes van oranje’[2]. Het is niet geheel te ontwarren wat bij deze ontmoetingen verhandeld is; wij kunnen enkel de voorstellingen mededeelen die elk van beide partijen

1) Hiervóór II, 19 noot.
2) Je n'ai pas tellement le goût du citron, que je ne m'accommode très bien aussi de l'orange. - Caillard 362.

goed gevonden heeft er van te geven. ‘Kahlenberg,’ schrijft de Prinses den 21sten Augustus aan Brunswijk, ‘heeft zijn ontmoeting met den Rijngraaf gehad, die, na eerst hèm te hebben willen omkoopen, te kennen heeft gegeven dat hij wel voor ons te winnen zou zijn, maar zeer in het vage; Kahlenberg hoopt meer van hem te zullen hooren bij een tweede ontmoeting, die afgesproken is’[1]. Kort daarna heeft de Prinses aan Gijsbert Karel medegedeeld, dat de onderhandeling eigenlijk van den hertog uitging[2], die er zeer geheim mede was; dat de Rijngraaf achthonderdduizend gulden en een rang in het pruisische leger had gevraagd, maar tegelijk weer van iets gansch anders had gesproken dan van een ordinair verraad. Hij kon den Prins volkomen doen herstellen, zeide hij, door de democraten, zoo de Prins hun de aristocraten opofferde. ‘Ik vind niet dat de Rijngraaf zooveel geld waard is,’ voegde de Prinses er bij, ‘en als hij door Pruisen aangenomen wordt zal hij te Berlijn nog maar tegen ons kabaleeren’[3]. - Van zijn kant heeft steeds de Rijngraaf beweerd dat hem door Kahlenberg achthonderdduizend gulden waren aangeboden zoo hij den verrader spelen wilde, dat hij dit had afgeslagen en Kahlenberg alleen nogmaals had ontmoet om hem uit te hooren, gelijk hij dan ook van hem Brunswijks plan van aanval was te weten gekomen. Dat hij den Prins aanbiedingen had laten doen heeft de Rijngraaf erkend; het was, zeide hij, om hem in het denkbeeld te houden dat hij de Pruisen niet noodig had voor zijn herstel, want men wist dat hij met het vooruitzicht van den pruisischen inval niet was ingenomen[4]. Salm heeft ook beweerd dat hij uit eigen beweging

1) Le Comte de Callenberg a eu son entrevue. Le Rhingrave est venu hors des postes armés; il paroit qu'il a voulu tenter M. de Callenberg de se jetter de son côté par des offres séduisantes; ensuite il a donné à entendre qu'il y auroit moyen de le gagner, mais cela s'est borné à quelques propros assez vagues, qu'il a chargé cependant Callenberg de nous rendre; ce dernier se flatte dans une seconde entrevue d'opérer davantage et même de le mener à se déclarer sur ce qu'on pourroit en attendre. Je crois qu'il pourroit en faire l'essai. - De Prinses aan Brunswijk, 21 Augustus 1787.
2) Hiermede klopt uitstekend dat Kahlenberg na afloop van den veldtocht door den koning van Pruisen is beloond. Hij is de eenige niet-pruisische officier die op de lijst - bij Pfau 306 - voorkomt, en zijn gratificatie, (2000 Thaler) wordt slechts door die van de hoofdofficieren (Knobelsdorf, Lottum, Romberg, Kalkreuth en Eben) overtroffen.
3) Gijsbert Karel II, 220-221.
4) Zoo deelde de Rijngraaf zelf het in September 1787 mondeling aan den majoor van zijn legioen Matthias mede (memorie van Matthias aan Dumont-Pigalle van 22 Maart 1788), en Salms vertrouwde secretaris Cappes herhaalde den 14den April daaraanvolgende in een brief aan Dumont-Pigalle deze voorstelling.

den gouverneur en president-burgemeester van Utrecht, Eyck, van alles kennis had gegeven. Op dit punt logenstraffen de van Eyck herkomstige berichten hem volkomen[1]. Een ander maal heeft Salm weer verzekerd dat Kahlenberg eigenlijk kwam om hem op te lichten, en dat hij hier alleen door tegenwoordigheid van geest aan ontsnapt was. Van oplichting gesproken, uit een onderschepten brief van een zijner spionnen staat vast dat Salm lieden betaalde om den Prins in handen te krijgen, zijn correspondent maakt er van: *levend of dood*[2].

Wat er van deze duistere zaak zij, zóóveel is zeker dat vóór het eind van Augustus de Rijngraaf haar als afgesprongen heeft moeten beschouwen. Intusschen wist hij nu dat Utrecht aan alle zijden door vijanden zou worden omringd, al zou het dan niet bepaald worden aangevallen[3]. Van toen af stond het bij hem vast dat de stad moest worden verlaten, en dat er geen hoop was dan in den onmiddellijken opmarsch van een fransch leger[4]. Toen nu den 13^{den} en den 14^{den} September de berichten van den marsch der Pruisen te Utrecht ontvangen werden, begaf hij zich des avonds van den tweeden dag naar Woerden, eerst nog den gouverneur Eyck (een zeer onbeholpen gouverneur, die hem geheel niet aan kon) met groote woorden geruststellende[5].

Te Woerden hield hij de commissie voor, dat de aanval Holland gold, en dat, zoo men den overtocht van de Pruisen over de Vecht niet beletten kon, waaraan geen twijfel was, het garnizoen van Utrecht gevaar liep òf krijgsgevangen gemaakt, òf afgesneden te worden. Ook de commissie was ten uiterste ver-

1) Bijlage VII, 3.

2) De brief werd door Brunswijk den 3^{den} September opgezonden naar Berlijn. De schrijver, zekere St. Aubin, werd te Amersfoort gegrepen en bleek een vrij miserabel sujet te zijn, en ook zonder de middelen om de aangekondigde oplichting uit te voeren. ‘C'est un malheureux qui n'a pas de liaisons fort intéressantes, mais dont les aveus peuvent servir à rendre le parti patriotique encore plus méprisable.’ (Gijsbert Karel IV, 71).

3) Le Rhingrave tira de Calenberg la confirmation d'une vérité qui étoit d'ailleurs facile à deviner: c'est à dire, que le Prince de Brunswick laisseroit là Utrecht, pour entrer par le Vaart et par le Goiland en Hollande qui étoit sans défense, pour réduire à la fin cette place á la nécessité de se rendre à discrétion et sans coup férir. - Uit 's Rijngraafs antwoorden aan Dumont-Pigalle.

4) Zie zijn brief van 1 September aan Bourgoing (bijlage VII, 1). - De zoogenaamde brief van den Rijngraaf aan de commissie van Woerden van 16 Augustus echter (*Jaarboeken* 1787, blz. 4142), waaraan generaal Knoop nog waarde hecht (*Gids* 1876 II, 456), is ongetwijfeld een verdicht stuk (zie *Jaarboeken* 1787, blz 5534).

5) Bijlage VII, 3.

slagen en machtigde hem, om ‘zo dra zulks na zijn oordeel de hoogste nood vorderen mogt,’ met de manschappen onder zijn commando de stad te verlaten en zich te begeven ‘naar de Provincie Holland, op en in alle zodanige plaatsen als gemelden Rhijngraaf ter beveiliging derzelve Provincie zoude nodig oordeelen.’ Maar aan deze machtiging had hij nog niet genoeg; immers de regeering der stad zou hem op een ongelegen oogenblik ter verantwoording kunnen roepen en het bewijs vorderen dat de nood werkelijk op het hoogst was. Daarom verlangde en verkreeg hij nog een ongedagteekend bevel om Utrecht te ontruimen op staanden voet, ‘welke ordre niet moest strekken tot instructie voor den Rhijngrave, maar alleen om aan de Gedeputeerde Staten en de Regeering van Utrecht te vertoonen in geval hij oordeelde dat de hoogste nood daar was, ten einde dus bij de gemelde Gedeputeerde Staten en Regeering zig te kunnen dekken’[1]. Den volgenden ochtend was hij met deze bevelschriften in zijn zak te Utrecht terug, met het voornemen, dat hij der commissie niet had medegedeeld, van er den eigen avond gebruik van te maken. Hij nam juist eenige van zijn vertrouwde officieren in het geheim, toen hij door de commissie naar Woerden terug werd ontboden. Bourgoing was daar aangekomen met een belangrijk bericht, dat op het plan der verdediging van invloed zou kunnen zijn. Ook de commandant der fransche kanonniers, de Bellonet, was ter conferentie ontboden; daar hij evenwel juist naar Vianen was om de inundatiën te inspecteeren, kwam hij eerst veel later dan de Rijngraaf te Woerden aan.

De fransche zaakgelastigde, Caillard, had den 9^{den} in allerijl bericht van het pruisisch ultimatum naar Versailles gezonden. Men was er buitengemeen van ontsteld: Thulemeyer had nog aan Goltz geschreven dat hij met het antwoord dat men op de tweede memorie geven ging, niet ontevreden was[2]. Het besef dat Frankrijk, zoo het werkeloos bleef, binnen enkele dagen een geweldigde zedelijke nederlaag moest hebben geleden, werd een oogenblik alle overwegingen te machtig. ‘De Staten,’ berichtte Montmorin den 12^{den} aan Caillard en Bourgoing, ‘hebben gedaan wat zij konden.’ De koning verzocht opgaaf, welke hulp zij zouden wenschen. Tegelijk werd aan Engeland medegedeeld, dat men zich genoodzaakt zou zien. Holland daadwerkelijk hulp

1) Verantwoording der commissie, bij Ondaatje I, 6.
2) Rayneval aan Bourgoing, 12 September 1787.

te verleenen als de Pruisen het grondgebied der Republiek betraden, en werd de buitengewone gezant, baron von Groschlag, dien Frankrijk naar het hof van Berlijn gezonden had om het antwoord der Staten van Holland op de tweede memorie goed te pleiten, teruggeroepen.

Bourgoing had het bericht in den nacht van 14 op 15 September ontvangen en reed er spoorslags mee naar Woerden. Wat kon men doen? Alleen Amsterdam was nog ernstig te verdedigen, hierover werd men het spoedig eens. De Rijngraaf zeide dat hij Utrecht geen drie dagen zou kunnen houden; Bellonet meende van tien of twaalf dagen, maar de verzekering dat er voor niet meer dan drie dagen levensmiddelen waren moest hij voor rekening van den Rijngraaf laten, daar hij van dit punt niet op de hoogte was. Er werd dus tot de ontruiming van Utrecht zoo goed als besloten[1)], en de commissie van Woerden nam zich voor in ieder geval den volgenden ochtend naar Amsterdam te vertrekken[2)]. Tegen het advies van Bellonet, die alle krachten op de Lek had willen vereenigen om daar den vijand tegen te houden[3)], trok de commissie nog den 15^{den}, op die van Gorkum na, alle bezettingen bezuiden Woerden tot zich. Hetzelfde deed de Rijngraaf des avonds met de onder zijn bevel geplaatste troepen aan de Vaart, zoodat de Pruisen de stellingen Vianen-Vreeswijk en Nieuwpoort-Schoonhoven ontruimd vonden toen zij er voor kwamen, en hun de oranjevlag van de torens tegenwoei. Men liet dus de beide zuidelijke divisiën vrij spel, en wilde alleen die van Lottum tegenhouden, waartoe de posten in het Gooi, te Nieuwersluis enz. bezet zouden blijven. Volgens de stellige verzekering van de leden der commissie had het daarbij dan in hun bedoeling gelegen, dat de Rijngraaf te Utrecht blijven zou tot het gevaar van afsnijding zich werkelijk voordeed.

Met allen spoed, besloot men te Woerden, zou een Fransch leger van 25 à 30.000 man van Givet naar Eindhoven moeten oprukken, om daar naar bevind van zaken te handelen. Tegelijk moesten 5000 man worden ingescheept te Duinkerken[4)].

Intusschen waren tijdens de afwezigheid van den Rijngraaf te Utrecht zulke onrustbarende berichten van de nadering der Pruisen ontvangen, dat Eyck er vergadering van Gedeputeerden over

1) ‘A peu près définitivement’ (bijlage VII, 2). - Dat hij het nog denzelfden avond wilde ontruimen verzweeg de Rijngraaf echter.
2) Ondaatje I, 37.
3) Bellonet aan Dumont-Pigalle (diens verzameling, TTTT).
4) Bijlage VII, 2.

belegde. Het heette dat de Pruisen met 6000 man zouden aanvallen op Gorkum, met 5000 op Vianen, met 9000 op Utrecht. De beide eerste afdeelingen zouden reeds te Tiel en te Kuilenburg gezien zijn; de derde naderde het kamp van Zeist, en zou, met het prinseleger vereenigd 18.000 man sterk, in den ochtend van den 16^{den} op Utrecht aanvallen[1]. Men verwachtte dat de stelling aan de Vaart het niet houden zou, en vreesde dus dat men ook de tweede divisie weldra in den rug zou hebben. De tweede in het bevel te Utrecht, generaal Van der Borch, en de fransche artillerie-officieren de Frescheville, Prévôt en de Fresne, zeiden dat de verdedigingsmiddelen niet op zulk een overmachtigen aanval berekend waren, en dat de inundatie niet ver genoeg gevorderd was om eenig beletsel voor den vijand op te leveren[2]. De regeering vleide zich nog met de hoop dat de Rijngraaf, die nog den vorigen dag gepraald had als gewoonlijk, aan geen overgave zou denken. Men hield dus de jobstijdingen zooveel mogelijk geheim en wachtte. Doch nauwelijks was Salm in de stad terug, of hij deed zijn legioen aantreden op het St. Jans Kerkhof, en gaf aan de 'op hem staroogende' Gedeputeerden het bevel tot ontruiming te lezen. Zij wierpen tegen dat zij hem van den eed, aan de provincie gedaan, geenszins ontsloegen; dat zij tenminste het door hen betaalde regiment-Van der Borch bebouden wilden, en zoo meer, doch de Rijngraaf stond op en liet hen praten.

Er lagen in de stad zeven duizend man, waarvan slechts de kleinste helft door Holland werd betaald. Verder waren er troepen van de (revolutionnaire) provincie Utrecht (het nieuw geworven regiment-Van der Borch); troepen van de stad Amsterdam; gewapende burgers uit Holland, Overijsel en Gelderland, en eindelijk de utrechtsche schutterij[3]. De hollandsche troepen hadden de bevelen der commissie op te volgen; die onder Van der Borch stoorden zich niet aan hun betaalsheeren; zouden de burgers stand houden? Te midden van een onbeschrijflijke ver-

1) Zoo werd inderdaad ten onrechte uit Arnhem en van elders bericht. - Afschrift dezer berichten bij Dumont-Pigalle, TTTT. - In werkelijkheid was op den avond van den 14^{den} de divisie Knobelsdorf bij Doodewaard, het gros van Gaudi nog bij Oosterbeek, zijn voorhoede aan de Grebbe en een kleine ruiterbende te Kuilenburg; Lottum was op eenigen afstand van Arnhem; vooruitgezonden troepen naderden Barneveld.
2) Bijlage VII, 3.
3) Zie de staten achter bijlage VII, 3. - De fransche kanonniers (150 man) komen daar niet onder het totaal voor, hoewel zij in de stad lagen.

warring werden zij voor de keus gesteld. Na het scheiden der vergadering van Gedeputeerden was eerst vroedschap belegd, maar de vroedschap liet alles over aan de burgercollegiën zelve. Intusschen liet de Rijngraaf omroepen, dat ieder gewapende vóór des nachts drie uren de stad te ruimen had zoo hem zijn leven lief was. Een aantal mannen lagen reeds te bed en werden opgeklopt. Radeloos wierpen zij hun geweren in het water en vluchtten, in een algemeene paniek. Die het langst tegenstrevig bleven waren de utrechtsche schutters; zij liepen te hoop voor het stadhuis en voeren uit tegen de leden van de vroedschap die de trap afkwamen; vooral op Eyck hadden zij het gemunt. Met de belofte van hen eerstdaags met een fransch leger te zullen verlossen, ''t welk nog zommigen van de radelooze menigte geloofden'[1], maakte hij zich vrij. De Rijngraaf intusschen gunde zich niet eens den tijd om al het geschut behoorlijk te doen vernagelen, of de munitie mede te nemen. In wilde vlucht verliet ten slotte iedereen de stad, zonder dat een rendez-vous aangegeven was. De een ging den ander na, en de Rijngraaf was naar Amsterdam. Des ochtends om halfzes verlieten de laatste troepen de stad.

Intusschen steeg uit de achterbuurten het oranjeboven op, en was er alle kans dat het grauw tot plundering zou overslaan. De stad werd hiervoor bewaard door de onmiddellijke nadering van het stadhouderlijk leger, dat immers op zeer korten afstand lag en spoedig van den uittocht vernam. Om zeven uur al rukte een eerste detachement binnen, en eerlang marcheerde het gansche legertje. De vluchtelingen werden nog eenigen tijd nagezet, maar niet achterhaald. De kerken weergalmden; het was van den Heer geschied. Maandags den 17^{den} kwamen de Prins en de Staten. Zij vonden de afgezette regenten reeds weder op het stadhuis, die zich den vorigen dag onmiddellijk vereenigd en de zorg voor de publieke rust op zich genomen hadden.

De Pruisen waren intusschen gestadig voortgerukt. De marsch der divisie-von Gaudi leverde nauwelijks iets bijzonders meer op, daar zij geen vijand meer op haar weg vond. Onderweg leek het hun, dat zij aan een bestorming der stelling Vreeswijk-Vianen een zware dagtaak zouden hebben gehad; de in den steek gelaten inundaties belemmerden hun marsch nog aanmerkelijk. Zij vonden de stelling nog vol munitie en niet vernageld

1) *Jaarboeken* 1787, blz. 4887.

geschut. De uitlegger was op het droge geraakt, maar nog bemand en moest met wapengeweld worden veroverd.

Gorkum werd den 17den 's ochtends vroeg opgeëischt door de divisie-Knobelsdorf. De onwetende bezetting loste een geweerschot op den parlementair. Na het elfde vuur der pruisische batterij werd de witte vlag geheschen; de vesting had één stuk afgevuurd! Capellen werd met de gansche bezetting krijgsgevangen; een detachement rotterdamsche auxiliairen ontkwam het te scheep naar Dordt[1]. Capellen werd naar Wezel gevoerd en daar, door wiens schuld schijnt niet helder, zeer hard behandeld, zoodat hij ziek werd en in December aan de gevolgen overleed. Schandelijke tooneelen hadden, bij het vervoer der gevangen gorkumsche bezetting naar Wezel, te Utrecht plaats. Doornat en hongerig liet men hen twee dagen lang op de blauwe zerken in de Buurkerk liggen; welgekleede lieden kwamen naar hen kijken 'en diverteerden zich zeer, eveneens of zij in de Comedie of Paardespel waren'; het canaille ranselde en bespoog hen ongestraft op straat. Te Arnhem (waar de patriotten nimmer den meester hadden gespeeld) was de behandeling veel menschelijker. Te Wezel werden zij hondsch behandeld, en onophoudelijk geprest om bij de Pruisen dienst te nemen, wat door een honderdtal hunner is gedaan[2].

Na de inneming van Gorkum vereenigden zich de divisiën Knobelsdorf en Gaudi op Nieuwpoort-Schoonhoven, welke stelling zij verlaten vonden. De weg naar den Haag lag voor hen open.

Zij hebben den marsch niet behoeven te doen: den 19den, in den vroegen morgen, ontving Brunswijk te Schoonhoven graaf Wassenaer-Twickel en Mr. Adriaan Jacob van der Does, vroedschap van Gouda, die hem kwamen berichten dat het in den Haag oranjeboven was geworden. Ook Willem V kwam dien ochtend te Schoonhoven aan; hij had zich nog slechts op te maken tot zijn triomfantelijken terugkeer.

1) 'Ik heb naderhand een dier vrijwilligers, welke zich niet ingescheept maar te voet de vlugt naar Dordrecht genomen had, hooren zeggen: "ik had altijd gedagt dat Gorinchem vijf uren gaans van Dordrecht af was, doch ik heb het met die bij mij waren, in drie uren geloopen toen de Pruisen ons agter na waren."' - *Aanteekeningen van een aanzienlijk rotterdamsch burger over de gebeurtenissen tijdens zijn leven*, ms. gemeente-archief Rotterdam.

2) Verhaal van Willem Bos uit Dordrecht, bij Dumont-Pigalle, WWWW. - Een onopgesmukt verhaal dat alle kenmerken van waarheid draagt. Uit het slot blijkt nog de schandelijke vervolging waaraan de arme lieden na hun terugkeer in December bloot stonden van de zijde van het gemeen, zoodat menigeen wel haast gedwongen werd, uit te wijken.

Toen de commissie van Woerden den 14den plan begon te maken naar Amsterdam te wijken, had zij Van Foreest naar den Haag gezonden, om de driemannen te waarschuwen dat nu ook de Staten naar Amsterdam moesten worden verlegd. In den ochtend van den 15den werd daartoe, in een vergadering van de meerderheid, besloten; de pensionarissen en andere leiders vertrokken elk naar hun stad, om den noodigen last te halen, zoodat des Zondags in een buitengewone vergadering het officieele besluit vallen kon. Zoodra werd niet bekend dat de Staten naar Amsterdam zouden worden verlegd, of een groot aantal haagsche patriotten namen de vlucht.

Des Zondags waren Dordrecht, Amsterdam, Rotterdam en Schoonhoven reeds niet meer in den Haag vertegenwoordigd[1]. Amsterdam had schriftelijk het voorstel tot verlegging ingezonden, dat van uit Dordrecht schriftelijk werd ondersteund. Van de driemannen was niemand aanwezig: van Haarlem was er wel een deputatie, maar zonder Zeeberg[2]. Hoe hebben zij kunnen meenen dat zij na de afspraak van den vorigen dag ontslagen waren van de moeite om het voorstel er persoonlijk door te halen? Zij moeten zijn weggebleven uit laffe vrees. Dit is zeker dat hun afwezigheid een slechten indruk maakte. Het bericht van de ontruiming van Utrecht deed de rest, daar het Gouda zóózeer een schrik op het lijf joeg, dat het de verlegging niet meer aandurfde. De pensionaris, Van Wijn, nam dien Zondag zijn draai.

Te Delft was juist een daad van geweld gepleegd, die de oppositie in de Staten gelegen kwam. Den 12den September had het delftsche vrijcorps de oranjeklanten met weerwraak gedreigd, zoo de Pruisen Holland aanvielen; den 15den waren inderdaad negen aanzienlijke ingezetenen in hechtenis genomen, waaronder vier afgezette regenten en de secretaris der stad. ‘Deze gearresteerde persoonen,’ snoefde het vrijcorps, ‘zal ons genootschap met zich tegen den Vijand aanvoeren, hen aan het heetste vuur blootstellen, en in gevalle de goede partij moest bukken, hen de eerste slagtoffers der nederlaag doen worden’[3]. Men had niet den minsten waarborg, zeide de Ridderschap, dat men te Amsterdam tegen zulke aanslagen zou gevrijwaard zijn. Het was

1) Rotterdam beklaagde zich den 17den, dat het geen oproeping tot de vergadering van Zondag ontvangen had. - *Resolutiën Holland*, blz. 5843.
2) Harris' *Diaries* II, 335.
3) *Jaarboeken* 1787, blz. 4401.

juist de nog patriot heetende Wassenaer-Starrenburg (in Augustus had hij persoonlijk overlast geleden van het vliegend legertje) die van het delftsche voorval den meesten ophef maakte. Ook hij nam dezen Zondag zijn draai[1]. Van Wijn sprak minder openhartig: hij gaf hoog op van de bezwaren die een verplaatsing medebrengen zou voor de behartiging der loopende zaken, en zeide dat men even moedig op zijn post moest blijven als in 1672. Het eind was, dat slechts Leiden, Schiedam, Alkmaar, Hoorn, Monnikendam en Purmerend zich met den voorslag van Amsterdam en Dordrecht conformeerden. Gouda was er tegen; de Ridderschap, Brielle, Enkhuizen, Edam en Medemblik namen het over; Haarlem en Delft zouden het aanzien; Gorkum was niet gelast maar zou zich niet tegen de conclusie verzetten, hoe die ook uit mocht vallen. Van Bleiswijk kon onmogelijk concludeeren, en de beslissing werd tot den 17^{den} uitgesteld.

De driemannen wachtten intusschen de leden te Amsterdam. Daar kwamen den 17^{den} Dordrecht, Amsterdam, Rotterdam, Alkmaar, Monnikendam en Purmerend op. Haarlem verliet dien ochtend de haagsche vergadering, waar dus alleen wankelmoedigen en besliste tegenstanders achterbleven. Men had daar nu ook bericht van het opbreken van het cordon, maar nog steeds geen bericht van Frankrijk op de resolutie van 10 September. De discussie omtrent het verleggen kwam er niet verder dan tot het negatieve resultaat van den vorigen dag.

Wat eindelijk den doorslag gaf, was het in den namiddag ontvangen bericht van Gorkums val. De Staten vergaderden nogmaals des avonds, en Harris had zijn vrienden aangespoord den grooten sprong nu te wagen[2]. Het haagsche vrijcorps had zich even te voren reeds ontbonden[3].

De Ridderschap stelde dan voor, alle tegen den Prins genomen resolutiën in te trekken. Maar de vergadering was zeer onvoltallig: behalve de Ridderschap waren er alleen maar Delft, Leiden, Gouda, Gorkum, den Briel, Enkhuizen, Edam en Medemblik. Voor Amsterdam was wel, evenals des ochtends, de derde pensionaris Meerman van der Goes aanwezig, doch enkel om de leden naar zijn stad te noodigen. Delft en Leiden lieten zich op het voorstel der Ridderschap nog niet uit; Gouda was niet onwillig, mits het besluit viel in een voltalliger vergadering.

1) Bijlage VII, 4-5.
2) *Diaries* II, 336.
3) *Jaarboeken* 1787, blz. 4553.

Het wilde dus eerst de afwezigen aangeschreven hebben. Door een resolutie van een onvoltallige vergadering, merkte Enkhuizen op, zou Brunswijk zich misschien in zijn marsch niet laten stuiten. De Ridderschap, vertrouwende dat er den volgenden dag geen ontkomen meer aan het herstel van den Prins zou zijn, stemde in den brief aan de afwezigen toe.

Het was Harris' hoop geweest, dat de vreesachtige Staten èn de Pruisen èn het gepeupel te gauw zouden zijn. Bij het gepeupel kwamen zij nu toch ten achter. Dit begon, den 18^{den}, in den Haag op eigen gezag oranje te dragen en de patriotsche burgers hun wapens af te nemen. Het garnizoen deed met hen mede. De in den Haag aanwezige leden hielden des middags een Statenvergadering, waarin, op voorstel van de Ridderschap, het verbod van oranjedragen werd ingetrokken. Staande deze middagvergadering begaf zich de delftsche deputatie naar huis, waar het ook al oranjeboven was toen zij kwamen.

Ruim acht uur begon de avondvergadering, waarin op het het voorstel der Ridderschap van den vorigen dag moest worden beslist. De Ridderschap was op Boetzelaer van Kijfhoek na compleet; verder waren vertegenwoordigd Haarlem, Delft, Leiden, Gouda, den Briel, Enkhuizen, Edam, Medemblik; en Amsterdam, doch dit laatste alleen om te zien en te hooren. Slechts een-en-twintig personen waren in het geheel aanwezig[1)]. In de stad was onderwijl de plundering aangevangen. Op het Binnenhof hoorde men het gehuil van het volk voor de Gevangenpoort, waaruit zij een gevangen prinsgezind officier wilden verlossen. Gedurig kwam de bevelhebber van het garnizoen, generaal Kretschmar, binnen, om verslag te doen van de maatregelen tot beteugeling van het gemeen. Rhoon bewees daartoe ook goede diensten en ging af en aan tusschen de vergaderzaal en de straat. De Ridderschap verlangde oogenblikkelijke intrekking der suspensie als Kapitein-Generaal, teruggave van het haagsch commando, schorsing van de commissie van defensie, en een bezending aan Brunswijk met verzoek om niet verder voort te rukken. Delft, in volle omwenteling, had alleen zijn prinsgezinden pensionaris naar de Staten teruggezonden, met volle vrijheid om in alles toe te stemmen. Haarlem had geen deputatie gezonden, maar haar Gecommitteerden Raad, Clotterbooke, verzocht de vergadering bij te wonen; hij mocht geen ‘reëele sacrifices’ doen, maar wel de rust helpen verzekeren. Daarom

1) Bijlage VII, 4. - Met den Raadpensionaris twee-en-twintig.

stemde hij alleen uitdrukkelijk toe in een uitnoodiging aan den Prins om naar den Haag te komen, maar gaf toch voor de rest een ‘provisioneel fiat’. De Gecommitteerde Raad Van Leeuwen (voor Leiden) sprak het eenige niet volstrekt radelooze woord dat dezer dagen van patriotsche zijde is geuit: Brunswijk kwam om voldoening voor Goejanverwellesluis; noodigde men de Prinses onmiddellijk naar den Haag, dan zou hij zeker niet verder trekken. De andere zaken konden voorbehouden blijven aan de bemiddeling, waartoe Holland Pruisen nu moest uitnoodigen. Inderdaad, had men dit een week eerder gedaan, er ware geen Pruis over de grenzen gekomen. Had men het nu nog kunnen doen, men had het spel der tegenpartij geheel verbroddeld. Maar de oranjepartij wist zeer wel wat zij deed, en dat zij op dezen jammeravond, onder de pressie van het gemeen, heel wat meer kon verkrijgen dan de enkele voldoening aan Pruisen!

Van Bleiswijk, die den vorigen avond had willen vluchten maar daarin was verhinderd[1)], was gedwee, en concludeerde wat de Ridderschap en de prinsgezinde steden verlangden. De wijze waarop de resolutiën van 18 September in het register beland zijn moet niet van te nabij worden bezien. Er waren maar negen stem uitbrengende leden aanwezig, waarvan eigenlijk maar zes ten volle in de propositiën van de Ridderschap consenteerden: ook Gouda maakte eenig voorbehoud, daar de vroedschap op de aanschrijving van den vorigen dag nog niet tot een besluit had kunnen komen. Maar het was de oranjepartij voorloopig voldoende dat niemand zich tegen de uitvoering verzetten dorst. ‘Consenteer maar gerust provisioneel,’ voegde de Raadpensionaris Clotterbooke toe; ‘het komt op hetzelfde uit.’

De resolutiën dan kwamen er door en werden 's nachts halftwaalf den volke bekend gemaakt. Het bleef een treurige nacht, vol van ‘verregaand geweld en molesten’[2)] tegen de haagsche patriotten. Er was weinig aan te doen, omdat de soldaten toezagen of mee deden[3)]. Zij wilden hun oude officieren terug, die hun den 19^{den} gegeven werden. De nieuwe waren op de vlucht.

Intusschen hadden ook Dordrecht den 18^{den} en Rotterdam den 19^{den} hun omwenteling gehad, beide één dag voor de aankomst der Pruisen, die den 19^{den} in Dordrecht uit Gorkum, den 20sten

1) *Jaarboeken* 4553.
2) Uitdrukking der Statenpublicatie van 19 September tegen de plunderingen.
3) Harris' *Diaries* II, 338.

in Rotterdam uit Schoonhoven binnenrukten. Op een kleine afdeeling na die naar Delft doorging, zijn zij in deze richting niet verder gekomen, daar Brunswijk het verzoek der gedeputeerden, om den Haag en omstreken vrij te laten, onmiddellijk had toegestaan.

Den 20sten hield de Prins zijn zegevierenden intocht in den Haag. Dienzelfden dag gelastten de Staten de ontwapening der gezamenlijke vrijcorpsen in de provincie, en draaide Schiedam bij. De oranjepartij was toch nog ver van gerust, om de hardnekkigheid van Amsterdam, waar de patriotten gewapend bleven en de wettigheid der in den Haag genomen resolutiën ontkenden. Men nam zich daarom voor, nu eerstdaags der Prinses satisfactie te bieden voor de aanhouding, en de Prins drong aan dat Brunswijk zou vragen welke steden niet tot dit besluit hadden medegewerkt, om dan die steden aan te vallen[1]. Brunswijk had hierin weinig lust. De snelheid der omwenteling had hem verrast: hem was streng verboden een gewelddadigen omkeer in de Republiek te bewerken of in eenig opzicht op de bemiddeling der drie mogendheden vooruit te loopen, en die omkeer was nu toch gekomen en om de bemiddeling dacht niemand meer. Hij wilde dat de Prins Amsterdam een wapenstilstand voorsloeg in afwachting van de bemiddeling der mogendheden; men moest dan slechts eischen dat Amsterdam zijn vrijcorpsen ontwapende, en de Pruisen zouden tot nader order alleen Schoonhoven, Nieuwpoort en Gorkum bezet houden[2]. Ware dit inderdaad geschied, men zou Frankrijk nog tijd gelaten hebben zijn belofte van 12 September gestand te doen en tusschenbeide te komen. Caillard en Bourgoing gaven nog niet *alle* hoop verloren, en moedigden, hoewel sedert den 14den zonder bericht van hun regeering, de Amsterdammers tot volhouden aan. De troepen, zeiden zij, stonden inderdaad aan de noordgrens gereed, en Bourgoing had hun de route aangegeven die zij te volgen hadden. De amsterdamsche Staten moesten onverwijld teekenen van leven geven, zoodat de geheele wereld zag dat de ware soeverein te Amsterdam zetelde; zij moesten zich ook onmiddellijk wenden tot Montmorin om dezen gelegenheid tot handelen te geven[3].

1) Bijlage VII, 6.

2) Bijlage VII, 7. - 'Malheureusement,' schrijft Brunswijk den 21sten aan den koning, 'le Prince est guidé par des conseils violens qui ne voient absolument que leurs petits intérêts particuliers; il se perdra indubitablement en les suivant.... C'est le parti du Prince tout le premier qui cherche à éluder la médiation.'

3) Bijlage VII, 8.

Doch er waren geen amsterdamsche Staten. Er waren daar nimmer meer vergaderd geweest dan, op den ochtend van 17 September, Dordrecht, Amsterdam, Rotterdam, Alkmaar, Monnikendam en Purmerend. En dit terwijl de driemannen op de komst van de meerderheid hadden gerekend. De verslagenheid was te groot geweest dan dat de vergaderden er toe gekomen waren zich de Staten te noemen of te doen of zij de Staten waren; zij noemden hun vergadering slechts een 'conferentie'. En nauwelijks was deze aangevangen, of, op het bericht van Gorkums val, waren Dordrecht en Rotterdam reeds weder naar huis ontboden. Thans hield naast Amsterdam alleen nog Alkmaar vol. Het waren dan ook niet deze treurig mislukte Staten, maar de regeering van Amsterdam die den 21sten den wenk van Caillard en Bourgoing opvolgde, door nogmaals de bescherming in te roepen van Lodewijk XVI[1]. Tegelijk drong, van uit Antwerpen, Pieter Paulus op een spoedige beslissing aan Hij was den 14den de Franschen tegemoet getrokken naar Luikerland, en bevond zich nu te Antwerpen bij den nieuwbenoemden franschen gezant de St. Priest, die, zooeven uit Parijs vertrokken, besloten had hier den loop van zaken af te wachten. Het was niet weinig wat Paulus vroeg: onmiddellijk 20.000 man naar Geertruidenberg, evenveel of meer naar Westfalen, 10.000 te Duinkerken ingescheept naar Hellevoetsluis, zes of acht linieschepen om de Kaap en Ceilon te behouden[2].

Want Frankrijk, zoo het tot tusschenkomst in de Republiek besloot, zou zich er voor in oorlog moeten begeven, zeker met Engeland, waarschijnlijk met Pruisen. De door Barthélemy te Londen afgelegde boodschap, dat Frankrijk aan de patriotten gewapende hulp zou verleenen zoo de Pruisen de grenzen der Republiek overschreden, was onmiddellijk beantwoord met de waarschuwing dat Engeland zich thans genoodzaakt zag tot een aanzienlijke wapening ter zee en tot vergrooting van zijn landleger. Den 21sten September werd dit antwoord aan alle hoven van Europa medegedeeld. Zag Frankrijk van de hulp aan de patriotten af, dan verklaarde Engeland zich bereid de punten in geschil met betrekking tot de Republiek vriendschappelijk te Versailles te bespreken. Met dit voorstel zond Pitt den diplomaat Grenville, die zooeven in de Republiek locale kennis was wezen opdoen, naar Parijs.

1) Zie dezen brief bij Rendorp II, 314.
2) Nota van Paulus, gevoegd bij dépêche van de St. Priest van 21 September.

De geschillen liepen hoog in den franschen ministerraad. Ségur en Castries waren voor oorlog, Montmorin aarzelde, Brienne verbood, omdat de schatkist het niet toeliet. Ondertusschen werd de kans voor Frankrijk met den dag slechter: in de Republiek gingen de patriotten met een snelheid die niemand voorzien had te gronde, op zee en in de koloniën was Engeland gereed[1]. Hoe deerlijk had Frankrijk zich door zijn verklaringen van 12 September bloot gegeven! Nog geen veertien dagen waren sedert verloopen, en reeds was de beschaming gekomen. Frankrijks eer lag aan Engelands voeten.

Pitt had nimmer den oorlog gewenscht. Hij vermeed dien gaarne, ook thans. Alleen, de triomf der oranjepartij moest worden erkend in al zijn gevolgen. Frankrijk moest de Republiek verloren geven.

Engeland zelf heeft gezorgd voor een reddingsplank. Zoodra de Prins in den Haag was, zorgde Harris dat de Staten van Holland een resolutie namen, waarbij zij, in hoffelijke termen, den koning van Frankrijk inlichtten ‘dat de geschillen tusschen deze Provincie en den Heer Erfstadhouder gelukkig bijgelegd waren, dat ingelijks de bewuste voldoening wegens het oponthoud van Hare Koninklijke Hoogheid met het Hof van Pruisen stond geschikt te worden; dat dus alhier geene vijanden meer zijnde, de resolutie van 10 September is vervallen en buiten effect gesteld’[2]. Dit nieuwe besluit was in handen van Montmorin, toen het verzoek van Amsterdam hem bereikte.

Amsterdams verzoek was overgebracht door den nederlandschen consul te Bordeaux, Meyer, die patriot was en zich juist in het vaderland ophield. Hij kon zich uit de stad naar Frankrijk begeven zonder argwaan te wekken. Den 24sten 's avonds laat was hij te Versailles; den 25sten sprak hij Montmorin en Rayneval. ‘Ik bemerkte uit al hetgeen ik hoorde en zag maar

1) His Majesty has given orders for manning his fleet with the utmost expedition, and for preparing forty sail of the Line. - (Lord Carmarthen aan Harris, 21 September 1787). - Despatches had been sent, both by sea and over land, to the Governor General of Bengal and to the Governor of Madras, directing them to be prepared, in case of war, to attack the French settlements in India, and to take possession of the Dutch on the Stadtholder's behalf and in his name. - (Stanhope, *Life of Pitt* I, 344). - Den 28sten September sloot Fawcett een tractaat met den landgraaf van Hessen-Kassel tot levering van 12.000 man.

2) *Resolutiën Holland*, 21 September 1787. - Er waren dien dag al weer zestien leden aanwezig. - De tekst der resolutie was door Harris met zijn vrienden in een voorvergadering opgemaakt. Leiden en Gouda hadden zwakke bedenkingen. - (Harris 21 September 1787, R.O.).

al te klaar, dat de wil en de intentie wel goed waren, maar dat zij verzekerd waren, dat indien zij ons te hulp kwamen, Engeland hun op hetzelfde oogenblik den oorlog zoude aandoen, om de welke te souteneeren zij volstrekt buiten staat schenen.' Den 28sten deelde Montmorin hem mede, 'dat een volstrekte machteloosheid de oorzaak van het ongeluk was.' Men mocht Amsterdam 'niet met een ijdele hoop flatteren, hetwelk misschien hare gansche ruïne kon na zich sleepen; - zijns bedunkens zoude het raadzaam zijn, voor het tegenwoordige maar op de best mogelijke wijze te capituleren'[1]. Hij gaf Meyer een brief in dezen geest mede[2]. Men had niet eenmaal het rapport afgewacht van St. Lambert en Mathieu Dumas, twee officieren die Montmorin den 21sten naar Amsterdam had gezonden om er den staat van verdediging op te nemen. Een rapport dat trouwens zeer ongunstig was[3].

Dit gedrag van Frankrijk had een beslissenden invloed op de houding van Pruisen, dat immers dáárom alleen met zooveel omzichtigheid was te werk gegaan, omdat het op redelijk goeden voet met Frankrijk wilde blijven, en gemeend had dat het Frankrijk ernst was met zijn bescherming der patriotten. Frankrijk had het eerst - in Juni al - met den degen gerinkeld, en daardoor Pruisen tot zijn wapening genoodzaakt, omdat de koning anders wanhoopte aan het verkrijgen van voldoening. Nu scheen het haast dat men zich niet eens zooveel moeite had behoeven te geven, want dat het Frankrijk nimmer volle ernst was geweest, of althans dat het zich door vrees voor Engeland geheel

1) Verhaal van H.G. Meyer, commissaris-generaal van H. Ho. Mo. te Bordeaux, bij Dumont-Pigalle.
2) Bijlage VII, 10.
3) Wat Frankrijk tot een beslissing heeft gebracht is blijkbaar geweest de engelsche mededeeling aan de europeesche hoven, gedagteekend van 21 September, die b.v. te Brussel werd afgelegd den 24sten, en de in den namiddag van dienzelfden dag door Van Berkenrode en Brantsen medegedeelde resolutie van Holland van den 21sten. Tot zoolang is althans Montmorin nog weifelende. 'Ne perdez aucune occasion,' schrijft hij den 21sten aan St. Priest, 'de montrer le plus grand désir de notre part de venir au secours de la Province d'Hollande; il est question d'en trouver les moyens. Je les crois impossibles pour le moment, mais le printemps peut et doit nous donner des facilités qui nous manquent à présent. Il s'agit de savoir s'il est possible de conserver jusqu'à cette époque les restes du parti qui nous est attaché.... S'il est des moyens possibles de venir dès à présent au secours de la Hollande, le Roi est décidé à les employer....' En den 24sten 's ochtends: 'M. le Marquis de St. Lambert doit être actuellement avec vous; nous attendons son retour avec une vive impatience, parce que les notions qu'il nous rapportera doivent déterminer notre marche. En attendant, nous avons donné ordre à nos troupes de se tenir prêtes.....'

liet verlammen. Dit wekte wrok op te Berlijn, en een groote minachting daar en elders. Jozef II gaf uitdrukking aan ieders gevoelen, toen hij zeide dat Frankrijk gevallen was, en dat niemand wist of het er wel van op zou staan.

In deze omstandigheden moest de vraag bij Pruisen opkomen, of men zich wel angstvallig aan het vastgestelde pogram eener expeditie van ten hoogste veertien dagen houden zou. Engeland deed te Berlijn mededeeling van zijn instructie aan Grenville van 21 September: om van Frankrijk te verlangen dat het berusten zou in het gewapenderhand nemen van voldoening door Pruisen, en in het herstel van Willem V op den voet van 1766. Slaagde men hierin, dan zou de constitutie van 1766 door de mogendheden gewaarborgd kunnen worden, waardoor men meteen van de nu doelloos schijnende bemiddeling was ontslagen. Men zou de drie mogendheden moeten zien te vereenigen in een erkenning van den *status quo*. Maar die *status* diende dan eerst houdbaar te worden gemaakt door de onderwerping van Amsterdam[1)]. Engeland drong er bij Pruisen op aan, dat zonder een oogenblik te verliezen tusschen hen beiden een geheime overeenkomst zou worden geteekend, waarmede men zoo noodig Frankrijks berusting af kon dwingen. Bleek geen dwang tegen Frankrijk vereischt, dan had men toch het voordeel dat de zaken der Republiek, die de europeesche diplomatie nu eenige jaren lang zooveel last hadden bezorgd, door de overeenstemming der twee nu toongevend geworden mogendheden voor geruimen tijd tot vastheid werden gebracht. Men had eenvoudig de Septemberomwenteling te erkennen als een feit, en Engeland nam op zich te verhinderen dat Frankrijk er op terugkwam[2)].

Het ging niet wel aan, zulk een aanbod van de hand te wijzen, en den 2^{den} October werd de geheime overeenkomst geteekend. Het herstel van den vorigen toestand in de Republiek zou volkomen zijn: alle in de laatste jaren ingevoerde wijzigingen of nieuwigheden moesten worden te niet gedaan, alle gewelddadig afgezette regenten weder op het kussen komen. Pruisen zou zijn leger in Gelderland of in het Kleefsche, Engeland zijn vloot in zee houden, zoolang de omstandigheden zouden bestaan die tot de tegenwoordige overeenkomst aanleiding hadden gegeven, m.a.w. tot Frankrijk officieel zijn berusting zou hebben uitgesproken. Wilde Frankrijk zich verzetten, dan zouden

1) De ministers aan den koning, 25 en 29 September 1787.
2) Lord Carmarthen aan Ewart, 21 September 1787.

de contractanten de consolidatie der Septemberomwenteling gewapenderhand verzekeren[1].

In de Republiek hield intusschen Amsterdam het hoofd nog omhoog. Het was het vereenigingspunt geworden der van heinde en ver gevluchte patriotten.

Want ook buiten Holland was reeds het patriotisme bezweken. Wat Overijsel betreft, Brunswijk was indertijd met de Prinses overeengekomen, dat ook aan die provincie vrije doortocht voor de pruisische troepen zou worden verzocht, evenals aan Gelderland en Utrecht. In werkelijkheid zou tot het bekomen van satisfactie van Holland de doortocht door Gelderland en Utrecht geheel voldaan hebben, maar het was de Prinses om het bevorderen van een omwenteling in Overijsel te doen. De Staten van het gewest hadden een ontwijkend antwoord gegeven: zij zouden eerst het gevoelen vragen der Staten-Generaal. Den 13^{den} September was daarop een regiment huzaren bij Ootmarsum over de grens getrokken, en had zich vandaar over de provincie, naar Oldenzaal en Almelo, verbreid. Zij ondervonden nergens tegenstand, en op het bericht van hun komst ontwapenden zich de patriotten en verlieten hun hoofden de provincie. De Pruisen kwamen overigens zeer langzaam voort. Eerst den 24sten waren zij voor Zwolle, waar reeds een vreedzame oranjeomwenteling had plaats gegrepen. Ook te Deventer was den 20sten met één slag alles oranje geworden, op de onverwachte verschijning van vier-en-twintig man pruisische huzaren[2]. De fransche officier die in Juli aangekomen was met de ondankbare taak het provinciale krijgswezen te organiseeren - en die niet opgehouden had over de heimelijke tegenwerking der regenten, de wanordelijkheid der burgers en de volstrekte onvoldoendheid der beschikbare middelen te klagen - de ridder de Ternant, gewezen vrijwilliger in Amerika en oud-officier van het legioen van Maillebois, stak van Kampen over naar Amsterdam. Vóór de maand ten einde was, hadden de Staten het regeeringsreglement hersteld en was alles in den ouden toestand teruggebracht. De Vos van Steenwijk en nog eenige patriotsche jonkers bleven vruchteloos protesteeren[3].

In Groningen bezweek het patriotisme eveneens nog voor het

1) Bijlage VII, 10.
2) *Jaarboeken* 1787, blz. 5040.
3) *Jaarboeken* 1787, blz. 5058.

eind van September. Den 10den en volgende dagen overvielen de ommelander boeren de patriotten te Appingadam. Den 13den werden zij door het groninger vrijcorps ontzet, doch veertien dagen later verhieven zich de oranjeklanten in Groningen zelf, op een teeken van het garnizoen. De regeering moest het dragen van oranje weder toestaan, de commissie van defensie werd opgeheven, en al het verder patriotsch bestel vernietigd. Tegen October was de reactie er volkomen, maar het was een koudbloedige groningsche, die zich onderscheidde door afwezigheid van schokkende gebeurtenissen.

In Friesland ging het vrij wat potsierlijker toe. In denzelfden tijd dat de driemannen beproefden de stem van Utrecht in de Staten-Generaal in tweeën te splitsen, had Beyma aangeboden dit ook met die van Friesland te doen: de patriotsche minderheid zou zich daartoe te Franeker vereenigen. Maar men had in den Haag op Beyma en de gansche friesche minderheid zeer weinig vertrouwen, en ook werd de zaak door Montmorin stellig verboden, op aandrang van Rayneval, die zich nog steeds inbeeldde dat men de friesche aristocraten terug zou kunnen winnen[1]. In het begin van Augustus ging Beyma echter naar den Haag met de mededeeling dat hij niettemin zijn gang zou gaan. Men hoorde hem ongeloovig aan, en liet de zaak aan hem over[2].

Uit militair oogpunt ontried haar nog Ternant, die in het begin van Augustus een rondreis had gedaan om de patriotsche krachten in de beide noordelijke provinciën te monsteren. Wat er nog aan friesche vrijcorpsen bestond was zeer slecht georganiseerd en niet in de verte tegen de geregelde troepen opgewassen[3].

1) Montmorin aan Vérac, 9 Juli 1787.
2) 'Gelijk men al een geruimen tijd van te voren tastbare blijken had gezien van de woeste directie in die Provincie, en dat alle exhortatiën dienaangaande nutteloos waren geweest, zo was het gewoel aldaar voor luiden, die zeer geoccupeerd waren, reeds te lastig geworden om zich daar mede verder te melleren, of met veel interest het verhaal der bedoelingen aldaar aan te hooren.... De Revolutie bij de laatste daagen van het Patriotisme in Vriesland gemaakt, kan zekerlijk niet anders worden geconsidereerd, dan als een zeer dwaaze onderneeming, maar men zou in Holland niet gek genoeg geweest zijn, om zulks af te raaden: 1o. om dat men niet zou nagelaten hebben, de raadgevers daar over met allerlei calumnien te vervolgen; 2o. om dat de politique gesteldheid van Vriesland aan de Hollanders te weinig bekend was, om in een zaak van zo veel aanbelang voor of tegen te decideeren; althans niet dan met volkomen kennis van zaaken, van welken men geen onderrigt kon krijgen waar op staat was te maken.' - Uit de antwoorden van De Gijselaar aan Dumont-Pigalle (diens verzameling, PPPP).
3) Ternant aan Montmorin, 8 Augustus 1787.

De zaak werd echter beproefd. Te Franeker verschenen niet meer dan een tien of twaalf personen uit de Staten; al de anderen bleven te Leeuwarden. De patriotsche burgers uit den omtrek begaven zich naar de stad, waar men zich op een beleg inrichtte. Volgens Valckenaer[1)] had men de zaak niet te Franeker, maar te Harlingen moeten opzetten, waar men de magazijnen der admiraliteit zou hebben kunnen gebruiken. Toen de patriotten zich eenmaal binnen Franeker verschanst hadden, liet de leeuwarder partij den 4^{den} September Harlingen door een detachement troepen bezetten. Het wil mij voorkomen, dat het vrij onverschillig was waar lieden als Beyma en De Bere verkozen hun ongeluk te gemoet te gaan. Zij constitueerden zich als Staten en deden in snorkende publicaties de andere partij in den ban (8 September). Zij werden niet aangevallen maar maakten ook niet de minste vordering, daar de algemeene volksopstand waarop Beyma gerekend had achterwege bleef. Spoedig deden de berichten van de omwenteling in Holland ieder den moed verliezen, en den 23sten had de ongeregelde uittocht plaats. De meesten, Beyma en De Bere voorop, begaven zich te Stavoren scheep naar Amsterdam[2)].

Zoo waren hier nu de meeste gevluchte patriotten vereenigd. Niet alle: den Rijngraaf had men er buiten gehouden.

Zonder eenige orde was de gevluchte bezetting van Utrecht den 16^{den} in de buurt van Amsterdam aangekomen. De burgers en stadssoldaten die er thuis hoorden trokken onmiddellijk binnen; andere afdeelingen versterkten de bezettingen van Naarden, Weesp en Nieuwersluis; de Rijngraaf lag des avonds met wat hij nog van zijn legioen bijeenhad, te Uithoorn. Hij zond een officier, de Rouvroy, naar den kant van Givet om te zien of de Franschen niet kwamen, en den majoor Matthias met een brief aan burgemeester Hooft met verzoek om te worden binnengelaten. Matthias kreeg Hooft niet te zien en werd den 17^{den} 's ochtends naar Abbema verwezen. Intusschen was den 16^{den} onder de vluchtende troepen braaf tegen Salm gevloekt, en had men ook te Amsterdam alle vertrouwen in hem verloren[3)]. De

1) Bij Dumont-Pigalle, AAAAA.

2) De kluchtig-ergerlijke bizonderheden der franeker episode zijn te vinden in verschillende memories van ooggetuigen bij Dumont-Pigalle, VVVV.

3) 'Ik sprak [den 16^{den} of 17^{den}] een onzer vrienden, Van Leeuwen [van de burgercommissie te Woerden] die mij seijde dat men in het zeekere onderrigt was, dat den Rhijngraaf een correspondentie met den Prins had onderhouden; dat hij het niet had moeten doen zonder kennis van de Natie, en dat hij nu bij elk een verdagt wierde gehouden.' - Memorie van Matthias aan Dumont-Pigalle (diens verzameling, TTTT). Of de stadhouderlijken ook hier weer voor anonieme briefjes hebben gezorgd?

commissie van Woerden, die den 16den binnen de stad was gekomen, vond er de gemoederen zeer tegen Salm en tegen haarzelve ingenomen en wist niet beter te doen dan de schuld zooveel mogelijk op hem te werpen. Eenstemmig weigerde men, hem of zijn legioen binnen te laten[1]. Alleen zijn adjudant-generaal, Ondaatje, bleef hem trouw en beproefde vruchteloos de amsterdamsche burgersocieteit gunstig voor hem te stemmen. 'Ik zie wel, waarop de zaak uitloopt,' zeide eindelijk de Rijngraaf; 'de heeren, die ik altijd in de weg geweest ben, wilden nu wel, na dat de Prins een zoo goed middagmaal gehouden heeft, hem ook een goed dessert bezorgen, en mij daartoe gebruiken'[2]. Toen nu nog de Rouvroy hem bericht had er geen Franschen in aantocht waren[3], verliet hij in den nacht van 20 op 21 September de Republiek. Vermomd scheepte hij zich te Amsterdam in op een door zijn secretaris gehuurd jacht, dat hem naar Jever bracht, van waar hij zich naar de goederen van zijn broeder begaf. Eind October wilde hij reeds weer naar Parijs, maar dit was te spoedig: men verbood hem voor een jaar den terugkeer, op straffe van verlies van jaargeld en rang[4]. De ervaringen in de Republiek schijnen hem, voor een tijd tenminste, van het openbare leven zijn bekomst gegeven te hebben. Hij heeft, na zijn jaar afwezigheid, nog een poos zijn mooie

1) Abbema sloeg bij het mededeelen van dit besluit al een zeer hoogen toon aan: 'Toen ik bij Abbema kwam zeijde dezelve heer: "Het verlaaten van Utrecht was niet noodig, *het is zonder grond dat de Pruisen in het land getrokken zijn*; zij bevinden zich nog op het Cleefsche gebied; zullen ook niet zoo schielijk in de Republiek komen. Doch de zaak is geschied, en wij zullen nu wel zoeken het alleen te redden.... Wij hebben voor Amsterdam geen troupen noodig, vermits met 6000 gewapende Burgers voorzien zijn, die tot defensie van de stad en environs voldoende zijn."' - Matthias als boven; zie ook Ondaatje II, 26.
2) Matthias als boven.
3) Althans, Matthias verzekert dat Salm diens bericht afgewacht heeft. Is dit zoo, dan moet Rouvroy teruggekeerd zijn vóór hij Givet bereikt had.
4) 'Le Rhingrave de Salm fera très bien de voyager quelque tems pour se remettre des fatigues de tout genre qu'il a éprouvées. La première impression une fois oubliée dans un pays où tout laisse une empreinte si légère, on a tout lieu de croire qu'il ne sera privé ni de son grade ni de sa pension, mais il courroit risque de perdre l'un et l'autre s'il vouloit insister sur leur confirmation formelle dans la circonstance présente. Qu'il suive donc le conseil qu'on lui donne, et qu'au bout d'un certain tems, d'un an, par exemple, il demande le payement de sa pension, sans paroître soupçonner qu'il ait été question de la lui enlever.' - Insinuatie aan Salm toegezonden door bemiddeling van Bourgoing, 6 November 1787 (verzameling Dumont-Pigalle, LLLLL).

hôtel bewoond op den Quai d'Orsay[1], tot het schrikbewind hem geschavotteerd heeft als ci-devant.

In plaats van Salm nam men den zooeven uit Kampen aangekomen Ternant om het bevel te voeren. Deze was met de opdracht maar matig gevleid, maar wees haar toch niet volstrekt af. Hij schreef aan Bourgoing dat hij zich beschikbaar stelde tot er volkomen zekerheid was omtrent het al of niet aanrukken van de Franschen. Kwam er niet spoedig bericht dat zij op marsch waren, dan zou hij heengaan[2].

Intusschen was zijn taak noch aangenaam, noch gemakkelijk. Het wemelde van autoriteiten te Amsterdam, die elk wat te zeggen wilden hebben. De vroedschap, de burgemeesters, het defensiewezen, de mislukte Staten, de staatscommissie van Woerden, de burgercommissie van Woerden, de burgergeconstitueerden, de krijgsraad, de burgersocieteit, het bureau der provinciale vergadering van patriotsche genootschappen, die juist tegen den 17^{den} te Amsterdam was beschreven geweest, en waar drie-en-vijftig vereenigingen vertegenwoordigd waren. Op den beschrijvingsbrief[3] komt een merkwaardig punt voor; 'propositie tot het ontwerpen van een plan tot eene Nationale representatie in eene Volks-vergadering *van alle de Provincien en de Generaliteits Landen*.' Een bewijs dat het provincialisme althans bij een deel der hollandsche patriotten aan kracht begon te verliezen[4]. Maar er is niet over beraadslaagd, zooals trouwens over geen enkel punt der agenda; bemoeiingen tot verdediging van Amsterdam vulden al den tijd.

De patriotten van elders hadden niets meer te verliezen en spraken dus het dapperst. De regeering van de stad zelf echter was vol zorg. Zij stond tusschen den bandeloozen troep gevluchte patriotten en het oranjegemeen in, dat op de gelegenheid wachtte om te Amsterdam te beproeven wat overal elders gelukte. De regeering begreep het roekelooze van eene verdediging zonder kans op ontzet door Frankrijk, en wilde dus niet langer volhouden dan tot elke hoop op fransche hulp moest worden opgegeven. In den tusschentijd moest zij zich de Pruisen van het lijf houden, door inundaties, door onderhandelingen, of door beide.

1) Thans bekend als paleis van het legioen van eer.
2) Bijlage VII, 11.
3) Van de burgercommissie te Woerden, 12 September 1787.
4) Wie het punt had opgegeven meldt de beschrijvingsbrief niet.

Wat men te Amsterdam de kleine inundatie noemde was gesteld en zoo tamelijk gelukt. De stad was niet toegankelijk dan langs smalle wegen, die men door aardwerken hoopte af te sluiten. Geschut had men genoeg, maar weinig volk dat er mee omgaan kon. ‘De bezorging van krijgsbehoeftens,’ rapporteert een inspecteur aan de vergadering van patriotsche genootschappen, ‘word dikwijls toevertrouwd aan lieden die geen verstand hebben van militaire zaken, die wanneer de quaestie is om hier of daar zwaar geschut heen te zenden, zich verbeelden dat het genoeg zij, voor kruid en lood te zorgen, en vergeten dat men tot het gebruik van het kanon nog meer andere zaaken benodigt is, die zij misschien nooit hebben hooren noemen, als kardoespapier, lontstokken en krassers, touwlont, tondels, bluschlont, pijpjes en wat dies meer is.’ De schutters waren onwillig om buiten de stad diensten te verrichten, en het werkvolk dat men aan het spaden had gezet, morde over slechte betaling en liep dikwijls weg. Eigenlijke soldaten had men zeer weinig: die op naam van Holland waren geworven gehoorzaamden voor een goed deel de Staten, die den 22sten bevel gaven dat niemand zich tegen de Pruisen zou verzetten. Op patent van den herstelden Kapitein-Generaal marcheerden eenige afdeelingen naar de Generaliteitslanden.

Onderwijl waren van twee kanten de Pruisen genaderd. Den 17den had de divisie Lottum Hilversum bereikt. Een gedeelte werd, onder Kalkreuth, vooruitgezonden tegen Naarden, maar stootte daar het hoofd; de bevelhebber Mattha was een bekwaam officier en oprecht patriot. Den 18den trok Kalkreuth af in de richting van Nieuwersluis. Ditmaal was hij voorzichtiger en sloot Nieuwersluis eerst zooveel doenlijk in. Het gaf zich den 21sten over, daar de bezetting, geregelde hollandsche troepen van de regimenten Pallardy en Grenier-Wallons, niettegenstaande de moeite van de bevelhebbers d'Averhoult en Prévôt, niet tot een verdediging was te bewegen. Nu lag Weesp aan de beurt, maar de kolonel Van de Pol gedroeg zich gelijk een man betaamde, en bood weerstand. De macht van Kalkreuth was niet groot en deinsde af. Zoo had de divisie Lottum van den 17den tot den 25sten niet veel vorderingen gemaakt. Doch het spel moest nog beginnen. Den 23sten was Brunswijk met divisiën Knobelsdorf en Gaudi van Schoonhoven opgerukt, en was dien avond tot Leimuiden gekomen. Den volgenden dag deed hij een verkenning tot bij Amstelveen, en werd Ouderkerk door de hollandsche troepen, na ontvangst van een marschorder van den Prins,

ontruimd. Den 27sten hadden ook de bezettingen van Weesp en Naarden dergelijke patenten ontvangen, en gaven daaraan gevolg. Te Weesp gaf Van de Pol het voorbeeld; te Naarden geschiedde het in afwezigheid van Mattha, die om bericht was naar Amsterdam. Hij nam daarop het bevel over binnen Muiden.

Muiden, Amstelveen en Halfweg waren nu de voorposten. Doch reeds lang had de amsterdamsche regeering ingezien dat zij het niet op een aanval kon laten aankomen. De overmacht was al te zeer aan de pruisische zijde, de middelen van verweer te ontoereikend, en bovendien, een straatgevecht tusschen patriotten en prinsgezinden stond voor de deur in de stad zelf. De koopmansstand eischte dringend dat men een onderhandeling zou beproeven, en dit scheen ook het eenige middel om het uit te houden tot er hulp uit Frankrijk kwam, waaraan men echter met den dag meer wanhoopte.

Den 25sten vertrokken Abbema en Goll uit de vroedschap, Gales uit den krijgsraad en Luden uit de burgergeconstitueerden naar den hertog. Zij namen de reis over Haarlem, en kwamen eerst den 26sten des middags in het hoofdkwartier te Leimuiden aan. Hun last hield in, een wapenstilstand te verzoeken, en met den hertog omtrent de voldoening aan de Prinses ‘in een geschikte conversatie’ te komen. De hertog ontving hen zeer vriendelijk, maar zeide dat zij zich aansluiten moesten bij de andere leden van Holland, die dan gezamenlijk in zake de voldoening een besluit konden nemen. Het wachten was alleen nog op hen: den 23sten had Alkmaar, den 25sten Monnikendam zich aangesloten. Zoodra Amsterdam hetzelfde gedaan had, zou hij de troepen uit de nabuurschap der stad terugtrekken. Over andere zaken dan de voldoening weigerde hij zich met hen in te laten. Abbema wierp 's hertogs eisch ver van zich. Op de vraag waartoe Amsterdam dan wèl te vinden was, antwoordde de deputatie den 27sten, ‘dat men de satisfactie zoude bepalen tot een missive aan Hare Koninklijke Hoogheid, waarin behalve een compliment aan de hooge geboorte en hoedanigheid aan Hare Koninklijke Hoogheid verschuldigd, zoude worden gedeclareerd dat men bereid was een betamelijke satisfactie te geven voor zooverre in de zaak in quaestie iets irreguliers mogt plaats gehad hebben; en dat de raad te zeer overtuigd is van de verheven ziel en grootmoedigheid van Hare Koninklijke Hoogheid, om niet verzekerd te zijn dat men geenszins eenige vervolgingen te duchten had

tegen de zoodanige welke in deze ongelukkige zaak gemelleerd waren geweest, en dat bovenal Hare Koninklijke Hoogheid op dit artikel niet zoude insisteren'[1]. De hertog verlangde dit op schrift te hebben, en ried aan er de Prinses zelve over te hooren, die sedert den 24sten in den Haag terug was, waarheen de Staten haar den 22sten hadden uitgenoodigd. Wanneer Amsterdam onmiddellijk bij de Prinses om gehoor verzoeken wilde, zou hij de vijandelijkheden staken tot zij haar meening kon hebben kenbaar gemaakt.

De deputatie ging hiermede naar Amsterdam terug, waar den 28sten besloten werd dat burgemeester Geelvinck en vroedschap Temminck naar den Haag zouden gaan, om den 29sten het compliment als boven bij de Prins af te leggen. Deze datum van den 29sten was door den hertog daartoe aangewezen.

Den dag te voren ging hij zelf incognito naar den Haag, om de Prinses op den stap van Amsterdam voor te bereiden. Hij had met groot welgevallen de bezending der stad ontvangen, omdat hij hoopte dat alles zich nu spoedig schikken zou en hij dus van een aanval op Amsterdam ontslagen zou zijn, dien hij liefst vermeed omdat hij de verdedigbaarheid der stad zeer hoog aansloeg en zijn eigen middelen voor een ernstig beleg te gering. De loop dien de zaken genomen hadden was hem vrij wat tegen de borst; liefst zag hij zichzelf en de troepen die hij aanvoerde zoo weinig mogelijk bij de eigenlijke tegenomwenteling betrokken[2]. Maar in den Haag maakte men hem duidelijk dat met de toezegging van Amsterdam onmogelijk genoegen kon worden genomen. Bij nader inzien hadden de Staten met opzet nog geen resolutie in zake de voldoening genomen, omdat zij wilden dat eerst de vrees voor de Pruisen alle leden en ook Amsterdam tot de sedert 18 September genomen reactionnaire besluiten zou doen toetreden, waaronder een van 22 September, waarbij alle in dit jaar plaats gehad hebbende remotiën van regenten voor onwettig werden verklaard. Eerst daarna zou men voldoening geven met algemeene stemmen. Men wilde dus geen compromis met Amsterdam, maar onderwerping. Heimelijk kwamen er van invloedrijke personen uit den handel verzoeken in, dat men snel tegen de stad zou ageeren, om aan de onzekerheid een einde te maken.

Brunswijk vond bij den Prins en de Prinses de voornaamste

1) Rapport van Luden aan de burgergeconstitueerden, bij Dumont-Pigalle, IIII.
2) Bijlage VII, 12.

personen der oranjepartij bijeen; wij vinden genoemd Harris, Van de Spiegel, Van Citters, Royer, Reigersman en Tollius[1]. Het viel hun gemakkelijk om aan te toonen dat het amsterdamsche aanbod nog aanmerkelijk van Thulemeyer's ultimatum verschilde, en daarmede het weigerend antwoord te rechtvaardigen dat de Prinses zich voornam den volgenden dag te geven. De hertog werd overgehaald den wapenstilstand in geen geval te verlengen en den 30sten tegen de stad op te rukken. Men stelde zich niet voor dat hij haar zou behoeven te bestormen, waartoe hij ook weinig lust had. Ook kwam men overeen dat de stad niet door pruisische troepen zou worden bezet.

Toen dus den 29sten de amsterdamsche deputatie door de Prinses was afgewezen, zeide Brunswijk den wapenstilstand op tegen den 30sten des avonds om acht uur. Van Muiden tot Aalsmeer stond het blank, en men kon niet naderen dan langs smalle wegen die door versterkingen waren afgesloten. Maar de patriotten hadden verzuimd, den toegang over de Haarlemmermeer te stremmen. Het water was vrij, slechts de weg naar Haarlem was versperd door een schans te Halfweg. De hertog nu had te Aalsmeer schuiten doen verzamelen, waarop een kleine twee duizend man werden ingescheept, om bij Sloten te landen en de schans te Amstelveen in den rug te vallen. Tegelijk zou deze stelling in het front worden bestormd door 4000 man, terwijl op de verdere toegangen naar den Zuiderzeekant schijnaanvallen zouden worden gedaan.

Het plan gelukte volkomen (1 October). Tegen den frontaanval verdedigde Amstelveen zich met goed gevolg, en ook op de punten oostwaarts van Amstelveen werden alle aanvallen afgeslagen. Maar de landingsdivisie verrastte Halfweg en viel, toen de bezetting door een strijd van vijf uren was vermoeid, de schans te Amstelveen in den rug. De aanvoerder, kolonel des Portes, wachtte nog versterking uit Amsterdam, maar deze werd door de omgetrokken Pruisen onderschept en met verlies naar de stad teruggedreven. Nu kwam des Portes tusschen twee vuren; eindelijk verflauwde zijn verdediging, en week hij met een gedeelte van de bezetting zijwaarts uit naar Ouderkerk, dat hij tegen alle aanvallen wist te behouden, maar dat hem van geen nut meer was, omdat de weg naar. Amsterdam nu toch open lag en ook onmiddellijk door Brunswijk werd gebruikt, die zijn voorposten uitzette tot bij den Overtoom. In

1) Harris' *Diaries* II, 348.

den laten avond werd hierop Ouderkerk door de patriotten ontruimd.

Intusschen bleef Brunswijk met de hem opgedrongen ondernening weinig ingenomen. Hij sloeg de moeilijkheden hoog aan die hij nog te boven te komen had. Zijn gansche uitrusting was op een veldtocht van hoogstens veertien dagen berekend geweest, en zijn ammunitie was nu zeer gedund: na de gevechten van den eersten October restten hem nog maar twee honderd kanonschoten[1]. Dit was de reden waarom hij niet onmiddellijk met een bombardement begon nu de stad onder bereik lag van zijn geschut. Gaf na eenig bombardement Amsterdam zich niet over, schreef hij den 3^{den} aan den koning, dan was hij aan het eind van zijn middelen, want op een lang beleg was hij niet ingericht, en de stad met haar breede en goed gevulde gracht was niet gemakkelijk te nemen bij storm. Ook vreesde hij dat de belegerden in hun wanhoop nog zouden overgaan tot de 'groote inundatie', het doorsteken van den Sloterdijk en van den dijk bij Zeeburg, een operatie die de onmiddellijke nabijheid der stad geheel verwoesten, maar zeker de Pruisen tot terugtrekken noopen zou.

Doch dit waren muizenissen; de ontmoedigde burgerij had zóóveel niet meer voor het patriotisme over. Onderwijl er gevochten werd bij Amstelveen had de vroedschap besloten in de geëischte voldoening ten volle toe te stemmen. Des avonds werd dit besluit aan Brunswijk bekend gemaakt, die een nieuwen wapenstilstand toestond. Den 2^{den} vertrok een deputatie naar den Haag, maar hier bleef men toetreding tot alle sedert 18 September genomen resolutiën eischen als stellige voorwaarde. Amsterdam weigerde nog de geremoveerde regenten te herstellen en wilde den Prins slechts erkennen als Kapitein-Generaal, zoo hij zich verbond nimmer patent te geven naar Amsterdam, Naarden, Muiden of Weesp, zonder goedkeuring van de amsterdamsche regeering. Den 3^{den} liet de stad dit laatste punt vallen, maar bleef de handhaving eischen der tegenwoordige regeering en ambtenaren, en daarenboven nog, 'dat aan het volk wierd gegeven een behoorlijken invloed op hunne Regenten, ongepraejudicieerd de Regten en Praeëminentiën van Zijn Hoogheid'[2], en

1) Bijlage VII, 13. - Hij kon zijn ammunitie echter gemakkelijk vermeerderen, gelijk hij ook al begon te doen uit den te Naarden gevonden voorraad. Over het geheel stelt hij de moeilijkheden overdreven voor, en ziet te veel de volslagen ontmoediging van de tegenpartij over het hoofd. Zie ook bijlage VII, 14.

2) Tollius III, 331.

dat het dragen van oranje te Amsterdam verboden zou blijven, uit vrees voor uitspattingen. Doch op de onverbiddelijke weigering der meerderheid liet zij ook dit alles weder vallen, op den enkelen eisch na van handhaving der tegenwoordige regeering. Over dit laatste punt was men nog in onderhandeling, toen bericht kwam dat de vroedschap, te midden van een onbeschrijflijke verwarring, den 3^{den} October des middags om vijf uur had aangeplakt dat tot alle resolutiën van de meerderheid werd toegetreden.

De onderhandeling in den Haag was er op aangelegd geweest, de zaken te rekken tot er antwoord was van Montmorin. De consul Meyer die dit antwoord te Versailles in ontvangst had genomen, was onderweg bevreesd geworden voor zijn eigen veiligheid, en had het stuk te Antwerpen in handen gelaten van de St. Priest, die het opgezonden had aan Caillard. Den 3^{den} des ochtends was het eindelijk in Amsterdam ontvangen.

Nu wendde nog slechts de regeering haar uiterste moeite aan om straatgevechten tusschen patriotten en prinsgezinden te voorkomen. Zij werd hierin door zekere gematigdheid van Brunswijk en de Staten van Holland bijgestaan. Den 4^{den} verzocht de vroedschap den hertog, dat hij de stad van inlegering zou verschoonen, en inderdaad zeide hij toe, zich te zullen vergenoegen met het bezetten van ééne poort. Denzelfden dag werden de couranten van Schuurman en Verlem en de Politieke Kruyer verboden. De fransche officieren en een aantal van de meest gecompromitteerde patriotten verlieten de stad. Den 7^{den} bleven de nieuw aangestelde leden uit de vroedschap weg, en namen enkelen van de geremoveerden weder zitting; gaandeweg allen. Den 9^{den} traden Dedel en Beels weder op als burgemeesteren en W.C. Backer als hoofdofficier. Intusschen werd ook Muiden ontruimd en trokken de corpsen van Sternbach en Mattha en het overschot van het legioen van Salm op patent van den Prins naar de Generaliteitslanden; de door Amsterdam aangeworven troepen verstrooiden zich. Den 10^{den} werd de capitulatie geteekend en bezetten 150 Pruisen de Leidschepoort.

Nog waren de patriotten gewapend en was de publicatie tot veroorloving van het oranjedragen niet afgekondigd te Amsterdam. Het ontwapenen kon niet geschieden dan bij aanwezigheid van een sterke militaire macht: anders zouden de patriotten zich verzet en daarmede een opstand van het gemeen uitgelokt hebben. Zoo geviel het dat Amsterdam genoodzaakt was te doen waartoe het vroeger nooit was te bewegen geweest:

den Prins om inlegering van troepen te verzoeken. Zij kwamen den 15den en 16den aan, onder generaal Dopff, tweeduizend man, waarbij de garde-dragonders. Reeds te voren, den 11den, had men de publicatie tot veroorloving van het oranjedragen moeten voorlezen; er was toen veel beweging in de stad, maar geen plundering. Een burgerpatrouille schoot echter een paar Joden dood, die hun vreugde op al te luidruchtige wijs aan den dag legden. Vooral Dedel was het voorwerp der ovaties van den dag.

Gelijk den 11den op straat, zou den 12den op de beurs de oranjekleur worden gerehabiliteerd. De leden van het huis Hope vertoonden zich er mede, maar dit was het gros der beursbevolking toch nog te sterk; de drie heeren werden bijna onder de voet geloopen, en moesten door schutters worden verlost[1]. Nadat de troepen van den Prins Amsterdam waren binnengerukt, beproefden de Hope's het wederom, en ditmaal met succes (16 October). Twee schepenen waren met hen mede gegaan en hadden de verdachte kleur met een korte toespraak ter beurze geintroduceerd. Spoedig werd het oranjedragen ook hier algemeen, als een middel om met rust te worden gelaten.

Reeds begonnen de vervolgingen en de vlucht op groote schaal. De courantier Schuurman werd te Rotterdam gevat en kwam in de boeien naar Amsterdam terug. Geelvinck en Bicker gingen den 17den met paspoort van Brunswijk naar Brussel; Abbema was den 12den al naar Parijs gegaan. Zulke voorbeelden deden een aantal patriotsche regenten het hazenpad kiezen. Ook in burgerkringen werd dit nagevolgd. Een aantal van de te Amsterdam te hoop geloopen leden van gewapende genootschappen, ‘te veel verwilderd om tot hun ambacht terug te keeren, of niet in de plaats hunner wooningen durvende verschijnen’[2], gingen met paspoorten van den franschen consul naar België of Frankrijk. Den 19den werd met het ontwapenen der vrijcorpisten en met het zuiveren der amsterdamsche schutterij begonnen. Tegelijkertijd werden, onder lichte bedreigingen van de Staten en van den hertog, de laatste vrijcorpsen die buiten Amsterdam nog de wapens voerden almede ontbonden: die van Leiden, Haarlem en Alkmaar. De wapens werden geborgen in de landsmagazijnen.

In den Haag was onderwijl de zaak der voldoening tot een

1) *Jaarboeken* 1787, blz. 5380.
2) *Jaarboeken* 1787, blz. 5396.

einde gebracht. Den 6den hadden de nu eenstemmige Staten de Prinses ootmoedig verzocht te mogen weten, welke voldoening zij begeerde. Den 8sten gaf zij antwoord: ontzetting van de ‘auteurs’ der aanhouding voor nu en altijd van alle posten van regeering en bewind, algeheele ontwapening der vrijcorpsen en verwijdering der na de remotiën ingedrongen regenten. Zoodra deze voorwaarden vervuld waren, wilde zij den koning verzoeken, de pruisiche troepen het grondgebied der Republiek te doen ontruimen. Op aandrang van Harris voegde zij er bij, dat natuurlijk de ontslagen personen hiermede niet van gerechtelijke vervolging ontheven waren, indien zij in eenig opzicht schuldig mochten zijn tegen de wetten van den lande[1]. Het was met haar afgesproken, dat de Staten haar vragen zouden welke personen zij als auteurs der aanhouding beschouwde. Den 9den October legde zij de lijst over. Het waren Canter Camerling, Blok, De Witt, Van Toulon, Van Foreest, leden der gewezen Commissie van Defensie, en hun secretaris Costerus; De Lange van Wijngaarden, goudsch regent en bevelhebber van het vrijcorps waarvan een detachement de aanhouding had verricht; De Gijzelaar, Zeeberg, Van Berckel; De Kempenaer, afgevaardigde van Alkmaar; Van de Kasteele en Visscher, tweede pensionarissen van Haarlem en Amsterdam; Abbema, Bicker, Hovy en Van Leyden, leden van het amsterdamsch defensiewezen. In de redenen waarom juist deze personen in het bizonder als ‘auteurs’ der aanhouding werden opgenoemd, werd door de Prinses wijselijk niet getreden. Voor de vijf leden van de commissie van Woerden en voor De Lange ontbrak de aanwijzing niet, maar voor de anderen? Het was er om te doen van deze gelegenheid gebruik te maken tot verwijdering van de gevaarlijkste patriotten, en zij schijnt nu hen te hebben willen treffen die zich bloot gegeven hadden door sterk te ijveren voor het verleggen der Staten of voor de verdediging van Amsterdam. Met Wassenaer-Starrenburg er bij zou het gansche personeel besogne ter vervanging van den Kapitein-Generaal gestraft zijn geweest; met Pieter Paulus en Van Wijn er bij het gansche dagelijksch bestuur der patriotsche partij; maar Wassenaer-Starrenburg en Van Wijn hadden zich nog juist bij tijds van de anderen afgescheiden en Paulus kon, als generaliteitsambte-

1) *Diaries* II, 357. - ‘It is necessary to hold a rod of terror over the heads of these factious leaders, though it may, perhaps, not be to make use of it.’ (Harris 7 October 1787).

naar, niet worden afgezet door de Staten van Holland. Den 11den October spraken dezen eenstemmig het verlangde vonnis over de zeventien heeren uit. Hoe zouden zij anders gedaan hebben? De Prinses had het voor het vragen, want het vertrek der Pruisen wachtte op het teeken van haar hand.

De wijze waarop zij hier van de omstandigheid partij getrokken heeft, spreekt, wil het mij toeschijnen, niet in haar voordeel. Die zoo snel en zoo volkomen overwonnen heeft als de Prinses in het najaar van 1787, kan grootmoedig zijn zonder voor zwak te worden gehouden. Dat een aantal personen van het staatstooneel verwijderd zouden worden, sprak na de omwenteling vanzelf: het voorstel om den Stadhouder als in 1748 te machtigen tot het buitengewoon veranderen der regeering was reeds in behandeling genomen. Waarom het land noodeloos de vernedering opgelegd, als prijs der ontruiming van het grondgebied meer aan te bieden dan in het pruisische ultimatum was gevraagd[1)]? De verhoudingen schenen omgekeerd: het was de landvorstin die de vrees voor verder wapengeweld exploiteerde en de vreemde krijgsoverste die zich beklaagde over het onbescheiden gebruik dat van zijn aanwezigheid werd gemaakt[2)].

De Prinses verklaarde zich met het over haar vijanden uitgesproken vonnis voldaan, en had nu nog slechts haar broeder te verzoeken de troepen terug te trekken. Eerst scheen een groot bezwaar te zullen rijzen: 's konings begeerlijkheid, door de verhalen van Amsterdam's fabelachtigen rijkdom geprikkeld, eischte een door die stad op te brengen schatting tot het bedrag van de onkosten voor den veldtocht gemaakt, gerekend van het oogenblik dat de troepen Wezel verlaten hadden tot den dag dat zij in Kleefsland terug zouden zijn. Het zou eenige millioenen guldens bedragen. Het bevel hiertoe kwam aan nadat Brunswijk de capitulatie van Amsterdam geteekend had. Reeds een week te voren had de koning geschreven dat hij vergoeding der krijgskosten van Holland wenschte, maar zoowel de Prinses als Brunswijk hadden dit toen met kracht ontraden: het streed geheel met den geest van het manifest dat de hertog uitgevaardigd had toen hij de Republiek binnentrok, en het publiek zou voortaan den koning van Pruisen in één adem noemen met

1) Waarin slechts verlangd was ‘que Leurs Nobles et Grandes Puissances s'engageront de punir, à la requisition de la Princesse, *ceux qui pourroient s'être rendus coupables d'offenses contre Son Auguste Personne*.’
2) Bijlage VII, 13 en 14.

Keizer Jozef[1]. Desniettemin ontving Brunswijk den 14den bevel, de schatting te eischen, maar dan van Amsterdam alleen. Hij voerde dit bevel echter niet uit, maar deelde het mede aan de Prinses die er nogmaals met kracht tegen op kwam[2]. Het gevolg was dat de koning er van afzag en nog slechts een douceur voor zijn troepen vorderde, door Amsterdam op te brengen, tot een bedrag van 402.018 gulden 10 stuivers. Hij had nu niet alle, maar alleen zekere uitgaven berekend, en was zoo tot dit voor een douceur zonderlinge bedrag gekomen. Gelukkig heeft men in Holland den goeden smaak gehad, een douceur van vijf ton aan het pruisische leger aan te bieden van provinciewege, en zoo te voorkomen dat een som van Amsterdam gevorderd werd als schatting. De koning hield zich er mede tevreden.

Er was nu geen bezwaar meer tegen Brunswijks vertrek; hij had er hartelijk naar verlangd, want de omgang met de Hollanders stond hem niet aan. De Prinses had er sterk op aangedrongen dat hij nog blijven zou tot de regeering te Amsterdam veranderd was, wat niet vóór het einde van November zou kunnen geschieden, maar hij was hiertoe niet te bewegen. Van den 12den tot den 15den November was hij in den Haag, nam afscheid en vertrok met zijn troepen naar Wezel. Vierduizend man onder Kalkreuth bleven op verzoek der Staten-Generaal achter, tot de Republiek er in geslaagd zou zijn acht of tienduizend man over te nemen van duitsche vorsten, ter versterking van haar jammerlijk gedesorganiseerde landmacht. De gewezen patriotsche corpsen waren op de grenzen afgedankt, en zoo bleven alleen de prinsgezinde regimenten over, bij welke de krijgstucht geheel verslapt bleek. Het voorbeeld van het oranjegemeen dat nagenoeg straffeloos voortging de personen der patriotten lastig te vallen en hun bezittingen aan te randen,

1) Je voudrois que le Roi voulut se désister des contributions, pour que jusqu'à ce point, sa marche fut entièrement différente de celle que l'Empereur a tenu vis à vis des Hollandois. - (Brunswijk aan Hertzberg, 5 October 1787). - Si V.M. insiste, Elle voudra bien me permettre que je charge M. de Kalkreuth de cette commission. - (Brunswijk aan den koning, 5 October 1787). - Men houde in het oog, dat dadelijk na de omwenteling de Staten van Holland uit eigen beweging besloten hadden het pruisische leger van fourage enz. kosteloos te voorzien.

2) Si à présent qu'on est sur le point de s'entendre ou faisoit cette démarche, on perdroit par là tout le fruit de l'expédition généreuse que Vos troupes viennent de faire, laquelle forme un si beau contraste avec les procédés de l'Empereur.... (De Prinses aan Frederik Willem II, 15 October 1787). - De dépêche van Harris die over dit geval handelt (*Diaries* II, 359) is niet van 26 October zooals daar gedrukt staat, maar van den 16den.

werkte aanstekelijk op den slecht betaalden en slecht gevoeden soldaat. Een schandelijke plundering ten nadeele van prinsgezinde en patriotsche burgers gelijkelijk, en zelfs van regeeringsleden, in den Bosch gepleegd door een eskadron-Van Tuyll en door infanterie van de regimenten Hardenbroek, Van Munster en Grenier-Wallons (8-10 November), deed eindelijk strenge maatregelen nemen. Het keurregiment, de Hollandsche Gardes, werd er heen gezonden en ontwapende het gansche garnizoen.

De koning van Pruisen had het achterblijven van de 4000 man toegestaan in de verwachting dat de Republiek de verlangde troepen spoedig zou kunnen bekomen van den landgraaf van Hessen-Kassel. Dit had men in den Haag ook gedacht, maar het bleek dat de contracten, die deze vorst met Engeland had, hem niet toelieten zijn troepen ter beschikking te stellen van een andere mogendheid, en dat Engeland hem geen dispensatie wilde verleenen ten onzen behoeve. Dus moest de Prins omzien naar andere troepen. In het voorjaar van 1788 werden achtereenvolgens overgenomen 3000 man van den hertog van Brunswijk[1)], 1400 van Anspach en 1000 van Mecklenburg-Schwerin. In April van dat jaar vertrokken de laatste Pruisen. Zij hadden gelegen te Muiden, Naarden, Weesp, Nieuwersluis, Woerden, Oudewater, en in de Langstraat. Kalkreuth had veel te Amsterdam verkeerd in dien winter, en tot niet geringe ergernis der Prinses zag men hem meest met ex-patriotten.

Intusschen was het gemeen nog niet spoedig tot rust gekomen na September. Het oranjedragen was en bleef noodig om met vrede over straat te kunnen gaan. De patriotten droegen het, maar onderscheidden zich door in de wijze waarop zij het droegen, steeds geringe afwijkingen van de manier der prinsgezinden in acht te nemen, die echter voor de ingewijden zeer goed zichtbaar waren. Publicatiën tegen het inslaan van glazen en allerlei geweld waren aan de orde van den dag. Het volk was niet te bedwingen tenzij tegen de leiders der overwonnen partij, regenten zoowel als burgers, van staatswege werd opgetreden.

De toestand scheen dikwijls een herhaling van dien van 1748. Nu als toen zagen de regenten zelf in dat verandering van het regeeringspersoneel het eenige was wat de rust kon doen wederkeeren, en ook dat zulk een verandering meer de belangen van enkele individuen schaadde dan die van hun stand. Reeds den

1) Die dus zijn gezegde van nimmer met zijn troepen handel te zullen drijven (hiervóór blz. 252), niet nakwam.

22sten September had Schoonhoven het voorstel gedaan om den Prins te machtigen tot het verzetten van de wet. Men was er op uit het besluit te doen nemen bij eenparigheid, en Haarlem, Amsterdam en Alkmaar hielden het lang tegen. Eerst 31 October ging het, ook met hun consent, door. De Prins trok niet zelf de hollandsche steden rond, maar benoemde Bentinck van Rhoon en den raadsheer Meerens om de verzetting uit te voeren. De keus van den jongen, oploopenden Bentinck gaf veel ontstemming, maar bij eenig nadenken komt zij toch niet onnatuurlijk voor. Men kon bezwaarlijk een stadsregent de taak laten verrichten; het diende wel een hoog hollandsch ambtenaar, of een lid der Ridderschap te zijn, en onder de Ridderschap was, als men Wassenaer-Twickel uitzondert, Bentinck de eenige die niet òf onbetrouwbaar, òf een volstrekte nulliteit was. En de veel oudere Meerens stond voor zeer bedaard te boek en was blijkbaar gekozen om Bentinck tegen uitspatten te behoeden.

De resolutie van 31 October droeg den Prins niet slechts op, de regeeringen te veranderen, maar ook voorzieningen te treffen rakende de schutterijen en gilden, de burgers gehoord. Dit moest de commissie in aanraking en spoedig in wrijving brengen met de oranjedemocraten, hetgeen dan ook te Amsterdam, de eerste stad waarheen zij zich begaf[1], aanstonds geschiedde. Dedel en Elias gingen den 8sten November naar den Haag om te verkrijgen dat althans in hun stad van het hooren van bezwaren mocht worden afgezien: zij stonden anders niet voor de orde in, zeiden zij, en men moest Wijk en Utrecht gedenken. Inderdaad verkregen zij, dat van een eigenlijke oproeping der burgers geen sprake wezen zou, en werden het naar het schijnt ook omtrent de te verwijderen personen geheel met den Prins eens. De keus van nieuw aan te stellen vroedschappen en van nieuwe burgemeesters had meer bezwaar. Van prinsgezinde zijde wenschte men Straalman burgemeester te zien, minder omdat men veel van hem verwachtte, dan om te toonen dat de conventie van 1752, zonder welke hij reeds lang burgemeester zou zijn geweest, haar kracht verloren had[2]. Ook wilde men eenige oranjedemocraten in de vroedschap brengen, ten minste Bourcourt. Tegen beide zaken verzetten zich de aristocraten met groote taaiheid.

1) Zoo men Schiedam uitzondert, dat reeds vóór 31 October een particulier verzoek om regeeringsverandering tot den Prins had gericht, die daarop den 9den October door de Staten gemachtigd was daar de wet te verzetten. (*Jaarboeken* 1787, blz. 5483 vv.).
2) Zie Gijsbert Karel IV, 143.

Het eind was een compromis, waarbij de oranjepartij het meest opgaf: Straalman werd burgemeester, maar er kwamen geen oranjedemocraten in den raad. Aan den krijgsraad evenwel, eerst geheel van patriotsche elementen gezuiverd, werd het van kracht blijven der regeling van Willem IV nog eens toegezegd. Door schriftelijke overeenkomst gewaarborgde invloed van den Prins op de keus van burgemeesteren, waarvan zwakjes gerept werd, was niet te verkrijgen.

Burgemeesteren bleven Dedel en Clifford, Beels kreeg de commissie als Gecommitteerde Raad, en naast Straalman trad als nieuw burgemeester op Mr. Jan van de Poll, een niet-impopulair aristocraat. Uit den oud-raad werden verwijderd de oud-burgemeesters Hooft, Van Hoorn, Geelvinck en W. Backer. Uit den raad (behalve de vijf die reeds ten offer gevallen waren aan de wraak der Prinses) Hooft van Vreeland, De Graeff, Boreel, D. Hooft Willemsz., C. van der Hoop Gijsbertsz., Van Lennep, Temminck, Van Weede, D. Hooft en Bouwens. De in Mei opgetreden raadsleden behoefden niet verwijderd te worden, daar zij reeds onmiddellijk na de capitulatie door de geremoveerden waren vervangen. Eerste pensionaris der stad werd de gewezen derde pensionaris Meerman van der Goes, op wien Rendrop al in 1781 het oog had gehad om Van Berckel te vervangen[1]; tweede pensionaris werd een lid der familie Elias. Een derde pensionaris werd niet weder aangesteld, omdat de aanleiding van 1781 niet meer bestond. Van de opengevallen vroedschapsplaatsen profiteerden voornamelijk niet-geplaatste leden van regentenfamilies; de Hartsinck's, Van Collen's, Van de Poll's; ook eenige homines novi uit den handel of het bankiersbedrijf, maar geen met een gloeiende oranjetint; zulke lieden waren onder de aanzienlijke Amsterdammers haast niet te vinden.

Den 30sten November was het werk van commissarissen van Zijn Hoogheid te Amsterdam afgeloopen. Zij begaven zich nu naar andere steden. Een aantal patriotische regenten voorkwamen de afzetting door vrijwillig heen te gaan, zoo b.v. Paludanus te Alkmaar[2]. Bovendien echter werden te Delft nog tien regenten bedankt, te Rotterdam mede tien, te Haarlem dertien (waaronder natuurlijk Lestevenon van Hazerswoude; zeven regenten waren reeds vrijwillig afgetreden, en Camerling

1) Hiervóór I, 200.
2) Ook Van Wijn, de goudsche pensionaris, die al te laat van de patriotsche zaak was afgevallen om bij de overwinnende tegenpartij genade te vinden, trok zich terug.

was in de satisfactie begrepen); te Leiden dertien, te Dordrecht negen (met vernietiging der laatste acte van conventie van 1782); te Gouda zes (lang niet genoeg naar den zin der burgerij, die zich zeer beklaagde), te Gorkum vier, te Purmerend acht en zoo meer. Niet overal was het gemakkelijk de open plaatsen aan te vullen met personen met wie de aangebleven regenten achtten te kunnen samenwerken, en die tevens niet impopulair waren bij de burgerij. Zoo bleven te Alkmaar vijf plaatsen ledig, van drie die bedankt hadden en van de twee die in de satisfactie waren begrepen geweest.

Men vorderde ook alle regenten, nieuwe als oude, een eed af dat zij de Acte van Verbintenis van 7 Augustus 1786 niet hadden geteekend, en een anderen van trouw aan de constitutie, bestaande in de soevereine overheid der Staten, met het Erfstadhouderschap, Kapitein- en Admiraalschap-Generaal op den voet waarop zij door Willem V in 1766 waren aanvaard, als ‘essentieel deel der Constitutie en Regeeringsform dezer provincie’, welke regelingen van 1766 de Staten verklaarden ‘vastelijk gezind te zijn niet minder dan de overige Grondwetten waarop de Staat en Regeering dezes Lands gevestigd is, te conserveeren en te maintineeren’ (15 Februari 1788). Alle leden van colleges van bestuur en justitie, alle burgerlijke ambtenaren (tot de geringste) en kerkelijke autoriteiten (ook van de nietgeprivilegieerde kerkgenootschappen), dekens en leden der gilden, schutterijen, en allen die tot burgers in eenige stad zouden worden aangenomen, werden verplicht dezen eed af te leggen. Deze maatregelen en verklaringen werden door de andere provinciën en door de Generaliteit nagevolgd.

Tegen de patriotten uit de burgerij was men aanstonds met felheid te werk gegaan. Reeds den 22sten September was het Hof gelast een onderzoek in te stellen naar de deelnemers aan ‘onwettige’ vergaderingen en de teekenaars van beleedigende declaratoiren in den laatsten tijd voor de omwenteling gehouden of geproduceerd, en sedert waren allerhande vervolgingen ingesteld, in en buiten Holland. Er had een uitwijking plaats op zóó onrustbarende schaal[1], dat de noodzakelijkheid spoedig gevoeld

1) La Flandre et le Brabant antrichien fourmillent d'exilés et de réfugiés Hollandois, au point que le loyer des maisons est porté tant à Bruxelles qu'à Anvers à un prix excessif. - (Thulemeyer 14 December 1787). - Als men nagaat dat er aanvang '88 in Frankrijk alleen 2400 uitgeweken hollandsche gezinnen waren, en dat de meerderheid der uitgewekenen zich toen nog in België ophield, schijnt het overgeleverde getal van 40.000 hollandsche uitgewekenen (vrouwen en kinderen inbegrepen) niet zooveel te hoog.

werd om duidelijk aan te geven welke categorieën zich als bedreigd hadden te beschouwen. Het ontwerp van amnestie echter dat Willem V den 21sten November bij de Staten van Holland indiende was dolzinnig en heeft enkel gestrekt om de uitwijking nog aanmerkelijk te bevorderen. De uitdrukkingen waren zoo vaag dat ieder patriot van eenige bekendheid meenen kon dat men hem vatten zou. Men hoore. Uitgezonderd werden ‘alleen (*alleen*, n.b.) de eerste Voorgangers, Aanleggers en Bewerkers van de meergedagte Beroertens, onder welke titel, het zij van Geconstitueerdens, het zij van Gecommitteerdens of Gequalificeerdens, 't zij van eenige andere, zij ook mogten bekend zijn, benevens de Ontwerpers, Instigateurs en aanvoerders van de remotiën der wettige Regeeringen in de Steeden, met die geenen, welke daartoe anderen door geld of beloften hebben geseduceert of tot zulke eindens eenige zamenspanningen of corporatiën aangegaan; voorts de autheurs van zodanige Addressen, Memoriën, Declaratoiren en andere geschriften, waar bij het hoog gezag van den Souverain, de eer en authoriteit van de wettige Regeeringen en derzelver Leden, benevens die van Justitie op de indecentste en honendste wijze zijn aangetast; gelijk mede de Stelders, Makers en Teekenaars van alle soort van Actens van Verbintenissen tot dwang van Regenten, tot omkeering der Regeeringsform en tot bedreiging van eigendunkelijke wraakneming op hunne Regenten of meede ingezetenen, en vooral die daartoe eenige feitelijke ondernemingen gedaan hebben; voorts de Schrijvers, Drukkers, en verspreiders van seditieuse papieren, en nog de zodanige, welke zig aan doodslag, gewelddadige mishandeling hunner medeburgers of andere excessen van dien aard hebben schuldig gemaakt; gelijk eindelijk alle vreemden, welke hunne vrije inkomst en verblijf in deze Landen hebben misbruikt om alle de voorsz. misdadigheden te bevorderen en te helpen uitvoeren’[1]. Natuurlijk dat zulk een opsomming meer schrik dan rust bracht. De Staten namen het ontwerp dan ook niet aan, maar wachtten tot 15 Februari '88 met het door een beter te vervangen. Ondertusschen had het kwaad genoeg gedaan, en daaronder onherstelbaar kwaad.

De amnestie der Staten sloot toch ook nog te velen uit. In

1) Men moet dankbaar erkennen dat de Prins niet de minste melding maakt van beleediging van zijn eigen persoon als reden tot uitsluiting.

de eerste plaats vier categorieën van regenten[1]; maar die hieronder vielen, hadden toch reeds het land verlaten. Van de burgers: de aanleggers der remotiën, bestuurders der vrijcorpsenconfederatie, officieren der burgerlegertjes; zij die afgezette regenten of medeburgers hadden vastgezet of bedreigd, die de landsmagazijnen geopend, sluizen opengezet of dijken doorgestoken hadden na het verbod der Staten om de Pruisen te weerstaan; alle geestelijken die de wapenen hadden gedragen, of hadden medegewerkt tot de remotiën; - de redacteurs en directeurs van zeven met name genoemde couranten; plegers van doodslag, openbaar geweld en andere zware vergrijpen. Ieder die twijfelde of hij onder een dezer categorieën viel, kon zich binnen drie maanden met gemotiveerd verzoek om in de amnestie begrepen te worden, tot de Staten wenden. Natuurlijk dat niemand dit deed: men wilde zichzelf niet aanbrengen.

De uitgewekenen die niet tot een dezer categorieën behoorden konden binnen drie maanden terugkeeren, op straffe van het effect der gratie te verliezen. Zij hebben het meerendeels niet gedaan. Toen eindelijk de geest van persoonlijke wraakneming wat had uitgeraasd, gevoelde men het verlies van zooveel gezeten en bekwame burgers toch zeer smartelijk. Enkelen zijn toen wel teruggekeerd en niet lastig gevallen, maar het gros was onverzoenlijk en wilde niet dan als overwinnaars ooit in het land wederkeeren.

De fransche regeering, door beloften gebonden[2], had de eerste vluchtelingen liefderijk opgenomen en goed verzorgd, enkelen zelfs vorstelijk[3]. Op het bericht hiervan kwam langzamerhand de groote hoop naar Frankrijk, waar uit de meest behoeftigen een kolonie werd gevormd te St. Omer. Frankrijk heeft werkelijk uit zijn berooide kas zware sommen aan de hollandsche patriotten ten koste gelegd, maar met dat al hebben de meesten toch veel leed verduurd, dat zij niet altijd waardig gedragen hebben.

De onrust van Europa en van Frankrijk vooral bracht er toe bij, dat de patriotten de hoop op een tegenomwenteling niet

1) *Jaarboeken* 1788, blz. 255. - Een der categorieën vormen zij die de Acte van Verbintenis van Augustus 1786 geteekend hadden.
2) Si l'état actuel des choses détermine les Patriotes à la retraite, S.M. se fera un devoir de les recueillir, et Elle les dédomagera de leurs pertes et de leurs sacrifices. - Montmorin aan St. Priest, 19 September 1787.
3) Capellen van de Marsch zou vijf jaar lang 20.000 livres als voorschot ontvangen, generaal Van Rijssel 12.000, de utrechtsche Boetzelaer 10.000; Beyma 6000 enz. - Abbema werd compagnon in een parijsch bankiershuis. - De Gijselaar bleef te Brussel, Van Berckel zelfs te Amsterdam.

spoedig opgaven. Voor het oogenblik was er geen kans: Frankrijk legde zich officieel bij den nieuwen toestand neer, Engeland had er een openlijke verklaring van geeischt eer het zich ontwapende[1]. Maar de belgische onlusten en eerlang de fransche revolutie openden telkens vooruitzichten, en in het land zelf hielden de patriotten talrijke aanhangers, aanhangers ook wier ernst over de hand toenam, tegen de verdrukking in. Openlijke uitwisseling van staatkundige denkbeelden werd in de Republiek niet meer geduld: den 3^{den} November waren alle burgersocieteiten, genootschappen of andere corporaties welke deel hadden genomen aan de ‘onwettige zogenaamde Volks-vergaderingen’ vernietigd, met verbod van oprichting ‘van al zulke societeiten en genootschappen waarin zaken van politie of staats-, stadhouderlijk en stedelijk bestuur tot onderwerp van deliberatie of beschikking zouden worden gemaakt.’ Des te meer werd in het geheim gepolitiseerd, en de idealen van kort geleden verbleekten daarbij gaandeweg voor nieuwe. In plaats van het grondwettig herstel kwam de omwentelingsidee. Onze democraten van '87 hadden nog veel te leeren en haast meer nog af te leeren. Maar zij waren in ieder geval de partij der ontwikkeling, waar kiemen bleven leven die nog wasdom konden hebben. Bij de andere partij was de dood.

Wie had in '87 eigenlijk overwonnen? Oranje? Het had zich opgesloten binnen het verrotte samenstel der aristocratisch-federalistische Republiek, om met deze omvergeworpen te worden. Het had het intellectueel meest ontwikkelde deel der natie voor een menschenleeftijd van zich vervreemd. Het was onmachtig gebleken de krachten op te zoeken en aan zich te verbinden waarmede het monarchaal element tot hervorming van het bestaande had kunnen samenwerken. Als eigenlijke partij hield het niet meer dan het gepeupel. Het had zich laten herstellen niet uit liefde, maar uit vrees voor vreemd geweld. Uit vrees voor vreemd geweld liet men het zeven jaar later alleen.

De aristocraten? Zij mochten nu het bestaan rekken, en regeeren over een volk dat hen niet meer achtte, maar hadden zij bereikt wat zij hadden gewenscht? In het geheel niet: de oud-staatsgezinde idee had allen invloed op de massa verloren;

1) De bekende verklaring van 27 October 1787, te vinden o.a. bij Auckland I, 255. - Sa Majesté ne fait aucune difficulté de déclarer, qu'elle ne conserve nulle part aucune vue hostile relativement à ce qui s'est passé en Hollande. (‘Nulle part’ tot geruststelling van Pruisen).

zij was in haar onwezenlijkheid voor dezen tijd eens voor al aan het licht getreden. De patriciërs bleven machtig voor het oogenblik, het is waar, doch op voorwaarde van te vleien en te bewierooken wien zij korte jaren geleden hadden verguisd en belaagd. De regelingen van 1747 en 1766 waarop zij hadden willen terugkomen, zij hadden ze thans eenstemmig voor de onveranderlijke, eenig mogelijke constitutie der Republiek moeten erkennen. Het beste bewijs van het volstrekt kunstmatige hunner tegenwoordige heerschappij is wel de omstandigheid dat men het overgroote deel dezer geslachten in 1795 op eenmaal in het niet verzinken ziet, waaruit de meeste zich bij de reactie tijdens koning Lodewijk en koning Willem I toch niet opmerkelijk verheven hebben. Na 1795 bespeurt men deze lieden niet meer; hun systeem, maar zelden hun personen worden als vijanden vervloekt, zij waren er te onbeduidend toe. In 1813 hebben hun goddank de handen zóó verkeerd gestaan, dat zelfs te midden der reactie niemand op het denkbeeld komen kon hun de vroegere positie terug te geven. Er zijn honorabele ambtenaren uit hen voortgekomen, maar de vroegere hollandsche regenten waren iets anders. De groote kwaliteiten van het ras waren ontwikkeld in het stads-, niet in het staatsbestuur, en zijn afgestorven bij het afnemen der beteekenis van de stad in het staatkundig leven.

Het meest geleden had wel de nationale trots. Het verzet tegen de suprematie van Engeland was toch wel nationaal geweest, en de klacht over het ingeslapen zijn der regeering toch zeer gerechtigd. Wat was er van de stemming van 1780 overgebleven? Het verzet tegen Engeland was op schade en schande uitgeloopen, en de proefneming met een nieuwe buitenlandsche staatkunde had der Republiek geen vernedering hoegenaamd bespaard. De poging tot grondwettig herstel had tot een potsierlijke verwarring geleid, waarbij elk der spelers haperde in zijn rol en waaraan twee buitenstaanders eindelijk na onderling overleg een eind hadden moeten maken. Het eind was dat men dankbaar de bescherming aannemen moest van hetzelfde Engeland waartegen men eenmaal luidruchtig was opgestaan, en dat het aanzien van de Republiek in Europa eindelijk op het peil gedaald was dat haar langzame uittering verdiende.

Toch werd juist thans haar alliantie met aandrang door twee groote mogendheden begeerd. Maar niet om haar zelve. Pruisen had met zijn onverhinderde tusschenkomst in de Republiek in werkelijkheid een stout stuk begaan. Het had de beproefde maar

voor een staat die zijn krachten voelde op den duur te bescheiden staatkunde van de tweede helft van Frederiks regeering voor goed verlaten, en bevond zich nu in een ongedekte positie, tenzij het, in vertrouwen op zijn toekomst, nieuwe verplichtingen op zich nam en nieuwe banden aanknoopte. De alliantie met Engeland lag thans voor de hand, en de aanleiding was de ontmoeting van Pruisen en Engeland in de Republiek, die de omstandigheden zooeven hadden medegebracht. Ook Engeland voelde zich weder sterk genoeg om zijn invloed te doen gelden op het vasteland, en de bescherming van de bij Engeland heul zoekende partij in de Republiek was de eerste daad geweest waarin het van zijn verandering van voornemen had doen blijken. De Keizer was te eenenmale in beslag genomen en Pruisen nu voor Engeland de eenig mogelijke bondgenoot, en de brug tusschen Engeland en Pruisen was de Republiek.

Dat na de omwenteling de Republiek de alliantie van Engeland zou verzoeken, was van het gebeurde als het noodzakelijk complement. Doch nog terwijl Brunswijk in het land was gaf Pruisen te kennen dat men ook te Berlijn een aanzoek van de Republiek verwachtte, en Engeland verzette er zich niet tegen dat het werd gedaan. Den 14^{den} December besloten de Staten-Generaal tot het dubbele aanzoek. De onderhandeling met Pruisen vlotte het best: dit had ons niets terug te geven, als Engeland Negapatnam. Het was vroeger zoo goed als beloofd aan de oranjepartij, nimmer officieel aan den Staat. Engeland heeft goed gevonden het te behouden, wat hier geen geringe teleurstelling bracht, maar de Staten-Generaal konden niet wel anders dan berusten[1]. Den 15^{den} April 1788 werd het tractaat met Engeland in den Haag, dat met Pruisen te Berlijn geteekend. Het waren defensieve alliantiën, in elk waarvan het erfstadhouderschap, zoowel in het algemeen als ten aanzien van iedere provincie, werd gegarandeerd gelijk het in 1766 was aanvaard en laatstelijk in Februari 1788 bevestigd. Beide mogendheden verbonden zich ‘deze Regeeringsform te zullen handhaven tegen alle aanvallen en ondernemingen, direct of indirect, en van welke natuur dezelve ook mogten wezen.’ Gelijke verbintenis kwam voor in het verdedigend verbond tusschen Pruisen en Engeland van Augustus 1788. Welk lot een regeeringsvorm te

1) Negapatnam werd niet uitdrukkelijk geweigerd, maar er werd bepaald dat het geruild zou worden tegen een nader te bepalen equivalent, waarover men het later niet eens is kunnen worden.

wachten heeft die zijn beste steunsels zoekt in dergelijke verklaringen, heeft 1795 bewezen. Zoodra Pruisen en Engeland oneenig werden of hun aandacht naar elders werd afgeleid, kon het met het erfstadhouderschap zijn gedaan[1].

Den grootsten invloed heeft, na 1787, natuurlijk Engeland hier behouden. In haast elke belangrijke beslissing is de hand van Harris op te merken. Al dadelijk heeft hij heel wat te zeggen gehad bij de keus van eenige hooge ambtenaren ter vervanging van de onmogelijk geworden patriotsche. Nauwelijks is de Prins den 20sten September in den Haag terug, of Harris draagt hem Royer voor tot den post van Raadpensionaris, en den jongen Hendrik Fagel tot de survivance van het griffierschap van de Staten-Generaal, opdat dit ambt in deze engelschgezinde familie blijve[2]. Den 1sten October is inderdaad 's Griffiers kleinzoon tot adjunct van den grootvader benoemd, en bij diens dood in 1790 is hij in de waardigheid opgevolgd, welke dus den gezant Brantsen, die gehoopt had zich in dit eervol en winstgevend ambt van de onaangenaam geworden parijsche ambassade te zullen verpoozen, ontging[3]. In plaats van Van Lynden werd Harris' leerling Van Nagell gezant te Londen. Dat Bentinck van Rhoon eerste commissaris tot de regeeringsverandering werd was mede Harris' werk; deze keus werd gedaan zonder de Prinses te raadplegen[4], op welke de Prins sedert den pruisischen inval naijveriger was dan ooit[5]. Ook de Thesaurier-Generaal Bisdom werd verwijderd en vervangen door den secretaris der Generaliteits-rekenkamer, François van der Hoop. Eindelijk heeft Harris niet afgelaten eer ook Paulus was ontslagen door de Staten-Generaal. Van de Spiegel heeft later erkend dat dit een zwakheid van het gouvernement geweest was[6].

1) De hertog van Brunswijk, die eigenlijk veel grooter was als man van oordeel dan als man van de daad, heeft iets dergelijks in October 1787 reeds gezien en uitgesproken. ‘Er is hier zoo weinig nationale kracht over,’ schrijft hij aan Hertzberg, ‘dat de machine nimmer uit zichzelf zal kunnen gaan. Pruisen en Engeland moeten er de hand aan leggen, en als deze twee elkander goed verstaan kan zij nog wel een poos loopen.’ - (Bijlage VII, 15).
2) Harris 21 September 1787.
3) De verpoozing had nu plaats in Gelderland, want Brantsen werd van zijn post teruggeroepen en de ambassade bleef weder aan den ouden Berkenrode alleen overgelaten.
4) Bijlage VII, 18.
5) De eerste gedachte aan zijn vrouw gewijd, toen hij weer veilig in den Haag zat, was: *pourvu qu'elle n'arrive pas comme une bombe*. (Gijsbert Karel II, 204).
6) Van de Spiegel aan Valckenaer in 1795, in de inleiding op Vreede I.

Royer had voor het ambt van Raadpensionaris bedankt, en hierna viel algemeen de keus op Van de Spiegel, die den 6den December in de vergadering van Holland zijn intrede deed. Van Bleiswijk was niet ontslagen, maar men had hem bij het afloopen van zijn derde quinquennaat in November '87 niet herbenoemd. Van de Spiegel had eerst een stellige verzekering van den Prins verlangd, dat deze voortaan een geregelde, methodische wijze van werken zou volgen voor elk van de departementen van zijn bestuur. De Prins echter wilde zich niet door de schriftelijke goedkeuring van een bepaald plan verbinden, en liet het bij een mondelinge verzekering[1]. Wat deze gebaat heeft kan men opmaken uit Van de Spiegel's verzuchting van een half jaar later: dat de Prins wat al te degelijk zijn belofte was nagekomen: hij volgde altijd één systeem, het systeem namelijk van alles in de war te laten loopen[2].

Tegenover den zoozeer onder engelschen invloed staanden Prins, trachtte Pruisen, dat hier minstens de gelijke van Engeland meende te kunnen worden, zich te verzekeren van de Prinses. Men droeg aanstonds na de omwenteling aan Brunswijk op, te onderzoeken in hoeverre het oude plan uitvoerbaar was, om de Prinses een soort van mederegentschap op te dragen, of althans haar een plaats te verzekeren in een publieken raad[3]. Maar Brunswijk antwoordde dat aan iets als een publieken ministerraad niet moest worden gedacht, omdat die onvermijdelijk den armslag van den Stadhouder zou bekorten, wat tot nadeel zou kunnen strekken van 's Prinsen misschien bekwamer nakomelingen. Men moest liever den geheimen invloed van de Prinses zien te versterken[4]. Wanneer dan ook Thulemeyer's opvolger, Alvensleben, vermaand wordt toe te zien dat de Prins zich een goeden raad kieze, is daarmede geen publieke raad bedoeld.

Ware het voorts, in stede van Hertzberg, de Almacht zelf geweest die zich van 's konings mond bediende, de partijen in de Republiek zouden met een koninklijk-pruisische zijn vermeerderd, bestemd om de balans te houden tusschen de engelsche en de fransche[5]. ‘Uwe Majesteit,’ heet het in een een memorie van Hertzberg van December '87, ‘heeft het recht

1) Harris' *Diaries* II, 365.
2) Fagel Jr. bij Bouwens, blz. 169.
3) Bijlage VII, 16.
4) Bijlage VII, 17.
5) Bijlage VII, 19.

en de macht, over de Republiek te heerschen als over een aan Haar onderworpen gewest. Juist als Zij doen kan in Polen'[1].

Nederland en Polen! Onder ons meesmuilen over de opgeblazenheid van den Pruis, die meent dat na het onverwacht succes alles hem mogelijk is, zou de korrel van waarheid ons uit de hand kunnen glippen. De vergelijking was verdiend. Ook ònze 'gevestigde constitutie' werd overeind gehouden door buitenlanders, om hùn voordeel. De Republiek der Verdeelde Nederlanden.

'*Croyez-moi*,' heeft, in Juni '89, in een oogenblik van helderziendheid, Van de Spiegel tot Gijsbert Karel gezegd, '*il faut que la Hollande devienne la Généralité*'[2]. Dat een Raadpensionaris van Holland tot zulk een erkenning kwam, bewijst dat het oude staatsgestel nog slechts een schijnleven rekte. Het werd meer verhinderd te vallen, dan dat het stond.

1) Bijlage VII, 20.
2) Gijsbert Karel III, 21.

Bijlagen.

R.A.:	Rijks-archief, den Haag.
H.A.:	Kon. Huis-archief, den Haag.
A.E.:	Affaires Etrangères, Parijs.
A.N.:	Archives Nationales, Parijs.
R.O.:	Public Record Office, Londen.
S.A.:	Kgl. Geheimes Staatsarchiv, Berlijn.
S.A.(*H.N.*):	idem, Hertzbergscher Nachlass.

Bijlagen bij hoofdstuk I.

1. - Memorie van Saint-Lubin[1].

De memorie verzekert dat aan Engelands macht in Indië, nog verre van welbevestigd, groote afbreuk zal kunnen worden gedaan door partij te trekken van de aan Engeland vijandige gezindheid van de Mahratten, van Tippo-Sahib, van den Soebadar van Dekkhan en van den radja van Travankore. Deze vorsten behoeven, om met goed gevolg de Engelschen te kunnen aanvallen, europeesche troepen en europeesche officieren, die de Republiek hun zou kunnen verschaffen, mits van beter gehalte dan haar gewone Compagniestroepen:

Il est essentiel de faire passer incessament dans l'Indostan au moins six mille hommes de troupes mieux choisies et mieux commandées que celles de la Compagnie Hollandaise; et que ces troupes soient distribuées entre les quatre Puissances cy-dessus dénommées en vertu de traités de subside et d'alliance qu'on établira sur les principes suivans.

1°. Tous les fraix de levée de ces troupes, de leur armement, de leur transport et de leur solde depuis leur depart d'Europe jusqu'à leur arrivée sur les territoires respectifs des souverains indiens seront remboursés par Eux.

2°. La paye ultérieure de ces troupes sera stipulée sur le pied de cent roupies par homme, à chaque lune, officiers et soldats compris. La somme entière sera délivrée, à chaque nouvelle lune, entre les mains du Commandant en Chef qui en fera la répartition à sa troupe conformément à un tarif qui réglera la proportion entre la paye des soldats et les appointemens de leurs officiers. L'entretien des habillemens, des armes, des hopitaux, chirurgiens et autres employés sera prélevé sur le total par le Commandant en Chef, ou par un Commissaire-tresorier ou par l'un et l'autre conjointement.

3°. Les souverains indiens seront tenus de fournir des chevaux du prix de trois cens roupies au moins à telle partie de ces troupes qu'ils voudraient entretenir sur le pied de cavalerie, ou de les payer au meme prix au Commandant en Chef et Commissaire qui en feraient la fourniture. Les

1) R.O., bijlage bij een dépêche van Harris aan Lord Carmarthen van 9 October 1787.

chevaux tués à la guerre seront remplacés par les souverains sur le même pied, ou remboursés par eux de même.

4º. Les hommes devenus invalides par blessures ou maladies et reconnus pour tels par le Commandant en Chef et le Commissaire assistés des Chirurgiens continueront d'être entretenus à demi paye dans la proportion où était leur solde au moment de leur démission. Les souverains seront tenus d'allouer cette demi paye sur un état séparé de celui des soldats valides; et la somme totale attribuée à l'entretien des invalides sera versée à chaque nouvelle lune entre les mains du Commandant en Chef et du Commissaire qui en feront la distribution.

5º. Les souverains indiens fourniront aux Compagnies d'Artillerie les bouches à feu nécessaires à leur service et seront tenus de subvenir aux fraix de charrois, de reparation et de consommation de munition. Ils seront également tenus de payer à part les travaux de siège et de fortifications suivant l'usage qui est la double paye aux troupes qui y auront été employées pendant le tems qu'ont duré les travaux.

6º. Le recrutage nécessaire à la tenüe au complet des Corps Militaires sera remboursé par les souverains indiens sur le pied des fraix de première levée.

7º. Si les souverains désirent obtenir de la République quelque augmentation de troupes, supplémens d'armes, munitions et autres effets à leur usage, ils en feront la demande qui sera remplie avec célérité et bonne foi; bien entendu que les souverains en rembourseront le prix convenu.

8º. Les souverains qui auront traité pour les fournitures de tout genre avec la République seront tenus préalablement d'en déposer le prix convenu, entre les mains des Préposés de la République dans la Ville de Cochin ou dans tout autre de ses Etablissements qu'elle jugera convenable à recevoir et assurer le Dépôt.

9º. l'Emploi des troupes fournies aux souverains par la République demeurera entièrement à leur disposition tant que la République sera attaquée dans les Indes par aucune Puissance quelconque soit Asiatique soit Européenne, mais s'il lui survenait une guerre dans l'Inde, les souverains indiens seront tenus de lui renvoyer ces troupes armées et montées quant à la Cavalerie, dans tel Etablissement qu'Elle jugera convenable, soit en total, soit en partie, suivant la demande qu'Elle en fera et à sa première requisition. Les souverains supporteront tous les fraix de routes de ces Troupes jusqu'à leur retour sous le Pavillon de la République.

10º. La République entend que les souverains indiens ses Alliés seront tenus par des Traités d'Alliance offensive et défensive, en reconnaissance des bons offices rendus à Eux par Elle, à garantir et à protéger de toutēs leurs forces ses Etablissemens dans l'Indostan, et déclarer et faire la guerre conjointement avec Elle contre toute Puissance quelconque qui serait avec Elle en hostilité, jusqu'à complette satisfaction obtenue sur l'Ennemi commun.

Telles sont les principales Bazes sur lesquelles doivent porter les conventions à faire avec les Puissances de l'Indostan, conventions qui donneront

à la Republique dans le continent de l'Indostan une armée de six mille Européens, dont la levée et l'entretien ne lui auront rien couté. Cependant cette armée distribuée dans les armées indiennes les mettra en état de réprimer les Anglais, de les repousser de leurs usurpations, de ruiner au moins leurs finances territoriales et leurs manufactures dans l'Inde par des guerres continuelles, d'effectuer peut-être leur expulsion totale pendant la paix et certainement de la préparer efficacement pour l'époque où la guerre déclareé en Europe armerait contre l'Angletterre les Puissances confédérées contre Elle.

Sans doute il serait oiseux d'indiquer dans ce Mémoire aucun plan d'opérations militaires pour ces troupes employées au service des divers Princes indiens. Il est plus consequent de leur en laisser l'entière disposition pour les employer suivant leurs vuës et leurs interêts respectifs; mais un Négociateur adroit et bien versé dans la conaissance de ces divers interêts pourrait aisément diriger toutes ces forces dispersées vers un but unique et commun entre la République et ces Puissances indiennes; c'est à dire vers la ruine et l'expulsion des Anglais. Ce Négociateur devrait concilier une confédération de tous ces Princes pour attaquer les Anglais par toute l'Inde en même temps, chacun de leur côté.

1°. Les Marates attaqueraient les Anglais depuis Bombay jusqu'à Barokia au fond de la Golphe de Cambaye. L'armée marate toujours sur pied dans le Guzarate suffirait pour cette expédition; tandis la grande armée marate constamment stationnée dans le Haut Indostan ferait irruption dans le Bengale.

2°. Tipou Sultan est capable d'enlever aux Anglais en quatre jours le comptoir de Tellicheri qui est situé sur son territoire au Malabar. De là il passerait aussitôt dans le Carnatik pour s'y mettre en possesion de ce Gouvernement, auquel il a un droit acquis par l'investiture qui lui en fut donnée en ma présence en 1767 au nom de l'Empereur Mogol par son vice Roi, Nizam-Alican, Soubadar de Décan. Cette opération conduirait de suite Tipou Sultan devant Madras pour l'assiéger et terminer par la reduction de cette place l'expulsion des Anglais du Coromandel.

3°. Le Soubadar de Décan, portant ses forces sur les Provinces du Nord, recouvrerait aisément ce Pays qu'il revendique sur les Anglais.

4°. Le Roi de Travancor pourrait les chasser en deux jours du comptoir d'Anjengo au sud du Malabar et se jetter aussitôt après sur les Provinces de Tinevelli, Marava, Maduré et Tanjaor qui sont occupées par les Anglais. Négapatnam qui est situé dans le Tanjaor devrait être restitué à la République, soit qu'il soit enlevé par le Roi de Travancor, soit qu'il tombe sous les armes de Tipou Sultan.

Le vrai moyen de réunir ces quatre flèches dans une même main pour les lancer à propos soit séparément, soit ensemble, suivant les circonstances, serait que ces Tronpes ainsi distribuées chez les Princes indiens, sous les ordres immédiats de leurs commandans respectifs, fussent en même tems soumises au commandement suprême d'un Général en chef qui serait chargé de diriger la Politique auprès des Cours indiennes. Le choix d'un tel

Personage, à la fois Ambassadeur et Général, ne doit être déterminé que par le rare assemblage dans un seul homme des talens militaires et des connaissances politiques. La République en possède un de cette trempe dans la personne de M. le Rhingrave de Salm qui lui est trop bien connu dans ces deux genres pour ne pas faire désirer qu'il consente à se charger de ce double emploi pour lequel ce seigneur est d'autant mieux approvisionné que sans avoir jamais vu l'Inde il a sur cette partie de l'Asie la théorie la plus saine et la plus étenduë. C'est l'homme de la chose et à tel point qu'il ne reste plus qu' à souhaiter qu'elle lui convienne autant qu'il lui convient. Peu d'hommes en Europe, et je pourrais dire, aucun n'a été si à portée que moi de connaitre l'intérieur de l'Indostan puisque depuis trente années je n'ai fait autre chose que d'en visiter les cours, les étudier et traiter avec Elles. J'en connais personellement tous les souverains et les ministres; - les constitutions, les forces, les interêts, les vuës ont été les objets continuels de mes observations; j'y ai eu le bonheur d'être utile, de gagner la confiance et d'obtenir des succès: et cependant ces conaissances que je n'ai pu acquérir que par des travaux opiniâtres à travers mille fatigues et mille dangers, je dois avouer à ma très grande surprise que je les ai trouvées concentrées ici dans la personne de M. Le Rhingrave par le seul secours de l'étude et de la méditation. La savante théorie de ce personage appliquée en peu de tems à la pratique opérerait les plus grandes choses; et mon opinion de ses succès possibles m'est si démontrée que je suis persuadé que la France, l'Espagne et autres Puissances Européennes intéressées au sort de l'Inde ne pourraient rien faire d'équivalent à la livraison de leurs forces entre les mains du Rhingrave de Salm pour conduire à une heureuse fin la révolution désirée.

2. - 'Déclaration du Rhingrave de Salm au comité de la besogne personelle'[1].

Vu et examiné attentivement le mémoire cy-annexé[2], moi, Rhingrave de Salm, suis d'opinion que cet ouvrage, calculé d'après les connaissances locales de l'auteur, présente un systême appuyé sur une Base solide et embrassant à la fois tous les objets de Politique et d'Economie relatifs aux interêts de la République dans les circonstances présentes.

Dans ce projet bien établi et parfaitement lié en tous ses points, j'ai trouvé avec satisfaction le résultat de toutes les spéculations dont je me suis occupé depuis longues années sur les affaires des Indes Orientales. Le but que l'auteur y propose est devenu non seulement indispensable mais pressant, c'est de réprimer l'insatiable ambition des Anglais dans l'Indostan et d'y détruire leur Puissance. Le moyen qu'il indique pour atteindre ce but est habilement choisi, nécessaire et suffisant: c'est d'armer les haines indiennes en faveur des inquiétudes de l'Europe sans troubler la tranqui-

1) R.O., bijlage bij een dépêche van Harris aan Lord Carmarthen van 9 October 1787.
2) Bovenstaande memorie van de St.-Lubin.

lité de celle-ci. L'exécution d'un tel Plan ne peut manquer de produire les effets suivans:

1°. d'occuper l'Angleterre pendant la Paix de l'Europe à soutenir des guerres continuelles en Asie contre les Puissances indiquées dans le projet: guerres qui l'entraineront nécessairement en des dépenses énormes qui épuiseront les revenus territoriaux que l'Angleterre recueille de l'Inde, et la forceront d'y suppléer par des envois considérables d'argent qui l'énerveront en Europe; car ces revenus territoriaux consistant dans les récoltes du plat pays peuvent être dès la première année de guerre être détruits pour plusieurs années suivantes. Les productions du sol et des manufactures qui alimentent son commerce de retour échaperaient de ses mains en passant dans celles de ses Ennemis. Ce Déficit subit causerait tout à coup la ruine de la Compagnie et sa Banqueroute qui donnerait á la Grande Bretagne une violente secousse capable de l'ébranler jusques dans ses fondemens, c'est là le plus grand coup qu'on puisse lui porter et je suis d'avis qu'on ne doit pas le manquer.

2°. L'occupation donnée à l'Angleterre par les guerres d'Asie serait vraisemblablement pour Elle une diversion puissante des mouvemens que sa Politique doit dans son état actuel s'étudier de donner à l'Europe pour y obtenir des Alliés; tandis qu'en même tems son Alliance diminuant de prix en raison de la diminution de sa Puissance serait moins recherchée par les autres Etats à titre d'utilité et peut être même serait déclinée comme dangereuse.

3°. A ces deux conséquences de la Révolution qui peut être opérée par l'exécution du Plan proposé j'en ajoute une troisième qui décide sur cet objet mon opinion et mes Resolutions: c'est que de tous ces systêmes existans et peut être même possibles aucun n'est plus propre à assurer le premier rang à la République entre les Puissances Commerçantes: la République confédérée avec les Nations du Midi de l'Europe, presque inaccessible à celles du Nord, n'aurait plus dès lors dans le voisinage et dans la rivalité de l'Angleterre que de faibles obstacles á l'extension de son Commerce et à l'accroissement de sa prospérité. Cette perspective si chère à mon coeur nen me laissera pas hésiter un instant sur le sacrifice de toutes autres espérances pour me dévouer tout entier à l'exécution d'un Plan dont les succès me pairassent démontrés à tel point que je le regarde comme la fortune de la République. Dans cette persuasion je suis prêt à m'engager de fournir et d'employer de mes propres mains les moyens indiqués pour opérer cette importante révolution; mais voici la marche que je propose pour travailler sur des bases solides.

La première Base à poser doit être celle des traités avec les Puissances indiennes: et pour les négocier je demande que l'Auteur du Mémoire cyannexé soit envoyé le plus promptement possible dans l'Indostan avec l'autorisation convenable pour remplir ce premier objet de la Part de la République avec les Princes Asiatiques. Nul autre négociateur ne pourrait me paraitre plus propre que lui à faire réussir dans son entier un Plan qu'il a si heureusement conçu.

Ce Plan est le résultat de trente années d'expérience dans cette carrière

qu'il a parcourue avec des succès éclatants, surtout à trois époques bien connues. La première fut la guerre de 1756.

Le Comte de Lally, Général des établissements français dans l'Inde, employa cet officier de son régiment à négocier avec le Nabob de Bengale un traité d'alliance entre ce Prince et la France pour opérer l'expulsion des Anglais de Bengale. Il réussit à conclure le Traité qu'il apporta en France à la fin de 1762. La paix de 1763 ayant fait manquer l'exécution de la part de la France, le ministre Duc de Choiseul fit repartir en 1765 ce négociateur pour exciter le célèbre conquérant Hyderali-can à une rupture avec les Anglais. En moins de trois mois il réussit à leur faire déclarer une guerre qui amena le vainqueur jusqu'aux portes de Madras où il imposa aux vaincus une paix desavantageuse au prix d'immenses sacrifices. Enfin en 1776 Sa Majesté Très Chrétienne fit choix du même négociateur pour faire un traité d'alliance entre la France et le Roi des Marates, et il fut honoré de cette légation en qualité d'Envoyé extra-ordinaire. C'est à l'exécution de ce traité qu'on doit rapporter toutes les défaites et pertes que les Anglais ont essuyées aux Indes Orientales pendant la dernière guerre, ainsi que leur empressement à demander la paix pour conserver du moins l'Asie après avoir perdu l'Amerique. A son retour en France en 1781 cet Envoyé eut à soutenir contre un particulier un procès qui a dérangé sa fortune sans altérer sa considération. Il est actuellement à la Haye où il jouit de l'estime de M. l'Ambassadeur de France, et de M. le Comte de Maillebois. Son nom enfin est le Chevalier de St. Lubin. J'ai mis assez de temps et de soin à juger de ses lumières et de sa capacité par la communication que j'ai obtenue de ses Ecrits et par les entretiens qui leur ont servi de commentaire, pour me croire fondé à le regarder et désigner comme l'homme le plus capable que je connaisse, de remplir la mission préalable. Profondément versé dans la politique et dans les langues de l'Inde, connu personellement des Princes du Pays et de leurs ministres, muni de témoignages authentiques de leur estime et de leur confiance, il ne lui manque aucun des moyens de réussir à préparer la révolution désirée.

Lorsque sur la foi des Traités qu'il aura conclus, sur l'assurance des sommes qui auront été déposées pour les fraix de l'armement nécessaire, j'aurai fait mes dernières dispositions pour la fourniture des secours demandés en tout genre, je me dévouerai à partir moi-même pour aller prendre aux Indes le commandement général de l'Expédition et en faire recueillir à la République tous les fruits qu'Elle aura jugés convenables à ses Intérêts.

F. RHEINGRAVE DE SALM.

3. - Memorie van de Rijngraaf van Salm aan eenige bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie[1]. October 1785.

De Rijngraaf betoogt:

1°. Que les Isles hollandaises dans les Mers Orientales sont convoitées

1) A.E., bijlage bij de memorie van Salm, afgedrukt hier beneden onder n°. 24.

depuis longtems par les Anglais et qu'elles doivent s'attendre à être attaquées à la première occasion sous les plus frivoles prétextes, et peut-être même saus prétextes.

2°. Qu'un des plus efficaces moyens de les préserver d'une attaque destructive est certainement une intelligence bien cimentée entre la République, la France et l'Espagne, sans en excepter même le Portugal, si la chose est praticable, pour une défense combinée des Possesisons respectives aux Indes Orientales.

Drie middelen moeten hiertoe bij de hand genomen worden:

1°. un bon traité entre la Hollande, la France et l'Espagne pour la Défense réciproque et calculée d' avance de leurs Possessions respectives aux Indes.

2°. mettre les Possessions hollandaises dans un état de défense respectable, par des fortifications, de bonnes troupes et une suffisante force navale, objets que je sais avoir été deplorablement négligés par l'administration de la Compagnie. Je suis actuellement occupé à dresser un Plan pour la Direction militaire, qu'on m'a demandé de la part de la Compagnie[1)], sur la conviction que son Militaire actuel est la chose au monde la plus misérable, que le soldat n'en vaut rien, parce que l'officier en est encore pire. Cet état de faiblesse et de désordre est d'autant plus impardonnable que je puis assurer sur le premier apperçu des dépenses, que la Compagnie païe plus qu'il n'en faut pour être une Puissance redoutable dans l'Inde.

La 3me base à poser, et que j'aurais pu nommer la première, comme plus importante, parce qu'elle peut réduire les Anglais à l'inaction au dehors de l'Indostan, est de se procurer dans le continent des alliés capables d'en imposer aux forces anglaises.

Volgen eenige gegevens uit de memorie van St. Lubin, wiens naam echter niet wordt genoemd. Men moet met de vier indische potentaten betrekkingen aanknoopen en een verbond tusschen hen vieren onderling, en van alle vier te zamen met de Republiek bewerken.

Le parfait de la réunion des quatre puissances indiennes susmentionnées pour attaquer les Anglais à la fois et de concert serait, que les troupes Européennes distribuées dans leurs différentes armées sous les ordres immediats de leurs commandans en chef, fussent en même tems soumises au commandement suprême d'un général en chef, qui serait chargé de diriger la politique et la guerre auprès des Cours indiennes.

L'auteur[2)], s'abandonnant à la noble confiance que lui inspire son attachment reconnu pour les véritables intérêts de la République, jointe à l'étude non interrompue et pratiquée depuis 25 ans du métier qu'il professe, offre de se charger de cette commission si on l'en juge capable et digne.

Il fournira et emploiera de ses propres mains les moyens indiqués pour opérer l'importante révolution dont il s'agit, et qu'il regarde à titre d'évidence comme la fortune de l'Etat.

1) Dit kan hoogstens beteekenen: de la part de quelques Directeurs.
2) Wel te verstaan Salm, niet St. Lubin die niet genoemd is.

Dans le cas que le projet proposé parut à Messieurs les Directeurs de la Compagnie de nature à devoir être réalisé sans perte de tems, on croit devoir exiger les Bases suivantes:

1º. l'Envoi instantané de deux Personnages autorisés et propres à conclure les traités susmentionnés avec les Princes indiens.
2º. Une commission militaire chargée de la Direction des Trouppes et de tout ce qui concerne la partie militaire des Colonies.
3º. La cession desdites Trouppes et de tout ce qui concerne la défense des possessions de la Compagnie à l'Etat, à raison de verser dans ses caisses les deniers qu'elle a' emploïés jusqu'ici pour cette partie de son administration.
4º. Qu'il lui plaise de nommer une Commission secrette composée de quatre de ses Membres dont l'intégrité et la discretion soient connues, afin de regler avec elle tout ce qui concerne les matières qu'on vient d'agiter.
5º. Dès que cet Etablissement sera fait, ou communiquera à la France en qualité d'allié tous les arrangemens dont on aura pu convenir.

4. - 'Mémoire sur les projets que la France et la Hollande peuvent former relativement a l'Asie, et sur les motifs qui doivent engager les deux puissances a s'unir pour y opérer une révolution'[1].

Le siège de la Puissance Britannique étant aujord'hui en Asie, la raison dicte que c'est dans cette région qu'il faut principalement l'attaquer, d'autant plus qu'elle porte en Europe sur une base trop faible par ellemême pour résister longtemps à des secousses violentes et bien calculées de la part de ses ennemis. Si la France et la Hollande ont des raisons quelconques pour éviter une guerre avec l'Angleterre, elles doivent du moins se mettre en état de pouvoir dire aux Anglais: renoncez à l'exclusif que vous prétendez vous arroger en Asie, modérez votre ambition ou craignez de tout perdre.

Il parait désirable qu'un Traité particulier et secret, relatif au moins à l'Asie, suive immédiatement celui qui va réunir les deux Nations. Les administrations française et hollandaise, en se communiquant d'avance et réciproquement leurs intentions ultérieures, chacune d'elles aura le temps de réfléchir à ses intérêts particuliers et il en résultera, outre la confiance et l'harmonie qui doivent toujours regner entre deux alliés, que la signature du Traité secret dont on vient de parler ne souffrira aucun retard.

On pense que la République ne pourrait mieux faire que de mettre à la tête du militaire de ses Colonies un officier général français d'une capacité reconnue dans ce genre d'administration, et de demander au Roi qu'il voulût bien donner pour cet objet M. le Marquis de Bouillé. Ses succès joints aux talens et au désintéressement qu'il a montrés pendant la dernière guerre contre l'Angleterre permettent d'en tout attendre, car les principes qui doivent diriger une guerre en Amérique et dans l'Inde étant à peu près les mêmes, il est plus que probable que M. le Marquis de Bouillé

1) Van Grimoard. - R.O., bijlage bij de dépêche van Harris aan Lord Camarthen van 9 October 1787.

aura en cas de guerre des succès aussi éclatants en Asie qu'aux Antilles. On pourrait le nommer *Directeur militaire des Colonies Hollandaises en Afrique et dans les deux Indes*. En attachant à leur service un général français d'une probité et d'un mérite généralement reconnus et par ces raisons digne de la plus grande confiance, les Etats-Généraux pourraient espérer qu'en cas de guerre le Roi consentirait à ce qu'il réunisse le commandement des forces de la France et de la Hollande en Asie.

M. de Bouillé, après avoir examiné: 1°. l'ensemble des colonies françaises; 2°. leurs rapports entre elles; 3°. leur position, leur valeur intrinsèque, rédigerait des projets généraux et particuliers, portans sur les spéculations militaires qu'elles permettraient de former, la quantité et la nature des fortifications indispensables à construire, le nombre et l'espèce d'artillerie, de munitions et de troupes nécessaires à leur conservation; M. de Bouillé dis-je, en ferait ensuite de même pour chaque colonie hollandaise. De la réunion de ces articles particuliers il résulterait un Plan général de guerre, offensif et défensif, pour tous les établissemens de la France et de la République, objet très capital, qni n'a pas été rempli jusqu'ici et au moyen duquel on serait à l'avenir préparé à tout événement, sans pouvoir jamais être pris au dépourvu.

> In geval van oorlog tegen Engeland is de eerste aanval het best tegen de kust van Koromandel te richten:

.... on est assuré alors d'être joint par Tipou-Saëb qu'on sait avoir le projet de conquérir le Royaume de Carnate et qui par cette raison procurerait à l'armée combinée tous les secours qui dépendraient de lui. On observera que ce Prince est un allié plus utile que les Marates en ce que ses troupes sont mieux disciplinées. On peut cependant exciter les Marates - qui font la guerre comme les Tartares - à tenter des incursions dans le territoire des Anglais où ils porteraient la désolation.

> De gewichtigste koloniën voor den aanvallenden oorlog tegen Engeland in Indië zijn verder: hollandsche: de Kaap en Ceilon; fransche: Ile de France en Bourbon. Van Batavia uit moet in oorlogstijd de engelsche handel op China bemoeilijkt en zoo mogelijk geheel verhinderd kunnen worden.

En tems de guerre la Grande Bretagne n'a plus d'autres lieux de relâche que les iles de Sainte Hélène et de Comorre et les établissemens des Portugais en Afrique, ressources qu'il est peut-être pas impossible de lui ôter.

Il parait convenable dans tous les cas d'entretenir à Batavia un Résident intelligent chargé d'instruire les Généraux de terre et de mer de la situation de cette importante colonie et des secours de toute espèce qu'on en pourra tirer. La proximité des détroits permettra à ce Résident d'informer également les Généraux de terre et de mer de tout ce qui viendra à sa connaissance relativement à la marine anglaise militaire et marchande. Si par ses rapports on juge que les Etablissemens de l'Isle de Java soient susceptibles d'être surpris et que par des arrangemens particuliers les Anglais puissent le tenter, il ne faudra rien négliger pour faire échouer leurs projets.

Il est également nécessaire de multiplier la communication avec l'Europe. C'est pourquoi outre la voye ordinaire par mer, et la route de terre par Bagdad où le Roi entretient un consul, il en faudra faire reconnaître une troisième par le détroit de Babelmandeb, la Mer Rouge, Suez et le Caire où il y a aussi un consul français; les généraux de terre et de mer examineront entre eux la convenance d'avoir un agent de confiance vers ce détroit de Babelmandeb, à Moka, lieu de relâche des vaisseaux qui font la traite du café de l'Arabie.

Si l'Angleterre provoque une nouvelle guerre, la France est décidée à porter de grandes forces dans l'Inde, non dans l'objet de la conquérir pour son compte, mais afin de l'ôter aux Anglais. Le Roi se bornera à prendre les mesures propres à faciliter convenablement le commerce de ses sujets, et à remettre le pays sous la puissance des naturels, après que la République aura choisi et retenu les Etablissements susceptibles de la rendre la puissance dominante en Asie.

5. - Grimoard aan Vergennes[1]. - Paris le 18 septembre 1785.

Schrijver bespreekt thans met den minister van marine de Castries de memorie die Vergennes kent; zoodra die besprekingen tot een resultaat hebben geleid zal schrijver dit aan Vergennes mededeelen.

M. le Maréchal de Castries m'a dit provisoirement qu'il désiroit qu'on dressât nn projet de traité, dans lequel on spécifierait les opérations générales à exécuter en Asie en cas d'une guerre avec l'Angleterre, ainsi que les principaux arrangemens à prendre en Hollande relativement au projet qui pourra être arrêté entre les deux nations. Il fonde cette demande sur la difficulté qu'il éprouva lorsqu'il fut question de prendre des mesures avec les Sieurs Boers et Van de Perre qui n'entendoient rien à ce qu'ils étaient chargés de regler, et qui lui firent les raisonnemens les plus ridicules. M. le Maréchal ajoute qu'il n'a pas plus de confiance dans la capacité militaire des Etats-Généraux que dans celle de ces deux Hollandais, et q'en comprenant dans le traité les stipulations dont je viens de parler, on sera en droit de presser la Hollande de s'y conformer, et qu'on se mettra ainsi à l'abri des lenteurs et des inexactitudes qu'on pourrait éprouver de la part de cette République.

6. - Grimoard aan Vergennes[2]. - Paris le 30 septembre 1785.

Monsieur le Comte,

Je quitte M. le Maréchal de Castries avec qui j'ai eu une assez longue conférence sur l'objet que je me dispose aller remplir en Hollande; il me parait approuver en tous points les bases établies dans le mémoire que j'ai eu l'honneur de vous remettre. Il ne m'a pas parlé du projet de traité et s'est borné à me prescrire trois choses: 1°. de ne rien négliger pour

1) A.E.
2) A.E.

faire sentir en Hollande la nécessité d'ôter aux compagnies de commerce l'administration militaire des colonies; 2°. de disposer ceux avec qui j'aurai à traiter à prendre des mesures pour que la République entretienne dans la mer de l'Inde une escadre supérieure s'il se peut, à celle qu'y auront les Anglais; 3°. d'insister pour que la République se décide à faire pour ses troupes des colonies un meilleur arrangement que celui qui existe, et surtout former un *directoire colonial* dans lequel l'officier général que j' ai eu l'honneur de vous nommer ait l'autorité convenable.

Vous voyez, Monsieur le Comte, que ces trois articles rentrent absolument dans l'esprit du mémoire.

M. le Maréchal a ajouté que je devrais avoir l'honneur de correspondre avec vous, et que vous auriez la bonté de l'instruire de ce qui le concernerait directement.

7. - 'Observations relatives a la Hollande'[1]. - 8 Octobre 1785.

La Paix faitte entre l'Empereur et la Hollande, le traité projetté entre cette dernière puissance et la France n'éprouvera plus vraisemblablement de retard, et on n'apperçoit rien qui doive en arrêter la conclusion.

Avant que Sa Majesté ne donne sa derniére sanction à ce traité, je la supplie de permettre que je mette sous ses yeux des observations, qui ne tendent qu'à en assurer l'exécution en liant les dispositions militaires à celles dont la politique est dèjà convenue.

Le Traité projetté avec la Hollande stipule des Conditions générales qu'il faut considérer comme les bases des conventions particuliéres qui restent à conclure, sans lesquelles les conditions premières resteraient sans effet.

Les Articles de cette nouvelle alliance consistent dans une garantie resspective de nos établissements en Europe et dans les autres parties du monde pour la sureté de laquelle on s'est engagé à un secours de 6.000 hommes et de 6 vaisseaux.

On n'aurait rempli qu'imparfaitement les vues qu'on a eu en détachant la Hollande de l'Angleterre, si par notre réunion avec cette première puissance, on ne parvenait à mettre en Sureté nos établissemens dans l'Inde.

La France seule contre l'Angleterre auroit de trop grands efforts à faire à la guerre pour ébranler la puissance angloise, mais réunie à la Hollande, elle peut tout espérer de la combinaison de leurs forces et de la nature des établissements que les Hollandois occupent en Asie, si on veut faire d'avance toutes les dispositions qui peuvent ajouter aux avantages de leur situation.

Quoique tous nos établissemens extérieurs soient compris dans la garantie exprimée par le traité, les observations comprises dans ce mémoire ne porteront que sur ce qui concerne les établissemens de l'Inde, parceque la sureté des autres n'a pas la même importance, et parceque le siège de la

1) A.N.

puissance angloise étant en Asie, c'est sur cette partie intéressante qu'il faut rassembler toute notre attention et toutes nos forces.

Dans cette région, la Hollande a tout à perdre, lorsque la France n'y possède que des établissemens peu intéressans à conserver, ainsi cette première puissance a l'intérêt de son existence à deffendre, lorsque le Roi n'a qu'un objet politique à remplir.

Ce double intérêt quoique plus pressant en apparence pour la Hollande est également grand pour la France par la nécessité d'abaisser la puissance angloise; ainsi tout sollicite un concert entre la France et les Etats Généraux pour mettre les établissemens de cette République à couvert des entreprises que la compagnie angloise formera, au moment où les facultés de l'Angleterre en Europe lui permettront de recommencer la guerre.

La Hollande ne peut nous en imposer sur la situation de ses Colonies ni sur ses moiens de défense; l'expérience de la dernière guerre nous a convaincu qu'on ne pouvoit prendre confiance ni dans ses citadelles ni dans ses troupes ni dans ses commandans.

Nous avons eu également la preuve de la mauvaise foi du Stathouder; c'est lui qui en retenant au Texel les six vaisseaux de guerre destinés pour l'Inde, a voulu déconcerter nos opérations en Asie[1]; c'est lui qui par des ordres secrets a laissé passer des convois importans qui venoient et alloient des mers du Nord en Angleterre[2]; c'est lui enfin qui la dernière campagne a empêché la réunion à Brest des Escadres hollandoises à celles de France pendant l'expédition de Gibraltar. En voilà plus qu'il n'en faut à la sagesse du Roi pour l'engager a ordonner qu'en traitant avec les Etats-Généraux les objets politiques de l'alliance, on cherche à régler des stipulations particuliéres qui puissent prévenir tous les dangers attachés à la constitution de cette République.

De toutes les stipulations, la plus importante est celle qui atténuera

1) Waarvan hier sprake is, schijnt verre van duidelijk. Het eskader onder Van Braam, 14 Maart 1783 uitgezeild, bestond inderdaad uit zes schepen, maar het vertrek van dit eskader is, hoewel het wegens ongereedheid twee maanden later plaats had dan eerst in de bedoeling lag, naar het onverdacht getuigenis van Vauguyon zelf, toch naar vermogen door den Prins bevorderd, en van de zes schepen is er slechts één van Texel vertrokken, de andere van Vlissingen. Bovendien wekt het 'enfin' van eenige regels verder de gedachte op, dat hier sprake is van een gebeurtenis vóór het aanzoek om schepen naar Brest. Vóór dien tijd was (in 1781) wel door de Compagnie om een eskader naar Indië verzocht, maar het was toen te eenen male onmogelijk geweest aan dit verzoek te voldoen. Van schepen die aangewezen zouden zijn geweest tot zulk een eskader is geen sprake. Uit de correspondentie van Vauguyon met Vergennes is mij niet gebleken, dat vóór 1782 van fransche zijde anders dan in het algemeen op het zenden eener scheepsmacht naar Oost-Indië is aangedrongen. Verwart Castries dit denkbeeldig tegenbevel aan schepen naar de Oost bestemd ook met het werkelijk tegenbevel, aan de schepen met bestemming naar de West gegeven op de tijding van de oorlogsverklaring door Engeland? (De Jonge V, 499). Van dit bevel, door de omstandigheden ten volle gerechtvaardigd, was indertijd door de patriotten aan den Prins een verwijt gemaakt.

2) De Jonge V, 542 en 547-556; zie ook hiervóór I, 197.

davantage l'influence du Stathouder dans l'exécution des ordres des Etats-Généraux dont il est l'organe.

Pour remplir ce grand objet, il paroît que le plus efficace de tous les moïens consisteroit à déterminer les Patriotes à créer une commission pour la direction des affaires maritimes et coloniales, telle qu'il en a été créé une pour les affaires de la guerre de terre[1]; mais cette première disposition seroit encore insuffisante, si à la tête de cette commission on n'y plaçoit un officier assez éclairé pour préparer et diriger les opérations qu'il faudra développer à la première guerre, et si sa réputation n'étoit pas telle à pouvoir inspirer une confiance egale au Roi ainsi qu'aux Etats-Généraux.

En énumerant avec l'ambassadeur de Hollande il y a un an ou 18 mois les conséquences désavantageuses qui étoient resultées dans la dernière guerre et des mauvaises dispositions du Stathouder et de l'abandon des colonies hollandaises, nous conclûmes que si un traité cimentoit notre alliance, elle seroit sans fruit, si elle n'étoit accompagnée de dispositions préparatoires les plus efficaces et les plus promptes pour la guerre suivante, et si d'avance on ne les conduisoit au point de n'avoir plus qu'à les développer à l'époque des premières hostilités. On est donc autorisé à pressentir aujourd'hui les Etats-Généraux sur la nécessité d'emploier quelques moiens extraordinaires pour la formation et l'exécution d'un plan de défense maritime dont le but principal est de mettre leurs propres établissements d'Asie à l'àbri de toute insulte.

De tout ce qui a été précédemment dit, il resulte qu'il seroit à désirer en terminant avec les Etats-Généraux sur les objets compris dans les traités, qu'on parvint à les faire prononcer sur les trois points suivants, sçavoir:

1°. d'obliger les Etats-Généraux à se charger de la protection des établissemens coloniaux de l'ancien et du nouveau monde, et à ne plus les laisser dans les mains des Compagnies de commerce.

2°. de former une direction particulière pour les affaires marines et coloniales qui seront dirigées par un officier général qui aura également la confiance des deux puissances.

3°. de régler le nombre des troupes et des vaisseaux qui seront entretenus en paix ou en guerre dans l'Inde, et distinguant les troupes des garnisons des troupes de campagne.

Observations sur ces trois points.

1°. Les établissemens hollandois dans l'Inde sont deffendus par 3000 hommes de troupes et par 3000 Malais. Ce nombre de 6000 hommes suffiroit, si les troupes étoient bonnes, et si on pouvoit prendre confiance dans les commandans; mais sur ces 6000 hommes, on ne doit compter que sur 3000, nombre insuffisant pour mettre en sureté le Cap,

1) De Castries is blijkbaar in het verkeerde denkbeeld, dat de door Maillebois gewilde hervorming reeds had plaats gehad.

Ceylan et Batavia, et ces 3000 hommes encore sont-ils formés de bien mauvaises troupes.

Quoique le privilège de la Compagnie la rende souveraine en Asie, on doit croire que les Etats-Généraux parviendront à anticiper sur la fin de l'octroi qui lui attribue le droit de protection, pour rependre le leur, si on leur en fait sentir l'importance, et s'ils y rencontroient des difficultes, il est vraisemblable qu'ils obtiendroient au moins le droit d'ajouter de nouvelles forces, comme pendant la guerre, à celles que Compagnie y entretient.

2º. Les mêmes principes qui ont déterminé les Etats-Généraux à porter M. de Mailllebois au commandement de leurs troupes sous le Stathouder; et la commission militaire que les Patriotes ont fait créer pour balancer la puissance Stathouderienne[1] sont également applicables aux opérations maritimes, et on ne peut se dissimuler que sans une commission chargée en particulier des dispositions à faire pour la défense des colonies, ensemble un chef de confiance pour les faire mettre à execution, il est à craindre que les avantages de notre alliance ne s'évanouissent, et que les Anglois ne se soient emparés des principaux établissemens hollandois en Asie, avant que nous en soyons instruits en Europe.

3º. Si le Traité reste sur le pied d'un secours mutuel de 6000 hommes d'infanterie, ils paroissent devoir être destinés à la défense de l'Inde; la Hollande n'a pas besoin d'une armée considérable pour mettre ses frontières en sûreté; la France lui aura garanti ses provinces; moins il y aura de troupes en Europe, moins de Stathouder aura de puissance.

Se donc ces 6000 hommes étoient entretenus depuis le Cap jusques dans les Moluques, indépendamment d'un fond de garnison qu'il sera indispensable d'ajouter au commencement de la guerre, si les commandans pour le Roi et les 4000 hommes qui sont dans ses établissemens d'Asie avoient ordre de se concerter avec le commandant hollandois et d'agir pour leur sûreté respective sans attendre de nouveaux ordres d'Europe, le Roi n'auroit plus, soit dans ce moment-ci, ou au premier moment de la guerre, que 2000 hommes à envoyer, dont la moitié auroit pour objet de porter les trois régiments coloniaux sur le pied de guerre, et l'autre consisteroit à y faire passer un régiment d'Europe.

Par ces dispositions les deux Puissances alliées auront 10000 hommes en état d'agir avec d'autant plus d'avantage que de Ceylan nous pourrions nous porter en force dans les points les plus foibles de l'Indoustan, et que les 7 à 8000 hommes que l'Angleterre peut y entretenir sont insuffisants à la garde des trois places principales, qu'ils ont à deffendre[2], et à la conservation de tous les pays et comptoirs répartis sur plus de 1500 lieues de côtes.

Quant à la quantité de vaisseaux dont il faudroit fixer le nombre, il est nécessaire de distinguer les deux situations de la paix et de la guerre.

Dans la première les deux Gouvernements françois et anglois sont con-

1) Zie de noot op de vorige bladzijde.
2) Calcutta, Madras, Bombay.

venus verbalement de ne pas entretenir de vaisseaux dans les mers des Indes pendant la paix; mais la Hollande n'ayant pris aucun engagement, et ne devant pas en prendre, elle doit rester la maitresse d'y entretenir une escadre; alörs de deux choses l'une, ou les Anglois n'en recevront aucun ombrage, et dans cette hypothèse l'alliance sera plus forte du nombre des vaisseaux que la Hollande aura dans ces mers; ou inquiète de cette supériorité maritime, l'Angleterre demandera à rompre les conventions qu'elle a proposées à Votre Majesté, alors le Roi devenu libre de former la station de l'Inde du même nombre de vaisseaux que l'Angleterre, les forces combinées resteront dans une proportion égale de supériorité.

Dans la supposition de la guerre au contraire, il seroit à désirer que les 12 vaisseaux que les deux nations se sont mutuellement promis soient assignés d'avance pour l'Inde, et qu'il soit dit que si ce nombre ne suffisoit pas à la sûreté des possessions hollandoises, les deux escadres seroient doublées, et qu'un plus grand nombre de vaisseaux y seroit ajouté si les circonstances l'exegeoient.

Si en traitant avec les Etats-Généraux on peut parvenir à les déterminer à admettre les trois acticles dont il vient d'être question et d'en faire une convention particulière; on aura remplé toutes les conditions que la prévoyance peut exiger dans ce moment-cy de la part de cette République.

Je crois que c'est à ces trois bazes qu'on doit réduire les objets de la nouvelle négociation qu'on proposeroit.

Tous les détails qui en sont les suites résulteront de ces premiers points. Il n'est pas nécessaire de les développer encore, et on se bornera à faire connoître qne la Hollande est en état de satisfaire aux demandes cydessus énoncées.

Les circonstances de la paix avec l'Empereur favorisent l'action actuelle des secours qui sembleroient réservés pour la guerre. L'Etat militaire de la Hollande monte à 30.000 hommes en tems de paix, et avoit été porté à 45.000 pour la guerre. Il est à présumer que le traité avec l'Empereur la ramenera au premier état, ainsi les Etats-Généraux peuvent également prendre 6000 hommes ou sur les troupes qu'ils réformeront, ou sur l'Etat ordinaire de paix, s'ils ne veulent pas faire la dépense de l'entretien de 6000 hommes de plus.

Les forces maritimes de la Hollande peuvent étre appréciées à 40 vaisseaux, et c'est sur ce nombre qu'elle s'est engagée à fournir une escadre de 6 vaisseaux.

Il seroit à désirer que par une combinaison différente, la Hollande eut promis de fournir 12 vaisseaux sans troupes et la France 12000 hommes sans vaisseaux; mais si ce changement rencontre des obstacles, on ne tirera pas moins un grand avantage des engagements que la Hollande a pris, mais à la condition, 1°. de les mettre en mouvement le plutôt possible; 2°. de former en Hollande une commission militaire de marine et des Colonies à la tête de laquelle seroit placé un officier général de réputation,

en état d'inspirer de la confiance dans les opérations qu'il prépareroit et qu'il auroit à diriger.

DE CASTRIES.

8. - Vergennes aan Castries[1]. - Versailles 9 octobre 1785.

J'ai reçu, Monsieur le Maréchal, vos observations relatives à la Hollande. Elles sont d'une grande force, et présentent des points de vuë très intéressants, mais je doute que le moment soit favorable pour les proposer et pour les faire réussir. Daignez vous rappeler, Monsieur le Maréchal, que tout ce que nos amis en Hollande appréhendent est que l'alliance soit soumise à une nouvelle délibération; elle seroit cependant indispensable, s'il failloit y insérer les trois points que vous indiquez comme baze essentielle. Ces points out été discutés en partie lorsque la rédaction de l'alliance a été mise sous les yeux du Roi dans son Conseil, et y a reçu Sa sanction. Il a été convenu que ces mêmes points feroient la matiére de nos insinuations à la Haye. En effet il n'a été perdu aucune occasion depuis pour faire sentir aux bien intentionnés par la voie de M. de Brantzen la nécessité de changer le régime de leur administration militaire dans leurs colonies d'Asie, et d'y porter plus de prévoyance et plus de force. Je ne doute pas que M. de Brantzen qui a paru goûter ce système ne l'ait recommandé à ses amis, et c'est aparemment pour les y affermir qu'il a encouragé le travail de M. de Grimoard dont vous avez connoissance.

Les trois points, Monsieur le Maréchal, que vous recommandez sont susceptibles d'une discussion à laquelle je ne puis me livrer dans ce moment; je la réserve pour Fontainebleau où je me flatte que votre santé vous permettra de vous rendre. En attendant, aiez agréable de considérer que nous avons deux écueils à éviter, celui d'égarer la confiance des Hollandois, et celui d'exciter une trop grande défiance de la part des Anglois qui se porteroient à renouveller la guerre, si des mesures trop ostensibles annonçoient de notre part des vuës offensives sur l'Inde. Vous n'ignorez pas, Monsieur le Maréchal, que le secret avec les Républiques est impossible. D'ailleurs notre alliance étant purement défensive, il faut éviter soigneusement tout ce qui pourroit en altérer l'essence et lui donner un caractère plus allarmant. Le Roi ne veut point la guerre; l'intérêt et la situation de son Royaume justifient son amour pour la paix; nous ne pouvons donc éviter trop soigneusement tout ce qui pourroit contrarier une vuë aussi noble et aussi nécessaire.

J'espère, Monsieur le Maréchal, que votre santé bien rétablie vous permettra d'assister au Conseil jeudi; ce sera avec bien de la satisfaction que je vous féliciterai sur votre rétablissement, et que je vous renouvellerai l'assurance.... etc.

1) A.E.

9. - Castries aan Vergennes[1]. - Paris 10 octobre 1785. -

Je n'ai jamais entendu ni pu entendre, Monsieur le Comte, qu'il fallut retarder le traité à conclure avec la Hollande en se livrant à des négociations préalables qui en retardent la signature. Je suis bien loin de le penser, mais je désirerois qu'en le terminant ou put couvenir de la nécessité de statuer sur les moyens d'exécution.

Les moyens préalables se rapportent tous aux trois articles consignés dans le mémoire que j'ai eu l'honneur de vous adresser, et qui doivent précéder tous les autres, parceque sans eux, on mettra sur le papier ce qu'on voudra, mais lorsque les circonstances rendront le traité utile, il se trouvera sans effet par l'impuissance dans les moyens, et par ignorance dans leur emploi.

M. de Grimoard dans le mémoire qu'il m'a remis de votre part entre dans beaucoup de détails auxquels les patriotes n'entendent rien, et qui seront choqués de toutes les précautions qu'une guerre éloignée exige. Je me propose donc de lui conseiller de persuader les amis de M. de Brantzen de la nécessité indispensable de mettre leurs colonies en deffense, de les convaincre que l'Inde sera perdue en trois mois et avant qu'on ne le sache en Europe, s'ils ne s'y préparent par des dispositions différentes de celles qu'ils employent dans ce païs-cy et dans l'Inde, à ne pas craindre les attaques de l'Angleterre.

C'est toujours dans des vues de défensive qne j'ai dicté le mémoire que j'ai eu l'honneur de vous adresser; c'est pour prévenir la guerre qu'il faut se mettre en état de la soutenir et c'est parceque je suis convaincu que vous ne maintiendrez la paix qu'en ôtant aux Anglois l'espérance d'avoir du succès contre nous et contre l'alliance que nous sommes prêts à contracter.

Ce principe posé, c'est à la prudence à diriger les moyens qu'il convient d'employer, sans perdre de vue que l'Angleterre sera encore trois ou quatre ans impuissante et que cette espace de tems est précieuse à employer. Vous pouvez mieux que personne, Monsieur le Comte, combiner toutes ces considérations.

Ma santé ne me permettra pas de me rendre à Fontainebleau avant huit ou dix jours; vous aurez vraisemblablement signé le traité avec la Hollande à cette époque, et convenu avec M. de Brantzen des vues ultérieures qui doivent marcher à sa suite. Pour moi je me bornerai à dire à M. de Grimoard qui est pressé de partir, qu'il doit se réduire à inspirer de bonnes dispositions générales et à les diriger dans les vues que M. de Brantzen lui a données. J'ai l'honneur.... etc.

10. - Vergennes aan Vérac[2]. - Fontainebleau 12 octobre 1785.

Cette lettre, Monsieur le Marquis, vous sera remise par M. le Comte de Grimoard qui se destine à entrer au service des Etats-Généraux et qui aspire à

1) A.E.
2) A.E.

y être placé en qualité de major général. Le mérite reconnu de M. de Grimoard, les recommandations qu'il s'a procurées, notamment celle de Mgr. le Prince Henry de Prusse, doivent lui faire augurer un succès favorable à ses vues.

M. de Grimoard m'a communiqué un mémoire relatif à la deffense des possessions de la République dans l'Inde, qui semble réunir tout ce que la prévoyance la plus éclairée peut désirer; c'est sans doute l'objet capital qui doit l'occuper de préférence à tout, mais elle n'atteindra pas le but, si elle ne soulage pas la compagnie des Indes de la garde et conservation de ses principaux établissements tel que le Cap de Bonne Espérance, Trinquemale et même Batavia. Je ne m'expliquerai ministériellement, M. le Marquis, sur ces différents objets que lorsque l'alliance conclue nous donnera le droit d'exciter la vigilance des Etats-Généraux, mais notre façon de penser est si analogue avec ce que M. le Comte de Grimoard propose, que vous pouvez sans inconvénient accréditer et appuïer ses insinuations. Je suis persuadé que M. de Brantzen qui paroit avoir fort goûté ses idées, le recommandera fortement à ses amis. Je vous prie de vouloir bien lui donner également l'appui qui sera en votre pouvoir.

Grimoard (vervolgt Vergennes) had om een cijfer gevraagd, maar om geen argwaan in Holland te wekken is het beter dat hij zijn mededeelingen door Vérac laat overbrengen; Vérac moet daar afzonderlijke aanhangsels van maken opdat afschrift kan worden overgelegd aan Castries, ‘que tout ce qui a rapport à l'Inde regarde principalement’.

11. - Vergennes aan Grimoard[1]. - Fontaineblau 12 octobre 1785.-

Hij zendt hem bovenstaanden aanbevelingsbrief aan Vérac en een anderen aan Maillebois.

Votre objet, Monsieur, étant d'être admis au service des Etats-Généraux, rien ne peut mieux en prépaper la réussite que l'ouverture que vous y ferez de vos idécs comme étant le résultat de votre zèle pour la prospérité de la République. J'ai d'autant plus lieu de croire qu'elles seront bien accueillies qu'il est déjà question de mesures préparatoires dirigées à la vue de la formation du concert qu'il est important d'établir; mais pour qu'il ait toute l'utilité dont il doit être susceptible, il est de toute nécessité que les Etats-Généraux reprennent toute l'autorité sur les principaux établissements de l'Inde et qu'ils ne se reposent plus de leur deffense sur une Compagnie dont l'essence est l'économie et le gain. C'est, Monsieur, ce que vous ne pouvez mettre trop en évidence.

12. - Grimoard aan Vergennes[2]. - La Haye 18 novembre 1785. -

1) A.E.
2) A.E.

Hij is den 15den aangekomen, heeft Vérac en Maillebois bezocht, en met De Gijselaar en Van Berckel gesproken, die alle punten van de memorie

(waarvan hij hun copie gelaten heeft) goedkeurden. De Gijselaar heeft hem bij zich verzocht te Dordrecht om de zaak nog nader te bespreken.

Les Hollandais ont pour M. le Marquis de Bouillé une si grande vénération que je ne doute pas que l'espoir de le voir à la tête de leurs forces dans l'Inde si la guerre se renouvelle, ne les fasse consentir à tout ce que la France exigera d'eux et qui pourra s'accorder avec la forme de leur gouvernement; elle est telle qu'il est souvent impossible de conclure les affaires avec la promptitude qu'on pourrait désirer.

13. - Grimoard aan Vergennes[1]. - La Haye 2 décembre 1785. -

Monsieur le Comte. - J'ai demandé le 30 de novembre aux patriotes leurs observations sur le mémoire que je leur ai remis le 17 du même mois; ils m'ont répondu que les affaires courantes ne leur avoient pas permis de les rédiger encore, mais qu'ils me les communiqueraient dans le courant de la semaine prochaine.

Ils sentent bien que le projet donne les moïens, si la guerre se renouvelle, de chasser les Anglais de l'Inde, de réduire la Grande Bretagne au même état de faiblesse que le Dannemark et la Suède, et de rendre les Provinces Unies la puissance dominante dans l'Inde, ce qui les fera monter au premier rang en Europe. Je sais, Monsieur le Comte, que les principaux patriotes sont d'avis de soulager les compagnies commerçantes de l'administration militaire des Colonies, et qu'ils agiront en conséquence dès que les circonstances le permettront. Vous avez eu la prévoyance de rédiger l'article X du traité d'alliance de manière qu'immédiatement après la ratification dudit traité, vous pourrez, Monsieur le Comte, autoriser ministériellement M. le Marquis de Vérac à demander des éclaircissements relatifs à la situation militaire des Colonies de la République. Cette demande fournira le prétexte de faire rendre compte aux administrateurs, et comme ils n'auront rien de satisfaisant à alléguer, on sera autorisé à expulser de l'administration ceux contre lesquels on a des griefs. Le sieur Boers et trois ou quatre autres mauvais sujets se verront congédiés sans pouvoir se plaindre raisonnablement. Alors on s'occupera de la révolution à opérer dans le système colonial de la République. Je crois qu'il serait déraisonnable et dangereux d'exiger des patriotes plus de promptitude que leurs formes ne le comportent, d'autant plus que leur crédit parmi le peuple n'est fondé que sur l'opinion qu'ils gouvernent suivant les loix fondamentales des Provinces Unies sans se permettre la moindre démarche inconstutionelle.

14. - Grimoard aan Vergennes[2]. - La Haye 9 décembre 1785. -

Monsieur le Comte. - J'ai eu le 6 de ce mois avec M. van Berkel une longue conférence dans laquelle nous avons examiné à fond les bases du projet relatif aux Colonies. M. van Berkel témoigne moins de défiance que

1) A.E.
2) A.E.

M. de Geyslar. On ne pourrait lui reprocher que de ne pas sentir assez l'importance de quelques mesures militaires proposées dans mon mémoire, mais il n'est pas du métier. La première objection a porté, Monsieur le Comte, sur ce que l'arrangement relatif aux colonies de la France et de la République ne devait pas être offensif. J'ai répondu, que comme ledit arrangement ne serait qu'une suite du traité d'alliance, on ne pourroit le considérer comme offensif. M. van Berkel m'a dit ensuite que je faisais plusieurs demandes auxquelles les formes du Gouvernement et les principes de la République pourroient mettre quelqu'obstacle. Ces difficultés portent principalement sur les moyens de régler en cas de guerre le service militaire de l'armée française et celle des Hollandais.

M. van Berkel ne m'a point dissimulé que si l'on voulait agir précipitament, on courrait risque de tout gâter; qu'il connaissait mieux que personne les obstacles à surmonter, et qu'il s'occuperait soigneusement des moyens d'y parvenir. Il ne révoque pas en doute qu'il ne soit indispensable de soulager les Compagnies de Commerce de la défense des Colonies, et le Sr. Boers et consorts de leurs fonctions; il m'a dit en riant qu'il n'ommettrait rien pour opérer cette bonne oeuvre....

J'ai communiqué à M. van Berkel que m'étant aperçu qu'à différentes époques des quidams vêtus de Redingottes et coeffés de chapeaux rabatus observaient mes démarches, que M. le Chevalier Harris seul pouvait les mettre à ma suite; qu'il importait que je n'inspirasse ni ombrage ni soupçon, et que le seul moyen d'y réussir était de m'occuper de mon affaire: d'être admis au service des Etats-Généraux.....

Van Berckel dacht echter dat de Staten-Generaal bezwaar zouden maken, tenzij Vérac te kennen gaf dat zijn koninklijke meester het verlangde.

15. - Grimoard aan Vergennes[1]. - La Haye 12 décembre 1785. -

Monsieur le Comte. - Il y eut le 11 chez M. le Marquis de Vérac une conférence dans laquelle on arrêta le plan de conduite à suivre pour l'affaire des colonies. On convint qu'après avoir notifié le mémoire par lequel le Roi demandera à Leurs Hautes Puissances communication de l'état de leurs établissements coloniaux dans les différentes parties du monde, l'ambassadeur de Sa Majesté observeroit verbalement qu'il paraitrait conforme à la prudence de nommer *ad hoc* une commission secrète, afin que la situation des Colonies de la France et de la République ne parvint pas à la connaissance des ennemis naturels de la cause commune. On fera en sorte que les Etats-Généraux composeront cette commission des principaux patriotes, et qu'ils lui donnent le pouvoir de prendre avec le ministère français tous les arrangements susceptibles de mettre les établissements hollandais à couvert des entreprises qui pourroient être formées contr'eux. La commission sera ainsi autorisée généralement à conclure un traité ou arrangement secret, qu'on fera ratifier par les Provinces seulement quand

1) A.E.

les circonstances l'exigeront. Au préalable on se disposera à soutenir vigoureusement la guerre si elle se déclare....

M. van Berkel m'a dit qu'il était assuré de la pluralité des voix dans l'assemblée des directeurs de la Compagnie des Indes à la Chambre d'Amsterdam. Un autre patriote m'a démontré en présence de Monsieur l'ambassadeur qu'il était possible d'amener les Compagnies de commerce à demander elles-mêmes à Leurs Hautes Puissances de les soulager de la défense des Colonies, moyennant un abonnement dont elles verseraient le montant dans une caisse formée à cet effet.

> Het zal nu gewenscht zijn, Vérac de noodige machtiging tot het indienen der bedoelde memorie te doen toekomen, alsmede een aanbeveling van Z.M. voor hem, Grimoard, om te worden in dienst genomen als generaal-majoor.

On m'a encore assuré aujourd'hui qu'il était essentiel que le sujet de mon voyage ici fut masqué ainsi, et que même on pourrait pour cette raison et de concert avec les patriotes m'envoyer à Loo visiter le Prince-Stadhouder. Ce voyage sans utilité réelle, entrepris dans la saison la plus froide de l'année, est plus propre à enrhumer qu'à instruire.

16. - Grimoard aan Vergennes[1]. - La Haye 16 décembre 1785. -

> Ter begeleiding van een memorie over den Rijngraaf van Salm, die in Februari naar Parijs komen wil.

J'ai pensé, Monsieur le Comte, de vous instruire d'avance de ses vues particulières. Il a le dessein de voir M. le Marquis de Bouillé, pour qui il m'a déjà demandé une lettre que je ne lui ai pas encore remise, mais comme la conduite que M. de Bouillé doit tenir à son égard n'est pas indifférente, je lui mande de prendre à ce sujet vos ordres, que le mémoire ci-joint vous permettra d'établir sur des bases certaines. Je suis convaincu, Monsieur le Comte, que si on soupçonne que la révélation de ces secrets soit mon ouvrage, on me fera quitter le pays avec désagrément.

Mon mémoire[2] a été envoyé aux principaux patriotes qui habitent Amsterdam; il n'y a pas d'autre manière de faire les affaires. M. van Berkel n'en donne communication qu'à ceux sur la discrétion desquels il peut compter.

Je prends des mesures afin que le traité ou la convention qui auront lieu pour les colonies, soient partagés en deux parties: l'une contiendra les stipulations politiques et sera en entier de votre ressort; l'autre uniquement relative aux objets militaires se discutera avec le Ministre de la Marine. Ce qui s'est passé avant mon départ m'a convaincu de la nécessité de cet arrangement; bien entendu, Monsieur le Comte, que la partie qui vous concerne directement doit être arrêtée et signée avant l'autre. Il y a un article portant, *que les Commissaires de la République convien-*

1) A.E.

2) Waarvan een uittreksel gegeven is onder n°. 4.

dront avec le ministre du Roi chargé du département de la Marine d'un réglement relatif au service des troupes combinées et autres objets militaires, et que ce réglement, suite immédiate du traité, aura la même force que s'il y était inclus mot à mot.

Je présume, Monsieur le Comte, que vous trouverez que je n'ai pas perdu de tems.

> Het is nu tijd dat Vérac bedoelde machtiging ontvange, en de zaak een aanvang neme. Vérac heeft evenwel niet het rechte inzicht in de militaire onderdeelen van het plan.

Je crois utile que vous ayez la bonté de m'employer à la discussion des objets de cette nature. M. de Vérac pourrait bien de lui-même m'en confier le soin, mais M. Caillard, quoique galant homme, paraissant d'un caractère jaloux et ombrageux, il serait possible qu'il en détournât l'ambassadeur, si vous n'avez la bonté de lui faire connaitre votre intention.

Pendant un voyage que j'ai fait dernièrement à Amsterdam, j'en ai visité l'amirauté, dans laquelle il n'y a pas de quoi armer trois frégates, cela fait pitié. C'est la faute du Sr. van der Hoop, fiscal de de cette amirauté (c'est à dire ministre de la marine) qui est un Anglomane fanatique. Les patriotes l'attaqueront incessamment: ils ont le projet de lui ôter son emploi, du moins M. van Berkel me le dit. Tandis que j'étais à Amsterdam, on commençait seulement à réparer les dommages, que le vaisseau l'amiral Ruiter a éprouvé au combat de Dogers-Banck!

> *Bijlage*: memorie van Grimoard aan Vergennes over Salm:

Lorsque le Comte de Grimoard arriva à la Haye, M. le Marquis de Vérac lui dit, qu'il était indispensable de communiquer le projet de l'Inde au Rhingraf de Salm; qu'il avait la confiance entière des patriotes qui lui en parleraient certainement, et qu'il fallait se réserver à ses yeux le mérite de la confidence.

Le Comte de Grimoard ne put joindre le Rhingraf que deux jours après: les patriotes l'avaient déjà prévenu. Il accueillit M. de Grimoard poliment mais avec beaucoup de froideur; lui dit qu'il serait difficilement admis au service de la République, que les recommandations de la Cour de Prusse pour le Stadhouder ne lui serviraient à rien; que le projet relatif aux colonies ne paraissait pas de nature à réussir sans les plus grandes contradictions; qu'il ne le connaissait encore qu'historiquement, mais que celui qu'il avait conçu lui-même depuis longtemps paraissait plus analogue à la situation de la République.

Le Comte de Grimoard s'apparcevant que son arrivée inquiétait le Rhingraf, il ne négligea rien pour le calmer. Cet entretien furt court et l'ambassadeur du Roi en ayant été instruit, pria à diner le Rhingraf à qui on fit lecture du projet. Il l'écouta avec beaucoup d'attention, dit franchement qu'il ne pouvait rien objecter, mais que le dit projet lui coupait la gorge, puisqu'il était seur le point d'obtenir le commandement en chef des Indes hollandaises, et que toutes ses vuës seraient renversées par l'arrivée

d'un général français de la capacité et de la réputation de M. le Marquis de Bouillé; qu'au surplus il craignait que sa démission ne déplut à une partie de la nation et n'inquiéta l'Angleterre au point de la décider à la guerre. Que lui, Rhingraf, avait toujours bien servi la France et les patriotes, qu'il jouissait de la confiance absolue de ceux-ci; que son crédit était inébranlable, et qu'il ne dissimulait pas le dessein de l'employer pour arriver à la tête du militaire de la République; que quand il avait fallu donner un successeur au Duc de Brunswick, dont l'expulsion était son ouvrage, il avait eu la précaution de n'employer l'influence du Roi de Prusse qu'en faveur d'un général assez âgé pour ne pas le priver longtemps du fruit de ses peines, et qu'en décidant S.M. Prussienne à proposer au Prince et à la Princesse d'Orange M. le Comte de Maillebois, il savait très bien que ce militaire fort avancé en âge et rongé de goutte était à peu près hors d'état d'agir. Le Comte de Grimoard observa au Rhingraf que sa politique pouvait compromettre le salut de la République, dont l'embaras eut été extrême si dans le courant d'une campagne son général se fut trouvé hors de combat. Le Rhingraf répondit en stile de corps de garde, qu'il s'en moquait, qu'au surplus, puisque la France voulait amener la République à un arrangement pour ses colonies, il ferait tout ce qui dépendrait de lui pour faire réussir les vuës du Roi; qu'elles ne pouvaient avoir de succès que par son crédit personnel; qu'il sacrifiait beaucoup puisqu'il valait M. de Bouillé; qu'il en savait autant que lui sur la guerre des colonies et sur celle qu'on peut faire en Europe; qu'il ne lui avait manqué que les occasions de manifester ses talens; qu'il s'était trouvé à cinq batailles ou combats; qu'il avait consacré sa vie à l'étude de la guerre, qu'il n'était pas né modeste mais très franc; que si M. de Bouillé conquérait l'Inde pour le compte de la République, la nation hollandaise le considérerait comme une divinité et lui accorderait une autorité sans bornes; mais que lui Rhingraf ne négligerait rien pour écarter ce rival dangereux; qu'il arrangerait les choses de manière que rien ne manquerait du côté de la République pour l'expédition de l'Inde; que M. de Bouillé aurait une commission très honorable pour commander en chef dans tous les établissements hollandais à l'exception de Batavia parcequ'on ne pouvait sans les plus grands inconvénients soustraire cette place à la compagnie des Indes; que c'était son sanctuaire et que la nation était trop ombrageuse pour y laisser jamais penétrer des étrangers. Que le Roi était assez puissant pour dédommanger lui Rhingraf des sacrifices qu'il était forcé de faire: qu'il réfléchirait aux prétentions qu'il se croyait fondé à établir; qu'il servirait avec zèle Sa Majesté, mais que si on cherchait à le tromper ou à lui susciter un concurrent, il croiserait efficacement toutes les mesures qu'on tenterait de prendre.

Ce discours jetta le Comte de Grimoard dans le plus grand étonnement. Il demanda à M. le Marquis de Vérac, quand le Rhingraf fut sorti, s'il avait réellement un pouvoir aussi étendu dans la République. L'ambassadeur répondit que rien n'était plus vrai et que sans lui on serait journellement fort embarassé, mais qu'il servait bien la France. M. de Grimoard

observa, qu'on avait fait une très grande faute de laisser acquèrir à un simple particulier assez d'ascendant pour contrarier à son gré l'influence de la France, et que cette couronne n'avait que peu gagné à l'expulsion du Duc de Brunsvick, puisque les discours de son successeur futur annonçaient qu'il était déjà non moins puissant et non moins machiaveliste. On répliqua à M. de Grimoard que l'interêt du Rhingraf était de s'attacher à la France; il répondit que cela pouvait être, mais que la France n'était pas assurée pue l'intérêt du Rhingraf ne changerait pas.

Depuis cet entretien le Comte de Grimoard n'a rien négligé pour se rapprocher du Rhingraf, le voir fréquemment, connaitre à fond son caractère, gagner sa confiance et tenter de pénétrer ses vuës secrettes. Il croit déjà avoir réussi en partie et pouvoir le représenter jactant, imprudent quoique soupçonneux et défiant, et incapable, par orgueil, de dissimuler.

Le Comte de Grimoard pense s'être suffisamment assuré que les talens militaires du Rhingraf se bornent à bien discipliner et organiser un corps de troupes, qu'il est très ignorant sur le mécanisme de la grande guerre; qu'il n'a convaincu les patriotes de son habileté que par de grands mots et des lieux communs qui jettent de la poudre aux yeux de ceux qui ne savent pas les apprécier. Quand on lui observe qu'il se trompe sur un principe fondamental de la guerre, il répond: *j'ai travaillé toute ma vie; j'ai été à cinq batailles, ainsi j'ai le droit d'avoir mon Opinion*. -

Voici le détail des prétentions du Rhingraf. Il observe:

1º. que depuis que la France a formé le projet de s'unir avec la République il n'a cessé d'employer son influence sur l'esprit des principaux membres du gouvernement pour concourir au succès des vuës du Roi; que ses démarches ont toujours produit l'effet desiré, et qu'il peut prouver avoir refusé plus d'un million qu'on lui proposait pour embrasser les intérêts de la Grande Bretagne; refus d'autant plus généreux dit-il, qu'il est fort pauvre. Il ajoutte que la Cour de Londres consentait à lui sacrifier le Stathouder.

2º. que le projet relatif aux colonies lui est personnellement d'autant plus nuisible, qu'au moment que le Comte de Grimoard est arrivé, il allait conclure avec les Compagnies de commerce une convention par laquelle il s'engageait à leur fournir un corps de troupes allemandes de 6000 hommes, qui joint aux forces que les dites compagnies ont déjà dans les colonies, eussent formé un corps d'armée dont on lui confiait le commandement en chef; et que la rupture de cet arrangement néeessité par le projet apporté par le Comte de Grimoard, prive évidemment lui Rhingraf des avantages énormes qu'il était certain d'en retirer; qu'il ne balance pas à en faire le sacrifice au Roi, mais que la justice de S.M. ne lui permet pas de douter qu'elle ne lui procure les justes dédommagements qui sont à sa disposition. Qu'en conséquence, il se croit fondé à esperer:

1º. que la Cour de France employera toute son influence pour lui assurer la succession militaire de M. le Comte de Maillebois en Hollande; qu'il a personnellement la certitude de l'obtenir, mais que la protectien du Roi ne peut que produire un effet avantageux pour lui;

2º. que comme sa fortune n'est proportionnée ni à sa naissance, ni aux

dépenses que nécessitent le rôle qu'il se trouve jouer dans la République, il espère que le Roi voudra bien lui accorder une pension ou rente viagére[1] dont il puisse toucher annuellement le montant en secret, de manière qu'on ne puisse le soupçonner d'être pensionnaire de la France, ce qui lui serait personnellement préjudiciable et entraverait d'ailleurs la ferme résolution où il est de concourir dans tous les temps et dans toutes les circonstances à l'exécution des vuës particulières du ministère de France;

3°. que si la guerre a lieu, et que les circonstances dans lesquelles le dit Sieur Rhingraf pourra se trouver lui permettront de passer dans l'Inde, il demande à commander l'armée de la République sous les ordres de M. le Marquis de Bouillé et à le remplacer dans le commandement des deux armées, s'il se trouvait dans l'impuissance d'agir[2];

4°. qu'on lui laisse le soin de composer l'armée hollandaise destinée pour les Indes des troupes et des officiers qu'il indiquera, et qu'il promet que les uns et les autres seront l'élite de ce que la République a de meilleur ou de ce qu'elle tirera de l'etranger[3];

5°. (een detail betreffende de naar Indië te zenden troepenmacht);

6°. que dans le cas ou le Rhingraf resterait en Europe, il ne serait pas moins utile à la cause commune, soit en faisant réussir les demandes que la France pourrait faire à la République, soit en s'occupant de l'exécution d'un projet qu'il a formé, et qui consiste (si la guerre se déclare) à débarquer à la tête d'un corps de troupes en Irlande, qu'il prétend qu'on pourrait engager à une coalition avec les Provinces Unies des Pays-Bas. Le Rhingraf observe qu'il se charge de rassembler les troupes nécessaires, mais qu'au préalable il serait à propos que la cour de France lui fit connaitre son intention à cet égard et les moyens soit ostensibles soit secrets qu'elle jugerait à propos de lui procurer[4];

7°. que la réussite du projet apporté par le Comte de Grimoard est

1) *Noot van Grimoard*: On n'a pu engager le Rhingraf à spécifier le montant de cette pension.
2) *Noot van Grimoard*: Dit moet in geen geval toegestaan worden, want de Rijngraaf bezit er de talenten niet toe. 'Au surplus on connait les moyens de faire renoncer le Rhingraf à cette prétention et à le retenir en Europe. Un refus sec l'indisposerait sans nécessité, car on croit être bien assuré qu'il n'ira jamais dans l'Inde.'
3) *Noot van Grimoard*: Il n'y a aucun inconvénient à lui donner cette satisfaction. Son objet est d'empêcher que M. de Bouillé ne vienne en Hollande ou n'y reste assez de temps pour y acquérir une influence marquée; d'ailleurs le Rhingraf gagnera de l'argent sur la levée et l'équipement de ces troupes qui seront au moins aussi bonnes que celles que la République fournirait.
4) *Noot van Grimoard*: On pense que c'est l'emploi qu'on doit de préférence procurer au Rhingraf, qui veut absolument guerroyer, mais on doit se garder de lui confier des troupes françaises auxquelles il pourrait bien faire couper les oreilles. Le ministère peut lui donner de l'argent pour lever en Allemagne des soldats auxquels il joindra quelques troupes hollandaises. Alors, s'il réussit, ce sera tant mieux; s'il échoue, la France ne perdra qu'un peu d'argent.

absolument à la disposition du Rhingraf[1]; que les patriotes lui ont enjoint de leur communiquer ses considérations sur le mémoire apporté par le Comte de Grimoard, mais que d'avance il a voulu en faire part à ce dernier, ajoutant qu'il se prêterait à tout ce qui ne serait pas trop nuisible à la République et essentiellement contradictoire avec les formes du Gouvernement.

Le Comte de Grimoard a répondu à tout cela, que tout ce qu'il pouvait faire était d'instruire l'ambassadeur de France de ces demandes. Ce mot *demande* a été relevé par le Rhingraf. Il a prétendu que ses principes et sa situation ne lui permettaient pas de rien demander, mais qu'on pouvait lui faire des offres.

Le Rhingraf avait d'abord persuadé à l'ambassadeur du Roi que l'admission de M. de Grimoard au service de la République aurait de très grands inconvénients. Depuis il est venu trois fois chez M. de Grimoard uniquement pour l'assurer qu'il saurait triompher des difficultés, qu'il se chargerait de lui procurer incessamment le grade de général-major, et le priait de se reposer sur lui. Le Comte de Grimoard est persuadé que le Rhingraf peut réellement ce qu'il promet, mais qu'il veut moins lui rendre un service personnel que le capter, et le mettre dans ses intérêts. Le Rhingraf lui fait aujourd'hui des confidences; il lui a dit notamment qu'il travaillait à ôter l'armée au Stathouder, que la plupart des principaux officiers étaient déjà gagnés; que sous deux ou trois mois le Prince d'Orange serait sinon chassé, du moins réduit à rien, que c'était le projet des patriotes, et qu'il avait intérêt de les seconder, puisqu'ils voulaient mettre lui, Rhingraf, à la tête du militaire. L'objet d'un voyage secret qu'il fera incessamment en France, est de savoir au nom des patriotes les instructions définitives du ministre du Roi sur le Stathouder. Il dit que M. de Brantsen n'est qu'un *garçon d'ambassade* qu'il fera sauter quand il le voudra; il s'attribue la gloire de tout ce qui se fait ici. Une ville précédemment contraire aux patriotes se range-t-elle de leur parti, à l'entendre c'est son ouvrage. Le Prince d'Orange fait-il une fausse démarche, ce qui arrive souvent, c'est lui que la lui a fait suggérer. Si le Rhingraf fait le quart de ce qu'il s'attribue, il faut convenir que c'est l'homme le plus puissant de la République, et que très incessamment il y aura une influence au moins égale à celle de Guillaume III.

Le Comte de Grimoard a observé que le Rhinegraf malgré son esprit a beaucoup de singularités. Il a par exemple la manie de se croire un grand homme. Souvent il parle comme un inspiré, et du même ton qu'employerait la Providence si Elle s'entretenait avec des hommes. S'il voulait être de bonne foi, on est persuadé qu'il avouerait croire à la métempsychose et que l'âme d'un héros defunt est passée dans son corps. Il est toujours botté et éperonné, porte un grand sabre, une coëffure et un vêtement extraordinaires, assez semblables à ceux avec lesquels on représente Charles XII. La plus grande partie de ses idées sont romanesques.

L'influence du Rhingraf est-elle réellement aussi grande qu' il veut le

1) *Noot van Grimoard*: L'ambassadeur du Roi en est persuadé.

faire croire? Dans le cas où elle le serait, il n'y a que deux partis à prendre: l'un de décrediter le Rhingraf pour diminuer son influence qui est de nature à inquiéter; l'autre de le gagner, et de le mettre dans la dépendance absolue de la France, de manière qu'il ne puisse jamais se tourner contr'elle.

17. - 'Examen du mémoire de M. de Grimoard'[1].

On établit sans façon: 1°. l'assertion singulière qu'un général français doit être chargé préférablement à tout général hollandais du commandement des troupes; 2°. que ce général doit être M. le Marquis de Bouillé. On peut répondre à la première assertion qu'elle est injurieuse au militaire hollandais, et qu'elle pourrait bien paraître tout aussi déplacée à la République, qui en bonne politique ne saurait adopter une mesure tendante à livrer une si grande et si importante partie de son existence à la direction d'un étranger.

Au second membre de la proposition on peut objecter, sans déprécier M. de Bouillé, qu'on ne conçoit point que ce général ait plus d'aptitude qu'un autre pour commander aux Indes Orientales. Sans doute, les principes généraux qui doivent diriger une guerre dans l'Asie sont à peu près les mêmes qu'en Amérique; marcher, camper, combattre, appartiennent à tous les tems et à tous les lieux, mais les connaissances topographiques et politiques sont distinctement locales, et M. de Bouillé n'a jamais été à portée d'acquérir celles de ce genre qui doivent faire la provision d'un général destiné à militer dans l'Inde. D'ailleurs en le désignant à la fois pour l'Afrique, l'Asie et l'Amérique, ne lui assigne-t-on pas un département trop vaste pour un seul homme qui ne peut être en tant de lieux en même tems? Un tel projet serait chimérique! il n'y faudrait pas moins de trois Bouillé et on ne nous en offre qu'un! apparamment, parce que c'est un homme unique!

18. - Vergennes aan Vérac[2]. - Versailles 15 décembre 1785. -

Je joins ici une réponse pour M. de Grimoard; cet officier est tout à fait sorti du cercle dans lequel il devoit se renfermer, et comme il ne nous convient point qu'il s'érige en négociateur, vous verrez que je lui mande de s'arrêter. Les Républicains sont trop susceptibles de méfiance et il peut en résulter trop d'inconvéniens pour que nous n'en préservions pas les patriotes en mettant beaucoup de réserve et de mesure dans notre conduite.

19. - Vergennes aan Grimoard[3]. - Versailles 15 décembre 1785. -

1) Van Salm. - R.O., bijlage bij de dépêche van Harris aan Lord Carmarthen van 9 October 1787.
2) A.E.
3) A.E.

Il ne s'agissoit d'autre chose que de faire sentir aux patriotes la nécessité de retirer des mains de la compagnie les forts situés dans l'Inde, et cet objet ne devoit être effectué que par des insinuations. Vous avez vu par vous-même le mauvais effet qu'ont produit les autres ouvertures que

vous avez faites aux deux pensionaires. Comme il nous importe d'empêcher que l'on prenne en Hollande de l'ombrage sur nos intentions, et que l'on ne nous soupçonne de vouloir régenter la République, il est nécessaire que vous arrêtiez toutes vos négociations parceque quelque réserve que vous y mettiez, on les regarderoit toujours comme notre ouvrage, ce qui ne sauroit nous convenir en aucune manière. Ne perdez pas de vue, Monsieur, que c'est d'accord avec M. de Brantzen que vous vous êtes rendu en Hollande, et que ce sont ses idées combinées avec les vôtres que vous avez dû présenter, et nullement celles du ministère du Roi: on a dû suposer le contraire d'après le projet de mémoire[1] que vous avez redigé.

Een aanbeveling kan Z.M. hem niet geven:

Le Roi peut consentir que ses sujets servent d'autres puissances, mais il ne peut ni veut les recommander pour cet effet.

Ook zou een aanbeveling hem slechts verdacht maken:

.... vous manqueriez le but de votre voyage qui est de vous concilier la confiance des patriotes en entrant au service de la Republique sous les auspices de M. de Brantzen.

20. - Grimoard aan Vergennes[2]. - La Haye 26 décembre 1785. -

Zelfverdediging:

.... je n'ai pû user de la *voie d'insinuation*, parceque les patriotes n'allant jamais dans la societé, on ne les voit que très rarement, et seulement quand on a obtenu un rendez-vous, de manière qu'il m'eut fallu dix ans pour remplir mon objet.... Je rappelle à ce que m'a dit M. le Maréchal de Castries: que si les Hollandais tardaient à se décider, il retirerait de l'Inde la plus grande partie des troupes françaises, dont l'entretien était fort dispendieux pour le département de la marine.

La dernière fois que je vis M. de Brantzen, il me recommanda de cacher à ses compatriotes qu'il eut connaissance du projet qui m'a fait venir en Hollande, *car*, ajoutait-il, *ce serait le moyen de les prévenir contre le projet et contre vous*. Les patriotes se méfient de lui au point que je me compromettrais absolument en faisant ce que vous désirez de moi. Je convins avec l'ambassadeur du Roi que nous dirions l'un et l'autre aux patriotes que le projet en question qui était mon ouvrage, ne devait être regardé actuellement que comme une confidence particulière et amicale, mais que s'ils le jugeaient digne de leur attention, on pourrait dans la suite s'en occuper plus sérieusement. J'alléguerai en outre qu'à l'époque de mon arrivée à la Haye il était question pour les colonies de la République de plusieurs projets peu analogues aux vues du ministère francais, et qu'on ne pouvait en prévenir l'admission prochaine qu'en prouvant sans délai aux

1) Door Vérac in te dienen bij de Staten-Generaal, zie Vreede II, 558 vv.
2) A.E.

patriotes qu'il existait des idées plus avantageuses pour la Hollande que celles dont ils étaient occupés.

Depuis le 12 de ce mois j'ai suspendu toute discussion relative au projet des colonies; ainsi j'ai prévenu les ordres contenus dans votre lettre du 15. Les voies sont préparées de manière que si l'ambassadeur du Roi reçoit ordre d'entrer en négociation, il aura la certitude de n'être exposé de la part des patriotes à aucune discussion longue et difficile à terminer.

Als een openlijke aanbeveling van zijn persoon door Z.M. onmogelijk is, verzoekt hij ‘de bons ofices secrets,’ want de invloed van Brantsen is veel te gering.

21. - Grimoard aan Vergennes[1]. - La Haye 27 décembre 1785. -

Mistroostige brief, gesteld na het lezen van eenige schrijver betreffende regels uit een particulieren brief van Vergennes aan Vérac. - Verzoek om naar Parijs te mogen gaan; over een maand of wat kan hij dan misschien als generaal-majoor terugkeeren, zonder achterdocht op te wekken. Vóór dien tijd kan de zaak van zijn indienststelling niet geregeld zijn.

22. - Vérac aan Vergennes[2]. - La Haye 23 janvier 1786. -

Het vertrek van Grimoard biedt gelegenheid hem dezen brief mede te geven. Wat de hoofdzaken betreft, het sterker maken van Indië en het overleg met Frankrijk aldaar, is de memorie van Grimoard uitstekend opgenomen door de patriotten, maar in de détails was veel dat niet toepasselijk was. Salm is door de patriotten gemachtigd de gansche zaak met Vergennes te bespreken.

On entrera ici en négociation sur ce point lorsque vous jugerez qu'il en sera temps; mais vous avez dû voir que nos amis avoient une sorte de répugnance à traiter ici une affaire de cette importance par une voie qui ne seroit pas ministérielle, et il sera nécessaire alors que vous ayez la bonté de m'envoier les instructions, dont j'aurai besoin. L'opération préliminaire et indispensable, comme vous l'avez jugé vous-même, Monsieur le Comte, est de retirer des mains de la compagnie des Indes la partie d'administration relative au militaire. Les patriotes s'en occupent avec zèle et sont même dans le cas de se flatter que ce ne sera pas sans succès.

1) A.E.
2) A.E.

23. - Beraadslaging in het personeel besogne van Holland[3].

Besoigne O.I.C., 25 Mey 1786.

Praesentibus omnibus.

Op missive O.I.C. van 17 December 1785[4] nopens defensie.

Gijzelaar: ibi[5] breed de etablissementen verhandeld. Quaeritur of raedzaem dat Leden Besoigne kwamen in gedetailleerde nagang van dit werk,

3) R.A., nalatenschap-Van Wijn, portefeuille n°. 37.

4) De missive van de XVII aan de Staten-Generaal is van 22 November 1785; van 17 December is de resolutie van Holland waarbij deze brief in handen wordt gesteld van het personeel besogne om advies.

5) Nl. in het als bijlage bij den brief der XVII gevoegd rapport der kamer Amsterdam over den toestand der weermiddelen in Indië.

die 't métier militair raken, - te meer daer etablissementen zeer geëxtendeerd zijn en in slegten staet. Etablissementen Engeland zijn in beter staet als Republicq, en die zouden ons kunnen overvallen.

Ergo te zeggen etablissementen zijn groot, slegt, veel kosten nodig alvorens te herstellen, men heeft geen adminiculen, 't welk en détail te developperen.

En dan maken tot object St. Lubin en Salm, niet tot direct onderwerp, want is secreet, met wien men ook verder met St. Lubin[1] gesproken heeft.

Daerom in generale termen voor te dragen, dat ondertusschen zich een middel opdeedt, 't welk bij provisie moet worden genomen bij de hand, en waer door defensie was te herstellen.

Berkel: 't middel zou daer op neer komen dat men van officien St. Lubin zal gebruik maken, die allersecreetst zijn, en anders zou men van erger nature worden; zo dra in Engeland men hier iets van merkt, zal men in de voorbaet zijn.

Noodzaeklijk hun Ed. Gr. Mog. voor te slaan om 't middel te doen afhangen van 't diepst geheim -, en of in dit singulier geval qualificatie of commissie om met St. Lubin werkstellig te maken.

Bij O.I.C. te behandelen was goed, maar kunnen geen geheim bewaren en moeten vallen in de handen van veele kamers.

Van Wijn: ik begrijp alles hangt af van secretesse.

ik weet geen beter middel,

maer ik vrees ik zal 't moeten overneemen[2],

en die overneeming zelfs zal eclateren, zaken doen navorschen, en ons dit wel eens nadelig zijn.

Nederburg: weet geen beter middel, - maar met Van Wijn.

Rijser: zaek moet secreet worden behandeld. Secreete commissie te benoemen. Maer die secretesse zal nieuwsgierigheid gaende maken.

Raedpensionaris conform met voorzittende heeren nopens nuttigheid van van het plan, 't geen hem alle hoop zou kunnen doen opvatten voor 't nut Compagnie, maer kan het geschieden door geheime praeparatie in de steden, om niet over te nemen, - dan zal deliberatie elimineren.

24. - ‘Mémoire sur les Indes Orientales, remis par M. le Rhingrave de Salm’[3]. - (Mai 1786). -

> Met afschrift der onder no. 3 afgedrukte memorie, welke de Rhijngraaf zegt in October 1785 te hebben aangeboden ‘aux principaux Directeurs bien intentionnés de la compagnie des Indes Orientales en Hollande.’ - Om het geheim te bewaren, hadden zijn vrienden en hij bedacht, door de Compagnie zelve vier heeren te doen aanwijzen, ‘autorisés à pourvoir à la Défense de ses Possessions’:

L'esprit et les formes de la compagnie rendent l'établissement de ce

1) Dan met St. Lubin? - De aanteekeningen van Van Wijn zijn niet altijd even duidelijk.
2) Kantteekening van Van Wijn: ‘N.B. Bij mij [sc. te Gouda] zal men willen overneemen.’
3) A.E.

comité très difficile. Nous avons été arrêtés par le membre que la Zéelande doit y fournir, et nous touchons au moment de nous procurer sous peu de tems l'individu sur lequel nous avons jetté les yeux.

> Daarna, had men voor, zouden twee vertrouwde personeu naar Voor-Indië vertrekken om de subsidietractaten te sluiten; de te leveren troepen zouden volgen:

Je me suis engagé d'avance à tirer ces Trouppes d'Allemagne, ce dont j'ai prouvé avoir la facilité par les fortes levées que j'y ai faittes en dernier lieu, et en fort peu de tems. Pour dérober ces Envois extraordinaires à la vigilance anglaise, on songeait à couvrir leur destination par des capitulations feintes avec la France et l'Espagne, afin de les expédier des ports de ces Couronnes par des Vaisseaux frettés à cet effet, sans compter ce que nous pourrions faire partir ouvertement et clandestiment de la Hollande même. La compagnie croiait d'ailleurs pouvoir se mettre à couvert des récriminations anglaises en faisant passer les Trouppes en question sans son aveu formel à la solde des Princes indiens, sous mon nom, comme spéculation de commerce, semblable à celle que plusieurs Princes allemands ont faite pendant la dernière guerre en Amérique.

Le Projet devait être appuyé par une meilleure direction des affaires militaires de la Compagnie aux Indes. Le plupart des Emploïés, qui pillaient impudemment sur cet article, ne voulaient pas en entendre parler. On força leurs répugnances dans un moment d'Embarras: il leur fallait 10 millions pour s'en tirer; sans crédit ils recourrurent à la Provincie de Hollande qui garantit cette somme sous la clause expresse que la compagnie se soumettrait à ouvrir au plustôt ses Livres à une commission de l'Etat nommée pour cet effet, et surtout à pourvoir à une meilleure défense de ses possessions, seules hypothèques du capital garanti ou avancé. Depuis ce moment, quelques-uns des principaux Directeurs plus traitables me demandèrent un Plan d'après lequel on pourrait former, recruter et discipliner les Trouppes de la compagnie, fortifier ses places, et garnir convenablement ses arsenaux. Je suis actuellement occupé de ce travail, et j'ai vu avec plaisir qu'il y a de quoi entretenir 9 à 10 mille hommes de bonnes trouppes. Les opinions des principaux Directeurs de la compagnie commencent à se réunir sur un point important, qui est de verser le fonds des dépenses militaires dans les Caisses de l'Etat.

Après avoir disposé toutes choses de manière à être mûres pour l'exécution, les Membres de notre Gouvernement dont l'influence entraine la multitude, se proposaient de communiquer leurs vues au Cabinet de Versailles, afin de convenir d'un plan de défense commune contre l'ennemi commun. Le comité secret de la compagnie était destiné pour sanctionner cc concert.

Nous en étions à ce point, lorsque le comte de Grimoard nous apporta un projet qui, quoique différent du nôtre dans les détails, nous convainquit à notre grande satisfaction, que la Cour de Versailles s'occupait alors d'un objet dont le commerce et par conséquent le salut de la République

dépend évidemment. La Hollande divisée en factions et gênée par les longueurs des formes républicaines doit être entrainée aux mesures nécessaires à sa propre conservation. Pour cet effect on supplie:

1°. que l'ambassadeur du Roi soit chargé de demander à notre compagnie des Indes Orientales communication de tout ce qui concerne l'état de défense de ses Possessions, en offrant la réciprocité de la part de la France, afin d'établir pendant la paix un concert d'opérations en cas de guerre.

2°. il faudra emploïer tous les moïens de persuasion et d'influence pour déterminer la compagnie à se dessaisir le plustôt possible de l'administration militaire de ses possessions coloniales entre les mains de l'Etat.

3°. il sera indispensable d'établir une commission militaire pour diriger tout ce qui concerne la défense des colonies.

Ten slotte geeft de Rijngraaf te kennen dat hij gaarne met de opperste leiding der gansche zaak zoude worden belast.

25. - 'Résultat des mémoires respectifs remis par le Rhringrave ou qui lui ont été remis'[1]. - 19 juin 1786. -

Men verlangt: 1°. overdracht van het militair bewind in Indië aan de Staten-Generaal; 2°. benoeming in Nederland eener staatscommissie tot de defensie van Indië, op voorwaarde dat een kundig militair aan het hoofd sta. Deze commissie moet uitgebreide macht hebben en niet belemmerd worden door een commissie van Compagnie's wege te stellen tusschen eerstgemelde en de Staten-Generaal:

Si ce comité intermédiaire a lieu, il aportera certainement de la lenteur dans les opérations et peut-être des embarras; mais à cet égard on se borne à faire connaitre ses craintes, sans se permettre de prononcer sur les circonstances intérieures qui peuvent rendre cette commission intermédiaire plus ou moins utile à rejetter ou à accepter.

Men maakt uit 's Rijngraafs memorie op, dat de Staten-Generaal bereid zijn hunne troepenmacht in Indië op 10.000 man te brengen. De koning onderhoudt in zijn bezittingen in Azië 4000 man.

Les Etats-Généraux ont plus de motifs apparents pour se renforcer que la France, et leur complettement par cette raison ne doit souffrir aucun retard, lorsque la France au contraire n'ayant aucun motif pour augmenter ses forces, doit y mettre plus de lenteur et de secret. Lorsque les troupes de la compagnie seront relevées par celles du gouvernement, ce moment-là présentera un prétexte plausible pour y faire passer un plus grand nombre si on veut.

1) A.E., door Castries aan Vergennes en door dezen aan den Rijngraaf overhandigd.

Over de tractaten met indische vorsten oordeelt men anders dan Salm:

On pense que toute alliance avec les Princes d'Asie est dangereuse, en ce qu'on ne peut assez compter sur eux pour fonder un plan solide sur la permanence de leurs sentiments, en ce qu'ils seront occupés à attirer les

princes de l'Europe au delà de ce qu'il convient à leur l'intérêt de s'en mêler, et de les faire déclarer à l'époque où il serait peut-être de l'intérêt de ces mêmes souverains de ne pas commencer la guerre. Toutes les puissances de l'Inde se réduisent à deux puissances réelles, les Marattes et Tipo-Sultan. La régence qui dirige les premiers est tellement vénale qu'elle n'a jamais résisté à des offres, et la compagnie anglaise est dans le cas d'en faire de plus considérables que toutes les autres puissances.

Tipo-Sultan a une haine contre les Anglais qu'il convient d'entretenir, mais on ne pourrait se lier avec lui sans décider les Marattes à se lier avec les Anglais qui n'hésiteraient pas alors à attaquer ce prince; ainsi il faudrait de deux choses l'une, ou l'abandonner, ce qui nous perdrait auprès des princes de ce pays, ou nous épuiser dans une guerre intérieure en déconcertant le plan et les dispositions préparatoires qui peuvent seules assurer des coups certains sur les Anglais si on sçait les bien placer au commencement de la première guerre. Il résulte de cet exposé qu'on se perdrait dans des vues imaginaires, si on voulait s'ingérer avant la guerre dans les affaires intérieures du pays. On peut compter sur tous ces princes lorsqu'on arrivera en force, et qu'on menacera l'Inde avec des forces supérieures, si on annonçait que le seul but du Roi en attaquant les Anglais, est de rendre aux princes dépouillés cc qui leur appartenait. De plus le système qui a fait donner des corps Européens aux Princes d'Asie n'a jamais servi qu'à donner le goût de la désertion aux troupes d'Europe et à augmenter l'armée anglaise beaucoup mieux payée que celle de France et des autres puissances.

Tous ces motifs ne permettent donc pas d'admettre ceux que les Etats-Généraux semblent adopter pour eux.

Il importe que l'officier général qui sera mis à la tête de la commission militaire en Hollande, ait également la confiance des deux gouvernements, et il convient de même que les deux puissances réunissent leur choix sur un officier général d'expérience et de réputation pour commander les troupes des deux nations en Asie. Il parait enfin nécessaire que ce choix porte sur un officier général français.

L'avantage que la France a eu de faire deux guerres dequis que la République est en paix, doit attribuer la préférence du commandement à un officier général français. C'est sans présomption qu'on estime qne l'infiuence militaire doit être réservée à la France. Il est peut-être plus prudent en convenant du général sur lequel les deux nations feront porter leur choix, de ne pas en rendre la nomination publique, et de se borner à envoyer seulement pour les dispositions préparatoires un officier d'un grade inférieur qui disposerait tout, mais qui recevrait secrètement l'influence de celui qui serait destiné au commandement général. Les ministres du Roi doivent être le point central des dispositions que le chef militaire en Hollande ordonnera, ainsi que des ordres qui devront partir de France pour l'Inde.

On insiste donc sur la formation d'une commission militaire en Hollande et sur la direction qu'il convient de donner à un homme de guerre qui

aye à la fois la confiance des deux gouvernemens. Lorsque cette commission sera formée en Hollande, et que les bornes de son autorité seront connues, on lui communiquera bien des observations sur la constitution des cinq amirautés et sur la nécessité d'en réunir et d'en combiner les opérations. Les détails dans lesquels il faudrait entrer doivent plutôt suivre que précéder les premières bases qu'il faut commencer par poser. On attendra done que les solutions aux articles précédens soient données pour présenter de nouvelles observations.

26. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 9 Augustus 1785. -

> Om nog tegen het tot stand komen der fransche alliantle te doen wat in zijn macht is, overweegt hij onder meer de mogelijkheid ‘of putting an end to those idle fears the faction has so artfully fiixed in the minds of the Dutch East India merchants, that England has hostile views on their possessions.... Nothing more is necessary than to declare our readiness to enter into any commercial arrangements with the Dutch East India Company which may be advantageous to both countries, and even a reciprocal guarantee of our respective possessions. This is a kind of bait I think they could not resist, particularly as many of the Dutch Directors are well disposed; and though they may have been inspired with groundless apprehensions of England, yet they certainly would not be averse to listen to any friedly overtures coming from our quarter.’

27. - Harris aan Lord Carmarthen[2]. - 12 Augustus 1785. -

I have made some progress in my Business with the East India Company, but as I know the value of the first step, I am endeavouring to make the Proposal for a free communication on commercial subjects between the two Companies to originate on this side of the water, and as I have held out some tempting Baits, I do not quite despair of bringing it to bear.

28. - Lord Carmarthen aan Harris[3]. - St. James's, 16 Augustus 1785.

With respect to the Dutch E.I.C., I think there should not be a moment lost in declaring our readiness to enter into such commercial agreements with them as may be of mutual advantage to the two Countries. I am far from objecting to the proposal of a reciprocal Guarantee of each other's possessions, and cannot but think the measure highly beneficial to both; we are in truth the only two powers that can materially

1) R.O. - Gedrukt *Diaries* II, 82.
2) R.O.
3) R.O.

injure each other in the East Indies, and I am sure if once connected there, and mutually supporting each other's interests in that quarter of the Globe, we should both derive additional weight and consequence among our European neighbours. Should the Company be competent to form such systems as their own real interests may point out, I trust this arrangement may be effected.

29. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 19 Augustus 1785.

I have conversed with several of the principal Directors, and more particularly with Mons. Boers, the solicitor of the Dutch Company, a Man who is perfectly versed in Indian Business, and who is reputed to be a friend. I did not scruple to declare that we intend no commercial innovations in India; and although an article of the definitive Treaty did leave room for a very vague construction, we should not interpret it in a way detrimental to the Trade of this Country, unless we were provoked to it by any glaring Partiality on their side. That it would remain with them, after I had express'd our readines to enter into a Negotiation on the subject, to take into Consideration the nature of the Trade of the two Companies, and that if they could indicate any stipulations which might prove beneficial to their Trade, without being prejudicial to ours, or, what was still more desirable, which would be advantageous to both Nations, I had every reason to believe any such proposal would be attended to, and meet with a fair and candid discussion.

I found from their Conversation, that the Company has rendered itself so dependent on this Government, by frequent and large loans, that it is scarcely at liberty to act from itself; that they owe the States already two millions and a half sterling, and are on the eve of borrowing half a million more; that their dividends are stopped and not likely to recommence before March next; and that any step the Company should take, which gave umbrage to the States, would be attended with very serious consequences in its present distressed situation. That any approaches towards England, whilst the present Rulers of the Republic remain in power, would create the greatest displeasure, and that it would be very difficult to persuade the majority of the Directors to run the risk of offending them, or to convince them that any advantages England could hold out, would be equal to the loss of their Protection.

Mons. Boers, who is in every respect superior to any of the others, told me, very fairly, ‘that nothing could be done unless we consented to leave the Dutch the monopoly of the spice Trade; that if we claim a share in it, the French, the Danes and Austrians would do the same, and their Company would be ruined. That he hoped therefore, we should not scruple giving positive assurances on this subjeet’; and on my referring him to what I had said before, he assured me, ‘that he would immediately turn his Thoughts to discover what Proposals could be made, useful to the Dutch Company, not prejudicial to that of England, and which should be of so inoffensive an appearance as not to give umbrage to the present Governors of the Republic’. Having brought the Business to this point, which was just where I wished to conduct it, it remains for me, now, to wait till they speak to me.

1) R.O.

30. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 23 Augustus 1785.

I have learnt since my last that the Rhinegrave of Salm has it in view to obtain for himself the command of the Dutch military force in India, and that he will be supported in this request by Van Berkel. This must, at all events, be prevented, and I think it will be no difficult task to make the Directors see the danger of putting any power into the hands of such a man[2].

31. - Harris aan Lord Carmarthen[3]. - 2 September 1785.

Nothing material has passed hitherto in consequence of my conversation with some of the leading men of the Dutch E.I.C. - I however still persist in being silent, and in waiting for the first offer to come from them. As the Bait is taken, this must happen sooner or later, and as their fears of our hostile intentions are at an end, it is of litle importance whether it takes place now, or in a month hence.

32. - Harris aan Lord Carmarthen[4]. - 9 September 1785.

[E.I.C. Direction]. I know that what I flung out has made a frequent and serious object of their Deliberations, and that they are almost unanimous in their opinion on the wisdom and advantage of meeting our good intentions with every suitable return; but at the same time they are so fettered by their obligation to the States, and so involved in the Party-disputes which infect every Branch of this Republic, that they are embarrassed how to bring the Negotiation afoot. I continue however to think it judicious not to throw out any new Insinuations in their way, but to leave them to work out this business amongst themselves.

33. - Harris aan Lord Carmarthen[5]. - 16 September 1785.

[Mr. Boers called]. He attributed the present distress'd state of the Company to the States-General having involved them, at the instigation of France, in the last English war, and making them act in a military, not in a commercial capacity; that they had

1) R.O.
2) In een dépêche van 29 November 1785 (R.O.), komt Harris nog eens op 's Rijngraafs plannen terug: 'The Rhinegrave of Salm has it in contemplation to raise a corps of 6000 men for the service of the Dutch E.I.C., and, if possible, to obtain for himself the supreme command of all their forces in Asia. I have reason to think it will be rejected, as the Directors not only lean another way, but because the great mass of the Company itself is strongly against every increase of their military force, and wish to avoid every measure which has a political tendency'.
3) R.O.
4) R.O.
5) R.O.

great Resources, but that their settlements were in much disorder. In discussing on the many advantages which would arise from a cordial and well digested union with the Company of England, he enumerated several points in which we might af-

ford great benefit to them, without any injury to ourselves - amongst others, by giving them a share, in Bengal, in the opium and saltpetre Trade, and by admitting at Surata the validity of the Firmans they held from the inhabitants of the Country, which we now disputed. He lamented that the circumstances of the times were such as to make it difficult, to a degree, to set this Negotiation afoot. - [Harris]: it was naturally to be expected, after the friendly openings I had made, that the first steps should come from them; that in saying this, I did not mean to set forth any principles of punctilio or Etiquette, but that I really thought that for the sake of the business itself, they should move in it first. They best knew on what grounds to take it up, and, assured as they were of our disposition not to reject anything that was fair and equitable, they ran no risk of exposing themselves (as might be our case as we began) to a wanton refusal; that we could not offer till they asked. - [Boers]: that the difficulties were, indeed, great and perhaps irremovable; but that the Assembly of Seventeen would meet towards the end of November at Middelbourg, and that perhaps something might be done there which could not be effected at the Hague.

Though this matter moves slowly, I think it makes a progress, and may ultimately come to some shape, unless the anarchy and confusion which increases every day in this country, put an entire end to all order and business whatsoever.

Bijlagen bij hoofdstuk II.

1. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 24 April 1786. -

Indiening der fransche memorie.

The Memorial must be considered as the signal for beginning that attack upon the Stadtholderate, so long in contemplation, and against which the Stadtholder, though forewarned by friends and foes, has not been provident enough to take the smallest precaution.

My accounts from Amsterdam are so favorable that I am determined to go thither myself, to-morrow. I shall be much more a hearer than a speaker and endeavour by mixing with good-humour and urbanity with people of every description, to convince them that there is no danger in conversing with an English minister whenever they may think it their interest to do so.

2. - Harris aan Lord Carmarthen[2]. - 5 Mei 1786. -

I am sorry to say I was disappointed in the principal object of my visit, and that I did not find, on nearer Inspection, that our Friends in that City had acquired such a degree of energy and union as my Reports from thence[3] had taught me to believe they had. I found their circumspection and caution increased. It was not without the greatest difficulty I could induce any of them to listen to me collectively or for any space of time.

My Plan was that Amsterdam should immediately bring forward in the States of Holland the two great Questions, the first relative to the Legality of the proceedings at Rotterdam[4], the other on the subject of the command of the Hague Garrison. If they lost these two points, as

1) R.O.
2) R.O.
3) Van Triquetti, dien wij ook reeds vroeger (I, 227) op te hoopvol voorstellen van zijn nieuws betrapten.
4) Hiervóór II, 72 noot.

it would be by a single vote, that the Town of Amsterdam should then immediately withdraw its Deputies from the States of Holland, refuse to pay its quote-part, and declare that they would no longer consider themselves as a member of the Province if their opinion was to give way to the insignificant voice of the Towns of Purmerend or Monikendam.

Although they all agreed that it was a wise and eligible plan, yet they all equally refused to undertake its execution. They rested their Refusal on two points - on their apprehension of a popular tumult at Amsterdam if such a measure was to be adopted, and on the probability, from the determined and resolute Character of Van Berkel and Gijslaer, that they would set them at defiance, and having the supreme power in their hands, employ it arbitrarily against them and impeach them as guilty of High-Treason.

3. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 26 Mei 1786.

The majority at Amsterdam are divided among themselves. They meet to quarrel and cavil with each other, and though they have been in possession of the council of that Town for six weeks, they have not taken a single step of the smallest use to their own party or detriment to the other.

4. - Harris aan Lord Carmarthen[2]. - 6 Juni 1786. -

> *Diaries* II, 156, vindt men den aanhef van deze dépêche, loopende tot: 'no hopes of effecting anything good remain.' Dan gaat Harris voort:

What I am about to propose is not an Idea of my own, but one of the Pensionary of Zealand, with whom I have had, lately, several more secret interviews, and it is the substance of what passed between us that I am now going to report to Your Lordship. The Provinces....

> Voor het vervolg zie *Diaries* II blzz. 156-157 tot: 'put an end to their political existence.'

Mons. Van de Spiegel was more sanguine on the success of this undertaking than from my own observations I should venture to be, but my opinion ought not to be put in competition with his. He has undoubtedly much more knowledge of the temper and disposition and situation of the Nation at large than I can possibly pretend to.

> Van de Spiegel haalt hierop het door hem gesteld ontwerp der engelsche memorie voor den dag; Harris neemt dit ontwerp in zijn dépêche over. Links doe ik Van de Spiegel's ontwerp drukken; rechts de verandering die de engelsche regeering er op advies van Harris in aangebracht heeft.

1) R.O.
2) R.O.

Toutes les démarches que S.M. Britannique a faites auprès de V.H.P. depuis l'heureuse époque de la Paix n'ont eu d'autre but que celui de leur donner des preuves non douteuses de l'amitié sincère qu'elle leur porte.
Elle n'a laissé échapper aucune occasion pour chercher à renouveller cette bonne harmonie qui pendant un siècle a contribué si efficacement à leur prospérité réciproque, et elle a surtout pris à tache d'effacer les traces des dissensions malheureuses qui pendant un tems l'ont interrompue.
Le Roi s'est soigneusement abstenu de rien faire qui ait pu influer sur les délibérations intérieures de l'Etat; et quoique nullement insensible aux troubles qui l'ont agité, S.M. a cru devoir se borner à faire des voeux pour son bien·être, et pour le rétablissement de la concorde.
Mais comme depuis peu deux Puissances respectables, amies et voisines de la République, ont déclaré à V.H.P. leurs sentimens relatifs à Sa position actuelle, S.M. croiroit manquer à ceux dont elle est constamment animée, autant qu'à la confiance qu'elle désire inspirer à V.H.P., si de son côté elle tardoit aussi de leur faire part que rien ne lui sera plus agréable que de voir la constitution établie sur des principes consacrés par l'aveu de toute la Nation et affermie sur la Baze qu'elle a posée elle-même.
Le Roi s'empresse aussi de déclarer qu'il verrait avec sensibilité qu'on s'immisce dans la Direction des affaires intérieures de la République, et ne laisserait pas dans ce cas de donner des preuves de l'appui auquel on doit s'attendre d'un ami et d'un voisin qui par les Intérêts de la Re-

..... si elle tardoit à exprimer les voeux sincères qu'elle forme pour la tranquilité intérieure et extérieure de la République, ainsi que pour le maintien de la Constitution actuelle.
Le Roi croit en même tems devoir déclarer que rien ne sçauroit être plus contraire à ses intentions que de donner un exemple aussi dangereux à la tranquillité et à l'indépendance des Provinces Unies que seroit celui d'une Intervention étrangère dans les affaires internes de la République, dont S.M. souhaite que la libre direction soit toujours con-

ligion Protestante, par ceux de la Politique et du Commerce, aussi bien que par les liens de parenté avec le Prince à qui V.H.P. ont confié les Charges éminentes de l'Etat, se trouve si essentiellement intéressé qu'aucune atteinte ne seroit portée à l'indépendance et au bien-être de la République.

servée entre les mains de ceux à qui elle a été confiée par la Constitution, et fondée sur des principes établis par l'aven unanime de la Nation elle-même.
S.M. n'aura jamais d'autre objet que de tenir la conduite la plus impartiale, et telle qu'on doit naturellement attendre d'un bon Voisin à qui par les Intérêts de la Religion Protestante, de la Politique, du Commerce, et de la Position locale des deux Pays, ainsi que par les liens de Parenté avec le Prince à qui V.H.P. ont confié les Charges éminentes de l'Etat, il importe si essentiellement qu'aucune atteinte ne soit portée à l'indépendance de la République.

If England does not approve the measure, the Pensionary will not speak to the Prince at all, and if the Prince does not choose to execute his part of the engagement, nothing is required from England. Should England approve, still such approbation (for various reasons dependent on personal considerations) is not to be communicated to the Prince, till it is made certain that he will act. When I hear with certainty, that he is determined to act, I am then, and not before, to take such steps as may tend to strengthen his Resolution and insure his confidence. This must be by writing him a Letter, and sending him the Memorial at the same time that I present it. The Prince gets to Zealand the 17th instant, by which time I may have an answer to this letter. By the 20th Mons. Van de Spiegel may know the determination of my Court, and by the 23th I may be informed of that of the Prince. My Memorial should be presented as soon after as possible, as the States of Holland meet the 22d, and it is of the last importance to set this business afloat and embarrass their Deliberations before they have time to collect their Spirits.

In regard to the Princess, the Pensionary intends to acquaint H.R.H. with just as much of the plan (after it is settled), as will prevent her from suspecting she was not trusted, and at the same time, not with enough of it to put it in her power to defeat its effects, supposing she had views different from those of the Prince, which however he as well as myself are both persuaded she has not. The co-operation between Mons. Van de Spiegel and myself is to be carefully concealed from the Prince (at least for a time), as he is of so suspicious a turn, and so jealous of being governed, that it is probable the umbrage he would take at this circumstance would make him blind to all the advantages he might derive from the measure.

I have only to add, that my hopes on this occasion are buoyed up by those of Mons. Van de Spiegel and that if he had not given me encouragement, I should have been convinced in my own mind (though not of a desponding Character) that nothing short of a general political Convulsion on the Continent could ever bring this Country back to its natural situation. My deference to his opinion is not slightly founded. He is the only man the Patriots dread, the only one the other side universally acknowledge as superior to them all. I know beyond a doubt, he has rejected the most brilliant offers if he would change his principles, and besides, as he himself said, he has delivered himself up to me so totally at discretion, that his safety as well as his Honor is, in a manner, in my possession.

5. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 16 Juni 1786. -

The friendly Members of the Council of Amsterdam are summoned to meet on Monday the 19th. They are to prepare the Resolutions for the Restriction of the press and for suppressing the free-corps. This last proposal will make a strong sensation, and amongst other good effects which it may produce, it is not impossible that it may induce the free-Corps to offer themselves in a body to the Prince. - I have in contemplation an idea which I have, as yet, trusted to no one - that in case we should gain ground here, and our Party take any degree of consistency, it should pe proposed to the Stadtholder to come and reside at Delft. This town has, all along, been well disposed, and its Pensionary[2] is a man who can be relied on. The Prince's residing there will not only tend to preserve his popularity in this part of the Province, but from his proximity to this place will keep the faction in a State of perpetual fear and anxiety.

It is highly essential that I should be supplied with about two thousand Pounds, for secret service[3].

6. - Harris aan Lord Carmarthen[4]. - 20 Juni 1786. -

The Debates in the Council of Amsterdam yesterday were very warm and turbulent. The division was 21 to 15. - Mons. Cotleuri went to Amsterdam purposely to be at hand on this occasion.

7. - Harris aan Lord Carmarthen[5]. - 23 Juni 1786. -

1) R.O.
2) Mr. Guiljam Balthazar Emants.
3) Vgl. hiervóór II, 187 noot 3.
4) R.O.
5) R.O.

A Committee of the members of the States of this Province is appointed to sit, on Thursday next the 29th instant, to take into consideration the Licentiousness of the Press, and there is little doubt that it will be kept within proper bounds. The suppression of the free-corps will also pass, but

the consequences may be serious. The French are doing everything in their power to encourage them to revolt, and the famous Capellen de Marsch, a fanatical, mad Republican is striving to get himself declared their Commander-in-chief.

8. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 27 Juni 1786. -

Mons. de Cotleuri and the other French Emissaries, feeling the immense consequence of not losing Amsterdam, have in their last excursions there been attempting, by direct bribery, to recover their ground. I understand that they have failed in their attempt and are returned, disheartened and discouraged. I mean, in consequence of this information, to go thither on Thursday[2]. I do not think it unadviseable, before my Memorial appears, to make it felt among the aristocratical part of the Dutch Nation, that England does not entertain a thought of encroaching on their legal Rights in favour of the Stadtholder, but on the contrary, if she is ever called upon to take a part in the concerns of this Country, her first wish will be to see its Government established on the most Constitutional principles.

9. - Harris aan Lord Carmarthen[3]. - 7 Juli 1786. -

Mons. Van de Spiegel has minuted the outlines of the answer to be made to my Memorial, and it will be sent to Mons. Van Citters[4]. Care will be taken that the outlines drawn up by Mons. Van de Spiegel shall be the first to be laid before the Committee.

Amsterdam has behaved on this occasion just as I apprehended - approving tacitly what we are doing, yet to feeble and wavering to take an avowed part. My great aim now is to put that city in conjunction with the Stadtholder, at the head of the six Provinces. It is the only way for one to preserve its influence, and for the other to recover it, and if this union was once formed, the Government of the whole Republic must fall into their hands.

10. - Harris aan Lord Carmarthen[5]. - 11 Juli 1786.

Gijslaer is gone on an incendiary commission to Gelderland, with a design to attempt kindling a flame in two small towns called Elburg and Hattem where there have lately appeared some patriotic symptoms. I trust he will not find the matter so easy as he may expect. Two very good and able Friends followed him an hour after his departure.

1) R.O.
2) 29 Juni.
3) R.O.
4) Willem van Citters Jr., gedeputeerde van Zeeland ter Staten-Generaal.
5) R.O.

11. - Harris aan Lord Carmarthen[6]. - 25 Augustus 1786. -

I intend going with Lady Harris to Loo on Sunday next[7]. She is

6) R.O.
7) 27 Augustus.

obliged on account of her health to pass the winter at Nice, and it did not appear to me proper that she should leave the Country without having paid her court to the Stadtholderian family.

The Prince of Orange has very graciously offered us an appartment in the Palace, and I fear I shall not be back sooner than this day s'ennight.

12. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 1 September 1786. -

> Deze dépêche is gedeeltelijk gedrukt *Diaries* II, 176 vv. De Prins deelt hem mede welk besluit hij de Staten van Gelderland zal doen nemen (zie de aangehaalde bladzijde tot: '.... by force').

After giving me this confidential information, he desired me to encourage the Members of the Diet by repeating to them the assurances expressed in my last Memorial. I very readily complied with his demand, but took care not to engage myself too far, and the sum of my assurances amounted to little more than this: 'that if they ever expected any support from *without*, they must begin by forming a party from *within*.'

The States of Utrecht, animated by the example of Gelderland, have determined to assemble at Amersfort and I am not without hopes that they also will come to a Resolution somewhat similiar to those of Gelderland. I passed both through Amersfort and Utrecht yesterday. The States were sitting in the first of these Towns, and in the latter they were preparing to be attacked, but in so unskilful and feeble a manner that I am convinced a single Regiment of horse would take possession of the Town without any blood being shed.

On my return to the Hague last night, I found nothing of what was passing in the Provinces had yet transpired, and that the faction plumed themselves on the success of their measures. A Messenger from Nimeguen[2] which came from the famous Capel de Marsch early this morning has spread the alarm among them.

> Dan volgt het verslag der gesprekken met den Prins, te vinden *Diaries* II, 177-179. Met de Prinses had de gezant een afzonderlijk onderhoud:

She told me such offers had been made her, to forsake the Prince, as would equally have satisfied her own ambition and even the affection for her Children[3], but that she had rejected them all, and that nothing ever should prevail on her to separate her Interest from his. I found to my great satisfaction from her conversation, that they concert together upon every measure to be taken.

I assured her that she might rely on our support whenever it could be applied usefully, and granted without exposing England to a greater Evil

1) R.O.
2) Hiervoor moet, evenals op de plaatsen waar dit woord in de gedrukte dèpêche voorkomt, gelezen worden: Zutphen.
3) Hiervóór II, 180.

than that from which she was to deliver Holland. That before any support could come from England, a regular, systematic and permanent party must be formed here, and that it was necessary before we moved a step farther here, to be precisely and fully informed of what would be the conduct of the Court of Berlin. If the interference that Court meant to adopt was a conciliatory one through the means of France, we wished too well to the House of Orange and to the Constitution of the Republic to have anything to do with it.

Both the Prince and Princess promised me the fullest confidence and earliest information, and they have actually sent with me to the Hague one of their Chambellans, Mons. de Nagel[1)], a person of great merit and discretion, with orders to consult with me on every occasion, and to transmit to them amything I may wish them to know.

13. - Harris aan Lord Carmarthen[2)]. - 8 September 1786. -

The communication between this place and Loo is so very unsafe, that I dare not write to the Prince, and He is so well aware of this circumstance, that his messenger yesterday brought nothing of any Importance, and we are left totally in the dark with regard to what has passed since Wednesday[3)]. A person however of confidence goes thither to-day, and it is the unanimous opinion of his Friends here that He should not lose a moment in attacking the town of Utrecht. I have some reason to believe that this expedition is actually resolved on under the command of General Van der Hoop, as I hear there are 600 Swiss Guards now at Amersfort, ana a Regiment of foot, at Thiel, under march. These two corps joined to that which has just reduced Hattum will be fully equal to the purpose. The patriots who have friends in that neighbourhood think this measure so likely that they have advised them to quit their country-houses, and many of the principal inhabitants of the town have moved their plate and valuable effects.

1) Anne Willem Carel baron van Nagell, geboren 1756; ná 1787 gezant te Londen, en minister van buitenlandsche zaken onder den Soevereinen Vorst. - Hij raakte met Harris zeer bevriend.
2) R.O.
3) 6 September.

Bijlagen bij hoofdstuk III.

1. - De Prinses aan Hertzberg[1]. - Loo 15 Augustus 1786. -

Plusieurs amis de la bonne cause souhaitent qu'au moment où nous perdrons le Roi, le successeur au throne envoye ici une personne de confiance, pour témoigner la part qu'il prend à la situation de nos affaires et le désir qu'il a de voir l'union rétablie. Ceci sans promesses et menaces; mais cette personne devroit être bien instruite du nouveau Roi, pour pouvoir aller de concert sous main avec les amis qui alors acqueriroient plus de force et d'énergie. Cette insinuation m'a été faite de plus d'un côté. C'est avec la connoissance du Prince que je vous le mande.

2. - De Prinses aan Frederik Willem II[2]. - Loo 27 Augustus 1786.

Il y a des personnes qui voudroient voir une augmentation de garnison au pays de Cleves, et s'il étoit possible, quelque cavallerie, mais ceci sans beaucoup de bruit et sans que cela ait l'air d'une menace. Cette démarche accompagnée d'un langage ferme à la France, et de quelques assurances d'appui à nos amis données sous main, seroit peut-être ce qu'il y aurait de mieux à faire.

3. - Frederik Willem II aan de Prinses[3]. - 3 September 1786. -

L'éloignement que la Cour de France montre pour Tulmeier m'a porté en grande partie à accélérer le départ du Comte de Goertz dans l'espérance que ses négociations auront un meilleur succès, et qu'il contribuera d'avantage à Vous servir que Tulmeier n'auroit pu le faire; d'ailleurs il a l'avantage d'être lié avec Vérac depuis Petersbourg. Si je fais une fois des démonstrations guerrières il faut les soutenir, je me brouille avec la France qui par là même s'unit avec l'Empereur plus étroitement que jamais, et je me vois une guerre sur les bras d'un succès douteux, sans sçavoir même si j'atteindrois le but desiré de vous maintenir en Hollande.

1) S.A. (*H.N.*)
2) S.A. (*H.N.*)
3) H.A.

Antwoord der Prinses[1]:

Je ne puis disconvenir mon cher frère, que vos réfllexions sont très justes, et je suis parfaitement d'accord avec vous que si l'on peut parvenir au but par les voyes de la douceur, elles sont préférables; mais je suis trop franche, je vois les choses de trop près pour pouvoir dire que je le crois, à moins qu'on voulut cèder à quelque conciliatoire déshonorant pour nous et qui par le fait dépouilleroit le Prince et ses Enfans de ce qui fait l'essence des dignités qui leur reviennent légitimement, je vais plus loin, je doute même que les Patriotes veuillent dans ce moment entendre à aucune conciliation quelconque, quant à la France je ne puis changer ma façon de penser à son égard, je sens que sa réponse sera décisive et qu'il faut l'attendre, je souhaite que les faits prouvent que je me sois trompée à son égard; je ne puis rien dire de son union avec l'Empereur, au cas que vous vous montriez ouvertement prêt à nous assister par tous les moyens qui sont en votre pouvoir; vous devez en pouvoir mieux juger que moi, sûr est-il que le feu Roi avec les meilleures intentions du monde a gâté nos affaires ici plutôt que de les accommoder, en parlant un langage qui n'a pas été soutenu. Dans ce moment tous les yeux sont sur vous; les méchants vous craignent quoiqu'ils fassent semblant du contraire, ceux qui pensent bien espèrent de trouver en vous le défenseur de la justice et de la vraie liberté. Il seroit possible peut-être qu'une seule démarche vigoureuse, ou seulement quelques mouvemens dans les troupes en imposent la fougue, qui est parvenue au comble, et ne s'arrêtera plus que par des démarches énergiques.

4. - 'Instruction pour le ministre d'etat Comte de Goertz pour sa mission en Hollande'[2]. -

Le Ministre d'Etat Comte de Goertz est suffisamment informé de la situation critique dans laquelle se trouvent le Prince et la Princesse d'Orange en Hollande, et que les ennemis de la maison d'Orange qui ont usurpé le nom de Patriotes, ont trouvé moyen de rogner tellement les prérogatives du Stadhouder, surtout en lui otant par deux résolutions très prejudiciables, le commandement de la garnison de la Haye, qu'il n'a pas pu rester avec honneur dans cette capitale de la Hollande et qu'ils ont excité dans plusieurs villes une anarchie et sédition, qui menacent toute la République d'une guerre civile et le Stadhouderat d'une destruction totale.

Le Roi voulant par amitié pour sa soeur la Princesse d'Orange, continuer et renforcer même l'assistance, que feu le Roi a deja prêtée au Prince Stadhouder, S.M. a jugé à propos d'envoyer le Comte de Goertz avec le caractère de son Envoyé Extraordinaire et Ministre Plenipotentiaire en Hollande, par une suite de la confiance qu'Elle a en son zèle, sa capacité

1) H.A., ongedagteekende minuut van een hoogstwaarschijnlijk op 10 September verzonden brief.
2) S.A.

et sa prudence, pour travailler à rétablir les affaires et les intérêts de la famille Stadhouderienne. Le Comte de Goertz se mettra donc sans delai en chemin et se rendra d'abord à Loo chez le Prince et la Princesse d'Orange, pour les informer de cette mission et leur porter les lettres dont il est chargé; pour s'informer de la situation des affaires en Hollande, qui change de jour en jour, et pour se concerter avec la Princesse d'Orange sur les mesures ultérieures à prendre. Il se rendra ensuite de Loo à la Haye, prendra les informations nécessaires du S^{r}. de Thulemeyer, qui est déjà prévenu de la nature et du but de sa mission, et se concertera également avec ce ministre pour les mesures que selon les circonstances il conviendra de prendre et en premier lieu ce qu'il faudra faire pour remettre sa lettre de créance ci-jointe aux Etats-Généraux.

Il est impossible de prescrire au Comte de Goertz une demarche précise pour ces mesures et pour la négociation dont il est chargé. Le Roi s'en remet à sa prudence de se diriger en tout selon les circonstances du tems et de l'endroit. Le Comte de Goertz sait déjà et verra encore davantage par les copies des deux dépêches adressées au Baron de Goltz à Paris en date du 22 août et du 1 de septembre[1)], que ce ministre a été chargé de sommer la Cour de France et de faire toutes les représentations possibles pour que selon les promesses si souvent données par le Comte de Vergennes elle donne des ordres précis à son ambassadeur à la Haye, de travailler de concert avec le ministre du Roi pour que le commandement de la garnison de la Haye soit restitué au Prince d'Orange, et que par ce moyen le Prince rentre dans l'activité du Stadhoudérat. Le Comte[2)] de Verac a fait jusqu' ici tout le contraire, ayant plutôt contribué par ses émissaires à faire passer la fatale résolution du 28 Juillet par une petite majorité, ce que le Comte de Vergennes a pourtant fortement désapprouvé aussi que la dite résolution même, en faisant espérer au Baron de Goltz que la Cour de France rectifieroit le Comte de Verac et le feroit travailler pour effectuer la restitution du commandement de la Haye, qui devoit toujours servir de base à un accommodement général entre le Prince Stadhouder et ses adversaires. Le Comte de Goertz apprendra non seulement du Baron de Goltz et du S^{r}. de Thulemeier, mais aussi du Comte de Verac même, si cet ambassadeur de France a reçu des ordres précis là-dessus, s'il a changé de principes, et s'il est porté à seconder les vues et les mesures du Roi par l'intervention efficace de la Cour de France. Comme le Comte de Goertz a été autrefois fort lié à Petersbourg avec le Comte de Verac, il fera son possible pour regagner sa confiance, pour le convertir, et pour le faire agir sérieusement et de concert avec lui en faveur du Stadhouderat. On a quelque lieu d'esperer que la Cour de France, tant pour menager la Prusse que pour ses propes et veritables interets, fera du moins quelque chose pour conserver le Stadhouderat, si-

1) Deze laatste dépêche houdt geen andere voorstellen in dan die van 22 Augustus, alleen worden zij met meer klem aangedrongen.
2) Moest luiden: Marquis.

non dans toutes ses prérogatives, du moins pour l'essentiel. Il s'agit pour le présent seulement d'arrêter l'explosion d'une guerre civile dans les Provinces, et de faire retourner le Prince d'Orange à la Haye, en lui faisant restituer le commandemant de la garnison. Comme on peut prévoir que le triumvirat aristocratique, qui emporte à présent tout par la force et la pluralité dans les Etats de Hollande, fera tout au monde pour soutenir sa résolution du 28 Juillet, sous prétexte de ne pouvoir pas la révoquer sans déroger à la souveraineté des Etats, le Roi a fait proposer à la Cour de France un biais, par lequel la dite résolution pourroit être changée sans préjudice de la Souveraineté par la réserve que les Etats pourroient donner eux-mêmes des ordres à la garnison de la Haye dans des cas pressans. Le Comte de Goertz tachera de faire gouter et agréer cet expédient, et il paroit que la Cour de France doit l'agréer et y contribuer, si elle agit sincèrement pour la conservation du Stadhouderat. Si l'on peut aussi trouver quelqu'autre expédient qui mène au même but, il faut le saisir également. Dès qu'on sera parvenu à faire restituer au Prince d'Orange le commandement et à le faire retourner à la Haye, on pourra ensuite travailler à un arrangement général entre les partis, sur lequel il n'est pas besoin d'instruire le Comte de Goertz d'avance, d'autant plus qu'il acquerra les meilleures lumières en Hollande même sur cet objet important et fort étendu. Tout le succès de cette négociation dependra de la concurrence sincère et efficace de la Cour de France par l'infiuence décidée qu'elle a gagnée en Hollande depuis l'alliance conclue avec cette République, et aussi le Comte de Goertz doit faire tout son possible pour faire agir le Comte de Verac selon le plan susdit, pour obtenir de lui qu'il retienne les aristocrates et les fasse consentir à l'arrangement proposé, ou qu'il concoure à faire tourner la pluralité des Etats d'Hollande pour le même but. Cependant il ne laissera pas de menager les anciens amis et partisans du Prince d'Orange, de les rassurer et de les encourager par l'assurance de l'intervention efficace du Roi, sans pourtant leur promettre une assistance guerrière comme ils demanderont peut-être. Il tachera même de modérer la fougue du ministre d'Angleterre le Chevalier Harris, de le retenir de toute idée d'une révolution, et d'empêcher toutes les mesures violentes, qui ne pourroient tourner qu'au plus grand danger et désavantage du parti Stadhouderien dans la situation présente. Il ne lui sera pas difficile de faire comprendre au Chevalier Harris, qu'il ne s'agit pas de mettre la République et le Prince d'Orange entièrement à la discrétion de la Cour de France, mais que l'essentiel est pour le présent, de préserver le Stadhouderat d'une destruction totale et de le conserver pour d'autres tems.

Le Comte de Goertz sentira bien lui-même par tout ce qu'on vient de dire, qu'on ne peut pas lui prescrire une instruction précise sur la méthode et la manière d'entamer sa négociation soit avec l'ambassadeur de France, soit avec les Etats-Généraux, soit avec les Etats d'Hollande, ou les Regens particuliers de chaque ville. Le Roi abandonne tout cela à sa prudence pour prendre les mesures les plus convenables solon les circonstances. Il se concertera autant que possible tant avec la Princesse d'Orange qu'avec

le S[r]. de Thulemeier, et tachera de vivre dans la plus parfaite intelligence avec ce ministre et de suivre ses avis et ses conseils, d'autant plus que le S[r]. de Thulemeier connoit parfaitement la carte du pais, et a très bien géré les affaires de sa mission, quoique par son zèle il se soit attiré la défiance et le mécontentement de la Cour de France. C'est ainsi par cette raison principalement et pour contenter la Cour de France que le Roi a jugé à propos de ne pas laisser au S[r]. de Thulemeier seul la continuation de cette négociation, et que le Comte dc Goertz est envoyé en Hollande pour le remplacer à cet égard. Il jugera lui-même par les circonstances, si le S[r]. de Thulemeier pourra continuer à agir publiquement de concert avec lui, ou s'il faudra que lui Comte de Goertz paroisse seul.

Le Comte de Goertz saura déjà et apprendra encore davantage en Hollande, que la conduite du Prince d'Orange n'est pas toujours conforme à ses véritables intérêts et qu'il donne quelquefois prise sur lui. Il tachera de gagner sa confiance et de menager sa delicatesse, et il se concertera en tout avec la Princesse d'Orange, pour le diriger au véritable bien de leurs affaires.

Il sera toujours nécessaire que le Comte de Goertz remette la lettre de créance ci-jointe aux Etats-Généraux dans lesquels la pluralité a témoigné jusqu'ici assez d'attention pour le Roi et de bonne volonté pour le Prince d'Orange. Il jugera d'après les circonstances, s'il pourra et devra s'adresser aussi en particulier aux Etats d'Hollande, dans lesquels la majorité est moins bien intentionnée. Le Comte de Goertz connoit la déclaration que le S[r]. de Thulemeier étoit chargé de faire à la minorité: il ne l'a pas faite selon ses derniers rapports[1)], et ils jugeront tous les deux par les circonstances, s'il convient de la faire encore. On lui communique ci-joint pour son information les deux dernières lettres que feu le Roi a écrites aux Etats-Généraux et aux Etats d'Hollande.

On s'abstient de dire au Comte de Goertz ce qu'il y auroit à dire sur le caractère du Pensionnaire Bleiswijk, des trois Pensionaires patriotiques, du S[r]. Fagel, et du S[r]. Rendorp, bourguemaitre d'Amsterdam, chef du parti orangien, et sur la conduite qu'il aura à tenir à leur égard. Il apprendra assez à les connoitre et agira en conséquence.

En général c'est une négociation difficile, que le Roi ne peut qu'abandonner à la prudence et à la dextérité du Comte de Goertz, et pour laquelle on ne peut lui prescrire d'autre instruction déterminée que celle qu'il doit profiter des circonstances, de la bonne volonté et de la concurrence de la France, de la confiance qu'il pourra inspirer aux bien-intentionnés et de la crainte au parti contraire, pour rétablir autant que possible les affaires du Prince Stadhouder, pour le faire bientôt retourner à la Haye et pour lui conserver les parties essentielles du Stadhouderat. C'est après ses rapports qu'on lui donnera des instructions ultérieures.

Le Comte de Goertz trouvera ci-joint un nouveau chiffre, dont il donnera

1) Bij dépêche van 1 September meldt Thulemeyer echter dat hij de bedoelde verklaring heeft afgelegd.

un exemplaire au S[r]. de Thulemeier et en fera copier un autre pour la Princesse d'Orange, pour qu'on puisse s'en servir avec elle tant d'ici qu'à la Haye. Il en enverra aussi une copie au Baron de Goltz, quand il en aura une occasion sûre. Il fera ses rapports comme à l'ordinaire en double au Roi et au Département.

Berlin le 2 Septembre 1786.

5. - Hertzberg aan Frederik Willem II[1]. - 2 September 1786. -

> Redenen waarom hij, in een met Z.M. gehouden gesprek, aangedrongen heeft op een troepenbeweging in Westfalen, die zou moeten bestaan in het vereenigen der westfaalsche regimenten tot een kamp 'sous prétexte d'exercice ou de revue', en het zenden van twee regimenten cavalerie over de Wezer.

La mission du Comte de Goertz me paroit une démarche tout aussi forte que l'assemblée des troupes en Westphalie. Si elle n'est pas admise par les patriotes, ou si elle échoue, comme il est probable dès qu'elle n'est pas soutenue par la montre de quelque mesure vigoureuse, l'affront qui en résulte pour la Cour de Prusse est tout aussi fort que si les Hollandois ne se laissent pas intimider par la démonstration proposée.

Il y a grande apparence que la démonstration proposée en auroit imposé non seulement aux Hollandois mais aussi aux autres Cours de l'Europe et leur auroit fait sentir que V.M. est toujours prête et résolue de soutenir non seulement ses propres intérêts, mais aussi ceux de ses alliés, amis et parens, et qu'Elle ne craint rien.

La monarchie Prussienne, nullement égale en force intrinsèque aux autres trois grandes puissances, ne peut soutenir sa grande réputation et son rôle que par la fermeté et la vigueur qu'elle montre dans toutes les occasions.

6. - Van Reede aan Hertzberg[2]. - ± 6 September 1786. -

Le salut de la maison d'Orange dépend dans ce moment de crise du succès de la démarche des Etats de Gueldre; si celle-ci réussit, si les Patriotes peuvent être intimidés, et par là même ne pas envoyer des secours quelconques aux séditieux, les affaires prendront probablement une tournure favorable, mais tout dépend du moment. Une démonstration des troupes du pays de Cleves eût produit cet effet salutaire; à son défaut, S.M. daigneroit-Elle écrire à ses généraux de Salomon et de Gaudi (en enjoignant à celui-ci de répandre habilement la nouvelle) de lui envoyer un état des villes susceptibles de recevoir une Garnison de Cavallerie, ou même d'Infanterie? Si ce bruit portoit la France à demander des éclaircissemens, la réponse est toute naturelle que S.M. a voulu sçavoir si sans grands fraix Elle pouvoit remettre de la Cavallerie dans ce Pays. Cer-

1) S.A. (*H.N.*)
2) S.A. (*H.N.*)

tainement avant et après cette réponse la France ne feroit aucune démonstration, le Roi ne seroit compromis en rien, mais on auroit probablement gagné le grand point d'intimider les Patriotes, de les porter à recourir, avant d'agir contre les Etats de Gueldre, à la Cour de France, et le moment favorable pour eux étant passé, leurs efforts seroient infructueux, ce qui est le point qu'il seroit heureux d'obtenir.

7. - Finckenstein aan Frederik Willem II[1]. - 7 September 1786. -

> Gelderland denkt er over, de hulp van Z.M. in te roepen, en anders een bepaalde belofte te verkrijgen dat die hulp beschikbaar zal zijn zoodra zij wordt aangevraagd. Van Reede zal er op de audientie van morgen over spreken. Raad, om de aanvraag door een duidelijk antwoord af te wijzen.

8. - Frederik Willem II aan de Prinses[2]. - 8 September 1786. -

Il est principalement nécessaire que Goertz cherche de concert avec la France à remettre le Stadhouder à la Haie, cela sera beaucoup gagné, dut-on même céder de la part du Prince sur quelques points qui ne seraient pas d'importance; dites à Goertz si vous le voiés actuellement à Loo qu'il tache de porter le parti Républicain à lui dire leur *ultimatum*, peut-être cela éloigneroit-il plusieurs de leurs adhérens, mais avant toute chose il faudra voir comment la France s'acquittera de ses engagements, tachés aussi de bien instruire Goertz des moiens et des espérances que le parti du Prince peut avoir pour venir à ses fins, afin que Goertz en soit parfaitement informé.

Il faudra que nous nous assurions des dispositions de l'Angleterre pour voir si l'on peut compter sur elle. C'est d'après tout ceci que je reglerai mes démarches, ne désirant rien de plus ardamment que Votre bonheur, mais si je me précipite et si je fais des démarches hazardeuses, je risque de déranger mes propres affaires sans arranger les vôtres.

9. - Hertzberg aan Frederik Willem II[3]. - 11 September 1786. -

> Nieuwe aandrang om de Staten van Gelderland en van Utrecht niet aan hun lot over te laten. Men zou Goertz behooren aan te schrijven hen te verzekeren ‘qu'ils pourroient attendre l'approbation et l'assistance des alliés et amis de la République.’

Pour donner du poids à une pareille déclaration, il me semble que V.M. pourroit adresser un ordre éventuel au Général Major de Gaudi, qu'il mette un Bataillon des

1) S.A.
2) H.A.
3) S.A. (*H.N.*)

gens les plus sûrs dans la ville la plus proche du pays de Gueldres sous prétexte de garantir la frontière contre toute hostilité, et que si les Etats de Gueldres et d'Utrecht réclamoient son assistance, il feroit courir le bruit qu'il marcheroit avec quelques bataillons à leur secours. Il est moralement sûr qu'une pareille montre suffira pour empêcher

une guerre civile en Hollande et de donner le tems à la Cour de France et à V.M. d'interposer et de faire valoir leur intervention. Sinon, la maison d'Orange sera chassée, et V.M. sera obligée de la soutenir par une guerre ouverte, ou de l'abandonner à son sort, ce qui influera sur toute la suite de son règne.

10. - Frederik Willem II aan Finckensten[1]. - 11 September 1786. -

Que pensez-vous de cette avis de M. Hertzberg, croiez-vous que l'on puisse le suivre sans se brouiller ouvertement avec la France?

11. - Finckenstein aan Frederik Willem II[2]. - 11 September 1786. -

La proposition du ministre d'Etat de Hertzberg revient à peu de chose près et sous une autre forme à l'avis que ce ministre a ouvert il y a une douzaine de jours, et que V.M. a rejetté.

Une déclaration du Comte de Goertz aux Etats de Gueldre et d'Utrecht pour les encourager, et leur témoigner l'approbation de V.M. pourra produire un bon effet, pourvu qu'elle soit faite avec prudence et circonspection, mais il faudroit en retrancher le mot *d'assistance*, puisque ce seroit un premier pas qui pourroit en exiger d'autres et qui compromettroit V.M. - Les ordres au Général de Gaudi pour mettre un Bataillon dans une Ville frontière de la Province de Gueldre, les bruits qu'il devroit faire courir et la marche d'un autre regiment de Westphalie me paroissent tout autant de fausses démarches. C'en est trop peu pour en imposer aux factieux, et c'en est assez pour rompre toutes les mesures prises avec la Cour de France, et brouiller V.M. avec cette Puissance qui paroit bien intentionnée, et qni quoi qu'on en dise regarderoit ces mesures comme une démonstration. Il me semble toujours que le parti le plus sûr dans le moment présent est d'attendre les réponses aux dépéches qui ont été adressées à la Cour de France par deux Couriers consécutifs, et dont la première ne sauroit tarder d'arriver. Il me paroit que la première question dans une affaire de cette importance est de savoir, s'il est de l'intérêt de la Prusse de faire une guerre pour les affaires de Hollande, et je crois qu'on se rendroit responsable en le conseillant à V.M. et dès lors il faut éviter soigneusement tout ce qui pourrait y conduire.

12. - Hertzberg aan Frederik Willem II[3]. - 11 September 1786. -

Conformément aux ordres de V.M. j'ai écrit au Comte de Goertz d'assurer les Etats de Gueldre et d'Utrecht de *l'approbation* de V.M., sans y faire sentir ni entrer rien

1) S.A.
2) S.A.
3) S.A. - Geschreven na ontvangst van een bevel des konings, waarin de uitdrukkingen uit bovenstaanden brief van Finckenstein woordelijk zijn herhaald.

d'une *assistance réelle*. Je ne suis pas assez imprudent pour ne pas applaudir au sentiment de V.M. qu'il n'est pas de

l'intérêt de l'Etat de faire la guerre pour les affaires d'Hollande, et qu'il faut éviter de se compromettre et agir en conséquence. J'ai cru que ce que je proposois pourroit et devoit nous épargner une guerre pour longtems. Se je me trompe, et si V.M. veut bien m'en faire communiquer les raisons, comme je l'espère par ce qu'Elle me dit d'une plus mûre délibération, j'y souscrirai sans balancer, comme je dois.

13. - Capellen van de Marsch aan Vergennes[1]. - Zutphen, le 5 Octobre 1786.

On s'allarme ici qu'il pourroit arriver que la Cour de Versailles pour plaire à celle de Berlin s'intéressât pour la Soeur du Roi de Prusse, afin de procurer à cette Princesse la couduite des affaires qui ne peuvent rester confiées entre les mains d'un Stadhouder en aversion à la Nation. Je dois avertir Votre Excellence que la Nation ne se prêtera jamais à un pareil engagement. La majeure et la plus saine partie de la Nation, quoiqu'elle estime l'Epouse du Stadhouder, ne souffrira jamais qu'une Princesse étrangère, soeur d'un Roi puissant, devienne sa Gouvernante.

> Hem komt schorsing van den Prins ook als Stadhouder en Admiraal-Generaal onvermijdelijk voor, tot het grondwettig herstel zijn beslag zal hebben en de noodige beperkingen bij middel van instructiën zullen zijn aangebracht.

14. - Frederik Willem II aan de Prinses[2]. - 31 October 1786. -

Ma très chère Soeur,

Vous me demandez ma détermination sur vos afaires; par les liens qui nous lient et la tendre amitié qui je Vous porte elles m'intéressent et me sont des plus personelles, et c'est par une suite de ces sentiments que je tâche de faire mon possible pour remettre le Prince et son parti.

L'Angleterre est garante de la Constitution de 47; pourquoi ces quatre Provinces qui sont pour le Prince, et qui à la Généralité ont la majorité, pourquoi ne réclament-elles point la garantie de l'Angleterre qui est intéressée la première à la conservation du Stadthouderat avec toutes ses prérogatives? En général ces objets sont bien plutôt á débattre entre l'Angleterre et la France qu'entre la Prusse et la France, ces deux Puissances se disputent la Hollande et se la sont disputée toujours, pourquoi veut-on que je me mette en avant dans une afaire très épineuse qui concerne beaucoup plus l'intérêt *politique* de l'Angleterre? La France n'abandonnera jamais son parti dans la Province d'Hollande, en le faisant elle travailleroit contre elle-même en faveur des Anglois, ce qui n'est point à exiger. Si je donne à votre parti des espérances de secours j'agis contre la France qui sans être de très grande utilité ne m'est point indiférente dans les afaires de l'Empire, et il me seroit hazardeux de

1) A.E.
2) H.A.

rompre avec Elle, et je suis moralement sûr d'ailleurs que toute espèce de menace de ma part accelereroit la ruine du Prince. Je ne puis absolument offrir que

mes bons offices et vous ne pouvez point prétendre que j'agisse offensivement dans cette afaire, tandis que la France est l'alliée de la République, et l'Angleterre garante de la Constitution de 47.

C'est contre l'intérêt de cet Etat que je décide dans ce moment-ci entre la France et l'Angleterre, ce n'est point une guerre que je crains mais d'être entrainé d'une démarche à l'autre et de devenir l'instrument de l'une ou l'autre Puissance, tandis qu'en concentrant les forces de cet Etat il tiendra tête dans tous les cas possibles à ses ennemis naturels, il dictera des loix dans l'Empire et augmentera sa considération. Peut-être la France et son parti adopteroient-ils l'idée d'une Coalition des deux partis dont on formeroit un Conseil qui assisteroit le Prince pour calmer ces troubles pour le moment. J'ose ajouter que ce sera toujours de la confiance personelle qu'un Stadthouder s'acquerra que dépendra le sort de la Maison d'Orange, surtout si en bornant leur ambition ils n'aspirent point à un degré d'autorité qui choque tout républicain, et sera toujours très précaire s'il n'est établi sur des droits clairs et reconnus pour tels de toutes les nations.

Telles sont mes idées, ma très chère Soeur, que le bien de mon Etat m'oblige de suivre, et qui ne m'empêcheront jamais de Vous être toute ma vie tendrement attaché, étant

Votre fidelle et dévoué frère
FR. GUILLAUME.

à Sans Souci
le 31 octobre 1786.

15. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 24 October 1786. -

Het begin dezer dépèche staat gedrukt *Diaries* II, 200-201, tot de woorden: '.... in consequence of them.' - Dan volgt:

The Prince and Princess of Orange have replied to the insidious proposals held out to them by France thro' M. d'Esterno at Berlin, in a manner different from what I could have wished. Their answer is drawn up with great feeling and eloquence, but the Stadholder consents in it to give up the Right of the Patents and to new-model the *Reglemens*, requiring in return for these two important Priviledges - which make the Essence of his Office - nothing more than the command of the Hague should be restored. I understand the piece was the joint work of the Princess and M^{r}. van der Hoop. The King of Prussia will probably approve it, but I am persuaded France will require still more. His Highness himself is of this opinion, and confesses he should not have consented to agree to such hard terms, if he was not persuaded that they would be rejected by France, and by that means afford at least a convincing proof of his great moderation and earnest desire to put an end to the troubles which distract this Country.

1) R.O.

16. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 24 October 1786. -

If a Stadholderian Form of Government is suffered to remain, deprived of the essential Prerogatives ceded in the Paper I mention in my other letter of to-day, the Stadholderate becomes a vain and empty Title, void of Power and Authority, and the Stadholder will exist only as a tool in the hands of the french party, or as a responsible minister on whom they may load *their* faults. A union of measures between England and the Prince of Orange can no longer exist. Their interests will be no longer the same. If either from compulsion or from acquiescence (it is immaterial which) the Stadholderate has its executive Powers lopped-off, and becomes a Tenure under the good-will of France, it can, I presume, no longer expect either the sanction or even the approbation of England, whose good wishes and protection ever must go with that party in the Republic which remains steady to the antient system, and which, still, persists in asserting its independence and freedom, without taking in consideration whether such party be Stadholderian, Aristocratical, or Democratical.

To attempt to undo what has been done, to rectify the evils wich have been produced by the phrensy of Faction, by the want of a judicious administration on the part of the Stadholder, and by the ill-timed feeble intervention of Prussia; I say, to attempt this now, directly, or avowedly, without a fixed intention of carrying our operation through by dint of force and violence if required, would be only an idle sacrifice of our friends here, and a gratuitous committing of our own dignity and consequence.

My opinion, indeed, is now what it has been all along, that, till France is ready, nothing will provoke her to quarrel with us; and that, when she is ready, nothing will prevent it: of course, that she would not go to war for the sake of this Country; and that, if England was to threaten, and to threaten seriously, France would shrink from the challenge. But, though your Lordship's indulgence towards me may perhaps allow me to fling this out as an opinion, I by no means presume to intrude it as an advice. On the contrary, I understand perfectly from Your Lordship's late despatches[2] the prudent line of conduct I am to pursue, and from which I neither have, nor shall deviate, until I am commanded to do so. It is, therefore, in conformity to this, that I lay aside every Idea of intimidating our adversaries; and, dismissing from my mind all thoughts of rescuing this Country from the hands of its oppressors by coercive means, or regaining it as an immediate Friend, I confine my endeavours for the present to prevent its becoming a dangerous Enemy. This can only be brought about by forming an opposition in the Republic, by keeping up that spirit of dissatisfaction which reigns in the Provinces, by clogging the operations of the predominant Party, and by preventing an unanimity

1) R.O. - Een klein gedeelte dezer dépêche is gedrukt *Diaries* II, 201-202. Ik geef haar hier in haar geheel.
2) Zie *Diaries* II, 195 en 199.

of Votes in the States General, and, in short by maintaining and encouraging that confusion and anarchy which now exist in this Country, and which, while they exist, render it perfectly insignificant and unimportant, as a Power, in the scale of Europe.

We must endeavour to preserve the present temper which prevails in the Provinces of Gelderland, Zealand and Friesland. These are the three leading members of the Confederacy after Holland, and as long as we can command their Votes in the Generality, we can fetter the operations of the french faction as to render their effect wholly abortive. Gelderland is the Province of the Nobility, and where corruption or intrigue can prevail nothing, and where conviction, and a certainty of being supported, will effect everything. In am so persuaded that it is on these motives this Province acts, that though at this moment they are devoted to the Prince of Orange and his Cause, yet I have no doubt, that if he forsakes the principles which have till now actuated his conduct, they will immediately desert him, and adopt that line the real welfare of the State requires at their hands.

As for Zealand, the intrigues of the Patriots and the money of France has perhaps shaken, in some degree, its loyalty, but as long as M. Van de Spiegel remains in office, you may be assured England may have Zealand whenever she pleases.

The most important Province, because it is the richest, after Holland, is Friesland. Without having this, the other two will rather be a dead-weight on our hands than a service to us.

Schets der friesche constitutie.

A Gretman has no real power unless he is sure of a majority of votes in his Gretnie, which can only be obtained by his acquiring the larger portion of such Estates in his Gretnie as give a right of voting. To insure this majority (on which the consequence of a Gretman depends) they buy Land, which they mortgage again immediately, their only object being to have the disposal of the votes. The Mennonites (the capitalists of the Province) are the persons to whom, almost universally, these Estates are mortgaged. Hence it follows that the Mennonites have the Province of Friesland, in a manner, in their power, and the Mennonites, from time immemorial, have been french, and anti-Stadholderian.

If at the present moment the States of Friesland have emancipated themselves from this subjection, it has been because, besides being unusually indignant against the conduct of Holland, they also expected efficacious support from Prussia. The same reason intimidated the Mennonites, and a fear of Prussian troops prevented these from exercising their power, by calling in their capitals. This apprehension being now passing over very fast, and Holland being greatly irritated against the Frieslanders, this operation will immediately take place, and (with the best dispositions possible) the Province will be lost. To obviate this evil, it will be necessary to furnish a sum equal to that due on mortgage to the Mennonites.

This amounts to two millions of florins, and whoever advances this sum wil have the entire and absolute disposal of the Province.

The Frieslanders pay 3% for their money, and the security is unquestionable, consisting solely in Land, fully equal in value to the sum for which it is mortgaged. I submit to Your Lordship's judgment whether it would not be worth while for England to take this debt on herself, not by advancing the two millions, which I well know to be an impossible operation, but by adding two procent to the three now paid, and letting the Negotiation pass through the medium of some substantial house of commerce in this Country. Five pro Cent, with such excellent security, would tempt any of them, and I think I could untertake, without difficulty, to raise it by the means of Messrs. Hope of Amsterdam. It only rests with England to insure the remaining 2%, or in other words, forty thousand florins a year, which is the Price of the Province.

It is my duty to search for every means by which this Country may be saved from sinking into a state of entire dependence on France, and it is for Your Lordship's superior judgment to pronounce on their propriety or impropriety.

17. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 17 November 1786. -

It has given me the most real corcern that I have been prevented till now, by Your Lordship's having been indisposed, from learning your sentiments relative to the outlines of an opposition, set forth in mine n°. 102 of the 24th October. I hope, however, I shall not be deemed to have done amiss, if I have taken upon me not to discourage a laudable spirit which begins to demonstrate itself, and I have assisted my friends, in giving to their plan a degree of consistency. A select number of them have drawn-up the inclosed Plan of Association, with a view to get it signed by as many persons of weight, consideration and rank in the Republic as possible. If this Union can be effected, it is intended that, out of it, two persons of each Province should be appointed to conduct the Interest of the whole, and that this Committee of fourteen should be held, either here, or at Delft.

The main object of the Committee is expressed in the Plan itself, but their operations are to extend still farther, and to prevent, by every possible means, the encroachment of Holland on the Union of Utrecht and the increase of french influence. Our friends wish to know whether they may consider the English minister as the head and protector of their Association.

18. - Harris aan Lord Carmarthen[2]. - 26 December 1786. -

[Association]. I am labouring to the utmost extent of my abilities, to hasten and encourage its formation, *not* by appearing myself, but by re-

1) R.O.
2) R.O.

commending it to my friends. I have dispatched letters for this purpose to M[r]. Van de Spiegel in Zealand and also written to my friends in Friesland. Should the relief I have proposed be ultimately granted, they then will be in a situation of freedom and independance, and be able to act up to the full extent of that vigour and exertion which I have promised for them.

On making up the account of this year for the Province of Holland, there is a *deficit* of 16 millions of guilders, which is equal to a third of its Revenue. This deficiency must be made good by a Loan and new Taxes must laid on to the amount of the Interest. This will be the moment when the people will clamour, and is the moment the patriots dread the most.

19. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 29 December 1786. -

De patriotten overleggen met Rayneval, welke maatregelen thans tegen den Prins genomen moeten worden:

In regard to these measures, the patriots, as I understand, are divided in opinion. Gijzlaer and his partisans are for violent measures: for casheering the present Stadholder, and electing another is his place; for depriving the Corps of Nobles from their vote in the States; for dismissing in the several Towns, those Regents as are well-disposed to the House of Orange; and finally for aggrandizing Holland by adding to it the Province of Utrecht and the Pays de la Generalité, and declaring it a distinct and independent Republic.

Van Berkel and Zeeberg, more cautious and timid, see that this is stating their whole fortunes on a single Throw. Their Idea is not on any account to dismiss the present Stadholder, but, by depriving him, by piece-meal, of this Priviledges, by constantly interrupting him in the execution of his office, and by continually charging him with misconduct and mal-administration, gradually lead him to be looked upon as insufficient and tyrannical, and by provoking him to some act of intemperance, draw down upon him the Resentment of the Nation, and then, either dismiss, or punish him, with the certain applause and approbation of the people themselves, according as circumstances may direct.

20. - Harris aan Lord Carmarthen[2]. - 5 Januari 1787. -

The Plan of Association is strongly approved by our Friends in Gelderland, Friesland and Zealand. The first of these is ready to sign it immediately, but the other two find themselves so hampered by pecuniary Engagements made either directly with the Province of Holland or with such individuals as are in the interests of the Holland faction, as not to be at liberty how to act according to their principles and intentions. The

1) R.O.
2) R.O.

Mennonites can call in the sums at three Months notice, and this they never fail to do when any measures are likely to be brought forward, contrary to *their* principles. They keep at this moment by these means *alone*, the Province in a very precarious state, and if it cannot be wrested out of their hands, we may expect to lose it at the Diet which meets next month.

> Eveneens heeft de kamer Zeeland der Oost-Indische Compagnie hulp noodig:

From a deficiency in their returns, and from their having been excluded from any part of the Monies the States of Holland advanced to the Chamber of Amsterdam, their Revenue is not equal to support their Establishment. They therefore will be obliged, from necessity, either to submit to the new Regulations, or else to have recourse, from time to time, to small Loans. It will be enough if I have it in my power to promise them the relief they require when they open a new Loan, which will be in the Course of the Summer. This Loan may be *then* from 4 to 500.000 florins, and as much the following year. They stand in need of precisely the same kind of support as the Frieslanders, viz. that the Interest they offer should be raised from 3 to 5%.

In reckoning therefore what they may require from England at those two periods (by which time the contest must be ended one way or other) at 20.000 florins annually, I rather exceed the mark.

My original Idea was that the Loan for Friesland should be negociated by the Hope's; but on reflection it appears to me as more advisable to endeavour to prevail on the Prince of Orange himself to raise the sum required, on his German Dominions. This would answer the double end of giving us an Influence over him as well as over the Frieslanders. The Prince of Orange ever has felt, and feels at this moment more than ever, that it is thro' England *alone* that the Stadholder can recover and keep up his authority. In either case, the main body of the Frieslanders are to remain unacquainted with the source from whence this assistance comes.

As well for the expence of Informations, as for pamphlets, couriers, and subaltern spies, it appears to me that I shall want about 6000 Pounds a year more.

21. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 6 Februari 1787. -

My chief attention at this particular moment is directed towards Overyssel. It is of the last Importance to prevent a change in its Provincial Government. The chief and most dangerous instrument our antagonists employ there, where there are many Roman Catholics, is the Influence of the Priests, who make use of their Confessional to corrupt the people, and to instill pernicious political doctrines into their minds. I hope my having ventured to disburse a few thousand florins for the purpose of recovering Deventer will not be disapproved.

1) R.O.

22. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 16 Februari 1787. -

I expect every moment to receive information of Gelderland's having acceded to the Association. I wish I could say as much for Friesland, but I fear our adversaries will have availed themselves of the time which has been lost, and that that Province can no longer be reckoned upon.

23. - Lord Carmarthen aan Harris[2]. - 23 Februari 1787. -

The method proposed by you some time ago, of assisting the well intentioned part of the Province of Friesland, has received the approbation of His Majesty. It is thought much more expedient, for the additional 2% to be advanced thro' the respectable house you mention, than to be transmitted by the Prince. I shall be very much concerned indeed if from any delay on this side the water, this expedient should be rendered fruitless. It was judged necessary to lay the proposal before the rest of the King's Servants, and unfortunately from the multiplicity of Business attendant on the Commercial Treaty, and the constant necessity of Parliamentary attendance, the discussion of this important object was obliged to give way to other considerations.

24. - Harris aan Lord Carmarthen[3]. - 27 Februari 1787. -

I should long ago have mentioned to Your Lordship that it was absolutely impossible to raise the sum wanted, through the Prince. His Highness's Revenues are already so charged with debts, that there are no Funds left for making fresh Loans, and it is with the greatest difficulty that his Income supplies the necessary expenses of his Household[4].

1) R.O.
2) R.O.
3) R.O.
4) Welke zware eisehen de tijd sinds jaren aan 's Prinsen schatkist had gesteld, blijkt o.a. uit een dépêche van Thulemeyer van 6 Januari 1784:
‘Les ordres de Votre Majesté m'ayant prescrit de conseiller de Sa part au Prince d'Orange que pour calmer la fermentation subsistante dans la nation, il conviendroit de répandre quelqu'argent parmi le petit penple, et d'envoyer des émissaires dans les villes pour les ramener, j'y ai satisfait. Voici la réponse que j'ai obtenue; que les moyens que Vous aviez daigné, Sire, indiquer avoient été mis en usage, tant par des largesses répandues dans la dernière classe des citoyens, que par l'envoy de gens affidés dans les Villes et Provinces, mais l'un et l'autre avec assez peu de succès. Le Prince d'Orange observa que ses finances ne se ressentoient que trop d'une profusion rendue nécessaire par les circonstances, pendant qu'il n'avoit certainement point été en son pouvoir de balancer les ressources réunies de la Cour de France, de la ville d'Amsterdam et de nombre de particuliers distingués par leur opulence. On m'assure effectivement que les dépenses extraordinaires pendant les années 1781, '82 et '83 ont enlevé aux caisses stadhouderiennes 400.000 florins d'Hollande.’

25. - Goertz aan Frederik Willem II[5]. - 9 October 1786. -

Hij heeft de fransche voorwaarden, bij brief van 29 September door den

5) S.A.

koning overgezonden, aan den Prins en de Prinses medegedeeld, maar zij zullen niet aangenomen worden. De provinciën en wat meer zegt de natie zullen deze voorwaarden ook nooit willen. Niet alleen de Prins, maar de gansche Republiek zou zich bij aanneming met handen en voeten gebonden aan Frankrijk overleveren. Vergennes mag wel zwijgen over zijn vriendschap voor den Prins die hem zulke voorwaarden ingeeft, en over 'la conduite révoltante du Prince,' waar Coetloury zelf erkend heeft dat zij de zaak aan den gang hebben geholpen in Elburg en Hattem, en dat de hollandsche vrijcorpisten het eerst op vreemd gebied getrokken zijn. De Prins is geen genie, maar heeft goede eigenschappen, en mist vele van de ondeugden die men hem durft toedichten, 'avec toute la conviction qu'il ne les a pas, mais uniquement pour le perdre.' Aan het ongeluk der Republiek is Bleiswijk, - 'homme déshonoré et du plus abominable caractère' - veel meer schuld dan de Prins. Als er een fatsoenlijk Raadpensionaris komt en in plaats van Larrey (die 84 jaar is) een actief stadhouderlijk kabinetssecretaris, kan alles weer terecht komen. Twee derde der natie is voor den Prins:

Si son parti augmente, c'est par l'indignation que tous les bons patriotes conçoivent contre la France, qui voyent tous les jours que la France poursuit le Stadthouder non pour lui, mais pour changer leur constitution et rendre cet Etat entièrement dépendant de la France. C'est de quoi, Sire, il s'agit, à quoi Votre Majesté doit coopérer, et je ne me permets pas de croire, ce que je ne dois pourtant pas par fidelité Lui cacher, qu'il y a une opinion trop publique, que la France ne seroit peut-être pas allé si loin, si des personnes qui par tous les titres ne devroient être que Prussiens[1)], ne l'avoient flattée de l'idée que la Prusse et Votre Majesté ne prennent qu'un intérêt secondaire à ce qu'elle fait et se permet ici.

Quant à la proposition du Comte de Vergennes, que le Prince renonce en faveur de Madame la Princesse et de son fils à ses charges et prérogatives, la grandeur d'âme et la sagesse de S.A.R. s'y refusent, d'après la manière la plus décidée qu'Elle s'en est expliquée envers moi à Loo.

26. - Goertz aan Frederik Willem II[2)]. - 13 October 1786. -

Herhaling der voorstellingen van de vorige dépêche:

Si ce n'étoient, comme les ordres du Département portent, que les Emissaires sans aveu de la Cour de France qui faisoient le mal, alors on pourroit certainement se flatter que le Ministère de France, désabusé, se rendroit et auroit égard à la justice, modération et condescendance de Votre Majesté, mais quand j'espère avoir prouvé par les faits que dans tous mes Raports précédents j'ai porté à la connaissance de Votre Majesté, que c'est le Comte de Vergennes même qui autorise ces agents; que les acteurs sont le Comte de Vergennes, le Marquis de Vérac (tout foible et tout

1) Toespeling op Goltz en Thulemeyer.
2) S.A.

machine qu'il est), son secrétaire d'ambassade le S^{r}. Caillard, son beau-fils le Marquis de la Coste, avoué ministériellement à Votre Majesté par le Comte de Vergennes; - quand ce Comte de Coetlouri, l'homme qui depuis dix

ans mène toute la Barque, désavoué par le Ministère, m'a pour ainsi dire délivré ses créances, et enfin quand tout ce que le Ministère François a fait parvenir à Votre Majesté depuis nombre d'années se trouve être exactement contredit par les faits; quand j'ose L'assurer que je vois ici tous les ministres étrangers convenus de ce jeu, je mériterois Sa juste indignation si je ne mettois sous Vos yeux la vérité sans voile, qui est d'après ma conviction que la France seule est la cause du mal; qu'elle dirige et soutient les Regents et la cabale, que le plan est, en abolissant le Stadhouderat ou en le réduisant à rien, de changer toute la Constitution, de pousser cela au plus loin, de faire de la République une Province Françoise, de rendre à cet effet la Province d'Hollande maître des autres Provinces, et tenir un Etat voisin de Votre Majesté, dont l'existence dans le système politique ne sauroit même être indifférente, dans l'entière dépendance de la France, et qu'elle se persuade de venir à ce but en marchant toujours en avant, sans s'arrêter aux représentations et démarches les plus amicales de Votre Majesté, se contentant de lui tenir un langage double, et croiant être sûr que Votre Majesté se bornera à lui parler et à lui laisser son ouvrage. Aussi tout le prouve, et depuis que Votre Majesté après son avenement au Trône s'est adressé à elle, il n'y a pas eu de semaine où on ne va pas plus en avant.... Depuis Lundi[1] sur la demande du Général Rijssel, qui commande l'armée hollandoise, l'ordre est donné de lui envoyer des arsenaux d'Hollande 46 Pièces de Canons de Campagne, et l'on ajoute 40.000 quintaux de poudre. Comme l'idée d'une attaque contre la Hollande n'existe point, quelle autre conclusion peut-on tirer sinon qu'on se prépare à agir offensivement contre le reste de la Province d'Utrecht et la Gueldre? et la Frise s'attend à avoir son tour. Autant qu'il est possible je cherche à leur inspirer du courage, de l'énergie, et de l'union, mais outre que cela est moins facile dans l'esprit de la nation, l'impuissance de résister seul, jointe à toutes les autres considérations, rend tout ce que je puis et ose d'après Ses ordres, inutile et plustôt décourageant....

Quelques Regents de la Ville d'Amsterdam m'ont fait entrevoir une lueur d'espérance, mais elle est encore trop foible pour que j'ose y croire. Si elle offre une probabilité, je la suivrai avec empressement. - J'ai tendu encore une autre corde avec le parti démocratique, la soi-disante Association Républicaine d'Amsterdam, où j'ai aussi une espèce d'espérance, pour laquelle je me sers d'entremetteur du S^{r}. Chomel Son consul, qui est membre de cette association.

On commence à déchirer le plus indignement Votre Majesté Elle-même dans des papiers publics qui se vendent chez tous les Libraires.

27. - Goertz aan Frederik Willem II[2]. - 17 October 1787. -

La Régence de la ville d'Amsterdam, d'un caractère extrêmement foible,

1) 9 October.
2) S.A.

fait toujours semblant de vouloir faire quelque démarche. Les prinçipaux, et nommément le S^r^. Rendorp, m'avoient envoyé l'un des hommes les plus attachés à la Constitution et à Madame la Princesse, le Fiscal van der Hoop, pour m'en faire prévenir, et pour savoir que si la Ville se portoit à quelque démarche pour la Constitution et pour le Stadthouder, si elle pourroit dans tous les evenements compter sur le soutien efficace de Votre Majesté. Je ne lui ai répondu qu'en termes généraux, en l'assurant combien Votre Majesté approuveroit toute démarche constitutionnelle, en le renvoyant à ce que le feu Roi avoit fait déclarer déjà à la minorité par ses ordres en date du 10 Aout que Votre Majesté leur avoit fait réitérer, et en les priant de mon mieux de vouloir faire revivre par une conduite ferme le crédit et la considération qu'avoit toujours eu cette Ville. Depuis j'ai eu de nouveau par le même canal une seconde ouverture par laquelle le S^r^. Rendorp m'a fait dire qu'il espéroit incessamment porter la Régence à faire une espèce de démarche aux Etats d'Hollande, mais qu'elle ne seroit que foible et ne pourroit devenir dans les circonstanees malheureuses de la République plus forte, que lorsque la Régence seroit assurée que dans la nécessité elle pourroit compter que Votre Majesté vouloit soutenir efficacement la constitution et la maison d'Orange; qu'on n'exigeoit point une déclaration ouverte, mais une assurance confiée en secret. Je ne me suis pas permis de m'expliquer à ce sujet, et j'ose seulement supplier Votre Majeste de me faire parvenir ses ordres.

Pour tout tenter j'ai eu une conférence de cinq heures avec un des Chefs de la soi-disante Association Patriotique d'Amsterdam. J'en rendrai un compte détaillé dans ma première Lettre, que je pourrai faire parvenir par un Courrier en clair. L'arrangement qu'on pourroit obtenir par cette voye, qui dispose des Corps francs, ne porteroit pas tant préjudice au Stadthouder, mais il bouleverseroit toute la forme du Gouvernement, le rendroit d'aristocratique entièrement démocratique, et ne sauroit être compatible avec le bien-être de la République. Je crois toutefois avoir réussi pour diminuer l'aigreur de ce parti à faire croire que ce n'étoit pas le Prince d'Orange mais les Regents qui s'opposeroient à leurs voeux, et j'ai voulu gagner par là d'avoir la porte ouverte.

28. - Goertz aan Frederik Willem II[1]. - 20 October 1786. -

Ter begeleiding van het antwoord van den Prins op de fransche voorstellen, en van de voorwaarden der Vaderlandsche Societeit te Amsterdam.

J'ai eu une conférence de près de cinq heures avec un des principaux chefs, dans laquelle nous avons discuté avec beaucoup de confiance tous les points, où il s'est relâché sur l'article 4 et 5, et je crois être parvenu à faire envisager à ce parti formidable que les conditions qu'ils demandent, n'étoient pas contre les intérêts du Prince même, mais contre ceux du Parti Aristocratique et des Régénts, et que la difficulté de la part du

1) S.A.

Stadthouder ne rouleroit que sur son serment à la constitution actuelle, qu'il avoit juré de maintenir; qu'ainsi ils devoient voir que ce n'est pas l'intérêt du Prince qui s'opposeroit à leurs voeux. Il s'est séparé de moi avec de beaucoup meilleures dispositions, pour retourner à Amsterdam et s'occuper de trouver des moyens pour faciliter au Prince de pouvoir accepter ce plan qui changeroit entièrement ce gouvernement, qui d'aristocratique deviendroit démocratique, mais qui, si tous les autres manqueroient, pourroit enfin être une dernière ressource, et dans lequel un des principaux motifs qui m'y a fait entrer, a été d'adoucir les esprits de ce parti contre le Prince.

J'ose espérer que Votre Majesté daignera voir par la réponse du Prince que je suis parvenu à en obtenir par Son Altesse Royale Son Auguste Soeur, que ce Prince consente à des modifications pour les Reglements, et ces modifications auxquelles j'espère surement le porter, seront que les bourgeois pourront élire les Régents de ville, et lui présenter le double des Candidats dont le Prince choisiroit. Et c'est là qui est le voeu de la Nation. La difficulté est d'y faire consentir les aristocrates ou les Régents qui auroient ce droit, mais j'y vois des dispositions, et j'espère y réussir.

Van de bijlagen op deze dépêche staat het antwoord van den Prins vertaald in Goertz' *Denkwürdigkeiten* II, 114-118; de voorwaarden der Vaderlandsche Societeit te Amsterdam luiden als volgt:

1. Les Magistrats et les Conseils des Villes doivent être nommés dans chaque ville par un certain nombre fixe d'Electeurs, choisis à chaque vacature par le Corps des bourgeoisies, chaque Ville devant à cet égard faire des reglemens convenables à raison de sa population, ou se conformer aux anciens privileges autant qu'ils seront encore praticables.
2. Les Electeurs assemblés doivent être munis du privilege de présenter à la Magistrature les griefs de la Bourgeoisie, et d'en demander le redressement.
3. Les Electeurs formeront une nomination d'un double nombre de sujets pour les Magistrats dont le Prince Stadthouder choisira.
4. Dans les Provinces, surtout où l'ordre Equestre forme un corps capable de contrebalancer en quelque manière l'avis des villes, il sera nécessaire que l'introduction dans l'ordre Equestre n'ait lieu qu'en conséquence d'une élection libre de l'ordre même, sans recommandation ni nomination du Prince.
5. Tous ceux qui sont engagés dans le service militaire de terre ou de mer, ou attachés au service de la maison d'Orange, seront par cela même exclus des assemblées souveraines, et des Magistratures.
6. En temps de paix les changemens de Garnison ne pourront avoir lieu qu'avec le consentement de l'Assemblée des Etats-Généraux et de la Province sur la répartition de laquelle la milice se trouve. Mais en cas de guerre, la marche et la distribution des troupes doit dépendre entièrement, et sans réserve, des dispositions du Capitaine-Général et des Députés de la Généralité, que de tout temps lui ont été adjoints.

29. - Goertz aan Frederik Willem II[1]. - 24 October 1786. -

Hij zoekt van den Prins te verkrijgen, dat deze zich toch met elke der landprovinciën afzonderlijk omtrent het reglement versta, ‘avec quelque perte que ce soit,’ maar de houding van den Prins geeft hem niet veel hoop.

J'aurois encore pour dernière ressource mon projet par l'Association Patriotique, mais si alors la nécessité exigeoit qu'on y mit avec célérité la main, et le consentement du Prince étant peut-être fort difficile à obtenir, j'hasarde en ce cas-là de demander à Votre Majesté la permission de pouvoir me rendre près de la personne de ce Prince et de Son Altesse Royale.

30. - Goertz aan Frederik Willem II[2]. - 7 November 1786. -

Votre Majesté n'ayant pas désapprouvé entièrement les moyens tentés pour chercher de venir par l'Association Patriotique à un accommodement[3], je n'abandonnerai pas cette négociation, sur laquelle je suis informé devoir recevoir encore aujourd'hui peut-être des nouvelles, qui feront voir ce qu'il y aura à attendre de cette affaire.

31. - Goertz aan Frederik Willem II[4]. - 10 November 1786. -

.... Les conditions les plus avantageuses à obtenir pour le Stadthouder seront peut-être celles que pourra lui ménager le parti démocratique, cette soi-disante Association Patriotique d'Amsterdam, qui d'ailleurs a la force en main, ayant à sa disposition les Bourgeois armés.

L'Emissaire qui a été ces jours-ci ches moi, m'a assuré que ce parti est déjà disposé à présenter incessamment une Requête aux Etats d'Hollande, pour représenter qu'il est nécessaire de s'occuper du retour du calme, de faire revenir d'une manière honorable le Stadthouder dans la Province, d'assurer à la Bourgeoisie les nominations doubles aux Magistratures, dont le Prince auroit à faire l'élection, et de lui conserver à ce prix ses autres prérogatives et dignités.

S'il y a moyen de parvenir à faire présenter une telle Requête, les personnes les plus éclairées et les plus impartiales que j'ai consulté sont du sentiment que c'est tout ce qui dans ce moment pourroit être des plus heureux, les Pensionnaires même ne pouvant probablement pas résister à la volonté du peuple. Cela peut devenir même l'unique moyen, à juger d'après ce que les Pensionnaires m'ont dit dans la conférence que je suis enfin parvenu hier à avoir avec eux, et dont il me reste à rendre compte.

1) S.A.
2) S.A.
3) Onder dagteekening van 27 October 1786 had de koning hem geschreven: ‘Je ne puis qu'applaudir en mon particulier au Plan que vous m'avez envoyé sous n°. 3 [het plan der Vaderlandache Societeit nl.] et je souhaite qu'on puisse le faire agréer. Il me semble, que le Prince pourroit sans difficulté consentir à ce plan....’
4) S.A.

Elle a duré une heure et demie. Les trois fameux van Berckel, Gijselaer, Zeeberg et un quatrième de Haarlem étoient rassemblés chez le premier. J'ai fait ce qui a dépendu de moi pour leur articuler dans le stile le plus

doux et le plus modéré le voeu de Votre Majesté de voir le calme rétabli, et une réconciliation entre le Stadthouder et les Provinces. Je n'ai pu en tirer autre chose sinon qu'ils avoient le calme et l'ordre maintenant chez eux; qu'ils sauroient le conserver et le rétablir aussi dans les autres Provinces; qu'un Souverain ne pouvoit pas entrer en conditions avec son serviteur, sentence qu'ils ont répété plus de vingt fois, en me demandant entr'autres, si je croyois que Votre Majesté en useroit ainsi envers ses serviteurs; qu'ils n'avoient rien à demander au Prince, qu'il devoit, non par des paroles mais par des faits, prouver qu'il se soumettroit aux ordres et à la volonté du Souverain, avouer par un repentir ses fautes, changer sa conduite abominable; qu'alors il n'auroit qu'à revenir; qu'ils ne l'avoient pas chassé; qu'ils ne demandoient pas son retour non plus; qu'ils pouvoient se passer d'un serviteur qui n'avoit jamais fait du bien à l'Etat, mais que s'il venoit, ils ne s'y opposeroient pas; qu'il pouvoit reprendre ses fonctions à l'exception de celle de Capitaine-Général, dont pour son inconduite le Souverain l'avoit privé, et lesquelles, cette résolution une fois prise, ne pouvoient lui être rendues; mais qu'avant tout il devoit anéantir les Reglemens. Ne m'accordant absolument pas le mot de changer ou de modifier, ils continuoient à me déclarer que cet anéantissement etoit nécessaire puisqu'ils ne pouvoient plus admettre des esclaves dans leur assemblée des Etats-Généraux et dans toutes les places de magistratures; qu'il ne sauroit conserver le droit de donner aucune place, ce droit ne faisant des magistrats que ses créatures; que par une bonne et sage conduite un Prince de son rang pouvoit avoir de l'influence sans avoir besoin de ces moyens; que le seul moyen à prendre pour lui étoit de s'arranger de cette manière promptement avec les autres Provinces, puisque sans cela celle d'Hollande qui se trouvoit fort bien dans ce moment et qu'ils sauroient maintenir ainsi, seroit obligée d'employer tous les moyens pour faire ce changement dans les autres Provinces, sans lequel l'Union ne pouvoit plus subsister. Que les Gueldrois, les Zélandois, et tous ces magistrats nommés par le Prince n'étoient que des valets et des esclaves, qui faisoient méconnoitre au dehors ce qu'étoit le Souverain en Hollande; que Votre Majesté et le feu Roi avoient sûrement été mal instruits; qu'ils avoient tout le respect pour Votre Majesté, mais qu'ils espéroient maintenant qu'après mes rapports Elle sentiroit que les affaires du Prince leur serviteur n'étoient pas de nature à être susceptibles d'intervention. C'est là, Sire, le précis de ma conférence....

En attendant ce que Votre Majesté daignera me prescrire ultérieurement, je me suis contenté du spectacle de voir quatre Bourgeois se donner, avec toute l'importance possible, les airs des premiers Souverains.

32. - Goertz aan Frederik Willem II[1]. - 28 November 1786. -

Rayneval heeft hem de voorwaarden der pensionarissen medegedeeld; zij schijnen hem zeer hard toe.

1) S.A.

Ce que j'appréhende le plus, ce seront les bornes qu'on veut donner aux droits et fonctions de Capitaine-Général, objet sur lequel le Sieur de Rayneval m'a assuré les[1] avoir trouvé d'une vivacité et inflexibilité incroyables; que tout ce qu'il jugeait pouvoir obtenir sur cet article seroit un partage, qu'on laissât au Prince la nomination des grades subalternes, et que les Etats eussent ceux des Officiers majors, ou que le Prince conferât ces derniers, et les Etats les premiers. De quelque manière que cela fut exécuté cela sera non seulement une condition bien difficile, peut-être impossible d'obtenir du Prince, mais ce sera encore un mal pour le service, désagréable à la plus grande partie de la nation, et défavorable pour le militaire. La difficulté sera extrême, mais enfin il y a quelqu'un ici qui peut et veut m'écouter et avec qui il y a moyen de traiter.
Dans cet état de choses, et dans l'espérance de réussir par une négociation, sans abandonner entièrement le projet avec l'association patriotique d'Amsterdam, je crois ne devoir pas le pousser avec trop de vivacité, mais seulement en entretenir les dispositions, pour pouvoir y avoir recours en cas de besoin. Ce qui augmente mes espérances, c'est que le Sieur de Rayneval m'a dit être déterminé à prolonger son séjour ici jusqu'à ce que toute cette affaire difficile pût être terminée d'une manière ou d'autre.

33. - Goertz aan Frederik Willem II[2]. - 1 December 1786. -

L'association patriotique ou la Bourgeoisie armée, avec laquelle Votre Majesté a daigné approuver que je poursuive la liaison, continue à se montrer assez bien disposée pour pouvoir être une ressource, et je verrai d'après un entretien que j'aurai demain avec le Sieur Chomel et un de leurs principaux membres qui doit autrement m'arriver d'Amsterdam, l'adresse qu'ils se proposent de présenter pour le retour du calme et pour celui de la personne du Prince dans la province.

34. - Goertz aan Frederik Willem II[3]. - 5 December 1786. -

La bourgeoisie armée, de laquelle je continue à rendre les dispositions douces et favorables, est plustôt pour le Prince par le moyen du Sieur Chomel, et semble prendre de la méfiance dans les Chefs du parti patriotique. Il est seulement encore à souhaiter que lorsqu'elle verra que les Pensionnaires voudront la mettre de côté, et qu'ils ne s'occupent pas de ses intérêts selon les espérances qu'ils lui ont données en la mettant en mouvement, qu'alors elle ne cherche encore à traverser la négociation présente.

1) Les pensionnaires.
2) S.A.
3) S.A.

35. - 'Mémoire de M. Chomel consul de Prusse à Amsterdam concernant les diverses negociations qu'il a entamées avec les patriotes depuis novembre 1786 jusqu'au commencement de l'année 1788 pour procurer un accommodement juste et raisonnable entre eux et le Prince Stadhouder'[1]. -

> Chomel beweert in zijn inleiding met de gematigden van alle partijen wel gestaan te hebben en bij alle ultra's kwalijk gezien te zijn geweest, ten gevolge van zijn geinatigd gedrag. Hij zegt door Goertz naar den Haag ontboden te zijn, toen deze moeilijkheid ondervond in het aanknoopen van onderhandelingen met de pensionarissen. Hij ging volgaarne en had een eerste samenkomst den 30sten September. Hij vond Goertz zeer tegen hem ingenomen door kwaadspreken van het hof op het Loo, maar het gelukte hem den gezant gunstiger te stemmen, zóó zelfs dat deze ten slotte zeide dat in den zin waarin Chomel patriot was, hij insgelijks en zelfs de koning van Pruisen patriotten waren. Overigens gelukte het niet, den gezant te bewegen, buiten de regenten om met de burgerij te onderhandelen. De gezant vorderde dat Chomel zijn invloed zou gebruiken om tusschen de beruchte pensionarissen en hem een samenkomst te bemiddelen. Chomel trachtte daaraan te voldoen 'le lendemain matin', 1 October dus, maar slaagde niet, want Van Berckel weigerde ronduit zulk een samenspraak over huishoudelijke zaken met een vreemden gezant.

Le Sr. Chomel donna connoissance au Comte de Goertz du mauvais succès de son message, et en prit occasion de remettre sur le tapis la proposition de traiter avec quelques notables citoyens. Le Comte de Goertz le pria alors de lui remettre un mémoire détaillé des points les plus importans, qui faisoient l'objet des voeux de la saine partie du parti patriotique. Le Sr. Chomel se hâta de donner connoissance de cette réquisition à un ami[2] qu'il avoit dans le parti patriotique, et dont il connoissoit le crédit et les bonnes intentions. Cet ami se prêta avec plaisir à coöpérer à la réussite de l'affaire, et approuva un projet de note que le Sr. Chomel avoit dressé pour M. de Goertz.

Dans ce projet on demandoit, comme conditions de rapprochement entre le Prince et les bourgeoisies:

> Volgen de zes voorwaarden, gevoegd bij Goertz' dépêche van 20 October 1786 (bijlage III, 28).
> Deze voorwaarden, vervolgt Chomel, kwamen aan Goertz niet onaannemelijk voor, en hij verlangde daarover een onderhoud met Chomel en diens vriend. Dat onderhoud had plaats op Zaterdag 14 October. Daarbij betuigde de gezant nogmaals zijn instemming met de gestelde voorwaarden en beloofde verder te berusten in het aanstellen van raden voor elke

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, PPPP. - Copié sur l'original que j'avois prié M. Chomel de rediger pour moi en 1790. (Noot van Dumont-Pigalle).
2) Cet ami étoit M. Schimmelpennink, jeune avocat à Amsterdam et que j'ai très connu lorsqu'il étudioit à Leyde. C'est un homme très instruit et de beaucoup de mérite. (Noot van Dumont-Pigalle).

waardigheid door den Prins bekleed, buiten welke deze niets zou mogen verrichten. Hij vorderde daarentegen onvoorwaardelijk herstel van den Prins in het commando van het haagsche garnizoen. De zwarigheid bleef, dat de gezant niet wel handelen kon met niet gequalificeerde personen.

Sur quoi l'ami du S^r^. Chomel proposa la commission Bourgeoise de Woerden, qui avoit dès lors une espèce d'existence politique, et quelques citoyens notables de la societé patriotique de Leyde[1)].

M. de Goertz approuva cette idée et engagea le S^r^. Chomel et son ami de mettre la main à l'oeuvre sans délai. Ils partirent en effet pour Leyde le 15 octobre, mais ne pouvant s'y arrêter ils ne trouvèrent personne. Dès le lendemain l'ami du S^r^. Chomel (que pour plus grande commodité et pour ne pas le compromettre nous nommerons Henry) écrivit à la Commission de Woerden pour sonder ses dispositions. Le Comitté de Woerden embrasaa avec joye l'idée de parvenir par une négociation à rétablir le calme sur un pied stable, en coupant la racine des abus par la libre élection des Régens. Il proposa, pour calmer les craintes de M. de Goertz, de présenter aux Etats une requête propre à tranquilliser le Prince sur les vraies dispositions de la Bourgeoisie, et à l'engager par cela même à faire un pas en avant pour la réconciliation. Le S^r^. Chomel de son côté s'ouvrit à quelques autres amis, bons Patriotes, et à portée d'être bien informés de l'état des choses, pour s'assurer que sa négociation ne contrarioit point les vues de la Cour de France. Tranquille de ce côté, il travailla avec d'autant plus d'ardeur à avancer ce qu'il regardoit comme le bien public, et brava le ressentiment des Pensionnaires, auquel il sentoit qu'il s'exposoit. Il pressa le S^r^. Henry de mettre en activité le Comitté de Woerden, dont une démarche quelconque devenoit d'autant plus nécessaire, que la Bourgeoisie de Haarlem venoit de faire une démarche que les partisans du Prince regardoient comme une déclaration de guerre[2)]. La difficulté de rassembler le Committé de Woerden, à cause des divers objets qui occupoient alors l'attention, fit traîner l'affaire, mais ne la fit pas perdre de vue. En attendant le Comte de Goertz qui désiroit aller en avant et n'avoit point encore abandonné son projet favori de traiter avec les Pensionnaires, exigea du S^r^. Chomel qu'il se rendit à la Haye, où il arriva le 7 novembre. Le 8 M. de Goertz le chargea de voir encore une fois M. van Berckel, et de lui ménager au moins un entretien avec ce Pensionnaire. Le S^r^. Chomel réussit cette fois, mais M. van Berckel y mit cette condition, que l'entretien auroit lieu en présence des deux Pensionnaires de Haarlem et de celui de Dort, et qu'il ne seroit point question d'affaires. Le jour fut fixé au 9 et la conférence eut lieu en effet, mais sans aucum fruit, puisque Messieurs les Pensionnaires fermèrent la bouche au Comte de Goertz toutes les fois qu'il voulut parler des affaires du Prince Stadhouder, en alléguant leur raison favorite, qu'on ne pouvoit admettre l'intervention d'une puissance étrangère dans une affaire purement domes-

1) Blok ou De Kruyff sans doute, et autres tels que du Cloux etc. (Noot van Dumont-Pigalle). - Jan de Kruyff en Dr. Paulus Philippus du Cloux waren leidsche burgergeconstitueerden; Blok is de bekende leidsche regent.

2) Den 19^den^ October zonden 923 haarlemsche burgers een dankadres aan de Staten van Holland voor hun besluiten van September. (*Jaarboeken* 1786, blz. 1269). Spoedig volgden andere steden.

tique. Le S^r^. Chomel informé tant par le Comte de Goertz que par M. van Berckel de l'issue de cet entretien, n'en fut que plus zêlé à se conformer aux désirs du Comte de Goertz et à redoubler d'activité pour procurer un rapprochement entre le Prince et la Bourgeoisie, sans l'intervention des Régents, ou du moins des Pensionnaires.... De retour à Amsterdam il mit en mouvement tous ses amis pour tâcher de lever les obstacles qui s'opposoient à ce rapprochement, et qui ne provenoient proprement que du misérable commandement de la Haye. On doit aux notables Citoyens qui se sont mêlés de cette affaire le témoignage qu'ils ont très bien vu la chose, et qu'ils ont agi avec toute l'énergie possible pour vaincre à cet égard l'obstination de certains Régents, trop justement chéris dans le parti patriotique pour qu'ils ne méritassent pas des égards particuliers et pour qu'on se permit légèrement de se passer d'eux. Le S^r^. Chomel de son côté fit les efforts les plus soutenus auprès du Comte de Goertz pour l'engager à ne pas insister sur le commendement de la Haye comme une condition préliminaire, en représentant que cet article s'arrangeroit de lui-même dès que les vrais griefs de la Nation seroient redressés, puisqu'il ne subsisteroit plus alors aucun motif de vouloir mortifier le Prince. Les efforts du S^r^. Chomel auprès de M. de Goertz furent aussi infructueux que ceux de ses amis auprès des Régents; les biais proposés pour lever la difficulté furent également rejettés.

Enfin le 23 novembre la conférence projettée entre le S^r^. Chomel et son ami d'une part et quelques commissaires de Woerden, laquelle avoit été retardée par divers incidents, eut lieu à Hillegom. Il s'y trouva encore une personne de poids d'Amsterdam[1]. Les commissaires de Woerden y donnèrent connoissance des dispositions qu'ils avoient déjà faites pour faciliter la marche du rapprochement, et en particulier de ce qui s'étoit passé à Dort, où ils àvoient fait adopter les principes propres à preparer les esprits au rapprochement. Il fut convenu dans cette conférence qu'on dresseroit un projet de requête pour être présentée par la bourgeoisie aux Etats, après qu'elle auroit été approuvée par M. de Goertz. Cette requête devoit renfermer les voeux de la bourgeoisie par rapport aux articles qu'elle souhaitoit d'obtenir pour assurer la liberté sur des bases solides, et manifester son désir de voir rétablir le Prince dans ses prerogatives pour autant qu'elles ne s'opposeroient point à la nouvelle constitution. Les Commissaires de Woerden demandoient par contre que le Comte de Goertz s'engageât pour le Prince qu'à l'instant de la présentation de cette requête, le Prince se déclareroit en faveur du voeu de la bourgeoisie et renonceroit publiquement à celles de ses prerogatives évidemment abusives, qni seroient proscrites par la bourgeoisie. M. de Goertz, à qui le S^r^. Chomel rendit compte de cette conférence, entra sans balancer dans ces vues, et promit que, si l'on présentoit une requête dans ce sens, il obtiendroit le consentement du Prince. On ne s'étoit separé à Hillegom qu'avec l'engagement de se rassembler la semaine suivante à Leyde. Les mêmes personnes s'y rendirent

1) M. Nicolaas van Staphorst ou son frère Jacob. (Noot van Dumont-Pigalle).

en effet d'Amsterdam, le 1er décembre, et y trouvèrent toute la commission bourgeoise de Woerden réunie[1]. On y dressa un projet de requête dans le sens dont on étoit convenu; et les trois personnes d'Amsterdam[2] se rendirent à la Haye pour conférer, le Sr. Chomel avec le Comte de Goertz, et les deux autres avec les pensionnaires, pour sonder le terrain. Le Comte de Goertz trouva la requête trop insignifiante pour le Prince; et les pensionnaires par contre parurent mécontents de ce qu'elle l'étoit trop. M. le Comte de Goertz eut desiré surtout qu'on eut supprimé un article, qui demandoit que l'on dressât une instruction pour le Prince, comme injurieuse au Stadhouder, et peu nécessaire dès qu'il agréoit qu'on lui adjoignit un conseil, dont il seroit tenu de suivre l'avis.

Les commissaires de Woerden et les patriotes raisonnables étoient bien disposés à condescendre aux désirs du Comte de Goertz, mais ils craignoient avec raison, vu les dispositions des esprits et l'infiuence des pensionnaires sur la bourgeoisie, que, si l'on ne s'expliquoit pas clairement, dans la requête, sur les limites à prescrire à l'autorité du Prince, il n'en résultât une scission fatale dans le parti patriotique; et qu'en tout cas on ne fournit sujet aux têtes exaltées du parti à rendre le rapprochement encore plus difficile.

> Zoolang Goertz in het land bleef heeft hij, Chomel, zich moeite gegeven een verzoening tot stand te brengen, doch alles te vergeefs. De Prins toonde zich meer en meer overgegeven aan de aristocraten, en zijn onverzettelijkheid tegenover Rayneval versterkte het wantrouwen der burgerij.

36. - Heldewier aan Dumont-Pigalle[3]. - 6 Februari 1789. -

Les conférences de notre commission avec M. Chomel, M. van Staphorst etc. ont été demandées de la part de M. Chomel. On en fit la proposition à moitié novembre 1786 à M. Vreede, pour la communiquer à notre commission, laquelle fut d'avis de l'accepter et de charger Messieurs Vreede et Cau d'assister à la première conférence pour y apprendre de quoi il étoit question. Cette conférence a eu lieu le 23 novembre 1786 à Hillegom. Messieurs Chomel et Swildens[4] en étoient.

Messieurs Vreede et Cau s'aperçurent bientôt que l'affaire qu'on alloit traiter partoit d'où l'on ne l'avoit pas attendu, et étoit trop intéressante pour s'y donner sans le concours de leurs collègues. Pour cette raison on résolut de s'adjourner pour huit jours. C'est alors qu'une conférence très délicate a eu lieu à Leide. Messieurs Nicolaas van Staphorst, Chomel, Schimmelpenning, Costerus le père, van den Bosch, Vreede, Cau et Heldewier en étoient.

1) De cette commission il n'y eut que le Bourgmestre Costerus, Van den Bosch, Vreede, Cau et Heldewier. (Noot van Dumont-Pigalle).
2) MM. Chomel, van Staphorst et Schimmelpenning. (Noot van Dumont-Pigalle).
3) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, PPPP.
4) Ce n'étoit pas M. Swildens, mais M. Schimmelpennink. (Noot van Dumont-Pigalle).

Après avoir débatté sur les affaires politiques on convint de la nécessité d'un arrangement d'affaires, d'un accommodement avec le Stadhouder, d'une influence légale du peuple sur leurs régents; et enfin la conclusion fut qu'une requête, que les deux partis, le patriotique et le stadhouderien, pourroient également souscrire, et qu'on s'engageoit de faire goûter de part et d'autre, serviroit de moyen pour atteindre ce but salutaire. On en traça une au contentement de la compagnie. M. Chomel qui avoit fait connoitre qu'il assistoit à la besogne de l'aveu du ministre Prussien, de Thulemeyer[1)], en demanda la copie pour la remettre au dit ministre, que la soumetroit à l'avis du Stadhouder, et dont on promettoit de nous faire part sitôt que possible. Le résultat de tout, après quelques jours, a été qu'on ne pouvoit entrer dans ce plan.

Voici maintenant les articles essentiels de la requête:.... A raison de tous ces détails les soussignés se croient dans la necessité indespensable d'avoir recours à Vos Nobles et Grandes Puissances pour y faire leurs instances respectueuses: que Vos Nobles et Grandes Puissances veuillent diriger les affaires pour le rétablissement de la constitution, et pour cet effet:

1°. soit admise une influence constitutionnelle et une représentation équitable des bourgeois et habitants de cette province dans les collèges respectifs des magistrats, et l'assemblée d'Etat de la province.

2°. que le Stadhouder soit pourvu d'une instruction bien définie et positive.

3°. qu'enfin une commission soit nommée de Leurs Nobles et Grandes Puissances pour travailler à cette fin avec une commission des bourgeois et habitants de cette province, élue entre eux.

Je me souviens encore d'une conférence bien intéressante qui mérite aussi bien que celle dont je vous ai donné les details, une place dans votre histoire; c'est celle qui s'est faite au Logement d'Amsterdam au mois de janvier 1787 entre les principaux pensionnaires et quelques bourgeois de différentes provinces, au sujet d'un accommodement avec le Stadhouder, pendant le séjour de M. de Rayneval à la Haye, et de laquelle est résultée la proposition de Haarlem aux Etats: de nommer une commission chargée de trouver un plan de constitution. M. Hoevenaar, qui a assisté à la conférence pourra vous donner des lumières là-dessus, si vous le désirez.

37. - Vergennes aan Vérac[2)]. - 13 November 1786. -

Le départ de M. de Rayneval, Monsieur le Marquis, me dispense d'entrer dans de grands détails. C'est une instruction vivante que le Roi vous envoye. Sa mission n'est point ostensible comme celle de M. le Comte de Goertz, il n'a point de lettres de créance auprès des Etats-Généraux. C'est à vous, Monsieur le Marquis, qu'il est adressé et c'est par vous qu'il doit être introduit non seulement auprès des chefs des Patriotes, mais encore auprès des personnages influens, même du parti opposé. Le désir du Roi, notre

1) de Goertz. (Noot van Dumont-Pigalle).
2) A.E.

intérêt capital est de finir le plus amiablement que possible une querelle qui peut avoir des suites plus sérieuses et plus embarassantes pour nos amis qu'ils ne prévoyent peut être. S'il est vrai que les Patriotes sont les plus zelés partisans de l'alliance, il ne l'est pas moins que cette alliance fait leur force et leur appui principal. Le moyen d'en tirer un grand parti est de ne la point compromettre; elle le seroit à coup sûr si elle devoit être dirigée contre une partie de la République. S.M. ne s'occupe qu'à ramener le Roi de Prusse aux vrais principes dont il n'auroit pas dû s'écarter, mais ce Prince est bien avancé pour espérer qu'il puisse reculer sans obtenir quelque légère satisfaction. Vous sentez, Monsieur, que nous ne devons pas vouloir lui rompre en visière. M. de Rayneval vous expliquera à ce sujet nos motifs: M. le Rhingrave auroit pu vous les faire pressentir; j'ai traité plus d'une fois cet objet à fond avec lui, mais notre prévoyance ne coincidoit pas avec ses vues.

J'imagine que la médiation des provinces impartiales est le seul moyen d'éloigner toute médiation étrangère[1]. Ce point de vue doit d'autant moins effaroucher nos amis, qu'il n'exclut point l'abrogation du Reglement de 1674. Ce point obtenu, j'estime qu'il peut se trouver les moyens de s'arranger pour le reste, parcequ'il est possible de brider le Stadhouder à l'aide des conseils qu'on lui associeroit, [de sorte] qu'il n'auroit exactement que l'honorifique de sa place.

Il seroit intéressant, Monsieur, de savoir quels sont les droits originairement constitutifs du Stadhouderat. Je désirerois aussi que vous voulussiez bien nous dire quelles sont les modifications qu'on pourroit mettre à l'abrogation du Reglement.

38. - Rayneval aan Vergennes[2]. - 29 November 1786. -

Conferentie op Zondag 19 November met Vérac, Van Berckel, De Gijselaar, Zeeberg en Salm:

Je leur dis que la seule chose que le Roi désiroit étoit qu'ils lui confiassent les moyens qu'ils jugeroient propres à pacifier la République, afin que S.M. put les appyer avec pleine connoissance de cause auprès du Roi de Prusse qui prend un intérêt particulier au sort de M. le Prince de Nassau. Evidemment M. van Berkel, qui répondit le premier, étoit singulièrement prévenu contre l'objet de ma mission: il s'étoit imaginé que je n'étois venu en Hollande que pour leur arracher des sacrifices en faveur de M. le Stadhouder.

Selon ce Pensionnaire tout alloit au mieux dans la République, et il

1) Aan Brantsen schrijft Vergennes onder dezelfde dagteekening als volgt: ‘Ce n'est pas sans beaucoup de ménagemens qu'on peut faire revenir la Cour de Berlin sur ses pas. Elle s'est malheureusement trop avancée pour pouvoir reculer sans déchet de sa considération, si on ne lui présente pas un moyen honorable de retraite. Le seul qui me semble sortable seroit que les provinces qui n'ont point de part aux discussions présentes, offroient leur médiation.’
2) A.E.

ne s'agissoit que de laisser aller les choses pour qu'elles s'arrangeassent bientôt d'elles-mêmes, mais que si l'on vouloit *tracasser la République*, on ne feroit qu'augmenter la confusion et forcer ceux qui sont au timon des affaires de se retirer. Il étoit impossible de le ramener, et quand M. de Vérac le pria de se prononcer sur les trois points du commandement de la Haye, du Reglement et des patentes, il déclara qu'il n'y avoit aucune modification à admettre sur aucun des trois objets dont il est question.

Tweede conferentie op Woensdag 22 November:

Elle fut plus calme que la précédente. Messieurs les pensionnaires étoient revenus de leurs inquiétudes, et M. van Berkel avoit eu beaucoup de regrets de m'avoir mal compris. Il convient de prendre un parti, leur dis-je, si la République étoit isolée, elle agiroit avec son Stadhouder comme elle le jugeroit à propos, mais ce Prince est protégé par le Roi de Prusse, et S.M. a intérêt que ce Monarque ne soit pas mécontent. Enfin ils sont convenus que leur intention n'étoit pas de poursuivre l'abolition de la charge de Capitaine-Général, quoique M. le Prince de Nassau l'eût bien mérité.

Hij deed hen beloven een memorie voor hem op te stellen waarin de aan den Prins op te geven voorwaarden zouden staan uitgedrukt. - Hierna achtte hij het tijd, Goertz te gaan bezoeken:

Je lui dois la justice de dire qu'il s'est expliqué avec beaucoup de franchise et avec une disposition aussi conciliatoire que je pouvois le désirer. Il n'avoit pas, à dire le vrai, d'autre parti à prendre: sa lettre de créance avoit révolté les Patriotes, et son début n'avoit fait qu'aggraver le mal; je lui ai montré le port du salut en lui laissant entrevoir des moyens de conciliation propres à contenter le Roi de Prusse.

Je lui dis que sans le désir du Roi de complaire à Sa Majesté Prussienne, il ne feroit pas même une insinuation aux Patriotes pour alléger le sort de M. le Stadhouder.

Rayneval verzekerde hem dat noch het Stadhouderschap, noch het Kapiteinschap-Generaal zouden worden afgeschaft; dat de functiën van het laatste eenige wijziging zouden ondergaan. Van het haagsche commando zou de Prins alleen het zuiver militaire terug bekomen, niet het geven van het parool, en van het Kapiteinschap-Generaal niet het begeven van militaire posten:

.... que M. le Stathouder se flatteroit en vain s'il espéroit emporter cet article; que la seule chose à laquelle il seroit peut-être possible d'amener les esprits, ce seroit un partage quelconque, mais que je ne pouvois pas même donner de l'espoir à cet égard. - Mon langage a vivement affecté M. le Comte de Goertz et je n'ai nullement essayé de le calmer, parcequ'il m'a paru convenable de l'accoutumer à voir les Patriotes réclamer les dépouilles du Souverain, et que si l'on veut bien se relâcher, ce sera une faveur et non un acte de justice.

Quant au Reglement, le Ministre Prussien a fini par convenir de la nécessité de la réforme, et de donner les élections non aux magistrats mais aux bourgeois, sauf quelques modifications purement honorifiques en faveur de M. le Stathouder.

Zaterdag 25 November hadden de pensionarissen hun memorie gereed, die Zondag ten huize van De Gijselaar besproken is in tegenwoordigheid van Van Berckel en van Paulus, ‘patriote aussi zelé qu'il est éclairé.’ Men is het vrijwel eens geworden, en Vergennes kan de memorie der patriotten, hier bijgevoegd, beschouwen als grondslag der thans te voeren onderhandeling. [De memorie komt overeen met het stuk bij Tollius II, 22 vv.]. - In de zaak van het parool en van de militaire posten geeft Rayneval den patriotten groot gelijk. Het laatste is den Stadhouder opgedragen bij resolutie van 8 Maart 1766:

.... ce droit est un moyen infaillible de corruption et je le regarde comme plus dangereux que celui des Reglemens. Selon moi, les Pensionnaires feront plus qu'on n'oseroit leur demander s'ils donnent les mains à un partage. Ce partage sera vraisemblablement admis, sinon par M. le Stathouder, du moins par la Cour de Berlin; je juge ainsi par une conversation que j'ai eue dans cet instant avec M. le Comte de Goertz.

Rayneval erkent de dringende noodzakelijkheid der door de patriotten voorgeslagen hervormingen, vooral in het militaire:

J'ose insister sur cet article, Monseigneur, parce qu'il intéresse la sûreté personnelle des chefs des Patriotes, et que de leur sûreté dépend le maintien de notre système en Hollande. Si ceux-ci avoient le dessous, ou si la seule crainte ou le dégoût les détermineroit à la retraite, notre parti seroit sans chefs, sans conducteurs, et il y a apparence qu'il se dissiperoit comme la fumée. Ce seroit encore pis si demeurant à la tête des affaires et le Stathouder l'emportant sur eux, il leur arrivoit une catastrophe. La France seroit décriée sans retour et devroit renoncer pour jamais à avoir des adhérents en Hollande. Les chefs des Patriotes en secondant les vues de la France et en s'attachant à elle ont certainement leur vue personnelle, celle de gouverner leur Pays en assurant la prépondérance de la Province d'Hollande, mais j'ose dire que cette vue nous est nécessaire, parce qu'autrement nous n'aurions pas de point de ralliement: l'Angleterre influoit par le Stathouder, nous ne pouvons influer que par les Patriotes. Mon opinion personnelle est que Messieurs les Pensionnaires sont disposés à faire accorder à M. le Stathouder tout ce que la saine politique et le bon sens permettent de lui accorder, et qu'au moyen de cela vous serez en état d'apaiser la Cour de Berlin.

Iets waar de vorige en ook de tegenwoordige koning van Pruisen steeds op hebben aangedrongen, is dat men den Stadhouder een Raad toevoege:

Le Comité des Conseillers Députés sera précisément ce conseil pour ce qui concerne la Province de Hollande: il sera légal et constitutionnel, au lieu qu'un conseil particulier n'auroit jamais pu l'être sans une résolution des Etats-Généraux que l'on n'auroit probablement jamais obtenue.

Op het punt der regeeringsreglementen willen de pensionarissen niet toegeven, en men verwacht hetzelfde van den Stadhouder.

Nous sommes restés dans l'indécision sur cet article pour ne pas embarrasser la matière en comulant la forme avec le fond. Dès que nous serons parvenus à un résultat, je m'empresserai à vous le transmettre.

Je finis cette énorme dépêche, Monseigneur, par quelques réflexions sur la position actuelle de ce Pays.

La fermentation a fait des progrès effrayants, et si elle n'est pas bientôt arrêtée, il est à craindre qu'elle ne cause une explosion dont on ne sauroit calculer les conséquences. Ce sont les Patriotes eux-mêmes qui en sont les auteurs, parce qu'ils ont jugé ne pouvoir détruire l'influence ou plutôt le gouvernement anglo-stathoudérien qu'en soulevant les bourgeois. Ceux-ci se sont prêtés à l'impulsion qu'on leur a donnée parce qu'on ne leur parloit que de tyrannie d'un côté et de liberté de l'autre. Mais ces mêmes bourgeois sortent de la mesure dans laquelle on se flattoit de pouvoir les contenir, en sorte que leurs conducteurs touchent au moment de n'être plus les maîtres et de ne pouvoir plus les contenter. De là l'embarras extrême où ils se trouvent; ils craignent d'un côté de faire un accommodement qui ne satisfieroit pas les bourgeois, et de l'autre côté de n'en point faire et de laisser cheminer la fermentation. Je pense, Monseigneur, que le Roi les sauvera du naufrage dont ils sont menacés, en faisant agréer au Roi de Prusse les idées d'arrangement que j'ai l'honneur de vous transmettre. L'abolition des Reglements satisfiera les bourgeois, et la réduction du pouvoir du Capitaine Général satisfaisant les Patriotes, ils se hâteront de rétablir le calme dans toutes les parties de la République.

Het volgende eigenhandig:

Les chefs des patriotes se trouvent entre Scylla et Charibde, et si on ne les sauve promptement, ils échoueront d'un côté ou de l'autre, et notre système partagera leur sort. Cette réflexion, Monseigneur, n'a cessé de m'agiter depuis que je suis ici. Si vous approuvez les articles conçus il faut qu'ils s'exécutent sans perte de tems, parcequ'il est à craindre que de nouveaux incidents n'amènent un nouvel ordre de choses, et que les pensionnaires ne soient plus les maîtres de faire adopter leurs idées actuelles.

La meilleure voie serait à mon avis que M. le Prince de Nassau disposât les choses de manière qu'il fut requis de faire évacuer les provinces de Gueldre et d'Utrecht, et que par une lettre sagement conçue le Prince rendit de son propre mouvement aux trois provinces à reglement la liberté de les revoir et de les réformer. Cette démarche calmeroit les esprits, surtout parmi les bourgeois, et faciliteroit beaucoup les dispositions de la province de Hollande. Ces mesures pourront être discutées en détail avec M. le Comte de Goertz, comme il est probable que l'on chargera ce Ministre de faire à M. le Stathouder les insinuations que vous proposerez à Berlin.

39. - Rayneval aan Vergennes[1]. - 29 November 1786 (particulier).

C'est, Monseigneur, un terrible pays que ce pays-ci pour les hommes et pour les affaires. La roideur des pensionnaires a passé mon attente, et justifie pleinement les embarras et les indécisions de l'ambassadeur. J'ai lieu d'être convaincu que celui-ci n'a omis rien pour les bien

1) A.E.

disposer. Cependant avant que je les visse on m'avoit prévenu qu'ils manqueroient de confiance en moi. Une confidence de M. le Comte de Goertz m'a mis en état de juger d'où le coup pouvoit partir. Ce ministre m'a dit, sous le sceau du secret, que M. de Coetloury lui avoit fait insinuer qu'il avoit votre confiance, et que si lui M. de Goertz vouloit lui en témoigner de son côté, il faciliteroit et même effectueroit l'accommodement à faire avec M. le Stathouder. M. de Goertz ayant marqué de l'étonnement sur cette ouverture, M. de Coetloury pour l'appuyer a envoyé à M. de Goertz l'extrait de deux dépêches que vous avez adressées à M. de Vérac; elles portoient approbation des excursions faites par M. de Coetloury lorsque les patriotes ont en la minorité à Amsterdam. Non content de cette démarche, M. de Coetloury a vu M. de Goertz, lui a dit de ne prendre aucune confiance en moi ni en ma mission; que lui Coetloury étoit appelé à la Cour et qu'il ne tarderoit pas de revenir avec la caractère de ministre plénipotentiaire.

Je ne sais si M. le Rhingrave a eu part à tout cela, tout ce que je puis dire est qu'il a montré beaucoup de zèle et de bonne volonté, qu'il est autant en mesure d'être nuisible qu'utile, et que je ne puis rendre qu'un bon témoignage de la conduite qu'il a tenue jusqu'à présent. J'ose même vous supplier d'en dire quelque chose dans les lettres dont vous m'honorerez.

M. de Vérac mérite véritablement indulgence, parce qu'il est dans un dédale, et qu'il a été forcé de prendre la teinte patriotique, parce que la devise de ces Messieurs est: *qui non pro nobis, contra nos*. Il est vrai, je dois l'avouer, que cette teinte est trop forte, et vous jugerez facilement que cela me met fréquemment dans un grand embarras; mais enfin, Monseigneur, il faut être sur les lieux pour se convaincre qu'il est presqu'impossible à l'ambassadeur de France de n'être et de ne se montrer antistadhoudérien.

Les pensionnaires sont actuellement sans ombrage à mon égard, je sais même que leur confiance ne me laisse rien à désirer; cela vient de ce que je me suis expliqué selon leurs désirs sur le mémoire que j'ose dire leur avoir arraché. Leur position est vraiment critique parce qu'ils se sont placés entre les aristocrates et les bourgeois, mais ils méritent tout appui de la part du Roi, parce que sa cause est essentiellement unie à la leur.

> Als de Prins soms afwachten wil welk gevolg er gegeven zal worden aan het voorstel van Amsterdam, zal hij zeker nog meer verliezen. - Nieuwe verontschuldiging voor de lengte zijner dépêches:

.... je ne vous mande pas le quart de ce que j'ai dans la tête, car les affaires de ce pays-cy sont un océan.

40. - Goertz aan Frederik Willem II[1]. - 14 December 1786. -

.... Presque tous les membres des Etats de Gueldre sont inébranlablement décidés de refuser 1mo de faire sortir les troupes qu'ils ont dans la

1) S.A.

Province; 2mo de se contredire sur l'affaire de Hattum et d'Elbourg, disant qu'ils ont communément autant de troupes[1], et qu'au moment qu'ils s'en seroient dégarnis, ils auroient les mêmes troubles dans leur Province comme à Utrecht, et que par cette même raison ils veulent maintenir les Reglements aussi longtemps que les troubles présents dans la République durent, prêts à y faire des modifications quand le calme sera entièrement rétabli. Ils disent que le Prince Stadhouder est le maître d'accepter les conditions, mais que dès qu'il s'agiroit de celles de la Province, ils s'y refuseroient pour prouver qu'ils ne sont pas ses esclaves comme on les accuse. J'ai parlé à tous ceux à qui j'ai pu des trois principales familles des Linden, des Hekeren, et des Randwyck, qui tous tiennent le même langage; je les ai priés de penser aux suites, de considérer s'ils en ont les moyens, s'ils peuvent fournir au besoin de maintenir l'union dans la Province même, et tous assurent, les têtes chaudes, les modérées et les froides, qu'ils en ont les moyens, et qu'ils se soutiendront contre la Hollande, à moins qu'elle ne soit soutenue de Puissances étrangères, ce qu'ils espèrent que non, et qu'alors ils succomberoient au moins par la force et sans ignominie. Ils ajoutent que si le Prince veut rester avee eux, qu'ils maintiendront le Stadhoudérat dans ces prérogatives, et d'après tout cela le Prince devant choisir entre abandonner ceux qui lui sont attachés et accepter les conditions de ses ennemis, ou rester avec eux en conservant ses droits héréditaires, il n'y a presque pas à balancer, vu que les Patriotes et la France même ne se relachent pas sur les conditions par rapport à la Gueldre, que ce sera à ce dernier parti que le Prince sera obligé de tenir, et que par là toute intervention de la part de Votre Majesté devient infructueuse. C'est sur cet état de choses, qui me paroit immanquable, et qui rendroit ma commission, assez dispendieuse d'ailleurs, parfaitement inutile, que j'ose supplier Votre Majesté de me pourvoir de ses ordres.

Les Gueldrois, j'ose très humblement l'assurer, sont proprement ceux qui dans ce moment empêchent l'accommodement, quoiqu'assurément on en accusera encore injustement le Prince.

41. - Bilfinger aan Frederik Willem II[2]. - La Haye, 19 décembre 1786.

.... La contenu de ce Plan[3] ayant transpiré par l'indiscrétion des Patriotes et de la secretairerie de M. de Vérac, tout est dans une singulière fermentation. Les députés des provinces d'Utrecht et de Gueldre, surtout M. de Heekeren de Brantsenbourg, m'ont dit que non seulement ils abandonneroient le Prince d'Orange du moment qu'il voudroit renoncer au Reglement, mais que même leurs provinces consentiroient plutôt à une dissolution de la Confédération, qu'à l'esclavage dans lequel les entraineroit l'abolition des Reglements. Le Sr. de Brantsenbourg m'assura en outre que dans la province d'Utrecht tout s'acheminoit insensiblement à une révolu-

1) Namelijk aan de hollandsche en aan de geldersche zijde.
2) S.A.
3) De voorwaarden van Rayneval nl.

tion, et que la chose la plus heureuse qui pourroit arriver pour le Prince seroit, si le Triumvirat dans ce moment-ci se permettroit d'aller en avant, et de dépouiller le Prince du reste de ses prérogatives; que cela achèveroit à réveiller la Nation. Craignant que tout ceci ne fut que le langage de la passion et d'un coeur ulcéré par le spectacle des maux de sa patrie, j'ai consulté sur ce point le Greffier Fagel qui confirma le tout et ajouta même que la Bourgeoisie n'ayant pris les armes que pour se procurer une participation au choix des Regens et une représentation du plat-pays dans les assemblées des Etats, et voyant que les vues des patriotes étoient purement monarchico-aristocratiques, elle étoit indignée de se voir trompée, et pourroit par conséquent devenir maintenant sa plus cruelle ennemie, d'autant plus que les subsides pécuniaires commençoient à leur manquer, vu le désordre constaté qui regnoit dans les finances de la Hollande. Le Greffier ajouta que la France, en voulant rendre la Province d'Hollande maîtresse absolue de la République, et réduire à rien le Stadhoudérat, jouoit mal son jeu; que cette même Province tournant un jour contre la France, il ne resteroit à celle-ci aucun contrepoids, qu' elle auroit peut-être trouvé dans le Stadhoudérat. Ce Ministre m'assura que la Cour de Versailles avoit beaucoup mécontenté la Nation, et en particulier le peuple de la Province d'Hollande, en défendant l'entrée des fromages, du hareng, et des poissons salés[1]; que ce mécontentement alloit en augmentant de ce que cette Cour faisoit des Traités de commerce avec tant de Nations, et ne songeoit aucunement à celui à faire avec la République; qu'une guerre dans laquelle l'alliance de la France entraineroit ce pays, romproit infailliblement les liaisons actuelles....

Le S^{r}. de Rayneval m'a encore fait entendre que le Prince pourroit être perdu s'il n'acceptoit pas ses propositions. Je me suis abstenu de répondre à cette phrase, mais je suis intimement convaincu que le sentiment de compassion envers le Prince qui commence à prendre dans le coeur de la Nation, et la persuasion de son innocence, amèneront peut-être bientôt un autre état de choses, et épargneront à la malheureuse maison d'Orange la douleur de devoir se soumettre aux lois du plus fort.

42. - Frederik Willem II aan de Prinses[2]. - 20 December 1786. -

Ma tres chere Soeur,

J'ai reçu la lettre que Vous m'avés fait parvenir par Estafette; j'avois

1) De invoer van deze artikelen was geheel vrijgesteld geweest bij het handelsverdrag van 1739, maar bleef sedert de intrekking daarvan in 1745 aan zeer hooge rechten onderworpen, waarvan slechts tijdens den zevenjarigen oorlog, om redenen van staatkunde, voor korten tijd een vermindering was toegestaan (hiervóór I, 56 en 59). In 1783 was de invoer van haring zelfs geheel verboden. Nu de Republiek Frankrijks bondgenoote was geworden verzochten de Staten-Generaal, op aandrang van de belanghebbenden te Vlaardingen, Maassluis, en Zieriksee, om herstel der gunstige bepalingen van 1739, maar te vergeefs. (*Resolutiën Staten-Generaal* 1786, passim).

2) H.A.

lieu de croire la conciliation plus prochaine que votre lettre ne le fait espérer. J'avoue que je ne vois pas pourquoi le Prince ne pourroit pas offrir aux Provinces de revoir les reglements, et d'y apporter des modifications; s'il est sûr du refus de celle de Gueldre on ne pourra pas la forcer malgré elle, et au moyen de cette démarche conciliatoire ou pourra peut-être obtenir des adoucissements aux articles qui concernent le militaire. Je ne vois en mon partieulier que ce seul moyen dont l'honneur du Prince ne souffre pas. Il faut se résoudre à des sacrifices si l'on veut parvenir à un accommodement, si l'on s'y refuse, le moment précieux ne se retrouvera plus, et je ne conçois pas trop alors comment je pourrois remettre vos affaires, malgré le désir que j'en ai.

Ce n'est pas moi qui vous ai mis entre les mains de la France, je vous y ai trouvé, et actuellement il faut prendre les choses comme elles sont.

43. - De Prinses aan Frederik Willem II[1]. - 2 Januari 1787. -

Vous demandez mon tres cher frère pourquoi le Prince ne pourroit pas offrir la revision des Reglemens aux Provinces qui en ont; daignez-vous souvenir que le S^{r}. de Raineval demande qu'avant d'y procéder le Prince commence par engager les Etats de Gueldre à faire sortir les garnisons de Hattem et Elbourg et à diminuer le nombre de troupes dans la province, deux conditions auxquelles s'accrocheroit la révocation de la suspension, mais non seulement pour le Prince mais surtout pour les Etats de Gueldre ces conditions sont inacceptables, ces derniers s'en sont déjà expliqués formellement, c'est ce que M. de Raineval et les patriotes savent aussi bien que nous. S'il ne s'agissoit que de s'entendre avec les Etats de Gueldre sur quelque légère modification ou interprétation du Reglement ce seroit autre chose, dans des tems calmes le Prince ne s'y refuseroit pas, mais cela ne regarde que lui et ces Etats; il ne peut s'engager vis à vis de personne, et dans le moment présent ce seroit ouvrir la porte aux plus grands désordres.

Il ne me reste que de vous réitérer la prière de faire cesser la négociation entre MM. de Goertz, de Thulemeier et de Raineval. Une chose bien remarquable c'est que le Conseiller Pensionnaire d'Hollande, assisté des Sieurs van Berkel et Gijzelaer, a nié aux Chefs des corps francs d'Hollande l'existence de cette négociation. Les gazettes ont dévoilé ceci sans qu'on l'aie contredit[2].

1) S.A.
2) Nous sommes autorisés et chargés de dire que M. de Rayneval n'est pas sorti de la Haye depuis son arrivée de Paris, qu'il est logé à l'hôtel de France comme ami particulier de M. de Vérac, et que bien loin d'être Ministre, comme une Gazette Française l'a annoncé, *il n'est chargé de la moindre commission du Ministère Français à la Haye*. - Gazette d'Amsterdam van 19 December 1786, aangehaald bij Tollius.

Bijlagen bij hoofdstuk IV.

1. - Vergennes aan Rayneval[1]. - 14 December 1786. (Particulier). -

Je crois entrevoir que si M. de Coetloury n'a pas eu la folle présomption de vouloir être l'agent ostensible de la réconciliation, le motif secret est d'attirer le Rhingraf à Paris, d'y appeler la négociation, et de lui donner tout l'honneur du succès. J'ai déjà vu deux fois le noble comte. Je n'ai rien recueilli de sa première visite, il ne s'y est expliqué qu'en stile d'oracle. Il a été un peu plus explicite dans une seconde visite qu'il m'a faite aujourd'hui. Selon lui les pensionnaires ne sont pas en état de tenir ce qu'ils promettent, ils sont sans influence sur les Corps des Bourgeois qui ne sont plus dupes de leurs principes populaires et qui voient très bien qu'ils ne font la guerre au Stathouder que pour s'emparer de son autorité et regner à sa place. Les Bourgeois, n'aimant pas plus les aristocrates que le Stathouder, ne sont pas disposés à se laisser mener ni par l'un ni par les autres; ils ont leur sistème de constitution qu'ils sauront bien faire prévaloir. Un seul homme tient dans sa main les corps nombreux répandus sur toute la surface de la République, lui seul en dirige les mouvemens. C'est le Rhingraf. Il offre de se donner à nous avec eux et de tout disposer de la manière qui nous conviendra, en sorte que le Stathouder aura toute l'existence que nous voudrons lui donner. Cette proposition ne me paroissant pas suffisament développée j'ai engagé M. de Coetloury à la rediger dans un mémoire qu'il doit me remettre incessamment. Du moment que je l'aurai, je m'empresserai de vous l'envoyer pour en avoir votre avis. Jusque là je vous demande le secret le plus inviolable.

Assurez-vous bien, Monsieur, du plus on du moins d'influence que le Rhingraf peut avoir dans la nation, et jusqu'où nous pouvons compter sur lui. Si ce que Coetloury m'en dit est exact, il ne se fie point aux pensionnaires qui ne sont point gens fiables, nous devons même y compter médiocrement et les regarder comme de foibles et dangereux appuis de

1) A.E.

l'alliance, aujourd'hui françois, demain anglois si l'intérêt de leur égoisme les y convie.

Si le Rhingraf ne s'étoit jamais paré d'un crédit qu'il n'avoit pas, s'il ne s'en étoit pas fait un moyen pour se recommander et s'accréditer en France et à la Haie, je serois peut-être plus accessible à la confiance qu'il cherche à m'inspirer, mais différens traits de sa conduite antérieure recommandent le doute et la réserve, mais nous devons être d'autant plus soigneux à ne le pas dégoûter que vous observez vous-même que s'il ne peut servir, il est en position de nuire. Il seroit bien intéressant de découvrir quel est le terme final où tend l'ambition du Rhingraf, car il n'est pas probable qu'il entre aussi avant dans les affaires sans avoir un but déterminé. Je ne crois pas qu'il veuille se faire Stathouder, il me paroit trop bien avisé pour cela.

Plaignez-moi, Monsieur, de devoir me prêter à écouter un intrigant, vous connoissez mon éloignement pour cette classe de gens, mais je ne veux pas avoir à me reprocher d'avoir rien négligé. L'objet capital est la conciliation, à défaut nous aurons recours à d'autres moyens pour mieux assurer notre sistème. J'avoue que je ne le croirois pas solide s'il ne reposoit que sur les corps francs. J'accorde que le Rhingraf a toute influence sur eux, mais quelle sera la durée de son règne? Je ne connois rien de plus versatile qu'un gouvernement populaire; un démagogue est toujours au moment d'être remplacé par un autre plus disposé à flatter les caprices du peuple. Dans le doute de ce que nous serons dans le cas de faire il ne peut être que très utile de flatter l'amour propre du Rhingraf et de lui présenter la perspective du rôle que son ambition peut lui faire désirer.

Je ne finirois pas, Monsieur, si je devois vous transmettre tout ce qui me passe par la tête, ma main ne pourroit y suffire. L'Europe semble conjurée depuis votre départ pour m'écraser de besogne; jamais elle ne fut aussi active même lorsque vous étiez pour la paix à Londres.

2. - Vergennes aan Rayneval[1]. - 23 December 1786. -

Ten geleide der memorie van Coetloury. Vergennes bespreekt diens plan uitvoerig; het zou een ware demagogie geven; het volk, dat nu aansluiting bij Frankrijk zoekt, zou van voorkeur kunnen veranderen, enz. Echter moet Rayneval zijn advies geven voor het geval dat de tegenwoordige onderhandeling mislukt. Hij heeft de zaak nog niet voor den Conseil du Roi gebracht; ook Vérac behoeft er nog niet van te weten. - Coetloury's memorie luidt:

Mémoire sur l'état présent des affaires d'Hollande. - Il y a un an que le Roi fit l'honneur à la République des Pays-Bas de s'allier avec Elle. Les soidisans Patriotes, Chefs du parti Républicain, présentaient cette époque comme celle du rétablissement de la tranquillité intérieure, et des avantages que la France devait retirer des sacrifices qu'Elle avait faits. Le contraire est arrivé: l'anarchie, et le renversement de toute constitution, ont été la suite de l'animosité qui règne entre deux

1) A.E. (Hollande 570).

partis également dans l'impossibilité de se raprocher ou de se détruire. Les Chefs apparents du parti Républicain uniquement occupés à se revêtir de l'autorité qu'ils venaient de ravir au Stadhouder, n'ont cessé d'exiger de la part du Roi, toutes les démarches utiles à la conservation de leur crédit et de leurs personnes, qu'ils ont toujours présenté comme le seul anneau qui unissait les deux Pays. Pour peu que les ministres du Roi n'épousassent pas leurs sentimens dans toute leur étendue, les plus modérés montraient des craintes pour la solidité d'une alliance que plusieurs ont vingt fois menacé de rompre, et leur constitution n'avait de force que pour éluder ou s'opposer même aux moindres demandes de Sa Majesté.

Dans ce Conflit de rivalités et de prétentions personnelles, et interminables, entre le Stadhouder et plusieurs Magistrats, ces derniers ont été obligés d'appeler la nation à la défense de ses droits dont ils comptaient bien se faire les seuls dépositaires.

C'est cette position qui a donné l'idée et fait travailler à se procurer les moyens qu'on offre aujourd'hui aux Ministres du Roi pour faire poser son alliance sur la Nation même, qui, éclairée sur ses véritables intérêts, rejette également et l'autorité aristocratique de ses prétendus défenseurs, et le Despotisme révoltant de son Stadhouder; Elle seule peut décider aujourd'hui les trois points essentiels *de la tranquilité intérieure, de la solidité et de l'utilité pour le Roi de son alliance, et du rétablissement d'une constitution*, dont il n'existe plus que l'ombre, sous des formes plus avantageuses aux intérêts de Sa Majesté.

Ce ne sont point des apperçus vagues, que l'on vient de soumettre au jugement des Ministres du Roi; ce sont des moyens efficaces et tout préparés que l'on vient leur offrir.

La Nation hollandaise, également fatiguée des querelles indécentes des deux partis qui se disputent sa conquête, attend de la protection du Roi une liberté réglée d'après des principes qui en détruisant deux pouvoirs également ennemis de son repos et de ses intérêts, ne donnent à la Démocratie que l'autorité nécessaire pour arrêter toute usurpation. La conduite sage et modérée d'une nation en armes et qui a toujours préféré les lumières de la discussion aux voyes de fait dont Elle s'est vue plusieurs fois la victime, doit assurer de l'exécution tranquille d'une réforme dont Elle est parfatement instruite.

Plus de 80.000 Bourgeois en armes, dans les Provinces d'Hollande, d'Utrecht, d'Overijssel, et de Groningue, se sont choisis un Chef pour dépositaire de leurs Droits. Il doit être sous la protection du Roi, le puissant allié de la République, le Bouclier de la liberté.

Toutes les mesures sont prises, et les parolles données. Utrecht doit être la place d'armes, d'où la Bourgeoisie de cette Province, et de la Hollande, doivent prêter la main à celles d'Overijssel et de Groningue.

Il est essentiel de remarquer ici quelles sont les troupes dont les Etats des différentes Provinces peuvent disposer, si oubliants les droits des citoyens dont ils ne cessent de dire à la Nation qu'ils sont les seuls gardiens, ils avaient la maladroite et impuissante audace de vouloir s'en servir.

La même confusion qui règne dans le pouvoir législatif, s'est étendue jusques dans son autorité sur les troupes.

On peut les diviser en trois parties soumises à trois points différents.

La Hollande, dont les frontières intérieures sont aujourd'hui gardées par 7 à 8000 hommes, ne veut point qu'ils reconnaissent d'autres ordres que ceux des Etats de cette Province. De ces 8000 hommes, près de la moitié, composant différents corps, porte le nom et les livrées du Rhingrave de Salm, et leur esprit lui est d'autant plus dévoué, qu'outre les talents particuliers d'une séduction irrésistible qui lui sont propres, les troupes sentent qu'elles ne doivent la conservation de leur existence qu'au crédit personnel de leur Chef, étant considéré d'ailleurs comme une infraction à une des loix fondamentales de l'Union.

La Province de Gueldre joint aux troupes de sa répartition qu'elle a également soustraites à la Généralité, celles de la Province d'Utrecht, dont les soidisants Etats sont obligés aujourd'hui d'ouvrir pour leur payement un emprunt de 200.000 Livres, faible secours sur lequel ils ne peuvent même pas compter.

Les troupes à la solde des Provinces d'Overijssel et de Groningue, sans être décidément enlevées au pouvoir du Capitaine Général, sont cependant hors de sa main, par l'invitation que ces deux provinces lui ont faite de ne point les employer dans les troubles actuels.

Quoique la Province de Frise ait décidé sur l'emploi des siennes, qu'il n'y avait matière de délibération, ses magistrats ne leur permettraient point de sortir du territoire de la province, où ils ont tout à craindre pour une pétition populaire dont le petit nombre de leurs soldats ne les garantira pas.

On compte pour rien les troupes de la Zélande.

L'armée ainsi divisée ne peut donc être que spectatrice passive de l'assemblée de la Nation en armes.

Il est facile de sentir que cette iusurrection générable décidera de la liberté de la Gueldre, dont la présence des Troupes et de leur Capitaine Général étouffent la voix.

D'après la position de ce Prince et surtout d'après son caractère connu, on peut assurer qu'il ne lui restera dans ce moment que le choix entre deux partis: ou il se retirera précipitamment dans le Duché de Clèves, ou pour ne pas abandonner tout-à-fait la partie, il pourrait s'embarquer à Elbourg pour attendre en Zélande, dont cependant une des Villes principales[1] s'est déclarée contre lui, la suite des événements.

C'est aux Ministres du Roi à décider sur son sort; si la politique générale demande sa conservation, ils peuvent régler le degré d'éclat dont ils voudront lui permettre de jouir. Le point d'appui que l'on offre ne laissera plus rien à craindre pour le système du Roi dans la République. L'impossibilté d'un accord sous les formes actuelles, et surtout le procès soum is

1) Zieriksee.

à la décision de la nation, rendront sûrement la Prusse et le Stadhouder même moins sensibles aux pertes de quelques branches du Stadhoudérat, dont ils verront replanter le tronc, et le service éclatant que la France lui rendra peut devenir dans les mains de l'Ambassadeur du Roi qui le rétabliroit à la Haye, un moyen sûr de le perdre à jamais pour son ancienne protectrice.

L'anéantissement des réglements n'ôte au Prince qu'une usurpation dont quatre de ses plus illustres prédécesseurs n'ont jamais joui.

Le commandement de la Haye devenu si important par la discution de ses droits, mais qui l'est bien davantage par le fait, peut être énervé par deux moyens que l'on peut même employer ensemble: l'un déjà proposé d'en confier le commandement direct à un officier particulier toujours sous la suprême autorité du Stadhouder, ainsi qu'il en est usé dans les places fortes de la Généralité; l'autre beaucoup plus efficace serait de faire élever au rang de ville de la Province d'Hollande le lieu de l'assemblée souveraine que la politique des Stadhouders a réunie dans un endroit où rien n'offusquait leur autorité. On réformerait de la matricule des Etats le Corps des Nobles de la Province d'Hollande dévoué encore en ce moment de la fuite de leur Chef, au Despotisme Stadhoudérien le plus révoltant.

La Nation trancherait sur ces arrangements, et l'on se dispensera d'en détailler les avantages.

La réduction de l'armée, dont on détruirait les corps les plus entachés de l'esprit Stadhoudérien, et l'augmentation de la fiotte toujours utile et jamais nuisible aux intérêts du Roi, dirigées l'une et l'autre par des Comités, seraient après la paix intérieure les premiers fruits de cette révolution.

La Nation déjà prévenue, sans qu'on ait compromis le nom du Roi, qu'elle ne peut obtenir que par la protection de Sa Majesté le recouvrement d'une liberté qui fait son seul désir, s'éloignera d'autant plus d'une autorité qui lui a fait si longtemps subir le joug de l'Angleterre, et sera nantie des moyens de se garantir de celui de l'aristocratie eneore plus odieuse dont les abus peuvent à tous moments amener la même révolution que celle de 1747, devenue si utile aa Stadhoudérat.

La création d'un premier représentant de la Nation, titre qu'Elle destine au Chef qu'Elle s'est choisi, fera en même tems de cet Individu le Dépositaire de la Charte nationale, et l'homme du Roi qui en sera le protecteur.

Les Représentants des différentes Provinces réunis auprès de lui à la Haye, le marqueroit du sceau respectable de la Nation; son zêle et son dévouement pour les intérêts du Roi si étroitement liés aux siens sont connus. Ses talents, sa capacité, et l'autorité qu'il a déjà acquise peuvent répondre de ce qu'il est en état de faire pour le service de Sa Majesté.

Les Pensionnaires d'Hollande, dont l'autorité n'est que l'ouvrage de la protection du Roi, et dont ils usent si rarement pour son service, incapables d'ailleurs d'en obtenir une assez grande sur la nation, rentreront dans leurs Villes, où en conservant leurs fonctions, ils seront dans l'impossibilité de nuire aux intérêts de Sa Majesté, puisqu'en changeant aussi ouver-

tement de langage, ils montreraient trop que leur sistème ne tenait qu'à leurs intérêts.

Enfin le moment est venu où la France peut s'emparer par le moyen le plus légitime de la Nation hollandaise, on risquer de la voir périr dans les convulsions d'une guerre intestine, le Prince n'attendant sans doute que le résultat des conférences de la Haye, pour achever de s'unir aux Etats de Gueldres, et d'augmenter et perpétuer des troubles qui peuvent seuls amener une révolution qui lui soit favorable.

Si la France a jugé à propos de dire jusqu'à présent qu'Elle ne veut point s'immiscer, ni permettre qu'aucune autre puissance entre dans les affaires intérieures de la République, il est facile de la délier et de faire même consentir la Prusse, s'il étoit nécessaire, à ne point user de la même liberté.

Pour la première de ces deux Puissances, des adresses lui demanderaient l'intervention de son Ministre pour contribuer en bon allié au rétablissement général de la Paix. Ce serait même au Conseil du Roi à juger s'il est de l'intérêt de Sa Majesté de se charger d'une garantie que l'on croit pouvoir promettre de faire demander. On réserve à un mémoire subséquent quelques détails sur la forme déjà adoptée du nouveau Gouvernement.

L'auteur de ce mémoire laisse à une autre main le soin d'instruire exactement les Ministes de Sa Majesté du moment et de la marche de la révolution, détails qui n'étaient point encore arrêtés quand il a quitté la Hollande.

Il était cependant déjà convenu, toujours au nom de la Nation, que la forteresse de Heusden, dont le lieutenant-colonel de l'infanterie de la Légion de Salm doit s'emparer, serait destinée à s'assurer de la personne de ceux qu'un zèle trop aveugle pour les intérêts du Stadhouder porterait à vouloir en ce moment exciter parmi la canaille quelques mouvements favorables à la maison d'Orange.

3. - Rayneval aan Vergennes[1]. - 27 December 1786. -

De memorie van Coetloury is ‘rempli d'extravagances et de vues chimériques’. Zijn eigen denkbeelden heeft hij samengevat in een stuk dat hij voorgelezen heeft aan Pieter Paulus, ‘patriote très éclairé et qui malgré sa jeunesse a les idées aussi lucides que modérées’:

Je lui ai lu le mémoire[2] après qu'il m'eut confié le voeu secret des pensionnaires en faveur des bourgeois, et qu'il m'eut dit que l'intervention du Roi ne seroit aucunement nécessaire. La connoissance de cette façon de penser me paroit d'autant plus précieuse, Monseigneur, qu'elle justifie mon opinion sur le même objet, et qu'elle vous met parfaitement à votre aise. J'ai demandé à M. Paulus s'il ne craignoit pas que le changement à faire en faveur des bourgeois n'occasionnât une commotion et peut-être la guerre civile; il m'a répondu sans hésiter qu'il n'en voyoit pas même la possi-

1) A.E.
2) Zijn eigene nl.

bilité, parce que la masse des bourgeois auroit une force irrésistible, et que d'ailleurs on précipiteroit d'autant moins la mesure que la nature des choses ne l'exigeoit pas.

M. le Rhingrave n'a cessé depuis que je suis ici de me parler de l'affaire des bourgeois à peu près dans le sens du mémoire de M. de Coetloury, mais j'ai constamment repoussé des idées aussi exaltées et aussi périlleuses, et je suis parvenu insensiblement à le calmer. J'ai toutefois prié M. le Rhingrave de me fournir un mémoire afin que je pusse avoir une opinion avec pleine connoissance de cause.

Suivant ce que j'ai recueilli ici M. de Coetloury ne faisoit autre chose que d'exalter l'ambition déjà trop active du Rhingrave et de lui mettre mille chimères dans la tête. Je dois rendre justice à celui-ci; depuis que je suis à la Haye, il n'est pas sorti un instant de la mesure que je lui ai donnée. Ce qui lui tient au coeur et est le terme de son ambition, c'est de devenir avec le tems feld-maréchal; vous ne trouverez sûrement aucune difficulté à lui en préparer les moyens. Mais en tout état de cause il importe que M. de Coetloury ne le rejoigne pas, parce que les idées exaltées prendroient de nouveau la place du calme et de la raison. Je pense également, Monseigneur, qu'aussi longtemps qu'il s'agira de l'affaire des bourgeois, M. le Rhingrave ne doit pas quitter la Hollaude.

Si je ne suivois que mon voeu personnel, je vous presserois de me rappeler dès ce moment-ci, parce que dans le fait j'ai rempli l'objet de ma mission, puisque je suis parvenu à neutraliser la Prusse, et qu'il ne dépend peut-être pas du Père Eternel de convertir M. le Stadhouder.

P.S. J'ai oublié de vous dire, Monseigneur, que j'ai dit franchement à M. le Rhingrave que son mémoire péchoit par le principe, parce qu'il étoit impossible au Roi de donner la déclaration demandée, et de faire de l'hôtel de son ambassadeur le rendez-vous des insurgents. Quoiqu'affligé de mon sentiment qu'il n'a pu détruire, il m'a promis d'y adapter sa conduite et son langage, et je suis persuadé qu'il le fera. Je lui ai laissé ignorer mon entretien avec M. Paulus.

's Rijngraafs memorie, als bijlage bij deze dépêche gevoegd, bespreekt wijdloopig de beteekenis der democratische beweging, en houdt dan het verzoek in:

.... qu'il plut au Roi de donner une déclaration publique, par laquelle Sa Majesté, marquant le déplaisir avec lequel elle envisage les troubles qui agitent la République son alliée, offriroit de concourir par ses bons offices, avec les Etats Généraux et ceux de chaque Province en particulier, pour assoupir l'esprit de dissention, et rétablir la concorde. Les Patriotes[1)], qui n'ont d'autre existence que celle que la France leur donne, ne pourront éluder l'intervention du Roi s'il plait à Sa Majesté de protéger le rétablissement des Privileges du peuple, qu'eux-mêmes leur promettent depuis dix ans, et leur ont juré solemnellement dans leur assemblée

1) Met dezen naam bedoelt Salm in dit opstel bepaaldelijk de regeeringspatriotten.

d'Amsterdam[1]. Aucun des trois partis[2] n'ayant assez de prépondérance pour détruire les deux autres, toute puissance réelle git dans la nation, et surtout dans la partie à laquelle on a mis les armes à la main, sous le prétexte de reprendre son ancienne liberté. Les six mille hommes de troupes que la Province de Hollande a dans son sein, ne sont guères propres pour contenir par la force une bourgeoisie armée infiniment plus nombreuse, qui en impose tellement à leurs magistrats, qu'ils n'oseront pas même imaginer la possibilité de prendre une résolution violente contre les citoyens, qui les démettroient incessamment de leurs charges, ou feroient pis encore, dans la plupart des villes.

Les bons offices de Sa Majesté une fois offerts, l'hôtel de l'ambassadeur deviendroit le rendez-vous des chefs de tous les Partis, ils y accourront de toutes les Villes et de toutes les Provinces, conduits par l'espoir d'obtenir une protection décidée, et par la crainte d'être abandonnés totalement. Un moyen des plus efficaces pour réprimer l'ambition des aristocrates, prévenir l'anarchie démocratique et circonscrire les fonctions de Stadhouder dans les Bornes de la Constitution, est, ce me semble, d'exiter les Bourgeoisies de toutes les Villes qui n'ont point choisi encore leurs Représentants on Tribuns, de s'en donner au plustôt, ce qui a eu lieu déjà dans plusieurs, sera facile dans la plus part, et exécutable partout. On hâteroit en même tems la Réclamation que les petites Villes et le plat Pays de la Province d'Hollande se proposent de faire pour être rétablis dans leurs droits constitutionnels de Représentation et de suffrage.

Tous, ou le plus grand nombre, enverroient alors leurs Députés à la Haye, pour y porter le voeu de leurs commettants, surtout pour solliciter la protection du Roi. Les Députés du Peuple que je propose de créer, et de faire arriver à la Haye, seront nécessairement choisis parmi les membres des corps armés, répandus sur la surface des sept Provinces, qui renferment dans leur sein, tous les Individus qui ont quelqu'influence sur la multitude. Ils serviront en même tems pour prévenir toutes sortes de mouvements tumultueux de la part de leurs commettants, qu'ils dirigeront en toute chose, d'après les impulsions qu'ils recevront ici.

La contenance seule de ces Corps nombreux à qui les Chefs du Parti Patriotique ont mis les armes à la main, pour la défense de leurs Privilèges, qui d'ailleurs sont unis entre eux, par le serment et par la correspondance la plus suivie, suffira pour achever paisiblement une Réforme Constitutionnelle de la nécessité de laquelle toutes les Classes de l'Etat conviennent unanimement.

Il sera d'autant plus aisé d'avoir à la Haye la Députation de ces Corps, en qui gît toute la force nationale, qu'ils sont dans l'usage d'avoir par leurs Députés de fréquentes Assemblées, dans lesquelles ils agitent tout ce

1) De vergadering van Vaderlandsche Regenten van 8 Augustus 1786.
2) Met deze drie bedoelt Salm niet oranjeklanten, aristocraten en democraten maar - zooals uit den niet afgedrukten aanhef blijkt - regeeringspatriotten, aristo-craten en oranjeklanten.

qui leur paroit nécessaire pour parvenir à leur but commun, qui n'est autre que le Rétablissement des Droits du Peuple, foulés par le Stadhoudérat et l'Aristocratie.

De memorie van Rayneval, andere bijlaag bij deze dépêche, luidt als volgt:

La situation actuelle des Provinces Unies se présente sous un aspect infiniment critique, et il est à craindre qu'à moins d'un prompt remède la République ne touche au moment d'une révolution. Le système des Bourgeois de Gueldres etc. s'est étendu jusque dans la Province de Hollande, et il y a fait depuis peu des progrès si rapides, qu'il est peu de villes où l'on ne soit occupé des moyens de l'effectuer; la chaleur paroit même monter à un tel degré, que la crainte que l'on ne brusquât un accommodement entre la province de Hollande et le Stadhouder, a amené dernièrement à la Haye une nombreuse députation bourgeoise, et que les esprits n'ont été calmés, du moins en apparence, que par l'assurance que les intérêts du peuple ne seroient point sacrifiés.

Volgt een uiteenzetting van de wijze waarop de Republiek geregeerd wordt. Het volk heeft geen deel aan de regeering.

Pour sortir de cet état de nullité les bourgeois demandent à avoir part au gouvernement: les plus exaltés veulent participer à toutes les délibérations qui ont la chose publique pour objet, c'est à dire qu'ils veulent introduire la plus pure démagogie; les plus modérés ne demandent que le droit d'élire leurs régents et d'avoir des *constitués* pour veiller au maintien de leurs privilèges et de la constitution et qui en cas de besoin présenteroient en leur nom et à leur demande des adresses aux régents; ils désireroient de plus avoir le droit de passer annuellement, c'est-à-dire, d'exclure un ou deux magistrats dont ils auroient lieu d'être mécontents.

Il a été observé que les bourgeois étoient dans une nullité absolue relativement au gouvernement de leurs villes respectives, et que les disputes sur l'autorité n'existoient qu'entre les aristocrates et le Stadhouder. Cette position devoit naturellement rendre les bourgeois indifférents, et les porter à être spectateurs tranquilles des entreprises soit du Stadhouder soit de ses antagonistes. Cette disposition a délivré les Stadhouders d'une opposition qui auroit été insurmontable, et leur a donné la facilité de mettre la populace en mouvement non contre les bourgeois, qui n'avoient rien à accorder et rien à défendre, mais contre les Régents dont on vouloit ou usurper ou du moins partager l'autorité. Cette vérité de fait autorise à dire qu'aussi longtemps que l'état actuel des choses subsistera, les Stadhouders, pour peu qu'ils soient entreprenants, ont un moyen assuré d'opérer telle révolution qu'il leur plait, et que si Guillaume V ne l'a pas entreprise, c'est parce qu'il a manqué d'adresse et surtout de courage. On doit tirer de là cette grande et importante conséquence: que la tranquillité, et même l'existence de la République comme telle, exige un changement et que ce changement ne peut consister que dans l'adoption modifiée du système des bourgeois. Le résultat de ce nouvel ordre de choses sera aussi simple qu'il sera certain. Les bourgeois devenus quelque chose dans l'ordre

politique, sortiront de leur apathie, et feront rentrer la populace dans le néant le plus absolu. Ainsi la constitution aura une existence stable, parce que le Stadhouder n'aura plus aucun moyen de l'altérer. Il s'ensuit de là que la France doit s'attacher de plus en plus et consolider le parti qui lui est opposé, c'est à dire celui des patriotes, mais pour y réussir il ne suffira point de lui montrer de la bienveillance, il est d'une nécessité absolue qu'il ait une base: cette base ne peut consister que dans l'affection du peuple: cette affection il l'a acquise par des promesses de réforme. Cette réforme doit donc s'effectuer, sinon tout l'édifice des patriotes s'écroulera, les chefs de ce parti seront ensevelis sous ses ruines, et l'alliance du Roi avec la République subira la même destinée. Une réflexion bien simple donnera une force irrésistible à cette prédiction. Le Prince a l'affection de la populace et de l'armée; il acquerra celle des bourgeois si le parti patriotique les trahit; avec ces moyens réunis il opérera la réforme promise, et il s'assurera par là un pouvoir que rien à l'avenir ne pourra détruire.

Sa Majesté peut et doit désirer la réforme dont il s'agit, et même exprimer secrètement son voeu à cet égard, mais elle ne doit point se montrer, puisque dans ce cas elle s'établiroit chef de parti, et s'immisceroit de fait, contre le texte de ses déclarations, dans les affaires intérieures de la République; le Roi compromettroit essentiellement sa dignité il feroit suspecter ses intentions; on le présenteroit comme voulant gonverner les Provinces Unies en y élevant et soutenant des factions; et cette accusation seroit aussi bien fondée qu'elle seroit préjudiciable à la considération que Sa Majesté a acquise par douze années de modération et de sagesse.

Au reste ce que je viens de dire doit être entendu dans la supposition qu'il n'existe pas de moyen constitutionnel pour faire intervenir le Roi, car si les patriotes pouvoient indiquer un moyen de cette espèce, alors il seroit possible à Sa Majesté d'adopter un autre plan, alors Elle pourroit peut-être non seulement se montrer à découvert en faveur du système des patriotes, mais aussi agir avec efficacité pour la faire réussir. Mais jusqu'à ce que ce moyen soit bien établi, il semble que le Roi doive se tenir sur la réserve, et demeurer, du moins pour le public, simple spectateur de la réforme qui fait l'objet de ces réflexions.

4. - Vergennes aan Rayneval[1]. - 6 Januari 1787. -

Quelque idée que je me fusse faite de l'opiniâtreté et de l'orgueil insensé du Stadhouder, j'étois bien loin de celle que je ne puis me dispenser désormais d'en concevoir. Il faut que ce Prince et tout ce qui l'entoure ait perdu le sens. Quel que soit l'evenement pour le Stadhouder, et, selon moi, il ne peut être qu'infiniment fâcheux, nous le verrons avec autant de tranquillité que d'indifférence. Je ne puis donc, Monsieur, entrer dans l'idée que vous me proposez, d'offrir à la Cour de Berlin de prolonger votre séjour à la Haye[2]. Peut-être la continuation de votre séjour

1) A.E.
2) Zie blz. 140.

en faisant supposer plus d'intérêt pour M. le Stadhouder que nous lui en devons, deviendroit un objet de jalousie pour les Patriotes.

L'assemblée des notables, qui aura lieu à la fin de ce mois, devant ajouter à la somme de mes occupations, j'aurai besoin d'être aidé et soulagé. Je vous prie donc de vouloir bien aussitôt que les Patriotes seront de retour à la Haye[1], concerter avec eux les mesures qu'ils croiront pouvoir demander au Roi pour assurer l'indépendance et l'intégrité de leur République.

Het volgende is particulier schrijven van Vergennes aan Rayueval van denzelfden datum:

Je vous envoie, Monsieur, une expédition bien maigre, et c'est encore avec beausoup de peine que je l'ai dictée. Ma santé n'est point bonne.

Roidissez-vous contre les instances des ministres prussiens. Il peut leur tourner à compte de prolonger la négociation; nous n'avons pas le même intérêt; pourquoi nous obstinerions-nous à compromettre notre crédit et notre influence auprès des Patriotes? pour obliger un Prince dont nous ne devons attendre que de l'ingratitude et de la défiance? C'est bien le cas de l'abandonner à sa malheureuse destinée; le point essentiel est que dans les evenements qui ne peuvent manquer de suivre, l'administration ne soit point livrée à la démocratie. Rien de plus juste que d'accorder aux bourgeois une participation quelconque à l'élection de ses Magistrats, mais son influence doit être bornée là, et il me sembleroit dangereux de lui accorder la prérogative de pouvoir proscrire quelques magistrats. Ce seroit établir un ostracisme bien funeste.

Au surplus, Monsieur, en quittant la Hollande, vous voudrez bien assurer les Patriotes de toute l'estime du Roi, des voeux qu'il fait pour que leur cause triomphe, parce qu'il la regarde comme inséparable du bien-être de leur patrie.

Aan Vérac schrijft Vergennes onder denzelfden datum:

M. le Stadhouder a mis dans la main des patriotes une arme dont ils peuvent tirer le plus grand parti, s'ils savent en faire un usage adroit. Ce n'est point à nous à les mettre sur la voye de ce qu'ils peuvent faire, mais je ne serois pas surpris s'ils se déterminoient à suspendre M. le Stadhouder de l'exercice de toutes ses charges.

5. - 'Note remise à M. de Rayneval à La Haye le 13 Janvier 1787'[2]. -

Après la réponse de Madame la Princesse d'Orange sur les propositions de M. le Comte de Goertz, relativement au rétablissement de la tranquillité et de l'harmonie dans cette République, il est évident qu'il faudra prendre d'antres mesures pour atteindre ce même but.

1) Den 3den Januari had Rayneval geschreven dat zij voor eenigen tijd naar hun steden waren.
2) A.E., Hollande 571, pièce 38.

La position dans laquelle se trouvent les délibérations des Etats de Hollande, montre qu'il n'y a autre chose à faire, sinon que de nommer des Commissaires pour examiner le quatrième article de la proposition de Messieurs d'Amsterdam relativement aux instructions à faire pour le Stathouder, Capitaine général et Amiral de cette Province, par lesquelles l'autorité souveraine des Etats, la conservation des Privilèges et la liberté de cette Province et de ses citoyens, soient mises à couvert contre le pouvoir exécutif, c'est à dire contre les attentats du Prince d'Orange, sous prétexte de l'exercice des dites charges, et par conséquent contre les usurpations faites par ses ancètres autant que par lui sur l'autorité souveraine des dits Etats.

Après la nomination de ces Commissaires, on pressera les délibérations sur cet objet, autant que les circonstances ou la prudence le permettront. Et les dites Instructions étant arrêtées, l'on proposera au Prince s'il voudra reprendre l'exercice de ses charges susmentionnées sur le pied de ces Instructions, afin de pouvoir prendre des mesures ultérieures contre lui en cas de refus.

En attendant, les troupes qui se trouvent actuellement en Gueldres, par lesquelles cette Province est réduite sous le jong d'un despotisme formel, en devront être retirées, autant qu'il sera possible. Il est clair qu'autant que cela dépend des Etats de la dite Province, il n'y a rien à faire par les Etats de Hollande; mais comme il se trouve parmi ces troupes une bonne quantité de celles qui sont payées par ceux-ci, il se présentera, en peu de temps, une bonne occasion de les en retirer. Pour cet effet, on pourra se servir des délibérations sur la continuation de l'état de guerre pour cette année, et refuser la paye des dites Compagnies, tant qu'elles se trouveront sur le territoire de la Province de Gueldres. Il est probable que ces Etats et leur Capitaine général ne pourront plus se servir de ces forces contre la minorité de ces mêmes Etats et contre les Citoyens. La révision et la réforme de l'Edit de 1674 y pourront être mises en délibération, à quoi le Prince d'Orange s'oppose actuellement avec tant d'obstination.

Du reste, on saisira toutes les occasions que les circonstances du temps pourront fournir, afin de rétablir les Etats de ces Provinces à réglements dans leur ancienne indépendance, pour qu'ils deviennent des membres utiles à la Confédération et des soutiens de la Province de Hollande dans les délibérations de la plus grande importance tant pour la République que pour ses alliés.

6. - ‘Rapport de M. de Rayneval lu et approuvé au conseil d'état le mercredi 31 Janvier 1787’[1]. -

En arrivant en Hollande, j'ai trouvé les chefs du parti patriotique très animés contre le Stathouder, et je crois ne pas me tromper en disant que l'expulsion de ce Prince était l'objet des voeux secrets de plusieurs d'entre

1) A.E., Hollande 571, pièce 67.

eux: mais ce voeu n'a été manifesté que dans la supposition où M. le Prince de Nassau s'opiniâtrerait à rejeter toute voie d'accommodement.

Cette circonstance existe depuis l'étrange lettre écrite à M. le Comte de Goertz le 31 décembre par Madame la Princesse de Nassau. Cependant les patriotes, pour tenir une marche constitutionnelle et ne pas démentir la modération qu'ils ont montrée dans ces derniers temps, ne veulent árriver que graduellement à leur but. Le plan qu'ils ont arrêté avec moi est consigné dans la note ci-jointe (13 janvier), qu'ils m'ont remise au moment de mon départ: ils ne doutent pas qu'ils n'aient l'entière approbation de Sa Majesté et de son Conseil. Ce plan est plus sage et plus modéré qu'on n'aurait osé l'espérer, et il paraît d'autant moins sujet à éprouver des difficultés aux Etats de Hollande, qu'il est conforme à ce qui s'est pratiqué autrefois, et que les partisans du Stathouder avec lesquels j'ai eu des entretiens sont unanimement convenus de la néeessité de rédiger une instruction. Elle sera probablement calquée sur celle que l'on avait donnée à Maurice; en tout cas on ne s'écartera pas des propositions que j'ai transmises à M. le Comte de Goertz. Si le Prince ne cède pas, on lui indiquera probablement un terme, et si cette démarche est encore infructueuse, on déclarera ses charges vacantes pour ce qui concerne la Province de Hollande, et on les administrera comme avant 1747, jusqu'à ce que le fils aîné du Prince ait acquis sa majorité: peut-être consentirait-on à une tutelle; et ce dernier arrangement ne pourrait être qu'agréable à Sa Majesté Prussienne, tandis qu'il ne présente aucun inconvénient par rapport à la France.

Mais la question est de savoir si les Patriotes pourront suivre tranquillement l'exécution de leur plan, et si le Stathouder n'a pas un parti capable de le renverser. Les chefs du parti patriotique, interrogés sur cet article, ont témoigné n'avoir absolument aucune crainte à cet égard; et d'après tout ce que j'ai vu et entendu, je suis de leur opinion. Les patriotes ont dans ce moment-ci un point d'appui, une barrière contre le soutien des Stathouders, je veux dire la populace; ce sont les Bourgeoisies armées: aussi ai-je vu de mes yeux à Rotterdam la populace s'ameuter en faveur des partisans du Stathouder, et se tenir forcément dans l'inaction, parce que les Bourgeois armés ont pris des mesures pour la contenir. Il y a apparence que le zèle des Bourgeois va être alimenté dans la province de Hollande; car l'on doit proposer incessamment aux Etats de nommer des Commissaires pour examiner les réclamations des Bourgeois dans cette province, et leur faire justice selon leurs titres et leurs privilèges. Cette démarche amènera la révolution qui a fait l'objet d'un Mémoire que j'ai rédigé vers la fin du mois de décembre dernier[1)], et dont il sera incessamment rendu compte à Sa Majesté.

La France doit désirer que les Bourgeois soient satisfaits, parce que c'est le seul moyen de donner une constitution stable aux Provinces-Unies, et d'empêcher par là les révolutions Stathoudériennes. Jusqu'à présent la

1) Zie blz. 90-91 dezer bijlagen.

République a été à la merci de ses Stathouders, et le Stathouder actuel, malgré sa maladresse et toutes ses fautes, auraît pû opérer aussi facilement que ses prédécesseurs, une révolution en sa faveur s'il eût eu le courage de l'entreprendre. Or je crois pouvoir affirmer que l'effet immédiat d'une telle révolution aurait été l'anéantissement de notre alliance; et je ne crains pas d'ajouter que dans tous les cas où le Stathouder actuel rétablirait son ancienne influence, il ne l'emploierait que pour nuire, au moins sourdement, à la France, et rendre l'alliance illusoire.

En partant de cette vérité qui est fondée sur une expérience constante, il est évident que nous ne pouvons qu'applaudir secrètement au parti extravagant qu'a pris M. le Prince de Nassau de rejeter les propositions conciliatoires que je lui avais fait parvenir. Ces propositions ont produit un double effet également avantageux. 1°. Elles ont dégagé le Roi vis-à-vis du Roi de Prusse; 2°. Elles ont procuré aux Patriotes la liberté d'agir à l'égard du Stathouder selon les intérêts de leur patrie, sans que l'on puisse, comme on l'a fait jusqu'à présent, les accuser d'oppression et de persécution. Plus ils restreindront l'influence de ce Prince, plus ils serviront la France: nous ne sommes donc pas dans le cas de les contenir: nous n'avons autre chose à désirer, sinon que leur conduite soit légale et exactement calculée d'après les circonstances.

Malheureusement la division occasionnée par le Stathouder n'est pas le seul mal qui tourmente la République, la zizanie s'est mise entre plusieurs Provinces: je ne nommerai que celles de Hollande, de Frise et d'Utrecht: elle est extrême entre les deux premières: mais j'étais parvenu à établir une correspondance indirecte avec le boute-feu de la Province de Frise[1]; j'avais établi avec lui le germe d'un rapprochement, et la dernière dépêche de l'Ambassadeur du Roi prouve qu'il a commencé à fructifier[2].

1) Den 16^{den} October 1790 stelde Dumont-Pigalle schriftelijk aan De Gijselaar eenige vragen, die door dezen schriftelijk beantwoord werden. De 31ste vraag luidt, of Rayneval zich niet door middel van Grovestins en Rendorp met Rengers in betrekking had gesteld, om de Friezen terug te winnen? 'Van deze correspondentie', luidt het antwoord, 'heeft men geen bepaalde kennis, maar men weet wel dat Rayneval veel met Rengers gemaald en geloopen heeft, doch waar men zich nooit eenig effect van voorstelde.' - Wat Rendorp betreft, in een rapport van 12 December 1786 verhaalt Rayneval dat hij dezen ontmoet heeft, en een onderhoud over zaken met hem hebben zal ten huize van Grovestins; den 27sten meldt hij, met Rendorp twee conferentiën te hebben gehad, niet belangrijk genoeg om over te schrijven: Rendorp heeft over de praerogatieven van den Prins 'les principles les plus erronnés'.

2) In Januari 1787 gaven de friesche aristocraten, door financieelen nood gedrongen (bijlage III, 15-24), eenige blijken van ontrouw aan de prinsgezinde zaak. 'Quelques-uns des principaux d'entre eux', schrijft Vérac den 19^{den} Januari, 'ont écrit à M. le Prince de Nassau pour lui témoigner combien ils le blâmoient de s'être refusé aux moyens de conciliation. Ils ont plus fait. Ils ont insinué au parti républicain qu'ils concourroient volontiers avec eux dans les mesures à prendre pour resserrer l'autorité Stadhouderienne dans ses justes bornes, et proposent d'envoyer secrètement ici quelques membres des Etats de leur province pour se concerter avec ceux de Hollande sur tous les moyens à mettre en usage pour l'arrangement général des affaires actuelles. Si cette bonne disposition de la Frise ne se dément pas par la suite, ce sera certainement un grand embarras de moins.' - Er is niets ernstigs op gevolgd, daar de friesche aristocraten spoedig tegen de mennonieten gerustgesteld werden.

Il en est de même avec la Province d'Utrecht. J'ai eu chez M. le Marquis de St. Simon, en revenant de la Haye, des entretiens séparés avec des membres de la nouvelle Régence d'Utrecht, et avec cinq membres du Corps de la Noblesse[1]. Je crois avoir établi chez les uns et chez les autres la nécessité de la modération et de la conciliation. Je pense qu'il est de l'intérêt comme de la bienfaisance du Roi de ramener dans la bonne voie les deux Provinces que je viens de nommer, et de donner pour cet effet des instructions précises à son Ambassadeur: il trouvera des moyens d'agir avec efficacité sans compromettre le nom de Sa Majesté.

En réfléchissant sérieusement sur l'état actuel des choses, il semble que le Roi ne peut qu'applaudir au système et au plan des patriotes, parce que, s'ils parviennent à l'établir, ils consolideront l'alliance subsistante entre Sa Majesté et la République en la soustrayant à l'influence malveillante du Stathouder, et que nous devons employer toute la notre pour empêcher que ce Prince ne réussisse de nouveau à se rendre le maître de la République: sans doute la marche à suivre pour remplir cet objet est bien difficile dans un Pays où la Constitution est aussi compliquée que les affections sont différentes: cependant elle n'est riens moins qu'impossible; et son efficacité dépendra essentiellement de la sagesse et de l'activité de l'Ambassadeur du Roi: mais dans ce moment actuel il ne peut faire que des demarches et des insinuations confidentielles, dont l'objet doit être de raffermir les patriotes dans le système modéré et constitutionnel qu'ils viennent d'adopter et de faire sentir, s'il est possible, à leurs antagonistes la nécessité de concourir enfin avec eux au salut de leur patrie commune. J'ose prédire que si l'on parvient à ramener les Provinces de Frise et d'Utrecht, l'influence Stathoudérienne sera rendue nulle sans retour, et l'on aura expulsé de la Hollande le seul ennemi que la France y ait eu depuis l'avénement de Guillaume III. Mais quelque mesurée que doive être, quant à présent, la conduite de l'Ambassadeur du Roi, il semble qu'il est nécessaire qu'il soit autorisé à assurer, en toute occasion, les Patriotes de la bienveillance et de la protection de Sa Majesté. Cette assurance les fortifiera et les affermira dans la résolution qu'ils ont prise de rétablir l'indépendance intérieure de la République; elle aura outre cela l'avantage de fournir aux Patriotes des moyens pour arrêter les intrigues que le Prince Stathouder et ses adhérents poursuivent sûrement dans la vue de culbuter le parti patriotique par une révolution, on pour maintenir, à quelque prix que ce puisse être, la zizanie dont ils sont les auteurs.

1) Op den rug van een briefje van de Saint-Simon van 21 Januari: ‘Veni vidi vici disoit feu César, Monsieur vous pouvez répéter ce bon mot’, teekende Rayneval aan: ‘Les familles que j'ai converties sont les Amerongen, les Capellen de Schonauwen les Rechteren. M. de Saint-Simon lui même étoit à convertir, parce qu'il étoit aristocrate et stadhoudérien, et qu'il jouit de beaucoup de considération dans la province d'Utrecht.’

7. - Mr. C.W. Visscher, tweede pensionaris van Amsterdam, a.a.n Abbema[1]. - 18 Februari 1787.

Klacht hoe schandelijk Van Berckel en hij bedrogen zijn, door de onverwachte verschijning van Beels, Alewijn en Lampsins:

.... Beels heeft *niets* te zeggen, Alewijn en Lampsins regeeren hem despoticq en hij volgt blindelings hun raad zonder ons in het allerminst te consulteeren. De consulenten die de Heeren Alewijn en Lampsins gebruiken, en ik mag wel lijden dat ge dit openlijk aan de geheele waereld zegt, zijn de Ridder Bentink, een kwade Jonge, die brilleert door het doen van harangues in de antidotale[2] societeit te Rotterdam en alhier zig van tijd tot tijd bij het canaille op de Geest vertoond, en dan de pensionaris[3] Emants; het een en ander heb ik rondelijk aan Beels gezegd en doen zien. Hij convenieerde daar wel van, en disapprobeerde zulks, maar blijft nogtans met die twee borsten heulen. Onze drie fraaye luiden willen nergens naar hooren, waagen de eerlijkste staatsleden aan vernieling en moord, en zullen mogelijk met Bentink en Emants in den vuist lagchen als wij naar het Groene Zootje gesleept worden. De Rhijngraaf heeft 's avonds al eens of meer aanval geleeden, zoo dat ze hem met steenen begroet en den hoed van de kop gesmeeten hebben, en evenwel willen de Heeren misschien juist daarom de vermeerdering van het Haagse Garnisoen met de eenige troupes die wij vertrouwen kunnen, niet permitteeren....

8. - Harris aan Lord Carmarthen[4]. - 13 Maart 1787. (*Secret*).

Verslag van zijn bezoek aan den Prins en de Prinses te Nijmegen:

I found them perfectly united in their political principles and differring in no one essential point relative to their political conduct. My main object was to make them understand, clearly, the degree of support they might eventually expect to receive from my Court, to prevent their hoping for a great deal, or their despairing to obtain any at all. I assured them ‘that my Court was disposed to contribute to reestablish His Highness in the full enjoyment of his Prerogatives and to restore the Republic to its antient splendor by every means compatible with the forms of our Constitution, and which might not, in the event, tend to expose England to depart from that system of Peace and Repose which so wisely, and necessarily, made the Basis of her present conduct. That I was convinced from the Candor of Their Highnesses, they could not espect we could do more, and I flattered myself they would give me credit for what I said, and not suppose we were inclined to do less.’ - The Conversation then

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, EEEE.
2) Tegenover de ‘volksstem’ der patriottten begonnen de prinsgezinden thans hun ‘antidotale volksstem’ te stellen, zie blz. 175.
3) Van Delft.
4) R.O.

turned on the situation of affairs in general. The conclusion was that the Prince should protest against the Instructions preparing for him in Holland, as inconstitutional and superfluous, and that he should persevere in maintaining his Rights, even though it should drive him entirely out of the Republic. Besides this it was resolved that the Stadholder should strain every nerve to give consistency and numbers to his party; that he should be less cautious of appearing at the head of his friends than hitherto, and that no pains should be spared to get the Association signed by as many, and as soon, as possible.

Dit verslag wordt vervolgd bij dépèche van 16 Maart 1787 *(secret)*:

The Prince seems determined to correct that negligence and inattention which prevailed in the several parts of the public administration under his direction, and the excellent choice he has made in appointing Mons. van Citters to be his secretary, and the full powers he has given this respectable and able man, proves that His Highness is in earnest. In speaking to me on this subject the Prince said ‘that accustomed by the Duke Lewis of Brunswick for twelve years running to do nothing, and having all his work done for him, he could not now bring himself to give that application to Business he ought to do, and that even if he should apply, the want of habit and method prevented him from working with accuracy or expedition. That the infamous libels of the patriots had rendered him an object of hatred, contempt and apprehension to a people he loved, and who, for ages, had loved him and his family; that during his lifetime he expected nothing but a series of misfortune and distress, to which the had made up his mind.’ He ended by saying: ‘ma personne est une véritable pierre d'achoppement; si vous voulez que les affaires se remettent, *assommez-moi*, en trois mois mon fils sera plus puissant que je n'ai jamais été ou que je désire d'être.’ He said his Oath to the States, of which he declared, under every circumstance, he would be a religious observer, tied him up from employing the same means his adversaries did not hesitate to put in practice, - and that whilst they abstained from an open attack on his Person, he neither could, or would, make use of the force he had at his orders, but he added: ‘Should they ever venture to proceed to extremities, and to begin a civil war, they shall, then, see I am less unworthy the high name I bear, than they are disposed to think I am, and I will, then, either recover my Rights, or die in defending them.’

In regard to the Princess, I found her calm and composed, but visibly impressed with a deep melancholy from the failure of the hopes she entertained on her Brother's coming to the Throne. She, however, by no means delivered herself up to despair, nor, altered as her situation was from the time I saw her last[1)], did Her Royal Highness seem to think it less her Duty to bear up with fortitude against it. Her chief Reliance

1) Blz. 80.

was on what might be done within the Republic itself. On this principle she was a warm advocate for the Association which she considered as the Basis on which every measure of support must rest.

9. - 'Plan de Conciliation.' - 17 mars 1787[1]. -

Les deux Cours de France et de Prusse sont d'accord qu'il est de leur intérêt commun et égal, de rétablir et de conserver la harmonie et la tranquillité dans les Provinces Unies des Pays-Bas, qui a été si malheureusement interrompue depuis quelque tems. Les deux Cours sentent également et il est reconnu assez généralement dans les Provinces Unies mêmes, que non seulement la justice, mais aussi l'interêt et le bien-être de ces Provinces exigent de conserver le Stadhouderat héréditairement dans la famille des Princes d'Orange et de Nassau. Les opinions n'y sont partagées que sur les bornes du pouvoir, que le Stadhouder, Capitaine et Amiral général doit exercer dans chaque Province selon les constitutions différentes, et c'est de cette grande différence d'opinions que sont résultées ces divisions malheureuses et extrèmes, qui regnent à présent dans quelques Provinces. Les Cours de France et de Prusse ont taché de lever cette désunion et de rétablir l'harmonie par leur médiation et par l'envoi du Comte de Goertz et du S^{r}. de Rayneval en Hollande. La négociation, que ces deux Ministres ont entamée, a été infructueuse parce que les deux parties n'ont pas eu le tems de convenir de principes fixes, ni de les digérer et discuter suffisamment, et elle a été interrompue par le depart subit du S^{r}. de Rayneval. Cependant il paroit que dans les dispositions, où se trouvent les deux Cours, la négociation pourroit être renouée, si elles pouvoient convenir entre elles et faire agréer aux deux parties la base d'une conciliation sincère fondée sur la justice et sur leur interêt égal et réciproque, et qu'ensuite les deux Cours garantissent aux deux parties l'exécution des points, dont on seroit convenu et qu'elles fassent coopérer par les conseils, l'intervention ou la médiation de leurs ministres résidants à la Haye à l'arrangement juste et definitif des differents qui peuvent exister entre le Prince Stadhouder et les Etats de chaque Province. Il semble que cette base d'un projet de conciliation et d'accommodement préliminaire et provisionel pourroit rouler et être établie sur les points suivans:

1°. Que les Etats d'Hollande assurent au Prince la restitution du commandement de la garnison de la Haye et la levée de la suspension de la charge de Capitaine général pour exercer l'un et l'autre provisionnellement sur le pied précédent, jusqu'à ce qu'on convienne des modifications à faire à cet égard, afin que le Prince Stadhouder puisse retourner à la Haye avec décence et sûreté, et qu'il rentre avec les autres membres du Gouvernement dans l'activité constitutionnelle de l'administration.

2°. Que le Prince promette de son côté que dès le moment, où il seroit retourné à la Haye et que les Etats de Hollande l'exigeroient, il entreroit avec eux en conférences sur les moyens de déterminer et de modifier

1) S.A., bijlage bij een brief van Hertzberg aan de Prinses van dien datum.

le pouvoir du Stadhouder, Capitaine et Amiral général pour la Province d'Hollande particulièrement, d'une manière conforme à l'ancienne Constitution et au véritable interêt de la Province, et qu'il se prêteroit à tout ce qui seroit trouvé juste et raisonnable par manière de convention, et non de décision unilaterale, condition, à laquelle les Etats ne risquent rien, parce qu'ils ont la force et le pouvoir entre leurs mains.

3°. Que le Prince Stadhouder s'engageroit par cet acte, garanti par les deux Cours, que dès qu'il seroit retourné à la Haye de la manière énoncée dans le premier point, il déclareroit et feroit connoitre aux trois Provinces à reglemens (qui sont celles de Gueldre, d'Utrecht et d'Over-Yssel) soit par une lettre publique, soit d'une autre manière la plus obligatoire dont on pourra convenir, que si les Etats et les Regens de ces Provinces à reglemens jugeoient convenable et de leur interêt, de faire des changemens et des modifications dans leurs Reglemens, ou dans la forme de leur Gouvernement, il n'y seroit pas contraire, mais qu'il entreroit plutôt aux déliberations avec les Etats et qu'il contribueroit lui-même à ce qui seroit trouvé convenable et nécessaire pour le bien-être de chaque Province par les Etats et les Regens de cette Province, pourvu que cela se fasse sans aucune gêne ni intervention forcée des autres Provinccs, qui n'ont aucun droit de s'y immiscer, et qui ne veulent pas le permettre dans leurs provinces; - que pour parvenir au but de rétablir la tranquillité dans chaque Province, et d'y arranger, de conserver et de modifier les Reglemens d'une manière constitutionelle et sûre pour les Etats et Regens, il étoit nécessaire que les Corps francs et auxiliaires des autres Provinces, se retirent chacun dans sa propre Province, et laissent une liberté et sûreté entière au Prince et aux Etats de chaque Province, de faire ce qu'ils jugeroient nécessaire et convenable pour leur bien-être.

4°. Que comme il y a déjà une scission ouverte dans les Etats de la Province d'Utrecht, qui va toujours plus loin et empêche toute conciliation, on établiroit au plutôt possible un Congrès dans un endroit tiers, libre et neutre de cette Province, où les Etats partagés d'Utrecht s'assembleroient par Deputés et travailleroient sous la médiation des deputés de toutes les autres Provinces et du Prince Stadhouder tant à une conciliation des esprits et des partis, qu'à la redaction d'un Reglement particulier dont on pourroit convenir pour cette Province.

5°. Que comme les Etats de Gueldre avoient declaré jusqu'ici, de ne vouloir pas modifier leurs Reglemens, on leur laisseroit de part et d'autre la liberté constitutionelle sans les gêner ni troubler dans leur droit de Souveraineté, mais que le Prince Stadhouder ne feroit pas difficulté, de leur adresser la même déclaration, qu'il a promise dans l'article 3, qu'il feroit aussi ce qui dépendroit de lui, pour porter ces Etats à renouveller non seulement l'amnestie accordée aux habitans des villes d'Elburg et de Hattem[1)], qui s'en sont enfuis, mais de retirer aussi de ces deux villes

1) Den 17^{den} September 1786 (Tollius I, 199); eene amnestie met zooveel uitzonderingen dat zij weinig te beteekenen had.

les garnisons qui y ont été placées, et de rétablir les habitans dans leurs possessions et dans leur état précédent et constitutionel.

Il semble, que ces cinq points sont fondés sur la justice la plus exacte et sur une égalité parfaite et réciproque; qu'ils épuisent et absorbent les objets essentiels des différents, qui partagent actuellement les Provinces Unies; qu'ils peuvent être accordés par l'une et par l'autre partie sans aucun préjudice; qu'ils ne sauroient être refusés sans iniquité; que les deux Cours peuvent les garantir sans déroger à leurs intérêts et principes et qu'ils pourront ensuite servir de base à une négociation ultérieure à entamer et à poursuivre à la Haye et dans les Provinces, et à fonder là-dessus un accommodement particulier dans chaque Province, et général dans la totalité de la confédération.

10. - 'Considérations sur les moyens de pacifier les troubles dans la République des Provinces-Unies').[1] -

On supplie la Cour de Berlin de commencer par consulter bien sérieusement ses vrais intérêts, avant de reprendre une négociation qui ne seroit d'aucun fruit si ceux-ci ne lui permettoient pas de convaincre la France que la Prusse est fermement résolue d'employer tous les moyens convenables de faire rendre justice au Stadhouder, de sauver les Provinces de toute oppression et de prévenir la dissolution de la République. - Ce n'est pas à nous à nous prononcer là dessus, mais l'on ne peut se dispenser d'observer qu'une seconde négociation infructueuse avec la France, sur le même objet, compromettroit la gloire du Roi, et bien loin de servir notre cause, achèveroit de la perdre. Cette considération importante (si l'on ose le dire) pour les deux païs, savoir pour la Prusse et pour les Provinccs Unies, nous porte à l'envisager comme un point préliminaire qui doit diriger la conduite future, et montrer ce que nous avons à attendre des Cours qui veulent bien s'occuper de nos affaires.

Dans le cas que les intérêts de la Prusse lui dicteroient un langage, non point menaçant (c'est ce que l'on ne demande pas) mais *ferme* et *décidé* à la France, Elle devroit d'abord insister sur la nécessité, pour travailler avec succès au rétablissement de la tranquillité dans la République, que les deux Cours fassent conjointement l'offre de leur médiation à l'Etat. Il seroit infiniment préférable d'amener de cette manière une négociation ouverte, avec des personnes connuës et avouées par les Souverains respectifs, que ces négociations mystérieuses, par des canaux obscurs et avec des Etres inconnus, auxquels le Cabinet de Versailles paroit donner la préférance. Mais pour atteindre son but par l'offre de la médiation des deux Cours, il seroit essentiel que l'on ait quelque certitude que la Province d'Hollande ne la rejetteroit pas, comme elle a rejettée jusqu'ici l'intervention de la Prusse, et même les offres amicales des autres Confédérés pour le rétablissement de la bonne harmonie dans son intérieur. Ce

1) S.A., bijlage bij een brief der Prinses aan Hertzberg van 30 Maart 1787.

seroit à la France à effectuer ce point; le zèle et la sincerité qu'elle y mettroit, montreroit si de bonne foi elle veut rétablir la paix dans la République. Si Elle s'y refuse et prétexte qu'Elle ne peut y engager ses amis, toute la négociation tombe et devient inutile, car comment pourroit-on se flatter de plus de succès sur les autres objets, si ce point capital ne peut être obtenu? Ne seroit-il pas manifeste que les Chefs de la Cabale en Hollande ne veulent point y remettre le calme, et cherchent seulement à profiter de ces négociations pour assurer leur despotisme et imposer la loi aux autres Provinces? Il seroit absurde d'ailleurs, de vouloir entrer avec la Hollande dans des négociations sur les moyens de faire cesser les troubles dans ces Provinces tandis qu'on laisseroit subsister chez elle le foyer de la discorde, qui porte le feu partout et en est la cause principale. Mais, suposé que la Hollande accepte l'offre de la médiation des deux Cours, on croit pouvoir garantir qu'elle seroit également acceptée des six autres Provinces. Cette médiation ne devroit d'ailleurs compromettre en rien, non seulement l'indépendance de l'Etat en général, mais aussi celle de chaque Province souveraine en particulier. Elle ne rouleroit ainsi que sur des points effectivement en dispute, et par raport aux confédérés chez lesquels la tranquillité publique est en effet troublée. On sentira qu'on a ici en vue la Gueldre qui ne peut être engagée à accepter la médiation qu'autant qu'elle concerne tout l'Etat, mais nullement cette Province en particulier, parce que tout y est tranquille et qu'ainsi il implique contradiction qu'il puisse y être question de médiation. Il n'en est pas de même de la Province d'Utrecht, ni de l'Overyssel, ni surtout de la Hollande.

Quand la médiation seroit agréée de tous les Confédérés, que les Etats Généraux avoient nommé des Députés pour conférer avec les Ministres que les deux Cours trouveroient bon de choisir, et qu'il auroit été décidé que le Prince nommeroit aussi quelques personnes de confiance chargées de traiter ses intérêts et ceux de sa maison, ce seroit alors le moment de présenter sous main un plan de conciliation, et de fixer les points principaux qui devroient être discutés, mais avant ce tems on croiroit déplacé et dangereux de s'ouvrir sur ces objets vis à vis de la Cour de France; on ne fait pas difficulté cependant de confier à la Cour de Berlin quelques considérations qui pourroient faire matières des délibérations, persuadé que cette Cour n'en fera qu'un usage *très prudent* pour autant que cela pourroit venir à propos avant que les choses auroient été amenées au point qu'on le dit cy-dessus. On fera d'abord trois observations préalables:

1°. Que les disputes n'étant pas seulement entre les Etats et le Prince Stadhouder, mais aussi entre les Aristocrates et les Démocrates, tant sur les bornes du pouvoir des premiers que sur les nouveautés que les seconds veulent introduire et qui bouleverseroient la constitution, on ne peut borner la négociation aux seuls intérêts de la maison d'Orange.

2°. Qu'il ne suffit pas au bonheur de la République que les dignités déférées à la maison d'Orange y restent héréditairement, mais qu'il faut encore que les Princes de cette maison en ayent la jouissance conformément aux diplomes et aux résolutions formelles qui les lui donnent. - Enfin,

3°. que l'exercice de ces dignités concernant non seulement l'Union en général, mais aussi chaque province en particulier, il faut toujours observer cette destinction, et en même tems considérer l'un et l'autre comme devant concourir au bien général qui doit être le grand but de toutes ces délibérations.

Une discussion sur les bornes de l'aristocratie et de la démocratie nous mèneroit trop loin, et n'est pas directement de notre ressort, quoiqu'elle devroit faire naturellement l'objet de l'examen des Cours médiateurs. Nous ne parlerons ici que de ce que concerne le Stadhouder. Pour que celui-ci puisse rentrer avec honneur en activité dans l'exercice de ses charges, on comprend qu'il faudroit avant tout relever la suspension du Capitaine General d'Hollande, et cela sans restriction, de la manière que cela est dit dans le plan de conciliation. Ce premier pas de fait, et le Prince de retour à la Haye, ne se refuseroit certainement pas à entrer en conférence avec les membres du Gouvernement de la Province de Hollande sur les arrangemens qui pourroient être utiles et avantageux à cette Province. Il y a plusieurs points qui pourroient être discutés, et sur lesquels le Prince seroit aussi coulant que le bien de la patrie le lui permettroit, abstraction faite de son intérêt particulier. Ces points sont: 1°. *Un bon arrangement sur la jurisdiction militaire*. La Hollande a aboli ce que existoit à cet égard, mais n'a rien mis à la place, cependant il est essentiel que cela soit reglé sur un pied équitable et conforme au bien du service de l'Etat. - 2°. Une déclaration par raport aux *lettres de recommandation* du Prince pour la nomination des Regens des Villes d'Hollande. Ceci n'étoit pas un droit, mais un usage qui a été aboli sans que le Prince y ait formellement renoncé; il pouroit s'expliquer là dessus d'une manière satisfaisante pour les Régens. - 3°. *Les emplois civils* à la disposition des Collèges des Amirautés et des Conseillers Députés de la Hollande. Ces Collèges à la tête desquels le Prince se trouve placé lui avoient déféré la nomination de ces emplois; résolution qu'ils ont jugé à propos de révoquer il y a une couple d'années: il seroit possible peut être de régler ce point d'une façon qui pourroit contenter touts les partis. - 4°. La réclamation de quelques villes d'Hollande, en vertu d'anciens priviléges, contre *le droit d'élection du Prince*. Les Etats, sans décider ces questions, ont commencé par suspendre l'exercice du droit qu'ils ont pris en attendant à eux; ceci pourroit être soumis à la décision d'une Cour de Justice, ou d'autres arbitres agréables aux deux partis. - On pourroit encore nommer un 5me point auquel le Prince ne feroit pas difficulté de se prêter, mais qui ne pourroit entrer en considération que pour autant que les Régens le jugeroient eux-mêmes nécessaire: ce seroit *d'accorder aux Bourgeois le droit de contribuer à la nomination de quelques Régens*. On sent toutes les difficultés de ceci, et tout le danger d'introduire cette nouveauté qui n'a jamais existé en Hollande, et qui sûrement peut entrainer des suites fûcheuses; on en fait seulement mention ici, pour montrer que le Prince pour son intérêt particulier ne se refuseroit point à une chose agréable à la Bourgeoisie, et que les difficultés qu'il feroit ne seroient que pour autant que cela seroit jugé nuisible à la République et préjudiciable aux Régens.

Tels seroient les points qui concernent l'intérieur de la Hollande sur lesquels le Prince pourroit entrer en conférence. On n'y a pas parlé de modifications sur le droit du commandement à la Haye, ni des instructions à former pour les trois dignités du Prince, ni de nomination aux emplois militaires, parce que l'on ne peut admettre aucun changement sur ces objets, sans nuire essentiellement aux droits du Prince et au bien-être de l'Etat. Par la même raison on ne parle point du droit des patentes, qui concerne principalement toute l'Union, et devroit ainsi être discuté à la Généralité. On ne peut pas admettre non plus un engagement de la part du Prince qui concerneroit le changement des Reglemens dans les Provinces de Gueldre, d'Utrecht et d'Overyssel. Quant à l'article 5me du plan de conciliation qui concerne la Gueldre, on aura déjà aperçu par ce qui a précédé qu'on ne peut l'admettre; on ne peut exiger que les Etats de cette Province retirent les troupes de Hattem et Elburg et exposent leur Province à de nouveaux désordres, en donnant l'impunité à ceux qui les ont causés; ils n'y consentiroient certainement pas, et ce seroit attaquer leur indépendance que de vouloir les y obliger.

11. - 'Observations ultérieures sur les moyens de pacifier les troubles dans la République des Provinces-Unies'[1]. -

On met pour premier préliminaire dans les 'Considérations sur les moyens de pacifier les troubles dans la République des Provinces-Unies', *que la Prusse doit convaincre la Cour de France, qu'elle est fermement résolue d'employer tous les moyens convenables de faire rendre justice au Stadhouder, et de sauver les Provinces Unies de toute oppression*.

On ne sauroit douter de l'intérêt tendre et sincère que le Roi prend au sort du Prince Stadhouder et de S.A.R. Son auguste soeur, ainsi qu'à la conservation de la maison d'Orange. Il a témoigné et il continue de témoigner cet intérêt à la Cour de France, et il peut se flatter de l'amitié et des égards de cette Cour, qu'elle ne lui refusera pas sa demande de concourir à faire accepter un plan de Conciliation juste et équitable. Le Roi en a fait esquisser un selon la connoissance des affaires d'Hollande qu'on peut avoir ici, et l'a fait communiquer au Prince d'Orange. Si ce Plan n'est pas regardé comme suffisant ou admissible, S.M. croit devoir attendre que le Prince d'Orange veuille lui fournir un autre Plan de conciliation, qui puisse être proposé avec une espérance de succès. Elle pourroit faire passer un pareil Plan à la Cour de France, l'appuyer de son crédit, et réclamer l'amitié de cette Cour, pour qu'elle s'employe avec la Prusse pour le faire agréer au parti prépondérant dans la République. Le langage qu'on demande dans les 'Considérations', quoique l'on dit ne devoir pas être menaçant, seroit regardé comme tel par cette Cour; il blesseroit sa dignité et compromettroit celle du Roi; il nuiroit par là aux vrais intérêts de la maison d'Orange, et n'est donc pas admissible. Que cette

1) S.A., bijlage bij een brief van Hertzberg aan de Prinses van 14 April 1787.

illustre maison examine sa situation et celle de la République, dont le Prince est citoyen. Cette situation et sa qualité de citoyen lui parleront pour son propre intérêt et pour celui de sa patrie, pour accepter les moyens que lui offre l'amitié du Roi d'une interveution amicale, comme le seul moyen qui lui reste pour sa propre conservation et pour celle de la République. On doit considérer l'état où sont les choses, et non partir, quand il s'agit d'un accommodement, de celui où on se trouvoit avant les troubles. Si la maison d'Orange se refuse à l'intervention amicale du Roi, et qu'elle en veut une différente, qu'il ne peut lui accorder, elle ne peut pas se dissimuler qu'elle ne sauroit plus avoir d'autre espoir pour rétablir ses affaires, qu'une révolution, qui ne sauroit avoir lieu que par une guerre civile, moyen le plus dangereux pour la maison d'Orange même, où elle risqueroit de tout perdre, de faire le malheur de la République entière, où elle ne sauroit se promettre, vu l'état présent de l'Europe, aucun appui étranger, tandis que le parti contraire pourroit sûrement en cas de besoin se flatter de celui de la France, lequel, si d'autres Puissances voudroient s'en mêler, entraineroit sans faute l'intervention de l'Empereur et ensuite une guerre générale. La France ne manqueroit sûrement pas de soutenir efficacement son parti selon les principes de sa dignité et de son intérêt qu'elle a une fois adoptés. Toutes ces raisons doivent être plus que suffisantes pour engager le Prince Stadhouder à ne pas refuser de fournir un Plan de conciliation qui soit posé sur des principes équitables et analogues à sa situation présente. Ce Plan est nécessaire encore pour se sauver du reproche qu'on lui fait, qu'il se cabre contre tout arrangement, toute conciliation, et pour n'avoir point à sa charge d'être par son inflexibilité la cause des malheurs inévitables qu'éprouveroit sa patrie dans une guerre civile.

On demande pour second préliminaire dans les Considérations: *que les deux Cours fassent conjointement l'offre de leur médiation à la République*. Il n'est pas probable d'après les principes trop connus de la partie adverse, que cette offre d'une médiation ouverte puisse être reçue; il n'est pas probable que la France se regardant comme l'alliée de la République, puisse condescendre à la faire, surtout conjointement avec une autre Puissance étrangère, qui n'a pas ce titre d'allié; la considération que la Cour de Londres y voudroit être mêlée aussi, ne le lui permettroit pas; ainsi c'est une chose qu'on ne peut pas se flatter d'obtenir; elle n'est donc pas à demander. La médiation des autres confédérés, seroit plus constitutionelle et par là moins propre à être refusée; mais elle devient également désavantageuse par deux considérations. La première: cette médiation seroit bonne s'il n'y avoit qu'une Province qui en eut besoin, mais toutes à l'exception de la Zéelande, peut-être de la Frise, se trouvent dans le même cas: les provinces d'Utrecht, d'Over-Yssel, Groningue, et la Hollande même, en ont le plus grand besoin. Elles demandent des changemens dans la forme de Gouvernement et voyent dans leur sein les citoyens armés les uns contre les autres, et une lutte ouverte entre le parti aristocratique et démocratique. Quoique la majeure partie de la Province de Gueldre

soit pour le maintien du Gouvernement actuel, ceux qui réclament un changement ne sont pourtant pas en petit nombre, et on sera tôt ou tard obligé d'y venir. On connoit assez ceux qui pourroient être nommés commissaires de la pluspart des provinces, et il n'est pas douteux que la pluspart seroit contre la maison d'Orange, de sorte qu'une pareille médiation, loin d'être avantageuse, pourroit devenir dangereuse. Par toutes ces raisons combinées, il paroit indispensable et urgent, d'adopter le plan qui a été communiqué, avec des modifications convenables, ou d'en présenter un au Roi, qui soit tel qu'il puisse se charger de le présenter à la France et de lui accorder un appui pressant. C'est au Prince et aux personnes qui sont au fait de la constitution compliquée de la République à le fournir. C'est sur la base d'un Plan pareil analogue aux circonstances, qu'on peut espérer de négocier tant avec la France qu'avec ses adhérens. Cette Cour le demande; après que ses propositions ont été rejettées, elle ne veut plus en mettre en avant, mais elle attend, et non sans raison, que le Prince en fasse de son côté. Elle dit ne pouvoir plus attendre longtems, et qu'elle ne pouvoit pas empêcher ses partisans de prendre leurs mesures ct de profiter de leur situation, si on ne se pressoit pas à fournir les moyens d'une nouvelle négociation. Il paroit donc que l'intérêt du Prince exige de profiter sans perte de tems de toutes ces dispositions, qui peuvent encore amener une conciliation, avant que le tems et l'occasion en soit passé. Si l'on continue à laisser les affaires en suspens, il est naturel que les patriotes ne se voyant plus retenus par la France, ni par aucune autre considération, profiteront de leur supériorité actuelle, et porteront les derniers coups au Stadhoudérat, du moins dans la province d'Hollande, soit en l'abolissant entièrement, soit en le réduisant aux bornes les plus étroites par des restrictions arbitraires.

Comme il n'y a donc pas la moindre apparence, que le Prince puisse parvenir à traiter avec ses adversaires, qui se regardent comme ses souverains, dans cette égalité, ou par une médiation des deux Cours, comme l'une et l'autre est supposée dans les *Considérations*; il semble qu'il doit en bonne politique tacher d'y parvenir d'une manière indirecte en leur faisant agréer par la Cour de France un plan de conciliation général, tel que le Roi l'a proposé, ou que le Prince voudra le modifier d'une manière acceptable en leur faisant espérer par les points généraux qui y sont établis et qui ne derogent pourtant pat à l'essence du Stadhoudérat, qu'il veut sincerement s'arranger avec eux avec certaines modifications de l'ancienne Constitution, afin que par ce moyen il puisse retourner à la Haye et rentrer dans le commandement et dans l'activité du Stadhouderat. Quand il sera parvenu à ce but, et qu'on aura ainsi jetté la base générale d'un accommodement, c'est alors que le Prince pourra traiter tant avec les Etats de Hollande, qu'avec ceux des autres Provinces sur les points litigieux, et il le fera alors sûrement avec plus de succès, que s'il voulait les discuter d'avance, et avant d'être convenu d'un plan de conciliation général. On portera plutôt la Cour de France à cette marche, qu'elle exige elle-même, et quand on lui aura présenté ce Plan quelconque, elle

ne voudra et ne pourra plus se refuser de travailler à le faire accepter et à entamer une nouvelle négociation d'accommodement, qui est absolument nécessaire et toujours préférable à l'état présent d'indécision et d'anarchie.

Après avoir ainsi démontré la necessité de cette nouvelle négociation et d'un accommodement général et préalable d'après un Plan propre à être agréé, on pourroit se dispenser d'entrer dans le détail des points, que le Prince aura à discuter ensuite avec les différentes Provinces; cependant comme il en a été fait mention dans les *Considérations*, on dira en gros ce qu'on en pense ici.

Il ne s'agit sans doute pas uniquement, comme il est observé dans les *Considérations*, des disputes entre les Etats et le Stadhouder, mais aussi de celles entre les aristocrates et les démocrates. Dans la situation où sont les choses, il est indispensable d'avoir égard aux demandes du peuple et des démocrates; c'est la plus grande politique d'un Stadhouder, qui a toujours été l'ami du peuple, qui a de tout tems été soutenu par lui, qui n'aura de grande influence que quand il sera appuyé par la nation; c'est pourquoi il doit se montrer favorable au parti démocrate et ne pas laisser soupçonner qu'il veuille l'opprimer et se mettre du parti aristocratique constamment contraire au Stadhoudérat.

Le Stadhouder a à reclamer dans ses trois differentes qualités de Stadhouder, de Capitaine général et d'Amiral, la conservation des prérogatives que les Etats lui ont accordées héréditairement par des diplomes, commissions et résolutions formelles. Il y aura bien moyen de les lui conserver pour l'essentiel; mais s'il y avoit aussi quelque modification à faire pour l'une on pour l'autre Province, comme on en a fait dans toutes les constitutions et toutes les affaires du monde, il semble que le Prince doit s'en relacher aussi, pour conserver le principal et sauver la patrie par quelques sacrifices, comme les plus grands Princes l'ont fait dans des occasions pareilles. Le grand pouvoir du Stadhouder dépend principalement de son habileté, de son activité et de sa conduite, qui lui assure la popularité et la confiance de la nation. Par ce moyen il obtiendra toujours plus que par des diplomes quelconques. Telle est l'origine de plusieurs prérogatives, dont par la bonté du Prince quelques personnes ont abusé. Comme on réclame à présent contre ces abus, il n'y a point de titre à les soutenir, et la prudence exige d'y renoncer.

On est d'accord dans le *Plan* et dans les *Considérations* sur la necessité de faire lever la suspension du Capitaine général d'Hollande, ainsi que du rétablissement du commandement de la Haye, dans lequel on croit pourtant pouvoir admettre la modification legère proposée par la ville d'Amsterdam l'année dernière. Ces points obtenus, le Prince pourroit retourner à la Haye, et entrer ensuite en conférence avec les Etats de la Province d'Hollande sur les moyens d'arranger les différends particuliers de cette Province. On ne nomme que cinq points, sur lesquels on fait sentir seulement, qu'on pourroit être coulant. Il semble, que vu les circonstances on pourroit et devroit l'être un peu plus. Pour le premier point, la *jurisdiction militaire*, on ne devroit pas réveiller ce point comme une condition.

Ce seroit rappeller le haut Conseil de guerre, que les Etats comme Souverains ont aboli; mais l'harmonie une fois rétablie, le Stadhouder pourra par son influence y faire substituer un autre arrangement convenable pour le bien public.

2°. *Les lettres de recommandation* n'étant fondées sur aucun droit, le Prince devroit s'en abstenir par prudence.

3°. *Les emplois civils à la disposition des Collèges des amirautés et des Conseillers Députés de la Hollande*, n'ayant été déférés au Prinee que comme Président, on pourra bien s'arranger là-dessus, et en tout cas le sacrifice n'en est pas grand.

4°. La réclamation de quelques villes en vertu de leurs privilèges contre *l'élection du Prince*, est probablement dans le même genre; mais le

5me point, celui *d'accorder aux bourgeois la nomination des Regens*, est d'une nature, que le Prince pour son intérêt doit plutôt y contribuer que s'y opposer, parce que c'est le moyen le plus efficace pour ramener le calme, et pour assurer à sa maison la conservation de son existance dans la République, parce qu'il gagneroit par là seul les Corps francs et les bourgeoisies armées. Il y a du danger à introduire cette nouveauté, mais il y en a encore plus, vu l'état présent des choses, à s'y opposer, et le grand danger pour l'introduction de cette nouveauté est plutôt pour les Regens, qui ont toujours été opposés au Stadhoudérat, dont le peuple ne sauroit se passer et qu'il ne sauroit abandonner.

Quant aux *instructions* dont on est occupé en Hollande *pour les trois dignités du Prince*, c'est sans doute une démarche dangereuse pour les prérogatives de la maison d'Orange dans la Republique, mais on ne peut pas dire qu'elle soit contre la Constitution. Depuis Guillaume I tous les Princes d'Orange ont été menacés d'une instruction, qui fixe les limites de leur pouvoir, et ils ont employé toujours toute leur adresse et influence pour l'éluder, mais cela prouve même, que de droit ils ne l'auroient pas pu. C'est donc cette même conduite que doit tenir le Prince d'à présent, et se hâter d'en venir à un accommodement pour empêcher qu'on ne vienne à achever cette instruction et à lui donner la sanction du Souverain.

Sur le *droit des Patentes* le Prince s'est declaré d'une manière satisfaisante dans un mémoire qu'il a fait passer par la Cour de Berlin à celle de France au mois d'octobre dernier, et on croit qu'on voudra maintenant n'en pas revenir.

Pour ce qui regarde enfin *le changement des Reglemens* dans les Provinces qui en ont, il paroit de nouveau, que le Prince ne veut pas s'en expliquer, ce qui paroit pourtant indispensable, si l'on veut parvenir à un plan de conciliation qui puisse être accepté, et on ne voit pas comment cela pourra être évité dans l'état présent des choses. La situation dans laquelle se trouve la province d'Utrecht est telle qu'il est impossible de la pacifier et d'y rétablir le bon ordre sans que le Prince souscrive à des changemens. Que lui coûteroit donc l'aveu qu'il a déjà fait en nommant des commissaires? La Province d'Over-Yssel est également dans le même cas; la lettre est écrite, les commissaires sont nommés. Il n'y a

dons plus que la Province de Gueldre. Dans celle-ci il y a un parti assez considérable, on ne peut se le dissimuler, qui les demande. Les plus moderés en désirent et seroient prêts d'entrer avec le Prince dans les mesures pour en faire, qui en conservant au Stadhouder ses prérogatives essentielles, contribuassent au soulagement et au bien-être de la Province. Il seroit beau au Prince, de faire ces avantages dans le moment présent à cette même Province qui est si bien disposée pour sa maison. En convenir maintenant avec elle et stipuler qu'ils ne sortiroient leur effet que lorsque les Etats le jugeroient convenable, cette démarche ne pourroit-elle pas être adoptée et ne pourroit-elle pas servir pour une preuve convaincante des vraies dispositions pour une conciliation?

On a cru devoir exposer avec franchise ces *observations ultérieures*, pour faire voir que le Plan tracé dans les *considérations* n'est pas praticable dans les circonstances présentes, et qu'il semble indispensablement nécessaire que le Prince d'Orange n'abandonne pas plus longtemps ses affaires au hazard dangereux des événemens, mais qu'il s'empresse plutôt et ne diffère pas plus longtems, ou d'adopter le Plan de conciliation général que le Roi lui a fait communiquer et qui du moins ne peut lui porter aucun préjudice, ou d'en fournir un autre, qui puisse être proposé par la Cour de Prusse à celle de France avec espérance de succès, afin qu'on puisse entamer une nouvelle négociation, contenter par là la Cour de France, l'empêcher de s'impatienter, et l'engager plutôt à arrêter les entreprises ultérieures des ennemis du Stadhoudérat, et que par ces moyens combinés on parvienne à jetter peu à peu la base d'un accommodement général et supportable pour les intérêts de la maison d'Orange et pour la tranquillité et le bien-être de toute la République des Provinces Unies.

12. - Thulemeyer aan Frederik Willem II[1]. - 6 Februari 1787. -

Il est certain que le refus des chefs des corps francs de souscrire à la demande des Pensionnaires pour la suspension du Prince en sa qualité de Stadhouder de la Province d'Hollande, n'a point été général. Le parti démocratique, au lieu de renverser la projet des patriotes, trouve fréquemment parmi eux des défenseurs très ardents. Tel est le fameux pensionnaire de Dordrecht, le S^{r}. Gijzelaer, et un autre de Harlem, nommé Van de Casteele.

Le Comte de Goertz m'a communiqué pendant son séjour à la Haye les insinuations que le S^{r}. Chomel lui avoit faites au nom de quelques membres de l'association armée d'Amsterdam, et la manière sage et prudente dont il avoit repliqué à ces propositions souvent insidieuses et défavorables au bien-être de la maison d'Orange. Instruit depuis le départ du Comte

1) S.A. - Bij rescript van 29 Januari had de koning hem doen vragen of het waar was wat Goertz, op gezag van Chomel, in een dépêche uit Nijmegen van 23 Januari bericht had, dat de hollandsche democraten zich verzetten tegen schorsing van den Prins als Stadhouder.

de Goertz pour Nimègue que le consul de V.M. ne cesse de négocier avec la plus grande activité, et que son associé le S^r^. Schimmelpenning, le compagnon fidèle de ses courses, avoit signé une Requête tendante à expulser les Régents bien intentionnés d'Amsterdam, en particulier les Sieurs Rendorp et Dedel, j'ai exigé du S^r^. Chomel des éclaircissements satisfaisants à l'égard d'une conduite aussi déplacée et aussi nuisible à la bonne cause. Un refus constant qu'il a voulu pallier par un prétendu engagement de garder le secret sur le fond de la négociation a été la seule réponse que j'aye pu obtenir. Il n'échappera pas aux lumières de Votre Ministère, Sire, que telles intrigues, indépendantes de la direction de Votre Ministre, seroient extrêment dangereuses, qu'elles indisposeroient plus ou moins les véritables amis de la maison d'Orange et me compromettroient ou m'imposeroient la nécessité indispensable de réprimer le S^r^. Chomel. J'ai cru être plus autorisé que jamais d'enjoindre au consul de Votre Majesté des ménagements convenables dans des circonstances où des Régents éclairés et du premier mérite ont formé en Zélande une association pour le maintien de la Constitution actuelle en opposition de l'association armée d'Amsterdam, qui renferme dans son sein les plus grands ennemis de la maison d'Orange. Je supplie très humblement Votre Majesté de donner en conséquence des ordres au consul Chomel.

13. - Frederik Willem II aan Chomel[1]. - 13 Februari 1787. -

J'apprends avec surprise que vous travaillez avec certaines personnes pour faire expulser quelques-uns des régents qui ont toujours été portés pour la maison d'Orange et pour favoriser des changements dans la ville d'Amsterdam qui ne peuvent être que destructifs pour l'ancienne constitution et pour la conservation du Stadhouderat. J'avoue que j'ai attendu tout autre chose du dévouement et du zèle que vous m'avez d'ailleurs témoigné pour le service de mon Etat et de ma maison Royale. Je vous exhorte donc de revenir à ces principes, de renoncer à toutes les mesures qui sont ou pourroient être ou devenir contraires aux intérêts de la maison d'Orange et de suivre plutôt ponctuellement les directions que le S^r^. de Thulemeier pourra vous donner dans la crise présente des affaires en Hollande. Si votre situation ne permet pas de les favoriser, j'espère du moins que vous ne voudrez pas les contrarier.

14. - Thulemeyer aan Frederik Willem II[2]. - 20 Februari 1787. -

Votre Majesté a daigné m'instruire par son rescript médiat du 13 de ce mois des ordres donnés au S^r^. Chomel. J'ai fait l'impossible pour obtenir de ce consul les renseignemens nécessaires sur les intrigues secrettes dont il prétend s'occuper en faveur de la Maison d'Orange auprès de la Bourgeoisie armée d'Amsterdam, mais jusqu'à présent très inutilement. Il m'an-

1) S.A. - Aan Thulemeyer werd bij rescript van denzelfden datum afschrift van dezen brief toegezonden.
2) S.A.

nonce à la vérité son arrivée prochaine à la Haye, mais sans l'effectuer. J'avoue qu'une telle conduite m'enbarrasse infiniment, d'autant plus qu'elle peut et doit faire soupçonner aux amis de la bonne cause, menacés de la perte de leurs places par les requêtes connus, un concert avec le ministre de Votre Majesté en Hollande.

Le S[r]. Chomel, intimement lié avec quelques chefs du parti prépondérant, et souvent atteint lui-même par le système patriotique de nos jours, au point d'être devenu suspect à l'auguste soeur de Votre Majesté qui ne l'a point dissimulé au Comte de Goertz, a d'autant plus besoin d'être dirigé, que dénué des notions requises sur la véritable situation des affaires, il pourroit arrêter par ses menées les démarches conciliatoires que je ne cesse de faire, en conséquence, Sire, de vos ordres médiats. Son associé l'avocat Schimmelpenning, capitaine d'une compagnie de Bourgeois à Amsterdam, s'est évertué directement à faire signer plusieurs requêtes qui ne sont nullement agréables aux partisans de la maison d'Orange. Si le S[r]. Chomel est effectivement en état de faire le bien, si ses vues sont droites, et particulièrement s'il prend pour guide une réserve prudente, plus indispensable que jamais dans le moment présent, s'il me le prouve avec évidence, j'applaudirai volontiers à ses opérations.

15. - Chomel aan Frederik Willem II[1]. - Amsterdam 20 Februari 1787. -

Hij beroept zich op het oordeel van Goertz, die zeker goed getuigenis van hem zal geven.

J'ai eu le désagrément de me voir exposé aux reproches de quelques Régents bien intentionnés quoique leurs principes soient différents de ceux des partisans de Mgr. le Prince d'Orange; on m'a même designé dans quelques papiers publics comme un partisan secret et dangereux du Stadhoudérat, et à peu près donné l'odieux nom de traître. Le Bourguemaitre Rendorp, qui a été un des magistrats auquel on en vouloit le plus, m'a donné tout récemment une preuve de sa bienveillance, qui ne laisse certainement aucun doute sur la régularité de ma conduite, parce que la sagacité et l'activité de ce Magistrat ne permet pas de supposer qu'il ait pu ignorer la part que j'aurois eu aux projets qu'on avoit formé contre lui.

16. - Thulemeyer aan Frederik Willem II[2]. - 23 Februari 1787. -

Le S[r]. de Chomel m'a adressé une apologie fort ample mais peu satisfaisante de sa conduite, avec l'assurance positive de renoncer à l'avenir à ses menées mystérieuses qui avec tant de raison m'ont paru réprehensibles. Il avoue actuellement lui-même que les propositions qu'il avoit hazardées auprès de la bourgeoisie Amsterdamoise, étoient inadmissibles. Le Bourggrave de Linden ne désapprouve pas moins que moi l'activité indiscrette

1) S.A.
2) S.A.

du consul de Votre Majesté, et ses courses dans les villes de la Hollande pour ameuter le peuple, et m'en a témoigné son mécontentement. Son ancien associé, le S[r]. Schimmelpenning, continue à prêter la main à toutes les requêtes, à toutes les mesures coërcitives qu'on ne cesse d'employer vis à vis du Magistrat d'Amsterdam, et qu'on vient de mettre en usage il y a deux jours de nouveau avec un funeste succès dans l'affaire de la légion de Salm[1].

17. - Chomel aan Thulemeyer[2]. - 7 Mei 1787. -

Hij handelt met de amsterdamsche burgerij als burger van de Republiek, niet als consul van Pruisen. De zaak der verzoening staat volgens hem niet kwaad:

Quoi qu'on puisse vous en avoir dit à la Haye, je puis avoir l'honneur de vous assurer que cet espoir prend tous les jours plus de consistance, et que probablement il se changera bientôt en certitude.

18. - Thulemeyer aan Frederik Willem II[3]. - 8 Mei 1787. -

Informé que le consul Chomel continue à négocier à Amsterdam avec quelques individus de la bourgeoisie armée sous le prétexte de favoriser un rapprochement avec le Prince d'Orange, j'ai cru qu'il étoit de mon devoir de lui prescrire de s'abstenir de toute intrigue qui pourroit compromettre les intérêts de la maison d'Orange. Je lui ai enjoint une conduite entièrement passive et lui ai demandé de m'informer au moins du plan qu'il prétendoit adopter avant d'aller plus loin, afin de le mettre sous les yeux de Votre Majesté, ce qu'il n'a pas voulu faire. Des personnes d'un grand poids à Nimègue m'ont prié de lui ordonner de s'occuper uniquement des affaires mercantiles qui sont de son ressort.

19. - Vérac aan Montmorin[4]. - 2 Maart 1787. -

Dépêche, medegegeven aan Salm bij diens vertrek naar Parijs. - Mededeeling van het besluit van 28 Februari, om niet het legioen van Salm maar andere troepen naar den Haag te ontbieden.

Nous sommes dans la minorité, ce qui soroit bien inquiétant si M. le Stadhouder avoit auprès de sa personne quelqu'un qui sut calculer les effets d'une démarche hardie, et qui eut le pouvoir de l'y déterminer, car il est certain que si M. le Stadhouder

1) Zie blz. 152.
2) S.A.
3) S.A.
4) A.E.

reparoitroit à la Haye, il seroit difficile de prévenir les résolutions qui pourroient se prendre en sa faveur.... Nous sommes dans une minorité dangereuse et nous pouvons en sortir en forçant un peu la mesure à Amsterdam et à Rotterdam. Faut-il employer cette ressource? et quand sera-t-il à propos de l'employer? M. van Berkel

et quelques autres encore, comptant peut-être un peu plus que la prudence ne le demande sur ce qui vient de se passer à Amsterdam[1)], sont d'avis que rien ne presse, qu'il faut s'occuper dans le moment actuel du soin de contenir les Bourgeois et de les empêcher de faire des démarches hazardées (qui selon eux nuiroient peut-être aux affaires) plustôt que de les animer et de les exciter aux révolutions. Toujours attachés aux moyens lents et aux formes constitutionnelles, ils paroissent persuadés que la majorité reparoitroit en notre faveur toutes les fois qu'il seroit question de M. le Stadhouder, et ils pensent en conséquence qu'il faut se donner le loisir de revêtir de l'apparence des formes légales les changements qu'il est nécessaire et instant d'opérer. J'avoue, Monsieur le Comte, qu'il m'est d'autant plus difficile de partager sur ce point l'opinion de nos amis, qu'elle me paroit principalement fondée sur la longue habitude qu'ils ont eue jusqu'à présent de tenir la balance entre les deux partis, et sur le regret qu'ils auroient à l'abandonner. Pour moi je vois trop clairement les inconvénients qui doivent résulter des circonstances actuelles pour ne pas trouver excessive la confiance de M. van Berkel, et je persiste à croire qu'il vaudroit mieux encore nous assurer de la majorité le plus promptement possible.

20. - Bicker aan Abbema[2)]. - 1 April 1787. -

.... Ik bid U mijn vriend, waar willen de zaken heen? Met al ons confereeren, delibereeren, constitutioneel handelen, raaken wij de eene stad voor, de andere na, kwijt. Over drie weeken als 't werk van Rotterdam eens ten nadeele van onze denkenswijze gedecideert is, dan krijgen zij eene volslaage meerderheid in Holland. Denkje dat zij dan zo constitutioneel zullen handelen? Wat zal haar werk zijn? Waar toe zullen haar eerste pogingen tendeeren? Niet anders als om de suspensie in te trekken, en de resolutie van 't commando den bodem in te slaan, de Prins wederom in 's Hage, en dan mogen wij wel een goed heenkomen zoeken. Loevesteyn ja erger zal onzer aller voorgrond zijn, ten minsten van die rondborstig zich hebben durven uiten. Misschien ja zou zulks stroomen bloeds kosten, maar echter als zij de meerderheid in Holland hebben zijn wij 't bijltje kwijt. De militie hier in Holland, ten belopen van circa 10.000 man, zal aan de meerderheid obedieeren....

In oprechtheid mijn Vriend, wij worden te Amsterdam in de luuren gelegd. Het gansche gedrag van onze meerderheid toont het klaar, dit is een afgesprooke werk geweest met Rhoon en Emants. En ik vrees dat van Berckel en Visscher door haar gewone goede trouw en verseekering dat zich 't werk wel van zelfs zal herstellen, dat de goede zaak doch zal boven drijven, dat de Burgerij 't wel van zelfs zal redden, te veel de zaken laaten voortdrijven. Denk er om wij hebben niet veel meer als drie weeken tijd, en dan is misschien de zaak voor altoos bedorven. De

1) De dwang op de vroedschap uitgeoefend op 26 Februari.
2) R.A. verzameling Dumont-Pigalle, EEEE.

eene stad voor, de andere stad na valt van de goede parthij af. Gorcum is finaal verandert, en Gouda wankelt alle oogenblikken. Men moet met alle kragt werken om Amsterdam en Rotterdam goed te krijgen, anders verzeker ik Uw is de zaak voor altoos fout, en wij zullen er de sacrifice van zijn met de braave Burgers, die ons hebben zoeken te helpen, doch die wij te lang weerhouden hebben....

In Gods naam mijn Vriend, verliest geen oogenblik, ieder moment is kostelijk. Stel doch aan eenige onzer Confraters, op welke gij staat kunt maken, de zaak in al haare energie voor, en geeft mij antwoord hoe 't er mee zit. Het commissoriaal over Rotterdam[1)] staat mij gansch niet aan. Zo Elias presseert om dat te houden, laat Vreeland[2)] het doch ophouden, tot dat van Berckel en Visscher eens thuys zijn, om hun advies daar over uyt te brengen. Onze Burgerij moet daar over ook op de proppen, het is een zaak daar de gantsche Provincie, het geheele Land mede bemoeid is en door kan staan of vallen.

Gij moogt de voornaamste ingredienten deezes, niet aan onze vertrouwde Lieden, uyt mederegenten en braave Burgers, verborgen houden.

Denk noch eens hoe groovelijk of de Prins door ons gelaedeert is, in zijn eer aangevallen, geprostitueerd voor gantsch Europa. Krijgt hij eens de bovenhand, zal hij dan in zijn wraak zo bedaart, zo zagtzinnig, zo constitutioneel handelen als wij? Zo hij al te pusillaniem was, zullen dan zijn raadsluy 't ook zijn? Geensints, dat moet gij niet denken. En zal onze Burgerij ons dan niet met regt verwijten, dat door onze inspiratie van bedaardheid de zaak zoo ver gekoomen is? Als het langer talmt, vrees ik dat zij reusseren zullen, bij ons in de Burgerij een tegen parthij te verwekken....

Muilman c.s. waaren eerst Vrijdag met rijtuig hier na toe gekomen, en niet Donderdag met Jacht, om dat zij vreesden, dat er wederom een voorstel zou gedaan zijn om de Deputatie te veranderen, en dat als zij Donderdag gegaan waaren, zij misschien Vrijdag zouden hebben moeten terug keeren.

21. - Memoriën van den Rijngraaf van Salm aan Montmorin[3)]. - Maart 1787. -

Le ministre est prié de juger le mémoire ci-joint, et de le communiquer aux patriotes hollandois, s'il le trouve à propos.

Dans le cas où quelqu'un voudroit y donner suite, il faudra qu'il s'adresse au conseil du Prince de Salm-Kirbourg, l'abbé Baudeau, qu'on trouve à Paris rue Favart près de l'imprimerie polytipe.

Mémoire.

La Flandre hollandoise et le Brabant hollandois traittés en sujets par

1) Het rapport van het groot-besogne over de vermeerdering der rotterdamsche vroedschap (zie blz. 168) was door de amsterdamsche vroedschap commissoriaal gemaakt.
2) Hooft van Vreeland.
3) A.E., Hollande 571.

les Etats Généraux ont toujours réclamé contre cette oppression et demandé à faire deux états jouïssans des mêmes droits que les sept autres.

Les patriotes hollandois doivent en ce moment favoriser puissamment une insurrection de la noblesse et des villes de ces deux provinces, qui s'armeroient pour obtenir enfin cette admission à la Généralité à titre de 8me et 9me état confédéré.

La révolution seroit facile en prenant pour centre la Baronie de Boxtel composée d'un très gros bourg et de neuf villages considérables, qui n'est séparée du pays de Liège que par le bourg et les landes d'Eynd-hoven; du Brabant autrichien que par l'abbaie et la lande de Postel, et qui domine absolument le cours de la Domel au dessus de Bois-le-Duc.

Le prince régnant de Salm-Kirbourg, propriétaire de Boxtel, ayant besoin de ressources pour payer ses dettes de France, vendra bien volontiers cette terre à faculté de rachat, et les patriotes pourront en former sous le nom de l'acquéreur un poste de ralliement pour l'insurrection, très facile à fortifier, au beau milieu du pays, avec une libre communication des secours étrangers.

> Een andere memorie van Salm verlangt een publieke verklaring van den koning van Frankrijk aan de Staten-Generaal, ‘que Sa Majesté n'est pas seulement disposée à défendre la République contre toute attaque hostile du dehors, mais qu'en outre il ne pourroit pas lui être indifférent si les Provinces Unies ou quelques unes d'icelles étoient déchirées par des troubles intérieurs, soit qu'ils fussent excités par aucune puissance étrangère, ou bien par des cabales du dedans’, en vraagt machtiging om zich van de meerderheid in de Staten van Holland te verzekeren met hulp der burgerijen:

Les Pensionnaires n'ont jamais su se la[1] procurer, il faut donc la chercher ailleurs: on se l'assurera par le Peuple qui décidera ses Magistrats dans le plus grand nombre des Villes, de la même manière qu'il vient de faire à Amsterdam et Schiedam[2]. Pour réveiller et contenir en même tems ce peuple, il s'agit de négocier avec tous ses Chefs et d'arrêter avec eux, autant qu'il sera possible, un système uniforme et modéré.

Je propose de me charger de cette négociation, et je demande pour cet effet que l'ambassadeur du Roi soit instruit de se concerter en tout avec moi, et qu'il lui soit ordonné de m'accréditer où il appartiendra, et enfin de l'argent pour subvenir aux dépenses nécessaires.

22. - ‘Rapport de M. de Rayneval’[3]. - Einde Maart 1787. -

Stuk in vragen en antwoorden:

1°. Quel est l'intérêt du Roi à soutenir la cause des bourgeoisies?

1) La majorité.
2) Zie blz. 152.
3) A.E., Hollande 572, pièce 80.

Cette question est traitée dans un mémoire qui a été lu et approuvé au Conseil[4].
Je me bornerai à en rappeler la substance.....

4) Bijlage IV, 6.

Je conclus de tont ce que je viens de dire, que le Roi a intérêt de favoriser la cause des bourgeoisies.

2°. Cet intérêt supposé, comment le Roi peut-il appuyer la cause des bourgeois sans se compromettre?
Le Roi doit-il se montrer *proprio motu*, ou attendre qu'il soit appelé constitutionnellement?
Il faut poser pour principe invariable que le Roi ne doit jamais rien entreprendre qui puisse le compromettre; et il peut se compromettre de deux manières: 1°. en entreprenant une chose évidemment injuste; 2°. en ne réussissant pas dans une chose qu'il aurait entreprise.
Ce principe posé, je crois pouvoir dire que le Roi ne saurait se montrer motu proprio, parce qu'il ferait une chose injuste en voulant se mêler, sans être appelé, dans les affaires intérieures de la République; d'ailleurs, abstraction faite de l'injustice, le Roi ferait un acte d'imprudence, parce qu'il s'exposerait à un refus; enfin Sa Majesté agirait contre ses propres déclarations, déclarations vivement sollicitées par les Patriotes eux-mêmes, qui voulaient par là écarter la Cour de Berlin, protectrice du Stathouder.
Il faut donc que le Roi soit appelé et appelé constitutionnellement, c'est à dire appelé par des corps qui ont le droit de le faire. Cette question reviendra plus bas.

3°. Le Roi intervenant doit-il appuyer toutes les demandes des Bourgeoisies, c'est-à-dire concourir à l'établissement d'une démocratie: ou ne doit-il être question que de tempérer l'aristocratie?
Le Roi n'a ni intérêt ni aucun autre motif à favoriser la démocratie; je pourrais même dire qu'un pareil gouvernement perdrait la République, ou au moins la rendrait un allié inutile, car il est impossible de rien concerter et de rien entreprendre avec des démocraties. Il ne peut donc être question que de tempérer l'aristocratie. Je parlerai ailleurs du mode.

4°. Le Roi ne pouvant intervenir ostensiblement, quels moyens emploiera-t-on pour opérer la Révolution dont il s'agit. M^r^. le Rhingrave agira-t-il seul, ou se concertera-t-il avec les Pensionnaires chefs du parti patriotique?
Si le Roi ne peut pas se montrer, il faudra bien que l'impulsion soit donnée d'une autre manière: mais convendrait-il de l'abandonner à la seule direction de M^r^. le Rhingrave? Selon moi cette marche aurait les plus grands inconvénients, M. le Rhingrave est étranger en Hollande; il n'a à sa dévotion que des bourgeois ou pour mieux dire des démagogues; il cherchera donc à faire prévaloir leur système; d'un autre côté il serait à craindre que les Patriotes irrités ne prissent le parti de se rapprocher des aristocrates, de mettre les Etats en opposition avec les Bourgeois, et d'amener par là la guerre civile ou une nouvelle Constitution qui serait faite sous les armes.
Je pense donc qu'il est d'une nécessité absolue que M^r^. le Rhingrave soit amalgamé avec les Pensionnaires, et qu'ils agissent en commun.

5°. Le Roi préparerait-il la voie par la déclaration proposée ou par une autre quelconque? Quel sera l'effet probable d'une pareille déclaration?

Si l'on pouvait répondre de l'effet que produirait la déclaration demandée, la question dont il s'agit serait facile à résoudre; mais qui répondra de cet effet? Et s'il n'était pas tel que l'on auroit droit de l'attendre, le Roi n'aurait-il pas fait une fausse démarche? Dans l'obscurité où nous sommes à cet égard, il faut chercher dans les probabilités. Pour y parvenir, s'il est possible, je vais analyser la déclaration proposée.

J'observe d'abord que pour faire une déclaration de souverain à souverain, il faut un motif au moins apparent. Quel motif pourrait-on présenter pour justifier celle que l'on propose? Je n'en vois aucun: ainsi, selon moi, la démarche manque de base; l'on pourra dire avec fondement que le Roi s'immisce, de son propre mouvement, dans les affaires domestiques de la Hollande.

Mais outre le défaut de motif, je trouve dans le projet de déclaration même des choses dignes de la plus grande attention. Elle porte, entre autres, ce qui suit: 'Sa Majesté.... n'est pas seulement disposée à défendre la République contre toute attaque hostile du dehors, mais qu'en outre il ne pourrait pas lui être indifférent si les Provinces Unies ou quelques-unes d'icelles étaient déchirées par des troubles intérieurs, soit qu'ils fussunt excités par aucune puissance étrangère, ou bien par des cabales du dedans.'

A propos de quoi le Roi remettra-til aux Etats Généraux une déclaration qui renouvelle un engagement qui fait l'objet essentiel, la base du traité d'alliance? La République est-elle menacée d'invasion? ou a-t-elle des querelles qui doivent lui en inspirer justement la crainte? Rien n'est plus nuisible en politique que des démarches prématurées ou insignifiantes; c'est pis encore quand elles portent à faux: dans ce cas la question *cui bono* est atterrante, et une grande puissance ne doit jamais s'y exposer.

Le second passage que je crois devoir rapporter est conçu dans les termes suivants: 'qu'en outre il ne pourrait être indifférent à Sa Majesté si les Provinces Unies ou seulement quelques-unes d'icelles étaient déchirées par des troubles intérieurs, soit qu'ils fussent excités par aucune puissance étrangère ou bien par des cabales du dedans.'

En avril 1786, le Roi autorisa son Ambassadeur à remettre aux Etats Généraux la déclaration dont la minute est ci-jointe[1)].

Cette déclaration a été vivement sollicitée par M. le Rhingrave, et le projet qu'il en avait fourni[2)] était à peu de chose près calqué sur celui qui est présenté aujourd'hui. Feu M. de Vergennes l'a refusé pendant quelque temps et ce n'a été qu'avec beaucoup de regrets qu'il a agréé celui que je rapporte.

Je dois observer que cette même déclaration a eu pour objet de prémunir les Patriotes contre les machinations du Stathouder et de faire cesser les craintes qu'inspiraient les démarches de la Cour de Berlin. Il ne s'agit aujourd'hui ni du Prince de Nassau ni du Roi de Prusse; il s'agit d'une

1) Hiervóór II, 337 rechterkolom.
2) Hiervóór II, 333.

querelle entre les Bourgeois et les Régents. La différence des deux cas est essentielle.

La déclaration proposée dit que le Roi ne saurait être indifférent si les Provinces Unies ou quelques-unes d'icelles étaient déchirées par des troubles intérieurs, soit qu'ils fussent excités par aucune puissance étrangère ou par des cabales du dedans.

Tout cet énoncé est vague et n'indique aucun résultat: si le Roi ne peut être indifférent, que fera-t-il donc s'il y a des troubles dans l'intérieur d'une province? Prendra-t-il les armes? contre qui? agira-t-il de son propre chef? Supposons que l'Angleterre fomente sous-main des troubles dans une des sept Provinces Unies, le Roi déclarera-t-il la guerre à la Cour de Londres?

Si les troubles viennent de cabales intérieures, le Roi est-il en droit de s'en mêler? S'il voulait le faire de son propre chef, ne s'exposerait-il pas à s'entendre dire que tout cela ne le regarde pas? Quel parti l'appellera, quel parti aura le droit de l'appeler?

Tout cela prouve que la déclaration proposée est mal imaginée, et qu'elle ne peut être adoptée ni pour la forme ni pour le fond. Une réflexion bien simple rend cette vérité péremptoire. La déclaration qu'il s'agit de donner doit être adressée aux Etats Généraux, et la querelle qu'il s'agit d'assoupir est dans la province de Hollande. Or on sait que les Provinces respectives sont indépendantes les unes des autres, que les Etats Généraux n'y ont absolument aucun pouvoir; que pourrait donc faire cette assemblée en conséquence de la déclaration de Sa Majesté? Rien qu'un remerciment stérile et insuffisant. L'Ambassadeur du Roi a remis en dernier lieu une note qui renfermait une offre indirecte de bons offices[1]; quel effet a-t-elle produit jusqu'à présent? Pas même un simple remerciment: il en arriverait de même de celle que l'on propose. Cette matière reviendra à la question 8e.

6°. Si l'on peut dès à présent se procurer la majorité dans la province de Hollande, sans intervention des Bourgeois, cette marche ne sera-t-elle pas préférable, et ne vaudra-t-il pas mieux opérer la Révolution dont il s'agit après cette majorité établie?

Il est certain que rien ne serait mieux que d'assurer avant toutes choses au parti patriotique la majorité dans les Etats de Hollande; et je pense qu'il convient d'y employer tous les moyens qui seront jugés nécessaires. Quand cette majorité sera établie, l'affaire des Bourgeois pourra s'opérer paisiblement et avec l'espérance d'un entier succès non selon les vues des démocrates, mais selon celles de la France. On doit sentir les embarras dans lesquels on se jettera, si l'on veut commencer par culbuter toutes les régences, en nommer de nouvelles, donner une nouvelle Constitution à chaque ville.

7°. Demander un aperçu de la quotité des moyens pécuniaires à employer.

1) Nota van 16 Februari 1787, zie blz. 171.

Il faudra certainement des moyens pécuniaires pour acquérir la majorité: 60.000 livres ont suffi pour se la procurer lorsqu'on a délibéré sur le commandement de la Haye. Au reste il faudra se procurer un aperçu des sommes qui pourront être nécessaires dans les conjonctures actuelles.

8°. Les Etats de Hollande prendront-ils sur eux d'appeler le Roi?
Et dans ce cas Sa Majesté doit-elle faire accueil à cet appel?
Ces deux questions sont très-importantes, et il est d'autant plus nécessaire de les approfondir que le résultat qu'elles fourniraient pourra nous conduire à une solution relativement au système que le Roi est dans le cas d'adopter.

Suivant l'union d'Utrecht, aucune des sept Provinces Unies ne peut avoir de rapport direct avec les Puissances Etrangères; ce rapport ne peut avoir lieu que par les Etats Généraux au nom de la Confédération. La question est de savoir si ce principe n'admet aucune exception, et si, telle que soit la situation de la République ou d'aucune des sept Provinces en particulier, il est impossible de s'en écarter? Il semble que l'on peut résoudre ce problème par cette grande maxime: *Salus populi suprema lex esto*, et je ne crains pas de dire que cette maxime peut être appliquée à l'état actuel de la Confédération Batave, et particulièrement à celui de la province de Hollande. Elle est agitée par deux grandes querelles: la 1ère est entre le Souverain et le Stathouder; la 2e entre les Régents et les Bourgeois; et ces deux querelles sont tellement animées, que si elles ne sont pas promptement terminées, elles exposent la Province et même la République aux plus grands dangers.

La marche naturelle, (la Hollande ne pouvant pas se pacifier elle-même) serait qu'elle invoquoit la médiation de ses confédérés; mais dans quel état se trouvent ceux-ci? Les quatre Provinces à réglements[1] sont sous le joug Stathoudérien, et trois d'entre elles sont agitées par des troubles intérieurs[2]; la Frise est en quelque sorte en guerre ouverte avec la Hollande pour l'amour du Stathouder; la Zélande est entièrement dévouée à ce Prince; que pourrait attendre la Hollande de pareils confédérés?

Dans cet état des choses, ne peut-on pas dire que l'union se trouve rompue par le fait; que par conséquent les devoirs qu'elle impose sont muets, et que la province de Hollande ne pouvant recourir à ses coalisés, doit chercher son salut dans l'intervention de l'alliée de la République?

Je pense en effet que cette démarche est praticable, et que si les Etats de Hollande la font, le Roi est dans le cas de l'accueillir. Alors Sa Majesté se rendra maîtresse de l'affaire du Stathouder et de celle des Bourgeois, et elle donnera à l'un et à l'autre la mesure quielle jugera à propos.

Ce premier pas de fait pourra conduire le Roi à devenir le médiateur d'entre la Hollande, la Frise et Utrecht; la Gueldre fera ce qu'elle voudra. Je suis persuadé que la Frise donnerait l'exemple.

Les chefs du parti patriotique ont une belle occasion pour appeler le

1) Gelderland, Utrecht, Overijsel, Groningen.
2) Gelderland, Utrecht, Overijsel.

Roi; ils n'ont qu'à délibérer sur la note verbale remise en dernier lieu par M. le Mis. de Vérac; le Roi offre indirectement ses bons offices; on n'a qu'à les accepter et tout sera dit.

9°. Peut-on compter que le Roi sera le maître de donner aux Bourgeoisies telle impulsion qu'il jugera à propos; et sera-t-il le maître de borner leurs demandes s'il les trouve exagérées?
Il est d'une nécessité absolue que le Roi ait ce pouvoir, et qu'on lui en donne l'assurance. Je crois cela tellement nécessaire que je déclarerais à M^{r}. le Rhingrave que sans cette certitude, le Roi n'interviendra point en faveur des Bourgeois. Le Roi maître de la matière modérera l'ardeur des démocrates, et pourra opérer une conciliation entre eux et les Régents, en un mot il sera l'arbitre de la nouvelle Constitution à donner aux villes de la Hollande.

10°. Les tribuns éliront-ils les Magistrats?
Ce sera le seul moyen d'éviter le tumulte et la confusion.

11°. Qui élira les tribuns?
Ce seront les bourgeois divisés par quartier; chaque quartier en aura un certain nombre: on les appelera représentants ou constitués.

12°. Les Magistrats seront-ils à vie ou pour un certain nombre d'années?
De la solution de cette question semble devoir dépendre celle relative au droit de *passer* ou d'exclure. Si les magistrats ne demeurent en place qu'un temps déterminé, ce droit semble inutile; si au contraire ils sont à vie, il serait peut être utile d'avoir un moyen de les contenir.

13°. Comment déterminera-t-on la classe dans laquelle les magistrats pourront être élus?

Il faudra autant qu'il sera possible conserver aux familles patriciennes leurs avantages actuels; ce sera un excellent moyen de conciliation. Le peuple doit être satisfait en obtenant l'élection, par ce qu'il aura le choix entre les différents candidats; d'ailleurs on pourra qualifier des familles bourgeoises pour être éligibles, mais cette qualification ne pourra être déterminée que d'après des localités.

23. - 'Rapport du Ministre'.
- Lu et approuvé au Conseil d'Etat le 1er avril 1787[1]. -

Het rapport strekt om de maatregelen, voorgesteld in bovenstaande memorie van Rayneval, goed te keuren.

Il est question de tempérer l'Aristocratie, et non d'établir la Démocratie. Les Bourgeois devront être satisfaits, et il paroit qu'ils le seront s'ils obtiennent l'élection de leurs Magistrats, et des Tribuns ou Constitués autorisés à faire des représentations. Il ne s'agira donc que de fixer la classe des Citoyens dans laquelle le choix devra être fait.

Si ce plan est adopté je prends la liberté de proposer à V.M. d'envoyer en Hollande le Chevalier de Bourgoing; il n'aura ni caractère ni

1) A.E., Hollande 572.

mission ostensible; ses fonctions se borneront à se bien mettre au fait de la situation des choses, à en rendre compte, à éclairer l'ambassadeur, et agir avec son attache là où les circonstances l'exigeront.

24. - 'Mémoire instructif sur l'état actuel des affaires en Hollande et sur les moyens de les pacifier.'
- Lu et approuvé au Conseil d'Etat le 5 avril 1787[1]. -

Les dissensions qui divisent depuis quelque temps les Provinces Unies ont pris un tel accroissement, l'animosité a porté les différents partis à un tel degré d'effervescence, que si l'on tarde encore à en arrêter les progrès, la République court risque d'être incessamment en proie à toutes les horreurs de la guerre civile. Cet état des choses intéresse le Roi comme allié de la République; parce qu'aussi longtemps qu'elle sera divisée, l'alliance qui l'unit à S.M. doit être regardée comme un être de raison. Ainsi il importe au Roi que la tranquillité et la bonne harmonie soient rétablies parmi les différents membres de la Confédération Belgique.

Mais une tâche aussi difficile ne peut être remplie que pas à pas; il semble nécessaire pour parvenir à une pacification générale, de rétablir le calme partiellement, c'est-à-dire dans les provinces prises séparément. La plus importante de toutes est celle de Hollande; et c'est toujours elle qui, en dernière analyse, donnera le ton à ses Confédérés. C'est donc par la Hollande qu'il convient de commencer.

Cette Province est agitée par deux querelles très distinctes l'une de l'autre. La 1ère subsiste entre le Stathouder et les Etats; la 2de entre les Régents et les Bourgeois. La 1ère est soumise à une commission particulière, et elle n'est pas l'objet de ce mémoire; c'est de la seconde uniquement dont il est question.

Les Bourgeois, las de vivre sous une aristocratie de famille, veulent avoir une part quelconque au Gouvernement de leurs villes respectives; et il est naturel que cette prétention éprouve de la résistance de la part des Régents.

Si les premiers étaient livrés à eux-mêmes, et s'ils faisaient prévaloir leur cause, il est évident qu'ils introduiraient un gouvernement purement démocratique; si au contraire les Régents conservaient la supériorité, ils emploieraient en dernier ressort l'autorité qui est dans leurs mains pour conserver l'aristocratie.

Il importe donc de contenir les deux partis, et de moyenner entre eux un accommodement propre à donner de la stabilité à la tranquillité et à la constitution de la Province.

Cet accommodement doit avoir pour base la satisfaction des bourgeois: ils demandent la libre élection de leurs Magistrats, et des Constitués autorisés à faire des représentations lorsqu'elles seront jugées nécessaires.

Cette demande ainsi circonscrite paraît non seulement juste, mais même utile; on suppose que les Bourgeois s'y borneront et n'exigeront rien au delà.

1) A.E., Hollande 572, pièce 6.

Il ne s'agit donc que de déterminer la marche à suivre pour la faire sanctionner. Elle ne peut l'être légalement que par les Etats. Pour cet effet, il importe d'y avoir la majorité.

Cette majorité étant assurée d'une manière solide, on sera le maître de diriger les délibérations.

L'objet sur lequel elles auraient dû porter est la Commission provoquée par la ville de Harlem; mais le choix des Commissaires ayant été dirigé par les Régents antipatriotes, et n'étant pas permis d'attendre rien de salutaire de leur travail, il sera nécessaire ou de faire révoquer la Commission et de diriger immédiatement les choses de manière que les Etats se déterminent à invoquer la médiation ou l'arbitrage du Roi, ou de faire nommer une nouvelle Commission qui travaillera d'après le plan adopté par Sa Majesté. Dans ce dernier cas l'intervention du Roi devrait être subordonnée au plus ou moins d'activité et de bonne volonté que montreraient les nouveaux Commissaires, et au plus ou moins d'espérance que l'on aurait du succès de leur travail.

Mais le point important sera de s'assurer de la majorité dans les Etats de Hollande, parce que sans cette majorité tout plan d'arrangement serait illusoire.

Il est impossible au Roi de déterminer la marche à suivre pour remplir cet objet: Sa Majesté ne peut s'en rapporter à cet égard qu'a M^{r}. le Rhingrave de Salm et aux chefs du parti patriotique; et elle met à cet égard une entière confiance dans leurs lumières, dans leur prudence et dans la connaissance qu'ils ont du pays et de sa constitution. Tout ce que le Roi désire est que M^{r}. le Rhingrave se concerte avec les Patriotes, à qui Sa Majesté doit intéret et protection, sauf néanmoins les circonstances où il jugera devoir agir sans leur concours. Mais dans tous les cas il instruira l'Ambassadeur du Roi, et concertera ses démarches avec lui. Celui-ci sera autorisé à avouer au nom du Roi les assurances de la protection de Sa Majesté que M. le Rhingrave donnera au parti populaire.

On sent parfaitement bien que les Régents ne seront traitables qu'autant que les Bourgeoisies leur en imposeront et qu'elles seront en mesure de se montrer lorsque cela sera nécessaire, comme ont fait en dernier lieu celles d'Amsterdam et de Schiedam. Ce sera à M. le Rhingrave, soit seul, soit de concert avec les chefs des Patriotes, à les mettre dans cette mesure; mais ils prendront toutes les précautions qui seront en leur pouvoir pour empêcher qu'elles ne l'outrepassent. Pour remplir ce double objet, il sera autorisé à assurer les Bourgeois de la protection de Sa Majesté et de l'intérêt qu'elle prend à leur cause; il les invitera en conséquence à fixer d'une manière invariable les points qui devront leur être accordés; il leur déclarera en même temps, si cela devient nécessaire, qu'autant le Roi est déterminé à leur accorder la protection la plus efficace pour soutenir leurs justes réclamations, autant il aurait de déplaisir s'ils voulaient étendre leurs prétentions au delà des deux points indiqués plus haut; il sera même indispensable qu'on leur ôte toute espérance d'appui dans ce dernier cas, parce que le Roi a décidé formellement qu'il aimerait autant renoncer à

l'alliance que de livrer la Hollande à une démocratie pure. Au surplus l'intention de Sa Majesté est, qu'autant que les circonstances le permettront, les voies douces et légales soient préférées aux moyens de vigueur.

D'après celà, Sa Majesté pense 1°. que les Bourgeois ne doivent pas être mis en mouvement dans les villes où la majorité est assurée, parce que cette démonstration surérogatoire serait au moins inutile. 2°. que l'on devra se dispenser de faire des tentatives dans les trois ou quatre villes qui sont décidément stathoudériennes, parce que leur suffrage ne sera point nécessaire pour assurer aux Patriotes la prépondérance aux Etats. 3°. que dans celles qui sont douteuses, il conviendra de s'y conduire d'après les circonstances, et ne mettre le peuple en évidence qu'à défaut de tout autre moyen.

Il en est un relativement aux Régents qui semble devoir produire un effet salutaire, ce sera la persuasion. Il est à présumer que la disposition générale où ils verront le peuple leur fera sentir la nécessité de se préter à des sacrifices; ce sentiment sera sûrement très-pénible; mais on l'affaiblira en prévenant les Régents des deux uniques points qui leur seront demandés, et en leur faisant voir que leurs familles conserveront jusqu'à un certain point les avantages dont elles ont joui jusqu'à présent; ce dernier objet sera rempli en déterminant la classe dans laquelle les Régents devront être élus, et en faisant les élections à vie.

Il sera surtout utile de représenter aux aristocrates que dans ce moment-ci les prétentions des Bourgeois sont modérées, et que le Roi est en mesure de les contenir; mais que si on le laissait passer, on ne pourrait plus répondre de rien, et que Sa Majesté serait sans volonté comme sans moyen de borner les pretentions nouvelles que le peuple jugerait à propos de former.

Tels sont les principes, les vues et le plan que le Roi a adopté pour pacifier la province de Hollande. Lorsque cet objet aura été rempli, il conviendra de s'occuper des moyens de rapprocher cette Province de celles d'Utrecht et de Frise. On ne saurait indiquer la marche à suivre pour atteindre ce but. On se bornera à observer qu'il s'agira de rassurer les aristocrates de la Frise, qui croient que les chefs des Patriotes excitent les Bourgeois de cette Province à demander un Gouvernement démocratique. Quant à la Province d'Utrecht, il ne s'agira que d'y réconcilier, par une majorité quelconque, les Etats d'Amersfort avec la ville d'Utrecht; cette tâche ne paraît pas impossible.

Résumé:

1e. Il faut avant tout pacifier la Province de Hollande.

2e. Pour y parvenir, il est nécessaire de s'assurer de la majorité dans les Etats.

3e. Cette majorité devra être acquise soit par l'intervention des Bourgeois dans les villes respectives, ou de telle autre manière que les circonstances comporteront.

4e. Moyennant la majorité, on fera révoquer la commission anti-patriotique qui a été nommée en dernier lieu, et on dirigera immédiatement les choses

de manière que les Etats invoquent la médiation ou l'arbitrage du Roi.

5e. Ou bien on fera établir une nouvelle Commission composée de patriotes, et qui travaillera d'après le plan adopté par Sa Majesté. L'appel de l'intervention du Roi dépendra du plus ou du moins d'espérance que l'on pourra concevoir du travail des nouveaux Commissaires.

6e. Les Bourgeois éliront leurs Régents, et auront des Tribuns ou Constitués.

7e. Les Elections seront à vie, et l'on qualifiera les personnes éligibles.

8e. Les Bourgeois prendront l'engagement de ne rien demander au delà des deux points indiqués ci-dessus.

9e. M. le Rhingrave de Salm se concertera avec les Chefs du parti patriotique pour toutes les démarches qu'il s'agira de faire pour amener les choses au but proposé; il pourra néanmoins agir séparément lorsqu'il le jugera nécessaire; mais dans tous les cas il se concertera avec l'ambassadeur du Roi.

25. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 6 April 1787. -

Verslag van den oploop te Amsterdam op 3 April en van het bezwijken der regeering voor den aandrang der menigte.

This behaviour of the Burgomasters of Amsterdam, after the offers they had received[2], looks either like an excess of weakness, or an excess of treachery. They, however, say in their defence: 'That they have yielded only to gain time to concert and deliberate among themselves, and to prepare the friendly part of the people to act for them in a way which may produce the least disorder, anarchy, or destruction; that, moreover, their having submitted to this new insult furnishes them with an additional argument for adopting defensive measures; it will justify their opposing force to force; and it will leave all the bad consequences that may result from a popular Insurrection, with their adversaries.' Such is the substance of various reports I received, yesterday, from Amsterdam. I hardly know whether to represent it as a true picture of their feeling, or as a specious but sophistical excuse for their want of courage and firmness.

26. - Harris aan Lord Carmarthen[3]. - 10 April 1787. -

I have now reason to hope and believe that the motives assigned by the Regency of Amsterdam for giving away to the mob, were really not feigned; that they are in earnest in their endeavours to form a plan which may prevent their City form falling into the hands of the french faction. M. de Calkoen is either gone, or going, in the

1) R.O.
2) Zie blz. 175.
3) R.O.

name of the Regency of Amsterdam, to Nimeguen, with proposals to unite the Interests of the Stadholder with those of the oppressed Regency and to engage, on

their part, to support him in his constitutional Rights, provided he, on his, will consent that his party at Amsterdam should protect them against the insults of the armed Democracy. M. de Calkoen is a very respectable man, and chosen expressly from his not being a member of the Regency this year[1].

The people of the dock-yards, and sailors, who are both in point of numbers and discipline infinitely superior to the french mob, are headed by four persons, by name Lutike[2], Bryin[3], Boorcourt[4], and Jonkins[5], all substantial burghers, rich, with families, and who have a great deal at stake. The last of these, Jonkins, means also to go to Nimeguen in order to prevent the Prince from granting *too favourable* terms to the aristocratical Regents, for, as he and his three friends argues (and with great reason), as it is necessity, not choice, which drives these Magistrates to treat with the Prince, His Highness should avail himself of this circumstance and make them subsribe to his conditions instead of his subcribing to theirs.

The moment authentic intelligence was received here of the resolution the Burgomasters of Amsterdam had taken, it was thought expedient to dispatch a messenger to Nimeguen, stating that it was the unanimous opinion of the Friends to the Stadholder, that he should not be in haste to close with M. de Calkoen's proposals, that he should temporize and hold off, and concert repeatedly and deliberately with the Sieur Jonkins, in order to see the whole extent of what his Party was able to obtain for him, before he came to any conclusion with M. de Calkoen. And, the better to impress him with the expediency of this measure, it was agreed yesterday that his Treasurer, M. Reigersman, should immediately join him, also that an express should be sent to his new secretary M. van Citters (who happens unfortunately to be in Zealand) to return immediately to Nimeguen. All this has been done, and I will venture to hope that nothing has been omitted which zeal, prudence and activity could suggest, on the part of the Prince's distant Friends, which may contribute to give a right direction to his conduct, and to derive the greatest advantage from this unexpected and favourable incident.

On the other hand, the patriots and french faction, either from ignorance of what is passing, or from the repeated experience they have had

1) ‘This year’ staat hier eenigszins zonderling. Calkoen was, in strikten zin, geen regent maar een oud-ambtenaar; hij had in 1785 het hoofdofficierschap van Amsterdam nedergelegd.
2) Nicolaas Justus Lutteken, onder-equipagemeester bij de admiraliteit van Amsterdam.
3) Otto Jacobus Bruyn, taxateur van de grootte der koopvaardijschepen bij de admiraliteit.
4) Johannes Bourcourt, controleur van inkomende rechten bij de admiraliteit, en een van de niet-patriotsche kapiteins van de schutterij.
5) Iemand van dezen naam is mij niet bekend. Ongetwijfeld is bedoeld Joosting, die bij Hogendorp IV, 119 voorkomt als ‘fameux chef des Kattenbourgeois.’

of the inefficacy of our efforts to resist them, seem to be in a state of perfect security, confident that nothing can prevent the completion of their designs. They have received fresh supplies from France to a considerable amount, and are augmenting, on every side, the number of the free-corps. They give four florins a man to every recruit, besides clothes and accoutrements.

27. - Harris aan Lord Carmarthen[1]. - 20 April 1787. -

M. de Nagel returned from Nimeguen and Amsterdam yesterday evening. M. Reygersman still remains at Amsterdam for reasons which will appear in the course of this Dispatch.

The Stadholder lost no time in giving to M. de Nagel the letter the Bijltjes required of him, and he arrived at Amsterdam with it on the evening of Wednesday. On his arrival he learnt from M. Reygersman, that no persuasions of his, or arguments he could suggest, could prevail upon the Bijlties to agree to lend themselves to a plan which consented to any cession whatever on the part of the Stadtholder. They replied to alle he said by observing: that their sole object was to restore tranquillity and good-order, to get rid of the tyranny bot of the french party, and the aristocratical one, and to establish the Constitution on so broad and safe a basis as to make any efforts of either of these parties to get the Power into their hands inefficacious. That this, it was thought at the time, had been sufficiently guarded against in 1747 and 1766, but having found, from experience, this not to have been the case, that the Resolutions taken then had not availed, it was absurd to suppose it could be effected by any Regulations which fell short of those.

That though they were faithfully and zealously attached to the Prince, it was not a personal but a public attachment, an attachment to the House of Orange, not to William the Fifth, and that as he had no right to renounce and forego any of the Priviledges which the Constitution had given to him and his family, so they were determined he should be restored to them, wholely, or not at all.

M. Reygersman, and M. de Nagel after his arrival at Amsterdam, endeavoured as far as they could venture to do without a risk of displeasing, to convince them that in the plan proposed the Aristocracy came over to them, bound hand and foot, and that the french party once overthrown, the Stadholder would be more firmly established than ever. But all their attempts failed, the Chiefs of the Bijltjes continued to persist that if the Aristocracy wanted their assistance, they must obtain it on their own terms, and that they should have it on no other.

Their language was so positive that it was not thought proper to produce the Prince's letter that evening (Wednesday), lest it should operate in a direct contrary way from what it was intended, and create in the minds of the Bijltjes a suspicion that there subsisted an actual understan-

1) R.O. - Enkele volzinnen uit deze dépêche reeds gedrukt *Diaries* II, 249.

ding between the Stadholder and the Aristocracy, and that they were employed, merely, as tools.

But, as the matter is of the last importance, M. Reygersman determined to remain two days longer at Amsterdam in order to see whether by discoursing separately and dispassionatedly with some of the popular leaders I mentioned in my late letters, he cannot prevail on them to be less tenacious of their opinions, and if he finds he is near effecting this, he will then produce the Stadholder's Letter, if not, it will be suppressed entirely.

M. de la Coste has been at Tergou, and another french emissary (by name le Chevalier de Belon) at Medemblik, trying the whole force of corruption, and I am very uneasy lest these two Towns which now vote with us, should observe a contrary conduct on Wednesday next, and turn against us, when a very material question, relative to Rotterdam[1)], is to come in. M. de la Coste carried 150.000 livres to Tergou, and 100.000 were employed at Medemblik[2)].

The anti-patriotic associations increase on all sides, and it will very soon become evident, that what has hitherto been deemed the voice of the people, has not consisted of one-twentieth part of the inhabitants of the Republic.

I had written thus far in the morning, since which it has been determined upon that M. de Rhoon should himself go to Medemblik, to prevent the defection of that Town, and returning by Amsterdam to endeavour to bring the Aristocracy to the terms of the Bijltjes if the latter will not consent to meet those of the former, and if he can succeed, to proceed immediately to action.

These measures were adopted in consequence of advices being received from thence (dated this morning early) that M. Reygersman had obtained nothing, yesterday, from the Bijltjes, but that the Regents, on their side, began to shew a disposition to consent to a complete Restoration of the Constitution of 1766 without any restriction. The violent conduct of the Patriots had produced this effect, as yesterday the Faction had required that not only the keys of the Arsenal, but those of the City and Guildhall, should be delivered up to them; and on being refused, they had it in contemplation to take them by force.

Two companies of armed Burghers (or rather, Free Corps), headed by one Hogendorp and Bastard, are under arms before the Stadthouse, and have actually two six-pounders, which are supposed to have been given them from some French Ship.

The fermentation is at its greatest height, and I scarcely conceive it possible that a week can pass over without some violent event. It will require all M. de Rhoon's activity and talents to preserve Medemblik, but he understands so well the Character of the Regents of these inferior

1) De vroedschapsvermeerdering nl.
2) Vgl. de opmerking op blz. 175, noot 1.

Towns, that I have great faith in his success. At Tergou matters are not so bad as was reported, and I trust some proper precautions we have taken will prevent that town from deserting our standard.

28. - Vérac aan Dumont-Pigalle[1]. - La Haye ce jeudi au soir (12 April 1787). -

Je vous envoye, mon cher Montpigalle, un exprès pour vous prier de vous rendre demain vendredi de la meilleure heure possible à Amsterdam. Nous avons les notions les plus probables que le grand coup dont nous avons parlé le matin pourroit y être porté dès demain; vous serez bien aise de parader sur le Dam pendant l'opération, et surement vous vous mettrez bien au fait de la manière dont elle s'exécutera en voyant vos braves amis et assistant aux différens congrès qui s'y formeront. Dites à l'exprès que je vous envoye et qui ira de Leyde à Amsterdam, là où vous logerés, afin qu'il soit à vos ordres et que vous puissiés nous l'expedier aussitôt qu'il y aura quelque chose de positif d'effectué. Nous désirons beaucoup le voir de retour icy samedi matin d'aussi bonne heure qu'il sera possible. L'exprès pourroit peut-être loger dans la même auberge que vous à Amsterdam. Je n'ai pas besoin de vous dire quels sont les sentimens que je vous porte.

29. - Dumont-Pigalle aan Vérac[2]. - Amsterdam, 13 April 1787. -

Er gebeurt niets:

Les officiers de la bourgeoisie ne sont pas encore déterminés à agir; le collège des constitués n'est pas encore établi; on craint qu'une partie de la minorité de la régence ne proteste contre l'opération, et comme en ce dernier cas les membres déposés joindroient infailliblement leur protestation à celle dont je viens de parler, la bourgeoisie ne sauroit pas trop comment remplacer tant de gens, etc. etc.

M. Abbema, avec qui M. Nicolas van Staphorst et moi venons d'avoir une assez longue conférence sur l'objet en question, nous dit d'abord que pour en venir à la déposition des mauvais régens, le voeu des officiers de la bourgeoisie, autorisés même par leurs compagnies, ne suffisoit pas; que pour cela, il falloit que la bourgeoisie eut des constitués dûment autorisés par la majorité des citoyens de la ville, et par l'organe desquels le voeu de cette majorité fut énoncé: que ces constitués, avant d'en venir à la délibération de leurs commettans sur la déposition, devoient rassembler des preuves évidentes et suffisantes des malversations des régens déposables....

Je sais que nos matadors de la Haye et beaucoup d'autres personnes se plaignent hautement d'une grande partie de la minorité de la régence d'Amsterdam ainsi que de quelques officiers notables de la bourgeoisie de

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, A.
2) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, A.

cette ville, et qu'ils attribuent à ces messieurs les difficultés et les lenteurs funestes qui retardent la grande opération et peuvent la faire manquer; on soupçonne qu'il existe dans ladite minorité un système d'aristocratie particulière, lequel ne tend à rien moins qu'à parvenir elle-même à former la majorité, sans l'intervention de la bourgeoisie, et cela, parce qu'elle craint que si celle-ci avoit une fois essayé de faire ce qu'elle est en droit de faire dans les circonstances actuelles, elle pourroit bien faire la même chose envers ceux qu'elle auroit laissé en place, au cas que tôt ou tard ils s'avisent de suivre, d'une manière ou de l'autre, l'exemple de la majorité actuelle. L'on soupçonne aussi que si l'on en vient à la déposition des plus mauvais sujets qui existent dans cette majorité, quelques membres de la minorité voudroient qu'on ne nommât que des remplaçans à leur gré et de leur choix, c'est à dire, des mannequins ou des automates qui laisseroient à ces messieurs l'entière gestion des affaires.

Quoi qu'il en soit de tout cela, il est certain qu'on employe tout ici pour endormir une partie de la bourgeoisie et pour refroidir le reste. A ceux qui craignent que l'affaire ne soit pas faite assez tôt pour que Rotterdam suive le même exemple, on débite qu'on espère gagner Medemblik et Enckhuysen, par des promesses avantageuses à leurs ports, et particulièrement à celui de la première de ces deux villes, qui depuis longtems demande chez elle une station de quelques vaisseaux de guerre. Pour moi je crois que toutes les promesses du monde ne détacheront point ces deux villes du parti qu'elles ont embrassé; leur stadhouderanisme est incurable. Quelques personnes pensent qu'on pourroit ramener Edam à la raison, en gagnant à force d'argent Leoninus qui est le grand meneur et le Dedel de cette ville: mais j'ai grand lieu de croire que ce seroit peine perdue que de faire une telle tentative....

Il se trouve ici deux députés du conseil de guerre de Rotterdam, auxquels on promet monts et merveilles. On feroit bien mieux d'agir que de promettre.

30. - Dumont-Pigalle aan Bernard[1], 'rédacteur de la Gazette françoise d'Amsterdam.' - Leyde le 20 avril 1787.

Er is haast bij 't werk, anders wordt het te laat voor Rotterdam.

Après lundi prochain Rotterdam ne pourra rien exécuter chez lui, attendu que l'assemblée ordinaire de la régence ne se tient que les lundis, attendu que je ne vois aucun moyen de contraindre cette régence à en convoquer une extraordinaire dans le courant de cette même semaine, et qu'enfin les mauvais régens sauront bien faire remettre au lendemain, premier de mai, celle de lundi en huit jours. Alors que deviendra ce pauvre Rotterdam, car son college d'échevins qui, comme vous savez, est dans les bons principes, et à qui seul appartient le droit de permettre à

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, A. - Over Bernard, die eigenlijk de Rest heette, zie ook Langeraad, *Ambassadekapel* I, p. LXXII vv.

la bourgeoisie armée de se rassembler, cessera d'exister audit jour premier de mai, et sera certainement remplacé par des individus dévoués à nos ennemis.

Dans les fréquens voyages que j'ai faits à Rotterdam depuis deux mois, j'ai eu la satisfaction d'y voir les plus chauds patriotes constamment résolus à purger leur régence de tout ce qui s'y trouve de mauvais sujets, mais depuis quelques jours j'ai remarqué que la lenteur de votre ville à se déterminer a laissé le temps à quelques divisions et à une espèce de refroidissement de se glisser parmi plusieurs bons rotterdamois. Les uns ne veulent déposer que quatre mauvais régens, d'autres six, d'autres huit. Quelques intrigues de nos ennemis, et plus que tout cela des liaisons de famille, d'ancienne amitié, de commerce etc. entre les déposables et quelques-uns d'entre les bons patriotes font qu'une partie de ceux-ci a aujourd'hui de la répugnance à coöpérer à cette déposition. On n'est pas non plus tout à fait d'accord sur la forme de remplacer les déposés, ni sur la manière de s'y prendre pour trouver les nouveaux membres à installer. Il y a enfin des personnes qui craignent que les déposés ne se regardent pas comme tels, qu'ils ne se tiennent réunis aux autres mauvais régens qu'on laissera en place, et que la majorité actuelle des Etats ne regarde comme non avenue la déposition qu'on auroit faite. D'ailleurs on craint encore que les stadhouderiens d'Overschie et des autres environs de la ville, encouragés par le grand nombre de sociétés-orange qui se sont formées depuis quelque temps, et dont des membres des Etats se sont déclarés ouvertement les chefs et protecteurs, ne se réunissent à leurs nombreux confrères de la dite ville, n'empêchent l'opération projetée, et n'en viennent à commettre ou à occasionner des massacres et autres atrocités. Toutes ces divisions, ces difficultés, ces obstacles et ces craintes dont je viens de parler n'auroient en très-grande partie pas eu lieu, si Amsterdam se fut plus empressé d'agir qu'il ne l'a fait....

Je pars à cet instant pour Rotterdam, et je compte en repartir assez tôt pour être arrivé ce soir à 11 heures à la Haye, où je dois avoir une conférence avec M. le Marquis de Vérac. Ensuite si la fatigue dont je suis accablé me laissera quelques forces, j'employerai le reste de la nuit pour me rendre à Amsterdam pour y voir si demain matin nos amsterdamois auront enfin le courage de frapper le coup qu'on ne peut plus retarder à frapper.

31. - Vérac aan Montmorin[1]. - 20 April 1787. -

Verslag der vruchtelooze reis van Bicker door de steden van het Noorderkwartier (zie blz. 174). Het resultaat van de reis is zoodanig, dat men er niet op vertrouwen kan, en de remotie meer dan ooit het eenige middel blijft. - De aristocraten richten oranjecorpsen op en geven 10 stuiver daags aan de personen die daardoor uit hun bezigheden getrokken worden. Zoowel op het platteland als in de groote steden, vooral te Amsterdam, is men bezig.

1) A.E., Hollande 572.

On a vu M. le Baron de Rosendal, M. d'Heeckeren de Suideras, tous les deux gentilshommes gueldrois, et M. de Bentinck de Rhoon, petit fils du célèbre de Rhoon principal auteur de la révolution de 1747, se rendre exprès dans cette ville et s'en partager les quartiers pour y répandre l'esprit de sédition.... Enfin pour donner le plus haut degré de force au parti on a imaginé de fondre ses intérêts avec ceux de M. le Stadhouder et pour cet effet M. Calkoen ancien grand-officier d'Amsterdam et M. van Haren gentilhomme frison, se sont transportés à Nimègue pour faire ces nouvelles ouvertures au Prince. Ils ont été reçus à bras ouverts par la Cour Stadhouderienne et Madame la Princesse de Nassau leur a dit que son mari se livroit entièrement à eux, à ses bons amis d'Amsterdam et qu'il approuvoit d'avance toutes les mesures qu'on jugeroit convenable de prendre pour rétablir ses affaires en Hollande.

> De burgerij te Amsterdam was gereed om den slag te slaan, maar is nog tegengehouden door eenige leden van de vroedschap, vooral door Abbema. Vérac schrijft dit toe aan ‘la crainte d'offenser quelques familles puissantes de la ville avec lesquelles il peut avoir des liaisons d'intérêts ou de parenté’.

.... La Bourgeosie ne vouloit rien faire sans l'aveu, au moins tacite, de ses bons Régents parmi lesquels M. Abbema étoit le seul qu'il importât de convertir, parceque son suffrage entraineroit celui des autres.

J'avois épuisé toutes mes ressources. M. van Berkel et nos amis à la Haye convenoient de la nécessité d'une mesure vigoureuse, mais les Pensionnaires d'Amsterdam ne pouvoient pas plus s'y montrer que M. Abbema; ils n'osoient pas même écrire une seule ligne sur cet objet. Tout restoit suspendu par la seule indécision de la minorité sur laquelle j'avois inutilement travaillé par mes agens.

> Toen nam hij ten einde raad het besluit, de la Coste naar Amsterdam te zenden om met Bicker en Abbema te overleggen. Het is in het diepste geheim geschied; in den Haag wist niemand er van dan Caillard. De la Coste reisde 's nachts en stapte te Amsterdam af ‘dans un mauvais cabaret’. Hij begaf zich van daar naar de gebroeders Van Staphorst, ‘trésoriers payeurs du Roi, patriotes aussi ardents que désintéressés,’ waarheen hij Bicker en Abbema liet ontbieden.

Les deux Messieurs parurent très satisfaits en voyant M. de la Coste, et extrêmement sensibles à cette marque d'intérêt qu'ils recevoient de la part de l'ambassadeur du Roi. On entra en matière, et leur indécision se montra sur le champ. C'étoit disoient-ils à la ville de Rotterdam de commencer, elle, qui ne pouvoit fonder aucune espérance sur ses Régents, dont la très grande majorité étoit décidément contraire au voeu de la Bourgeoisie; Amsterdam n'étoit pas dans le même cas, et la minorité voyoit les choses s'arranger à avoir décidément la supériorité. Sur cela M. Abbema, produisant la Liste des Régents, faisoit un calcul par lequel en déduisant de la majorité les malades et les absens, il étoit effectivement prouvé que la minorité seroit la maîtresse.

> De la Coste bestreed in 't breede deze redenen.

Comme M. de la Coste parloit encore, on apporta précisément à M. Abbema une lettre par laquelle on lui donnoit avis que M. van der Hoop[1], un de nos bons membres de la minorité, ne pourroit se rendre au conseil parce qu'il se trouvoit attaqué d'un fort eresipèle qui ne lui permettoit pas de revenir de sa campagne où il se trouvoit alors.

.... L'heure du Conseil étoit arrivée, ces Messieurs s'y rendirent et revinrent immédiatement. La minorité s'étoit effectivement trouvée la maîtresse et avoit fait passer la proposition de la ville de Dort sur le remplacement des Bourguemaitres et Echevins à Rotterdam[2] à la plurarité de 15 contre 10.

> Abbema gaf hier hoog van op, de la Coste verklaarde het voor een valstrik van de meerderheid.

La conférence fut alors interrompue par l'arrivée d'un Capitaine de la Bourgeoisie qui venoit s'informer du sort qu'avoit eu au Conseil une requête que le Conseil de Guerre avoit remise le matin à M[rs]. les Bourguemaitres pour que la Régence y fit droit dans l'assemblée du jour. M. Bicker et M. Abbema très étonnés, répondirent qu'ils n'avoient pas la moindre connoissance de cette requête, et demandèrent avec une espèce d'inquiétude, de quoi il étoit question. Alors le Capitaine parut scandalisé de la conduite de M[rs]. les Bourguemaitres et répondit que le Conseil de Guerre demandoit que dans des circonstances aussi critiques la Régence le mit en possession des moyens de défense de la ville, en lui livrant les arsenaux, magasins de poudre, canons etc. Pour bien entendre le motif de cette requête il est nécessaire de savoir qu'il y a à Amsterdam 400 soldats payés par la Generalité, qui sont entièrement aux ordres de M[rs]. les Bourguemaîtres, et on craignoit qu'on ne livrât à ces soldats les magasins dans lesquels se trouvent 80 mille cartouches, des armes de toute espèce, et entre autres, 20 pièces de canon de trois livres de balles, qui sont en état de servir d'un moment à l'autre, et d'un usage très commode.

> Abbema was zeer verstoord op Burgemeesteren. De la Coste las hun hierop voor een passage uit eene dépêche van Montmorin van 2 Maart: ‘que c'est aux Patriotes de fournir au Roi des expédients propres à mettre S.M. en mesure de se montrer ouvertement, non seulement pour soutenir leur cause et protéger leurs personnes, mais aussi pour tarir jusque dans leur source les maux qui affligent leur patrie.’ Dit hielp, en zij hebben beloofd de zaak niet langer tegen te houden. Daarop werd men 't eens over de te verwijderen personen en over den dag: Zaterdag 21 April.

Il se trouvoit à Amsterdam des députés de la bourgeoisie de Rotterdam qui faisoient tous leurs efforts possibles pour décider la révolution dans la première des ces villes, afin d'en exécuter une pareille dans la leur. On

1) Mr. Cornelis van der Hoop Gijsbertzn.
2) Voorstel om de magistraatsbestelling evenals ten vorige jare te laten aan de Staten van Holland.

les a renvoiés chez eux en leur donnant toutes les assurances qu'ils désiroient.

> Maandag is de dag voor Rotterdam, Dinsdag voor Gouda. De nieuwe meerderheid zal dan waarschijnlijk de nu te Gorkum liggende troepen wegzenden, en dan zal ook daar een remotie plaats hebben. - Bicker en Abbema wilden dat alle 36 raden afgezet zouden worden, en onmiddellijk een nieuwe vroedschap aangesteld waaronder de minderheid der oude.

La Bourgeoisie dans son idolatrie pour ses bons Régents, a rejetté cette forme avec une espèce d'horreur en disant que jamais elle ne pourroit se déterminer à mettre ses bons Régents sur la même ligne que ceux qui l'avoient toujours trahie.

> De la Coste heeft te Amsterdam nog een bericht opgedaan dat door hem het eerst in den Haag bekend is geworden: Calkoen en Van Haren, uit Nijmegen terug, zijn begonnen de Bijltjes op te stoken.

Ils se sont adressés pour cela au S^{r}. Lutteken leur quartier-maître et qui jusqu'à présent avoit eu le plus grand empire sur leurs volontés. Celui-ci leur a demandé s'ils ne voudroient pas emploier leurs bras pour exterminer les Patriotes, mais ils ont tous répondu qu'ils avoient beaucoup de respect et d'amour pour la maison d'Orange et pour le Stadhouder en particulier, mais que les Aristocrates étoient de détestables tyrans, pour lesquels ils ne feroient pas un pas; que par raport aux patriotes c'étoient de braves gens dont ils n'avoient jamais eu lieu de se plaindre, et ils ont été tellement indignés de la proposition qu'on leur faisoit qu'ils ont résolu qu'ils enverroient une députation au Conseil de Guerre pour offrir leurs services si on pouvoit en avoir besoin. Cette députation sera très bien accueillie; on les remerciera de leur bonne volonté en leur disant qu'on ne prévoit pas qu'on se trouve dans la nécessité d'accepter leur offre, mais, dans tous les cas, on les priera simplement de rester tranquilles.

> Op 't oogenblik van dezen brief te eindigen krijgt Vérac bericht uit Amsterdam dat de minderheid aldaar zich naar Burgemeesteren begeven heeft met de vraag of het waar was, dat een hunner in geheime betrekking stond tot den Prins. Hooft was de eenige die vlot antwoord gaf.

Les autres ont paru embarassés de la question et n'ont répondu qu'en biaisant. Messieurs de la minorité ont repris qu'ils savoient qu'on se préparoit à porter aux Etats d'Hollande les propositions les plus anti-patriotiques, et conformes à celles qui sont contenues dans les requêtes redigées par les sociétés-Orange. Ces Messieurs ont chargé M.M. les Bourguemaîtres de raporter cette affaire au Conseil samedi prochain (demain) et de lui donner une direction telle que les députés d'Amsterdam eussent ordre d'employer pour s'opposer à ces propositions tous les moyens que peut leur fournir le poids et l'autorité d'une ville aussi puissante que celle d'Amsterdam.

Il peut y avoir quelque fondement dans ces craintes de Messieurs de la minorité, mais j'ai lieu de croire que ce n'est qu'un prétexte imoginé pour forcer M.M. les Bourguemaîtres à assembler le conseil.

32. - Dumont-Pigalle aan Vérac[1]. - Amsterdam ce 21 avril 1787. -

Monseigneur. Ce matin, à mon arrivée à Amsterdam, j'ai trouvé MM. van Staphorst et leurs amis dans la plus grande perplexité. L'on avoit inutilement passé la nuit à tâcher d'amener la pluralité du Krijgsraad et d'un grand nombre de capitaines à une démarche prompte, vigoureuse, et conforme à celle des diverses societés bourgeoises, et que le reste des bons patriotes vouloient faire aujourd'hui: L'on n'étoit pas d'accord sur la forme ni sur les moyens, non plus que sur le temps, où l'on devoit frapper le coup, et en tout cela, c'est à dire, du côté du conseil de guerre et de ses adhérens, la division, la pusillanimité, les lâches ressentimens, la stadhouderomanie de quelques-uns, l'aristocratie de quelques autres jouoient un rôle étrange. Je ne puis encore vous faire un entier détail de tout cela. Tout ce que je puis actuellement dire à Votre Excellence est que vers le midi quelques compagnies bourgeoises prirent poste devant et dans l'hôtel de ville où la régence étoit déjà assemblée. A midi et demi les 55 compagnies qui n'étoient point encore sous les armes, eurent ordre de s'assembler, chacune dans son quartier, jusqu'à nouvel ordre. Cependant il paroissoit que la même indétermination restoit toujours dans le conseil de guerre, lorsque vers les 4 heures j'appris qu'après qu'il eut été demandé aux compagnies assemblées à l'hôtel de ville et sur le Dam, si elles consentoient à la déposition de Messrs. Alewijn, Dedel, Beels, van der Goes, Munter, Muilman, Graafland, Lampsins, et Calkoen, elles répondirent toutes par un *Houzée* général. L'on s'occupa ensuite à recueillir les voix des 55 compagnies dispersées, et j'entends que plusieurs ont déjà consenti. J'espère que le reste suivra immédiatement. J'entends aussi que la régence cherche à retarder la conclusion de l'affaire. Mais la bourgeoisie, après avoir déclaré la déposition des 9 membres susdits, ne paroit pas vouloir lacher prise avant que la régence ait fait le choix des remplaçans sur la Liste qu'on lui a remise. Comme M. van Staphorst ainsi que les autres députés continuent d'être à l'hôtel de ville, je ne puis continuer ma lettre avant qu'ils en soient revenus, et m'ayent mis au fait de l'état des choses. Il est actuellement cinq heures ēt demie.

Voici sept heures, et je n'apprends rien, sinon que les compagnies éparses dans la ville continuent à voter pour la déposition, et que si les capitaines récalcitrans ne s'étoient pas enfin déterminés, ces compagnies, irritées, se seroient peut-être portées à quelque acte sanglant. Les députés ne sont point encore sortis dc l'Hôtel de ville. Il y a apparence que ceci durera une partie de la nuit. Au reste dans le rapport que je ferai verbalement demain à Votre Excellence, je rectifierai ce qui peut se trouver d'inexact dans cette lettre, car ce qui se passe dans l'intérieur de l'hôtel de ville se raconte si diversement qu'on n'y peut débrouiller le vrai.

P.S. Je ne cesse de faire parvenir des conseils à quelques-uns de mes

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, A.

amis qui sont occupés à l'affaire, pour les empêcher de se laisser leurrer. Lorsqu'on peut emporter une ville toute entière, ce seroit folie de se contenter de la prise d'un ravelin.

33. - Vérac aan Montmorin[1], 22 April 1787. -

De remotie is gelukt. Op het laatste oogenblik, na het vertrek van de la Coste, waren er weer nieuwe moeilijkheden:

Dans le grand nombre d'officiers qui composent le Conseil de Guerre, plusieurs manquent de fermeté, et peut-être même n'étoient pas entièrement dans des dispositions parfaitement bonnes.

L'incertitude étoit venu avan-thier au point de faire douter si l'opération pourroit se faire au jour marqué, ou si on ne seroit pas obligé de la différer encore jusqu'à lundi. M[rs]. van Staphorst me communiquoient leurs craintes par le canal de M. Dumas, et je me servois de la même voye pour relever leur courage et leur faire passer toutes mes idées. Hier matin les nouvelles qu'ils me donnèrent furent meilleures; tout le monde avoit passé la nuit à Amsterdam à se porter de côté et d'autre, et à délibérer sur les moyens d'assurer le succès de l'affaire pour le lendemain. Effectivement les sociétés Bourgeoises déterminèrent enfin le conseil de Guerre dans la matinée d'hier. A onze heures toutes les compagnies de la Bourgeoisie ont été rassemblées dans leurs quartiers ordinaires d'assemblée, tandis que six d'entre-elles sont venues prendre poste à la maison de ville. Le conseil de Régence étoit assemblé, et jusqu'à deux heures après midi il n'avoit reçu encore aucune petition de la part de la Bougeoisie, car il paroit que toutes les têtes étant fortement échauffées dans ce moment important, on n'étoit pas encore parvenu à s'entendre avec facilité. Le conseil songeoit donc à se séparer et se disposoit à sortir. M[rs]. les Régents furent suppliés de vouloir bien rentrer pour quelques instants, ce qu'ils firent. MM. les Bourguemaîtres qui étoient déjà retirés dans leur chambre particulière furent rappelés dans celle du Conseil. Il n'y avoit que M. Hooft et M. Dedel; M. Beels s'étoit absenté pour cause de maladie vraie ou supposée. Alors la députation bourgeoise a demandé à être admise dans le conseil, ce qui a été accordé.

Volgt een beschrijving van den bekenden afloop.

La populace, dont on croignoit tant, a montré des dispositions bien meilleures qu'on n'avoit osé l'espérer.

De Rijngraaf is hedennacht aangekomen en heeft de dépêches van 12 April medegebracht[2].

1) A.E., Hollande 572.
2) Waarbij de 5 April vastgestelde instructie (bijlage IV, 24).

Bijlagen bij hoofdstuk V.

1. - 'Notice instructive pour M. le Chevalier de Bourgoing'[1]. - 22 avril 1787.

Le but du voyage que le Chevalier de Bourgoing va faire en Hollande, est d'éclairer l'ambassadeur du Roi, de le diriger, et d'agir lui-même lorsque les circonstances le lui permettront. Mais comme l'intention du Ministre est d'éviter tout ce qui pourroit donner du désagrément à M. le Marquis de Vérac, le Chevalier de Bourgoing ne se présentera à lui que comme un aprentif-politique qui cherche l'occasion de s'instruire, et de se rendre de plus en plus propre à servir utilement le Roi dans la carrière des affaires étrangères. La certitude qu'aura M. de Vérac que M. de Bourgoing jouit de la confiance du Ministre, fera le reste et avec de la dextérité et des ménagements, M. de Bourgoing remplira complètement le voeu de M. le Comte de Montmorin.

Ceci présuposé M. de Bourgoing prendra pour base de son langage et de ses conseils l'instruction et la dépêche que l'on adresse par lui à M. l'ambassadeur[2]; il y ramènera sans cesse celui-ci; il tâchera d'être toujours exactement instruit de ses entretiens avec les Patriotes, et lorsqu'il s'entretiendra lui-même avec ces derniers, il leur déclarera qu'il est sans mission, mais que cela ne l'empêche pas de prendre un vif intérêt au succès de leur cause: ils ne prendront pas le change, et M. de Bourgoing peut être assuré qu'ils lui montreront toute la confiance qu'il pourra désirer; dans ce cas son langage est tracé dans les instructions de M. l'ambassadeur.

Quant à la conduite que le Chevalier de Bourgoing aura à tenir vis-à-vis de M. le Rheingrave de Salm, elle demandera également beaucoup de mesure. Pour réussir vis-à-vis de lui, il est nécessaire de lui montrer la plus grande confiance: ce sera le seul moyen d'avoir la sienne et d'in-

1) A.E., Hollande 572.
2) Mede gedagteekend 22 April en in hoofdzaak de herhaling bevattend van bijlage IV, 24.

fluer sur sa direction. Ce dernier point est important, parceque M. le Rheingrave est vif et ambitieux. M. de Bourgoing aura d'ailleurs avec lui un homme qui lui exaltera souvent l'imagination. Il faudra de l'adresse et de la fermeté pour la calmer.

Peu après que le Chevalier de Bourgoing sera arrivé à la Haye, il demandera à M. le Marquis de St. Simon la permission de l'aller voir. Il trouvera chez ce gentilhomme beaucoup de membres des Etats de la Province d'Utrecht; il s'entretiendra avex eux; il les écoutera; les exhortera à la paix; les invitera à lui confier leurs idées à cet égard, et en rendra compte au Ministre et à l'ambassadeur du Roi. Ce premier voyage servira de véhicule pour un second, dans lequel le Chevalier de Bourgoing pourra expliquer, avec une autorisation formelle, les voeux et les intentions de Sa Majesté. Au reste il ne se rendra chez M. le Marquis de St. Simon autant qu'on n'y aura trouvé aucun inconvénient à la Haye.

Comme le Chevalier de Bourgoing est sans mission, il ne fera pas de rapport officiel; il se bornera à écrire des lettres particulières dans lesquelles il détaillera les faits et son opinion personnelle sur l'état des choses.

2. - Rayneval aan Bourgoing[1]. - 19 Mei 1787. -

Pour avoir raison de M. le Rhingrave vous n'avez qu'à lui parler avec franchise, et ne pas craindre de lui contredire lorsque vous aurez de quoi justifier votre opinion: il est ardent, il est ambitieux, il est adroit; mais il sait avoir de la mesure, et il ne jettera sûrement pas son chapeau par dessus le moulin. Au reste je ne suis pas étonné que les patriotes s'en méfient[2]; ils craignent son ambition et n'ont aucun moyen de la contenir: ils sont dans le cas des femmes qui ont eu une foiblesse: l'homme qui en a joui est leur maître.

Je passe aux affaires. Elles s'embrouillent de plus en plus, la guerre civile est établie, et nous ne voyons encore aux patriotes ni plan ni vues; cela impatiente un peu le Ministre; faites ce que vous pourrez pour que ces Messieurs nous disent enfin ce qu'ils veulent, quel est leur système, et quelle marche ils entendent suivre pour l'établir. Vous pensez que nous craignons ici les bourgeois, nous ne les craignons pas, mais nous voulons qu'on ne leur donne que la mesure nécessaire pour opérer le bien. Ce sont, je crois, les pensionnaires qui les craignent, et c'est là le principe de leur méfiance à l'égard du Rhingrave.

L'ambassadeur ne dit pas un mot des aristocrates. Occupez-vous-en; il importe autant de les gagner que d'exciter les patriotes. Occupez-vous sur-

1) A.E.
2) Bourgoing aan Montmorin over Salm, 11 Mei: 'J'ai déjà eu lieu de m'appercevoir que bien des personnes ici doutent un peu de la pureté de ses intentions, que les patriotes même sont loin d'avoir en lui une confiance aveugle, que même ils seroient un peu gênés dans leur relations avec l'ambassadeur de Sa Majesté si celui-ci en marquoit une trop entière à M. le Rhingrave. J'ai pris la liberté de faire cette observation à M. le Marquis de Vérac qui a bien voulu la recevoir avec bonté.'

tout de la province de Frise. J'avois une correspondance indirecte par M. de Grovestins avec M. Rengers-Burmania; tâchez de la renouer, vous serez notre Apollon si vous faites cette affaire. Ne confiez d'ailleurs rien des affaires de Hollande à M. de Grovestins parce qu'il est aristocrate; je crois que M. van Wijn son ami l'est aussi un peu[1].

Je crains, malgré les instances de M. de Montmorin, que les pensionnaires ne nous laissent dans le vague par rapport à leur plan et à leurs vues; comme néanmoins il seroit de la plus grande importance de savoir à quoi s'en tenir à cet égard, je voudrois qu'ils envoyassent M. Paulus avec carte-blanche. Faites cette ouverture à ce dernier de ma part; elle est agréée par le ministre. Deux conversations suffiront, et M. Paulus n'aura été absent qu'une douzaine de jours.

3. - Bourgoing aan Montmorin[2]. - 19 Mei 1787. -

M. le Rhingrave est venu passer ici 24 heures pendant lesquelles j'ai eu avec lui deux longues conférences sur la crise où il joue un rôle principal. Le moment est venu où il n'est plus question, Monseigneur, de le contenir. Il ne se dissimule point du tout le danger auquel est exposé le parti des patriotes si les voies de fait continuent. Il m'a fait l'énumération des forces que les Etats de Hollande peuvent opposer à celles du Stadhouder. Il évalue les premières à 3000 hommes au plus, et les secondes à 6000, avec ce désavantage du côté des patriotes que les troupes que le général van Rijssel et lui, sous ses ordres, peuvent faire agir, sont d'une mauvaise qualité, à l'exception de sa propre légion, tandis que les régiments dont le Stadhouder a eu soin de garnir la province de Gueldre sont les meilleures troupes de la République. Il compte pour rien celles qui forment le cordon de la province de Hollande du côté de celle d'Utrecht; outre qu'elles ne pourroient sans de grands inconvénients laisser cette frontière à découvert, elles ne consistent qu'en des régiments dont la majeure partie refuseroit au moins de marcher contre les troupes du parti contraire, s'ils n'alloient pas se réunir à elles. Dans cette situation vraiment allarmante il n'attend plus que des démarches de Sa Majesté le salut de la cause patriotique. Il croit que la déclaration dont M. le Marquis de Vérac vous a envoyé le projet[3] pourroit suffire, dans le moment, pour en imposer à nos adversaires, pourvu qu'elle fut étayée de quelques démonstrations sur nos frontières. Mais si les choses empiroient, si la connoissance de la foiblesse des moyens que les patriotes ont à lui opposer confirmoit le Stadhouder dans ses mesures hostiles, M. le Rhingrave ne m'a point caché que sans un secours effectif de la part du Roi le parti patriotique ne peut s'attendre qu'à des défaites dont les conséquences inévitables seroient le triomphe du Stadhouder, et par conséquent la perte de notre considération en Hollande et l'anéantissement de notre alliance avec la République.

1) Mr. Hendrik van Wijn, de goudsche pensionaris.
2) A.E.
3) Bij dépêche van 12 Mei 1787.

Si M. le Rhingrave étoit pusillanime, s'il étoit moins amoureux de la gloire, je penserois qu'il a exagéré le tableau qu'il m'a fait. Mais vous le connoissez assez, Monseigneur, pour croire qu'il ne témoigneroit pas une sorte d'effroi si la situation du parti patriotique ne lui paroissoit pas réellement effrayante.

Il m'a fait diverses ouvertures sur les moyens qu'auroit le Roi de servir ce parti. Il m'a parlé des troupes que l'électeur de Cologne a dans l'évêché de Munster, de celles de l'électeur Palatin, etc., et de la possibilité où seroit Sa Majesté d'obtenir que ces troupes passassent à la solde de la province de Hollande. Il m'a confié, Monseigneur, ce que vous saurez sans doute, que le Roi de Suède lui avoit fait offrir 6000 hommes à plusieurs reprises, et qu'à présent encore ces troupes s'embarqueroient pour la Hollande aussitôt que le Roi en auroit prononcé le voeu à Sa Majesté Suédoise. Il n'a pas tardé à sentir cependant que ces moyens indirects de servir les patriotes paroitroient peu convenables à la dignité du Roi; que d'ailleurs il y auroit trop de risque à ce que le Roi donnât l'exemple de faire entrer des troupes étrangères dans le sein de la République. Il a fini par former le voeu que Sa Majesté consacrât un corps de ses propres troupes. Dans ce cas, selon lui, des troupes Suisses ou Allemandes conviendroient à cet égard plus que toute autres, et 3 à 4 mille hommes suffiroient.

Vous sentez, Monseigneur, que je ne me suis permis de rien dire qui put ou détruire, ou nourrir ses espérances à cet égard. J'ai allégué la parfaite ignorance où j'étois des intentions de Sa Majesté.

M. le Rhingrave, dont le découragement se développoit dans les entretiens dont j'ai eu l'honneur de vous rendre compte, a été jusqu'à me dire qu'il falloit bien cependant qu'on prit un parti; qu'il n'avoit pas envie de compromettre sa gloire et même sa sûreté sans aucune apparence de succès; qu'il venoit de recevoir de la part du Stadhouder des émissaires qui lui faisoient les offres les plus séduisantes; que sans avoir la moindre envie de les admettre il ne les avoit cependant pas rejettés péremptoirement et avoit pour ainsi dire laissé par son langage ambigu une porte ouverte à la négociation; mais qu'enfin il pourroit arriver un tel ordre de choses qui le forçât à ne consulter que son propre intérêt. Je me suis gardé, Monseigneur, de relever cette espèce de menace, c'eût été y attacher trop d'importance. Je me suis borné à lui observer que ces ouvertures de la part du Stadhouder prouvoient que ses avantages ne lui paroissoient pas aussi décidés que lui, M. le Rhingrave, paroissoit le croire. M. de Salm m'a repliqué que ce Prince en les faisant pouvoit avoir eu le double objet d'empirer encore, par sa défection, le parti des patriotes, et de gagner du tems pour consolider ses préparatifs hostiles. Ce qui rend, Monseigneur, cette seconde conjecture assez probable, c'est que le Stadhouder, qui comptoit trouver un train d'artillerie complet dans les arsenaux de la province de Gueldre qu'il a fait ouvrir d'une manière violente[1)], a été

1) 's Lands Magazijn te Doesburg, geopend ondanks protest van den commies van den Raad van State, zie *Jaarboeken* 1787, blz. 901.

trompé dans ses espérances et qu'il lui faudroit au moins une quinzaine de jours pour avoir un attirail d'artillerie tout prêt à entrer en campagne.

Le résultat de mon entretien avec M. le Rhingrave a été, Monseigneur, que pour ce qui dépendroit de lui les choses resteroient *in statu quo*, qu'il alloit partir pour faire le meilleur usage possible des pouvoirs que les Etats de Hollande lui avoient donné sur leur cordon. Il est reparti avant-hier au soir pour Utrecht, persuadé de la docilité du général van Rijssel, et disposé à ne faire aucun mouvement qui puisse provoquer de nouvelles hostilités de la part des troupes stadhoudériennes, pourvu qu'elles mêmes ne l'obligeassent pas à déconcerter les mesures qui paroitroient dirigées contre la ville d'Utrecht....

La perplexité des pensionnaires est extrême. Ils ne peuvent faire une démarche qui ne leur attire à la fois des reproches contraires, et tandis que le parti stadhouderien les dénonce comme violateurs de la constitution, les fougueux patriotes les accusent de pusillanimité. Leur embarras est aussi en partie la suite de leur ambition. Ils voudroient bien que tout obéit exclusivement à leur impulsion. Ils ont redouté les coöpérateurs dans les objets même qui sont le moins de leur ressort. Ce reproche peut paroitre suspect dans la bouche de M. le Rhingrave qui, depuis le commencement de la crise, non content de son empire sur une très-grande partie de la bourgeoisie, eut voulu aussi se rendre maître de l'armée. Mais l'événement prouve assez que ce reproche est fondé. Les chefs du parti patriotique n'ont pas su s'y prendre à l'avance pour se ménager les troupes mêmes qui forment le cordon de la province de Hollande. Ils en confient le commandement à un général honnête sans doute et bien intentionné, qui obéit assez ponctuellement aux ordres qu'il reçoit, mais que ne sait rien prévoir, qui ne peut contenir ni gagner les officiers et les soldats, et qui laisse arriver le moment de la crise sans avoir découvert leurs véritables dispositions. Le biais que les Etats de Hollande ont pris peut diminuer jusqu'à un certain point l'inconvénient de sa nullité qui paroit assez généralement reconnue, mais il ne suffira pas à beaucoup près pour conjurer l'orage dont les patriotes sont menacés. L'intervention seule du Roi peut produire cet effet. Elle est aussi désirée par nos amis que redoutée par nos adversaires. Mais elle ne peut avoir lieu de sitôt, Monseigneur, si Sa Majesté croit devoir attendre pour l'employer qu'elle soit réclamée par tous les partis et avec les formes nécessaires pour exprimer le voeu de la République aux puissances étrangères. Avant que nous ayons pu nous procurer la majorité aux Etats Généraux (de laquelle je vois avec peine qu'on ne s'occupe pas assez), la situation de nos amis peut empirer au point de rendre l'intervention du Roi inutile et tardive. D'après la conduite perfide du Stadhouder on doit s'attendre de sa part à de nouvelles levées de bouclier contre la ville d'Utrecht, et qui peuvent amener un événement décisif. Il ne reste pas assez de marge pour le faire contenir par des voies indirectes, et il semble, Monseigneur, qu'il n'y a que la déclaration du Roi qui puisse arriver assez à temps pour lui en imposer et suspendre encore les horreurs de la guerre civile.

4. - Bourgoing aan Montmorin[1]. - 2 Juni 1787. -

....Il ne peut plus être question de conciliation. L'espèce de manifeste que vient de publier le Stadhouder ne laisse plus à nos amis que le choix entre une aveugle soumission à son pouvoir oppressif et la poursuite de la guerre qu'il leur déclare. Cette alternative, Monseigneur, n'auroit rien d'embarassant si leurs moyens étoient au niveau de leur courage et de leur animosité. Mais les plus sages d'entr'eux conviennent qu'à cet égard il y a plus d'un désavantage de leur côté.

Mes conversations avec quelques pensionnaires, et surtout avec M. de Capellen de Marsch qui s'est abouché à Utrecht avec M. le Rhingrave, nous donnent sur les forces disponibles des deux partis et sur leurs opérations éventuelles les résultats suivants.

On peut évaluer à 3600 hommes les troupes stadhouderiennes qui sont ou dans la ville d'Amersfort ou campées dans les environs. Ces troupes sont pourvues abondamment de tout ce qui est nécessaire pour entrer en campagne. Elles ont reçu des places de la généralité 13 à 14 pièces de 24, des mortiers, des obusiers et des munitions de guerre dont est remplie la petite église d'Amersfort. Cette ville auroit été très-facilement enlevée par un détachement de la légion de Salm immédiatement après la première action qui a eu lieu près du Vaart. Mais depuis cette époque la hauteur qui la domine a été occupée par les troupes stadhouderiennes qui s'y sont retranchées et y ont établi une batterie de plus de 30 canons.

M. de Capellen qui vient de voir le théatre de la querelle en observateur éclairé, paroit persuadé que le plan du Stadhouder est de brusquer une conclusion que la lenteur des Etats de Hollande, l'incertitude de leurs troupes et leur dénuement des objets nécessaires pour entrer en campagne, lui font croire prochaine et favorable. Ce patriote a de fortes raisons pour penser que sans perdre de tems à assiéger Utrecht, le Stadhouder fera marcher ses troupes, entre cette ville et celle de Naerden, droit vers la province de Hollande, qu'alors la plus grande partie du cordon qui la couvre passeroit sous ses drapeaux, et qu'en peu de jours il seroit en état de rentrer triomphant à la Haye, où il seroit accueilli par la plus grande partie du peuple et de la garnison, et où le foible parti des patriotes seroit dès lors exposé aux plus grands dangers.

Ils ne seroient cependant pas sans moyens, Monseigneur, pour conjurer l'orage qui les menace, s'ils se hâtoient de les mettre en activité; et c'est en grande partie pour ranimer leur zèle et diriger leurs démarches que M. le baron de Capellen est venu à la Haye.

Les Etats de Hollande ont à leur disposition en troupes reglées 11 bataillons formant à peu près 3000 hommes, et puis la légion de Salm que son chef lui-même n'évalue pas à plus de 1000. La cavalerie de cette légion est la seule jusqu'à présent sur laquelle ils puissent compter avec certitude, tandis que le Stadhouder en a 12 compagnies de 40 hommes à

1) A.E.

Amersfort, sans compter un régiment de 320 chevaux qui sont à Bommel et qu'il pourroit en retirer sans inconvénient, parce qu'il n'y a pas dans cette ville, comme dans les autres de la Gueldre, de la bourgeoisie à contenir.

Il y a à Utrecht 2400 bourgeois et 1000 auxiliaires; il y a de plus 600 hommes de corps francs assemblés à Woerden. On calcule que dans le cas où Utrecht ne seroit plus menacée, les trois quarts de ces bourgeois armés pourroient se joindre aux troupes réglées et les porter par conséquent à 6000 hommes; mais ils sont malheureusement dépourvus de tentes et d'autres objets nécessaires pour entrer en campagne, et le temps manque ainsi que l'argent, pour y pourvoir.

Les Etats de Hollande sentent vivement la nécessité de s'assurer des troupes de leur cordon.

Ils se sont éclairés sur les moyens lents et incertains qu'ils avoient employés jusqu'à présent, et ils ont pris hier des mesures en conséquence. On vient de m'assurer que Leurs Hautes Puissances, toujours à la majorité de 4 provinces, ont envoyé aux Régimens que celle de Hollande veut désarmer en détail pour les forcer à lui prêter serment, la défense de se soumettre à ses ordres. Nous eûmes hier avec nos amis une longue conférence en présence de M. de Capellen. Nous remarquâmes avec peine que celui-ci ne leur a pas fait entièrement adopter ses idées; qu'ils ne sont pas aussi effrayés que lui du danger qui les menace; qu'ils ne sont pas même bien d'accord entr'eux, ni sur les données d'après lesquels ils doivent agir, ni sur les moyens qu'ils veulent employer. Voici, Monseigneur, ce que j'ai pu tirer de plus clair des discussions dont j'ai été témoin et auxquelles j'ai pris part.

Leur Comité de Défense[1)], qui de l'aveu de ses membres est sa ns notions sur les opérations militaires, va en abandonner la direction au Comité assemblé à Woerden, lequel est composé du Général van Rijssel, du colonel Sulyart, de quelques chefs des corps francs[2)], et sur lequel M. de Salm aura une influence prépondérante. 'Nous n'aurons plus désormais,' me disoit M. van Berkel, 'd'ordres à leur faire passer. C'est d'eux que nous en recevrons. Nous avons approuvé le plan qu'ils ont formé pour désarmer en détail et pour refondre les Regimens du cordon qui annoncent de mauvaises dispositions, et nous espérons qu'avant la fin de la semaine prochaine ce plan sera entièrement exécuté, et dès lors nous aurons dans notre cordon dix regiments sur lesquels nous pourrons compter.'

Selon M. de Capellen ces espérances sont gratuites. Il pense avec M. le Rhingrave que sur ces dix regiments, deux au moins refuseroient de marcher.

Ils différent aussi tous les deux de Messieurs les Pensionnaires dans un autre point essentiel. Ceux-ci croient que les troupes stadhoudériennes n'oseront pas s'avancer vers les frontières de Hollande et que s'ils osoient,

1) Het in September jongstleden ingestelde personeel besogne, zie blz. 87.
2) De 'Burger Commissie ter Expeditie der Militaire Zaaken.'

tous les regiments du cordon sans exception leur tiendroient tête, parce qu'alors ils ne trouveroient plus dans leur serment à la généralité un prétexte pour ne pas défendre une province sur le terretoire de laquelle ils se trouvent M. de Capellen et M. le Rhingrave craignent au contraire que dans ce cas, les Regimens, même ceux que les Etats de Hollande auroient refondus, n'obéissent à leur affection personnelle et ne se rangeassent sous le drapeau du Stadhouder. L'événement seul peut décider quelle est l'opinion la mieux fondée, mais j'ai commencé à appercevoir en général dans Messieurs les pensionnaires trop de sécurité pour adopter aveuglement leurs conjectures.

Ils ont été moins explicites encore, Monseigneur, quant à leurs opérations politiques. Il est vrai que leur sentiment personnel ne suffit pas à beaucoup près pour les déterminer, et voilà un de ces cas importans où ils ne peuvent qu'attendre la volonté de leurs commettans, sans pouvoir se promettre d'influer sur leurs délibérations. Ce sera donc seulement d'après elles que les Etats de Hollande pourront prendre un parti et sur la requête des bourgeoisies armées dont la députation a exprimé son voeu à Dort, et sur le manifeste incendiaire qui vient d'émaner de Nimègue.

Ils préfèrent encore la modération quant aux démarches qui pourroient accélérer la rupture de l'Union. Quoique les Etats d'Amersfort se conduisent à leur égard d'une manière tout à fait hostile, ils ne veulent pas encore rompre ouvertement avec eux en cessant de reconnoitre leurs deputés aux Etats-Généraux. Ils pourroient peut-être les exclure de la Haye, mais ils craignent que de concert avec ceux de Gueldre et appuyés par la Frise et la Zélande ils ne transferassent ailleurs le siége des Etats Généraux, à Nimègue par exemple; et ils redoutent une scission qui les mettroit dans la minorité d'une manière encore plus évidente, d'autant qu'il est douteux qu'en pareil cas la province de Groningue, qui est divisée, fit cause commune avec eux. Sans se ralentir sur leurs préparatifs hostiles ils veulent aussi sauver les formes avec les Etats d'Amersfort et n'agir à leur égard que comme auxiliaires de la ville d'Utrecht.

Dans cette situation, critique assurément, mais qui n'offre pas encore de bases certaines, vous demanderez, Monseigneur, ce qu'attendent nos amis de la protection du Roi. Les plus sages conviennent que ce n'est pas encore le moment de demander à Sa Majesté des marques éclatantes d'intérêt. Le parti extrême de leur accorder des secours en troupes ne seroit pas même encore à leur avis justifié par la violente crise où ils se trouvent, quoique la partie de la nation qui met sa confiance en l'appui du Roi soit déjà prête à s'inquiéter de son inaction. Mais ils voudroient bien que sa sagesse combinée avec la bienveillance qu'il a témoignée au parti des patriotes lui permit d'ordonner sur ses frontières quelque mouvement de troupes qui put donner l'éveil à leurs violents adversaires; qu'il fut possible par exemple d'ordonner un cantonnement dans les environs de Givet, tandis que le Roi de Prusse en forme un à Lipstadt à la même distance des frontières de la République, et par là alimente, peut-être sans intention, le courage du parti Stadhoudérien. Ils voudroient qu'à l'imita-

tion de ce monarque qui donne à ce parti des preuves d'intérêt aussi utiles que faciles à désavouer, en laissant filer de prétendus déserteurs qui vont s'incorporer aux troupes de la province de Gueldre, Sa Majesté put se prêter à un moyen semblable d'augmenter celles de la province de Hollande. Quant aux demarches politiques, Monseigneur, ils désireroient beaucoup que M. le Marquis de Vérac soit muni d'avance d'une Déclaration qu'il remettroit aux Etats-Généraux dans le cas où ce parti seroit prêt à succomber, et par laquelle Sa Majesté manifestoit à Leurs Hautes Puissances qu'Elle le prend sans Sa protection. Dans ce cas même je leur ai fait avouer que le Roi ne pourroit pas agir sans titre, et que ce titre devoit au moins lui être fourni par la province de Hollande, si, comme cela devient de plus en plus vraisemblable, il étoit impossible que son intervention soit invoquée par les Etats-Généraux mêmes; mais, Monseigneur, les Pensionnaires ont insisté sur la nécessité que cette Déclaration fut déjà d'avance dans la portefeuille de l'ambassadeur du Roi pour en sortir à l'instant qu'ils croiroient opportun. Je leur ai demandé si alors ils seroient sûrs de faire voter l'invocation de cet acte par la majorité des Etats de Hollande. 'Il y a très grande apparence,' m'ont-ils répondu, 'mais enfin si notre influence bien circonscrite dans des circonstances aussi majeures ne suffisoit pas pour réaliser cet espoir, notre auguste allié, faute d'une formalité, nous laisseroit-il écraser par nos oppresseurs dong la conduite violente justifieroit assez les marques irrégulières que le Roi daigneroit nous donner de sa protection?' - Je me suis borné à leur promettre, Monseigneur, que j'aurois l'honneur de vous informer de leur voeu.

Au reste un moyen plus facile et plus instant d'aider indirectement ce parti, c'est d'opérer une diversion en Gueldre. M. le Marquis de Vérac vous rend compte, Monseigneur, du plan que M. de Capellen nous a développé sur cet objet, et d'après les secours pecuniaires que M. l'ambassadeur s'est cru autorisé à lui fournir[1)], M. de Capellen s'occupe déjà à l'exécution de ce plan en le concertant avec un député de la ville de Zwoll à la Généralité. Aux 1500 bourgeois armés qui seront ainsi mis en activité sur la frontière de l'Overyssel pourroit aller se joindre, suivant les notions de ces patriotes, un régiment de cavalerie qui est en garnison à Zutphen et qui n'attend qu'une occasion favorable pour franchir le petit espace qui le sépare de cette frontière. Une pareille diversion, Monseigneur, non seulement empêcheroit le Stadhouder de dégarnir de troupes la province de Gueldre, mais même le forceroit vraisemblablement à rappeler une partie de celles d'Amersfort.

5. - Bourgoing aan Salm[2)]. - 3 Juni 1787. -

Votre lettre[3)] m'a électrisé, M. le Comte, mais il ne m'est pas encore

1) Veertigduizend gulden (Vérac 2 Juni 1787).
2) R.A. verzameling Dumont-Pigalle, LLLLL.
3) Ontbreekt.

permis de me tenir longtemps à la hauteur de vos pensées, et la réflexion m'a ramené dans la moyenne région de la modération, au moins sur plusieurs des articles sur lesquels vous voulez bien vous ouvrir à moi avec une franchise qui me flatte infiniment. Par le courier qui est parti hier au soir, j'ai transmis vos vues à M. le Comte de Montmorin, et je les ai appuyées de toute mon éloquence. Mais je ne vous cache pas que je doute que de Versailles on prenne sur moi de faire appuyer ici votre voeu pour la direction militaire en chef; on y sera persuadé, comme nous ici, qu'elle seroit en bonne main, mais on croira, comme nous, qu'il y auroit plus d'un inconvénient à l'enlever aux mains débiles, ineptes si vous voulez, auxquelles on l'a confiée, et qu'on vous a laissé la faculté de diriger à votre gré. Vous ne nous conseillerez pas, assurément, de nous brouiller pour cela avec nos amis les pensionnaires qui tout pusillanimes, tout jaloux de leur pouvoir, tout inhabiles qu'ils peuvent être, sont cependant le seul point de réunion que nous ayons ici dans notre parti, et contre lequel nous n'avons jusqu'à présent aucun grief réel à articuler.

Permettez-moi donc de vous exhorter à vous contenter de votre lot; il suffit tel qu'il est, pour laisser de l'essor à votre activité. Plus fort, il éveilleroit, ou plutôt il aigriroit l'envie contre vous, il affoibliroit le crédit de vos partisans, et personne n'y gagneroit. Je vous tiendrois un autre langage, si je ne consultois que mon âme, qui est loin de répugner aux opérations promptes et décisives, mais mon rôle est de prêcher la modération, parce qu'elle est nécessaire dans la circonstance où nous nous trouvons.

6. - Vervolg der memorie van Chomel[1]. -

Bij zijn vertrek beval Goertz Chomel aan, zijn pogingen tot bemiddeling voort te zetten, en zich vooral te houden aan Van der Hoop, fiscaal der admiraliteit van Amsterdam, dien hij als een ij verig maar eerlijk prinsgezinde beschreef.

En conséquent le S^{r}. Chomel crut devoir poursuivre avec lui la négociation que le Comte de Goertz laissoit imparfaite, et il y fit entrer son ami Henry à la requisition de M. van der Hoop. La première conférence entre MM. van der Hoop et Henry eut lieu le 4 avril. Le premier accumula les assurances de ses bonnes dispositions et de celles du Prince, mais craignoit les difficultés de la part des Régents. Celui qu'on regardoit comme chef du parti Aristocratique à Amsterdam se trouvant beau-frère de M. van der Hoop[2], on en prit occasion de solliciter celui-ci d'employer tous ses bons offices pour gagner son beau-frère, dont les Patriotes estimoient les talens en même temps qu'ils s'opposoient à ses vues. La négociation changea ainsi de face à quelques égards, et ne devoit plus rouler que sur le rapprochement du parti Aristocratique et du parti Patriotique, quelque beau semblant que fit M. van der Hoop de travailler pour le Prince. Si en effet, l'Aristocratie eut pu gagner le parti Patriotique, le Prince étoit

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, PPPP. - Vervolg van bijlage III, 35.
2) Nl. burgemeester Dedel.

sacrifié, puisque les vrais ennemis personnels du Prince et les plus envenimés se trouvoient parmi les Régents connus pour être les chefs de l'Aristocratie. Mais les vues très opposées de ces deux partis firent nécessairement échouer cette négociation, les Régents aristocrates vouloient, avant d'entrer en pourparler, avoir connaissance du plan des Bourgeoisies, sans s'ouvrir sur leurs dispositions, et les bons patriotes jugeoient une telle démarche dangereuse, avant d'être convaincus de la sincerité des chefs de l'aristocratie. M. van Pabst, secretaire d'Amsterdam, qui avoit été désigné comme propre à traiter avec les patriotes, poussa sa délicatesse à cet égard jusqu'à refuser de se trouver à une conférence que les patriotes avoient proposée chez M. van der Hoop, et allégua qu'il ne lui étoit pas permis de s'y trouver sans une autorisation expresse des bourguemaitres. Les suites n'ont que trop prouvé que les habiles régents, qui soutenoient l'aristocratie, n'ont fait semblant de traiter avec les patriotes que pour intimider la cour Stadhouderienne, et lui faire la loi, comme ils y ont réussi peu après. - Si M. van der Hoop eut agi de bonne foi pour le Prince, il n'eut pas resisté aux instances qui lui furent faites le 18 avril par le S^{r}. Chomel de se rendre sans délai à Amsterdam, pour profiter en faveur du Prince des démêlés qui aigrissoient de plus en plus la Bourgeoisie contre les Régents, de manière à ce que la première n'attendoit qu'un signal pour se jetter entre les bras du Prince. Le S^{r}. Chomel voyant la mauvaise foi de M. van der Hoop, fidèle à ses principes se tourna du côté de M. Straalman, le seul vrai partisan désintéressé de la Maison d'Orange qui se trouvât dans la Régence d'Amsterdam. M. Straalman reçut les ouvertures de M. Chomel avec plaisir, et ne lui dissimula point qu'il souhaitoit ardemment un rapprochement qui étoit nécessairement avantageux et pour le Prince et pour la bonne Bourgeoisie. Deux négociateurs d'aussi bonne foi et aussi bien intentionnés devoient se flatter de réussir aisément. M. Straalman se croyoit assuré des dispositions du Prince, et le S^{r}. Chomel l'étoit également de celle de la Bourgeoisie. Ils travaillèrent en conséquence chacun de leur côté avec tant de zèle que dès le 1er mai le S^{r}. Chomel réussit à ménager une conférence entre M. Straalman pour le Prince et MM. Bicker et Abbema pour le parti patriotique. Les bases posées par M. de Goertz firent également celles de cette négociation. Le commandement de la Haye formoit encore une difficulté, parce que le Prince l'exigeoit comme un article préliminaire, et que le parti patriotique ne vouloit le rendre qu'après que les griefs seroient redressés. Malgré l'affaire du Vaart du 9 mai, où les troupes des Etats d'Amersfoort avoient été repoussées par les citoyens d'Utrecht, le S^{r}. Chomel parvint à renouer la négociation que cette affaire devoit rompre. Le 15 mai le S^{r}. Chomel porta de la part des Régents Patriotiques à M. Straalman la proposition suivante:

Que le Prince écrira aux Etats de Hollande une lettre pour leur témoigner sa douleur sur les troubles où la République se trouve plongée, et ses craintes des suites. Qu'il déclare être prêt à concourir de tout son pouvoir au rétablissement de la Paix, et que pour y travailler efficacement il invite les Etats à nommer une Commission pour conférer avec lui à

Nimègue. Les Régents Patriotes s'engagent en ce cas à faire nommer sans délai une telle commission et à concourir de leur côté avec tout le zèle possible au retour de l'harmonie.

Le S^r^. Straalman approuva beaucoup cette idée et promit de l'envoyer le même jour au Prince par un exprès. Le 25 mai M. Straalman se rendit chez le S^r^. Chomel pour l'informer qu'il venoit de recevoir l'approbation du Prince, mais qu'on souhaitoit savoir avant d'agir, quelles seroient les personnes qui composeroient la commission, et il pria le S^r^. Chomel en conséquence de s'occuper de cette affaire sans délai. Le S^r^. Chomel ne tarda pas de satisfaire à cette requisition, et remit le même jour à M. Straalman les noms des députés qu'on se proposoit de nommer pour Nimègue. Ces personnes étoient M. Gevaerts, de Dort; M. Blok, de Leyde; M. Bicker, d'Amsterdam; M. Abbema, d'Amsterdam; M. Paludanus, d'Alkmaar. M. Straalman flt partir cette note le lendemain. Deux jours après il dit au S^r^. Chomel que dans le nombre des Députés désignés il y en avoit un qui déplaisoit, sans qu'il sût qui c'étoit[1)]. Le S^r^. Chomel en conséquence de l'autorisation qu'il reçut des Régents avec lesquels il traitoit, déclara à M. Straalman que le Prince étoit le maître de choisir entre les cinq personnes, ci-désignées, celles qui lui seroient lss plus agréables et de rejetter les autres. Ainsi toutes les difficultés étant levées, MM. Straalman et Chomel se flattoient également du plein succès de leur négociation, lorsqu'au lieu de la lettre du Prince qu'on leur avoit fait espérer, il en arriva une le 29 mai aux Etats de Hollande dans un sens très différent, et qui au lieu de porter des paroles de paix, étoit une vraie déclaration de guerre. Cette lettre dont l'arrivée à la Haye fut accompagnée du tumulte d'Amsterdam, fit évanouir toutes les espérances des amis de la paix, et le S^r^. Chomel en particulier fut contraint de renoncer à toute négociation ultérieure.

7. - Bicker aan Dumont-Pigalle[2)]. - Sèvres 10 October 1790. -

M. Straalman nous proposa en Mai 1787 à M. Abbema et moi le désir que le Prince avoit de se rapprocher avec les Patriotes, et qu'il vouloit concourir avec les Régents Patriotes à rétablir et améliorer la constitution et spécialement à introduire l'influence de la Bourgeoisie à la nomination des Postes municipaux, à condition que le conseil d'Amsterdam effectuat aux Etats d'Hollande qu'on annulla la résolution au sujet de sa suspension comme Capitaine Général, et qu'on lui rendit le commandement de la Haye; qu'il souhaiteroit à cette fin que nous voulussions nous rendre à Nimègue, pour conférer directement avec lui.

Schriftelijk kleedde Straalman ‘vers le 15 ou 20 Mai’, zijn voorstel aldus in[3)]:

1) Vermoedelijk Abbema, vgl. hiervóór I, 146-147.
2) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, IIII. - Den 9^den^ September 1790 had Dumont-Pigalle hem eenige vragen gesteld over feiten uit den patriottentijd. Eenige van die vragen hadden betrekking op de memorie van Chomel.
3) Ik geef hier van Straalman's voorstel en van Bicker en Abbema's antwoord niet de uittreksels zooals die voorkomen in den brief van Bicker, maar den tekst zelf, die, met vergunning van Abbema, in September 1791 door Dumont-Pigalle naar de origineelen

‘Wanneer Zijn Hoogheid gelieft te declareeren genegen te zijn om te concurreeren met regenten en burgerij tot herstel en verbetering van de constitutie in 't generaal, en *in specie* tot het helpen daarstellen van een regelmatige invloed der burgerijen op de stedelijke regeeringscollegiën;
dat dan door de Vroedschap der stad Amsterdam ter Vergadering van Holland zal worden geproponeert en met al hun vermogen de verdere Leeden dier Vergadering geëxhorteert, om op die gemanifesteerde principes van Zijn Hoogheid, de nu nog plaats hebbende suspensie als Capitein-Generaal dadelijk in te trekken, en aan Zijn Hoogheid, in 's Hage zijnde, het commando van het Garnisoen aldaar te doen erlangen; met verdere declaratie genegen te zijn om met hoogstdezelve mede te werken tot herstelling der binnenlandsche rust, nimmer voornemens zijnde Zijn Hoogheid in deszelf wettige rechten te verkorten.’

Nous témoignâmes à M. Straalman ajouter peu de foi à ces protestations, que cependant nous aboucherions avec nos amis, ajoutant que nous ne voudrions jamais avoir telle entrevue[1)] à moins qu'il y eut des Députés de notre Bourgeoisie qui fussent présents. Nous lui dîmes que le Prince devoit au préalable faire quelque démarche d'éclat, telle que d'écrire une lettre aux Etats d'Hollande.

Hun schriftelijk antwoord luidde als volgt:

‘Zijn Hoogheid zoude behooren te declareeren geneegen te zijn om met Regenten en Burgerij meede te werken tot herstel en verbeetering der Constitutie in 't generaal, en *in specie* tot het helpen daarstellen van eenen regelmatigen invloed der Burgerijen op de steedelijke Regeerings Collegien.

Voorts zoude Zijn Hoogheid zig ook bereidwillig moeten verklaaren om de schadelijke Regeerings Reglementen van anno 1674 en 1750 in de Provintiën alwaar dezelve nog subsisteeren te vernietigen, en daar teegens zodanig ander generaal en vernieuwd Reglement van Regeering te introduceeren, als voor elke Provintie en deszelfs Inwoonders geschikt zal bevonden worden; waar omtrent de schikkingen tusschen de Regeeringen en de respective Burgerijen zullen beraamd, en na behoorlijke overeenkomst, door Zijn Hoogheid zullen geaggreëerd worden.

De Regenten dewelke in den voorleeden jaare eene Acte van Verbintenisse hebben aangegaan, confirmeeren bij deezen nogmaals de daar bij gedeveloppeerde principes en speciaal declareeren op het plegtigste volkomen geneegen en bereid te zijn om met Zijn Hoogheid meede te werken tot herstel der binnenlandse rust en eensgezindheid, en geensints van voorneemen te zijn om Zijn Hoogheid te verkorten in deszelfs rechten en

werd afgeschreven (zijne verzameling, letter IIII). De stukken waren niet gedateerd. Dumont-Pigalle teekent aan dat het eene kennelijk van de hand van Straalman, het andere van die van Abbema was.

1) Te Nijmegen nl.

praeeminentien, zo als dezelve op eene betamelijke en met de hooge digniteiten overeenkomstige wijs bij eene wettige Staats Resolutie en daar bij beraamde instructien op elk der zelve zullen werden bevestigd, en zulks erffelijk in het Doorluchtig Huis van Orange en Nassau, zo in de mannelijke als vrouwelijke Liniën, met de bepalingen als van ouds, ofte zodanige andere als met overleg van Zijn Hoogheid zelve zullen worden beraamd en overeengekomen.

Zijn Hoogheid zoude ook, tot bewijs van hoogstdeszelfs oprechte geneegenheid tot reconciliatie, dadelijk de troupes, dewelke in Gelderland, boven de gewone Garnisoenen, thans gecantonneerd ofte ingetrokken zijn, behooren terug te zenden na de Frontieren van den Staat, en speciaal na 's Bosch, Maastricht, Venloo, Breda ofte na Staats Vlaanderen; zo als meede de Infanterie, in de Provintie van Utrecht gecantonneerd, van daar zoude moeten versonden worden na zodanige frontierplaats als dienstig zal bevonden worden, waar en teegens de Staaten van Holland dadelijk ook het geformeerd Cordon zullen doen opbreeken, en de troupes daar toe geëmployeerd, doen retourneeren naar de frontieren ofte hunne ordinaire guarnisoenen, behoudens alleen een convenabel guarnisoen in de Hollandsche frontier steeden, Naarden, Woerden, en Heusden, zo meede in Geertruidenberg en Gorcum, zo als in deese beide laatste steeden altoos plaats gehad heeft.

Nog zoude het guarnisoen uit Hattem en Elburg ten eerste moeten worden uitgetrokken, de Regenten en Burgers derzelve Steeden vrij en onverhinderd latende om hunne wooningen en zaken wederom te betrekken zonder eenige rechtsvervolging; en zelfs met vrijlating om nopens hunne stedelijke rechten zodanige adressen aan de Staaten van Gelderland te maken, als tot maintien van dezelve zullen nodig oordeelen, terwijl voorts de schadens aan de gemelde Burgerijen toegebracht behoorlijk geverifieerd en geëvalueerd aan dezelve uit de Provinciaale Cassa zullen worden vergoed. Zo ras dit zal zijn verricht, zullen de welmeenende Regenten hunne beste poogingen aanwenden om de suspensie van Zijn Hoogheid in deszelfs charge van Capitein-Generaal te doen opheffen, en voorts wel te mogen lijden, dat Zijn Hoogheid, in 's Hage terug gekeerd zijnde, als mede-Lid van het College van Gecommitteerde Raden met het zelve college in het commando over het guarnisoen van 's Hage participeere, onvermindert altoos het recht van H.E. Gr. Mog. Vergadering, om bij voorvallende geleegenheden aan het gemelde Guarnisoen zodanige immediate beveelen te doen toekomen, als nodig zullen oordeelen.'

Peu après parut la lettre du 27 dont le continu fit que nous nous félicitâmes très fort de ne nous être pas mis plus en avant, et rendit très probable la supposition que nous avions faite, que le seul but de la proposition avoit été de donner matière à des soupçons contre nous.

On ne nous a pas parlé de Mssrs. Gevaerts, Blok et Paludanus pour avoir part à ces conférences.

J'ignore la date de la coalition du Prince avec les Aristocrates. Je sais bien que MM. Calkoen, ci-devant grand Baillif d'Amsterdam, Graafland

échevin et conseiller, Van de Poll depuis Bourguemaître, Marseveen et autres ont fait de fréquentes courses à Nimègue. La campagne du Bourguemaître Hasselaer à Emmenes et celle de Calkoen près d'Utrecht étoient les rendez-vous, où l'on s'assembloit souvent.

8. - Abbema aan Bicker[1]. - September 1790. -

Les premières ouvertures sur les conférences avec M. Straalman nous ont été faites par le S^{r}. Chomel, qui jouissoit de quelque réputation d'intrigue politique. Il nous rassura sur les bonnes dispositions de M. Straalman en faveur de la Bourgeoisie, et le même M. Straalman en continuant à venir au Conseil, et ayant même comme le plus ancien les membres fait prêter le serment aux nouveaux membres élus en avril 1787, nous ne voulûmes pas nous refuser aux conférences proposées; il nous assura des bonnes dispositions du Prince, qui voyoit qu'il étoit mal entouré et mal conseillé et qui inclinoit à se rapprocher des Régents Patriotes et aux sentiments des Bourgeoisies, et se détacher entièrement de ceux qui l'incitoient à user de moyens de violence. Nous exigeâmes des preuves incontestables de ces bonnes dispositions du Prince, non seulement par l'organe de M. Straalman, mais même par une lettre du Prince aux Etats d'Hollande, développant ce retour sincère aux sentimens que nous désirions. Nous convinmes que lorsque cette lettre seroit écrite, et auroit commencé à rétablir les bases de la confiance, nous ne nous refuserions pas à aller à Nimègue pour y concerter l'ouvrage d'une reconciliation sincère. M. Straalman promit tout; il nous assura que le Prince ne désiroit pas mieux, et le vendredi[2] avant la fameuse lettre du 27 Mai aux Etats d'Hollande il annonça positivement à M. Abbema dans la salle du Conseil, que le Prince consentoit à nos Préliminaires et écriroit en conséquence aux Etats d'Hollande. Vous vous rappellerez sans doute notre indignation et l'étonnement manifesté de M. Straalman lorsqu'on nous lut au Conseil la dite lettre qui étoit le vrai manifeste de la guerre civile; nous fîmes avouer à M. Straalman qu'il avoit été lui-même indignement joué, et dès lors toutes nos conférences avec M. Straalman furent interrompues.

Il n'a jamais été question que de vous et de moi dans ces conférences, et j'ignore qu'il y ait eu aucun plan de même nature concerté avec MM. Gevaerts, Blok ou Paludanus.

9. - Willem V aan George III[3]. - Nimègue 14 mai 1787. -

Sire,

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, IIII. - Bicker deelde zijn boven afgedrukt schrijven vóór de afzending aan Abbema mede en ontving het terug met dezen brief er bij, waarvan afschrift aan Dumont-Pigalle werd ter hand gesteld.
2) 25 Mei dus.
3) R.O.

Je profite du départ de M. le Chevalier Harris pour assurer Votre Majesté de mon respectueux attachement et pour implorer Sa puissante protection dans la situation fâcheuse où cet Etat se trouve, déchiré par

des factions intestines et où le feu de la guerre civile est sur le point d'éclater. Les Evenements arrivés depuis quelques jours sont de nature à produire la dissolution totale de l'Union, si l'on ne trouve moyen à mettre un frein à une Cabale qui a scu s'emparer du timon des affaires dans la Province d'Hollande et dont les vues ne se bornent pas à la Destruction du Stadhoudérat, mais tendent à se rendre maîtres absolus des six autres Provinces et à les mettre sous le jong, soit par des Promesses soit par la force des Armes, ce qui vient d'arriver dans la Province d'Utrecht. Il est de mon Devoir de faire ce qui est en moi pour empêcher leur Réussite, et j'y ferai tous mes Efforts. Si Votre Majesté daignoit nous accorder son Assistance, Elle pourroit contribuer à mettre les Provinces en Etat de tenir tête à la Cabale dominante en Hollande et détacher la République d'un jong dont bien des personnes sentent maintenant tout le poids et ne désirent rien avec plus d'ardeur que d'en être délivrés. Qu'il me soyt permis de demander à Votre Majesté la continuation de ses Bonnes Grâces et de sa Bienveillance pour moi et ma famille, et c'est avec le plus profond respect que j'ai l'honneur d'être,

Sire,

de Votre Majesté le très humble et très obéissant serviteur et cousin

G. Pr. d'Orange.

10. - Memorie van eenige leden der Staten van Gelderland aan Harris[1]. - Mei 1787. -

M. le Chevalier Harris a été instamment prié dans la dernière conférence tenue à Nimègue de vouloir effectuer que l'Angleterre s'opposa efficacieusement à la violente domination que la Province d'Hollande, secondée par la Cour de France, exerce si manifestement à l'égard des Provinces de Gueldre et d'Utrecht.

La Province de Gueldre est fortement résolue de continuer à s'opposer avec toute vigueur contre une telle Domination, mais pour cet effet on a besoin de plus d'argent qu'il ne s'en trouve pour le moment. Par conséquent le premier et principal article pour lequel on sollicite M. Harris est de vouloir effectuer que la Province de Gueldre soit assistée à cet égard sans différer.

L'argent dont on auroit actuellement besoin s'employeroit tant pour payer les troupes congédiées par la Hollande et en garnison en Gueldre, que pour gagner celles qui se trouvent dans la Province de Hollande même, et enfin pour subvenir aux dépenses de nature à ne pouvoir être détaillées; et pour que l'on puisse être assuré que l'argent que l'on demande sera employé à de bonnes fins, la direction en sera donnée à Messieurs van L[ynden] et E[nghuizen] qui tous les deux se sont trouvés à la conférence mentionnée, et en ce cas s'en sont chargés.

Le fournissement étant fixé et arrêté, il reste encore à déterminer le

1) R.O.

tantième et la façon de toucher les deniers. Concernant le premier de ces articles ou auroit besoin *grosso modo* pour la Province de Gueldre d'une somme de 500.000 florins, bien certain qu'on pourroit payer du moins pour six mois et peut-être pour plus longtems le nécessaire.

Par rapport à la façon de faire passer cet argent, on croit que cela pourroit se faire convenablement par le comptoir de Messrs. Hope à Amsterdam.

Ce grand point d'économie arrêté, les circonstances feront voir dans la suite, si l'on devra recourir à des puissances étrangères afin d'en obtenir l'assistance des troupes, et dans ce cas on imploreroit de nouveau la protection et l'appui de l'Angleterre, soit pour obtenir quelques troupes Hannoveriennes, ou de vouloir effectuer que d'autres princes de l'Allemagne, comme le Landgrave de Hesse, en fournit.

Ensuite on a donné en considération à M. Harris, si l'Angleterre ne jugeroit point à propos de faire déclarer à la Cour de France très sérieusement, et avec toute la force possible, qu'elle ne souffriroit pas plus longtems que cette Cour appuya et assista ouvertement, ou sous main, les violentes démarches de la Province de Hollande, et qu'en ce cas on devroit faire une pareille déclaration à Leurs Hautes Puissances.

S'il en résultoit que la France fit une aggression hostile, on se flatte que l'Angleterre s'y opposeroit efficacieusement, mais au contraire, s'il en résultoit une proposition médiatoire, savoir conjointement par la France et l'Angleterre, on ne voit point les raisons pourquoi l'Angleterre ne l'accepteroit point, moyennant que la Proposition ne vint point de l'Angleterre mais de la France.

L'affaire en question, surtout le premier point, ne pouvant souffrir le moindre délai, on se flatte de recevoir promptement une réponse positive et favorable, et comme il est de toute nécessité d'établir une correspondance sûre, M. Harris s'est chargé de prier M. Nagel de vouloir la tenir avec lui, de façon que M. Nagel recevant les dépêches de l'Angleterre, elles devroient être directement communiquées aux Messieurs du Comité, et répondues par eux suivant les considérations suppéditées d'ici.

Les suites de cette conférence ont été que tous les Membres d'Etat présens se sont déclarés chacun en particulier que la conduite de la Cour de France étoit telle, que ceux qui pourroient ci-devant avoir été portés à contracter une alliance avec cette couronne, par cela même devroient être considérés en droit de s'en dédire et d'y renoncer; qu'ils agiroient de concert pour effectuer que l'ancienne constitution, savoir l'alliance avec l'Angleterre comme elle a été ci-devant, seroit rétablie et cultivée sur un pied solide, bien entendu que l'on ose espérer de la bonne intention de la Cour d'Angleterre qu'elle laissera jouir l'Etat de la considération due à une République prépondérante. L'on ne doit aussi point perdre de vue, que quoique cette négociation se borne uniquement à la Province de Gueldre, elle peut être considérée comme une démarche faite par la majorité des Alliés, puisque la Province d'Utrecht et celle de Gueldre sont étroitement liées et qu'on est assuré que la Zéelande est d'accord avec elle, de

même qu'on a tout lieu de se persuader que la Frise y donnera les mains, et qu'alors la Province d'Overijssel devra nécessairement se ranger de leur côté, de sorte que l'on n'aura pas lieu de s'inquiéter quel parti prendra la Province de Groningue.

11. - Bedenking der Prinses op bovenstaande Memorie[1]. -

Tout ce que l'on dit dans le Mémoire sur ce que l'on désirerait de l'Angleterre paroit parfaitement juste, et l'on en est d'accord entièrement. La seule chose que l'on ose donner en considération, c'est qu'il seroit nécessaire que cette Puissance pût convaincre la France que non seulement Elle s'opposeroit aux Troupes que celle-ci pourroit faire marcher pour le soutien de ses amis, par des mesures vigoureuses, mais aussi qu'Elle ne verroit pas de bon oeuil toute opération *conciliante* de sa part pour faire cesser les Troubles. Le but de ceci serait d'empêcher toute Négociation, Médiation etc. dans laquelle l'Angleterre ne seroit pas comprise, et ne fut ainsi à même de contrebalancer l'influence françoise.

On fait cette remarque ici, parce que l'on appréhende beaucoup plus les intrigues et les conciliatoires de la France que ses armes.

12. - Harris aan Lord Carmarthen[2]. - 5 Juni 1787. (Secret). -

On Saturday, towards the Close of the evening, Monsr. Royer, M^{r}. Reygersman, Col. Bentinck, M^{r}. Nagel, and myself, met in a private room at the Palace called *the old Court*, each of us taking care to come a different way, and wrapped up in our Cloaks.

On every account, these precautions were necessary.

I opened the Conference by stating, in general terms, the result of my late journey, the friendly Disposition of His Majesty towards the Republic, the Kings readiness to afford it every reasonable support, and the concern with which He beheld its internal dissensions.

I brought to their recollection the three heads on which they had required assistance: pecuniary for certain specified purposes, open support in case of an invasion from France, and an Asylum if they should te driven out of their Country.

I told them the terms on which the first was granted, and expressed His Majesty's full expectation that the efforts of the Party would keep pace with his Liberality, and justify such an expense to the Nation.

That as to the second, it was one on which England must be left to act for herself; that it was neither expedient or becoming to require of her to speak out *prematurely* on a point which could be regulated by circumstances alone. But that considering the Character of the English Nation, and the Object the Dutch themselves were contending for, it was thought the readiness with which pecuniary assistance had been afforded to them, ought to give them graet security, confidence, and courage,

1) R.O.
2) R.O.

and induce them to make their utmost exertions, without their expecting that England should explicitly pledge for the consequences.

In regard to the third I hoped, sincerely, it never would be wanted, but they might rest assured Great-Britain would ever be ready to open her arms to a set of brave men who had combated, to the last, to rescue their country from slavery and oppression, and it was not till then (I was persuaded) they would look out for, or wish to secure, a place of refuge.

I here paused, to see the effect of what I had said - and it was with much pleasure that I observed the satisfaction expressed on their Countenances.

They were full of acknowledgements of gratitude for what was actually granted them, and reasonable enough to understand, that they had no right to expect a fuller declaration relative to our future Intentions, till we saw the effects our pecuniary support was likely to produce.

They said their hopes were raised, and their spirits revived, and that, now, they could lend their minds to the business, with a confidence they had not, for a long time, felt.

This, after some vague discourse on what had passed during my absence, led me to set forth to them the absolute and immediate necessity of establishing a fixed plan: 'that I, certainly, should be guided in its execution, by their advice and opinion, who were much better versed in the constitution of the country, and the strength of the party, than myself, but that I could not avoid just hinting to them the outline of that I wished to have adopted.'

I went on by saying: 'that it appeared of the last importance, if any real and efficacious good was to be derived from the Interposition of England, that the four well-disposed Provinces should from a strict Union; that they should consider themselves, either as the Sovereigns of the Republic, or if the other three thought proper to swerve from the Union of Utrecht, in that case, as a Sovereign-Independant State who had a right to address itself to foreign Powers for relief and assistance.

This would give us, if I might use the word, a legal footing in the Country, a Diplomatic Authority for acting, and prevent our Adversaries from representing our Interference as an un-constitutional Intrusion.

That this appeared to me to be the first great point to which their attention ought to be directed, and that as I knew it had often employed their thoughts, there could be no doubt of their being prepared for the subject.

The second (and it seemed to me as of still more magnitude than the first) was, without loss of time, to put the Army, under the Command of General. Van der Hoop, in such a respectable state as to enable it not only to ensure the protection of the Town of Amersfort, but, if possible, to form an attack on Utrecht.

That these two points, one a political, the other a military operation,

struck me as the hinges on which every thing was to turn, and that till they were compleatly obtained, it was impossible to take into consideration any after-measures.

That therefore I submitted to them whetter, after having given their opinions on these subjects, it would not be expedient to request of Mons[r]. Nagel to proceed, without loss of time, to Nimeguen, to inform the Stadholder, and the principal Members of the States of Gelderland, of what had been the event of my journey to England, and of the Resolutions taken in the conference we were holding, in order for His Highness, and for them, to be able to judge of the grounds on which a Plan of operation could be formed, as expeditiously as possible.'

My friends admitted entirely what I said, but I was much concerned to find them apprehensive of great difficulty in prevaillng on the four Provinces to unite in one common-cause, although each, separately, was precisely of the same opinion, and still more to hear that the Gelderland troops are so ill-provided.

After a great deal of conversation it was determined to wait the arrival of Mons[r]. Van de Spiegel before any steps should be taken towards promoting this Union, which, if not managed with great dexterity and address, and a thorough knowledge of the constitution, might fix on us the odium of having been the first to break up the confederacy, and, at the same time, it was unanimously settled that this Gentleman should be considered as the sole adviser and Director of all our political measures.

In regard to the Gelderland Army, it was agreed to purchase instantly thirty thousand Weight of Powder (which Mons[r]. Royer knew where to find) and to send it to them immediately: and for this I was required to advance the money. It was also agreed to desire the Prince to apply for leave to get some Cannon from Bois-le-Duc, and to order General Dumoulin and Mons[r]. Paravicini, two experienced Engineers, with a Company of Matrosses, to join General Van der Hoop, immediately.

A minute was made of everything that passed, and given to Mons[r]. De Nagel, to carry with him to Nimeguen.

Before his departure (which was a few hours after we broke up), I explained to him, *alone*, the manner in which the secret money was to be afforded, and applied.

I told him the 500/m Florins would not be paid-in at once, but monthly, the first payment to be made the first of July; that I must, in return, besides the Receipts of the two Gentlemen (appointed according to what was settled when I was, last, in Gelderland, to dispose of these Sums) have, moreover, authentic vouchers, either from the Muster Rolls, or from the Commanders of the Regiments of every part of it employed for the maintenance of the Army; and that although I was not to require a Receipt for such as was expended in secret services, it was expected I should know what these services were.

I desired him not to exceed the measure of the expressions I had used with regard to what might be our future conduct in case France should

stir, or, by no means to let it be felt as if I had committed myself by a promise.

A plan of conciliation (which originated with the patriots) has been brought forward, to the following effect.

That Holland should rescind her Resolution of the 6th of October last, or, in other words, the orders issued that day for the troops of the Cordon to march into Utrecht, on certain Signals being made.

That the States General, and those of Holland should reciprocally rescind their respective Resolutions of Friday and Saturday last[1)], and that, this once effected, Holland should order such troops as belong to this Province, viz. the Legion of Salm, the Regiment of Grenier, and one Battalion of Byland's Dragoons, to evacuate the Province and Town of Utrecht, on condition that the Gelderland troops do the same - and retire into their respective Garrisons. That the Officiers reciprocally suspended should be reinstated, and that the *free-corps* should be requested to return to their respective homes, and, these conditions once agreed to, a conference should be opened for bringing the Disputes in Utrecht to an amicable issue.

This Plan was drawn up by Mons[r]. Bisdom, Treasurer, and M[r]. Mollerus, Secretary to the Council of State, with the full approbation of the patriots. It was given-in to Mons[r]. De Lynden de Blytterswyk, and would have been concluded, thro' his means, in the States-General, this morning, if I had not got wind of it, and insisted, in the strongest terms, on its being taken *ad referendum*, until he could lay it before the Stadholder and until M[r]. Nagel should return from Nimeguen.

It was with no small difficulty I obtained this point, and I was obliged in order to effect it, to let Mons[r]. De Lynden into more of the secret than I should, otherwise, have done.

After a long conversation, or, rather, altercation with him, I not only prevailed on him to adopt my Idea, but to go, himself, this afternoon to Nimeguen, with a promise to defer to whatever the Prince, or Princess may have concluded in consequence of Mons[r]. De Nagel's mission.

He carries with him two Resolutions prepared for the States General, one in conformity to this conciliatory Plan, the other, as far from conciliation as possible, since it goes to ordering General Van Ryssel's Cordon to quit its Post, and march into the Generality, to wait the farther orders of Their High Mightinesses.

His Highness, and those about Him, will be best able to judge which they ought to prefer, but I confess it appeared not only injurious to them, but materially so to my Plans, to let any measure of such magni-

1) Resol. St.-Gen. van Vrijdag 1 Juni tot schorsing der officieren die de bevelen van de Generaliteit overtreden had len, en aanschrijving aan de door Holland afge - zette officieren, om aan te blijven, en aan de onderofficieren en gemeenen, om deze officieren te gehoorzamen. - Tegenbevel van Holland.

tude be hurried through the States, without that previous notice. Mons[r]. Lynden de Blytterswyk returns on Friday, if possible.

He represents the Prince, as First Noble, in Zealand, is a man of capacity, and knowledge, and well-diposed, but fond, to a degree, of patching-up the business, and it is always to him the patriots apply whenever they wish to amuse the opposite Party by Ideas of Conciliation.

I confess I am convinced, in my own mind, that this is their sole view in the present Instance, since every account I receive, from all sides, announces a decided Intention in them to push matters to extremities.

Their object is evidently, to gain time, either to disband, or to reduce the army to a state of neutrality; and then to carry their point through the free-corps, which they are, certainly, forming into Regiments, with regular pay, and which, I understand, form a Body of near 25.000 men.

With these (if they are suffered to act) they will depose the Stadholder, subdue the Provinces, and deliver the Republic up to France.

It is for this reason that I am, at all events, for rejecting the conciliatory plan, as insidious, deceitful and insincere, and I shall desire Baron Kinckel, (who returned from London yesterday, and who has a great Influence over Mons[r]. De Lynden) to accompany him to Nimeguen, as well to keep up that spirit and firmness with which I hop I inspired him this morning, as, if necessary, to explain my sentiments on the subject to Their Highnesses.

I may mistake in my opinion, but I am satisfied it is no time to temporize *here*, and that matters must be brought to a crisis. Our friends must be put to the test, and if those who call themselves such are, either from indolence, or indecision, not disposed to form themselves into a Party, after the encouragement I have given them, or, from fear and irresolution, are withheld from coming forth in their own defence, they are of a description of men not to be supported, and the sooner they are left to their fate the better.

I own, My Lord, I am not without anxiety that this *may* be the case - and that, now England is so disposed to do every thing for them, they will not do any thing for themselves.

I am still more apprehensive that they will not listen to my repeated recommendation of being active and expeditious in their Resolutions, and that, by procrastination, wavering, or delay, they will give the faction, (to whom none of these bad qualities, unfortunately, can be imputed) time to strike a decisive blow, and crush them before they are ready.

My return, and, particularly the Article in the King's Speech, relative to this Country, has had, certainly, a very great effect, but it is a moot point whether it will intimidate, or provoke the faction, and I cannot, from any thing I as yet see, pronounce what effect it will, ultimately, produce.

At seven p.N. June 5th.

Mons[r]. Nagel returned from Nimeguen about an hour ago and from the

reading to me the Minutes of what he said, he seems to have executed his Commission with the greatest exactness.

The Prince and Princess of Orange, as far as lies in their power, are fully disposed to adopt the plan laid down in our Conference of last Saturday[1)], and I have the strongest assurances from them that they will lose no time in taking such steps as, on their part, may contribute towards forwarding the two great points on which it rests.

The Prince has written to Count Welderen, Mons[r]. D'Aylva, Mons[r]. De Lynden, and Mons[r]. De Zuylen, Deputies of the four Provinces of Gelderland, Friesland, Zeland, and Utrecht, to promote the association so much wished for, and to advise them to retire to Nimeguen in case Holland should dissolve the Union.

He has sent Mons[r]. De Brantzen into Friesland, to urge the States there not to hesitate on this occasion, and has held out to them, as Stadholder of the Provence, cessions on his side which cannot fail to have an effect on them.

In regard to the military part of the project, the Prince has engaged the States of Utrecht to ask for cannon from the Generality. He has, himself, sent for 8000 stand of arms which belong to Him, at Cuylenberg, and he has directed Mons[r]. Du Moulin, Mons[r]. Paravicini, & Colonel Bentinck to come to Him immediately.

He is, moreover, determined to go *in person* to Amersfort, in a day or two, to put Himself at the head of General Van der Hoop's Army, and to remain there if He finds Himself equal to attack Utrecht.

The Princess is, on her side, nott less determined, and acts as being under the full conviction that England is the only Power that preserves the Republic and the House of Orange from comptete Destruction.

Notwithstanding all this, My Lord, I am sorry to say I see such a want of concert among the friendly Regents, such an attention to idle forms and trifles, such a reluctance to choose a chief, and such an absolute impossibility of effecting any thing good without one, that I am by no means clear they will know how to avail themselves of the support which England holds out to them, or ever be agreed as to the manner in which they shall employ the money which they called out for so loudly, and, as I before said, I fear they will be so slow in getting into motion, that our active adversaries will end the business while they are debating on what is to be done.

I, on my side, however, am determined to withhold the supplies entirely till I see either my own or some other plan agreed to, and till I am certain they will be fairly and usefully employed.

We are to have a second conference, at the *old court*, to-morrow, at which the Pensionary Van der Spiegel is to assist. I trust, we shall, there, bring matters into some shape, and that I shall be able, through the persons I shall meet there, who are certainly the most capable men in

1) 2 Juni.

the Country, to make the well-disposed Regents, at large, feel that nothing England can do for them will be of any avail if they will not, themselves, put their shoulders to the wheel.

There is certainly some appearance of Prussia's coming again forward here, but I cannot conceive it ever will be in a way England can approve. Thulemeyer, whose sentiments and character are as well known to his own master as to any one else, is suffered to remain, and his whole language and conduct are in direct contradiction to the interests of the Stadholder, and in perfect conformity to those of the patriots.

The Riots at Amsterdam have ceased. One man was hung on Saturday, not for having pillaged a house, but for having stolen some goods which another person had pillaged[1]; several others are in custody, but as two of the most violent patriots are to try them, justice will be very partially administered.

It is certain that most of the persons who broke into the houses were strangers, and many of them in masks. There is scarcely any doubt that the Tumult was set on foot by the French. Monsr. De la Côte (son-in-law to the Ambassador) passed the two days which preceded the Riot, at Amsterdam, incognito.

13. - Harris aan Lord Carmarthen[2]. - 8 Juni 1787. -

De aanhef dezer dépêche staat gedrukt *Diaries* II, 268. - Harris houdt vast aan het ter conferentie van 2 Juni door hem voorgestelde:

The four friendly Provinces must be formed into a solid and permanent union; the army must be brought over, and a strong opposition must be kept up in Holland, as well to leave us a footing in this Province, as to fetter and harass the operations of the Faction. Any measures short of these will avail nothing....

This is also the opinion of the Pensionary of Zealand, who came here on Wednesday[3], and of the several persons who compose our secret conferences. A strong Resolution is prepared, declaratory of the intention of the States-General to take the troops in their immediate protection, and to authorize the Regiments of the Cordon (in case Holland should give them any *ex-provincial* orders) to quit their posts, and march into the Generality. This Resolution was proposed yesterday, but from some idle doubts on the part of M. de Brandtzenbourg was taken *ad referendam*. A Messenger is gone to Amersfort to get positive orders from his superiors to direct him to agree to it, and I am assured the proposal will be carried either to-day or to-morrow. I have little doubt, if it does pass, that its immediate effect will be an interruption of the Union of Utrecht, that Holland will separate itself from the Confederacy, and no longer permit

1) Vgl. *Jaarboeken* 1787, blz. 1321.
2) R.O.
3) 6 Juni.

the other States to assemble at the Hague. I not only expect but desire this event, provided the rupture originate on the part of Holland. Every hour convinces me that while the States-General meet here, they are intimidated by the rod of Holland, cajoled by the sophisms of the Patriots, and full of chimerical apprehensions of their homes being pillaged, and persons insulted, and these idle fears blunt their understandings, enervate their courage, and get the better of every other consideration. If they were, once, removed from hence, they would, I am certain, assume a very different character, and make the most vigourous exertions, were it only from an earnest desire to return to the good things they will have left behind them here.

Colonel Bentinck is gone with a secret commission from me to prevail if possible on a Regiment at the Vaart to declare for the Prince. I have allowed him, in case of success, to expend as far as two thousand Ducats. He means, in his way through Gorcum, to prepare the Colonels of the two regiments in garrison there (Salm mariniers and Waldeck) to march out of the Cordon the moment the States-General explain themselves on the subject.

The trade and credit of Amsterdam are at their lowest ebb. The funds which have been at 110 and 112[1] are now at 80 and still sinking. No subscribers are found to the Loan opened by Holland[2]. The Patriots have employed the private funds of the City of Amsterdam to what they call the defence of the Province, but this is not inexhaustible.

M de Lynden de Blitterswyk returned from Nimeguen to-day at noon. My friend Baron Kinckel took very good care, by getting there about an hour before him, to anticipate his designs, and that his conciliatory plan should be received as it deserved. He himself, now, is the first to reprobate it.

I have appointed M. de Lynden de Blitterswyk and M. Van de Spiegel to meet this evening, in order, if possible, to make their ideas meet. They are jealous of each other's capacity and authority, each thinking himself the first man in their Province, and it will require some little management to reconcile their opinions.

At eleven o'clock:

I am just returned from a meeting with the two Gentlemen above mentioned, and I flatter myself to have brought them to concur in their ideas, and that, to-morrow, a decisive Resolution will be taken. It is drawn up by M. Van de Spiegel, and it is to this effect:

Inhoud der resolutie.

It has my entire approbation, and I hope, in a meeting to be held to-

1) Obligatiën Holland.
2) Les Etats d'Hollande viennent d'ouvrir une négociation d'un emprunt de plusieurs millions de florins en forme de Lotterie, et contractent l'obligation du payement annuel de 4% au lieu de 2½ qui jusqu'à présent certifioient le crédit du Souverain et la confiance des Habitants. - Thulemeyer 29 Mei 1787.

morrow morning of the friendly Deputies, before the States General assemble, it will be determined upon unanimously.

14. - Onderschepte patriottenbrieven[1]. - Juni 1787. -

a. 'The inclosed paper is extracted from an original letter written by Abbema, from Amsterdam, to Visscher, the second pensionary of that City, here, and dated the 23^{d} of June.' - (Harris aan Lord Carmarthen, 26 Juni 1787, R.O.).

Le Plan de la France et des Patriotes, tel que l'a proposé l'ambassadeur, est:

que la médiation soit agréée, et demandée soit par la pluralité réelle si on peut l'obtenir, soit par l'égalité en rendant une voix nulle, soit même par la minorité; il suffit qu'une partie l'aye demandée pour autoriser la France à agir;

que la suspension du Prince comme Stadhouder suivra immédiatement, et que par là la France pourra proposer tel arrangement qu'il conviendra afin d'assurer le système politique actuel, et d'ôter au Prince le moyen d'y porter atteinte;

que l'on fera tous les sacrifices possibles aux Provinces opposées, afin de les détacher du Prince, et de les faire entrer dans le système;

que s'il est besoin d'employer la force, la France enverra des troupes, et proposera en même tems au Roi de Prusse d'en envoyer, - mais qu'on s'entendra avec lui pour qu'il ne le fasse pas, afin de ne pas indisposer l'Empereur; et qu'on doit lui envoyer quelqu'un outre le ministre résident, pour s'entendre secrettement avec lui, - on ne sait pas encore, qui;

qu'on ne décidera rien à présent sur le Stadhouderat, mais qu'on se règlera sur les circonstances, et sur le besoin qu'on aura de ménager le Roi de Prusse;

qu'on éludera, et rendra nulles les propositions qui pourroient être faites de demander la médiation de quelques autres puissances conjointement avec la France, en disant que cette demande est contraire au voeu de la Nation, et en ne prenant de cette proposition que l'admission de la médiation de la France.

b. 'The inclosed letters make part of a correspondence between the leading patriots here and at Amsterdam.... Your Lordship may depend on the authenticity of the letters which I obtain through a new channel I have been so fortunate as to open at Amsterdam.' - (Harris aan Lord Carmarthen, 6 Juli 1787, R.O.).

Extrait d'une Lettre de M. Hooft de Vreeland à M. Bicker datée à la Haye le 23 juin 1787:

1) R.O., bijlagen bij dépêches van Harris van 26 Juni en 6 Juli 1787. De brieven waarnaar deze uittreksels genomen zijn, zullen in het hollandsch gesteld zijn geweest, althans de brieven van Abbema, De Witt en Van Berckel, die in verschillende cartons der verzameling Dumont-Pigalle op het Rijksarchief voorkomen, zijn doorgaans in de landstaal. De brief van Hooft van Vreeland alleen schijnt in den oorspronkelijken (franschen) tekst medegedeeld.

La besogne est assez bien allée ce matin comme vous verrez par les pièces. M. Visscher et moi avons parlé au Grand Pensionnaire, au sujet des Résolutions à prendre, comme nous en sommes convenus; mais sans lui dire le fin des choses, car on ne peut compter sur rien avec cet homme là. Il fera pourtant ce que nous voudrons, et il y aura du malheur si nous n'arrangeons pas les choses comme l'ambassadeur le demande. Visscher a été chez lui[1] et il l'a trouvé plus content et plus gai qu'il ne l'avait encore vu; il parait charmé d'avoir réussi, aussi je comprends par ce que vous me dites qu'il s'est bien donné de la peine; et cela me fait penser qu'ils[2] étaient aussi embarrassés que nous; j'espère pourtant qu'ils soutiendront comme ils l'ont promis les mesures qu'ils nous font prendre. Visscher lui a encore parlé du Roi de Prusse et il assure toujours qu'on ne doit avoir aucune inquiétude, et qu'ils sont sûrs de lui. M. Thulemeyer a dit ce matin à un des nôtres qu'il savait tout le plan, et que c'était un coup de parti, et que pourvu qu'on tint bon dans le projet de la triple Union[3], il était sûr que le Roi approuverait tout, et qu'il ne falloit pas s'embarrasser de tous les bruits qu'on faisait courir. L'autre jour il convint que la conduite du Roi était quelquefois singulière, mais il dit que cela venait de ce que les ministres n'étaient pas d'accord, les uns étant pour la France et d'autres pour l'Angleterre, et que comme il voulait ménager l'Angleterre il paraissait quelquefois céder à ceux-là, mais que lui (Thulemeyer) savait bien à quoi s'en tenir, et que le Roi persisterait au fond dans ce qui avait été proposé, tant que les autres s'y conformeraient. Voilà tout ce que j'ai pu apprendre à cet égard, car on ne peut pas se fier aux raports de M. de Rhede, qui n'est pas du tout l'homme qu'il nous faudrait. Ma plus forte espérance à vous dire le vrai, est dans la conduite et les discours de M. de Thulemeyer, qui serait perdu, agissant comme il fait, s'il n'était pas sûr du secret de son Roi. Vous savez que du vivant de l'autre[4] il était bien dans le secret, et que c'est par là qu'il nous a rendu service, et à la France aussi: en même temps je crois aussi qu'il serait convenable et beaucoup utile d'envoyer quelqu'un à Berlin. Quoique l'ambassadeur dise qu'ils vont y envoyer encore, ce ne sera pas quelqu'un à nous comme je le voudrais: j'en ai parlé à Visscher et Gijselaar, et à d'autres, qui sont bien de mon avis; excepté parce que cela coûte.

J'ai vu par une lettre de De Witt à quel point la bonne cause a été trahie, et combien les forces diminuent tous les jours. Cela prouve combien les nouvelles mesures étaient à propos; j'espère bien que tout sera conclu avant que les autres ayent rien fait. Dites à M. Abbema qu'il doit être content, et que nous réussirons, selon toutes les apparences.

c. Lettre de M. De Witt qui prouve l'embarras où ils se trouvent

1) Vérac.
2) De fransche regeering.
3) Frankrijk, Pruisen, de Republiek.
4) Frederik de Groote.

au Cordon. Il dit en avoir reçu une en réponse de M. de Thulemeyer, portant, qu'il est vrai que la Princesse a reçu un Courier de Berlin, mais qu'on ne doit avoir aucune inquiétude sur cela, ni par d'autres apparences, et que le Roi est toujours, au fond, dans les mêmes dispositions. - Cette lettre est du 24 juin.

d. Lettre d'un aide de Camp du Général Van Rijssel, et détails de la défection des Troupes. Il ne leur reste pas 3000 hommes et tout de corps morcelés, et divisés, tous les meilleurs officiers partis, le Général souvent fort découragé etc.

e. Extrait d'une lettre de M. De Witt à M. Bicker, le 29 juin 1787:

Qu'ils ont tout lieu de s'applaudir de la réussite de leurs mesures, et qu'ils doivent être fort tranquilles sur les suites; qu'il avait écrit à M. de Thulemeyer directement, en outre de ce que l'ambassadeur[1] leur avait mandé, et que sa réponse le tranquillisait tout a fait. Il[2] lui marque qu'il s'est chargé de représenter les choses[3] du côté convenable, et qu'il a instruit des personnes à portée d'appuyer ce qu'il écrit; que le Roi est si persuadé que le projet d'alliance convient à ses Intérêts et assure son repos, au lieu que l'Angleterre ne chercherait qu'à le mettre en guerre, qu'il est sûr que tout ce qu'on lui dira des liaisons du Prince et de la Princesse avec l'Angleterre le détachera d'eux de plus en plus; et qu'on doit être sûr qu'il a bien informé a cet égard les gens qu'il fallait: qu'il a expliqué tout cela à M. Van Berkel qui pourra le leur détailler.

f. Extrait de la Lettre de M. Van Berkel à M. Bicker du 30 juin:

Que leurs amis doivent être sans appréhension; qu'il a parlé lui-même à M. de Thulemeyer qui l'a assuré que tout ce que la Princesse pourrait écrire ne ferait qu'éloigner le Roi de se mêler de ses affaires, qu'on lui ferait bien voir que tout ce que la Princesse demandait était pour le compromettre, et l'attirer dans une guerre, qu'Elle s'entendait pour cela avec les Ministres d'Angleterre, tandis que la France ne vouloit que la paix, et qu'on l'assurait par l'alliance projettée; que M. de Thulemeyer lui a encore demandé qu'on s'occupât de cet arrangement avec lui et que cela serait fort bien, quand il l'écrirait, mais qu'il avait répondu comme ci-devant, qu'il fallait attendre qu'on fut plus en ordre, et surtout qu'on eut la pluralité aux Etats-Généraux; c'est sur quoi l'ambassadeur lui avait conseillé d'insister beaucoup et que ce serait le moment où l'on pourrait s'entendre avec Sa Majesté[4] et aussi faire ce qui conviendrait pour la Famille du Prince; que M. Thulemeyer est bien fin, et connait bien sa cour etc.

1) Vérac.
2) Thulemeyer.
3) De aanhouding der Prinses. Om de brieven te begrijpen lette men vooral op de dagteekening.
4) Prussienne nl.

15. - 'Motif de mon voyage à La Haye'[1]. -

Après la défection de l'armée Hollandoise, qui pour le moment devoit causer beaucoup d'embarras à la cabale, et diminuoit considérablement ses forces, il paroissoit qu'il falloit ou se presser de frapper quelque grand coup, ou se dépêcher d'entrer dans quelque conciliation, ainsi que le proposoient les Ministres du Conseil d'Etat. Le premier de ces partis étoit plus hardi, mais aussi plus sûr, les sentimens et les principes détestables des Chefs de l'opposition etant trop avérés et trop connus pour qu'on osoit se flatter de les porter d'une autre manière à une conciliation raisonnable. Les conditions mises à celle qui avoit été proposée de leur part n'étoient en aucune manière acceptables, et en faisant preuve de leur embarras, elles montroient clairement leur désir de trainer les choses en longueur, se flattant sans doute de faire repasser à force d'argent les troupes de leur côté, et de nous attaquer en suite avec d'autant plus d'avantage qu'il ne nous resteroit plus rien pour notre défense. Ils prévoyoient d'ailleurs aussi bien que nous combien l'entretien de ces troupes devoit à la longue devenir onéreux pour les Etats de Gueldre et d'Utrecht, et ils sentoient parfaitement la nécessité où se trouvoient ceux-ci, et le Prince, de se prévaloir de l'espèce d'enthousiasme de ces troupes et d'une partie de la nation pour leur porter quelque coup, puisque si on laissoit passer cet enthousiasme sans le mettre à profit, il ne pouvoit qu'être suivi par un découragement général, d'où ils concluoient enfin: que gagner du tems étoit tout gagner pour eux.

Toutes ces considérations firent éclore successivement plusieurs plans tant pour les opérations militaires dans la Province d'Utrecht que pour les démarches politiques dans la Province de Hollande. Quant aux projets militaires je dois dire en passant, que les succès qu'on pouvoit raisonnablement en attendre n'étoient jugés ni assez grands, ni assez décisifs pour donner lieu à espérer qu'ils détruiroient le mal jusque dans sa source, et c'étoit pourtant là le point auquel il falloit principalement s'attacher.

Le Prince me fit l'honneur de me demander mon avis sur ces différens plans, mais la matière me paroissant trop importante et en partie d'une nature trop délicate pour oser m'en expliquer sur le champ et sans connoitre à fond les dispositions du Prince lui-même et ses moyens, je pris le parti de me rendre pour quelques semaines à Amersfoort, afin de juger de ces choses de mes propres yeux. J'y trouvai le Prince très peu décidé sur ce qu'il vouloit ou pouvoit faire. J'eus avec lui plusieurs conférences auxquelles nous admimes les personnes les plus entendues et les plus sages: les projets en question y furent examinés avec l'attention la plus scrupuleuse; mais les difficultés qu'on prévoyoit de tout côté furent en si grand nombre, qu'on n'en vint à une conclusion. Les seuls points sur lesquels on paroissoit d'accord étoient: 1°. Que l'armée étant encore dépourvue des choses les plus nécessaires pour agir avec vigueur, on ne pouvoit songer

1) S.A., bijlage bij een brief der Prinses aan Frederik Willem II van 11 Juli 1787.

à la prise d'Utrecht qui étoit pourvue d'une forte garnison, de beaucoup d'artillerie et de munitions de guerre; 2°. Que le Prince ne pouvoit dans les circonstances présentes se rendre à la Haye sans y être appellé au moins par quelques villes et une partie de la nation qui avoit presenté des requêtes en sa faveur. Il se présentoit encore une autre alternative à notre idée: c'étoit de chercher à engager les Etats-Généraux à appeller le Prince en Hollande et à l'autoriser à rétablir en Sa qualité de Stadthouder le bon Ordre et la tranquillité dans cette Province; mais ce moyen en luimême inconstitutionnel et dangereux n'étoit considéré que comme un pis-aller.

Quant au premier point, savoir une attaque sur Utrecht, on travailloit à se mettre en état de l'entreprendre, mais les préparatifs ne pouvant se faire que très lentement, ou sentoit qu'on laissoit échapper un tems précieux au profit de l'ennemi, et cela pour une entreprise dont le succès étoit incertain et ne pouvoit être décisif pour la bonne cause, s'il étoit favorable, mais entièrement destructif pour elle, s'il ne l'étoit pas.

A l'égard du second point, on ne voyoit absolument aucun moyen de l'effectuer. Tous ceux qui pouvoient en juger assuroient unanimement que les membres des Etats d'Hollande qui tenoient pour le bon parti, ayant trop peu d'énergie et de courage, craindroient le danger vrai ou imaginaire où ils s'exposeroient, en hazardant une proposition en faveur du rappel du Prince, ou en recusant la légalité de l'Assemblée de Hollande, qui dans le fait est illégale depuis les révolutions d'Amsterdam et Rotterdam.

Enfin le résultat de toutes ces déliberations fut, *qu'on ne pouvoit rien faire*, ou en d'autres termes, *que la perte de la Republique étoit inévitable*; telle étoit du moins la conclusion que je devois en tirer.

Dans cette terrible situation il me vint l'idée que peut-être par ma présence à la Haye je pourrois inspirer plus de fermeté à nos amis, les rassembler davantage, former une meilleure correspondance et enfin opérer le but principal de mon voyage, savoir, le rappel du Prince, la levée de l'acte de Suspension et la restitution du commandement de la Haye. Je pensois au reste que si je manquois à ce but, et ne faisois pas grand bien, je ne ferois du moins aucun mal, puisque mon voyage n'arrêtoit pas les opérations militaires qui également ne pourroient pas avoir lieu encore, et que ce seroit toujours donner une preuve à la Nation de la grande répugnance du Prince à voir verser le sang de ses concitoyens, et de sa condescendance à essayer tous les moyens possibles de prévenir une guerre civile.

Je me proposois de me rendre à la Haye le plus secrettement possible et d'y arriver de nuit, afin de prévenir tout attroupement qui auroit pu donner lieu à des désordres: je comptois même par le moyen des Societés faire recommander au peuple bien-intentionné la plus grande tranquilité pendant le séjour que j'y ferois, qui ne devoit pas être long. En faisant annoncer mon arrivée aux Collèges et aux Etats, je me proposois de donner à connoitre en même temps que je n'étois venue que pour rechercher les moyens de concilier les Esprits et de prévenir les malheu rs d'une guerre civile: et dans ce dessein j'aurois manifesté le désir d'entrer en

conférence avec des personnes de tous les partis. Plus ceci auroit été général et plus j'autorisois les amis à se rassembler autour de moi. Cependant en écoutant les uns et les autres je n'aurois pas moins fait quelques exceptions: j'aurois par exemple refusé ma porte au Rhin-Grave ainsi qu'à tous les officiers qui ont trahi leurs sermens envers la Généralité, et je n'aurois admis les trois pensionnaires qu'autant qu'ils seroient venu me parler au nom de leurs villes. Pour base de toute conciliation j'aurois toujours posé les mêmes principes que j'ai énoncés dans la négociation avec M. de Rayneval. Ceci soutenu avec fermeté, comme étant la seule base honorable et par conséquent admissible pour le Prince, et accompagné des plus fortes assurances que le Prince veut maintenir chacun dans ses justes Droits; qu'il ne veut pas étendre son pouvoir au delà des bornes qui lui sont prescrites, et qu'il ne cherche point à se refuser à des arrangemens raisonnables sur des points en litige, pourvu qu'il soit auparavant prouvé que le vrai bien de la patrie les rend nécessaires, auroit dû ce me semble produire quelque effet, surtout dans ce moment où le Prince se trouvant à la tête de l'armée et dans une position respectable, n'auroit point parlé en suppliant.

Mon imagination se traçoit la possibilité que cela produiroit l'un ou l'autre de ces deux effets: ou que cela effectueroit un changement des principes dans le parti prépondérant (non par conviction, mais par crainte), ou qu'en persistant dans leur système, les Chefs de ce parti seroient mis si complettement de leur tort, que toute la nation n'élèveroit pour ainsi dire qu'un cri contre eux; et que le bon parti en gagnant en nombre, gagneroit aussi en énergie, ce qui enfin mèneroit au but désiré.

J'avoue que j'aurois été très flattée d'un pareil succès, et que j'en envisageois la possibilité avec beaucoup de satisfaction, sans cependant me dissimuler la grandeur de l'entreprise et les difficultés que je devois naturellement rencontrer. Je les voyois toutes exceptée celle qui l'a fait échouer et qu'il m'étoit impossible de pressentir. Le petit nombre de personnes qui avoient été consultées avoient unanimement avisé pour le voyage et avoient jugé qu'il pouvoit être utile, et ce nombre n'étoit nullement composé de têtes chaudes, mais de personnes très sages et très prudentes. Je pouvois par conséquent aussi peu balancer à l'entreprendre que je puis maintenant me repentir de m'y être déterminé, malgré ce qui m'est arrivé, et malgré les inquiétudes qu'avoit témoigné le Prince, qui sans désapprouver l'entreprise, l'avoit cependant appréhendé.

Bijlagen bij hoofdstuk VI.

1. - Freule von Danckelmann aan Goertz[1]. - Nimègue 29 juin 1787. -

Plus morte que vive, je dois Vous apprendre mon cher Comte que S.A.R. partie hier matin pour la Haye, a été arrêtée au delà de Schoonhoven par un corps fanc et un détachement de cavallerie aux ordres des Etats de Hollande, qui l'ont empêchée de poursuivre sa route ni de retourner ici. Ce coup d'audace me paroit extrême, et il est à craindre que ceux qui en sont coupables, se permettront tout. Je vous prie d'informer le Roi de ce triste événement, le trouble où je suis ne me permet pas d'en informer Sa Majesté. Vous seul pouvez vous représenter ce que je souffre, d'autant plus que je ne puis la suivre, les chemins étant fermés.

2. - Hertzberg aan de Prinses[2]. - Berlin le 3 juillet 1787.

A onze heures j'ai appris la nouvelle aussi fâcheuse qu'inattendue, que V.A.R. a été arrêtée dans son chemin à la Haye, et qu'on ne Lui a pas permis ni d'avancer, ni de retourner. J'en ai informé le Roi sur le champ par un exprès envoyé à Charlottenbourg pour lui faire part de ce fâcheux événement et pour demander ses ordres. Par malheur il est arrivé que le Roi étoit absent, ayant fait une partie de campagne à quelques milles de là, de sorte que le Ministère ne pourra pas recevoir ses ordres avant le départ de la poste. Je m'imagine que le Roi enverra bien demain un Courrier à M. de Thulemeier avec des instructions conformes au cas. Je me flatte encore que les corps francs auront fait cette incartade de leur propre chef, et que les Etats d'Hollande auront permis à V.A.R. sinon de pousser jusqu'à la Haye, du moins de retourner à Nimègue. C'est toujours un terrible insulte pour le Roi même, dont je sens vivement toute l'atrocité, et je ferai sûrement tout ce qui dépendra de moi, pour en tirer satisfaction et même parti.

1) S.A.
2) S.A.

3. - Hertzberg aan Frederik Willem II[1]. - Berlin le 3 juillet 1787. -

Je m'imagine que V.M. voudra bien ordonner par estaffette à M. de Thulemeier qu'il fasse une déclaration énergique aux Etats-Généraux et de Hollande, pour se plaindre de ce procédé et pour demander satisfaction et du moins le libre retour de la Princesse.

4. - Frederik Willem II aan Finckenstein[2]. - Charlottenbourg le 3 juillet 1787 vers minuit. -

II faudra dépêcher une estafette à Tulmeier pour qu'il demande satisfaction. Si les choses sont telles que Mlle de Danckelmann le mande, il faut insister sur l'élargissement de ma soeur. Vous aurez soin de faire partir l'estafette demain de bonne heure. Je suis fâché de vous éveiller. Il faut insister sur l'élargissement de ma soeur, sa détention ne pouvant être regardée que comme une violation du droit des gens et être ressentie en conséquence. L'on pourroit aussi écrire à Goltz pour qu'il invite le ministère de France de concourrir avec moi à l'élargissement immédiat de ma soeur, et leur faire sentir que ce n'est que cela que je veux. Il faudra voir si peut-être depuis cette lettre de Mlle de Danckelmann les choses n'auront pas changées. Cependant il est nécessaire d'écrire tout de suite au Comte de Goltz et à Tulmeier.

Hierbij het volgende aan Hertzberg:

Tulmeier doit demander l'élargissement de ma soeur et déclarer que je regarde sa détention comme une violation du droit des gens, et qu'il me faut pour cela prompte satisfaction, sans quoi je leur parlerai d'un autre ton, et Goltz doit inviter le ministère françois à concourrier avee moi à cet élargissement, et que si les Patriotes s'y opposoient, je les invite à concourrir avec moi à les y obliger.

5. - Frederik Willem II aan Thulemeyer[3]. - Berlin le 4 juillet 1787. -

Berichten van freule von Danckelmann en van den Prins[4], inhoudende:

.... que la Princesse étant déjà passée par le bourg de Schoonhoven a été ramenée de force par un officier qui l'a menée dans une auberge; qu'on l'a séparée de sa suite; qu'un bourgeois avec une épée nue a été placé dans sa chambre et quelques autres devant la porte pour la garder. Mon intention est que vous présentiez d'abord après la réception de celle-ci

1) S.A.
2) S.A.
3) S.A. - Minuut, geheel van Hertzberg's hand.
4) Een dag later aangekomen.

aux Etats-Généraux un mémoire énergique pour demander en mon nom et de ma part de la manière la plus pressante que la Princesse soit mise sans le moindre délai dans une pleine liberté, ou si cela est déjà fait, qu'on donne à Elle et à moi une satisfaction éclatante de cette injure atroce, par un désaveu public du Souverain de la province, et par la punition exemplaire de ceux qui l'ont commise. Vous adapterez votre demande, et les termes dont vous vous serviez soit par écrit soit de bouche, selon les circonstances du cas, qui peuvent varier beaucoup. Vous ferez sentir de bouche que *si je ne reçois pas une prompte satisfaction, je pourrois prendre des mesures convenables et propres à me les procurer*[1]. Vous jugerez aussi de vous même, s'il est nécessaire que vous présentiez un mémoire aux Etats d'Hollande qui influent sans doute le plus dans cette affaire. Vous sommerez encore le Comte de Vérac de se joindre à vous pour effectuer soit le prompt élargissement de la Princesse, soit la satisfaction que j'ai à demander. Je ne doute pas que la Cour de France voudra y concourir avec moi, et qu'elle désapprouvera hautement une démarche aussi insolente qu'injuste.

6. - Ewart aan Lord Carmarthen[2]. - Berlin 7th July 1787. -

The contents of the Princess's Letter[3], and of the King's answers both to her[4] and to the Prince, are entirely unknown to both the Cabinet Ministers here, but I am insured from good authority, that His Majesty, on receiving the first advices (during the night of the 3d) not only dispatched the instructions for the ordres to be sent to the Hague, but likewise wrote himself to General Gaudi, at Wesel, and to two Generals commanding the Regiments of Cavalry quartered nearest to Westphalia, to hold themselves in Readiness for marching; and His Majesty at the same time declared that he was determined to have compleat satisfaction for the insult offered to his Sister, whatever it might cost him to obtain it.

What I have related passed on the 3d at midnight, when the King dispatched the abovementioned orders; but next day His Majesty received

1) Onderstreept in den tekst.
2) R.O. (136 Prussia 11). - Gedeeltelijk gedrukt in Harris' *Diaries* II, 291.
3) Van 1 Juli, zie Blok, *Verslag 1886-'87*, blz. 269. 'Le procédé de la cabale de Hollande à mon égard est sans exemple et révolte toute la terre, mais je suis fâchée de devoir vous dire que M. de Thulemeyer a montré une froideur très singulière de la part de votre ministre....'
4) Het antwoord van den koning aan de Prinses (van den 6den), is tamelijk lakoniek: 'Ma tres chere Soeur. C'est avec bien de satisfaction que j'apprends votre heureux retour; il est fâcheux que le bien que votre voyage de la Haye auroit produit s'est évanoui. J'ai été bien inquiet pour vous, mais je vous supplie de ne plus faire pareille démarche sans avoir pris les précautions nécessaires pour votre sûreté. J'attends avec impatience les détails de ce fâcheux evenement; du moins il paroit que les Etats Généraux et le Greffier Fagel se sont bien conduit. Je suis à jamais,' etc. (Kon. Huisarchief, den Haag).

a Piece of Intelligence which disconcerted him extremely, and has, I understand, occupied his whole attention ever since. Though the Prussian Ministers have said nothing on the subject, I think it my Duty to acquaint Your Lordship with a secret Communication made to me, in consequence, I have good reason to believe, of orders of His Prussian Majesty. My author is M^{r}. de Bischofswerder, who is at present the only person here that possesses the entire confidence of the King relative to Foreign Affairs. I was informed by this Gentleman of the King's having received advices that the Court of London was actually determined not to interfere at all in Dutch affairs, in consequence of Representations made by M^{r}. Pitt against it. His Majesty had been much discouraged by this Intelligence, especially as it contradicted all that the Princess of Orange had written relative to the Intentions of England; and M. de Bischofswerder therefore wished to know from me, privately, whether I had received any information en the subject. I answered in the Negative, but added that I could not help remarking the striking similarity there was between the Intelligence he communicated to me, and the Report contained in the Leyden Gazette of the 29th of last month, under the Article from Versailles. On making a more exact Comparison, this Observation was found to be just, not only in regard to sense, but likewise to the expression, and I was told, in confidence, that it was Mr. de Thulemeyer who had written the Intelligence to the King, in a cyphered Dispatch[1)], which made His Majesty attach so much importance to it.

I have since learnt, that when the King sent for the two Cabinet Ministers on the 4th, he appeared exceedingly agitated, and immediately pulled out M. de Thulemeyer's letter, and read it to them frequently, casting his eyes on Mr. Hertzberg.

7. - Lord Carmarthen aan Ewart[2)]. - Whitehall, July 17th, 1787. -

You will take the first opportunity to state the substance of this letter to M. Bischofswerder, and if his Enquiries came from the King of Prussia, you will find proper means to convey it to His Prussian Majesty himself. No Report could be more wholly void of Foundation, than that stated in your Dispatch. In fact, His Majesty has instructed His Minister at the Hague to observe attentively what was going on there, with a View to any Measures that might contribute to the Restoration of Harmony and the support of the Constitution. You may add that His Majesty's first step, in such a Business, would have been a direct communication

1) De dépêche welke Thulemeyer den 29sten Juni aan Van Berckel had toegezegd, zie bijlage V, 14*e*. Men herinnere zich dat de pruisische gezanten behalve de gewone correspondentie die aan het ministerie werd bezorgd, ook eene '[mmediat-Correspondenz' met den koning zelf onderhielden. De hier bedoelde dépêche behoort tot deze 'Immediat-Correspondenz'.

2) R.O.

with His Prussian Majesty, who, on account of the near Relationship of the Princess of Orange towards His Majesty, must be deeply interested in whatever concerns Her, had not His Majesty received rapeated accounts from the Hague that the conduct of M. de Thulemeyer had been in uniform hostility to the Interests of the House of Orange, and in direct concert with the Emissaries of France, - but if M. de Thulemeyer has ventured to pursue the conduct he has held without authority from his Court, and His Prussian Majesty feels an Interest in the Independance of the Republic, in the Preservation of its Constitution, and in the support of the Rights of the Stadtholder, His Majesty will be extremely ready to enter into a most confidential Communication with His Prussian Majesty on the means of preserving the essential objects I have just mentioned.

Should you perceive, from M. Bischofswerder, that His Prussian Majesty is disposed to enter into such a Communication, you will farther acquaint Mr. Bischofswerder for His Prussian Majesty's information, that there has been some mention made of the disputes in the Republic by M. de Montmorin, in his conferences with His Majesty's Ministers at Paris; that the French minister has declared in the most explicit manner, not only that France does not consider itself as authorized to interfere openly in the affairs of Holland, but is sensible such an Interference would draw on a like Interference of other Powers; that he also professed a sincere desire, on the part of France, to maintain the true Constitution of the Republic, and to preserve to the Stadtholder such power as he could have, for any good purpose, consistent with the Constitution, and a willingness in case France and England should be invited to a Mediation, to endeavour to settle the points in Dispute in an amicable manner between the two Courts; that some mutual jealousies have arisen on account of military preparations, and that we have offered, that none should be made on our side, provided those on their side are discontinued, particularly the very suspicious one of assembling an Army under the name of a manoeuvring Corps, at Givet; that His Majesty trusts, from all circumstances of the situation of France, of Holland and of Europe, that this business will terminate in rn amicable way, and that it would give His Majesty much satisfaction to know what His Prussiam Majesty's sentiments are on this subject, and to concert with him such measures as may tend to the common interests of their respective Dominions, and to the maintenance of the Independence of the Republic.

His Majesty has felt the Indignity offered to the Princess of Orange, and did not conceive that the Province of Holland could have been so mad as not to have instantly complied with His Prussian Majesty's very first demand of reparation and punishment. Any steps His Prussian Majesty may be under the necessity of taking on this occasion, must be considered as totally distinct from an open interference in the domestic affairs of the Republic, which, of course, will depend upon other grounds, and as only requiring that satisfaction which is due from one of the Provinces for a gross insult offered to His Prussian Majesty.

8. - De Prinses aan Frederik Willem II[1]. - Nimègue 13 juillet 1787. -

Na een korte inleiding over de gebeurtenis welke den koning aanleiding heeft gegeven satisfactie te vragen, vervolgt de Prinses:

Les Chefs du parti dominant en Hollande peuvent-ils faire prendre une résolution satisfaisante sans exposer leurs personnes à la rage des corps francs, et sans détruire eux-mêmes l'infiuence de leur parti? Supposé qu'ils veulent s'y exposer, le Rhin-Grave, l'âme des corps francs, dont le règne finiroit avec eux, ne tentera-t-il pas l'impossible pour les en détourner? La commission de Woerden s'y trouve personnellemcnt intéressée, elle est munie d'un plein pouvoir des Etats, ne doit on pas s'attendre qu'elle en feroit usage au moment qu'elle craindroit de se voir abandonnée des Chefs du parti qui portent les voix dans l'assemblée d'Hollande? - Si ceci prouve les difficultés que ces chefs eux-mêmes auroient à combattre s'ils vouloient adopter un autre système, cela montre en même tems les divisions qui se manifestent dans ce parti, et les facultés que cela donne de les vaincre. D'un autre côté on ne met pas en doute qu'une *demi*-satisfaction, une réparation plâtrée, ou une négociation qui tireroit les choses en longueur jusqu'à ce que la mauvaise saison empêcheroit les troupes d'agir, et favoriseroit les retranchemens des Hollandois dans leurs marais, ne peut être acceptée par Sa Majesté. Cela seroit en opposition avec la magnanimité dont Elle donne l'exemple dans ce moment, et il seroit au dessous de sa gloire d'en supposer un instant la possibilité. - Il ne reste ainsi qu'à demander de quelle manière le Roi peut-il se procurer la juste satisfaction qu'il a droit d'attendre? Est-ce bien à une simple réparation que S.M. devroit borner sa satisfaction? Ne pouroit-Elle tirer parti de la circonstance actuelle, délivrer cet Etat de ses tyrans et y rétablir solidement l'ordre et la tranquilité? Un grand Roi ne menace jamais en vain.... Si la République s'étoit attirée le ressentiment de Sa Majesté, la Princesse eut été la première à essayer tous les moyens à Sa portée de désarmer le courroux du Roi son Frère, pour en prévenir les funestes effets;.... mais ce n'est pas la République qui a manqué à Sa Majesté, ce n'est pas même la province d'Hollande, ce n'est qu'*une cabale* qui pour s'assurer la prépondérance dans l'Assemblée des Etats, et parvenir à exécuter ses pernicieux desseins, a excité une émeute dans les deux principales villes.... Si les membres de la minorité et la plupart des villes d'Hollande étoient affranchies du sceptre de fer avec lequel les corps francs les gouvernent, on entendroit un langage différent....[2]. Une déclaration énergique de la part du Roi, dans laquelle il distingueroit formellement la cabale qui usurpe le titre d'Etats, des Etats même de la Province et de la Répu-

1) S.A. - In den vorm eener memorie. De aanhef - het minst belangrijke deel van het stuk - komt, naar een afschrift van Van Citters Sr., voor bij Vreede III, 502.
2) Tot zoover bij Vreede t.a.p.

blique, fera le plus grand effet. Le premier point qu'il s'agiroit d'effectuer après cela, c'est d'encourager le bon parti en Hollande, par une pluralité constante et ferme aux Etats-Généraux, qui prendroit des mesures vigoureuses pour rétablir le bon ordre dans cette Province, si les bien intentionnés manquoient de nerf ou de moyens pour le faire eux-mêmes; à ce double but rien de plus efficace que de faire *effectivement* assembler *au plus tôt* les deux Camps[1)], qui se préparent sur les frontières; on ne peut assez insister sur la marche *prompte* de ces troupes, le succès des opérations en dépend, la saison avancée en presse la nécessité, à cela se joint l'incrédulité de la cabale sur ce point, qu'il est de l'intérêt de la France de nourrir, et qui ne sera détruite que lorsque les troupes seront en mouvement; et la nécessité de faire changer de sistème aux Provinces d'Overissel et Groningue, ce qui ne peut manquer d'arriver si ces troupes approchent de leurs Frontières. - Il seroit nécessaire après cela, qu'une partie des troupes allât occuper le Païs de la Généralité, 1° pour empêcher une réunion entre la cabale d'Hollande et ces Païs, dans lesquels elle a fait jouer beaucoup d'intrigues, qui sont dépourvus de Garnisons, et où il pourroit éclater une révolte; - 2° pour prévenir que la France ne s'en empare; - 3° pour pénétrer de ce côté dans la Hollande, si cela étoit requis. - Cette marche des troupes dans la Généralité est un article des plus importants, qu'il est essentiel de ne pas négliger, mais elle ne devroit se faire que de l'aveu et de concert avec les Etats-Généraux. - En même tems le corps rassemblé sur les frontières de Gueldre mettroit cette Province et celle d'Utrecht à même de réunir toutes leurs troupes, pour les porter là où elles le jugeroient nécessaire pour rétablir le bon ordre. - On sentira plus fortement encore la facilité de frapper le grand coup, si l'on considère: 1° que l'on a connoissance que 7 vaisseaux de ligne Anglois croisent à la hauteur d'Ouessant et qu'il est très apparent qu'ils seront renforcés par d'autres dans ces parages; que 2° le Corps de 12.000 François qu'on annonce aux environs de Givet, *s'il est vrai* qu'il s'assemble, ne peut pas y être (selon des nouvelles authentiques) avant le mois d'Août, qu'ainsi en les *prévenant* tout peut être en ordre avant qu'ils puissent y porter opposition, suposé qu'ils l'osent, ce qu'on ne croit pas; - 3° que l'Empereur est absent, qu'il y a des nouvelles qu'il vient de rappeller sa soeur et son Epoux des Païs-Bas, qu'ainsi il n'approuve pas la condescendance qu'ils out montrée à l'égard des représentations des habitants, et que certainement dans ce moment, où il ne peut être que très irrité contre la France qui a favorisé et excité ces troubles dans ses Etats[2)], il ne prendra pas fait et cause en faveur des adhérents de cette Cour dans la République.

1) Bij Wezel en naar den kant van den Achterhoek, bedoelt zij.
2) Deze voorstelling vindt men in de berichten van dezen tijd meer dan eens. 'Le Roi de France,' schrijft Thulemeyer den 5^{den} Juni, 'est fortement soupçonné de souffler le feu, afin de détourner l'Empereur de l'exécution des vastes projets qu'il est occupé à concerter avec l'Impératrice de Russie pour la destruction de l'empire ottoman.'

L'occasion est peut être unique, elle ne sauroit être plus favorable, des milliers d'habitants, des Provinces entières, ont les yeux fixés sur leurs libérateurs. C'est au Roi qu'ils désirent de pouvoir accorder ce titre, il Lui sera dû a jamais, s'il daigne nous seconder de la manière qu'on a osé le proposer.

9. - Frederik Willem II aan de Prinses[1]. - Le 22 juillet 1787. -

Il est souverainement dangereux de faire intervenir publiquement l'Angleterre dans les affaires d'Hollande, ce qui amèneroit certainement une guerre générale qu'il faut éviter à tout prix; il est très à souhaiter par conséquent que l'on ne se livre point aux conseils du Chevalier Harris qui paroit n'avoir pour but que de renverser le sistème et l'alliance de la France avec la République. Dans ce moment de crise il faut renoncer à tous les partis violents et à des idées de révolution dont le passé a fait voir tout le danger et l'impossibilité. Il est donc de la prudence de se contenter des prérogatives les plus essentielles du Stadhoudérat et du maintien de la constitution, sans vouloir chicaner le terrain sur quelques concessions et sur quelques sacrifices qui ne font que de petits objets en comparaison de ceux que l'on risque de perdre. Je ne scaurois vous cacher, ma chère Soeur, d'avoir appris avec surprise que ma médiation, proposée par la France, a été acceptée tout de suite par toutes les Villes opposées au Prince, tandis que la minorité de celles qui lui sont attachées a voulu rejetter toute médiation[2].

Si les Provinces Stadthoudériennes suivent cet exemple, ou y veulent joindre une troisième médiation et ne veulent pas accepter les avantages que la mienne leur offre, je ne vois plus de moyen de sauver la maison d'Orange et je me verrois à regret dans l'obligation de ne plus me mêler de ses affaires. Je vous prie de bien peser ces réflections que la vérité me dicte; mon amitié pour le Prince et ma tendresse pour vous ne m'ont pas permis de les déguiser.

1) H.A.

2) De koning is hier onder den indruk van een bericht van Thulemeyer van den 15^{den}, dat Montmorin verlangt dat Holland ook Pruisen om bemiddeling zal vragen. ‘Les douze grandes villes y accédèrent avec satisfaction; malheureusement la minorité attachée au Prince d'Orange semble vouloir décliner jusqu'à toute intervention d'une puissance étrangère.’ - Deze woorden geven den indruk alsof in de Staten van Holland over de bemiddeling van Pruisen een stemming was gehouden. Dit is geheel niet het geval: na de resolutie van 6 Juli hebben de Staten niet meer over de bemiddeling beraadslaagd. - ‘La minorité de la Hollande,’ merkt de Prinses in haar antwoord van 26 Juli op, ‘aura témoigné de l'éloignement pour la médiation de la France, mais il est impossible qu'elle se soit expliquée contre celle de la Prusse, celle-ci n'ayant pas fait encore un point de délibération à l'assemblée de Hollande.’ - Ook in geval Thulemeyer's mededeeling slechts beduidt dat de meerderheid officieus haar instemming met de bemiddeling van Pruisen had betuigd, is zij volstrekt bezijden de waarheid. De meerderheid was en bleef ten einde toe heftig gekant tegen opdracht der bemiddeling aan eenige andere mogendheid dan Frankrijk.

10. - Ewart aan Lord Carmarthen[1]. - Berlin 14th July, 1787. -

De koning heeft Finckenstein bevolen Ewart mede te deelen:

.... that if He had not hitherto given the direct assistance to the Prince of Orange which the circumstances might require, his backwardness proceeded from no want of good disposition to support a family which He was so nearly connected with, but merely from his thinking that it was his chief object to watch the first motions of the Emperor. This, My Lord, is the exact purport of Count Finckenstein's communication, but I know from undoubted authority, that the King of Prussia added to the above orders, that if He should not receive a sufficient satisfaction, this Country would probably be engaged in a similiar contest with that of 1756. At the same time His Majesty transmitted to the Cabinet Ministers copies of two Instructions which he had dispatched himself to M. Thulemeyer and to Baron Goltz, both which I have seen. - To Baron Goltz His Majesty says, if the Court of Versailles should not be disposed to procure him satisfaction, no Consideration whatever should prevent him from coming to seek for it himself. He added: *dites cela à M. de Montmorin, et que je ne crains pas la France*.

The same day[2] I received a private communication from M. de Bischofswerder: 'les ordres sont en partie donnés et le seront encore pour faire des démarches très sérieuses relatives à la Hollande. L'effet prouvera bientôt si l'Angleterre veut agir en conséquence et en conformité.' On the 12th I saw a letter of a general Officer at Potzdam mentioning that the King had issued orders for assembling a Corps of 40.000 men[3]. That all the troops under the Inspection of General Gaudi in Westphalia should be got in readiness to march at a moment's warning; and that a strong train of artillery should be prepared both here and at Magdeburg.

His Prussian Majesty has no other object in view relative to Holland than to obtain satisfaction for the personal Insult; He continues to consider the Interests of the House of Orange, but still more those of the Republic, as very secundary considerations. Besides He is so much preoccupied with the Idea of the certainty of the Emperor's falling in Silesia the moment He should turn His Arms towards Holland, that He discussed with General Moellendorff a Plan of Defence for that Province.

11. - Ewart aan Lord Carmarthen[4]. - Berlin 17th July 1787. -

Frankrijk heeft Pruisen uitgenoodigd tot een gemeenschappelijke bemiddeling in de Republiek, zonder daarbij met een woord van de aanhouding der Prinses melding te maken.

1) R.O.
2) 11 Juli.
3) Voorbarig; de bevelen werden eerst geteekent den 17den des avonds, en voor een corps van ruim 20.000 man.
4) R.O.

I have the satisfaction to acquaint Your Lordship that both the King of Prussia and his Ministers consider this unexpected communication of the Court of Versailles as the effect of apprehension, but, at the same time, His Prussian Majesty is not a little gratified with such a submissive entreaty, which he considers as an *amende honorable*.... In consequence however of a very able representation drawn up by M. de Hertzberg, the King has determined to accompany the acceptance of the proposal with such preliminary conditions as can scarcely fail to be rejected by the Court of Versailles.

Volgen, verkort, de pruisische voorwaarden.

It is likewise intended, at all events, to assemble a strong army on the frontier of Holland.

12. - 'Points préliminaires pour servir de base à une médiation, proposés à la Cour de France le 16 de juillet 1787'[1]. -

Le Roi se flatte que Sa Majesté Très Chrétienne voudra convenir d'avance avec Sa Majesté des principes et des conditions préliminaires suivantes et concourir avec Elle pour les faire agréer aux deux partis.

1°. Il sera nécessaire qu'on convient de part et d'autre de la cessation de toute hostilité et voye de fait, et que pour parvenir à ce but, les Etats d'Hollande rappellent des Provinces d'Utrecht, de Gueldre et de Frise non seulement toutes leurs troupes reglées, mais aussi toutes leurs compagnies franches et bourgeoisies, et que le Prince d'Orange de son côté retire de la Province d'Utrecht les Troupes de celle de Gueldre, et fasse cesser toute mesure coactive contre la ville d'Utrecht en renvoyant l'arrangement des différends des Etats d'Utrecht avec la ville de ce nom à la médiation dont on conviendra.

2°. Il est d'une nécessité indispensable que les Etats d'Hollande renoncent d'avance et positivement à la prétension tout à fait injuste de vouloir obliger les Provinces à Reglemens, à les changer, et qu'ils abandonnent cela à leur libre volonté sans s'en mêler aucunement. - Si après ce préalable il reste encore des differens à régler entre la Province d'Hollande et quelques autres Provinces, on peut les remettre à la médiation des deux Cours.

3°. Les différens entre les Etats d'Hollande et le Prince Stadhouder en qualité de Stadhouder et Capitaine General de cette Province doivent faire le principal objet de la méditation des deux Cours, et Elles tâcheront de les ajuster et régler selon les principes de l'équité, les véritables interêts et le système constitutionnel de cette Province, en prenant toujours pour base le rétablissement du Prince Stadhouder dans le commandement de la garnison de la Haye, et du Pouvoir Militaire.

4°. L'arrangement des différens entre la Ville d'Utrecht et les Etats de

1) R.A., naar een afschrift bij een dépêche van Van Reede van 7 Augustus 1787. Het afschrift heeft, 'le 18 de juillet,' maar dit is onjuist.

la même Province pourra, être réuni à la même médiation des deux Cours, où a celle des Etats Généraux, ou en combinant les deux Médiations.

5°. Il paroit encore utile et nécessaire qu'on convienne préalablement d'arrêter par des défenses sérieuses des Souverains, le cours des injures et des invectives que les deux partis répandent dans les gazettes et dans les libelles, et qui ne servent qu'à enflammer encore d'avantage le feu de la discorde et à entretenir le germe de la dissension.

6°. Le Roi se promet de l'amitié de S.M.T.C., qu'Elle partagera avec S.M. la juste sensabilité dont Elle a dû être pénétrée par les procédés extraordinaires, que les Etats d'Hollande se sont permis envers Madame la Princesse Sa Soeur, en l'empêchant de continuer son voyage qu'Elle avoit entrepris pour la Haye, endroit de sa demeure ordinaire et constitutionnelle, et dans les vues les plus pures de coöpérer à une conciliation.

Comme les Etats d'Hollande ont accumulé leurs torts en approuvant et en ratifiant les procédés injurieux que ses commissaires ont tenu envers ladite Princesce, en la traitant en Prisonnière, et en Lui tenant des propos indécens et nullement convenables, S.M. ne peut se dispenser d'insister invariablement que les Etats d'Hollande assurent à S.M. et à Madame la Princesse Sa Soeur avant tontes choses et avant le commencement de la médiation, une satisfaction proportionnée aux offenses personnelles qui ont été faites à la Princesse et par là à S.M. même; Elle a déjà demandé cette satisfaction aux Etats Généraux et aux Etats d'Hollande même, les premiers l'ont trouvé juste et nécessaire, et l'ont vivement recommandée aux Etats d'Hollande, S.M. l'attend donc incessamment de la part de ceux-ci, et Elle croit que le meilleur moyen de la donner sera celui, que les Etats d'Hollande invitent Madame la Princesse de venir à la Haye, et qu'ils reconnoissent l'erreur qu'ils ont commise de Lui attribuer des vues sinistres et contraires au bien général et commun de la République.

Le séjour de Madame la Princesse à la Haye pourra contribuer à l'avancement de la médiation, parce qu'Elle ne manquera pas de coöpérer à la conciliation en représentant en quelque façon le Prince Son Epoux absent, et si les Etats d'Hollande voudroient craindre encore Sa présence, ils peuvent être suffisamment rassurés par la Trève dont on conviendra préliminairement.

Le Roi a voulu s'expliquer d'une manière aussi ouverte que détaillée et précise sur la situation présente des affaires de la Hollande; il croit donner ainsi à S.M.T.C. une preuve non douteuse tant de sa confiance pour Sa dite Majesté que de son vif désir de concourir avec Elle par tous les moyens possibles à pacifier les Provinces Unies, et à rendre à cette République voisine de Leurs Etats une tranquillité entière et stable.

13. - Ewart aan Lord Carmarthen[1]. - Berlin 29th July 1787. -

I had the Honor to receive, on the 25th, Your Lordship's dispatch of

1) R.O.

the 17th, by Major[1]. I immediately announced Your Lordship's very important communication to M. Bischofswerder, and appointed an interview for the next day, at the usual Place in the neighbourhood of Potzdam, whither I accordingly repaired at the time fixed. I there found a Person sent by him to acquaint me with the Reason of his not being able to fulfil his Engagements, and to desire me to furnish him with what arguments I could to counteract those which had been employed with too much success to change the good Dispositions that His Prussian Majesty had entertained so lately. On farther enquiry I learned that a new Plan of couduct, concerted on the following Principles, had been so strongly recommended to the King of Prussia, as to have made considerable impression: first - that His Majesty ought to keep clear of all Engagements with England, because there was no certain proof of the Court of London's being seriously determined to interfere in Dutch affairs, whilst there was a strong suspicion of the contrary. Besides, that His Majesty should never take an active part against France, on account of the intimate Connection that subsisted between that Court and the Successor of Bavaria, which was a Point of great consequence to Prussia. On the same principle, the chief object of His Prussian Majesty ought always to be to watch the Emperor, and that the affairs of Holland constituted a very secondary ascendancy over His Majesty and ought on no account to expose this Country to the Risk of a War, which would infallibly, at best, be the same unequal contest as that of 1757. - That the proposal of a joint mediation by France was a very fortunate circumstance - that the King of Prussia should insist on the acceptance of the Prince and Princess of Orange, and that England should be prevented from having any share in it. The chief abettor of this plan at Potzdam is M. Stein, who returned very lately from executing e commission at Mentz, and there is great Reason to believe that it has been transmitted thro' the canal of some French Emissary in the Empire.

The abovementioned arguments had been so strongly pressed on His Prussian Majesty, as almost to have induced him (four days ago) to counteract the march of the Troops, and to observe the strictest Neutrality. I at the same time learned that Colonel Stamford had done more harm than good, as his proposals had given a new handle to accuse the Princess of Orange of having no other object in view than to draw His Majesty into a war....

Having settled everything with Count Hertzberg, I had a long conference with Count Finckenstein on the morning of the 27th. He was so much struck and embarrassed, that he acquainted me with all that had passed....

> Zoowel de ministers als Bischoffswerder hebben nu den koning van Ewart's mededeelingen in kennis gesteld. Zij hebben veel uitgewerkt. Ware het niet dat Finckenstein hem beschermde, Thulemeyer zou reeds teruggeroepen zijn, en Finckenstein zal hem wel niet lang meer kunnen handhaven.

1) Naam van den koerier.

14. Ewart aan Lord Carmarthen[1]. - Berlin, 2d August, 1787. -

The same Cabinet order which contained His Prussian Majesty's sentiments and instructions respecting the answer to be returned to Your Lordship's communication, likewise directed His Ministers to inform the Court of France of the substance of them. I find that Count Finckenstein took occasion, from this circumstance, to make so ample a communication to the French Chargé d'affaires of all that had passed, that he dispatched a Courier, yesterday, to Paris, with an account of the particulars. Whatever may have been Count Finckenstein's motives for taking this step, it is the opinion of his Colleague that it can be productive of no bad Consequences, but on the contrary, that the French cabinet will be much disconcerted to find that, without waiting for their answer, the King of Prussia has agreed to enter into a cooperation with His Majesty[2] on the Basis of the preliminary Articles proposed to them by this Court, for it is thought that His Prussian Majesty cemmitted himself formally by this communication, and that if the preliminaries are approved by His Majesty as they seem to be by the majority of the United Provinces[3], the Reply or Modifications returned by the Court of Versailles can make very little or no alteration in regard to the principles of the general arrangement. I am assured that the French Chargé d'affaires on receiving the abovementioned communication, observed that in his private opinion, the alliance of France with the Republic had received a mortal Blow.

I am happy to acquaint Your Lordship that the King of Prussia seems to have restored His confidence to Count Hertzberg. M. de Bischofswerder and Count Brühl have contributed as much as lay in their power to effectuate this point, and all the three are zealous advocates for the establishment of a perfect cooperation of measures between England and Prussia.

Colonel Stamford obtained, to-day, of His Prussian Majesty, a Loan of a million of florins, for the Prince of Orange.

15. - Finckenstein en Hertzberg aan den Hertog van Brunswijk[4]. - Berlijn 28 Juli 1787.

> Zij hebben vernomen dat hij zich het bevel laat welgevallen en brengen hem nu van den stand der zaak op de hoogte. Frankrijk heeft aan Z.M. verklaard dat het gaarne Pruisen tot de bemiddeling uitgenoodigd zag; de Prinses zegt dat haar partij van bemiddeling liever niet hooren wil.

Elle a proposé au Roi un autre plan plus vigoureux (mais plus dangereux aussi[5]) tendant à renverser tout le sistème présent des patriotes,

1) R.O.
2) Zijne Britsche Majesteit.
3) In een brief aan den koning van 26 Juli had de Prinses in het algemeen de zes punten geprezen en gezegd dat zij door de oranjepartij gunstig waren ontvangen.
4) S.A., minuut van Hertzberg's hand.
5) Toevoeging van de hand van Finckenstein.

en faisant agir pour cet effet Ses troupes, mais Sa Majesté n'entre pas dans cette idée qui pourroit mener à une guerre générale, et Elle ne fait assembler le corps d'armée que pour appuyer Sa demande de satisfaction et en quelque manière aussi la médiation et pour la rendre armée. Nous espérons que Madame la Princesse d'Orange renoncera à la fin à Ses projets guerriers et qu'Elle fera goûter aux Provinces de son parti la voye de la médiation, surtout quand elle appendra que l'Angleterre pourra y participer. Le Roi d'Angleterre vient de faire au Roi par M. Ewart des ouvertures confidentielles, par lesquelles il fait assurer à Sa Majesté qu'il n'était pas indifférent au sort de la Hollande et du Stadhouderat, et que le bruit d'un sentiment différent du Sr. Pitt étoit faux. Il communique en même tems les explications que la Cour d'Angleterre a eues avec celle de France sur les affaires de Hollande, et selon lesquelles la France a offert à l'Angleterre de la faire concourir à la médiation. En faisant notre rapport au Roi de ces ouvertures du Sr. Ewart, nous proposons de communiquer à l'Angleterre la Note verbale[1)], et de ne pas être contraire à l'admission de l'Angleterre à la médiation, mais d'en abandonner la décision à la Cour de France. C'est dans ces termes que se trouve à présent cette affaire compliquée.

De satisfactie moet aan de mediatie voorafgaan:

Nous avons demandé jusqu'ici pour cet effet, que les Etats de Hollande soyent obligés d'inviter Madame la Princesse à la Haye, de Lui faire des excuses de leur erreur, de punir ceux qui lui ont manqué, et de traiter avec elle comme représentant le Prince d'Orange sur l'arrangement définitif de leurs différends sous la médiation des Cours. Il faudra voir jusqu'à quel point on pourra pousser cette satisfaction. Nous avons tout lieu d'espérer que la Cour de France fera son possible pour arranger les affaires de Hollande, parce qu'elle craint beaucoup l'explosion d'une guerre civile et ensuite celle d'une guerre générale. La bonne contenance de la Prusse et de l'Angleterre y contribueront beaucoup, et par cette raison nous avons conseillé au Roi de réaliser ses démonstrations, de faire marcher son corps d'armée vers le Rhin, et de le maintenir là jusqu'à la fin d'un arrangement général. Selon nos nouvelles les plus fraîches le camp de Givet n'est pas encore assemblé. Il faudra voir ce que fera la Cour de France quand elle apprendra la marche des troupes du Roi vers le Bas-Rhin.

16. - Finckenstein en Hertzberg aan den Hertog van Brunswijk[2)]. - Berlijn 7 Augustus 1787. -

Sa Majesté a écrit hier à S.A.R. pour lui demander de s'expliquer sur l'espèce de satisfaction qui pourroit la contenter, et nous ne doutons pas qu'elle en conférera avec V.A.S. - Il nous semble que l'essentiel en sera, que les Etats de Hollande écrivent une lettre à Madame la Prin-

1) De zes punten van 16 Juli.
2) S.A., minuut van Hertzberg's hand.

cesse pour l'inviter de se rendre à la Haye quand la trève sera formellement établie; qu'après son arrivée à la Haye ils lui fassent par des députés une excuse de l'erreur et des fautes qu'ils ont commises envers S.A.R., et qu'ils infligent une punition quelconque aux subalternes qui lui ont manqué à Schoonhoven[1], mais le principal sera qu'ils traitent en même tems avec S.A.R., comme représentant le Prince absent, sur l'arrangement intérieur des leurs différends.

17. - Memorie der Prinses aan Frederik Willem II[2]. - 17 Augustus 1787. -

La satisfaction la plus glorieuse et la plus agréable pour moi seroit sans contredit celle qui coïncideroit le plus au motif qui m'a fait prendre la résolution de me rendre à la Haye, savoir, le désir d'essayer par ma présence de réunir les esprits et de ramener le calme et la prospérité dans la République. Par cette raison je souhaiterois que cela fut dirigé de manière que les Etats d'Hollande m'écrivissent une lettre par laquelle ils me fissent des excuses du passé et m'invitassent à la Haye, en déclarant formellement que je suis parfaitement libre d'aller partout dans leur Province et d'en revenir, et d'entamer une négociation soit à la Haye, soit à Nimègue, selon que je le jugerois le plus convenable, s'engageant vis à vis du Roi que ma personne seroit en sûreté en Hollande. Dans ma réponse je ne voudrois pas insister sur la punition des coupables, parce que les plus coupables forment la majorité des Etats, qui a fait prendre les résolutions en vertu desquelles la commission de Woerden a agi et a reçu l'approbation du Souverain sur sa conduite à mon égard; d'ailleurs, comme j'ignore s'il entreroit dans le plan du Roi d'aller jusqu'à demander leur éloignement de l'assemblée d'Hollande, et que les intentions de S.M. doivent en tout ceci me servir de base, je soumets ce point entièrement à la décision et à la volonté de S.M. Il me paroitroit au dessous de moi et en quelque façon injuste de rejetter la faute sur quelque malheureux subalterne, et d'exiger la punition des individus du Corps franc qui ont manqué de savoir vivre, cela ne serviroit qu'à aliéner la nation, et malgré les agressions faites depuis peu, même sans l'ordre formel des Etats, tant sur les Comtés Souveraines du Prince aux confins de la Province de Hollande, que sur son château de Soesdijck dans la Province d'Utrecht, malgré les nouvelles insultes que les Bourgeois armés ont faites à toute la maison d'Orange, dans leur déclaration arrêtée à la pluralité et contre l'avis de plusieurs députés; malgré les injures dont les papiers publics et autorisés par le Souverain, fourmillent encore tous les jours, cette nation me reste chère, je plains l'aveuglement d'une partie du peuple, et son bien-être me tient à coeur. Je borne ainsi mes demandes à ce que V.M. a déjà exigé dans ses Mémoires aux Etats de Hollande, savoir le désaveu de leur conduite à mon égard, et la révocation des résolutions précipitées, prises à ce sujet; je

1) Bedoeld is: Goejanverwellesluis.
2) S.A.

me crois fondée en bonne justice à insister également, si ce n'est sur la suppression de cette Commission de Woerden, du moins sur une résolution formelle des Etats d'Hollande qui contienne leur pouvoir indépendant dans de justes bornes, et remette ce pouvoir dans le sein même du Souverain, ainsi que cela a été de tout tems.

Je sais ce que je dois aux Etats, mais je ne puis m'exposer aux caprices de cinq Despotes qui ne sont responsables aux Etats qu'autant qu'ils le trouvent bon. Je pourrois aussi témoigner mon désir d'entrer le plutôt possible en négociation avec *les principaux Membres du Gouvernement*, pour rechercher conjointement les moyens les plus efficaces de rétablir la paix et la tranquilité dans le païs, par la médiation des trois Cours (qu'il faut suposer que la Hollande auroit admise auparavant). Je crois qu'il faudroit soigneusement éviter de demander une commission aux Etats pour traiter avec moi, encore moins une permission d'entrer en Négociation avec eux. Par mes relations intimes avec la République, je me crois suffisament autorisée de traiter ces matières, et principalement les points qui concernent les intérêts du Prince et de mes Enfans, avec tous les membres du Gouvernement et leurs ministres, sans devoir me borner à un petit nombre de personnes que l'on qualifieroit pour cela. D'ailleurs, je puis être considerée en quelque sorte comme neutre, les relations du Prince et par conséquent les miennes s'étendent généralement à *toute* la Republique, et il est essentiel pour le bien commun que je recueille les différentes opinions, que j'écoute tous les partis, et que je fasse connoitre le plus qu'il m'est possible les principes et les sentimens du Prince, afin de rétablir la confiance mutuelle. Ceci est aussi indispensable pour me mettre à même d'oser avancer mon opinion vis à vis du Prince, et de lui exprimer ce qui est en effet le voeu de la Nation et ce qui doit ainsi fixer son sistème. Cependant si les Etats proposoient une Commission pour négocier avec moi, je ne crois pas qu'il faudroit le rejetter, mais en même tems manifester les sentimens exposés cy-dessus, et comme cette manière de traiter les affaires est beaucoup plus du ressort d'un ministre que du mien, je demanderai en ce cas une couple de personnes à mon choix pour m'assister; je me crois également en droit de demander que cette Commission ne soit pas composée de ceux qui ont *directement* concouru à me fermer l'entrée de la Province d'Hollande.

Telles sont les conditions auxquelles il me semble que l'on pourroit se borner, et à ces conditions je m'engagerois d'intervenir auprès du Roi pour arrêter toute autre prise de satisfaction.

18. - Lord Carmarthen aan William Eden[1]. - 24 Augustus 1787. -

Gelast hem de volgende vier punten aan Frankrijk voor te stellen als grondslag van bemiddeling:

1°. Qu'une entière suspension de toutes hostilités fut convenue entre les

1) Naar den te Berlijn medegedeelden tekst (S.A.).

deux partis de la République. Que les Etats de Hollande rappellassent de la Province d'Utrecht toutes leurs trouppes, tant régulières que corps francs. Que quant à ces trouppes sur la répartition d'Hollande, qui ont persisté dans leur attachement à la Géneralité, elles devroient être cantonnées dans quelques endroits dont on conviendroit, et on devroit pourvoir à leur paye. Que les différentes villes des Provinces d'Hollande, d'Utrecht et de Gueldre devroient retenir seulement leurs garnisons ordinaires, composées de telles troupes ainsi qu'il sera déterminé par les deux partis; et que les corps francs délivreront leurs armes, pour être déposées en lieu de sûreté, sous l'inspection et la garantie des puissances médiatrices, pour y rester durant les négociations et être rendues si les conférences se terminoient sans succès.

2°. Qu'il sera distinctement compris que les trois Provinces à Reglement seront laissées en pleine liberté de déliberer sans gêne et d'apres les formes de leur constitution sur ce sujet, et que la Province d'Hollande n'a aucun droit ni prétexte de se mêler dans leur Gouvernement intérieur.

3°. Que les différens entre le Prince d'Orange et les Etats respectifs de Hollande, Overyssel et Groningue, seront reglés par les Puissances médiatrices d'après les principes d'équité, et les intérêts réels et la constitution de ces Provinces, prenant toujours pour base le rétablissement du Prince dans sa situation et dignités, ainsi qu'elles lui furent confirmées en 1766, et particulièrement dans la charge de Capitaine Général, et celle de commander la garnison de la Haye.

4°. Tout autre point qu'il y auroit encore à régler, et dont nulle mention est faite ci-dessus, pourra être ajusté par l'intervention des Puissances médiatrices, ou de telle autre manière que l'on conviendra. Mais il sera absolument nécessaire que durant la Négociation l'on supprime tant la violence des Libelles qui circulent journellement, que toutes les autres mesures d'aggression. Et il paroit de la plus grande consequence, pour en venir à une suspension d'hostilités et à un commencement de négociations, que la Cour de France employe ses efforts pour engager les Etats de la Province d'Hollande de convenir sur quelque réparation pour l'insulte faite à S.M. Prussienne, qui puisse Lui être satisfaisante.

19. - Nota van Ewart aan de Pruisische Regeering[1]. - 3 September 1787. -

Zijne Britsche Majesteit verlangt het gevoelen des konings van Pruisen te mogen weten over de aan Frankrijk opgegeven punten, en vooral over de ontwapening der vrijcorpsen; verzoekt inlichting omtrent den aard der voldoening die de koning begeert, en omtrent de beste wijze om de zending van Fawcett te doen slagen; onderwerpt verder, daar de koning zich, in antwoord op vroegere mededeelingen, van een overleg met Engeland niet afkeerig verklaard heeft, de volgende ontwerp-overeenkomst aan zijn oordeel:

1) S.A.

L'objet du concert entre les Cours de Londres et de Berlin étant de pacifier par une médiation la République et de maintenir avec la constitu-

tion et l'indépendance de l'Etat en général et de chaque province en particulier, les droits et charges du Prince dans ses trois différentes relations, il faut établir une base pour ce concert, et en conséquence les deux Cours conviennent d'arrêter:

1°. Que les quatre Points présentés par la Cour de Londres à celle de Versailles serviront de base à la médiation dans les termes et le sens énoncé, et Elles s'engagent mutuellement à ne pas s'en départir.

2°. Que l'armée du Roi (que la satisfaction soit prise par Elle, ou que accordée elle rende ses opérations quant à la satisfaction inutiles) restera rassemblée dans le Pays de Gueldre ou de Cleves, en admettant le cantonnement pour l'hyver, mais comme il ne seroit pas juste que la Cour de Berlin supporte seule les fraix d'un armement qui tourne à l'avantage commun, la Cour de Londres accordera aussi longtems que le corps restera rassemblé, un subside par mois, ou jour, de tant d'Ecus.

3°. A tout evenement la Cour de Londres prendra des arrangemens eventuels de manière à pouvoir dans l'espace de quatre semaines renforcer le Corps du Roi d'autant de milliers d'hommes de Troupes Allemandes.

4°. Si le Duc avançoit avec son corps vers la Hollande, et que ceci fit faire aux Troupes Françoises un mouvement qui empêchant le Duc d'avancer, l'obligea à prendre une autre position, la Cour de Londres s'engage dans ce cas à envoyer immédiatement deux à trois mille Anglois à la Brille, et en même tems Elle fera déclarer à la Court de France, que si ses Troupes sortent de leur Camp, Elle se trouvera dans le cas de faire un puissant armement par mer comme par terre.

5°. Il est sousentendu que dans le cas où l'Angleterre seroit obligée d'armer, que le subside énoncé dans le second article n'auroit pas lieu.

6°. Du moment que les affaires auroient pris une tournure aussi sérieuse, et qui peut faire craindre une guerre, les deux Cours alors conviendront des mesures ultérieures à arrêter.

7°. Elles stipulent en attendant par ce concert eventuel, qu'Elles s'abandonneront aussi peu l'une et l'autre qu'Elles renonceront au projet salutaire de pacifier la République sur la base énoncée dans le premier article.

Bijlagen bij hoofdstuk VII.

1. - Salm aan Bourgoing[1] - 1 September 1787. -

Nous avons des avis qui nous paroissent trop certains, que les troupes prussiennes entreront sous peu sur le territoire de la République. Elles se porteront sur Utrecht qui ne résistera que peu de jours si l'ennemi passe le Vegt et attaque cette ville du côté de la Hollande où elle est absolument sans défense: on ne l'a fortifiée que contre les troupes stadhoudériennes qui vu leur petit nombre ne sauroient passer cette rivière en force et couvrir en même tems Amersfort et le reste de la province d'Utrecht qui est à la dévotion du Stadhouder.

Utrecht pris, avec toute sa garnison, les seules forces réelles de la Hollande, cette province est livrée sans ressource à ses ennemis. Si l'armée prussienne préfère d'enter en Hollande par Gorcum, je ne vois rien qui puisse l'empêcher de pénétrer jusqu'à la Haye sur cette route. 8000 hommes et davantage que le Stadhouder peut rassembler dans son camp de Seyst nous tiendront du reste en échec, en attendant que les Prussiens passeront la Lek ou iront jusqu'à la Haye sans coup férir.

Que deviendrons nous alors, que deviendra l'alliance, la gloire du Roi, l'honneur du nom français? Si on s'abandonne aux seules ressources de la négociation, si on compte pour quelque chose la résistance que nous ferons contre une armée disciplinée, infiniment plus forte que notre milice dispersée, on fera, je le prédis, le mécompte le plus complet, et si on entreprend contre nous avec des moyens aussi prépondérans, tous les secours que la France voudroit nous envoyer alors viendroient trop tard.

Il ne reste donc selon moi qu'un parti sûr à prendre, qui est de faire avancer aussitôt, et avec autant de secret qu'il sera possible, quinze à vingt mille hommes, avec lesquels on dégouteroit sans doute l'armée prussienne de rien entreprendre, surtout dans cette saison, contre la province d'Hollande; à moins qu'on ne se tienne positivement assuré que les Prussiens voudront se laisser amuser par les négociations jusqu'à la saison pluvieuse, et puis encore pendant les fortes gelées.

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, LLLLL.

Si des raisons déterminantes empêchent le premier parti, si le second n'est qu'illusoire, il faut se résigner à tout perdre, à tout abandonner.

2. - Bourgoing aan Montmorin[1]. - La Haye ce 16 septembre 1787. -

Monseigneur,

Votre courrier du 12 de ce mois étant arrivé ici la nuit précédente, je suis parti de bonne heure pour Woerden, d'où j'ai envoyé chercher au plus tôt à Utrecht M. le Rhingrave et M. de Bellonet. C'est avec ces deux officiers, Monseigneur, et avec les membres de la commission de Woerden, que j'ai en une longue conférence pour me mettre eu état de répondre à une partie du contenu de votre dépêche. Mais les résultats que j'ai à vous transmettre ne sont ni bien positifs ni bien satisfaisans. Messieurs de la commission manquent des notions nécessaires pour combiner des opérations militaires, et tant que le Rhingrave de Salm n'a pas été arrivé ils n'ont su que répondre à la plûpart de mes questions. M. le Rhingrave connoît parfaitement le terrain qu'il doit défendre et la nature des moyens qui lui restent, mais je crains qu'il ne s'exagère un peu le danger pour exécuter plutôt le projet que sa vanité conserve depuis longtemps, celui de se renfermer dans Amsterdam avec le reste des forces du parti, et d'être le défenseur de cette ville importante. M. de Bellonet, plus sage, plus désintéressé dans ses vues, ne connoit pas encore assez le terrain pour avoir des idées bien arrêtées sur ce qu'il y a à faire dans ce moment de crise.

J'ai commencé par demander à ce conseil de guerre la quantité et la distribution des troupes de la province en ce moment. Elles vont à peine à 9000 hommes; encore faut-il compter sur le regiment suisse de Sturler, qui, comme tous ceux de cette nation, doit inspirer peu de confiance.

Les différents postes, au dire de ces messieurs, sont suffisamment garnis d'artillerie et de munitions, et pourront en être facilement approvisionnés tant que le parti restera en possession des arsenaux de Delft et de Dort; mais dans l'incertitude de ce qui peut arriver jusqu'à ce que les troupes du Roi soient sur la frontière de la province, ils sont d'avis qu'elles doivent marcher avec leur artillerie de campagne, et même avec une artillerie de réserve.

J'ai pris ensuite, Monseigneur, tous les détails possibles sur leurs inondations. Ce que j'ai à en dire ne remplit pas tout à fait l'espoir que nous en avions conçu. Celles qui doivent couvrir le terrain depuis Naarden jusqu'à Woerden ne laissent rien à desirer. Cette dernière place en aura une particulière qui étoit déjà commencée hier, et qu'on croyoit suffisante pour défendre ses approches. On s'étoit flatté que les inondations combinées du Vaart au sud, et du Vecht au nord d'Utrecht, convriroient cette place; mais le Lek, d'où le Vaart tire ses eaux, se trouvant en ce moment de

1) A.E. - Deze dépêche moet in den nacht van 15 op 16 September geschreven zijn, onmiddellijk na Bourgoing's terugkeer uit Woerden. Met ‘la nuit précédente’ in den eersten regel is de nacht van 14 op 15 September bedoeld.

deux pieds plus bas qu'à l'ordinaire, l'inondation projetée sera tout incomplette. Le passage du Vaart seroit cependant impraticable par le nord du Lek, parce que ce poste est parfaitement fortifié; mais Vianen qui est de l'autre côté ne peut résister longtemps, et de ce point, dont une inondation commencée ne pourra défendre les approches, le poste du Vaart sera attaqué avec succès. Le Vecht, qui communique d'Utrecht au Zuiderzee, peut se passer facilement; et dès lors cette place, qui n'a été bien fortifiée que du côté du levant pour tenir tête aux troupes stadhouderiennes, court le plus grand danger si elle est attaquée par le côté opposé après le passage du Vecht. M. le Rhingrave de Salm soutient que dans ce cas très-vraisemblable et très-prochain, Utrecht ne peut pas se défendre trois jours, et opine en conséquence pour l'évacuation de cette place, et pour le parti de replier toutes les forces de la Hollande sur Woerden, Nieuwersluis, Wesep, Naarden, en abandonnant toute la Sud-Hollande aux troupes prussiennes.

Nous avons longtemps discuté les avantages et les inconvénients de ce plan. M. de Bellonet prétend que même dans le cas où l'ennemi prendroit le Vaart et passeroit si facilement le Vecht, Utrecht pourroit encore se soutenir 10 à 12 jours; mais le Rhingrave de Salm lui ayant assuré qu'Utrecht bloqué n'avait pas de vivres pour trois, il s'est rendu avec beaucoup de regret à cet argument et l'évacuation de cette place a été à peu près définitivement arrêtée. On fera son possible pour sauver une bonne partie des 150 pièces d'artillerie qui s'y trouvent; encore le manque de chevaux et de chariots rendra-t-il cette opération très difficile.

Au midi d'Utrecht, sur la rive gauche du Lek, on a fait deux coupures à la digue, l'une au-dessus, l'autre au-dessous de Vianen; ce qui ne rend ce poste accessible que par la digue qui y aboutit. Mais ce qu'il importoit surtout de défendre, c'étoit l'approche de Gorcum, parce qu'il se trouve sur la rive droite de la Meuse, le long de laquelle les troupes prussiennes paroissent diriger leur marche. Pour y pourvoir on a inondé les environs de Gorcum jusqu'à Dalem, qui n'en est pas à un quart de lieue, on a établi une batterie sur une petite île qui est vis à vis; mais ces foibles ressources n'empêcheroient pas Gorcum de céder à un bombardement de 24 heures.

Gorcum supposé pris, on a quelque espoir de retarder la marche des troupes par les inondations de l'Alblasserwaard et du Krimperwaard sur les deux rives du Lek; mais si elles ne remplissent pas ce qu'on en attend, Rotterdam, Delft, Leyde et la Haye même peuvent être en quelques jours au pouvoir de l'ennemi, et toutes les rivières se trouvant ainsi occupées par lui depuis Gorcum jusqu'à l'embouchure de la Meuse, l'entrée des troupes du Roi par le midi de la Sud-Hollande deviendroit impossible.

Dans cette incertitude voici, Monseigneur, le voeu auquel le conseil de guerre de Woerden s'est arrêté. D'après l'autorité dont il est revêtu, on peut le regarder comme celui des Etats.

Il auroit d'abord desiré qu'un gros corps de troupes, embarqué à Dunkerque, vint au plutôt débarquer à Helvoet-Sluis, pour défendre encore s'il en est temps, les places de la Sud-Hollande, ou en repousser les trou-

pes prussiennes. Il a senti les lenteurs, les embarras, les inconvénients politiques d'un pareil embarquement; il est convenu que ce moyen ne devoit être qu'accessoire. Il se borne donc à demander avec instance, que 4 à 5000 hommes rassemblés de nos garnisons les plus voisines de la mer, s'embarquent à Dunkerque. Il aura soin qu'on tienne à Helvoet-Sluis des avis tous prêts qui indiqueront l'état de la Sud-Hollande. Si elle se trouvoit entièrement occupée par l'ennemi, le détachement continueroit sa marche jusqu'à Amsterdam d'où il seroit distribué entre les différents postes, à la conservation desquels on seroit forcé de se borner. M. de Bellonet ayant évalué au moins à 40 le nombre de bâtiments de transport nécessaire à cet embarquement, nous ignorons s'il s'en trouvera ce nombre à portée de Dunkerque. Dans cette incertitude la commission de Woerden a proposé d'en faire fréter tout de suite à Rotterdam et à Amsterdam. J'ai répondu à ces messieurs, que comme il n'étoit pas sûr que le Roi crût praticable l'embarquement qu'ils proposoient, ils devroient se borner à prendre dans ces deux ports des mesures éventuelles, sauf à leur donner de l'effet, si ce projet étoit adopté par le conseil de Sa Majesté, et que nos propres bâtiments ne puissent suffire à son exécution. Nous sommes donc convenus qu'ils écriroient sans délai à Amsterdam, à Rotterdam et à Helvoet-Sluis pour qu'on s'y préparât à tout événement.

Mais ils ont senti que dans tous les cas le moyen proposé ne pouvoit être qu'accessoire, et après avoir longtemps discuté le plan à suivre pour la marche du corps principal des troupes du Roi, voici, Monseigneur, ce que nous avons arrêté. Il faudroit qu'il partît le plutôt possible de nos frontières de Flandre une armée de 25 à 30 mille hommes. Ces forces sont au moins nécessaires pour tenir tête aux 28.000 Prussiens qui, quoique partagés présentement en trois différents corps, peuvent facilement se réunir pour s'opposer à l'entrée de nos troupes si leurs succès dans la Sud-Hollande sont aussi rapides qu'on doit le craindre. Cette armée iroit aboutir, à travers le pays de Liége, à Eyndhoven, dix ou douze lieues au midi de Boisle-Duc. Là elle trouveroit des avis sûrs et secrets de la situation de la Hollande. Si Gorcum n'étoit pas encore pris, elle passeroit la Meuse en cet endroit. Dans le cas contraire, et si les inondations de l'Alblasserwaard retenoient l'ennemi, elle pouroit aboutir par le Moerdyk à Dordrecht ou à Rotterdam, suivant les circonstances, mais si la rapidité des progrès de l'armée prussienne prévenoit, comme cela n'est que trop vraisemblable, l'arrivée des troupes du Roi, la seule ressource qui resteroit seroit que d'Eyndhoven elles se portassent dans le pays de Clèves pour couper la retraite à celles du Roi de Prusse.

Dans tous les cas, Monseigneur, les troupes du Roi n'auroient aucun obstacle à craindre des places de la Généralité. Elles pourroient facilement occuper Breda et Bois-le-Duc, si elles se trouvoient sur leur chemin. Il n'y a pas à Breda plus de 300 hommes de garnison, ni plus de 400 à Bois-le-Duc, dont les bourgeois sont d'ailleurs entièrement voués à la cause patriotique. De plus l'occupation de Breda auroit l'avantage de mettre Sa Majesté en possession d'un arsenal très-fourni qui appartient, il est vrai,

à la Généralité, mais dont les alliés de la province de Hollande pourroient se saisir sans scrupule après que le Stadhouder a tiré également de la Généralité les troupes et les munitions qu'il a employés à faire la guerre à cette province. Enfin le conseil de guerre croit que dans tous les cas ces deux places pourront être des gages précieux entre les mains de Sa Majesté. - M. le Rhingrave de Salm étoit d'avis que dans cette même vue Mastricht pourroit être occupé par les armées de Sa Majesté, mais il est ensuite convenu avec nous que cette opération nous éloigneroit du but principal et diviseroit les forces du Roi qui ne sauroient trop rester réunies.

Il faut encore prévoir le cas où M. le duc de Brunswic, maître de toute la Sud-Hollande, feroit occuper avant nous les places de Breda et de Boisle-Duc. Dans ce cas, Monseigneur, leur occupation deviendroit aussi impossible que le passage des rivières, et l'entrée des troupes du Roi dans le pays de Clèves deviendroit notre seule ressource.

Au moment où je finis cette dépêche, Monseigneur, le baron d'Angely, que j'avois prié de voir lui-même à Gorcum ce qu'on pouvoit attendre de ses moyens de défense, et des inondations sur lesquelles ou comptoit, me rapporte les détails les plus allarmants sur ces deux objets, ainsi que sur ce qu'il a appris de la marche des troupes prussiennes.

Il résulte de tout ceci, Monseigneur, que le moment de sauver la Hollande sera peut-être déjà passé quand vous recevrez ce courrier, et qu'il ne faudra plus s'occuper qu' à la venger. Dieu veuille encore que le Roi de Prusse, après avoir opéré dans cette province une révolution en faveur du Stadhouder, n'ait encore le temps de se replier sur le pays de Clèves avant que les troupes du Roi y soient parvenues. Dans cette hypothèse elles pourroient peut-être encore, en occupant à leur tour la province de Hollande, y faire renaître le parti patriotique de ses cendres. Son foyer pourra subsister lomgtemps encore à Amsterdam, et si nos fâcheux pressentiments se vérifient, ce sera là qu'il faudra aller le ranimer.

3. - Uit een ‘verhaal van het voorgevallene binnen Utrecht sedert den 10 may 1787 tot op deszelfs evacuatie op den 15 september van het eygene jaar’[1]. -

Vóór 10 Mei bestond de bezetting uit de schutterij (1900 man infanterie en 400 artilleristen); 400 auxiliairen; 1 eskadron van het regiment-Van Tuyll; een corps ‘groene jagers’ of scherpschutters onder C.G. Visscher.

10 Mei kwam uit het cordon van Holland aan een detachement artilleristen-Van Bylandt; 11 Mei de jagers van Salm (116 man); 11 en 12 Mei de huzaren van Salm (300 man); later nog eenige troepen uit het cordon.
12 Mei kwam de Rijngraaf en nam 's avonds het bevel over; 14 Mei kwamen zijn fuseliers (300 man); 20 Mei twee compagnieën van zijn kurassiers. Het utrechtsche defensiewezen legde toe aan gemeenen zes,

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, TTTT. - Van den gouverneur en burgemeester A.H. Eyck.

aan onderofficieren acht stuivers per week. De mannen van Salm krijgen echter op aanvraag een gulden.

13 Juni komt uit Holland het eerste bataillon Pallardy (312 man); 8 Juli het regiment Bylandt-dragonders onder Mascheck.
Eind Juni waren er 1074 auxiliairen, meest uit Holland. - Sedert 20 Juni was er een inundatiecommissie.
6 Juli werd op voorstel van Salm aan Vérac geschreven om fransche ingenieurs en artilleristen. Spoedig kwamen zij, zonder uniform, als deserteurs, één voor één. Zij werden verzameld tot een regiment artilleristen op repartitie van Holland. Ook kwamen twee genie-officieren de Bellonet en de Frescheville.
15 Juli werd Ondaatje tot generaal-adjudant van den Rijngraaf aangesteld. - Aan de werken arbeidt ook een fransch artillerie-officier uit Douai, genaamd Prévôt.
23 Juli kwamen nog 615 auxiliairen uit Amsterdam onder Wiselius; ook had Amsterdam een regiment infanterie geworven (kolonel de Win) en naar Utrecht gezonden. - 25 Juli bedroeg de bezetting 6535 man.

Den 25 Julij ontving den Gouverneur een brief ter waarschouwing tegen een Vrouwsperzoon, die onder schijn van Vogeltjes te verkoopen, het Hollands Cordon espionneerde. Den Gouverneur gemelde Vrouw hebbende na laten gaan, bevond dat zij op zekeren tijd van de Amersfoordse Wagen afkomende, in de Stad kwam, verscheyde Straaten doorkruyste, en eyndelyk bij den Rhijngraaf in huys ging en aldaar 's nagts bleef tot den anderen dag, wanneer zij wederom wegraakte; hier over den Rhijngraaf door den Gouverneur onderhouden wordende, antwoorde, het waar was, dat gemelde Vrouw door hem gebruikt wierd om het Camp etc. te bespieden, en hem daar van rapport bragt; in hoe verre dit waar zij weet men niet.

Den 19 Augustus viel er een mondeling gesprek of zamenkomst voor tusschen den Graaf van Calemberg, gewezen Collonel bij 't corps ligte Troupes van Darmstad, een man zeer de Prinsen Pathy toegedaan, en tusschen een uytgezondene van den Rhijngraaf van Salm, zoo men meend Cappes, Generaal Adjudant van gemelde Rhijngraaf[1]; dit zoude voorgevallen zijn op de volgende wijze; den 18 zoude de Collonel Calemberg van Thiel, en den volgenden dag met een Chais over Houten naar de Bild gebracht zijn, wanneer uyt het Camp een Detachement Dragonders arriveerde, welken op den uytgezonden officier van den Rhijngraaf schooten, edog kort daar na kwam de Graaf van Calemberg met gemelde officier in gesprek tot dat de Graaf van Calemberg eerst na taptoe weder in 't Camp kwam, en de Officier weder na Utrecht retourneerde.

Door een anoniemen brief uit de Bilt werd dit te Utrecht bekend. Eyck ging er mede naar Salm, of het waar was? waarop Salm ‘in substantie antwoordde van ja.’ Hij beweerde door Kahlenberg te worden lastig gevallen met uitnoodigingen. Eyck zeide: ga niet naar hem, laat hem te Utrecht komen. Salm keurde dit goed, waarop kort daarna Kahlenberg in een chais naar een

1) *Noot van Dumont-Pigalle*: Ce n'étoit point Cappes, mais bien le Chevalier de Marquez, alors officier dans Sternbach, et qui en 1785 avoit servi avec Calemberg dans le nouveau corps du Prince de Hessen Darmstad.

herberg buiten de Tolsteegpoort is gereden, waar hij lang met den Rijngraaf sprak. Ook dit werd Eyck door anonieme brieven bekend gemaakt.

Zeker is het dat van die zamenspraken niets is uitgelekt, en dat den Rhijngraaf door den Gouverneur daar naar gevraagd zijnde, geen tijd of gelegenheid had, om iets daarvan te verhalen of zeggen.

12 September ontving Eyck van 'bekende en vertrouwde handen' uit Arnhem en Nijmegen tegelijk bericht, dat den volgenden dag de Pruisen zouden binnenrukken. Hun kwartiermeesters waren aangekomen. Eyck ging er mede naar het defensiewezen en naar den Rijngraaf.

Bij eerstgemeld collegie vond dit geen geloof, en bij den laatste wierd dit geheel verworpen, dewelke verzekerde het bewegingen waren die niets beduyden, en die geen effect konden doen, voegende daar bij, gelijk gewoon was te doen, dat men op hem staat moest maken, en dat wel wist en verzekerd was, dat zo dra iets aan was, Frankrijk wel zorgen zoude, dat zij iets ondernamen, stellende dus het Defensie Weezen volmaakt gerust.

Het was op Zaterdag den 15 September 1787 dat den Gouverneur als praesident der Gedeputeerde Vergadering[1)] dezelve des middags ten een uur bij den anderen riep om te besoigneeren en te delibereeren over de situatie waar in de Stad zig bevond; ten welken eynde den Rhijngraaf en Generaal Van der Borch ontboden wierden, dan den Generaal Van der Borch zeyde, den Rhijngraaf naar Woerden was, dog dat aannam zoo dra Zijn Excellentie in de Stad kwam, den Gouverneur hier van te zullen doen verwittigen; dan men begreep den Generaal als bij absentie van den Rhijngraaf het commando hebbende bij H. Ed. Mogende te ontbieden, dan waar van gemelde Heer zig excuseerde, met te zeggen dat hij alle oogenblik den Rhijngraaf binnen de stad verwagte (zijnde Zijn Excellentie des ogtends naar Woerden gereeden, en niet voor des avonds circa 7 uuren te rug gekomen), en dus liever wilde wagten. De Vergadering dus met onverrigter zaake moetende scheyden, begreep nogmaals dien dag des agtermiddags ten 3 uuren te moeten bij een komen, wanneer den Generaal Van der Borch weder wierd ontboden, en ook compareerde, mede brengende de 3 Fransche Ingenieurs[2)]. Wanneer de Praeses aan die Heeren te kennen gaf de inquietude der Vergadering over de situatie der Stad en de lopende gerugten, voornamelijk over de Pruissische Troupes, voorts de Vergadering opening meende te moeten hebben van het Plan der Defensie, en wat er gedaan moest worden; hier op antwoorde den Generaal dat hij thands overtuygd en verzekerd was dat 'er Pruissische Troupes in het

1) Bedoeld zijn de Gedeputeerden van de pretense Staten-vergadering te Utrecht.

2) *Noot van Dumont-Pigalle*: Les 3 François qui se trouvèrent à cette conférence, étoient 1°. M. de Frescheville; 2°. M. de Fresne, capitaine d'artillerie au Régiment de Toul; 3°. M. Prévost, ci-devant officier d'artillerie en France. - Il n'y avoit pas trois Ingénieurs François à Utrecht, mais deux seuIement, M. de Bellonet et M. de Frescheville. M. de Bellonet étoit alors absent, puis qu'il alla ce jour-la à Vianen et qu'immédiatement après son retour il se rendit à Woerden.

Land waaren, en dat men dezelve misschien den anderen dag alhier voor de Stad zoude hebben, dat dagt de Stad niet bestand was, en dat dan in alle gevalle naar zijn gedagten beter was de Stad geëvacueerd wierd van Militairen, om dan gemakkelijker en beter te kunnen capituleeren; dan dat den Rhijngraaf niet in de stad zijnde, hij niet wist wat deszelfs voorneemen was, en dus daar niets van konde zeggen voor hij zijn Excellentie gesproken had. De Fransche Ingenieurs affirmeerden toen ook den aanmarsch der Pruissische Troupes, en gaven niet onduidelijk te kennen, dat de zaaken zoo ver heen waren, en in dat geval, dat men wel zoude moeten komen tot het evacueeren der Stad; dat zij evenwel niet wisten, wat geresolveerd zoude worden; declareerende verder den Generaal Van der Borch in substantie het volgende, als hier blijkt uit dit Extract uit de Notulen van de Gedeputeerde Staten:

> 'Saturdag den 15 September 1787. De Heer Van der Borch met 3 Ingenieurs binnen verzogt zijnde, om opening te geeven omtrent den aanmarsch van Troupes, en wat resistentie er kan geschieden, heeft gedeclareerd, dat er waren 6000 man bij Thiel campeerende, gedestineerd tegen Gorkum, 5000 man te Cuylenburg, tegen Vianen, en dat 9000 man zig te Zeyst bij 't Camp zullen voegen; dat zij tegelijkertijd 3 attacquen zullen doen: een op Gorkum, een op Vianen, en een op Utrecht, en wel de laatste met 9000 man Pruissische, die met die uit de Provincie 18.000 man zullen uytmaaken, welke 18.000 man ons zullen op het lijf vallen, morgen ogtend; dat hij Generaal raadde zig in veiligheid te stellen om af te wagten dat Frankrijk hier komt, dat men kanon, kruyt, en kogels mankeert[1)], en dat men niet in staat is te resisteeren, dat men beter in staat is eene goede Capitulatie te maaken, als er geen Militie in was, dan als er Militie is, dat de Batterijen aan de Waard Poort geen Canon hebben, dat de laage Rivier de Inundatiën onmogelijk maakt, dat Vianen niet kan resisteeren, en dat Vianen ingenomen zijnde, die Colom zig op ons zal werpen, en van agter op het lijf vallen, wanneer alle retaite afgesneden zijn zoude, dat Holland zijn eyge Militie tot eyge defensie zoude terug roepen, met welk alles de Fransche Ingenieurs eens waaren, alzo bekenden de Werken tegens zulk een magt niet bestand waaren, nog ook de Militie of Auxiliairen en Burgers'[2)].

1) Eenige bladzijden vroeger heeft Eyck verhaald, hoe men in de eerste dagen van September begonnen was 'een Park aan te leggen, voor op het Vreeburg, *tot berginge van het overtollige zwaar en ander geschut*' [ik cursiveer]. Het Prinseleger vond te Utrecht niet minder dan 163 stukken geschut van allerlei kaliber. - De Bellonet heeft den 15^{den} te Woerden gezegd en later tegenover Dumont-Pigalle herhaald, dat er geschut en munitie te over was; of er levensmiddelen genoeg waren kon hij niet zeggen.
2) *Noot van Dumont-Pigalle*: Dans cette assemblée du 15 à 3 heures après midi il fut résolu de sauver tous les papiers des Gedeputeerde Staaten. On en fit un paquet que l'on cacheta; on le confia à quelqu'un qui le sauva.

Dit gaf geen geringe verslagenheid onder de Leden der Gedeputeerde Vergadering, wel bezeffende, wat de gevolgen zouden worden van dit alles, dan men troostede zig nog al met de hoop dat het niet tot evacueeren komen zoude, dat den Rhijngraaf te huis komende hun nader en betere tijding zoude brengen, en dat het een zwaarhoofdige gedagte van den Generaal zoude weezen. Dus scheyde de Vergadering op reces tot 's avonds ten 9 uuren, toen den Rhijngraaf in de stad was gekomen.

Intusschen was alles in de Stad den ouden gewonen gang gegaan, zo met het houden der Parade als anders, zonder men iets bespeurde dat naa het verlaten der Stad geleek, en alzo zukkelde den dag ten eynde, zonder eenige gedagten dat in den avond het sort der Stad uytgesproken zoude worden; wanneer men des avonds circa half 8 eenig Volk van het Legioen op het St. Jans Kerkhof in de Wapenen zag komen, dewelke van tijd tot tijd vermeerderende, men dagt dat tot eene expeditie of attacque gebruikt zoude worden gelijk men reeds gewoon was; dus het zelve niet veel speculatie baarde.

Den Gouverneur door een Officier circa half agt tijding krijgende den Rhijngraaf was gearriveerd, beleydde terstond de Vergadering van Gedeputeerde tegen 9 uuren en de Vroedschaps Vergadering ten half tien; wanneer nu de tijd der belegde Vergadering, namelijk 9 uuren, gekomen was, stond het gantsche Legioen van Salm met eenige andere Militairen reeds in de Wapenen, op het St. Jans Kerkhof. Gelijk dan ook, na de Vergadering circa een half uur te hebben laten wagten, den Rhijngraaf, verzeld van den Generaal van der Borch en de 3 Fransche Ingenieurs, binnen trad. Hier op, na de Heeren neergezeten waren, vatte den Praeses het woord, zijnde den Gouverneur, vragende uyt naam der Vergadering om opening van zaaken, wat hij Rhijngraaf van de aanmarsch der Pruissische wist, of het zelve bij zijn Edele nog in den wind wierd geslagen, en of er nu een generaal Plan van Defensie was, om in cas van attacque zig naar te reguleeren, daar hij. Gouverneur zoo dikwijls in zijn qualiteit op geïnsteerd had, dit alles ten eynde H. Ed. Mog. die middelen daar zouden konnen stellen, die zij zouden denken nodig te zijn in de gesteldheid van zaaken.

Dan de op den Rhijngraaf staroogende en hier op voldoend antwoord verwagtende Vergadering, wierd verbijsterd op het zien voor den dag halen en door het hooren leezen van twee differente Patenten van H. Ed. Mog. Gecommitteerde ter Defensie van Holland en Utrecht te Woerden vergaderd, bij het eene van welken met een onderstaande dagteekening aan gemelde Rhijngraaf wierd overgelaten, om als nodig oordeelde met alle de Hollandsche Troupes uyttetrekken, en bij het andere zonder dagteekening wierd ordre gegeeven om terstond de Stad te verlaten; het hooren leezen dier Patenten als een donderslag in de ooren der Vergaderings Leden klinkende, vroeg den Praeses, wat reden er was om te vertrekken, of hij Rhijngrave zulks meende te volvoeren, en wanneer hij dat wilde doen. Waarop den Rhijngraaf in substantie antwoorde, dat de Pruissische Troupes reeds in het Land waaren, en in 3 Colonnen zouden op-

trekken te weten 11.000 na Zeyst, 9000 voor Gorkom, en 5000 voor Vianen; dat de attacque zoo door het Princen Leger te Zeyst als door de Pruissen op Utrecht zoude geschieden, en dat men ingesloten zoude worden, dat men geen resistentie konde bieden, als kunnende geen staat op de Burger Schutterijen maaken, dat er mankement van alles en de Fortificatiën in geen goeden staat waren, al het welke den Generaal van der Borch en de 3 Fransche Ingenieurs affirmeerden; om kort te gaan, dat hij met zijn Volk zoude vertrekken, en wel uyterlijk des ogtends ten 3 uuren, en dat er dus geen tijd van delibereeren was; zoo men de Burgers wilde waarschouwen, die dan wilden die konden meede uyttrekken. Schoon had men praaten, en verweet den Praeses aan den Rhijngraaf de omstandigheid, waar de Stad zig door zijn toedoen in gebragt zag, dat nogmaals sterk insteerde en des noods hem ordonneerde om te blijven en dat hij hem van den Eed aan de Stad en Provincie gedaan niet ontsloeg, dat zo hij Rhijngraaf met zijn Volk dan wilde gaan, den Generaal van der Borch met zijn Regiment zoude blijven, als wordende door de Provincie Utrecht betaald, waar op den Rhijngraaf repliceerde, dat de Generaal met hem zoude uittrekken, kunnende de Provincie gemeld Regiment na dato niet meer betaalen. Hier op stond den Rhijngraaf met den Generaal van der Borch en de Fransche Ingenieurs op, en verlieten de Vergadering. De Leden na deze Scene elkander met een treurig gelaat aanziende, en begrijpende er voor hun niets meer te doen was, namen afscheyd van elkanderen en gingen elk zijns weegs[1)].

Intusschen was en trok het volk langs hoe meer in de Wapenen en zommigen begonden te twijffelen of niet iets gaande was, dog wisten er niets zeker van, tot dat den Gouverneur in de ten half tien belegde Vroedschaps Vergadering verscheen, en aldaar van het gepasseeede in de vergadering van Gedeputeerde verslag deed; hoe vreemd dit de Vergadering in de ooren klonk kan men ligt naargaan, dan goede raad duur en de tijd kort zijnde, wierd geresolveerd aan alle de Burger Collegien hier van kennisse te geeven, met vrage wat te doen; de Vergadering wierd gecontinueerd tot circa half een, toen eene Commissie uit de Burger Gecommitteerden binnen stond, zeggende, het aan de Vroedschap over te laten, als niet wetende wat te doen, en wat het beduydde; waarop insgelijks de Leeden van elkander afscheyd naamen, en heen gingen.

Als nu klom de confusie ten hoogsten top, en niet buyten verwondering wanneer men zig verbeeld, hoe de meeste Inwooners uit hunnen slaap opgewekt wierden, met deeze donderende woorden: *Indien gij uw Leven*,

1) De Rijngraaf gaf aan Dumont-Pigalle van deze vergadering de volgende voorstelling: ‘M. de Boetzelaer se lamenta, en se disant qu'il étoit ruiné de fond en comble. M. d'Amerongen dit qu'ils continueroient leurs sessions à Amsterdam; M. de Ridder dit qu'heureusement il avoit sauvé ses obligations depuis peu de jours; M. Eyck fut le seul qui demanda six heures de répit, pour sauver ses effets. Personne ne contredit la nécessité de l'évacuation; tous se bornèrent à se lamenter et ne songèrent qu'à leur fortune et à leur sûreté personnelle.’

Vrouwen of Kinderen wilt bergen, red u dan voor de klokke 3 uuren; eene beschrijving der van het geschreeuw en gehuyl weergalmende Straaten te maaken is onmogelijk, den eenen Burger, woedende, smeet zijn Geweer tot den grond, met de verwijtende woorden, *waar toe heeft het zelve mij gebaat, en heb ik daarom zooveel moeyte en zorgen, en verlies geleden*; den anderen, niet wetende wie hem verraaden had, vervoegde zig al dreigende bij den Regent en wilde den zelven om hals brengen, sommigen, der Prinsen gehate parthij toegedaan, beschimpten den radelozen en schuwen burger, eenigen bekogten het met de dood[1)], daar anderen er met verlies van goederen, ja zelfs van gezondheid, af kwamen.

Onderwijl ging reeds het uyttrekken der Corpsen voort en verlieten den een naa den anderen de Stad, terwijl men van tijd tot tijd de oproerkreet *Oranje Boven* reeds uyt de agter straaten hoorde opgaan, met geen minder schelden en vloeken op de nu vlugtende Patriotten. Eene troep begaf zig nog naar het Fort Redelijkheid[2)], om hetzelve nog eenigen tijd te defendeeren, en de Stad niet zonder een schot over te geeven, dan daar komende, vonden alle het geschut vernageld, moesten dus met onverrigte zaken terugkeeren. Het Regiment van van der Borch was het laatste dat uyttrok, des ogtends circa half 6, waar meede den Gouverneur, naar veel uytgestaan en ongelooflijke moeyte [geleden te hebben] tusschen de gelederen, als gedwongen door hem toegenegene en eenige getrouwe Vrienden, de Stad, en met eene zijne Bezittingen, en zijne met hem in een Zee van rampspoed gedompelde Medeburgers aan hun noodlot moest overlaten.

1) Ik vind dit niet bevestigd. In de kerken werd den 16^{den} juist gedankt, ‘dat zd groote omwenteling.... niet één druppel bloeds gekost had’ (*Jaarboeken* 1787, blz. 4889).
2) Even buiten de Wittevrouwenpoort; dus geheeten naar den ingenieur Redelijkheid, die aan de versterkingen gearbeid had vóór de komst der fransche officieren.

Extract uyt de dagelijkse Rapporten van het Guarnisoen binnen Utrecht op den 25 July 1787.	Present en bekwaam.					
	Officieren.	Wachtmeesters, Sergeanten.	Tamboers, Trompetters en Pijpers.	Corporaals en Gemeenen.	Kadets en Recruten.	Paarden.
Curassiers [1]	13	17	6	187	3	175
Hussaaren [1]	23	16	8	306	.	259
Zware Cavallerie	9	8	4	105	.	126
Jaagers [1]	7	6	2	119	.	.
Scherp-Schuters [1]	18	13	13	332	.	.
Utrechtsche Schutterij	80	112	20	1596	.	.
Utrechtsche Jaagers	3	3	.	30	.	.
Auxiliairen	45	67	43	1043	.	.
Geldersche Jaagers	6	5	1	64	.	.
Utrechtsche Artillery	25	32	3	458	.	.
Zwolsche, Geldersche, Amsterdamsche id.	9	7	.	102	.	.
Amsterdamsche Schutterij	21	34	14	604	.	.
Regiment van Amsterdam	15	15	15	306	6	.
Amsterdamsche Militie	3	4	3	138	.	.
Dragonders [2]	4	8	4	102	.	93
Pallardy Infantery [2]	16	17	12	222	.	.
Generaal totaal der Hoofden 6535	297	364	148	5717	9	653

benevens 164 man en 111 paarden absent of ziek.

1)2)

1) Behoorende tot het legioen van Salm.
2) Door Holland betaalde troepen buiten het legioen van Salm.

Den 11 September 1787. Naamen der Militairen en Burger Corpsen heden in 't Garnisoen.	Present en bekwaam.					
	Officieren.	Wachtmeesters en Sergeanten.	Trompetters, Tambours en Pijpers.	Corporaals en Gemeenen.	Nieuw aangenomen.	Paarden.
Curassiers [1]	14	13	5	200	.	218
Hussaaren [1]	20	20	7	310	.	281
Dragonders [2]	3	5	3	86	.	67
Zware Cavalery	9	8	4	98	.	124
Utrechtsche Schutterij	81	112	30	1362	.	.
Amsterdamsche Schutterij	14	26	11	297	.	.
Pallardy Infantery [2]	19	15	14	249	1	.
Bylandt Infantery [2]	14	16	13	202	1	.
Amsterdamsche Militie	3	6	5	216	.	.
Scherp-Schutters van Salm [1]	7	14	18	371	.	.
Jagers te voet en te paard [1]	8	9	2	207	.	33
Utrechtsche Jagers	3	3	1	38	.	.
Camper en Geldersche dito	5	4	1	65	.	.
Auxiliairen	35	34	29	664	.	.
Regiment-van der Borch	33	31	35	422	5	.
Regiment-de Win (Amsterdam)	17	18	14	388	.	.
Regiment-van Citters [2]	16	19	13	333	4	.
Utrechtsche Artillery	28	32	3	475	.	.
Auxiliairen dito	8	7	.	120	.	.
Generaal totaal der Hoofden 7051	347	392	208	6103	11	723

benevens 375 man en 106 paarden absent of ziek.

1)2)

4. - Aanteekeningen van M^R. Guiliam Balthazar Emants, pensionaris van Delft, ter vergadering van Holland van 16, 17 en 18 september 1787[3]. -

Extraordinaris Vergadering Sondag 16 September 1787.

Beraadslaging op het voorstel van Amsterdam tot het verleggen der vergadering.

Wassenaer[4] vraagt off securiteit voor de personen van de vergaderden te Amsterdam? Hollant geen meester meer van haar selfs.

1) Behoorende tot het legioen van Salm.
2) Door Holland betaalde troepen buiten het legioen van Salm.
3) R.A. - Ik deel er niet meer uit mede dan wat tot aanvulling der gedrukte resolutiën van Holland kan strekken.
4) Bedoeld is Carel George graaf van Wassenaer tot Wassenaer, heer van T wickel, de vroegere gezant te Weenen.

Wassenaer-Starrenburg segt nopens de saken van Delft, 't is publicq getekent in de couranten[1], sonder dat Holland off de Regeering iets gedaan heeft; moet daar nu maar in gekomen worden, sonder iets te doen?

Ridderschap overnemen de propositie van Amsterdam; proponeren wat er te Delft gedaan is, en off er voorsiening is geschiet; de vrijheid Burgerstand legt daar dood.

Haerlem sullen van 't geproponeerde omtrent de verlegging der Vergadering kennis geeven.

Delft idem, en nopens de saken bij hun, kunnen sig daar niet op inlaten.

Leiden reflectie op omstandigheden, en ook in mandatis [zich te] inquireren nopens Vrankrijk; loueren [Gecommitteerde Raden[2]]; mogelijk morgen 10.000 man voor Leerdam; en voorts tijd om te sorgen niet te exponeren; moet sorg dragen voor personen; en als te lang wagten, dan mogelijk geen schuilplaats meer; en so te Gorinchem[3], dan is de sleutel weg, en dan kunnen in den Haag komen, en dan geen tijd verbijden[4], en verwagten dat dat het sentiment van hunne principalen is; reets deezen nagt slegte taal in den Haag, en tijd niet bloot gestelt. - Nopens de saak van Delft, seggen dat is een domestique saak.

Amsterdam niet present.

Gouda na dat alles aan Burgerij gecommuniceert, en Burgerij en Regering praefereren in den Haag; 't verplaatsen allernadeligste gevolgen; niet alleen de vergadering, maar ook met haar relatien; cas van 't land, archieven, Gecommitteerde Raden, influentie op alle de collegien ter Generaliteit; wat sal effect sijn te Amsterdam? hoe sullen de ordres van Holland gerespecteert? Door 't water tegenhouden[5], en de executie beletten; elk moet sig wagen aan publique saken; en mogelijk scheiding off scheuring in de Vergadering van Holland, toch hopen en bidden geen separatie; dat nu denken als in 1672; zo toen gedaan was[6], dan mogelijk geen Vergadering van Holland; dus sijn van opinie provisioneel immers en voor als in den Haag; dat is last van Regering en Burgerij. - Sijn tegens alles wat driftig is, en als sig addresseren, dan wat anders: seggen dat Utrecht sou sijn geëvacueert.

Gorinchem wensten als nog middelen uytgedagt, om de onheylen aftewenden; niet opposeren, dog so na Amsterdam, dan justificeren van de Ridderschap sonder onderscheid complete protectie[7].

Schiedam buiten staat de intentie te communiceren; begrijpen residentie-

1) De bedreiging van het delftsche vrijcorps was 12 September geteekend in de couranten verschenen (*Jaarboeken* 1787, blz. 4399).
2) Aangevuld naar de hierachter volgende aanteekeningen van Van Wijn.
3) Versta: en zoo de Pruisen te Gorkum komen.
4) Versta: en dan is er geen tijd meer om de fransche hulp te verbeiden.
5) Versta: liever dan naar Amsterdam te vluchten, moet men de Pruisen door 't water buiten Holland zien te houden.
6) Versta: zoo toen gedaan was wat Amsterdam nu voorstelt.
7) Versta: dan justificeeren den eisch van de Ridderschap om compleete protectie voor alle leden der vergadering te Amsterdam.

plaats niet meer geschikt; voelen wel de reflexien van Gouda, dog begrijpen dat de propositie van Amsterdam alleen maar temporair is, en zij consenteren daar in, dog doen reflectie op de propositie van de Ridderschap om staat te maken op personele veiligheid. - Nopens de saak te Delft beschouwen dat domesticq.

Brielle, nopens de propositie van Amsterdam, om de vergadering te verleggen, overgenomen. - Nopens de saak van Delft niet expliceren.

Alkmaar met Amsterdam eens; zij zijn reeds te voren gelast, en de eenigste veilige weg is na Amsterdam te gaan. - Voorts met Leiden.

Hoorn met Schiedam.

Enkhuizen en *Edam* met Brielle.

Monnikendam en *Purmerend* met Leiden.

Medemblik met Brielle.

[Tweede rondvraag]. *Haarlem*, aanzien.

Delft, kunnen zig niet expliceren.

Gorinchem, sullen niet opposeren.

Raadpensionaris pousseert het werk nopens de verlegging der vergadering. Segt, Dordrecht en Amsterdam sullen niet komen[1].

Leiden seggen, sij dan mogelijk ook voor een tijd niet komen.

Ridderschap, Briel, Enkhuizen, Edam, Medemblik overnemen.

Haarlem seggen er mede genoegen te nemen.

Delft aanzien.

Leiden persisteren.

Gouda persisteren.

Gorinchem volgens algemeene last met Dordrecht en Haarlem; als de conclusie genomen is, dan sullen kennis geeven.

Schiedam als meenen deze plaats niet geschikt, dan na Amsterdam[2].

Alkmaar, Hoorn, idem.

Geen conclusie gevallen op de verlegging der vergadering; maar overgenomen door eenige leden.

Maandag 17 September.

Extensie der notulen van den vorigen dag.

Ridderschap met de extensie.

Haarlem met de extensie, en consenteert in de verlegging der Vergadering van Holland na Amsterdam.

Delft met de extensie.

Leiden niet gedeclareert in de Vergadering niet te sullen komen, maar gedagt nader te sullen schrijven, off al [dan] niet komen, dog nog heden gelast te compareren.

1) Versta: wanneer de vergadering niet verlegd wordt.
2) Versta vermoedelijk: zij behouden zich voor naar Amsterdam te gaan, zoodra zij den Haag niet langer geschikt oordeelen.

Amsterdam (de Pensionaris Van der Goes) in bysondere omstandigheid; ten spoedigsten te concluderen; overnemen is egter declineren, en versoeken Raadpensionaris conclusie optemaaken[1].

Gouda maken een kleine alteratie in haar declaratoir, dat niet hebben geconsenteert.

Gorinchem hebben nog geen antwoord.

Schiedam met Leyden, dog gedurende de jegenwoordige onlusten te Amsterdam.

Briel niet in staat geweest, om deze stukken te brengen ter kennis.

Enkhuizen, Edam, Medemblik, met Briel.

Haarlem gaat heen, als kunnende niet langer in den Haag vergaderen.

Maandag 17 September 's avonts tusschen 8 en ½ 9.

Bericht van de overgave van Gorkum.

Ampel rapport van de Bock[2], die in de stad was geweest, en in de vergadering van Holland gerequireert, om mondeling [de missive van de gorkumsche regeering toe te lichten].

Ridderschap, nu de saak so is, als nu tragten de constitutie op den ouden voet te brengen, de Resolutien tegens de Prins genomen bij meerderheid, en door de meerderheid van geremoveerde[3], en door een cabale, en daarom Resolutie nemen tot intrekking.

Delft, Leiden, overnemen.

Amsterdam kunnen niet anders doen vermits niet gelast zijn op iets en nog geen tijding hebben.

Gouda overnemen; beseffen hoe langer hoe meer nodig dat de Vergadering door meer leden gefrequenteert; was 't mogelijk de leden een retour na deeze vergadering; nodig retour om haar daar toe te permoveren; geen antwoord nog aan Amsterdam gegeven, en komt voor nootsakelijk Amsterdam en alle de andere absente leden te exhorteren.

Gorinchem nopens propositie van Gouda, seggen uit hoofde last niet employ maken, maar inhaereren haar declaratoir.

Brielle sijn mede voor de herstelling der rust, en amplecteren 't advis van de Ridderschap, en dus nog deese nagt expressens aan de leden, al was het dat de vergadering nog morgen avond bij den anderen quam.

Enkhuizen sij voor haar selve wel voor, dog vreesen geen effect bij de andere leden, en daarom liefst alle de steeden te versoeken, om hier te komen.

1) Zie voor de aanteekening van Amsterdam uitvoeriger de gedrukte resolutiën van dezen dag (blz. 5481).
2) Controleur-Generaal der Fortificatiën van Holland, zooeven van Gorkum aangekomen.
3) Versta: de resolutiën tegen den Prins zouden reeds ingetrokken zijn gewees t zonder de remotiën.

Edam, Medemblik, met Enkhuizen.
Ridderschap segt daar gaat so een langen tijd mede heen; de nood is aan de man.
Enkhuizen: sal de Hertog van Brunswijk daar mede gedient sijn? beter meer leden, want anders geen effect.
Ridderschap segt, de nood presseert.
Amsterdam neemt de proposite over.
Gouda sal een missive coucheren.
Ridderschap onder eenige remarques facil.
Delft, Leiden, niet inlaten.
Amsterdam (de Pensionaris Van der Goes alleen) niet inlaten, alles overnemen.
Gorinchem et seqq. niet tegen missive.
Missive aan de leden geschreven, om morgen avont hier te komen[1].

Dingsdag 18 September 1787, 's middags.

Ridderschap proponeren om generaal oranje te laten dragen, en te surcheren[2], en ordre gewelt of plundering opponeren.
Delft begrijpt alleen voor den Haag, en 't verdere overnemen.
Leiden niet in staat, maar overnemen.
Amsterdam horen en sien, en geen conclusie op te houden of te nemen.
Gouda alleen surcheance provisioneel, en die niet tegenspreken, en nopens ordre tegens gewelt of plundering, ook niet tegen. Proponeren alleen tot den Haag, en dan aanschrijving aan de andere steden.
Brielle de surcheance in den Haag, en authorisatie om die surcheance mede te verlenen in de steden.
Enkhuizen, Edam, Medemblik, [met Ridderschap].
Delft, Leiden, aanzien.
Amsterdam laat sig niet in.
Dus de publicatie gearresteerd generaal[3].

N.B. Vermits de vroedschap te Delft om 4 uuren vergaderde tot het delibereeen over het groote werk, sijn wij omtrent 3 uuren na huys gereden.

Dingsdag 18 September 1787, 's avonds te 8 uuren.

Ridderschap compleet except Kijfhoek.
Wegens *Haarlem*, Gec. Raad Clotterbooke.
Delft, Pensionaris alleen.
Leiden, Gec. Raad van Leeuwen.

1) Zie dezen brief in de gedrukte resolutien, blz. 5846.
2) Te surcheeren het verbod van oranjedragen.
3) Zie de publicatie in de gedrukte resolutien, blz. 5848.

Amsterdam, Gec. Raad Geelvink[1], Van der Goes (Pens.).
Gouda, Slicher, Van der Does, Van Wijn (Pens.).
Briel, Mirell en Helsdingen (Pens.).
Enkhuizen, Bleiswijk en Van Stralen.
Edam, Boot.
Medemblik, Mol.

Bij de extensie vragen, of omtrent de plundering alhier zorg gedragen wordt. Nog plundering in 't Westeinde bij een tabaksverkoper. - Royer segt, niet geplundert.

Clotterbooke[2] segt, dat se Timmerman[3] willen hebben van de Poort; Rhoon segt, dat se hem absolut willen hebben.

Naderhand segt, alles wel.

Hierop werd de Generaal Kretschmar gehaalt, om de nodige informatiën te geven, die deselve vervolgends ampel geeft.

Tinne[4] die segt, dat van Rijswijk en Voorburg versoeken adsistentie.

Te Honsholredijk ook al niet wel.

Kretschmar komt weder binnen op zijn verzoek; kunnen nog te Rijswijk, nog te Voorburg.

Quaestie, of alarm sal geslagen worden, of niet.

Op nader klagten alarm slaan, en geweld met geweld te keeren.

Propositie Ridderschap. - Beraadslaging daarover:

Delft, vide last.

Haarlem medewerken tot alle middelen tot beveiliging van den Haag; te committeren 2 Heeren niet verder te marcheren, en om Sijn H^{t}. te versoeken herwaarts te komen, dog suspensie en 't commando niet concurreren.

Raadpensionaris segt spreekt van selfs; bij provisie de suspensie herroepen is het commando gerestitueert.

Leiden proponeren in critique situatie van saken niets meer geraden als 2 Heeren na Hertog van Brunswijk, en te vragen waer in de reden gelegen was, en so het is de saak van de Princes, dan verder bereid de Princes in den Haag te versoeken, en geen verandering in saken van de Prins te brengen, en in hope niet verder trekken.

1) Deze naam is door Emants later doorgeschrapt. Zie echter gedrukte resolutiën blz. 5857.
2) De secretaris der Staten, niet de gecommitteerde raad is hier bedoeld.
3) Pieter Joseph Timmerman, ritmeester bij het regiment Hessen-Philipsthal en commandant van het in den Haag in garnizoen liggend detachement van dat regiment, was 6 Juli op de Gevangenpoort gezet ter zake van een beweerde poging tot ophitsing zijner manschappen tegen den Soeverein. Hij zou zijn volk op een hooizolder hebben bijeengeroepen, had afdrukken van resolutien van hun Ed. Gr. Mog. verspreid, was dat ieder 't zag een oranjesocieteit binnengegaan, etc. De fiscaal Luyken had hem reeds willen ontslaan, doch krachtens resolutie der Staten van 18 Augustus zat hij nog altijd gevangen. Den volgenden dag, 19 September, hebben de Staten hem bevrijd.
4) De majoor H.P. Tinne.

Nopens de suspensie, horen verdere leden.

De Commissie te Woerden intrekken.

Pensionaris Van der Goes van Amsterdam declareert nu nader gelast overtenemen, en van stadswegen persisteert nog op verlegging der vergadering uit 's Hage na Amsterdam; dus kan niets anders doen als overnemen.

Gouda krijgen so so een missive, dat indien nog eenigsints mogelijk is desen avont off morgenogtent [naderen last te gaan halen?]; 200 huysen uitgeplundert; verlangen na Pruyssische troupes; dus sij niet kunnen doen, daarom voor af in consideratie, om de vergadering tot morgen te 12 uuren [te surcheren].

Raadpensionaris segt geen uitstel mogelijk, en moet concluderen.

Gouda, nopens het laatste point omtrent Hertog van Brunswijk, kunnen toestemmen. Omtrent de verdere pointen kunnen niet doen, dog hasarderen, om wanneer nemen een Resolutie, dan niet ophouden, maar aanzien.

Brielle met Ridderschap.

Enkhuizen hebben Resolutien, die in abstracto beletten te kunnen conformeren, dog om niet verantwoordelijk eenig en alleen reden, dat conformeren onder approbatie.

Edam en *Medemblik* met Ridderschap.

Dus geresolveert conform de 4 pointen van de Ridderschap.

Ridderschap: Wassenaar Twikkel, en en een Heer uit de Steeden.

Amsterdam, kunnen niemand noemen.

Gouda: Van der Goes.

5. - Aanteekeningen van M[r]. Hendrik van Wijn, pensionaris van Gouda, ter vergadering van Holland van 16, 17 en 18 September 1787[1]. -

Vergadering van Holland, Zondag den 16 September 1787 des middags ten twaalf uuren.

Beraadslaging op den voorslag van Amsterdam.

Twikkel: die van Amsterdam doen een propositie - zij spreken van de securiteit der vergaderde Leden.

Kunnen die van Amsterdam ieder Lid verzekeren? Er wordt op de publicque straten verhaald dat men Leeden te Delft arresteert - na vrede van Munster is geen exempel[2].

Ieder moet aen zijn plicht alles opofferen, maer wegens vrijmoedige advisen moet men niet aensprakelijk zijn.

Wie kan zeggen dat men stuiten kan de zaeken al !ag men alles datelijk neer.

Starrenburg: 't geen te Delft is gebeurd is publicq geweest, dat men

1) R.A. - Zelfde opmerking als bij de aanteekeningen van Emants.
2) Hij moet de daad van Willem II bedoelen.

de Leeden zoude mishandelen - men laet ze maer begaen, en als er van een andere kant iets geschied zegt men het raekt de directie, daer zal een bloedbad van komen. - Wij hebben daer een horreur van. - Toen Lodewijk de 14e kwam is de Vergadering hier gebleven - men wil alles in handen geven aen Amsterdam.

Ridderschap proponeert of men diergelijke dingen moet permitteren. - Nemen propositie van Amsterdam over.

Delft kan zich niet expliceren.

Caeteri: dan maekt het geen object [van deliberatie uit[1)]].

Haerlem: verleggen, maer zoo meerderheid anders denkt zullen zig laten welgevallen.

Delft: men moet meerder weten van publicq werk; Gec. Raden moeten van uur tot uur weten hoe het gesteld zij - dit is een refiectie der Vroedschap, niet van haer.

Starrenburg: Defensiewezen moet daer voor zorgen.

Delft: men moet niet disputeeren. Defensiewezen dit aen te schrijven[2)]. Zij hooren niets van 't Hof van Frankrijk.

Raadpensionaris: er is nog geen ministerieele tijding; maar onder de hand is missive Montmorin aen Chargé d'affaires, dat genegen is om daedlijk hulp te presteeren. - In Frankrijk heeft men nog niet kunnen ontvangen Resolutie tot nader reclame van secours[3)].

Leiden: bij pincipalen in mandatis zich te iuquireren, [of] Raadpensionaris [de hulp van het] ministerie [van Frankrijk] heeft kunnen requireeren, want hij is er niet[4)]. Zij loueeren Gec. Raden in haer departement; kort voor de Vergadering hebben een blijk gezien, dat 10,000 man voor Leerdam staen.

Hebben gisteren avond kennis gegeven[5)]. - Eenparig heeft men begrepen zich niet te moeten exponeeren - zij zijn voor het vertrek - er moet geen tijd meer voor deliberatie worden gebruikt; men moet zorgen voor personen, zoo men zich vestigd op Gorinchem is er geen defensie, en is de sleutel weg, men weet welk gevaer dan.

Het komt hun voor dat men van den tijd moet gebruik maken, en op de plaets moet [vertrekken].

Men zegt dat in verscheiden kreten van den Haeg [reeds een begin van oproer te bespeuren is geweest].

Gouda zeer ampele aenspraek, tendeerende volgens last der principalen, om de vergadering van Holland niet te verleggen naer Amsterdam.

Rotterdam absent[6)].

1) Nl. het te Delft gebeurde.
2) Zie gedrukte resolutien, blz. 5835 onderaan.
3) Van 10 September, gedr. resol. blz. 5733.
4) De bedoeling schijnt mij te zijn: want Vérac is vertrokken, of wel: want Vérac's opvolger is nog niet aangekomen.
5) Nl. van het voornemen om de vergadering te verleggen.
6) Zie gedr. resol. blz. 5843.

Gorinchem, wenschten er middelen waren om de gedreigde onheilen voor te komen; zullen niet hasarderen zich te expliceren daer zij niet kunnen geinformeerd zijn; zo conclusie valt zullen zij niet anders doen.

Maer zo men gaet na Amsterdam, zou aen alle de Leden van Staet zodanig een securiteit niet worden gegeven [als de Ridderschap verlangd heeft?].

Gouteeren reflectien van Delft om aen Defensie aen te schrijven.

Schiedam, zijn ignorant geweest van zaken, maer in verwagting approbatie betuigen mede leetwezen,....[1] zijn sterk, den Haeg is niet meer geschikt tot residentie.

Er is gewigt in de objectien van Gouda, maer vertrouwen dat die zwarigheden moeten evanesceeren, zo zij vaststellen dat zij maer provisioneel is.

Fiat, maer in dat geval reflectie te slaen op 't zeggen Ridderschap en door 't geven van securiteit te maken dat ieder staet mag maken voor zijn particuliere veiligheid.

Schoonhoven absent.

Briel: ad missive Amsterdam, die zaek is van zo veel essentie dat zij het moeten overneemen.

Alkmaer; zijn het eens met Amsterdam; hebben geen last dan bij voorraed dat indien zij begrepen de Haeg moet worden verlaten men veiliger plaets moest kiezen.

Hoorn met Schiedam.

Enkhuisen hebben geen kennis van zaken gehad, en dus overnemen.

Edam, overnemen.

Munnikendam, met Leiden.

Medemblik, overnemen.

Purmerend, met Leiden.

Raadpensionaris vraegt, hoe Haerlem?

Haerlem zal conclusie aenzien.

Gorinchem zal zich niet opposeeren, zullen per expresse kennis geven.

Delft, bereid om binnen 3 a 4 uuren zig te expliceeren.

Raadpensionaris: 't is geen materie van uitstel.

Leiden: 't is maer, dat de Pruissen in 't land zijn; 't is gepointeerd op den Haeg, de vraeg is of men zich daer aen zal exponeeren. Geen eerlijk Lid [zal dit willen].

Gouda: de reflectie van Leiden taxeert [hun] principalen.

Delft zal conclusie aenzien.

Gouda, persisteren.

Gorinchem, zullen niets doen, maer zullen zich niet opposeeren, vinden ook geen vrijheid om overtenemen, maer als de conclusie genomen is, dan zullen zij het ter kennis brengen.

Schiedam: zo er maar mooglijkheid is dat Pruissische troupes [den weg naar Amsterdam nog openlaten, wanneer men de conclusie uitstelt?]

Briel, Enkhuisen, Edam, Medemblik, overnemen.

1) Voor mij onleesbaar woord.

Ergo Ridderschap, Delft, Enkhuisen, Edam, Medemblik nemen 't over; Alkmaer heeft zich geconformeerd met Amsterdam; Leiden neemt aen kennis te geven aen principalen, en zoo die blijven bij denkbeelden die zij hebben kunnen bemerken bij principalen [dan zal Leiden zich niet meer in den Haag doen vertegenwoordigen].

Vergadering van Holland, den 17 September [1787].

Extensie.

Haerlem consenteert in 't verleggen der vergadering.

Delft met extensie.

Leiden heeft gezegd, dat zoo [aan hun] principalen opening wierde gedaen, zij vertrouwden die als dan zouden persisteren bij de opinie van de vergadering te moeten verleggen.

Refereeren aen principalen om [zich nader te declareeren].

Amsterdam. Gedeputeerde van Amsterdam heeft brief geignoreerd, kent gedagten van principalen niet - zij schijnen hem niet bij te leggen deliberatie, want er is maer een verzoek, noch geen conclusie. - Conformeert [zich] met extensie en insteert op conclusie.

Hij spreekt niet tegen overneemen, maar dit is declineeren, en hij houdt dat declineerende Leden zich hebben geuit.

Gouda vervangt[1].

Gorinchem heeft noch geen antwoord - inhaereert hun declaratoir.

Schiedam, geapprobeerd hunne conduites, conform Amsterdam, maer zo dat er stond in 't laetste der last: gedurende te tegenwoordige onlusten.

Briel, hebben overgezonden een expresse met gedrukte stukken, die laetste stukken hebben.

Enkhuisen hebben Commissie van Woerden niet erkent, maer verwonderd geen meer tijding, en wel zoo dat zij bij toeval eerst geinformeerd is geworden van den toestand van Gorinchem, dat een kind weet, en zij zijn blijde tot zulk een directie niet gecontribueerd te hebben.

Leiden appuyeren dit, te meer daer Gouda er van spraken.

Zij hooren, het cordon wordt opgebroken.

Commissie defensie weer aen te schrijven.

Haarlem zegt te zullen vertrekken - vertrekken.

[2] proponeert nomine principalen of al tijding van Frankrijk?

Raadpensionaris: neen.

1) Nl. vervangt een uitdrukking uit haar declaratoir door een andere, zie aanteekeningen van Emants.
2) Niet ingevuld. Versta: Gouda?

Vergadering Holland den 17 September 1787 des avonds ten 8 uuren.

Bericht van de overgave van Gorkum.

Ridderschap absenteert zich om te delibereren in de kamer - komt weder terug.

Starrenburg proponeert verzoek van mediatie te doen, satisfactie aen Z.K.M. en Hare Kon. Hoogheid, en herstelling der constitutie.

Delft, heden morgen gelast alle pointen over te neemen, hebben reden niet geweten.

Leiden, overnemen.

Amsterdam, niet inlaten.

Gouda overnemen, proponeert om Amsterdam te denken en te inviteeren.

Gorinchem zal niet hasarderen van de vrijheid van te adviseeren zoo als zij nodig oordeelen.

Briel, haar systema is bekend, zij amplecteren systema van de Ridderschap met hart en met ziel; plaets daer men is om te verschijnen, van deze nacht kennis te geven.

Enkhuisen zoude zeer gaerne amplecteren systema der Ridderschap, maer in dit moment is dit noch [praematuur]. Daerom eenvoudig de propositie van Gouda, de Leden allervriendelijkst en instantelijkst te solliciteren, de Residentieplaets niet te verlaten, maer met ons de nodige middelen te beramen om 't land te helpen.

Edam en *Medemblik* met Enkhuisen.

Ridderschap: om de Leden te versoeken die absent zijn zal tijd verlopen, en dan noch last van principalen.

Amsterdam de propositie van Gouda zou hij moeten tegenspreken en dan overnemen.

Leiden en *Delft*, niet inlaten.

Vergadering van Holland van 18 September 1787.

Omtrent deze (middag) vergadering kan ik geheel naar de aantekeningen van Emants verwijzen.

Vergadering van 18 September 's avonds.

Rapport van Kretschmar.

Zeer groote beweging - onder Uileboomen, heeft gerequireerd 24 man cavallery en infatery. Als Burgers een paar Compagnieën in 't geweer brengen was goed, zij moeten van de hoofdwagt piquetten afzenden - er zijn 4 piquetten.

Op Gevangenpoort willen Timmerman, zijn gedeeltelijk beschonken, willen Van der Meer[1)] hebben.

1) Den drost van Gecommitteerde Raden, rechterhand van Luyken. Hij was al gevlucht. (*Jaarboeken* 1787, blz. 4549).

Piquetten buiten de wacht maken uit 250 a 300 man.

Ridderschap. De propositie van gisteren herhalen zij op heden, en insteeren op deliberatie.

1°. oogenblikkelijk suspensie als Captn.-Gen. in te trekken.
2°. om zijn H^d^. te herstellen in commando.
3°. commissie defensiewezen te surcheren.
4°. een of twee Leden Hertog van Brunswijk te adieeren om aenmarsch van Troupes te doen cesseren.

Alle delay ter concurrentie is ter verantwoording van die Leden, die ophouden.

Delft op een point gelast: om oogenblikkelijk resolutie tot suspensie buiten effect te stellen. Zijn gelast te declareeren dat Z.H. in al zijn qualiteiten moet worden hersteld in verwagting dat ten opzichte van de differenten over die qualiteiten zou moeten worden ingeroepen mediatie van Frankrijk en Pruisen, en kennis daer van te geven.

Alles te doen tot behoud der rust.

ad 3^m^ conformeren zich zonder last.

ad 4^m^ fiat.

Haerlem mede te werken tot arressteeren provisioneele middelen als behoudens vrijheid en tot beveiliging van Holland best kan worden beraemd, doch zoo reeele sacrifices zoude inhouden, dan expresse te zenden. Dit is zoo generael, dat moeilijk is hoe zich te declareren.

ad commissie fiat,

maer suspensie en commando fiat provisoneel.

Raadpensionaris: naderhand kan men het wel onderzoeken.

Leiden, quaeritur of in criticque situatie niet meest geraden is twee Heeren uit de Vergadering te zenden aen Hertog van Brunswijk, reden af te vragen van komst, en wat zijn begeerte was, en zoo zijn begeeren was admissie, dan bereid te zijn hare Hoogheid herwaerts verzoeken. - Mediatie Pruisen te accepteren.

De restitutie commando van Z.H.: zal hooren [wat verdere leden zeggen[1)]].

Ad Commissie defensiewezen: Vrsedschap [heeft] last gegeven die commissie in te trekken.

Amsterdam is in onaengename omstandigheid, want heeft nu last, dat aenwezige gedeputeerden van Amsterdam al de hier voorvallende zaken moeten overnemen, en van stadswegen mede te concureeren tot verlegging der vergadering, waertoe men de Leden inviteert. Maer zal ten spoedigste [rapport doen].

Gouda ad 3 eerste pointen overnemen; zoo alle Leden er voor zijn, hasarderen.

Briel conform.

Enkhuisen: er zijn bij principalen Resolutien die hun beletten [zich]

1) Aangevuld naar Emants.

te expliceeren; wijl bij voorzittende Leden groote faciliteit is zullen zij hazardeeren met de 4 pointen zich te conformeeren op approbatie.

Quaeritur waer Hertog van Brunswijk is?

Raadpensionaris: niemand weet dit.

Edam: geen zwarigheid, met Enkhuisen.

Kretschmar komt binnen.

Conform met Ridderschap alle de vier objecten geconcludeerd.

Amsterdam aentekening.

Ridderschap benoemt Wassenaer-Twikkel.

Haerlem conform, maar [hebben zelf] geen lid voor te dragen.

Gouda: Van der Does.

6. - Willem V aan Brunswijk[1] - 20 September 1787. -

J'ai l'honneur de donner connoissance à V.A. que je suis arrivé à la Haye, que j'y ai trouvé le monde très bien disposé et plus de démonstrations de joie que je n'en ai vu de ma vie. Je suis pénétré de reconnoissance pour tout ce que V.A. a bien voulu faire pour me procurer cet heureux moment. Mais la besogne ne sera pas petite, la Ville d'Amsterdam déclare l'Assemblée des Etats illégale et la Résolution pour me rétablir nulle, il va y avoir deux Provinces de Hollande, l'une amie, l'autre ennemie de S.M. Prussienne. Je hasarde une Idée que je donne pour ce qu'elle vaut: si la Province de Hollande donne la satisfaction à la Princesse, V. A. ne pourroit-Elle pas demander de savoir quelles Villes ont voté pour la satisfaction et déclarer qu'Elle les regarde ainsi que le Corps des Nobles pour amies, et qu'Elle doit continuer à exiger la satisfaction des Villes, qui ont été contre la satisfaction et qui ont contribué à la Résolution approbatoire de la Commission de Woerden?

J'ai l'honneur d'être.... etc.

7. - Brunswijk aan Willem V[2]. - 21 September 1787. -

En réponse à la Lettre que V.A. vient de me faire, je La supplie me permettre les Réflexions suivantes:

S.M. le Roi vient de prendre, les Armes à la main, une Satisfaction que les Etats de Hollande lui avoient refusée. Ces mêmes Etats de Hollande, après avoir rappellé et rétabli V.A. dans touttes Ses Charges et Prérogatives, vont donner la Satisfaction demandée.

Seroit-ce à moi, et en général à notre Parti, à mettre en Doutte la validité des Démarches des Représentants actuels de la Province, en scrutinant de quelle manière telle ou telle Ville a voté? Ne donneroit-on pas lieu par une démarche pareille à répandre également des Douttes sur la Légalité du Rétablissement de V.A.?

1) S.A.
2) S.A.

Gardons-nous d'élever nous mêmes des Douttes sur un objet si essentiel. Au lieu de remettre le Calme, les

Dissensions ne feroient que renaitre. Il me semble que la situation de V.A. est plus heureuse que l'on ne pouvoit s'y attendre et le hasard a amené en faveur de Sa cause des Evenemens auxquels l'on ne devoit s'attendre de sitôt. Je conjure V.A. d'en profiter et de suivre la marche tracée par deux Puissances amies: celle de la médiation. Je ne puis assés conseiller à V.A. de faire accepter le plutôt possible un *armistice* et cette *triple médiation* pour terminer les malheureux Différends qui restent à arranger. J'en connois toute l'importance pour Votre maison; mais si V.A. songe qu'au moien de cette médiation Elle acquiert des Garans de la Constitution, Elle conviendra avec moi que c'est un avantage trop essentiel pour ne pas le saisir dans un moment qui ne reviendra peut-être jamais. Pour mettre les Amsterdamois de plus en plus dans leur tort aux yeux de la nation et de l'Europe Elle ne devroit avoir rien de plus pressé que de leur proposer la Trève et le Désarmement de leurs Vrij-Corps; les Trouppes Prussiennes commenceroient dans un Couple de jours leur Repliement de la Province de Hollande où elles ne garderoient jusqu'au dernier moment que Schoonhoven, Nieuport et Gorckum. Ce mouvement rétrograde qui nous aprocheroit de nos établissemens de vivres, pourroit être combiné avec quelques tentatives sur le Bas-Vechte, et si V.A. se trouvoit autorisé par les Etats de Hollande à rétablir le Calme dans la Province, l'on pourroit peut-être concerter quelques mouvemens qui seroient convenables et utiles à la Cause de V.A. sans compromettre le Roi en aucune manière. Je ne saurois terminer cette Lettre sans La suplier d'observer que l'armistice et l'acceptation de la Triple Médiation sont les objets les plus essentiels pour le rétablissement de la Paix et de la Tranquillité.

J'ai l'honneur d'être..,. etc.

8. - Caillard en Bourgoing aan de gebroeders Van Staphorst te Amsterdam[1]. - 20 September 1787. -

Nous vous sommes bien obligés, Messieurs, des détails que vous avez bien voulu nous fournir par votre émissaire. Comme nous attendons d'un moment à l'autre M. le Comte de St. Priest, nous ne pouvons ni l'un ni l'autre nous éloigner d'ici, où nous lui serons nécessaires à son arrivée. Ce que vous nous mandez des dispositions courageuses de Votre bonne ville et des mesures que vous prenez et devez encore prendre pour assurer sa défense, nous paroit du meilleur augure pour notre cause, malgré les violens échecs qu'elle reçoit d'ailleurs de tous côtés. C'est la terreur panique beaucoup plus que le danger réel qui a occasionné ce bouleversement général. Elle ne s'emparera sûrement pas des braves habitants de la troisième ville de l'Europe, aussi fameuse par ses moyens de défense que par son opulence. Pour peu que l'art et une parfaite intelligence entre les coopérateurs viennent au seconrs des avances de la nature, elle peut cer-

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, LLLLL. - De echtheid van het afschrift is, ten verzoeke van Nicolaas van Staphorst, den 5^{den} Augustus 1790 gewaarmerkt door Petrus Cornelis Nahuys, notaris te Amsterdam.

tainement tenir plus de temps qu'il n'en faut pour attendre les secours de la France. Nous croyons pouvoir vous assurer de la manière la plus formelle qu'ils ne tarderont pas à paroître. Le courrier que nous avons expédié le 16, a porté à Versailles toutes les notions qui doivent diriger leur marche. Aussitôt qu'on y a reçu notre courrier expédié le 9, les ordres ont été envoyés à nos troupes de se tenir prêtes à marcher. Elles se mettront en route aussitôt que leur Général aura reçu les indications que nous avons fait passer à la Cour. Il ne faut cependant pas vous dissimuler qu'elles ne peuvent être sur la frontière de la Hollande avant 12 jours. Le rassemblement des munitions et de tout l'attirail de campagne ne sera pas aussi long que vous pourriez l'imaginer, parce que ces objets furent rassemblés il y a deux ans sur les frontières de Flandres et y sont restés. Donc le camp de Givet n'auroit point tant coûté qu'on a voulu le faire accroire. Quant à la nomination du Général, elle est assurée depuis plus de cinq semaines. C'est ce même M. de Bouillé, qui dans la dernière guerre a repris l'isle de St. Eustache. Vous pouvez compter sur son activité comme sur sa valeur. La nouvelle de la reddition de toute la partie méridionale de la Sud-Hollande changera vraisemblablement la direction que nous avions donnée à nos troupes vers Eyndhoven où elles devoient trouver des instructions sur l'état de la province. Si vous aviez à la main quelques personnes de confiance, avec lesquelles vous puissiez établir une correspondance sûre et suivie, vous feriez toujours bien de les y envoyer, sauf à faire passer les avis les plus détaillés à deux endroits à la fois, dans ladite ville d'Eyndhoven et à nous ici, parce que ce qui n'arriveroit pas d'un côté arriveroit du moins de l'autre. Nous allons prendre sur nous de mander au général qui est entre Givet et Rocroy, de faire marcher au plutôt quelques régimens dans le pays de la Généralité pour s'y emparer de Breda et de Bois le Duc, si cela étoit possible encore avant que les garnisons de ces places ayent été renforcées. La politique trouvera des excuses de l'apparente illégalité de cette mesure dans l'invasion des troupes prussiennes sans avoir été appelées par les Etats Généraux; et ces deux places entre nos mains seroient des gages de plus pour réduire nos enemis à la raison. Reste à savoir si le Général voudra acquiescer à notre demande, c'est ce dont nous n'osons répondre.

> De Staten, te Amsterdam vergaderd, moeten ten spoedigste een resolutie nemen om Frankrijk te hulp te roepen.

C'est le seul moyen pour fournir du moins un prétexte à nos troupes d'avancer. Il convient également que les Etats d'Amsterdam qui forment si visiblement la majorité fassent tous les actes de Souveraineté; quand même ces actes devroient être illusoires, ils serviront à constater leur possession, et il y a encore bien des gens dans la province sur lesquels ils feront impression.

P.S. Nous n'avons pas besoin de vous prier instamment de brûler cette lettre aussitôt que vous l'aurez lue.

9. - Montmorin aan Burgemeesteren en Raad van Amsterdam[1]. - Versailles 28 September 1787.

Je me suis empressé de mettre sous les yeux du Roi la lettre que vous lui avez adressée. Sa Majesté avoit en effet reçu, comme vous paroissiez le craindre, une résolution des Etats de Hollande assemblés à la Haye par laquelle ils lui font part du rétablissement de la tranquillité dans cette Province[2].

En faisant abstraction, Messieurs, de toutes les réflexions que présente cet état des choses, Sa Majesté voit avec une véritable peine que les secours nécessaires pour soutenir la ville d'Amsterdam contre les forces dont elle est entourée, n'y parviendroient qu'avec incertitude par la multitude d'obstacles qu'ils auroient à surmonter; ces obstacles ne peuvent que s'accroître avec la mauvaise saison qui s'approche. L'arrivée des secours deviendroit peut-être même impraticable, et alors l'espérance dont on se seroit flatté ne serviroit qu'à prolonger pendant l'hiver la durée des troubles qui déchirent la République.

Dans ces circonstances, Messieurs, le Roi croit donner à la ville d'Amsterdam une preuve de son intérêt en se bornant à laisser à votre sagesse et à la connoissance de vos moyens le soin de décider ce que votre position permet ou exige. Au surplus, quel que soit le parti pour lequel la ville d'Amsterdam se décide, Sa Majesté ne s'en occupera pas moins avec le plus grand zèle des moyens de lui faire éprouver les effets de son amitié et de son intérêt.

J'ai l'honneur.... etc.

10. - 'Convention secrète du 2 Octobre 1787 entre l'Angleterre et la Prusse'[3]. -

Leurs Majestés le Roi de Prusse et le Roi de la Grande Bretagne ayant été invitées par plusieurs des Provinces Unies d'interposer leur médiation pour raccommoder les malheureux différens qui subsistent dans la République, et désirant de concerter tels moyens, qui puissent être les plus propres à rétablir la tranquillité, et à laquelle Leurs Majestés sont si essentiellement intéressées, Elles ont jugé à propos pour cet effet de déclarer les principes sur lesquels leur coopération sera fondée; et Leurs Majestés conviennent mutuellement:

I. De ne point agir en qualité de médiateurs, ni de prendre part à aucun arrangement dans les affaires de Hollande autrement que comme il sera énoncé ci-après, à moins que quelque altération seroit adoptée par le consentement mutuel de Leurs Majestés.
II. Si quelque autre Puissance essayeroit par force, ou par intimidation, de contraindre les dites Provinces, ou quelqu'une d'elles, à adopter un

1) A.E.
2) Den 24sten September door Van Berkenrode en Brantsen medegedeeld.
3) S.A.

sistème contraire aux principes ainsi convenus, les deux Rois prendront de concert les mesures convenables pour donner une assistance efficace aux dites Provinces.

III. Leurs Majestés conviennent des principes suivans pour la baze de leur coopération:

1. que les Corps, appellés corps francs, et tous les Corps de gens armés dans toutes les parties de la République, à moins qu'ils ne soyent dans la sanction de l'autorité légitime, seront cassés et dissous, et qu'on n'en tolérera aucun à l'avenir; que les Provinces désisteront mutuellement de toutes hostilités; que les trouppes de la République se retireront dans leurs garnisons ordinaires dès qu'on aura pourvu suffissamment à ce que celles, qui pendant les dernières troubles ont été rayés de la répartition de la Province de Hollande pour avoir agi d'après les ordres des Etats Généraux, rentrent dans leur état primitif.
2. que les Provinces dites aux Reglemens auront liberté entière de délibérer selon les formes de leur constitution sur les changemens que de concert avec S.A.S. le Prince Stadhouder, ils pourront trouver expédient de faire.
3. que le Prince d'Orange sera réintegré dans toutes ses dignités comme Stadhouder et Capitaine Général des différentes Prouinces, et surtout dans le commandement de la garnison de la Haye, et dans tous les Privilèges qu'il est en droit d'avoir après le Reglement fait dans l'année 1747 et confirmé en 1766, à moins que quelques altérations ne puissent paroitre convenables, et dans ce cas-là toutes les mesures qui pour cet effet pourront être proposées, et tous les points quelconques qui concernent l'une ou l'autre Province en particulier, seront discutés amiablement, soit pas l'intervention des Puissances médiatrices, soit autrement par S.A.S. le Prince d'Orange et les Etats des dites Provinces respectivement.
4. qu'afin que les Etats des différentes Provinces puissent déliberer librement et selon les formes de la constitution sur les différens objets mentionnés ci-dessus, toutes les innovations, qui ont été introduites par force pendant les troubles actuels seront abolies et les magistrats légitimes rétablis dans le libre exercice de leurs fonctions constitutionelles.

IV. Comme la situation des affaires rend nécessaire que les deux Souverains se tiennent dans un état de préparation, et comme déjà Sa Majesté Prussienne a été actuellement mise dans la nécessité de faire marcher une armée dans la Province de Hollande, afin d'obtenir une juste satisfaction pour l'insulte faite à Sa Majesté dans la personne de S.A.R. Madame de Princesse d'Orange, il est convenu que la dite armée (que la satifaction soit accordée, ou qn'elle soit obtenue par la force) restera, en se retirant de la dite Province, dans le Duché de Clèves et de Gueldres, aussi longtems que les circonstances qui ont donné lieu à la présente Convention, pourront l'exiger; et comme Sa Majesté Britannique de son côté a trouvé nécessaire de donner des ordres pour faire des

préparatifs vigoureux par terre et par mer, et particulièrement pour équipper une flotte de quarante vaisseaux de ligne avec la plus grande célérité, il est

pareillement convenu que les préparatifs pour tenir ces armemens prêts ne seront pas non plus abandonnés aussi longtems que les circonstances qui ont donné occasion à la présente convention, pourront l'exiger.

V. Leurs Majestés conviennent, que si quelque Puissance prenoit, en haine des stipulations susdites, quelques mesures hostiles contre l'une ou l'autre partie contractante, d'où il pourroit résulter une guerre, Leurs Majestés concerteront telles mesures ultérieures et efficaces tant pour leur défense mutuelle que pour l'entier accomplissement des objets mentionnés ci-dessus.

Cette Déclaration et Convention qui sera tenue secrette au bon plaisir des contractans, a été arrêtée et conclue par les soussignés en vertu des ordres et instructions qu'ils ont eus de leurs Souverains respectifs; elle a été signée par eux et sera ratifiée par leurs Hauts Commettans et Souverains, et les ratifications seront échangées en quatre semaines de tems, ou plutôt si faire se peut.

Berlin le 2 Octobre 1787.

CHARLES GUILLAUME COMTE DE FINCKENSTEIN.

JOS. EWART.

EWALD FREDERIC COMTE DE HERTZBERG.

11. - Ternant aan Bourgoing[1]. - Amsterdam 23 September 1787. -

Le désordre et la confusion étoient à leur comble dès mon arrivée ici, et malgré tous mes efforts pour les faire disparoître, pour ramener les esprits à un bon plan de défense et mettre toutes les ressources qui nous restent dans une activité plénière, il n'a pas encore été possible d'y parvenir. Je continuerai cependant mes efforts et accepterai finalement le commandement général aujourd'hui ou demain. Nos inondations sont toujours incomplettes tant ici qu'à Naarden; - point de fortifications avancées pour arrêter un moment l'ennemi; - point ou peu de travailleurs; - point d'outils rassemblés; - des moyens de subsistance incertains ou précaires; - la défection des officiers et des troupes qui augmente journellement depuis que M. de Salm et son second Van der Borch ont disparu; - l'indécision des 60 compagnies bourgeoises qui font difficulté de quitter leurs maisons, d'observer une discipline militaire et de concourrir à la défense du dehors; - le défaut d'énergie dans la régence qui ne voit sa défense qu'à regret, et qui s'y livre par crainte de la populace et de la bourgeoisie plutôt que par des motifs plus grands, et qui ne cherche qu'à me mettre en pleine évidence dans cette affaire que pour se débarrasser d'un fardeau qui les accable, fixer l'orage sur ma tête, et me rendre en dernière analyse le seul objet du ressentiment public; - voilà, Monsieur, les moindres difficultés qu'offre ma situation. Vous sentez que j'ai droit d'exiger que M. de St. Priest dès qu'il arrivera à la Haye me rassure par une lettre signée et l'assurance positive que je ne serai point abandonné *et surtout que les troupes françaises sont en marche*. Si je ne reçois cette lettre incessamment, je ne chercherai qu'à me retirer le plus promptement possible.

1) A.E.

Louis XIV n'avoit que des ennemis dans la ville, et Guillanme V y a les trois quarts de la population pour amis; - les vents qui ont regné et le dessèchement des réservoirs principaux qui en est la suite, empêchent nos inondations de réussir; - il n'y a que la rupture de la grande digue de l'Y qui puisse encore opérer, et il est même incertain que son effet s'étende jusqu'à un endroit où nous sommes découvert, tandis que d'un autre côté elle doit causer une submersion désespérante dans toutes les parties méridionales jusqu'à Rotterdam.

Rappelez-vous, je vous supplie, qu'il me faut une assurance positive, ou je pars.

De troepen moeten gaan door het Luiksche naar het Kleefsche, den Rijn over 'où Louis XIV l'a passé,' en dan over Doesburg en de Veluwe.

12. - Brunswijk aan Frederik Willem II[1]. - Leimuiden 26 September 1787. -

Je viens de recevoir des députés de la ville d'Amsterdam qui déclarent par écrit acquiescer à la satisfaction que les autres Etats de la Province de Hollande ont conclu à donner. Verbalement ils se sont engagés à désarmer leur Vrij Corps dès le repliement des troupes de Votre Majesté et d'entrer en négociation avec le Prince d'Orange. J'ai envoyé toutes ces propositions à Madame la Princesse et j'ai promis aux députés d'Amsterdam de leur donner demain une réponse par écrit. Je n'ai pas manqué de représenter à Son Altesse Royale que la satisfaction accordée, il ne restoit qu'à replier petit à petit les troupes des Votre Majesté, vu qu'Elle avoit déclaré positivement ne point être intentionnée de prendre part aux objets constitutionnels de la République. - Le S^{r}. Harris me mande que l'Angleterre arme et désire que je me rende à la Haye pour se concerter avec moi. Pour moi qui pense que Votre Majesté n'a aucun intérêt de faire la guerre dans ce Païs-ci, je crois que la Lettre des Etats de Hollande à la Cour de Versailles par laquelle ils remercient le Roi de France des secours demandés, l'accommodement avec la ville d'Amsterdam et le repliement successif de Vos troupes, Sire, préviendront les inconvénients qui naîtroient infailliblement si contre les déclarations de Votre Majesté l'on entrât dans les affaires constitutionelles de ce Païs-ci. - Je ne saurois Lui cacher que la manière dont le Prince d'Orange s'y prend n'inspire aucune confiance. Avec tous les talens possibles Madame la Princesse inspire à son Epoux plus de jalousie que de confiance, et bien des choses sont contrecarrées par ces motifs. D'ailleurs si le Prince d'Orange ne travaille pas avec le tems d'une manière plus systématique et qu'il demeure le jouet d'un tas de personnes qui l'environnent et qui le conseillent chacun dans des vues particulières, il sera toujours mal affermi dans son poste. Tout ceci me fait juger que sans précipiter notre repliement, il est des intérêts de Votre Majesté de terminer cette affaire le plutôt possible, pour ne pas se compromettre dans des affaires dont il est impossible de prévoir l'issue. J'agi-

1) S.A.

rai en conséquence, à moins qu'Elle ne m'envoye des ordres positifs du contraire.

Votre Majesté daigenroit-Elle agréer qu'après que j'aurai ramené les Troupes dans le païs de Cleve et que tout sera tranquille du côté des François, que j'ose m'en retourner à Brunsvic, vu qu'il n'y aura plus d'opérations militaires et que j'avoue franchement que je trouve les esprits si singulièrement tournés dans ce païs-ci et si peu de plan et de règle dans la conduite du parti d'Orange, qu'il faut des miracles pour que les choses aillent bien, et que des gens infiniment plus habiles que moi y échoueroient indubitablement. Dans toutes les autres commissions du monde je serai trop heureux d'obéir à Ses Volontés, mais je ne prévois ici que du désordre, et je voudrois prévenir à tems le malheur d'être la victime des fautes d'autrui.

13. - Brunswijk aan Frederik Willem II[1]. - Amstelveen 3 October 1787. -

J'ai fait attaquer avant-hier les postes que les ennemis avoient retranchés sur la digue d'Amstelveen, et je me suis assuré d'une des écluses principales entre Haarlem et Amsterdam. Nous y avons perdu quelque monde[2]; cependant l'issue a été heureuse, et après cinq ou six heures de combat dans un terrain très difficile, dont on ne se forme guère d'idée quand on ne le connoit point, nous nous sommes rendus maîtres des postes. L'entreprise nous a valu 18 pièces de canon et 300 prisonniers[3]. Si j'avois assez d'ammunition pour les obusiers, je n'aurois pas tardé nu instant d'en jetter dans Amsterdam, mais il ne me restent que 200 coups à tirer; j'ai assemblé des ammunitions et des mortiers de Naerden, mais j'ignore ce qu'il me sera permis d'entreprendre; sur est-il qu'une entreprise sur Amsterdam n'entroit point dans nos premiers calculs, et que l'idée n'en étoit point à prévoir. Je ferai ce qu'il est possible de tenter, sans s'exposer ouvertement à un affront. Hier ils ont voulu tenter de couper le Schloter Dijk sur le chemin de Harlem; s'ils y réussiront, en 9 heures de tems tout ce païs-ci seroit inondé, et il ne nous resteroit qu'à nous retirer promptement sur Alphen. Votre Majesté doit sentir que ma situation est très embarassante, que je ferai tout ce qui est possible de se tirer par quelque négociation de tout ceci, j'oserois le conseiller très humblement. Si l'on avoit voulu pousser les choses aussi loin qu'elles le sont à présent, il nous auroit fallu surtout plus d'ammunition, car il est à remarquer qu' Amsterdam a un fossé large, plein d'eau, et des bastions, et que s'ils ne veulent point se rendre après qu'on leur aura jetté nos grenades, que nous n'aurons aucum moyen coërcitif pour les y obliger.

Le Prince d'Orange ne suivra certainement pas mes conseils; enflés par

1) S.A.
2) Ten naastenbij 150 man.
3) Het gedeelte der bezetting van Amstelveen dat niet naar Ouderkerk was uitgeweken.

le bonheur, lui et ses conseillers croyent tout possible; Votre Majesté peut seul agir sur son esprit. Je crois qu'il est tems de terminer tout ceci, et de ne pas attendre de la cour du Prince, comment ils veulent finir, mais que Votre Majesté le leur prescrivra.

14. - Brunswijk aan Hertzberg[1]. - Amstelveen 3 October 1787. -

Il faut *des moïens coercitifs imposants* pour soumettre ces Amsterdamois uniquement par la force, et je ne les ai point. Voilà le vrai état des choses; ainsi si vous pouvez terminer promptement par une négociation, Votre Excellence fera *très bien*; les prétentions de la cour du Prince vont un peu loin, je n'ai aucun crédit sur son esprit, et je supplie Votre Excellence de lui faire parvenir directement ce qu'on veut qu'il fasse. Persuadez-vous au reste que je ferai de mon mieux, mais que Votre Excellence réfléchisse qu'à notre entrée en Hollande il n'étoit point question d'une entreprise sur Amsterdam; que nos arrangemens étoient pris pour quinze jours au plus. Je dis ceci à Votre Excellence; ici je fais le fier, l'homme assuré de ses succès, mais je le suis si peu, que je ne puis que désirer ardemment que l'on termine bientôt cette très facheuse commission pour les Troupes du Roi; en accédant avec l'Angleterre à l'alliance de la France tout seroit dit, et la famille d'Orange assurée plus que jamais dans son poste.

15. - Brunswijk aan Hertzberg[2]. - Overtoom 18 October 1787. -

Je me flatte qu'après la rentrée des Troupes dans le païs de Cleve, et si les François demeurent tranquilles, que le Roi me permettra de me rendre chez moi; il ne restera aucun objet militaire dans ces contrées pour moi, et j'avoue sincèrement à Votre Excellence que le plus tôt le mieux j'aimerois à être hors de toute liaison avec un pays dans lequel il n'y a ni honneur, ni probité, où l'intérêt momentané et personnel fait tout, et où le plus honnête homme doit être compromis à la longue avec ce qu'il y a de plus vil dans le monde. Tout est rétabli ici ou le sera dans très peu de jours, à l'avantage du Prince; si l'on se conduit bien, la maison d'Orange n'aura jamais été mieux, mais si on saura toujours se bien conduire, c'est une autre question: en un mot il ne réside pas assez de vertu nationale ici, ni assez de capacité, pour que la machine puisse aller par elle-même; il leur faudra des conducteurs, et si la Prusse et l'Angleterre s'entendent bien, cela pourra marcher un tems.

16. - Finckenstein en Hertzberg aan Brunswijk[3]. - Berlijn 2 October 1787. -

1) S.A.
2) S.A.
3) S.A. Minuut van de Hand van Hertzberg.

Nous ne saurions regarder les propositions que les Députés de la ville d'Amsterdam ont faites à Votre Altesse Sérénissime, que comme un ar-

tifice par lequel ils veulent gagner du tems et se débarasser des troupes prussiennes. Si c'étoit leur sérieux de désarmer les corps francs, il devroient commencer par là, et au lieu de vouloir traiter avec le Prince ils devroient offrir d'accéder aux résolutions des Etats d'Hollande.

Nous croyons bien qu'il y a quelque chose à dire contre la conduite politique du Prince d'Orange, mais le Roi ne voudra pas l'abandonner pour cela, et Sa Majesté se propose de prendre des mesures avec le Prince pour lui tracer une meilleure route et pour l'engager par des conseils fermes à adopter un système convenable à son véritable intérêt, et à suivre davantage la direction de Madame la Princesse. Nous croyons que V.A.S. même pourroit y contribuer en parlant au Prince d'Orange dans un ton ferme et instructif et en lui faisant comprendre que tout son salut dépend du soutien du Roi et de ses conseils et que s'il ne les suivoit pas il pourroit être abandonné à son sort. On a eu autrefois l'idée d'adjoindre un Conseil au Prince d'Orange et d'y faire même entrer la Princesse. Nous ne savons pas si cela est praticable dans les circonstances présentes, et si on pouvoit seulement nous fournir un bon tableau de ce qu'il y a à faire en Hollande pour faire adopter au Prince d'Orange un système convenable à ses intérêts, nous ne désespérerions pas de le lui faire agréer.

17. - Memorie van Brunswijk aan Frederik Willem II[1]. - Overtoom 15 October 1787.

La foiblesse du Prince d'Orange, sa jalousie secrette contre le crédit de S.A.R. Madame la Princesse, le désordre qui règne dans sa manière de travailler et le mauvais emploi de son Tems sont les causes des Malheurs qui viennent d'arriver et qui auroient renversé entièrement le sort de la Maison d'Orange sans les secours puissans de Votre Majesté. Rien ne sera plus dfficile que de mettre cette Partie des affaires sur un Pied solide, à cause d'une infinité de ménagemens que l'on est forcé de garder. Car quoique le Prince d'Orange a beaucoup d'esprit, il est incapable de mener cette Barque qui peut-être est une des plus difficiles au monde de conduire. Pour l'intérêt de la maison d'Orange il est nécessaire de cacher cette incapacité du Prince; en lui donnant un Conseil fixe, comme une chose qui feroit partie du Gouvernement, l'on augmenteroit les Entraves du Stadhouderat pour ses successeurs; il seroit donc mieux de ne point faire une affaire d'Etat de ce Conseil, mais de l'insinuer plutôt comme un simple arrangement de famille. Pour y réussir il est nécessaire de renforcer l'influence de Madame la Princesse dans les affaires, mais sans Eclat avec les plus grands ménagemens, la moindre chose donne ombrage au Prince et si de mauvais Esprits s'en prévalent, la zizanie se remettroit dans la famille et les conséquences en deviendroient très facheuses dans un Païs où l'on est très occupé à profiter des moindres foiblesses. Les Personnes qui seront le plus à portée à assister Madame la Princesse de leur Conseils, sont M. van Spiegel, maintenant Pensionaire de Zeelande, mais qui sera probable-

1) S.A.

ment créé Grand Pensionaire d'Hollande à la place du S[r]. Bleyswyk; le vieux Greffier Fagel et son petit-fils; M. Royer secrétaire de la province d'Hollande, et M. de Reigersman, conseiller privé du Prince. Toutes ces Personnes forment déjà actuellement une espèce de Committé qui s'assemble auprès de Madame la Princesse, reste à voir si sans causer des jalousies cet arrangement pourra continuer après que le calme sera entièrement rétabli. Une des choses principales qui pourroit beaucoup contribuer à faire aller les affaires seroit si après un Traitté d'Alliance et de Garantie de Constitution entre la Prusse et la Hollande V.M. pourroit trouver un sujet pour Envoié dans ce Païs-ci qui en méritant la confiance de Madame la Princesse fut assez adroit de ménager le Prince, qui eut une connoissance parfaite de la Hollande et qui possédât le Talent de négocier dans les différentes Villes et surtout qui sçut acquérir des liaisons intimes à Amsterdam, car ce sera toujours par la ville d'Amsterdam que la Province de Hollande sera menée et par cette Province toutes les autres six Provinces. Sans un homme de cette Espèce V.M. ne sera jamais le maître des affaires d'ici, comme il est très possible qu'Elle puisse le devenir. L'habileté de M. Harris et la confiance qu'il s'est acquise fait encore pencher la Balance du Côté de l'Angleterre, mais je ne doutte pas que la Prusse ne gagne absolument le dessus après la manière magnanime et généreuse dont Elle a assisté la Hollande, pourvu que ces impressions de Confiance qu'Elle a inspirées soient soutenues dans la suite par un homme qui ait le talent de savoir manier les Esprits et s'acquérir la confiance du Public. Avant que de quitter ce Païs je compte de me rendre pour un couple de Jours à la Haye, ce qui me fournira l'occasion de parler avec Madame la Princesse sur ces matières, dont je ne manquerai pas de Lui faire mon très humble raport.

18. - Brunswijk aan Hertzberg[1]. - Overtoom 8 November 1787. -

Noodzakelijkheid, om een gezaghebbend pruisisch minister in de Republiek te onderhouden.

Actuellement M. Harris est consulté sur tout et ce n'est qu'aussi longtemps que nous aurons des Troupes ici que nous balancerons l'influence de l'Angleterre, quoique par mille raisons ce seroit, il me semble, au Roi à dicter la Loi ici....

Le Prince d'Orange a pensé tout renverser à Amsterdam en choisissant pour commissaire un jeune Comte de Bentinck, bon garçon d'ailleurs, mais étourdi et violent; je me flatte que cela pourra se réparer sans éclat; mes inquiétudes et mes chagrins en ont été inconcevables; ce choix s'est fait à l'insu de Madame la Princesse que le Prince met de côté dans les affaires le plus que possible. Votre Excellence ne se forme aucune idée du Tripot intérieur de la maison du Prince; l'ensemble sera toujours une affaire plâtrée, et j'y reviens encore, si le Roi n'entretient pas dans ce Pays-ci

1) S.A.

un homme des premiers talens et des premières connoissances, ses Intérêts périclitent toujours....

Ma santé et surtout la bile que je fais dans ce Pays-ci m'obligent nécessairement de songer à quitter ce Pays le plutôt que faire se peut, je crois le connoître beaucoup et je suis persuadé qu'il y a tout à perdre pour moi et aucune satisfaction à y acquérir; ce sera l'unique grâce que je demanderai au Roi de ma vie, de me retirer d'ici.

19. - Uit de instructie van Alvensleben[1]. - Berlijn 1 December 1787. -

> Art. 2: hij zal het vertrouwen zoeken te winnen van den Prins en de Prinses beide, maar vooral de leiding volgen van de Prinses. - Art. 6: hij zal bij den Prins aandringen op het in dienst nemen der hessische troepen en hem aansporen 'de prendre les mesures les plus efficaces pour arrêter le pillage et le mauvais traitement des patriotes, sur lequel la Cour de France se recrie le plus.'

Art. 7. - Comme le mécontentement qui a eu lieu jusqu'ici contre le Prince d'Orange vient principalement du peu d'ordre et d'activité qu'il a mis dans ses affaires, le S^{r}. d'Alvensleben fera ce qu'il pourra de concert avec la Princesse d'Orange pour que ce Prince se forme un bon conseil composé de personnes intelligentes et laborieuses, avec lesquelles il dirige et exécute toutes les affaires militaires et civiles qui sont de son ressort, et qu'il ne les laisse pas tomber de nouveau en désordre. Il est à souhaiter pour cet effet que le Prince laisse à la Princesse une influence décidée et qu'il suive les conseils et la direction du Grand Pensionnaire Van de Spiegel et du Greffier Fagel, sans s'abandonner à une jalousie déplacée. Le S^{r}. d'Alvensleben observera cependant beaucoup de circonspection et de ménagement pour ne pas nourrir cette jalousie, mais pour se procurer plutôt la confiance du Prince et pour l'établir toujours de plus en plus entre le Prince et la Princesse. Le mécontentement provenant aussi en partie de ce que le Prince passe pour être trop partial pour certaines personnes et familles et qu'il exerce ses droits et prérogatives dans la distribution des charges de magistrature avec trop de rigueur et de partialité, le S^{r}. d'Alvensleben lui conseillera en occasion de mettre aussi plus de modération dans cette partie; d'être impartial dans la nomination des magistrats et de se relâcher quelquefois de ses droits qui ne sont pas essentiels, et de tâcher de regagner la popularité et la confiance de la nation.

Art. 8. - Le S^{r}. d'Alvensleben observera une neutralité convenable entre les deux partis françois et anglois, et conseillera aussi au Prince d'Orange de l'observer autant que posible, d'autant plus que le Roi a toujours fait assurer la Cour de France qu'il ne s'agissoit pas de détruire son alliance avec la Hollande. Le S^{r}. d'Alvensleben s'occupera plutôt à établir une sorte d'équilibre dans la nation entre le parti françois et anglois,

1) S.A.

et à créer un parti prussien et républicain, qui ne s'attache qu'aux véritables intérêts et au système unique de la République. Le S[r]. d'Alvensleben s'appliquera d'effectuer et d'obtenir d'unne manière adroite et imperceptible que l'Angleterre ne gagne pas comme autrefois une influence tout à fait prépondérante en Hollande, et que celle de la Prusse l'emporte plutôt sur toute autre, tant pour la raison susdite de l'identité de ses intérêts avec la République, que par un effet de sa gratitude envers la Prusse.

20. - Memorie van Hertzberg aan Frederik Willem II[1]. - Berlijn 15 December 1787. -

Votre Majesté a acquis par la révolution qu'Elle a opérée en Hollande, une Considération et une confiance si décidée en Europe, qu'Elle peut sans difficulté continuer à jouer le rôle de première Puissance avec l'Autriche, la Russie, la France et l'Angleterre, et qu'Elle se fera craindre, respecter et rechercher par ces Puissances, comme on voit déjà par l'exemple de l'Empereur qui ne cache plus sa crainte, et qui par ce motif n'ose pas s'embarquer dans la guerre contre les Turcs. V.M. a gagné par cette démarche hardie, ferme, juste et bien combinée une influence préponderante dans toutes les affaires de l'Europe et particulièrement dans celles d'Allemagne, de Pologne et de Hollande. Elle a inspiré de la confiance personnelle aux amis et de la crainte et du respect aux rivaux de la Prusse; Elle a affermi par là l'union Germanique; en délivrant la Hollande du joug de la France, Elle a rétabli le centre de l'Union entre l'Angleterre, l'Allemagne et la Prusse, dont le manque séparoit l'Angleterre entièrement de la connexion du continent et la rendoit inutile aux puissances du Nord. Par ce moyen V.M. a jetté une bonne baze de ce grand système du Nord, qu'elle a toujours regardé à juste titre comme le seul qui Lui convenoit et auquel les Cours de Russie, de Danemarc et de Suède ne manqueront pas de céder tôt ou tard. C'est depuis cette révolution que la Prusse a un système fixe et indépendant, qu'elle ne flotte plus entre la France et l'Angleterre; qu'elle peut diriger la politique de ces deux Puissances; qu'elle n'en prend plus la loi, et que surtout elle ne dépend plus des caprices, des foiblesses et des variatons de la Cour de Versailles. En humiliant cette Cour Elle ne l'a pas rendue son ennemie, mais Elle l'a obligée d'apprécier et de rechercher la Prusse. V.M. a gagné surtout l'occasion et le titre, de gouverner la Hollande comme une Province dépendante d'Elle, tout comme Elle peut faire en Pologne, si on s'y prend bien, et la Prusse peut et doit aussi par son influence supérieure dans les deux Etats foibles et voisins de la Hollande et de la Pologne, influer d'un côté dans toutes les affaires du Sud, et de l'autre dans toutes celles du Nord, et par conséquent dans celles de toute l'Europe. C'est la suite de la

1) S.A.

position centrale de la Prusse au milieu de l'Europe et de l'Allemagne, et qui lui a assigné le rôle de la Puissance, qui doit tenir la véritable balance de toute l'Europe, en attirant à son système toutes les Puissances du Nord et du Sud par leurs intérêts véritables et réels, à l'exception de la maison d'Autriche qui par sa position prépondérante est la seule rivale de la Prusse et en même tems le véritable ennemi de l'équilibre de l'Europe.

Register.

Alphabetisch register van personen en zaken[1].

A.

Aan het Volk van Nederland, inhoud van dit pamflet, I, 259-262.

Aanhouding der Prinses, III, 225-226.

Aanhoudingen der Engelschen: in 1739 en volgende jaren: I, 34-36; in 1756 en volgende jaren, 55 vv.; in 1778 en volgende jaren, 133 vv.; aanhouding van Van Bylandt, 166; van de papieren van Laurens, 181.

Abbema (M[r]. Balthazar Elias), chef van een handelshuis en vroedschap te Amsterdam, wordt door den Prins uit de schepenbank geweerd, I, 146; partijganger van Van Berckel, 201; medeoprichter van het patriotsche regentenverbond, 275; - verwelkomt Bouillé te Amsterdam, III, 15; twist met Ondaatje te Utrecht, 113; patroniseert de Vaderlandsche Societeit te Amsterdam 123; voorgedragen tot lid der commissie voor den volksinvloed, 168; heeft veel bezwaren tegen de remotie, 173, 178; harde voorwaarden aan Straalman, 196; vindt bezwaar in de bemiddeling van Frankrijk, 216; weigert den Rijngraaf binnen te laten in Amsterdam, 280; wordt naar Brunswijk afgevaardigd, 283; vlucht naar Parijs, 288, wordt compagnon in een bankiershuis aldaar, 297 noot.

Achten (Goede Luiden van) te Dordt, I, 280.

Achtenveertigers, uitgesloten van de conventie te Amsterdam, I, 24, 27; - Straalman een achtenveertiger, III, 195.

Acte van Consulentschap, I, 80-81; door den Prins overgelegd aan de Staten-Generaal, 346.

Acten van Verbintenis: van de vrijcorpsen I, 279; II, 226; - van de patriotsche regenten I, 277; II, 254; - van de prinsgezinde regenten, III, 116-117; de laatste slaagt alleen in Zeeland, 118, 155.

Adams (John), verzoekt toelating als vertegenwoordiger van het amerikaansche Congres, I, 226; toegelaten, 228.

Adel, II, 229; zijn positie in Gelderland, I, 75; II, 232.

Admiraal-Generaal, instructie voor den -, III, 134.

Admiraliteiten. - Hun geldnood, I, 88; die van Amsterdam vernietigt het recommandatierecht van de Admiraal-Generaal, II, 77.

Affry (graaf d'); zijn instructie, I, 48; zijn onderhandelingen met de steden van Holland, 56.

Aflossingen van de staatsschuld van Holland, I, 87; bestreden door Van Bleiswijk, 103.

Alewijn (M[r]. Frederik), vroedschap

1) Naar de bijlagen wordt niet verwezen; naar de noten bij hooge uitzondering.

te Amsterdam, geremoveerd III, 182.
Algiers (rooverijen van), I, 91.
Alkmaar, ontneemt den Prins de electie, I, 273; blijft in September 1787 geruimen tijd patriotsch, III, 283.
Alliantiën, met Engeland vóór 1781: I, 31. - Met Frankrijk in 1785: I, 277-278; 352-354; II, 57, 59. - Met Engeland en Pruisen in 1788, III, 300.
Alvensleben, opvolger van Thulemeyer, III, 302.
Amerika (Noord-), belangstelling voor, I, 114; handel op, 327.
Amersfoort, inlegering van krijgsvolk, II, 123, 212-213; - Staten van Utrecht wijken naar -, III, 77; Willem V te -, 211; belangrijke conferentie te - op 22 Juni 1787, blzz. 221-222.
Amnestie in 1788 verleend, III, 296-297.
Amstelveen, aanval der Pruisen op -, III, 285.
Amsterdam, feestmaal aldaar op 26 April 1783, I, 274.
Amsterdam, geldmarkt van -, I, 86.
Amsterdam, handel van -, klachten over verval, III, 119, 207 noot.
Amsterdam, regeering van -, verzet door Willem IV in 1748, I, 23; de nieuwe regeering staat Willem IV de recommandatie af voor twee burgemeesters- en twee schepensplaatsen, 24; komt hierop terug, 24; komt in verzet tegen de Gouvernante, 47; tijdelijke gemeenschap van belangen met den hertog van Brunswijk, 66, 83; komt in verzet tegen Brunswijk en Willem V, 103, 105; tracht der Republiek een voordeelig handelsverdrag te verzekeren met de Vereenigde Staten, 131-132; geheime onderhandelingen met den franschen gezant, 137; optreden tegen Brunswijk, 198 vv.; voorstel van 18 Mei 1781 om den Prins gedurende den oorlog een raad toe te voegen, 203; maakt haar memorie van klachten tegen Brunswijk openbaar, 205; voorstel van 17 Augustus 1782 dat de gezanten der Republiek om herstel van het handelsverdrag van 1739 met Frankrijk zullen verzoeken, 236; de aanneming van dit voorstel door Van Bleiswijk verijdeld, 249; laat zich krachtig uit tegen het pamflet ‘Aan het Volk van Nederland’, 262; toont weinig ijver voor de fransche alliantie, 355; - ontraadt een bezoek van den Prins en de Prinses aan Amsterdam in 1785, II, 122; besluit 9 Maart 1786 met 21 stemmen tegen 15 tot teruggave van het haagsche commando, 164; - wil maatregelen genomen zien tegen de vrijcorpsen en tegen de vrijheid van drukpers, III, 73-74; weigert medewerking tot een gunstige ontvangst der engelsche memorie van 5 Juli 1786, blz. 75; werkt mede tot de Septemberbesluiten van Holland in 1786, op voorwaarde dat de Rijngraaf van Salm geen bevelhebber over het cordon wordt, 90; voorstel van 25 October 1786 tot onderzoek naar de grenzen der uitvoerende macht, 119; listen op 30 Januari en 15 Februari 1787, blz. 151; toeleg tot afdanking van Salms legioen, 153; list op 30 Maart 1787, blz. 169; remotie, 182; schorst Willem V als Stadhouder, 190; stelt een Commissie van Defensie voor, 211; voorstel tot inroeping der bemiddeling van Frankrijk, 217; is tegen het door Frankrijk voorgeschreven antwoord op Thulemeyer's tweede memorie, 250; stelt voor de Staten van Holland naar Amsterdam te verleggen, 268; vraagt Frankrijk om hulp, 273; doet een bezending aan den hertog van Brunswijk, 283; aan de Prinses, 284; stemt in alle eischen der oranjepartij toe, 287; capituleert, 287; verandering der regeering door commissarissen van Willem V, 294.

Amsterdam, schutterij van -, haar beteekenis I, 20-21; - wordt een werktuig in handen der patriotsche partij III, 150; de patriotten ontschutterd, 288.
Anna (Prinses), gemalin van Willem IV en na diens dood Gouvernante, steunt niet op een georganiseerde partij, I, 37-38; voorstellen tot versterking van leger en vloot, 59-61; verwijdert drie geëligeerden uit de Staten van Utrecht, II, 191; haar dood I, 61.
Anspach, troepen overgenomen van -, III, 292.

Antillen (fransche), vaart op de -, I, 60; verboden door de Staten-Generaal, 63.
Antwerpen, verzoekt Jozef II om opening der Schelde, I, 210-211; brengt geld bijeen voor den indischen handel, I, 218; III, 16; vrees te Amsterdam voor haar mededinging I, 327; II, 17.
Appingadam, aanval op de patriotten te -, III. 278.
Arends (boekverkooper), III, 205.
Aristocratic, heeft langen tijd onze steden goed bestuurd, I, 17; ontaardt, I, 19.
Aristoteles (leer van), over de aanwezigheid van monarchie, aristocratie en democratie in den idealen staat, I, 188.
Arnhem, patriotisme te - bedwongen, II, 233; ongeregeldheden te -, III 228.
Arros (baron d'), II, 97.
Asch van Wijck (M^{r}. H. van), raad te Utrecht, II, 197.
Athlone (Frederik Christiaan Reinhard baron van Reede van), hoofdofficier te Utrecht, II, 209, 215; leider der ridderschap in de Amersfoortsche Staten, III, 111, 188.
Attente (l'), vaartuig voor Vlissingen aangehouden II, 18.
Aubespine (markies d'), neef van Maillebois, II, 89, 92.
Auxiliaren te Utrecht III, 87.
Avaux (graaf d'), fransch gezant bij de Republiek, model voor d'Affry, I, 56, en Vanguyon, I, 145.
Averhoult (Jan Anthony d') III,188-189, 212, 213, 282.
Aylva (Sicco Douwe van), grietman van Westdongeradeel, II, 240.

B.

Back (de), secretaris van Willem IV, I, 27.
Backer (M^{r}. Willem), III, 186, 294.
Backer (M^{r}. Willem Cornelis), III, 186, 205, 287.
Barrière, valt in 1744, I, 35; opgeheven door Jozef II, I, 218.
Barrièretractaat, I, 95.
Barthélemy, 273.
Bastert, kapitein der amsterdamsche schutterij, III, 180.
Batavia, ongezondheid van -, III, 9; toelating van een fransch agent te Batavia geweigerd, 50.
Beaufort (Lieven de) over de ‘vrijheid’ I, 341.
Beels (M^{r}. Marten Adriaan), burgemeester van Amsterdam, III, 150, 151; geremoveerd, 182, 186; zijn huis geplunderd, 205, treedt weder als burgemeester op, 287; wordt Gecommitteerde Raad voor Amsterdam, 294.
Belgiojoso (graaf), gouverneur der Zuidelijke Nederlanden, niet franschgezind, I, 328; weigert zich uit te laten tegenover Vanguyon, II, 11.
Bellamy, II, 194.
Bellonet (de), III, 263, 264
Bengalen, weerloosheid onzer kantoren aldaar, III, 2-4; de Franschen hebben er weinig macht meer, III, 11.
Bentinck (J. Charles), jonger broeder van Bentinck van Rhoon en een der directeuren van de haagsche oranjesocieteit, III, 72, 141 noot.

Bentinck van Rhoon (Willem graaf), zoon van Portland, voornaam bewerker der hollandsche oranjerevolutie van 1747, I, 15; in vijandschap met Van Haren en De Back, I, 27; beveelt Willem IV vaste departementen aan van algemeen bestuur, 42, 203; laat zich uit tegen de Acte van Consulentschap, 81; sterft in 1774, blz. 140.
Bentinck van Rhoon (Willem Gustaaf Frederik graaf) kleinzoon van den voorgaande, in 1785 beschreven in de ridderschap van Holland, III, 54; een der diricteuren van de oranjesocieteit in den Haag, 72; belegt het 'kransje van de minderheid', 140; reist Bicker na door het Noorderkwartier, 175; naar Amsterdam, 180; zijn uitvaren tegen Van Bleiswijk, 184; houdt het volk in toom op 18 September, 270; commissaris tot de regeeringsverandering in de steden van Holland, 293.
Bentinck van Schoonheten (Volkier Rudolph baron), kolonel van het regiment Dundas, kwartiermeester-generaal van het leger; vertrouwd vriend van Harris, II, 154; III, 198, 207, 211, 223; vergezelt de Prinses op haar reis naar Holland, 225.

Berbicc, genomen door Rodney, I, 191; teruggenomen door de Kersaint, 194.
Berckel (M^r^. Engelbert François van), wordt in 1762 pensionaris van Amsterdam, I, 104; karakter, 106; bij een deel der amsterdamsche regeering gehaat, 106-108; in 1781 door Rendorp uit de Staten van Holland geweerd, doch in November 1782 door burgemeester Hooft hersteld, 200; doet een voorstel tot beperking van de macht van den Admiraal-Generaal, 270, 272; wordt gecommitteerd tot het onderzoek naar de oorzaken van de mislukking der expeditie naar Brest, 337; - geeft de voorkeur aan cen stadhouderschap van Willem V boven het regentschap der Prinses, II, 149; - lid van het personeel besogne van Holland tot de zaken der Oost-Indische Compagnie, III, 8; van het personeel besogne tot vervanging van den Kapitein-Generaal, 87; staat Goertz te woord, 126; verschijnt 16 September '87 niet meer in de Staten van Holland, 268; blijft na de omwenteling te Amsterdam wonen, 297 noot.
Berckel (M^r^. Pieter Johan van), broeder van den voorgaande, eerste gezant der Republiek bij de Vereenigde Staten, I, 309.
Bere (A.J.C. de), II, 249 noot; - III, 279.
Bérenger, secretaris van legatie onder Vanguyon en het gezantschap waarnemende bij diens afwezigheid, 1, 112; heftiger dan Vanguyon, 268; - leidt Salm bij de pensionarissen in, II, 107; stelt Bouillé voor aan Willem V, III, 15.
Berg (d^s^.), III, 154.
Bergsma, familie, is meester van twee friesche grietenijen, II, 239.
Bergsma (M^r^. Johannes Caspar), medestander van Beyma, II, 244; later diens vijand, 247.
Bernstorff (graaf), eerste minister in Denemarken, houdt eenige maanden het verbond van gewapende onzijdigheid tegen in 1781, I, 179.
Beverwijk, verlangt stem in de Staten, III, 155.
Beyma (M^r^. Coert Lambertus van), roerig vijand van Willem V in Friesland, II. 239, 244; later aan het hoofd der friesche democraten, II, 246; III, 143; zijn twist met Bergsma, II, 247; zijn vlucht uit Franeker in September 1787, III, 278-279.
Bicker (M^r^. Jan Bernd), vroedschap te Amsterdam, medestander van Van Berckel, I, 201; een der vaders van de patriotsche regentenvergadering, 275; - patroniseert de Vaderlandsche Societeit te Amsterdam, III, 123; tracht het Noorderkwartier om te zetten, 174; stelt voorwaarden aan Straalman, 196; wijkt uit naar Brussel, 288.
Bilderdijk, belastert den Hertog, I, 79, en de Prinses, III, 219; advocaat van Kaat Mossel II, 71.
Bilfinger, secretaris van Goertz, III, 100.
Bischoffswerder, III, 107, 239.
Bisdom (M^r^. D.R. van Wijckerheld), fiscaal der admiraliteit van de Maas, lid van den in 1782 opgerichten geheimen raad van marine, I, 243; wordt Thesaurier-Generaal, 78; beklaagt zich over de afwezigheid van Willem V uit den Haag, 152; - tracht in Juni '87 als bemiddelaar tusschen de partijen op te treden, III, 208; wordt als Thesaurier-Generaal vervangen door François van der Hoop, 301.

Bleiswijk (M^{r}. Pieter van), pensionaris van Delft, steller der Acte van Consulentschap, I, 80; Raadpensionaris van Holland in 1772, blz. 103; tracht Brunswijk te verdringen, 122; dubbelhartige staatkunde ten opzichte der convooien, 135; werkt zich tegenover Vanguyon geheel vast, 149; wordt 'patriot', 167; zijn vervanging door Rendorp of François van der Hoop in den aanvang van 1782 overwogen, 224; neemt op zich de aanneming van het voorstel van Amsterdam van 17 Augustus 1782 te verhinderen, 236, en slaagt hierin, 249; voor vijf jaar gecontinueerd, 268; wordt een willoos werktuig van de driemannen, 351; - wil niet in functie blijven als de Prins weder in den Haag komt, II, 164; - geeft een conciliatoir aan de hand in zake de vermeerdering van het haagsche garnizoen, III, 153; tracht uit den Haag

te vluchten, 271; wordt niet herkozen, 302.

Blok (M^r^. Bernardus), III, 5 noot.

Blok (M^r^. Franciscus Gualtherus), III, 168, 187, 211, 289.

Boas, handlanger van Coetloury, III, 130.

Bocrs (M^r^. Frederik Willem), eerste advocaat der Oost-Indische Compagnie, in 1781 met Van de Perre naar Parijs, 1, 194; III, 15-16; in briefwisseling met Rendorp, I, 301; gesprekken met Harris in 1785, III, 35; neemt Juni 1787 zijn ontslag, maar blijft consulent der oranjepartij in oost-indische zaken, III, 48.

Boetzelaer (Dirk baron van), heer van Kijfhoek, III, 270.

Boctzelaer (Gideon baron van), ontvanger des lands van Utrecht, III, 212, 295 noot.

Boctzelaer (Jacob Philip baron van), lid der ridderschap van Holland, geheel onder invloed van Yorke, I, 50.

Bonnac (de), fransch gezant bij de Republiek, I, 46; treedt in betrekking tot amsterdamsche regenten, I, 47.

Booy (Klaas), III, 98, 206.

Borch (generaal van der), III, 265.

Boreel (M^r^. Jacob), fiscaal der admiraliteit van Amsterdam, handlanger van de Bonnac, I, 47; gezant naar Engeland in 1759, blz. 63.

Boreel (M^r^. Willem), vroedschap te Amsterdam, verwijderd, III, 294.

Bosboom, kolonel van de amsterdamsche schutterij, III, 150.

Bosch (den), soldatenoproer in -, III, 292.

Bosch (Reyer van den), delftsch patriot, lid van de burgercommissie tot expeditie der militaire zaken, III, 86, 125; tegenwoordig bij een bespreking met Chomel en Schimmelpenninck, 137.

Bouillé (markies de), herovert St. Eustatius op de Engelschen I, 195; door de fransche regeering bestemd om de nederlandsch-indische krijgsmacht te hervormen, III, 14-15.

Bourcourt (Johannes), hoofd van de oranjedemocraten te Amsterdam, III, 176, 293.

Bourgoing (ridder de), III, 172; zijn aankomst in de Republiek, 190; confereert met de pensionarissen en met Capellen van de Marsch, 191-194; naar Rotterdam om de bemiddeling van Frankrijk aan te bevelen, 217; naar Woerden om te vragen welke gewapende hulp de patriotten behoeven, 264; moedigt Amsterdam aan den strijd vol te houden, 272.

Bouwens (M^r^. Reinier Leendert), III, 154, 294.

Braam (kapitein ter zee Jacob Pieter van), naar Indië, I, 253; - III, 18; leider der oranjerekestbeweging te Amsterdam, III, 198.

Brantsen (M^r^. Gerard), burgemeester van Arnhem, gezant naar Parijs, I, 234; bespreekt met Vergennes de artikelen van het alliantietractaat, 361; - conferentiën met Mercy en Vergennes op 19 en 20 September 1785, II, 49-50; helt over tot de aristocraten, II, 176; - III, 128; - zijn reis naar Gelderland, III, 109-110; door de patriotten gewantrouwd, 248; teruggeroepen, 301.

Brest, mislukking der expeditie naar -, I, 245-252; onderzoek naar de oorzaken dezer mislukking, I, 252, 337.

Breteuil (baron de), fransch gezant bij de Republiek, I, 100-101; later fransch minister en correspondent van Capellen van de Poll, I, 277; wordt genoemd als aanstaand opvolger van Vergennes, II, 174; beschermt Vérac, III, 190.
Brielle, vroedschap van 15 op 20 gebracht, I, 26; weigert het stadhouderlijk recommandatierecht af te schaffen, II, 76; ijverig prinsgezind II, 162.
Brielsche Courant, I, 289.
Brienne, tegen het formeeren van een kamp bij Givet, III, 242-243; tegen oorlog, 274.
Brunswijk (Ferdinand van), I, 59.
Brunswijk (Karel Willem Ferdinand, regeerend hertog van), weigert zich in de zaken van zijn oom in de Republiek te mengen, I, 322; - in September 1785 betrokken in overleggingen te Berlijn omtrent het lot van den Prins en de Prinses, II, 142-143; - bevelhebber over het leger tegen Holland, III, 236; vertrekt naar Wezel, 241; zijn besprekingen met de Prinses, 251; rukt de Republiek binnen, 257;

neemt Gorkum, 267; wil liefst verschoond blijven van een aanval op Amsterdam, 272; zijn overleg met de Prinses ten opzichte van Overijsel, 277; conferentie in den Haag op 28 September 1787, blz. 284; aanval op Amsterdam, 285; ontraadt den koning Holland schatting op te leggen, 290; vertrekt, 291; leent troepen aan de Republiek, 292.
Brunswijk (Lodewijk Ernst, hertog van), door Willem IV in het land gehaald, I, 38; na diens dood aanvankelijk zeer afgezonderd, 48; wordt in 1759 besturend voogd van Willem V, 61; laat zich in 1766 de Acte van Consulentschap geven, 80; 'entente cordiale' tusschen hem en Amsterdam, 66, 83; durft later den strijd tegen Amsterdam niet aan, 140, en wordt daardoor overcompleet, 147; zijn hardnekkig aanblijven, 148; is tegen de gewapende neutraliteit, 178; wordt geraadpleegd over het gebruik der papieren van Laurens, 182; aangevallen door Amsterdam, wendt hij zich om eerherstel tot de Staten-Generaal, 205; vertrekt naar den Bosch, 223; wil de Republiek niet verlaten, 322; de patriotten zijn bevreesd voor hem, 343; vertrekt naar Aken, 351; - wordt beschuldigd in verraderlijke verstandhouding te staan met personen te Maastricht, II, 113-114; complot om zijn papieren te bemachtigen, 97.
Bruyn (Otto Jacobus), III, 176.
Burgercommissie (militaire) van Holland te Woerden, III, 86, 125, 136, 213, 281. - Nationale militaire burgercommissie: III, 136, 187.
Burgergecommitteerden (colleges van), te Deventer, I, 281; te Utrecht, zie: **Utrecht**; te Amsterdam, III, 174.
Burgerkrijgsmacht, sterkte der -, II, 218-219.
Burgerlegertjes, zie: **Vrijcorpsen**.
Burgersocieteiten, vergadering van - te Amsterdam, 17 September 1787, III, 281. - Burgersocieteiten verboden, III, 298. - Burgersocieteit in de Nes te Amsterdam, III, 123, 180. - Zie ook op **Vaderlandsche Societeit**.
Burgerwapening, eerste begin der, I, 264-265.
Burman de la Bassecour (M[r]. P.C.), II, 197.
Bute, (Lord), schrikbeeld van Frederik de Groote, I, 111.
Bylandt (kapitein ter zee Frederik Sigismund graaf van), bestemd om de Bijltjes aan te voeren tegen de patriotten, III, 176.
Bylandt (Lodewijk graaf van), schout bij nacht, kommandeert een eskader naar de West (1777), I, 125; convoyeert een koopvaardijvloot naar Frankrijk en Spanje, doch wordt aangehouden op de hoogte van Wight (31 December 1779), 191; aangewezen om de vloot naar Brest te kommandeeren, 249; zijn gedrag bij die gelegenheid, 250-251; vervolging tegen hem ingesteld, 252.
Bijltjes, I, 23; - III, 175-176; weigerend antwoord aan Reigersman, 177-178; hun kwartier uitgeplunderd, 205-206.

C.

Caillard, secretaris van legatie onder Vérac en schrijver over den patriottentijd, III, 129 noot; beheerscht den gezant, III, 26; gesprek met Goertz, 104; moedigt Amsterdam aan zich te verdedigen, 272.
Calkoen (M[r]. Abraham), oud-hoofdofficier der stad Amsterdam, boodschapper der aristocraten bij den Prins, III, 176.

Calkoen (M^{r}. H.), pamflet van -, I, 257.
Calkoen (M^{r}. Nicolaas), zoon van den oud-hoofdofficier; vroedschap te Amsterdam geremoveerd, III, 182.
Calonne, I, 277; begunstigt Salm, II, 106; zijn val, III, 146.
Canter Camerling (M^{r}. Daniel Jacobus), lid der Commissie van Defensie, III, 211, 289.
Capellen (Alexander baron van der), tegen zijn zin benoemd tot bevelhebber binnen Gorkum, III, 257; overlijdt, 267.
Capellen van de Marsch (Robert Jasper baron van der), lid der ridderschap van het kwartier van Zutfen, maakt

het eerst naam bij de debatten over het onbeperkt convooi in 1779, I, 163; blijft met zijn partijgenooten in Gelderland in de minderheid, 264; - is de drijfkracht van den patriotschen regentenbond, II, 252; - hooge verwachtingen in het begin van September 1786, III, 83; teleurgesteld, ontraadt hij de verdedigîng van Hattem en Elburg, 83; doet in zijn kwartier een voorstel tot reglementsherziening, 111; beklaagt zich over de werkeloosheid der pensionarissen op militair gebied, 187-188, 192; vlucht naar Deventer, 228; wordt genoemd als ambassadeur des volks bij Montmorin, 248; wordt in Frankrijk welwillend ontvangen, 297.
Capellen van de Poll (Joan Derk baron van der), vertaalt Price, I, 113; advies over de schotsche brigade, I, 117; geschorst als lid der Staten van Overijsel, I, 118; auteur van: Aan het Volk van Nederland, I, 259, zijn readmissie, I, 259; zijn dood, II, 229.
Capellen van Rijsselt (M^{r}. Frederik Benjamin baron van der), burgemeester van Zutphen, II, 232.
Capellen van Schonauwen (Gerlach Theodoor baron van der), lid der ridderschap van Utrecht, II, 215 noot; - III, 148.
Carmarthen (Lord), minister van buitenlandsche zaken onder Pitt, II, 128; laat den Prins verzoeken dat hij het land niet verlate, 150; - is geheel ondergeschikt aan Pitt, III, 116.
Carolina (Prinses), zuster van Willem V, I, 65.
Caroline Mathilde van Engeland, voorgeslagen als gemalin voor Willem V, I, 83.
Cassini (markies de), gunsteling van Maillebois, II, 90, 92.
Castries (de), fransch minister van marine en koloniën, verlangt dat een deel der nederlandsche vloot naar Brest zal komen, I, 245; - wil de verdediging der nederlandsche koloniën aan de handelscompagnieën onttrokken zien, III, 18, 22; wijst de indische plannen van St. Lubin en Salm af, 44; verklaart zich vóór het formeeren van een kamp te Givet, 242; stemt vóór den oorlog, 274.
Catharina van Rusland, I, 171; samenkomst met Jozef II in 1780, I, 172; rondschrijven aan de onzijdige mogendheden van 10 Maart 1780, I, 175; weigert garantie onzer overzeesche bezittingen, I, 181; biedt algemeene bemiddeling aan, I, 190; daarna afzonderlijke bemiddeling tusschen Engeland en de Republiek, I, 214; - gepolst over een tusschenkomst van Pruisen in de Republiek, III, 108.
Cau (M^{r}. J.J), lid van de burgercommissie ter expeditie van de militaire zaken, III, 86; woont bespreking bij met Chomel en Schimmelpenninck, III, 137.
Ceilon, voor Engeland begeerlijk I, 158; - in fransche handen voor Engeland gevaarlijk, III, 14.
Census, het nieuwe kiesrecht te Utrecht beperkt binnen vrij hoogen -, II, 204, 211.
Chandernagor, fransche bezitting in Bengalen, III, 11.
Chomel (Pieter), koopman en assuradeur te Amsterdam, consul van Pruisen, voornaam lid der Vaderlandsche Societeit; zijn onderhandelingen met Goertz en de democraten, III, 122, 123, 124, 137, 138, 141, 165-166, 195-196.
Citters (van), invloedrijkste geslacht in Zeeland, II, 235.

Citters (M^r^. Willem van), vertegenwoordiger van den Prins als Eersten Edele van Zeeland; neemt als zoodanig zijn ontslag, I, 83; werft stemmen voor een benoeming tot gezant te Londen, 309; - gesprek met Harris in October 1785; III, 59; gaat met het stadhouderlijk gezin in Juli 1786 mede naar het Loo, 79; wordt 's Prinsen kabinetssecretaris, 155; 220-223, 285.

Cltters (M^r^. Willem van), zoon van den voorgaande, afgevaardigde wegens Zeeland ter Staten-Generaal, III, 56, 76, 208.

Citters (M^r^. Willem Arnoud van), burgemeester van Middelburg, III, 56.

Clifford (M^r^. Pieter), burgemeester van Amsterdam in 1784 naast Dedel, I, 354; in 1786 naast Rendorp, II, 161; in 1787 naast Hooft, III, 150.

Clotterbooke Jr. (M^r^. Casper), gecom-

mitteerde raad voor Haarlem, III, 270-271.
Coetloury (graaf de), fransch avonturier, gewezen agent van Vauguyon, in Maart 1786 onder goedkeuring van Vergennes in dienst genomen tegen Rendorp, II, 164; reist maanden lang de hollandsche steden rond, 187; - III, 74; nachtelijk onderhoud met Goertz, 130; memorie aan Vergennes, 143.
Collen (van), regeeringsgeslacht te Amsterdam, I, 24; III, 294.
Collot d'Escury, (Johan Marten baron), geremoveerd te Rotterdam, III, 151.
Commissie van Defensie in Holland, opgericht, III, 211; haar maatregelen, 212; aanhouding der Prinses, 226; overleg met den Rijngraaf, 263; met Bourgoing, 264; begeeft zich naar Amsterdam, 264, 280; wordt door de Staten vernietigd, 271.
Compagnie (Oost-Indische), haar schepen vallen in 1781 voor een deel te Drontheim binnen, I, 192, 230, 233; zendt Boers en Van de Perre naar Parijs, 194; huurt in Frankrijk regimenten voor Ceilon en de Kaap, 195; biedt tevergeefs equivalenten aan voor Negapatnam, 297; geruïneerd door den oorlog met Engeland, 326; III, 4-8; 'de Souverain genoegzaam haar eenige crediteur geworden,' III, 8; wordt door de provincie Holland met hervormingen bedreigd, 8-11, 30; besluit tot het huren van wurtembergsche troepen, 36; schrijft brief aan de Staten-Generaal nopens de verdediging van Indië, 43. - Kamer Amsterdam: voorstel van 9 Januari 1786 tot oprichting van een 'vijfde departement', III, 32, met eenige wijzigingen goedgekeurd door de Staten van Holland, 33, en door de Staten-Generaal, 37. - Kamer Zeeland: protesteert tegen het vijfde departement, III, 39; zoekt geldelijken steun bij Engeland, 39, 47, 115; legt zich bij de bestuursverandering neer, 48. - Kleinere kamers: houding tegenover het hervormingsvoorstel van Holland, III, 31.
Contrabande, engelsche opvatting van het begrip -, I, 34; opvatting van het fransche reglement van 26 Juli 1778, I, 173; speculatie in contrabande te Amsterdam, I, 136.
Conventie van 1752 te Amsterdam, I, 24.
Cordon op de grens van Holland, wordt gevormd, III, 89-90; verloopt voor een deel, 192, 211; wordt opgebroken, 264.
Cornish (admiraal), in 1762 voor Trinkonomale III, 2.
Cronwallis (Lord), zending van - aan Frederik de Groote in 1785, II, 139-140.
Corver (Gerrit), burgemeester van Amsterdam, I, 13, 23.
Coste (markies de la), schoonzoon van Vérac, met een dringende dépêche naar Versailles gezonden, II, 42. - Gesprek met Goertz, III, 104; naar Amsterdam voor de remotie, 178-179 en voor de bemiddeling, 216.
Costerus (M^{r}. Dominicus), burgemeester van Woerden, lid der hollandsche burgercommissie, III, 125.
Costerus (M^{r}. Hendrik), zoon van den voorgaande, secretaris der Commissie van Defensie, III, 289.
Cotineau, I, 166.
Courrier du Bas-Rhin, I, 289.
Craeyvanger (Elias), lid van het vijfde departement, III, 38.
Curtius (M^{r}. P.J.), afgezet raad te Wijk, II, 198.

D.

Daendeis (M[r]. Herman Willem), III, 81.
Dalrymple, (Lord), II, 134.
Dam (M[r]. Christoffel Jan van), haarlemsch regent, III, 169.
Danckelmann (freule von), gewezen gouvernante der Prinses, I, 138, 140, 315; - III, 229.
Dankadressen aan de Staten van Holland voor de besluiten van September 1786, III, 125; dankadres te Amsterdam, 150.
Danser Nijman, kolonel der amsterdamsche schutterij, III, 150.
Deane (Silas), I, 130.
Declaratoir van den Prins, III, 204. - Declaratoiren der vrijcorpsen, zie **Vrijcorpsen**.

Dedel (M^r^. Willem Gerrit), burgemeester van Amsterdam in 1784, I, 354, en in 1787, III, 150; zijn voorstel om de recommandatie van den Admiraal-Generaal af te schaffen bij de admiraliteit van Amsterdam, II, 77; - geremoveerd als vroedschap, III, 182; als burgemeester, 186; zijn huis bedreigd, 205; hersteld, 287-288; naar den Haag om met Willem V de regeeringsverandering te Amsterdam te bespreken, 293.
Dekkhan, fransch bezit in -, III, 11.
Delft, prinsgezind I, 303; II, 162; plan van Harris om den Prins daar te doen verblijven, III, 76, 117; omwenteling op 21 Augustus 1787, blz. 250; patriotsche uitspattingen, 268; oranjeomwenteling, 270.
Demerary, genomen door Rodney, I, 191; teruggenomen door de Kersaint, I, 195.
Democratie, haar optreden te Amsterdam in 1748, I, 19; ontgoocheld door Willem IV, I, 26; haar programma in den patriottentijd, I, 282-284; II, 202-204; niet begrepen door de Prinses, II, 120; - onderhandelt met Goertz, III, 124-127, 136-137; met de driemannen in Januari 1787, blz. 147.
Desnoyers (abbé), zaakgelastigde van Frankrijk bij de Republiek, I, 118, 119.
Deventer, college van burgergecommitteerden te -, I, 281; gelijkstelling van roomschgezinden geëischt, II, 231; anti-roomsche beweging te -, III, 156; oranjeomwenteling, 277.
Deutz (Willem Gideon), nieuw burgemeester te Amsterdam in 1748, I, 254.
Diderot, Voyage en Hollande, I, 73, 74 (noten).
Diemermeersche Courant, I, 289.
Dieu (M^r^. Daniel de), burgemeester van Amsterdam, in betrekking tot de Bonnac, I, 47.
Dillenburg (vlucht van den Prins naar -) overwogen, I, 349; II, 152.
Dissenters (protestantsche), bijna zonder uitzondering patriotsch, I, 287; worden hier en daar tot ambten toegelaten, I, 313; niet uitgesloten van de colleges van burgergecommitteerden, I, 287, II, 365.
Doel (den), I, 324.
Does (M^r^. Adriaan Jacob van der), goudsch regent, III, 267.
Does (Wigbold Johan Theodoor baron van der), heer van Noordwijk, lid der ridderschap van Holland, baljuw van den Haag, I, 224.
Doggersbank, I, 208.
Dohm, I, 342.
Dokkum, eerste stad van Friesland die voor de stadhouderlijke recommandatie bedankt, II, 245.
Dordrecht, staat reeds in 1747 de recommandatie toe aan Willem IV, I, 44; bij de regeeringsverandering in 1748 verschoond, 26; volgt Amsterdam, 134; schaft de stadhouderlijke recommandatie af, 264; - de gilden verlangen hier wederom de veertigen samen te stellen, II, 163; naijver van haar regenten op den pensionaris De Gijselaar, 187; - schorst Willem V als Stadhouder, III, 190; de Pruisen te -, 271.
Dopff (generaal), -, III, 288.
Drente, landvolk tegen landjonkers, II, 237.

Driemannen (Van Berckel-De Gijselaar-Zeeberg), hun bestendige vrees voor een stadhouderlijke tegenomwenteling, I, 355; II, 42, 54, 165, 187; hun ontwerp van alliantie met Frankrijk, I, 358; verzwijgen het voorbehoud door Vergennes gemaakt ten opzichte van de geschillen met den Keizer, 362; - aanvankelijk niet geneigd om meer dan twee millioen hollandsch tot afkoop van 's Keizers vorderingen te betalen, II, 35; hun gehuichelde toenadering tot den Prins op het eind van 1784, blz. 108; geven in Januari 1786 hun plannen voor de naaste toekomst aan Vergennes op, 157; verlangen een openlijke verklaring van Frankrijk in het voordeel der patriotsche partij, 171; willen dat te Utrecht de burgers zullen overwinnen, 216; - hun onderhandeling met Grimoard, III, 24; denken over inlijving der stad Utrecht bij Holland, 112; hun onderhandeling met Rayneval, 131-135, 147; met de democraten, 147; willen het legioen van Salm in den Haag leggen, 152; niet de bewerkers der remotiën, 185; conferentiën met Bour-

going en Capellen van de Marsch, 191-194; geheim voorstel aan Thulemeyer, 235; besluiten tot verlegging der Statenvergadering naar Amsterdam, 268; te Amsterdam, 269. - De driemannen beoordeeld door Rayneval, III, 135.
Drostendiensten in Overijsel, I, 118.
Drukpers (groote vrijheid van), I, 74.
Dumas, agent van het amerikaansche Congres in de Republiek, I, 131; agent van Vérac, II, 164.
Dumas (Mathieu), III, 275.
Dumont-Pigalle, (Pierre Alexandre), III, 173.
Dumoulin (generaal), directeur-generaal van de genie, vijand van den Hertog en van den Raad van State, I, 337; - maakt deel uit van een door Willem V ingestelden geheimen raad van oorlog, II, 92; leidt den Rijngraaf in bij de pensionarissen, 107; - zijn verschijning in den Haag tijdens de aanwezigheid van du Portail, III, 129; raadt den Prins aan den post te Nieuwersluis te verrassen en naar den Haag te gaan, 220.
Duyn van Maasdam, generaal van der -, II, 89, 92.
Duyn van Maasdam, kolonel van der -, III, 188.

E.
Edam, weigert de stadhouderlijke recommandatie af te schaffen, II, 76.
Eed op het erfstadhouderschap gevorderd, III, 295.
Efferen (generaal van), III, 188.
Elburg, weigert een besluit der Staten van Gelderland af te kondigen, III, 81; wordt door de patriotten ontruimd III, 84.
Electie (recht van), den Prins ontnomen te Alkmaar en elders I, 273, 336; II, 76.
Elias (M^{r}. David Willem), wordt tweede pensionaris van Amsterdam, III, 294.
Elias (M^{r}. Jacob), burgemeester van Amsterdam in 1781 naast Rendorp, I, 199; in 1786 wederom naast Rendorp, II, 161; naar den Haag om met Willem V de regeeringsverandering te Amsterdam te bespreken, III, 293.
Ellis (George), schrijver over den patriottentijd, I, 15 noot; III, 129 noot.
Elsevier (Jan Jacob), schutterijkapitein te Rotterdam, II, 68; in de regeering III, 217.
Engeland, langdurige alliantie met de Republiek, verklaard I, 30-31; zeeoorlog met Spanje (1739), 32; met Frankrijk (1744), 34-35; verklaart 's vijands goed verbeurd waar het het vindt, 34; zeeoorlog met Frankrijk (1756), 56; vraagt te vergeefs de Republiek om 6000 man hulptroepen, 55; zware schuldenlast, 86; verzoekt in 1775 de schotsche brigade te leen, 115; klachten over begunstiging der Amerikanen, 115, 120, 124; oorlog met Frankrijk (1778), 127 vv.; houdt nederlandsche schepen aan in het Kanaal, 133; redenen om met de Republiek liever in vrede te blijven, 158-159; verzoekt om de bij tractaat gestipuleerde hulp, 162; geeft nieuwe instructies aan zijn kapers, 170; duldt niet onze opneming in het verbond van gewapende onzijdigheid, 176; verklaart den oorlog, 184; het krijgslot Engeland over het gemeen niet gunstig, 186; vleit zich dat de oorlog met de Republiek van korten duur zal zijn, 190; meester van de Noordzee, 193; doet aanbiedingen van afzonderlijken vrede aan de Republiek, 209, 212, 215,

219, 230; vangt onderhandelingen aan te Parijs voor een algemeenen vrede, 233; wijst de van onze zijde gestelde eischen af, 254; stelt een ultimatum aan Brantsen, 303; teekent preliminairen met de Republiek, 305; stelt voor de onderhandeling voor den definitieven vrede naar den Haag of Londen te verleggen, 305, 328; teekent den vrede, 333; - moeilijke taak van Engeland in de Republiek na den vrede, II, 125; - Engeland als koloniale wereldmacht, III, 1; engelsche vaart in onze oost-indische wateren, III, 3; verklaring van 29 Juni 1787 aan Frankrijk, 231; mededeelingen aan Pruisen, 239-240; stelt artikelen op als grondslag van een bemiddeling der mogendheden in de Republiek, 253; mededeeling van 21 September 1787 aan de europeesche hoven, 273;

geheime overeenkomst van 2 October 1787 met Pruisen, 276. - Zie verder op **Grenville, Harris** en **Yorke**.
Essequebo, genomen door Rodney, I, 191; teruggenomen door de Kersaint, 195.
Eustatius (St.), belang van den smokkelhandel over -, I, 114, 120, 125; verwoest door Rodney, I, 195; heroverd door Bouillé, I, 195.
Ewart (Joseph), zaakgelastigde van Engeland te Berlijn, II, 134; wordt gemachtigd een nauwere verstandhouding tusschen Engeland en Pruisen ter sprake te brengen, 135; - zijn verhouding tot Bischoffswerder, III, 239.
Eyck (Adriaan Hendrik), raad te Utrecht, wordt burgemeester en 'gouverneur' der stad in 1786, II, 222-223; zijn onbeholpenheid III, 262, 265, 266.
Eys (J.N. van), lid van het vijfde departement, III, 38.
Eysinga (familie), meester van drie grietenijen, II, 239.

F.

Faas (M^{r}. Nicolaas), burgemeester van Amsterdam in 1786, II, 161.
Fagel (M^{r}. Hendrik), griffier der Staten-Generaal, vergezelt Willem IV naar Amsterdam in 1748, I, 25 noot; geraadpleegd over den tekst der Acte van Consulentschap, 81; voorstander van een engelsch huwelijk voor Willem V, 83; engelschgezindheid van zijn geslacht, 147 noot; geraadpleegd over het gebruik der buitgemaakte papieren van Laurens, 182.
Fagel (M^{r}. François), zoon van den voorgaande, deelt Rendorp in 1768 het geheim der Acte mede, I, 81 noot.
Fagel (M^{r}. Hendrik), zoon van den voorgaande; zijn aanteekeningen over het jaar 1748, I, 13; wordt 1 October 1787 zijn grootvader als adjunct toegevoegd, III, 301.
Falciola, III, 232.
Falck (O.W.), lid van het vijfde departement, III, 38.
Fawcett (generaal), III, 252.
Fénelon (de), fransch gezant bij de Republiek, I, 35.
Finckenstein (graaf Finck zu), minister van Frederik de Groote, I, 318; een van de hoofden der franschgezinde partij te Berlijn, III, 94.
Fitzherbert, I, 235.
Fondsen (daling der publieke), I, 171; II, 80.
Fontainebleau (vrede van), tusschen de Republiek en den Keizer, II, 57; geratificeerd, II, 59.
Foreest (M^{r}. Cornelis van), lid der commissie van defensie, III, 211, 268, 289.
Fortificatiën en magazijnen (slechte staat der), I, 98.
Fox (Charles James), woordvoerder der jongere whig's in Engeland, I, 229; wordt minister, I, 229-230; nogmaals minister, I, 298, zendt generaal O'Hara naar den Haag, I, 306; kiest Harris uit voor den gezantschapspost in de Republiek, II, 126; valt, I, 329.
Franeker, magistraatsbestelling te -, II, 245; - zoogenaamde Staten van -, III, 279.
Franeker academie, tweede eeuwfeest der -, II, 119.

Franklin (Benjamin), te Parijs, I, 127; richt zich tot Van Bleiswijk, I, 130.
Frankrijk, handelsverdrag van 1713 met -, verlengd in 1739, I, 32; vervallen verklaard in 1745, blz. 53; verbond met Oostenrijk in 1756, blz. 53; met de Vereenigde Staten in 1778, blz. 127; edict van 25 December 1778, blz. 145; tarief van 1779, blz. 160; reglement op de onzijdige scheepvaart van 26 Juli 1778, blz. 173; verklaart Engeland den oorlog, 162; teekent zijn preliminairen met Engeland, 254; - positie van Frankrijk in Indië sedert 1763, III, 11; verval van zijn geldmiddelen, en invloed hiervan op zijn koloniale plannen, 43; verlangt door de Staten-Generaal als bemiddelaar te worden ingeroepen, 190; ondersteunt de gevluchte patriotten, 297; verklaring van 27 October 1787, blz. 298; zie verder op de namen der fransche ministers en gezanten.
Frederik de Groote, zijn verwijdering van Engeland, I, 111; wil Frankrijk in de Republiek niet tegenwerken, 111, 144; minacht Willem V, 112; raadt toetreding der Republiek tot het

verbond van gewapende onzijdigheid aan, 178; ongezind tot voorspraak van den hertog van Brunswijk, 201, 206, beklaagt zich bij de fransche regeering over Vauguyon, 239; richt een eerste memorie tot de Staten-Generaal, 272; weigert Hertzberg naar de Republiek te zenden, 322; tweede memorie aan de Staten-Generaal, 336; raadt aan, Brunswijk te verwijderen, 348; - raadt aan, uit de aangeboden fransche generaals Maillebois te kiezen, II, 21; zijn gezondheid neemt af, 43; is verstoord op Willem V, 112; beschuldigt Brunswijk van verraad tegen de Republiek, 113; wijst de aanzoeken van Ewart af, 135; zijn onderhoud met Lord Cornwallis, 140; wil niet dat de Prinses gouvernante zal worden, 142; weigert opnieuw de overkomst van Hertzberg toe te staan, 148; verlangt dat Willem V zich nederleggen zal bij de amsterdamsche resolutie van 9 Maart 1786, blz. 167; gelooft aan de schuld van Willem V aan het oproer voor de Stadhouderspoort, 178-179; richt wederom een vertoog tot de Staten-Generaal, 185; - zijn dood, III, 93.
Frederik Hendrik (fort), II, 36.
Frederik Willem, prins van Pruisen, I, 317-318; - werkt mede aan de totstandkoming van den Duitschen Vorstenbond, II, 30; acht het vertrek van Willem V uit de Republiek noodzakelijk, 142; - bestijgt als Frederik Willem II den troon, III, 94; zijn voorstel aan Frankrijk, 97; zendt Goertz naar de Ropubliek, 97-98; raadt aan, de voorwaarden van Rayneval aan te nemen, 139; schenkt de zoons van Willem V den Zwarten Adelaar, 140; roept Goertz terug, 140; laat een ‘plan de conciliation’ opmaken, 158, en zendt dit aan Montmorin, 200; ontvangt tijding der aanhouding van de Prinses, 229; doet Frankrijk een nieuw voorstel tot beslechting der geschillen, 233; eischt voldoening van Holland, 235; verzamelt een leger en draagt het bevel aan Brunswijk op, 236; wil zich niet leenen om de patriotten met geweld ten onder te brengen, 238; wil aanvang September 1787 nog geen alliantie met Engeland, 254; verlangt dat Amsterdam een schatting op zal brengen, 291.
Frescheville (Bosquillon de), III, 255 noot, 265.
Fresne (de), 265.
Friesland, vijandig aan den Hertog, I, 66-67; verlangt reeds in 1781 een verbond met Frankrijk, 216; fel besluit in zake den Hertog, 349; - heeft een eigen provinciale vrijcorpsenconfederatie, II, 225; groote macht der aristocratie in Friesland, 237-240; geheim comité van 1781, blz. 243-244; regeling der magistraatsbestelling in de steden, 242, te Leeuwarden en Franeker, 245; de friesche aristocraten in onderhandeling met Willem V, II, 247-248; III, 210; Staten van Friesland handhaven het stadhouderlijk electierecht te Leeuwarden, II, 248; hun anti-democratische besluiten van September 1786, II, 249; III, 114; geldnood der friesche aristocraten, III, 115; val van het patriotisme in Friesland, 279.
Fijnje, (Wybo), I, 232.

G.

Gales, kolonel der amsterdamsche schutterij, III, 283.
Galitzin (prins), gezant van Catharina II bij de Republiek, I, 176, 179, 230.

Gaudi (generaal von), pruisisch bevelhebber te Wezel, I, 321; - III, 257, 258, 266.
Gazette de Leyde, I, 69, 289.
Geelvinck (M^{r}. Joan), III, 186, 284, 288, 294.
Gelderland, patriotisme in -, II, 232-234.
Gelderland (Staten van), verbieden het ter teekening leggen van rekesten, II, 234; III, 81; besluiten tot wapengeweld tegen Hattem en Elburg, III, 83.
Geldersche Historische Courant, prinsgezind volksblaadje te Bommel, I, 289.
Genderen (van), III, 226.
Generaliteitslanden, I, 235.
Genié (de St.), II, 98.

George III van Engeland, I, 111.
Gevaerts (M^r^. Ocker), burgemeester van Dordrecht, rijdt door de Stadhouderspoort, II, 169.
Gevers (M^r^. Paulus), hoofdofficier van Rotterdam, II, 71; - III, 217.
Gezworen gemeenten, I, 280.
Gibraltar (beleg van), I, 175, 231, 249.
Gilles (M^r^. Jacob), Thesaurier-Generaal, creatuur van den hertog van Brunswijk, I, 221; neemt zijn afscheid, II, 77.
Givet, korte afstand van daar tot Maastricht, II, 33; III, 193, 217.
Goejanverwellesluis, III, 226.
Goens (M^r^. Rijklof Michael van), prinsgezind publicist, I, 256-259; uit den raad te Utrecht verwijderd, 290; - in den Haag door Harris bezocht, II, 130; verlaat het land, I, 291.
Goertz (Johann Eustach graaf von), pruisisch stadtsdienaar), komt reeds vroeg in aanmerking voor buitengewoon gezant naar de Republiek, II, 148; - in Augustus 1786 als zoodanig uitgekozen door Frederik Willem II, III, 96; zijn instructie, 98-99; Goertz te Deventer, 100; op het Loo, 101; ontvangst door Vérac in den Haag, 102; gesprekken met Caillard en de la Coste, 104; met Maillebois, 105; met Coetloury, III, 130; onderhandelingen met Chomel, 124-127, 136-137; met Rayneval, 132, 138; Goertz te Nijmegen, 138-139; teruggeroepen, III, 141.
Goes, patriotsche minderheid te -, III, 60; oproer te -, 152.
Goes (Frank van der), vroedschap van Amsterdam, III, 169, 173, 182.
Goll, vroedschap van Amsterdam, III, 283.
Goltz (baron von), pruisisch gezant bij het fransche hof, I, 240, 323; II, 151.
Gooi, steden van het -, verlangen stem in de Staten, III, 154.
Gordon (O.D.), II, 222.
Gorkum, vroedschap door Willem IV van 17 op 24 gebracht, I, 26; de Stadhouder oefent hier geen recht van recommandatie uit, 44; - valt af van de patriotsch partij, III, 149; remotie te -, 234 noot; genomen door de Pruisen, 267.
Gosse (Pierre), I, 269; II, 77.
Gouda, recommandatierecht beeft onder Willem IV bestaan, maar is in 1766 niet weder hersteld, I, 44; - voorstel van Gouda om het platteland te wapenen II. 73; - voorkomt een remotie, III, 183; is tegen het verleggen der Staten naar Amsterdam, 269.
Goudoever (van), kolonel der amsterdamsche schutterij, III, 150, 152, 153, 205.
Graaff (Johannes de), kommandeur van St. Eustatius, I, 120, 124.
Graafland (M^r^. Joan), vroedschap te Amsterdam, I, 224 noet; III, 182.
Graeff (M^r^. Gerrit de), vroedschap te Amsterdam, III, 294.
Grantham (Lord), I, 235, 254.
Gratie (stadhouderlijk recht van), II, 66.
Grave (Hendrik), I, 91.
's-Gravenzandsche Courant, II, 160; verboden, II, 170.

Grenville (William Wyndham), engelsch onderhandelaar te Parijs in 1782, I, 233; teruggeroepen, 235; - in den zomer van 1787 in de Republiek, III, 48; in September 1787 naar Parijs gezonden, 274; zijn instructie medegedeeld aan Pruisen, 276.
Grimoard (graaf de), III, 21; gesprekken met de Castries over het oostindische chapiter, III, 23; onderhandelingen met de pensionarissen, III, 24-25; gesprek met den Rijngraaf, III, 28; naar Versailles terug, III, 42.
Groene wegje (oploop aan het), II, 99.
Groene zoodje, I, 358.
Grondwettige Herstelling van Nederlands Staatswezen, I, 281; II, 228.
Groningen, patriotisme te -, II, 236; III, 156, 278.
Grothausen, II, 103.
Grovestins (Jan Sirtema van), hoveling van Willem IV, I, 27.
Grovestins (Jan Sirtema van), III, 148.
Gijselaar (M^{r}. Cornelis de), pensionaris van Gorkum, I, 151; wordt pensionaris van Dordrccht, 152; niet van patricische af komst, 152; wordt gecommitteerd tot het afvorderen van verantwoording van den Admiraal-Generaal, 242, 251; sedert 1782 in briefwisseling met Capellen van de Poll, 266; wordt gecommitteerd tot het onderzoek van den toestand der vestingwerken, 337; tot navraag bij

den Prins naar de Acte van Consulentschap, 346; gehoor bij den Prins van 8 Juli 1784, blz. 349; - wordt gezegd een regentschap der Prinses te verlangen, II, 149; rijdt door de Stadhouderspoort, 169; woont namens het driemanschap de vergaderingen van Vaderlandsche Regenten bij, 252; - lid van het personeel besogne van Holland tot de zaken der Oost-Indische Compagnie, III, 8; reis naar Gelderland in Juli 1786, blz. 73; zijn overleggingen aldaar, 78; redevoeringen op 4 en 5 September 1786, blz. 85-86; lid van het personeel besogne ter vervanging van den Kapitein-Generaal, 87; bij de democraten meer gezien dan Van Berckel en Zeeberg, 166; gaat wonen te Brussel, 297 noot.

H.

Haag (den), schutterij en kleine burgers sterk prinsgezind, I, 269; II, 159, 168, 170; zie verder: **Oploopen**. - Coetloury stelt voor den Haag stem te geven in de Staten, III, 143. - Omwenteling in den Haag op 18 September 1787, blz. 270.
Haarlem, de vroedschap in 1748 van 24 op 32 gebracht, I, 26; vraagt den stadhouder geen recommandatiën, 44; kiest in den convooistrijd de zijde van Amsterdam, 145; - doet den 30sten Januari 1787 een voorstel tot het regelen van den volksinvloed, III, 149; stelt 17 Februari 1787 voor, het legioen van Salm in den Haag te leggen, 152; schorst Willem V als Stadhouder, 190.
Hadoux, I, 272.
Haeften (M^{r}. Jacob van), patriotsch raadslid te Utrecht, II, 222.
Haeften (Reinier van), vervangt Wassenaer-Twickel als gezant te Weenen, II, 41.
Haersma (familie), meester van drie grietenijen, II, 239.
Haersma (M^{r}. Hans Hendrik van), II, 252, 255 noot; III, 212 noot.
Haider-Ali, I, 195; III, 11-12.
Haiderabad (nizam van), III, 11.
Halfweg, III, 285.
Handelsverdrag tusschen Frankrijk en de Republiek, zie: **Amsterdam** en **Frankrijk**; tusschen Frankrijk en Engeland, 26 September 1786, III, 43.
Hanestemmen, II, 241.
Hara (generaal O'), I, 306 en II, voorbericht.
Harderwijk, op het punt van mede te doen met Hattem en Elburg, III, 82.
Haren (Duco van), III, 176.
Haren (Onno Zwier van), hoveling van Willem IV, I, 27; hoofd eener friesche kabaal tegen den hertog van Brunswijk, 65; zijn val, 66.
Haren (Willem Anne van), grietman van Weststellingwerf, leider der friesche aristocraten, II, 243 noot; III, 114.
Harpen (van), III, 198, 206.
Harris (Sir James), gezant van Engeland bij Catharina van Rusland, I, 172; door Fox bestemd tot gezant bij de Republiek, 332; - Pitt houdt zich aan deze keuze, II, 127; zijn instructie, 128; aankomst in den Haag, 129; op een ongunstig oogenblik, 130; tracht het vertrouwen van de Prinses te winnen, 133; keert met een lang verlof naar Engeland terug, 135; einde van zijn verlof, 136; onderhoud met de Prinses op het eind van Juli 1785, 137; wil dat de Prins zich naar Zeeland zal begeven, 145; wil dat niemand van het stadhouderlijk gezin in den Haag

terug zal keeren, 149; middelen daartoe aangewend, 150; zijn voorstelling van de plannen der tegenpartij, 154; - werkt Hollands plannen met de Oost-Indische Compagnie tegen, III, 33-35; kennismaking met Willem van Citters, 59; zijn teleurstelling met Amsterdam, 64-65; onderhoud met Van de Spiegel, 65-68; dient namens zijn regeering een memorie in bij de Staten-Generaal, 72; bezoekt in Augustus 1786 het Loo, 80-81; dringt aan op een aanval tegen Utrecht, 84; denkt met geringschatting over de zending van Goertz, 102; is ontevreden over 's Prinsen antwoord aan Pruisen van 20 October 1786, 109; verkrijgt Engelands geldelijke hulp voor de friesche aristocraten, 115; vormt het plan eener prinsgezinde verbintenis, 116-

118; werkt Goertz tegen, 138; reis naar Nijmegen in Maart 1787, 155; gebruikt Reigersman en Van Nagell, 176-177; reis naar Nijmegen in Mei '87, 200; steekt naar Engeland over, 202; terug in den Haag, 203; conferentie van 2 Juni, 207; zijn gedrag op de tijding der aanhouding van de Prinses, 227; tracht zich in betrekking te stellen met Brunswijk, 252; zijn aandeel in de resolutiën van 18 en 21 September 1787, 269, 274; zijn bemoeiingen voor Fagel's kleinzoon en tegen Pieter Paulus, 301.

Hartsinck (admiraal Andries), I, 197, 208, 222, 233, 241.

Hartsinck (M[r]. Jan Casper), schepen van Amsterdam, III, 198; wordt vroedschap, 294.

Hasselaer (M[r]. Gerard Aernout), burgemeester van Amsterdam, I, 24, 56.

Hattem, weigert een door den Prins aangesteld raadslid te erkennen, III, 81; richt zich in op een beleg, 81; door de patriotten verlaten, 83-84; geplunderd, 84.

Havrincourt (markies d'), fransch gezant bij de Republiek, I, 100.

Heeckeren van Brandsenburg (Dirk Jan baron van), geëligeerde in de provincie Utrecht, kamerheer van den Prins, buitengewoon gezant der Republiek bij Catharina II, I, 180, 248; III, 76, 111, 210.

Heeckeren van Enghuizen (Jacob Adolf baron van), lid der ridderschap van de graafschap Zutfen, III, 110, 200.

Heeckeren van Suyderas (M[r]. August Robert baron van), burgemeester van Zutfen, III, 110, 175, 223.

Hees (M[r]. Ignatius Johan van), secretaris van den Raad van State, creatuur van Brunswijk, I, 221; neemt zijn ontslag, II, 78.

Heim (M[r]. Jacob van der), III, 151.

Heldewier (M[r]. Daniel Michael Gijsbert), veertig te Leiden, lid van de hollandsche burgercommissie, III, 125, 137.

Helldorff (majoor), pruisisch avonturier, II, 104, 109.

Helsdingen (J.C. van), III, 198.

Hendrik van Pruisen (Prins), een der hoofden van de fransche partij te Berlijn, I, 318; III, 94.

Hertzberg (Ewald Fredrich von), minister van Frederik de Groote, I, 141, 271, 318-319; heeft geen gezag bij den koning, 320; zijn raadgevingen aan de Prinses, 334-335; - zijn hoop op een verbond met Rusland, II, 134; raadt aan dat de Prinses Gouvernante worde, 142; niet afkeerig van samenwerking met Engeland ten bate van het huis van Oranje, 186; - aanvankelijk bij Frederik Willem II hoog in de gunst, III, 94; dringt vruchteloos aan op het ondersteunen der zending van Goertz door een troepenbeweging, 98-99; het ‘plan de conciliation’ van Maart '87 is door hem opgesteld maar is niet in zijn geest, 158; dringt aan op een verbond met Engeland, 254; zijn overdreven voorstelling van de macht van Pruisen, 302-303.

Hespe (M[r]. J.C.), redacteur van den Politieken Kruyer, I. 298; in de boeien, II, 122; directeur der burgersocieteit te Amsterdam, III, 123.

Hessen-Darmstadt (prins Christiaan Lodewijk van), II, 19 noot.

Hessen-Kassel (landgraaf van), heeft een subsidietractaat met Engeland, II, 19; III, 253, 292.
Hessen-Kassel (prins Frederik van), II, 19.
Heusden, revolutionnair optreden der bevolking te -, III, 154; bestraft, 167.
Heyden Reinestein (Sigismund Pieter Alexander graaf van), oud-gezant der Republiek te Berlijn, landdrost van Drente, I, 221; II, 237; zijn zending naar Versailles, I, 271.
Heyliger (Johannes), kommandeur van St. Eustatius, I, 120.
Hillegom, conferentie te, III, 137.
Hinlópen (M^{r}. Jan), II, 197.
Hoeven (M^{r}. Johan Adriaan van der), III, 151, 198.
Hofstede (d^{s}.), I, 256.
Hogendorp (Gijsbert Karel van), III, 198, 203, 223, 251.
Hogendorp (Jean François van), III, 151.
Hogendorp van Hofwegen (M^{r}. Diderik Johan van), III, 183.
Holdernesse, engelsch gezant bij de Republiek, I, 37.
Holland, zijn overwicht in de Republiek, I, 5.

Holland (Hof van), II, 67.
Holland (Staten van), besluiten tot beperkt convooi, 18 Nov. 1778, I, 137; tot onbeperkt convooi, 30 Maart 1779, blz. 151; stellen de Staten-Generaal een termijn van vier weken om mede tot onbeperkt convooi te besluiten, 161; besluiten 19 Oct. 1780 tot toetreding in het verbond van gewapende onzijdigheid, 182; vorderen verantwoording van den Admiraal-Generaal, 242, 251; verzoeken uitlevering van haagsche vluchtelingen aan Pruisen, 271; verbieden den Hoogen Krijgsraad kennis te nemen van zaken binnen Holland voorgevallen, 274; verwerpen 26 Aug. 1783 het zenden van een minister naar Engeland om gunstiger vredesvoorwaarden te bedingen, 304; verbieden het verkoopen van krijgsambten en het geven van titulaire aanstellingen, 312; trekken de magistraatsbestelling van Alkmaar en Purmerend aan zich, 336; II, 76; bevelen Willem V geen vlagofficieren te benoemen dan met hun medewerking, I, 337; verordenen een onderzoek naar den staat der vestingwerken, 337; doen navraag naar de Acte van Consulentschap, 346; verklaren den hertog van Brunswijk van zijn waardigheden vervallen, 350; - stemmen toe in een tijdelijke vergrooting van het leger, II, 18; zenden troepen naar Leiden en verbieden het dragen van oranje, 66; zenden commissarissen naar Rotterdam en leggen daar garnizoen, 70; ontnemen deze stad haar vrije magistraatsbestelling, 72; gelasten opschrijving van alle weerbare mannen op het platteland en oefening van den derden man, 73-74; vernietigen het stadhouderlijk recommandatierecht te Brielle en te Edam, 76; ontnemen den Stadhouder de beschikking over de posten ter begeving van Gecommitteerde Raden staande, 77; stellen voor Van Hees en Gilles in hun ambten te schorsen, 77; verklaren zich bereid tot herziening der quotentabel, 80; verlangen generaliteitscommissiën tot de financiën en tot de defensie, 85; ontnemen voorloopig den Stadhouder het bevel over het haagsche garnizoen, 101; geven een hooghartig bescheid aan den koning van Pruisen, 147; bevelen dat aan de leden der Staten van Holland militaire eerbewijzen zullen worden gebracht, 160; rumoerige zitting van 15 Maart 1786, blz. 165; ontnemen den Stadhouder voor goed het haagsche commando, 187; verbieden de troepen der hollandsche repartitie tegen de stad Utrecht te gebruiken, 217; - stellen een personeel besogne in tot de zaken der Oost-Indische Compagnie, III, 8; verslag door dit besogne uitgebracht, 8; dienen bij de Staten-Generaal een voorstel in tot hervorming der Oost-Indische Compagnie, 10; doen een voordracht voor bewindhebbers van het vijfde departement, 37; beraadslaging in het personeel besogne over de indische plannen van St. Lubin en Salm, 43-44; nemen het legioen van Salm in hun bizonderen dienst, 76; dreigen zich van vertegenwoordiging ter Staten-Generaal te zullen onthouden zoo Van de Spiegel's antwoord op de engelsche memorie van 5 Juli 1786 wordt aangenomen, 77; verbieden het gebruik van de troepen hunner repartitie tegen burgers waar ook in de Republiek, 79; ontbieden de troepen hunner repartitie naar de provincie, 87; schorsen den Prins als Kapitein-Generaal, 87; zeggen de stad Utrecht gewapende hulp toe, 91, benoemen een commissie tot bepaling van de grenzen der uitvoerende macht, 149; vermeerderen het garnizoen van den Haag, 154; nemen maatregelen tegen Heusden, 167; benoemen een commissie tot regeling van den volksinvloed, 169; erkennen het nieuwe credentiaal van Rotterdam, 183; benoemen een commissie van defensie, 211; schrijven vruchteloos een

leening uit, 212; roepen de bemiddeling in van Frankrijk, 234; geven weigerend antwoord op de eerste en tweede memorie van Thulemeyer om voldoening voor Goejanverwellesluis, 235, 250; roepen Frankrijks hulp in, 255; geven antwoord op het ultimatum van Pruisen, 256; trekken het verbod van oranje-

dragen in, 270; herstellen den Prins in al zijn waardigheden, 271; bedanken voor Frankrijks hulp, 274; geven voldoening aan de Prinses, 289; machtigen Willem V tot het verzetten der wet, 293; geven amnestie, 296; verklaren het erfstadhouderschap tot een essentieel deel der constitutie, 295.

Hooft (M[r]. Daniel), III, 294.

Hooft (M[r]. Daniel - Willemsz.), III, 294.

Hooft (Hendrik), burgemeester van Amsterdam, I, 199, 275, 354; III, 150, 154, 294.

Hooft van Vreeland (Daniel), vroedschap te Amsterdam, I, 201; III, 294.

Hoop (M[r]. Adriaan Salomon van der), bewindhebber in het vijfde departement, III, 37.

Hoop (M[r]. Cornelis van der - Gijsbz.), III 186, 294.

Hoop (M[r]. François van der), secretaris der Generaliteits-Rekenkamer, komt in aanmerking voor Raadpensionaris van Holland, I, 224; prinsgezind candidaat voor den post van Thesaurier-Generaal in 1785; II, 78; wordt Thesaurier-Generaal na de omwenteling, III, 301.

Hoop (M[r]. Joan Cornelis van der), broeder van den voorgaande, beschermeling van Rendorp, benoemd tot fiscaal der admiraliteit van Amsterdam, I, 216; zijn onderhandeling met Wentworth, 220; zijn eerzucht, 222; wordt opgenomen in den geheimen raad van marine, 243; legt Vauguyon een plan over van krijgsoperatiën voor het jaar 1782, 230; wordt zeer vertrouwd door de Prinses, 323, noot, 347-348; III, 107; wordt door Rendorp afgezonden naar Goertz, 119; zijn betrekkingen met Chomel, 166, 196.

Hoop (Willem Gerrit van der), generaal der cavalerie, broeder van de twee voorgaanden, I, 221; II, 88, 92; bezet Amersfoort, II, 123, 213.

Hooreman (M[r]. Librecht Jacob), III, 20 noot; 43.

Hoorn, boontrekking aldaar, II, 163; wordt gezegd door Harris te zijn omgekocht voor de stemming op 27 Juli 1786, blz. 187; - ongeregeldheden in Maart 1787, III, 168.

Hoorn (Quirijn Willem van), burgemeester van Amsterdam, I, 295 noot; III, 294.

Hop (M[r]. Hendrik), gezant te Brussel, I, 332.

Hop (M[r]. Johan), Thesaurier-Generaal in 1766, 1, 99.

Hope (huis), engelschgezind, I, 136, 269 noot; III, 115, 288.

Hope (Thomas), I, 314.

Hope van Vlierden, I, 269 noot.

Hornleger, II, 238.

Hovy (Lodewijk), III, 154, 289.

Howe, engelsch admiraal, I, 233, 249.

Hughes, engelsch admiraal in Indië, I, 195.

Huydecoper van Maarsseveen (M[r]. Jan Elias), type van den amsterdamschen aristocraat, II, 176; III, 73, 128.

Huygens (M[r]. Willem), burgemeester van Amsterdam, I, 221.

I.
Instructiën voor Willem V in zijne kwaliteiten van Stadhouder, Kapiteinen Admiraal-Generaal, in 1787 bij Holland ontworpen, III, 133-134.
Introduction, engelsch werkje over den patriottentijd, I, 49 noot; III, 129 noot.

J.
Jachtgericht (streng), in de provincie Utrecht, II, 194.
Janaon, III, 11.
Johnstone, engelsch admiraal, I, 195.
Joncheere (A. de), II, 198.
Jones (Paul), I, 165.
Joosting, aanvoerder der Bijltjes, III, 176.
Jozef II, tracht in 1778 afstand van Nederbeieren te verkrijgen, I, 128; zijn bezoek aan de Republiek in 1781, blz. 210-211; Jozef en de barrière, 217; beiersche ruilplannen, 302; aanvang onzer moeilijkheden met hem, 324; 'Tableau sommaire', 360; eiscbt opening van de Schelde, 363; - II, 12-14; zendt troepen naar de Zuidelijke Nederlanden, 18; brengt den beierschen ruil ter sprake bij Lodewijk XVI, 27; zegt toe dat na 1 Febr.

1785 de troepen niet verder zullen voortrukken, 33-34; verschillende vorderingen aan de Republiek in den loop der vredesonderhandeling, 36, 46, 48.

K.

Kàap (de), voor de Engelschen begeerlijk, I, 158, 194.
Kaas (noordhollandsche) in Frankrijk verboden, I, 164.
Kaat Mossel, II, 70-71.
Kahlenberg (graaf), III, 260-261.
Kalkreuth (graaf), III, 282, 291, 292.
Kapers, engelsche, I, 191; nederlandsche, I, 193.
Karel, hertog van Palts-Tweebruggen, II, 26, 29; III, 240.
Karel Theodoor, keurvorst van de Palts, I, 128; II, 25-26.
Karikal, III, 11.
Kasteele (M^{r}. Pieter Leonard van de), tweede pensionaris van Haarlem, III, 126, 166, 168, 289.
Kemp (F.A. van der), I, 275; II, 255.
Kempenaer (M^{r}. Ludovicus Timon de), III, 87, 289.
Kinckel (Hendrik August baron van), agent van Harris; III, 61, 201, 202, 209; zijn reis naar München in 1785, II, 39.
Kinsbergen (Jan Hendrik van), I, 222, 241, 242, 243, 252.
Knobelsdorf (divisie), III, 257.
Kock (M^{r}. Johannes Conradus de), II, 255.
Kooplieden, klachten aan de Gouvernante, I, 60; verzoeken convooi naar de Oostzee, I, 196, 208.
Koromandel (kust van), III, 4.
Kretschmar (Jacob van), generaal der infanterie, III, 270.
Kruisschans, II, 36.
Krijgsraad (Hooge), I, 273-274.
Krijgsraad (Vrije) te Amsterdam geeischt in 1748, I, 21, 26 noot.

L.

Laan (M^{r}. Hendrik Arnout), secretaris der Staten van Utrecht, III, 113.
Lafayette, III, 244, 245.
Lambert (markies de St.), III, 275.
Lambrechtsen (M^{r}. Nicolaas Cornelis), pensionaris van Vlissingen, III, 61.
Lampsins (M^{r}. Apollonius Jan Cornelis), vroedschap te Amsterdam, geremoveerd III, 182.
Lange van Wijngaarden (M^{r}. Cornelis Joan de), III, 225, 289.
Larrey (T.J. baron de), kabinetssecretaris van Willem V, I, 84 noot, 347; III, 155, 221, 223.
Laurens (Henry), gemachtigde van het amerikaansch Congres met bestemming naar de Republiek; zijn papieren vallen onderweg in handen der Engelschen, I, 182.
Lee (Arthur), gemachtigde van het amerikaansch Congres, I, 130.

Lee (William), gemachtigde van het amerikaansch Congres, I, 131; ontmoeting met Jan de Neufville te Aken, I, 132.
Leeuwarden, rekest der burgerij om herstel van privilegiën, II, 246; nieuw stedelijk reglement ingevoerd, II, 248.
Leeuwen (Cornelis van), goudsch burgerkapitein, III, 225.
Leeuwen (Theodoor van), lid der hollandsche burgercommissie, III, 271.
Leger, ongunstig oordeel van buitenlanders voor zijn waarde, I, 59; bedraagt in werkelijkheid ruim 30.000 man, 93, hoewel er 41.000 op de rol staan, 98; subsidietractaten met duitsche vorsten, 94; misbruiken bij het leger, 98; voorstellen van Willem V tot vermeerdering van het leger, 99-103; - tijdelijke vermeerdering tijdens de geschillen met den Keizer, II, 18; voorstellen tot legerhervorming van Maillebois, 90. - Zie ook: **cordon** en **mariniers**.
Leiden, staat Willem V geen recommandatie af, I, 44; volgt in de jaren vóór den engelschen oorlog Amsterdam, 134; - ongeregeldheden aldaar in 1784, II, 66; vergaderingen van gewapende burgercorpsen aldaar, II, 227, 220 noot; III, 86, 247; conferentie aldaar op 1 December 1786, 137; Leiden schorst Willem V als Stadhouder, 199.
Leidsch Ontwerp, I, 282-285.
Lennep (M^{r}. Cornelis van), III, 294.

Leoninus (M^r^. Jan), burgemeester van Edam, III, 174.
Lestevenon van Berkenrode (Mattheus), secretaris van Amsterdam in 1748, I, 23 noot, gezant der Republiek te Parijs, I, 221, 234, 301; - III, 301 noot.
Lestevenon van Hazerswoude (Willem Anne), haarlemsch regent, zoon van den voorgaande, II, 14, 254 noot; III, 294.
Lewe van Aduard (Barend baron), generaal der infanterie, II, 89.
Leyden (Adriaan Pompejus van), vroedschap te Amsterdam, III, 289.
Leyden (Pieter van), heer van Nieuwland, gedeputeerde der Republiek naar Weenen, II, 37; zijn aankomst aldaar, 40.
Liebeherr (Bogesilaus Fredericus von), utrechtsch democraat, II, 255; zijn reis naar den Haag in 1785, II, 117.
Liefkenshoek, II, 36.
Lillo, II, 36; wachtschip voor - weggenomen, II, 11.
Lippe-Bückeburg, II, 19.
Lottum (divisie); III, 257, 268, 282.
Louis (le), antwerpsch vaartuig, voor Saaftingen aangehouden, II, 18.
Lubin (ridder de St.), III, 11, 12, 18, 19, 43.
Luckner, fransch generaal, biedt zich bij Brantsen aan om het leger der Republiek aan te voeren, II, 20.
Luden (Jacob - Hendriksz.), burgergeconstitueerde te Amsterdam, III, 283.
Luitenant-Stadhouders, I, 161; deze positie te Utrecht van bizonder gewicht, II, 193.
Lutteken (Nicolaas Justus), aanvoerder der Bijltjes, III, 176-177.
Luxembourg (regiment de), in dienst genomen door de Oost-Indische Compagnie, I, 195; III, 13; 15 noot.
Luyken (M^r^. Jan), I, 270; II, 75, 159.
Luzerne (de la), III, 215, 244.
Lynden (D.W. baron van), gewezen gezant der Republiek bij Zweden, I, 206; zijn aanval op den Hertog, 207; gezant bij Engeland na den oorlog, 308-309, 333; III, 56; teruggeroepen III, 301.
Lynden (Jan Elias baron van), burgemeester van Nijmegen, III, 200.
Lynden van Blitterswijk (Willem Care Hendrik baron van), broeder van den gezant, vertegenwoordiger van Willem V als Eersten Edele in Zeeland, I, 248; II, 235; III, 56, 209.
Lynden van Hemmen (Willem baron van), afgevaardigde wegens Gelderland ter Staten-Generaal, honorair gouverneur der jonge prinsen, burggraaf van Nijmegen, I, 221, 234; ontvangt Harris als president van de Staten-Generaal, II, 129; heeft groot gezag bij Willem V, III, 56; ontraadt in 1785 tegen de ratifieatie van het verbond met Frankrijk te stemmen, 61; sterft III, 223 noot.
Lynden van Lunenburg (Balthazar Constantijn baron van), lid der ridderschap van de provincie Utrecht, III, 56, 113.
Lynden van Oldenaller (Herman Willem Jan baron van), III, 56.
Lynden van Oldenaller (Samuel baron van), zoon van den voorgaande, III, 56.

M.

Maatschappelijk leven, verfranscht, I, 68.
Maddison, secretaris van Yorke, mogelijk auteur der ‘Introduction’, I, 49 noot.
Mahé, III, 11.
Mahratten, III, 11, 44.
Maillebois (Yves Marie graaf de), fransch generaal, biedt zijn diensten bij Brantsen aan, II, 20; wordt aanbevolen door Frederik de Groote, 21; levert een corps lichte troepen, 21; komt in den Haag, 89; zijn legioen gedeeltelijk te Rijswijk gelegd, 90; hervormingsplannen voor het leger der Republiek, 91; slaat den Prins een ‘bureau militaire’ voor, 92; deelt zijn plannen mede aan de Staten-Generaal, 93; komt, door de patriotten teleurgesteld, tusschen de partijen in te staan, 95-96; tracht zich in te dringen bij de Prinses, 145; - waarschuwt Vergennes tegen de patriotten, III, 129.
Maisoer (sultanaat van), III, 11.
Manzon, redacteur van den Courrier du Bas-Rhin te Kleef, I, 289.

Marck (M[r]. Johan Hieronymus van der), schout van Leiden, II, 67.
Maria Louise, weduwe van Joan Willem Friso, I, 61, 65.
Maria Theresia, I, 96.
Marie Antoinette, begunstigt den Rijngraaf, II, 106, en Vérac, III, 190.
Mariniers, I, 157; II, 107 noot.
Markof, I, 227, 230.
Marmontel, zijn 'Bélisaire' hier veel gelezen, I, 72.
Marokkanen, zeeroof der, I, 57, 91, 133.
Marselis (van), kolonel der amsterdamsche schutterij, III, 150.
Marselis (van), franschgezind huis te Amsterdam, I, 147.
Martanges (de), fransch generaal, biedt de Republiek zijn diensten aan; aanbevolen door den Rijngraaf, II, 20.
Martfeldt (Johan Frederik), generaal der infanterie, I, 337.
Mattha, II, 19 noot; III, 282, 283.
Matthias (majoor), III, 279.
Maximiliaan, keurvorst van Keulen, broeder van Jozef II, II, 20.
Maximiliaan Jozef, keurvorst van Beieren, I, 128.
Mecklenburg-Schwerin, III, 292.
Mecklenburg-Strelitz, II, 19.
Meerman (M[r]. Gerard), pensionaris van Rotterdam, buitengewoon gezant naar Engeland in 1759; I, 63.
Meerman van der Goes (M[r]. Daniel Adriaan), derde pensionaris van Amsterdam, III, 269, 294.
Mendelssohn (Mozes), vertaald door Van Goens, I, 257.
Mennonieten, rijkdom der friesche -, geldschieters der friesche aristocraten, II, 240; III, 000.
Meppel, oploop te, II, 237.
Mercy-Argenteau (graaf de), gezant van Jozef II te Parijs, II, 11, 46, 49.
Merens (M[r]. Dirk), raadsheer in het Hof van Holland, commissaris van Willem V, III, 293.
Meuron (regiment de), in dienst genomen door de Oost-Indische Compagnie, I, 195.
Meyer (H.G.), III, 274-275.
Middelburg, voorstel van -, om de onderteekening der fransche alliantie uit te stellen, II, 58; III, 60; patriotsche minderheid te -, 61; oproer te -, 228.
Mieden (M[r]. Adriaan van der), raadsheer in het Hof van Holland, in 1755 genoemd als opvolger van Steyn, I, 48.
Milbank, engelsch admiraal, blokkeert onze kusten, I, 241.
Militaire commissie, naar Indië uitgezonden, III, 49.
Mirabeau te Berlijn, III, 107.
Mirabel (graaf de), gezant van Sardinië bij de Republiek, I, 209; III, 59 noot.
Möllendorf (generaal), II, 21 noot; III, 229, 236.
Mollerus (M[r]. Johan Hendrik), wordt secretaris van den Raad van State, II, 78; III, 208.

Molukken, vrije vaart door de -, door Engeland bedongen, I, 255, 295, 296, 304.
Montaigu (de), fransch generaal, biedt zich bij Brantsen aan voor den dienst in de Hepubliek, II, 20.
Montesquieu (staatsleer van), I, 70, 72, 188.
Montfoort, kiest de zijde van Utrecht tegen Amersfoort, III, 114.
Montieu (ridder de), I, 195.
Montmorin (graaf de), opvolger van Vergennes, III, 146; verlangt in de Republiek te bemiddelen, 214; wil voorkomen dat ook Engeland tot een bemiddeling wordt uitgenoodigd, 232; is vóór het formeeren van een kamp bij Givet, 242; zendt een dreigbrief naar Berlijn, 245; wil dat Pieter Paulus zal overkomen, 246; roept Vérac terug, 249; zijn bericht van Bourgoing van 12 September, 263-264; wijst Amsterdams verzoek om hulp af, 275.
Mossel (M^{r}. Jacob), vroedschap te Rotterdam, III, 151.
Mourand, II, 170.
Muilman (Hendrik), vroedschap te Amsterdam, III, 169, 173, 182.
Mulder (Catharina), zie: **Kaat Mossel**.
Munter (Cornelis), vroedschap te Amsterdam, III, 169, 173, 182.
Musschenbroek (van), burgemeester van Utrecht, II, 209, 213.

N.

Naarden (verdediging van), III, 282.
Nagell (Anne Willem Carel, baron van), kamerheer van den Prins, agent van Harris, III, 138, 175, 177, 207, 208, 301.
Nassau-Weilburg (prins van), zwager van Willem V, I, 65; hoopt Brunswijk te zullen vervangen, 344.
Nationaal Fonds, II, 253-254; raakt uitgeput, III, 191.
Nederburgh (M^{r}. Herman), pensionaris van Rotterdam, lid van het personeel besogne van Holland tot de zaken der Oost-Indische Compagnie, III, 8, 198.
Negapatnam, veroverd door de Engelschen, I, 195; afstand van - geëischt, I, 254, en aanvankelijk door de Staten-Generaal geweigerd, I, 295, 297; hoop op teruggave van -, III, 48; wordt verijdeld, 300.
Neufville (Jan de), I, 132.
Nieuwediep (haven van), I, 196.
Nieuwersluis (overgave van), III, 282.
Noailles (markies de), fransch gezant bij de Repubiek, I, 100.
Nomsz, redacteur van de Opregte Nederlandsche Courant, III, 180.
North (Lord), engelsch minister, zendt Paul Wentworth naar de Republiek, I, 212; zijn lang ministerie, 213; zijn val in 1782, 229; vormt in 1783 met Fox een nieuw ministerie, 299; raadt Jozef II aan, de Schelde te openen, 324; valt, 329.
Notabelenvergadering in Frankrijk, III, 146.
Nijs (M^{r}. Adriaan de), wijksch patriot, II, 221; zijn reis naar den Haag in 1785 met Von Liebeherr, II, 117.
Nijvenheim van Dorth (Berend baron), I, 277.

O.

Oldenbarnevelt genaamd Witte Tullingh (M^{r}. Hendrik Justus van), III, 63.
Omer (St.), nederlandsche kolonie te -, III, 297.
Ommelanden, II, 237; III, 156, 000.
Ondaatje (M^{r}. Pieter Philip Jurriaan Quint), II, 195; vader van het democratisch ontwerp van stedelijke constitutie te Utrecht, 201; wil niet dat de kiezers een college zullen uitmaken, 204; wordt gekozen als burgergeconstitueerde, 207; toespraak op 11 Maart 1785, blz. 208; neemt zijn ontslag als burgergeconstitueerde, 210; - twist met Abbema, III, 113; zijn verhouding tot den Rijngraaf, 280.
Ontcijfering van dépêches, I, 118-119.
Onzijdlgheid (gewapende), I, 60, 137; verbond van - ongeschikt voor de Republiek, I, 174; vijf artikelen van 10 Maart 1780, I, 175; onze gezanten teekenen het verbond, I, 190.
Oorlog (geheime raad van -) van den Prins, II, 92.
Oorlogsschepen, aangeboden aan Frankrijk; oorsprong van dit aanbod, II, 58; het aanbod aangenomen, 60; de levering wordt onmogelijk, 61.
Oostenrijksche partij aan het fransche hof, II, 22.
Oostergoo (voorstel van) tot oprichting eener gewapende burgerlandmilitie, I, 265.

Opperbewindhebber der Oost-Indische Compagnie; zijn voorrechten, III, 9; verkort, III, 33; zijn recommandatierecht bedreigd, III, 10.
Opstootjes. - In den Haag: St. Nicolaas-oproer, I, 269-270; opstootje van 4 Sept. 1785; II, 99; opstootje aan de Stadhouderspoort, II, 168-169. - Te Leiden, in 1784, II, 66; te Rotterdam, April 1784 en vervolgens, II, 68-69; te Leiderdorp, in het land van Arkel, te Moerkapelle, Soeterwoude, Sliedrecht, alle naar aanleiding van de opschrijving der plattelanders, II, 75; in Zeeland, III, 151, 228; te Deventer, 156; te Hoorn, 168; geweldig oproer te Amsterdam, 205-206; opstootjes in Gelderland, III, 228; voor die te Utrecht zie **Utrecht**.
Oranje (dragen van), verboden, II, 66, 76.
Oranje (huis van); zijn plaats in de Republiek, I, 6-8; nauw bondgenootschap met de orthodoxie in de kerk, 72; zijn populariteit afgenomen maar niet vernietigd, 292; II, 116; krijgt in 1787 een grooten knak, III, 298.
Oranjedemoeraten, III, 195, 197, 206.
Oranjepartij, bestanddeelen der -, I,

40, 291; mist goede organisatie, I, 292; II, 116.
Oranjesocieteiten, in den Haag, III, 141, 198, 203; te Amsterdam, III, 141, 198, 205; te Rotterdam, III, 141.
Oranjevrijcorpsen, in den Haag, II, 159, verboden, II, 170; te Delft, II, 160.
Ostende (Compagnie van), I, 95,
Oudermeulen (Cornelis van der), bewindhebber der Oost-Indische Compagnie ter kamer Amsterdam, door Rendorp naar Engeland gezonden, I, 215.
Oudewater, verlangt stem in de Staten, III, 154.
Overmaze, afstand der landen van - gevorderd, II, 36.
Overijsel, patriotisme in -, I, 281; II, 230-232: III, 156; zijn val, 277.

P.

Pallandt van Zuythem (Adolf Warner baron van), drost van Yselmuiden, medestander van Capellen van de Poll in Overijsel, I, 276; II, 230; zijn ontmoeting met Goertz te Deventer, III, 100.

Paludanus (M^{r}. Rutgerus), III, 168, 294.
Panin (graaf), I, 171.
Patenten (recht van), I, 337; II, 87; III, 134.
Patriciërs in de Republiek, burgerlijk karakter hunner beschaving, I, 73.
Patriot (term), I, 56 noot, 146, 187.
Patriot (Ouderwetse Nederlandsche), I, 258.
Patriotsche genootschappen (vergadering van), zie **Burgersocieteiten**.
Patriotsche pers, beoordeeling der -, I, 187.

Paulus (M^{r}. Pieter), jonge kracht der patriotsche partij, wordt benoemd tot secretaris der commissie tot onderzoek naar den staat der vestingwerken, I, 338; onder de dagelijksche leiders der partij opgenomen, II, 56; volgt Bisdom op als fiscaal der admiraliteit van de Maas, 78; door Willem V opgenomen in den geheimen marineraad, 113; belangrijk gesprek met de Prinses in 1785, blz. 124; voorstander van een regentschap der Prinses, 145, 149; - wordt onderscheiden door Rayneval, III, 145; wil niet naar Versailles zonder toestemming der burgerijen, 248; te Antwerpen, 273; ontslagen, 301.

Perponeher (M^{r}. Willem Emmery de), III, 111, 188.

Perre (M^{r}. Paulus Eduwaldus van de), I, 194.
Pesters (Jan), luitenant-stadhouder van Utrecht, II, 193; III, 111.
Pitt (William), opgenomen in het ministerie-Shelburne in 1782, I, 234; premier in 1784, I, 329; zijn staatkunde, 330; - benoemt Harris tot gezant bij de Republiek, II, 127; - zijn houding in 1787, III, 202, 274.
Platteland, patriotisme op het -, II, 76, 228.
Pol (kolonel van de), III, 282-283.
Politiek Vertoog van van Goens, I, 257.
Politieke Kruyer, I, 289; valt Rendorp aan, II, 122; wordt te Amsterdam verboden, III, 287.

Poll (M^{r}. Harman Henrik van de), burgemeester van Amsterdam in 1748, I, 13, 24, 27.

Poll (M[r]. Jan van de), oud-schepen van Amsterdam, buitengewoon gezant naar Engeland in 1759, blz. 63.
Poll (M[r]. Jan van de), burgemeester van Amsterdam gemaakt in 1787, III, 294.
Pondichéry, hoofdplaats der Franschen in Indië, I, 298; III, 11.
Poorten (Josua van der), I, 314.
Portail (du), fransch officier bevriend met Vergennes; komt in de Republiek, III, 129.
Portes (kolonel des), III, 285.
Post van den Neder-Rhijn, I, 189, 258; publiceert den inhoud der Acte van Consulentschap, I, 346; bevat artikelen tegen de oligarchische misbruiken in Friesland, II, 246; ontraadt het hollandsche hervormingsplan voor de Oost-Indische Compagnie, III, 40.
Potemkin, I, 172, 301.
Prévôt, III, 265, 282.
Price (D[r]. Richard), I, 70, 113.
Priest (de St.), opvolger van Vérac, III, 249.
Priestley, I, 70.

Program van 1782 (zoogenaamd geheim -), I, 266-267.
Purmerend, plotselinge omkeer op 26 Augustus 1783, 1, 304; magistraatsbestelling aan de Staten getrokken, II, 76.

Q.
Quotentabel (herziening der -) ondernomen, II, 80-81.

R.
Raad van State, eentonigheid zijner petitiën, I, 92, 125; - verzoeningsvoorstel van Juni '87, III, 208.
Randwijck (George graaf van), kamerheer van den Prins, afgevaardigde wegens Gelderland ter Staten-Generaal, I, 248; III, 225.
Rauwenhoff (M^{r}. Jan Hendrik), burgemeester van Elburg, III, 81.
Rayneval (Gérard de), 'premier commis' aan het fransche departement van buitenlandsche zaken, naar de Republiek gezonden, III, 131; onderhandeling met de pensionarissen, 132-135; schrijven aan Goertz van 3 December 1786, blz. 138; aan Thulemeyer van 6 Januari 1787, blz. 140; vertrekt uit den Haag, 140; bezoekt St. Simon, 147; zijn rapporten, 148, 170-171; begeert de overkomst van Paulus, 191.
Rechteren (Adolf Hendrik graaf van), lid der ridderschap van Utrecht, hoofdofficier van Wijk, II, 198, 220; III, 148.
Recommandatierecht (stadhouderlijk), in 1748 bij mondelinge afspraak ingevoerd te Amsterdam voor twee burgemeesters- en twee schepensplaatsen, doch houdt daar geen stand, I, 24; bij vroedschapsbesluit ingevoerd in verscheiden andere steden, I, 44; in Friesland, II, 242; in 1782 en '83 in deze beide provinciën en in de stad Utrecht opgeheven, I, 264; II, 197; - beoordeeling van het recommandatierecht, III, 163.
Reede (Arend Willem baron van), gezant der Republiek te Berlijn, in briefwisseling met De Gijselaar, II, 114; beveelt den Prins aan, De Gijselaar Raadpensionaris te maken, 115; beveelt zich als bemiddelaar aan bij Hertzberg, 143; wordt gebruikt om wenken der fransche regeering aan de Prinses van Oranje over te brengen, 179; - dringt in September 1786 aan op een troepenbeweging in Pruisen, III, 99; zijn gesprekken met Mirabeau in Januari '87, 141 noot.
Reenen (Laurens Hendrik Lamoraal van), luitenant der artillerie, III, 198.
Regeeringsreglementen in Utrecht, Gelderland en Overijsel. Hun ontstaan, I, 9; II, 190-191; - het reglement in Overijsel vernietigd, II, 232; wijziging van het geldersche in de verschillende kwartieren voorgeslagen, doch verworpen, III, 900. - Voor dat van Utrecht, zie **Utrecht**.
Reglement Reformatoir van Willem IV in Friesland, II, 241; interpretatiën door de Gouvernante en door Willem V, 241-242.
Reglement Reformatoir van Willem IV in Groningen, II, 237.
Reigersman, thesaurier van den Prins; III, 138, 175, 176, 177, 198, 201, 203, 207, 221, 223, 285.
Reinhardt, wijnkooper te Amsterdam, III, 198.
Reischach (baron van), keizerlijk gezant bij de Republiek, I, 211, 328.

Rendorp (M[r]. Joachim), vijand van Temminck en Van Berckel, I, 106; woont met Willem V een krijgsraad bij op de vloot, 196; burgemeester van Amsterdam in 1781, 199; wil Brunswijk verwijderen, 200; gehoor bij den Prins op 8 Juni 1781, blz. 204; begin van onderhandeling met Triquetti, 209; komt in aanmerking voor Raadpensionaris, 224; in briefwisseling met Boers en Van Berkenrode, 301; tracht in 1783 de Republiek een afzonderlijken vrede te doen sluiten met Engeland, 303-304; - aangevallen in den Kruyer, II, 122; nogmaals burgemeester in 1786, blz. 161; tracht de meerderheid in Holland te winnen voor teruggave van het haagsche commando, 162-163; -

pleegt hierbij met Harris aanvankelijk geen overleg, III, 63; zijn wankelmoedigheid in het najaar van '86, 118-121; zijn gesprekken met Rayneval, 147-148; plundering van zijn huis, 205.
Rendorp (mevrouw), III, 74.
Rengers (familie), meester van twee grietenijen, II, 239.
Rengers (Epko Sjuck Gerrold Juckema van Burmania), grietman van Wymbritseradeel, leider der friesche aristocraten, II, 243 noot; III, 114, 148.
Reynst (admiraal Pieter Hendrik), I, 133, 222, 243, 244, 246; II, 14, 18.
Ridder (M^{r}. Jan Pieter de), patriotsch regent te Utrecht, II, 222; burgemeester in 1786, II, 223.
Rockingham (ministerie -), in Engeland, I, 234.
Rodney, engelsch admiraal, verwoest St. Eustatius, I, 191.
Roomschgezinden, hangen de patriotsche partij aan, I, 287-288.
Roth (M^{r}. Jacob Anthony de), III, 186.
Rotterdam, Prinsjesdag van 1783 te -, I, 273; - ongeregeldheden in 1784, II, 68 vv.; magistraatsbestelling aan de Staten getrokken, 72; patriotsche magistraat en anti-patriotsche vroedschap, 72-73; - patriotsche requesten, III, 150-151; remotie, 182; oranjerevolutie, 272.
Roumiantsev, II, 29.
Rousseau, I, 70.
Rouvroy (de), III, 279, 280.
Royer (M^{r}. Alexander Hieronymus), secretaris van Gecommitteerde Raden, III, 198, 201, 207, 221, 223, 285, 301-302.
Rijser (Mr. Hendrik), secretaris van Alkmaar, lid van het personeel besogne tot de zaken der Oost-Indische Compagnie, III, 8.
Rijssel (Albert van), generaal-majoor, bevelhebber van het hollandsche cordon, III, 90, 188, 192, 210.

S.

Saksen-Weimar (Karel August van), weigert zijn troepen aan de Republiek te verhuren, II, 19; voorvechter van den Duitschen Vorstenbond, II, 30.
Salm-Kyrburg (Frederik, Rijngraaf van), werft voor de Republiek een corps van 1800 huzaren en jagers, II, 19; op reis langs duitsche hoven, 19; gaat in Aug. '85 naar Parijs met een geheim aanbod van vijf millioen tot afkoop van 's keizers vorderingen, 105-106; zijn verleden, 105-107; bij Frederik de Groote te Potsdam, 110; beveelt aan dat de Prinses zich met de patriotten zal verstaan, 111; begeert den rang van veldmaarschalk, 157-158; vertrekt in Maart 1786 wederom naar Parijs, 159; onderhoudt betrekkingen met andere ministers dan Vergennes, 173-175; tracht zich nogmaals op te dringen aan de Prinses, 180; wordt door haar afgewezen, 184; terug uit Parijs, 188; - zijn indische plannen, III, 19-20; werkt Grimoard tegen, 24; onderhoud met Grimoard, 28-29; wordt op verlangen van Amsterdam niet tot opperbevelhebber van het cordon benoemd, 90; bezoek aan Utrecht in Oct. '86, blz. 112; onderhoud met Rayneval, 144; naar Parijs in Maart '87, blz. 167; tracht zijn heerlijkheid Bokstel te verkoopen, 170; terug naar de Republiek, 173; zijn deel aan de remotie, 185; in Mei naar Utrecht, 189; verlangt het commando over het cordon, 194; wordt maréchal de

camp van het fransche leger met een jaargeld, 215; tocht naar Woerden op 28 Juni '87, blz. 227; zijn gesprekken met Kahlenberg, 260-261; zijn plan om Willem V op te lichten, 262; op 14 September naar Woerden, 262; op 15 September wederom daarheen, 26; verlaat Utrecht, 000; te Uithoorn, 279; verlaat het land, 280; zijn uiteinde, 281.
Salm (legioen van), de driemannen overwegen het in den Haag te leggen, II, 160; wordt in Hollands dienst opgenomen en te Heusden gelegd, III, 76; gaat naar Utrecht, 189.
Sartine, fransch minister van marine en koloniën, III, 12.
Sautijn (M^{r}. Jan), burgemeester van Amsterdam in 1748, I, 13, 24.

Scandinavië (vaart op -), gestremd, I, 193.
Scheepvaartverdrag van 1674 met Engeland, I, 33.
Scheltinga (familie), meester van twee grietenijen, II, 239.
Schiedam, vroedschap van 20 op 24 leden gebracht, I, 26; voorstel van 8 Oct. '83 om vreemdelingen van alle burgerlijke ambten uit te sluiten, 312; door fransche agenten sterk bewerkt in 1786, II, 165; verzetten van de wet te Schiedam in '87, III, 293 noot.
Schimmelpenninck (M^{r}. Rutger Jan), III, 123, 124, 125, 137, 166, 186, 196.
Scholten (Jan Petrus), bewindhebber van het vijfde departement, III, 38.
Schoonhoven, vroedschap van 17 op 21 leden gebracht, **I**, 26; eerste stad van Holland die het stadhouderlijke recommandatierecht vernietigt, 264; betwist den Stadhouder de electie voor de vroedschap, 273; stelt voor, in de militaire rangen boven sergeant of wachtmeester alleen geboren Nederlanders te benoemen, 312; waartoe deze stad door het driemanschap wordt gebruikt, 346.
Schöning (von), agent der Prinses te Berlijn, I, 322, 347.
Schotsche brigade, I, 115-116.
Schuurman, courantier te Amsterdam, III, 287, 288.
Ségur (de), fransch minister van oorlog, III, 242, 274.
Senn van Bazel (M^{r}. Anthony Wilhelmus), vroedschap te Rotterdam, III, 151.
Severijn (George), bewindhebber in het vijfde departement, III, 38.
Shelburne (Lord), I, 229, 234.
Sichterman (M^{r}. Jonathan), II, 207-208, 210.
Simon (markies de St.), II, 196 noot; III, 129, 147.
Six (Mr Jan), burgemeester van Amsterdam in 1748, I, 13, 24.
Slicher, (Jan), kolonel der haagsche schutterij, I, 269.
Slijpe (van), II, 114.
Sminia (familie), meester van twee grietenijen, II, 239.
Smissaert (Mr. Jan Carel), patriotsch raad te Utrecht, II, 222.
Soeieteiten (patriotsche), III, 123.
Spaen van Hardenstein (Willem Anne baron van), afgevaardigde ter Staten-Generaal wegens Gelderland, III, 76, 222.
Spengler (Jan Carel), generaal-majoor der infanterie, neemt Hattem in op 5 Sept. 1786, III, 83.
Spiegel (Mr. Laurens Pieter van de), afkomst en verleden, II, 81-83; zijn ‘circulaire missive van 3 Mei 1784’, 83-84; wordt Raadpensionaris van Zeeland, III, 57; gaat in Mei '86 naar den Haag om Harris te ontmoeten, 65; hun onderhoud, 65-67; geeft Harris de engelsche memorie van 5 Juli '86 in de pen, 68; onderhoud en briefwisseling met de Prinses, 70-71; ontwerpt een antwoord op de engelsche memorie, 72; ontraadt de aanneming van Rayneval's voorstellen, 139; geeft Harris een opstel mede voor de engelsche regeering, 201; komt in Juni '87 in den Haag, 210; waarschuwt den Prins tegen de voorgenomen vlucht uit de Republiek, 220; wordt Raadpensionaris van Holland, 302.
Stadhouderschap, voor de staatswetenschap van de tijd een monstrum, I, 188.
Stairs (Lord), engelsch gezant bij de Republiek, I, 35.
Stamford, III, 225, 238.
Staphorst (Jacob van), III, 123.

Staphorst (Nicolaas van), III, 123, 137, 186.
Staten-Generaal, zenden in 1759 een buitengewoon gezantschap naar Engeland. I, 63; besluiten Nov. 1777 tot het zenden van een eskader naar de West, 125; den 21sten Mei '78 tot den aanbouw van 25 linieschepen, 126, 133; den 19den Nov. '78 tot beperkt convooi, 137; volharden bij dit besluit, 146; besluiten den 24sten April '80 tot onbeperkt convooi en uitrusting van 52 schepen, 170; en tot het aanvangen van onderhandelingen met Catharina II over een verbond van gewapende onzijdigheid, 178; den 20sten Nov. '80 tot toetreding in het verbond van gewapende onzijdigheid, 183; nemen den 4den Maart 1782 de bemiddeling van Rusland aan en ver-

zoeken tegelijk Frankrijk om een concert van krijgsoperatiën voor een jaar, 226; arresteoren 19 Aug. 1782 een instructie voor Van Berkenrode en Brantsen, 235; besluiten 3 Oct. 1782 negen linieschepen, twee fregatten en een kotter naar Brest te zenden, 249; wijzigen 2 Dec. '82 de instructie van Van Berkenrode en Brantsen, 254; besluiten schoorvoetend tot afstand van Negapatnam (7 April '83), 295; slaan den Keizer een onderhandeling voor te Brussel (8 Nov. '83), 325; weigeren 12 Jan. '84 een aanbod van Engeland om de onderhandeling over den definitieven vrede naar den Haag of Londen te verleggen, 329; geven 30 Aug. '84 een ontwijkeud antwoord op de klacht van den koning van Pruisen over de slechte behandeling van den Prins, 339; verzoeken 7 Mei 1784 de goede diensten van Lodewijk XVI in het geschil met den Keizer, 360; vragen 26 Mei '84; voor de Republiek Frankrijks alliantie aan, 361; machtigen 18 Oct. '84 hun gezanten het door Vergennes ontworpen alliantietractaat te onderteekenen, 364; - beantwoorden 16 Juni '84 's Keizers 'Tableau sommaire', II, 12; weigeren 30 Aug. '84 de opening van de Schelde, 14; besluiten 24 Jan. '85 tot wederopvatting der onderhandeling met den Keizer en tot een bezending naar Weenen, 34; bieden 17 Maart '85 drie millioen hollandsch voor het ongehinderd bezit van Maastricht, 37; verhoogen 22 Augustus '85 dit aanbod tot vijf millioen, 47; dragen 15 Sept. '85 Frankrijk de bepaling op van het aan den Keizer te betalen bedrag, 48; keuren 17 October '85 de preliminairen met den Keizer goed, 55; ratificeeren 12 Dec. '85 de fransche alliantie en den vrede van Fontainebleau, 59; verordenen 4 Mei '85 generaliteitscommissiën tot de quotentabel en lot de defensie, 85; - verzoeken 19 December '85 de kamers der O.I. Compagnie om advies op Hollands hervormingsvoorstel, III, 30; hervormen 17 Februari '86 het bestuur der O.I. Compagnie, 37; benoemen 1 Mei '86 bewindhebbers in het vijfde departement, 37; verklaren 9 November '86 de vergadering van Zeventienen voor wettig ondanks het wegblijven van de kamer Zeeland, 47; verzoeken 4 December '86 Willem V den staat der defensie van Indië te doen opaemen, 49; besluiten 13 September '86 een groot deel der door Holland betaalde troepen naar die provincie te laten komen, 89; hun besluiten nopens de officieren der hollandsche repartitie, 208; sluiten verbonden met Engeland en Pruisen, 300.

Staveren (M^{r}. Reinier Frederik van), vroedschap te Rotterdam, III, 151.
Stavoren, weigert te bedanken voor de stadhouderlijke recommandatie, II, 245.

Steengracht van Oosterland (M^{r}. Nicolaas), fiscaal der admiraliteit van Zeeland, I, 220.

Steyn (M^{r}. Pieter), Raadpensionaris van Holland, 1, 42, 47, 103.
Stormont (Lord), engelsch minister van buitenlandsche zaken, dreigt met schorsing van het scheepvaartverdrag van 1674, I, 167; dreigt met oorlog indien de Republiek tot het verbond van gewapende onzijdigheid toetreedt, 181.

Straalman (M^{r}. Matthijs), III, 195, 293-294.

Strick van Linschoten (M^{r}. Andries Jan), III, 212.
Suffren (le Bailli de), fransch admiraal, I, 195; III, 12, 13, 14.
Sumatra (Westkust van), onze nederzettingen aldaar vruchteloos aangeboden in ruil voor Negapatnam, I, 297.

Suratte, ons kantoor aldaar te vergeefs in ruil geboden voor Negapatnam, I, 297; weerloosheid van dit kantoor, III, 4; de Engelschen betwisten de geldigheid onzer firmans te -, 35.
Suriname, negeropstand in -, I, 105.
Swart (de), zaakgelastigde der Republiek te St. Petersburg, I, 179, 180.

T.

Tableau sommaire, I, 360; II, 8.
Taets van Amerongen (Gerard Maximiliaan baron), III, 114, 148, 212.

Taets van Amerongen (Joost baron), III, 114, 148, 212.
Tandjaoer (radja van), III, 11.
Tegelaar (Jan Gabriël), I, 193 noot, 275.
Temminck (M[r]. Egbert de Vrij), burgemeester van Amsterdam en langen tijd leider der amsterdamsche politiek, I, 56, 106; wordt afgeleefd, 199; gehoor bij den Prins op 8 Juni 1781, 204; op 27 Juli '81, 212; waarschuwt de dortsche regeering tegen De Gijselaar, 276; sterft, 354.
Temminck (M[r]. Matthias), vroedschap te Amsterdam, II, 215 noot; III, 284, 294.
Ternant (ridder de), III, 277, 278, 281.
Teschen (vrede van), I, 129.
Teylingen (M[r]. Isaac van), vroedschap te Rotterdam, III, 151.
Thomas (eiland St.), I, 191.
Thulemeyer (baron van), gezant van Frederik de Groote bij de Republiek, door beide partijen gewantrouwd, I, 142, 240; de pensionarissen weigeren hem een onderhoud, 311; door Frederik berispt als te veel ingenomen voor den Prins, 316; verontrustend bericht over de wanhoop van Willem V in September 1785; II, 141; bezoek te Nijmegen in Maart '87, III, 158; tegenstander der democratie, 165; overdreven berichten van Frankrijks toerustingen, 230; zijn ontvangst ten huize van Vérac in Juli '87, blz. 235.
Tippo-Sahib, III, 14.
Tjassens (Herman), I, 248.
Tollius (M[r]. Herman), III, 203, 285.
Torck van Rosendael (Assueer Jan baron), III, 175.
Toulon (M[r]. Martinus van), III, 211, 289.
Trago (Adrianus), II, 66-67.
Travankore (radja van), III, 11, 20 noot.
Trinkonomale, genomen door de Engelschen, I, 195; teruggenomen door Suffren, I, 195; III, 13.
Trinkonomale (baai van), III, 2.
Trip (M[r]. Cornelis), door Willem IV aangesteld burgemeester van Amsterdam in 1748, I, 24.
Triquetti, consul van Sardinië te Amsterdam, geheim agent van Engeland, I, 159, 200, 209, 226, 227; III, 59 noot.
Turkenoorlog, schijnt in 1783 ophanden, I, 297; uitgesteld, 301; breekt uit, III, 254, 255.
Tusschenbewind (1759-1766), tweeslachtigheid van het -, I, 61-62.
Tuyll van Serooskerken (Willem René baron van), heer van Zuylen, III, 213.

U.

Utrecht, in de vorige eeuw een vergelijkenderwijs sterk bevolkte en welvarende stad, II, 194; aristocratie en burgerij eng verbonden tegen den Prins, 196; de raad bedankt voor de recommandatie, 197; vervult zelf de tusschentijds opengevallen zetels, 197; indiening van bezwaren tegen het regeeringsreglement, 199-204; aristocratisch ontwerp van constitutie, 200; democratisch ontwerp,

202-204; de raad besluit alle punten der reglementsherziening, de stad betreffende, alleen af te doen, 205; oploop van 11 Maart 1785, 208; negentien raden nemen ontslag, 209, doch komen hierop terug, 210; de stedelijke commissie tot de reglementsherziening doet verslag, 210; is oneenig op het punt der burgergecommitteerden, 211; nieuw stedelijk reglement vastgesteld en gepubliceerd, 211; oploop van 2 Aug. '85, 212; de raad tracht vruchteloos een Statenvergadering te beleggen, 215; legt nogmaals voor een jaar den eed af op het oude reglement, 216: oploop van 19-20 Dec. '85, 217; van 20 Maart '86, 218; omwenteling van 2 Augustus '86, alle raden op vijf na bedankt, 222; nieuwe raden, 223; - wanorde binnen de stad, III, 91; bezoek van den Rijngraaf, 112; diens legioen komt te Utrecht in garnizoen, 189; de stad wordt door de bezetting ontruimd, 264-266; schandelijke behandeling van gevangen patriotten te Utrecht, 267.

Utrecht (provincie), het regeeringsreglement hier bizonder gehaat, en waarom, II, 192-193.

Utrecht (Staten van), doen 4 Febr. 1784 het voorstel een verbond aan te gaan met Frankrijk, I, 352; geven 25 Febr. '84 gelegenheid tot het indienen van bezwaren tegen het geldende regee-

ringsreglement bij een commissie van negenmannen, II, 198; rapport der negenmannen, 205-206; schorten 21 Sept. '84 voor een jaar de regeeringsverandering in de stad Utrecht op, 207; gelasten een onderzoek naar den oploop van 11 Maart '85, 209; voorstel der ridderschap van 23 Augustus '85 tot het openen van een onderhandeling met den Stadhouder, 214; werkstaking der ridderschap, 215; verklaren 12 April '86 de nieuwe regeering te Wijk voor onwettig, 224; durven niet tot geweld tegen Wijk besluiten, 221; wijken na de om wenteling van Augustus '86 uit naar Amersfoort, III, 77; overleg met Willem V omtrent militaire maatregelen, 80; legeren de troepen der utrechtsche repartitie in het oosten der provincie, 84-85; bevel aan generaal Van Efferen, 188; terugkeer naar Utrecht, 266.

V.

Vaandels (nieuwe), van de Hollandsche Garde, II, 160; III, 152 noot.
Vaart, gevecht aan de -, III, 188; stelling aan de - ontruimd, 264.
Vaderlandsche Regenten (vergaderingen van), van 3-4 Oct. 1783 te Amsterdam, I, 275; II, 251; van 1 Aug. '85 te Amsterdam, I, 276; II, 215, 252-253; van 7-8 Aug. '86 te Amsterdam, I, 276-277; II, 254-256; van 13-14 Oct. '86 te Utrecht; III, 113.
Vaderlandsche Societeit te Amsterdam, III, 123.
Vaillant (kapitein ter zee), III, 176.
Valckenaer (M^{r}. Johan), over de friesche aristocraten, II, 239.
Vauguyon (Paul François de Quelen, duc de la), fransch gezant bij de Republiek; aankomst in Dec. 1776, I, 121; zijn oordeel over de personen op ons staatstooneel, 122-123; overleg met Amsterdam in de convooizaak, 136-137; beproeft zijn invloed op de Prinses, 137; onderhandelt met elke hollandsche stad afzonderlijk, 145; heeft volmacht om naar believen aan de steden dispensatiën uit te reiken van het drukkende fransche tarief van 1779, 163; introduceert den rusrischen gezant bij de burgemeesters van Amsterdam, 177; bewerkt dat de Oost-Indische Compagnie een deputatie zendt naar Parijs, 194; verhindert voor den duur van het jaar 1782 een afzonderlijken vrede met Engeland, 227; beveelt Brantsen bij Vergennes aan, 234; brengt het verzoek over tot het zenden van onze vloot naar Brest, 245; bevordert het aanblijven van Van Bleiswijk, 268; is afwezig bij het St. Nicolaas-oproer, 268; verhindert de aanneming van Van Berckel's voorstel tot beperking van de macht van den Admiraal-Generaal, 272; in April '83 met een lang verlof naar Parijs, 298; terug in April '84, 357; onderhandeling met de pensionarissen over de alliantie, 357 vv.; neemt 28 Mei '84 zijn afscheid van de Staten-Generaal, 361; - gesprek met Belgiojoso te Brussel, II, 11.
Veere patriotsch, II, 235; III, 60.
Vérac (markies de), fransch gezant bij de Republiek; opvolger van Vauguyon, I, 357; aankomst, II, 31; spoedig onder den invloed van de pensionarissen, 39; alarmeerende dépêches: van 6 Aug. '85, blz. 42; van 15 Oct. '85, blz. 53; zijn instructie, 64; wordt geheel beheerscht door zijn omgeving, 96; zendt agenten uit om de teruggave van het haagsche commando te verhinderen, 164; zijn ‘patriotsche maaltijden’, 178; dient 21 April '86 namens zijn regeering een

verklaring in bij de Staten-Generaal, 181; ontvangt een deputatie uit de burgergecommitteerden te Utrecht, 222 noot; - bemoeit zich zeer voor de remotie te Amsterdam, III, 178; wordt beschermd door de koningin en door de Breteuil, 190; zijn reis naar Amsterdam voor de bemiddeling, 216; zijn vertrek, 255.
'Verdervende hand', I, 189.
Vergennes (Gravier comte de), fransch minister van buitenlandsche zaken, waarschuwt dat de Republiek aan Engeland bescheiden eischen stellen moet, I, 234; niet zeer ingenomen

met de patriotsche partij, 237; verzoekt dat de Republiek oorlogsschepen naar Indië zal zenden, 243; wil den Prins niet hinderlijk vallen over de mislukte expeditie naar Brest, 251; gelooft niet dat Jozef II een verbond met Engeland zoekt, 328; beoordeeling zijner staatkunde, 330-332; weigert de Republiek waarborgen te geven tegen het geweld van den Keizer, 359; keurt het ontwerp van alliantie der driemannen af, 361; stelt een eigen ontwerp ter hand aan Brantsen, 361; richt een vertrouwelijke nota tot onze gezanten over het ontbreken van waarborgen tegen den Keizer in de alliantie, 363; - zijn staatkunde tegenover Oostenrijk en Pruisen, II, 9-10; tracht vruchteloos te weten te komen hoever zich 's Keizers vorderingen zullen uitstrekken, 10; wenscht op het stuk der Scheldesluiting tot een mezzo-termine te komen, 11-12; bedreigt den Keizer, 24; polst de Republiek voor hoeveel zij 's Keizers vorderingen zou willen afkoopen, 32; zendt een geheim aanbod naar Weenen van 6 millioen gulden oostenrijksch, 46; vernietigt het misverstand in de Republiek aangaande de door Frankrijk te betalen millioenen, 56; laat de binnenlandsche staatkunde der Republiek zonder vaste leiding, 64; wil het haagsche commando aan den Prins terugbezorgen, 159; wil Pruisen ontzien, 172; is ontevreden met de patriotten, 173; tracht de Prinses te bereiken, 179; maar wordt afgewezen, 184; geeft een vergoelijkende uitlegging aan de fransche verklaring van 21 April '86, blz. 185; - in de indische aangelegenheid zeer behoedzaam, III, 17; bespreekt deze met Brantsen, 21; verschilt van Castries, 23; ongenoegen met Castries, 27; betuigt aan de pruisische regeering zijn leedwezen over de hollandsche resolutie van 27 Juli '86, blz. 97; geeft een antwoord op het pruisisch voorstel van 22 Aug. '86, blz. 102; spreekt van abdicatie van Willem V, 103; zendt Rayneval naar de Republiek; 131; ontvangt Coetloury, 142-143; sterft, 146.

Verlem, uitgever van den Kruyer en andere patriotsche bladen, II, 122; III, 287; directeur der Burgersocieteit te Amsterdam, III, 123.

Verrijn (Clasina), II, 71.

Versailles (verdrag van), tusschen Frankrijk en Oostenrijk, 1 Mei 1756, I, 53.

Visscher (M^{r}. Carel Wouter), tweede pensionaris van Amsterdam, I, 204, 212, 337; II, 70; III, 289.

Visscher (M^{r}. Gerard Anthony), sneuvelt, III, 189.

Vitringa (M^{r}. Herman Hendrik), secretaris van Elburg, III, 81.

Vlissingen, patriotsch, II, 235; III, 60.

Vloot, vervalt na 1713, I, 57, 89; misbruiken bij het beheer, 90-91; nietafgebouwde petitie van 1741, 92-93; voorstel van Holland tot vermeerdering der vloot, Febr. 1771, 102; voorstel van den Prins, tegengehouden door Amsterdam en Dordrecht, 103; vergelijking onzer vloot van 1778 met die van Engeland, Frankrijk en Spanje, 153; program der admiraliteiten van 1779, hoe uitgevoerd, 154; geringe diepte der vaarwaters, 155; dok te Vlissingen, 155; de magazijnen onvoorzien, 156; gebrek aan officieren en volk, 156-157; vast corps zeevolk voorgesteld, 157; werkeloosheid der vloot, 197, 242; groote kosten der vloot, 222; vergelijkenderwijs goede zorg der patriotten voor de vloot, II, 78-79; weinig consenten op de buitengewone petitiën voor de vloot, 79.

Vloten (D.W. van), burgerkapitein te Utrecht, II, 201.

Voet van Winssen (M^{r}. Paulus Engelbert), nieuw raad te Utrecht, II, 197.

Volbergen (kapitein van), II, 17.
Voltalre, sonnet aan Willem van Haren, I, 341.
Voogt (makelaar), II, 99.
Voorst van den Borgel (Marius Antoni Carel baron van), afgevaardigde wegens Overijsel ter Staten-Generaal, III, 76.
Vorstenbond (Duitsche), II, 29-31; 42-44.
Vos van Steenwijk (Reint Hendrik baron de), lid der ridderschap van Overijsel, III, 100, 277.

Voss (Sophie von), III, 95, 107.
Vreede (Pieter), leidsch democraat, I, 275, 282; III, 125, 137.
Vroenhoeve (graafschap), II, 36.
Vrijcorpsen, oprichting I, 278; nationale vergaderingen van -, te Utrecht: eerste (6 December 1784), I, 279; II, 224; tweede (10 Februari '85), II, 225; derde (14 Juni '85), I, 279-280; II, 225-227; vierde (1 Augustus '86), II, 255; vijfde (15 November '86), III, 121, 136; zesde (Februari '87), III, 187; sterkte der bij deze nationale vergadering aangesloten vrijcorpsen in Aug. '86, II, 219; - vrijcorpsen in Friesland, eigen confederatie, II, 225; worden door de Staten verboden, 249; - vrijcorpsen in Holland; vergadering te Leiden, 4 October '85, I, 284 noot; II, 227; te Leiden, Mei en Juni '86, II, 220 noot; te Leidschendam, 4-5 Juli '86, II, 228 noot; te Leiden, 6 September '86, III, 86; te Dordrecht, 11 November '86, III, 135; te Dordrecht, 25 Mei '87, III, 190; te Leiden, 17 Juli '87, III, 247; declaratoir van 4 Augustus '87, 247; burgerlegertjes, 247, 248, 250. - Ontwapening van vrijcorpsen: in Overijsel, III, 277; in den Haag, 269; elders in Holland, 288.

W.

Waldeck (vorst van), II, 19, III, 253.
Warin, kolonel der amsterdamsche schutterij, III, 150.
Wassenaer-Starrenburg (Willem Lodewijk baron van), lid der ridderschap van Holland, buitengewoon gezant der Republiek naar Catharina II, I, 180; - lid van het personeel besogne ter vervanging van den Kapitein-Generaal, III, 87; gesprek met Van Heeckeren van Enghuizen, 110; verandert 16 September 1787 van partij, 269.
Wassenaer-Twickel (Carel George graaf van), grietman van Franekeradeel, gezant der Republiek bij Jozef II, I, 302 noot; verlaat Weenen na het kanonschot op de Schelde; weder naar Jozef afgevaardigd, II, 37; avontuur bij de aankomst te Weenen, 40; vervangen door Van Haeften, 41; is meester van de stemmen in Franekeradeel, 239, 247; - zending naar Brunswijk op 18 September '87, III, 267.
Weede (Hendrik Maurits van), vroedschap te Amsterdam, III, 294.
Weesp (verdediging van), III.
Welderen (Jan Walraad graaf van), gezant der Republiek te Londen, I, 135, 167, 170, 181; tracht in 1783 te vergeefs opnieuw tot gezant te Londen te worden benoemd, 309; president der Staten-Generaal in de week van Goejanverwellesluis, III, 227.
Wentworth (Paul), I, 212, 219, 226, 227.
Westminster (verdrag van) tusschen Engeland en Pruisen, 16 Jan. 1756, I; 52.
Wilhelmina van Pruisen, gemalin van Willem V, I, 84; tegen den Hertog, 141; ontmoet Hertzberg te Aken, 141; meer op den voorgrond sedert 's Hertogs vertrek naar den Bosch, 225; tegen herstel der oude betrekking tot Engeland, 337; haar lof, 314; verlangt overkomst van Hertzberg, 321; ingenomen met Brunswijks vertrek uit de Republiek, 347; - verzoekt om een pruisisch generaal voor de Republiek, II, 20; is een tijdlang dupe van Salm, 110; wijst een haar voorgespiegeld regentschap af, 111; vergezelt den Prins met haar kinderen naar

Breda, 119; wil met hem Amsterdam bezoeken, 119; heeft geen begrip van de democratie, 120; gesprek met Pieter Paulus, 124; gesprekken met Harris, 137, 144; naar Leeuwarden, 145; weigert alle publieke autoriteit, 146; is aanvankelijk niet geneigd lang uit den Haag weg te blijven, 151-152; wijst voorstellen van Salm en van Vergennes af, 183-184; - ontmoet Van de Spiegel, III, 70; verzoekt haar broeder om de afvaardiging van een buitengewoon gezant, 96; verlangt een troepenbeweging in het Kleefsche, 98; weigert wederom het regentschap, 101; stelt met den fiscaal Van der Hoop een stuk op voor de fransche regeering, 107; legt de voorwaarden van Rayneval in gewijzigden tekst

aan den Prins voor, 138; zendt een weigerend antwoord op de verzoeningsvoorstellen van Pruisen, 159-161; verlangt dat Engeland zich verklaren zal tegen bemiddeling door Frankrijk alleen, 201; wil reeds in April '87 naar den Haag, 221; volvoert dit plan in Juni en wordt aangehouden, 222-226; terugkomst te Nijmegen, 228; dringt aan op omverwerping der patriotsche partij door Pruisen, 238; haar onderhandelingen met Brunswijk en eischen voor de satisfactie, 241, 251, 277; wijst een deputatie van Amsterdam af, 285; bekomt satisfactie, 289.
Willem IV, verheffing, I, 11-12; briefwisseling met Frederik de Groote, 14; te Amsterdam in 1748, 22-26; maatregelen voor het zeewezen, 92-93; sterft, 28.
Willem V, geboorte, I, 38; zwakke gezondheid als kind, 65; zijn persoon, 77-78; opvoeding, 79; huwelijk, 83-84; naijver op zijn vrouw, 85; illusie dat hij door zijn invloed op de landprovinciën een *liberum veto* behoudt tegen de maatregelen der fransche partij, 134; verschijnt 12 Nov. 1778 in, de Staten van Holland ter aanprijzing van Van Bleiswijk's resolutie over het beperkt convooi, 136; richt zich tot Frederik de Groote om raad, maar wordt afgescheept, 142-143; vernederend verhoor door Yorke, 164; volslagen hulpeloosheid in 1780, 169; zijn briefwisseling met Van Lynden van Blitterswijk, 169; bindt zich de handen ten opzichte van het verbond van gewapende onzijdigheid, 177-178; legt de papieren van Laurens te laat over aan de Staten-Generaal, 182; naar de reede van Texel om een krijgsraad bij te wonen, 196; vaart hevig uit tegen de heeren van Amsterdam, 205; wordt van allerlei zijden vermaand den Hertog los te laten, 206; conferentie met Temminck en Visscher over de vredesaanbiedingen van Triquetti, 212; verzoekt den Hertog zich naar den Bosch te verwijderen, 223; doet een nuttelooze mededeeling aan het Secreet Besogne, 232-233; naar Texel in Aug. '82, 241; geeft een memorie uit ter verdediging van zijn beleid als Admiraal-Generaal, 242-243; richt een geheimen raad van marine op, 243; de memorie gaat onopgemerkt voorbij, 251; verschijnt 9 Oct. '83 in de Staten van Holland om op de uitsluiting van dissenters uit burgerlijke ambten aan te dringen, 313; loopt met schrikbeelden rond, 315; stelt een memorie op voor Vergennes, 338; waarin hij toezegt zich niet tegen een verbond met Frankrijk te zullen verzetten, 352; deelt de Acte van Consulentschap-mede aan de Staten-Generaal, 346; - reis naar Breda in Juli '85; II, 42, 119; biedt de Staten-Generaal een apologie aan, 75; doet een publicatie tegen de ongeregeldheden op het platteland, 75; verlaat den Haag, 101; wordt uitgenoodigd naar Franeker, 119; wil tusschen burgers en regenten te Utrecht onzijdig blijven, 123; verwerpt een bondgenootschap met de democratie, 124; geruchten van zijn aanstaand vertrek uit de Republiek, 129, 141; naar Leeuwarden, 145; naar Groningen, 152; naar het Loo, 154; wil niet naar den Haag terug eer hij in het commando is hersteld, 155; komt in het kielzog der aristocratische partij, 182; - ongeschikt tot het leiden der oranjepartij, III, 53; in Zeeland, Juni-Juli '86, 69 vv.; weder naar het Loo, 79; protesteert tegen Hollands besluit van 27 Juli '86 op het haagsche commando, 80; ontbiedt uit de Generaliteitslanden de door Gelderland en Utrecht betaalde regimenten, 82; zendt tegenbevel aan de door Holland ontboden troepenafdeelingen, 88; gehoorzaamt de Staten-Generaal tot het tegendeel, 89; zijn bezittingen zeer bezwaard, 116; wijst de voorwaarden van Rayneval af, 139-140; verklaart zich

geen instructiën te zullen laten welgevallen, 155; werktuig in dienst van de behoudzucht der regenten, 163; schrijft een brief aan de Bijltjes, 177; geeft een Declaratoir uit, 204; vertrekt naar Amersfoort, 211; neigt tot de vlucht, 220; naar Utrecht, 263; naar Schoonhoven, 265; naar den Haag, 272; dient een ontwerp van

amnestie bij de Staten van Holland in, 296; zijn belofte aan Van de Spiegel, 302.
Witt (Jan de), indruk door hem gemaakt buitenslands, I, 340.
Witt (M[r]. Jan de), vroedschap te Amsterdam, lld van de commissie van defensie, III, 154, 211, 289.
Witte (vaandrig de), I, 274.
Woellner, III, 107.
Woerden, verlangt stem in de Staten, III, 154.
Workum, weigert de stadhouderlijke recommandatie af te schaffen, II, 245.
Wijk bij Duurstede, zet twee raden af, II, 198; ontslaat zich van den eed op het regeeringsreglement, 211; zet zes raden af, 220; richt zich in op een beleg, 220-221; - wordt door de troepen der Staten ingenomen, III, 228.
Wijn (M[r]. Hendrik van), pensionaris van Gouda, lid van het personeel besogne tot de zaken der O.I. Compagnie, III, 8, 44, 268, 269, 289, 294 noot.

Y.
York (hertog van), II, 139.
Yorke (Sir Joseph), engelsch gezant bij de Republiek, I, 49; met de hoofden der oranjepartij niet op intiemen voet, 50; vraagt in 1756 zes duizend man hulptroepen aan voor Engeland, 55; verzet zich tegen uitvoer van ammunitie naar de West, 115; ontvangt bevel in onderhandeling te treden over de toepassing der tractaten van 1674 en 1678, 135; vraagt 22 Juli '79 om secours voor Engeland in den oorlog tegen Frankrijk, 162; waarschuwt dat het convooi onder Van Bylandt zal worden onderzocht, 164; beklaagt zich bij de Staten-Generaal over Amsterdam, 183; wordt teruggeroepen, 184; adviseert over de beste wijs om de Republiek aan te vallen, 190.
Yselstein, door Holland bezet, III, 114.
Yvoy (Cornells Frederik d'), III, 362.
Yvoy (Maximiliaan Louis d'), II, 362.
Yvoy (M[r]. Paulus Hendrik Justus d'), raad te Utrecht, II, 212, 362.

Z.
Zaanstreek, verlangt stem in de Staten, III, 155.
Zeeberg (M[r]. Adriaan van), pensionaris van Haarlem, I, 145; niet van patricische familie, 152; gecommitteerd tot het onderzoek naar de zaak-Brest; 337; - wordt gezegd tegenstander te zijn van een regentschap der Prinses, II, 149; - lid van het personeel besogne ter vervanging van den Kapitein-Generaal, III, 87; wordt te Haarlem impopulair, 213; gezegde op den 11[den] September, 256; ontslagen, 289.
Zeeland, achteruitgang van -, I, 82; in onmin met den Hertog, 83; zegt den Prins steun toe in den convooistrijd, 146; - slaat een Groote Vergadering voor, II, 81; naijver op Holland, 234; stand der partijen in deze provincie, 235; - verzet tegen Hollands voorstel tot hervorming der O.I. Compagnie, III, 31; twee-en-zestig zeeuwsche regenten teekenen een prinsgezinde zeeuwsche Acte van Verbintenis, 140; ongeregeldheden in 1787, 151-152, 228.

Zieriksee, spreekt zich in 1781 uit voor een verbond met Frankrijk, I, 216; zeer patriotsche stad, 346; II, 235; III, 60.
Zoutman (admiraal Johan Arnold), I, 197, 208, 222, 241, 243, 244, 246.
Zuidhollandsche Courant, I, 289.
Zutfen, aanvankelijk zeer patriotsch, maar bedwongen, II, 283; ongeregeldheden in 1787, III, 228.
Zuylen van Nyevelt (Gerrit Willem baron van), I, 264.
Zuylen van Nyevelt (Jasper Hendrik baron van), I, 264.
Zwolle, patriotsche omwenteling te -, II, 231; III, 156; oranjeomwenteling, III, 277.
Zwijndrecht (van), II, 68.